శ్రీరస్తు

అప్పకవీయము

కాకునూరి అప్పకవివిరచితము

రావుసాహెబు

శ్రీగిడుగు రామమూర్తిపంతులు, బి. ఏ., గారిచేతను

శ్రీమాన్ ఉత్పల వేంకటనరసింహాచార్యులుగారిచేతను

పరిష్కృతము

క్రొత్తకూర్పు.

పరిష్కర్త: పీఠికాకర్త:

విద్వాన్ శ్రీరావూరి దొరసామిశర్మ, ఎం. ఏ.,

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారిచే ప్రకటితము.

1962

All Rights Reserved.

C-6454

808.194827

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU TRUST
FOR V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS,
AT THE 'VAVILLA' PRESS
MADRAS–1962.

Ac. No. 17,173
500 044.

ప్రకాశకవిజ్ఞప్తి

అప్పకవీయమువంటిఛందశ్శాస్త్రము వేఱొకటి కానరాదు. అప్పకవికి తరువాతి మహాకవులంద ఱద్దానినే ప్రధానముగ చేసికొని గ్రంథములు వ్రాసిరి వ్రాయుచున్నారు వ్రాయఁగలరనుట నిర్వివాదాంశము. భాండాగారములు అచ్చుకూటములు లేని ఆకాలములో నెన్నియో సద్గ్రంథముల సంపాదించి చక్కఁగా విమర్శించి లక్ష్యముల సంగ్రహించి కల్పద్రుమసదృశమగు శాస్త్రమును వ్రాసిన మహాకవికెల్లరము కృతజ్ఞులము కావలయుఁగదా! దీనికిం బూర్వము ఛందశ్శాస్త్ర గ్రంథములు లేకపోలేదు. వానియం దిన్నివిషయములు లేవని చెప్పక తప్పదు. కాఁబట్టియే ఈమహాకవి యోపికతో గ్రంథములఁ బరిశీలించి ఆంధ్రలోకమునకు మహోపకారమునరించి కృతకృత్యుఁడై శాశ్వత యశఃకాయవిరాజితుఁ డయ్యెను.

అప్పకవీయమును బలువురు ముద్రించిరి. మేమును 1850 సం।నను 1910 సం।నను రెండుసారులు ముద్రించితిమి. తరువాత మరికొన్ని తాళపత్ర గ్రంథములఁ బరిశీలించి ఆపాఠముల ముద్రించిన మే లనితోఁచి 1922 వ సం॥ మఱల ముద్రించితిమి. విశాఖపట్టణమున శ్రీపరవస్తువారి యింట నొకప్రతియు, పెండ్యాలవారి దొక ప్రతియు, మాయింటఁ గొన్నితరములనుండియున్న వ్రాఁతప్రతియు ఈముద్రణమున కాధారములు. ఈమూఁడు ప్రతులలో మాతండ్రిగారు పైతృకధనముగ గౌరవించుచున్న తాటియాకుల ప్రతియేప్రాచీనతమము. ఈమూఁడు ప్రతులలోఁ గలుగు పాఠభేదములను గ్రింద ముద్రించితిమి. ఈప్రతులను జక్కఁగాఁ బరిశీలించినవారు శ్రీమాన్ ఉత్పల వేంకటనరసింహాచార్యులవారును, రావుసాహెబు శ్రీగిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారును అని సంతోషముతోఁ దెలుపుచున్నాము. వీరు కడుంగడు శ్రద్ధమై ఇందలి పాఠభేదములఁ బరిశీలించిరి. ఆ తరువాత మరల 1944-1951 సం.ల ఇఁకొకసారి ముద్రించి మరల ఇపుడు ముద్రించినారము. ప్రతిముద్రణకాలము

నను పండితులకుఁ జూపి తగుసంస్కారము చేయించియే ముద్రించుచున్నారము.

ఇట్లు,
వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రులు.

ఆఱవముద్రణము

ఈయాఱవముద్రణమునఁ దెలుఁగు ఛందోవ్యాకరణశాస్త్రములందుఁ జాలఁ బరిశ్రమచేసినవారును 'తెలుఁగుభాషలోని ఛందోరీతులు' అను సద్గ్రంథమును రచించినవారును, సులక్షణసారము ఛందోదర్పణము కవిచింతామణి మున్నగు లక్షణగ్రంథములను మాకుఁ బరిష్కరించి యిచ్చినవారును అగు విద్వాన్ శ్రీ రావూరి దొరసామిశర్మ (ఎం. ఏ) గారు పూర్వప్రతులతోను నితరలక్షణగ్రంథములతోను సంప్రతించి యప్పకవీయమును బరిష్కరించి చక్కనిసమీక్ష రచించి యొసఁగిరి. అందులకు వారికి మే మెంతయుఁ గృతజ్ఞులము. ఇందు గిడుగువారి విమర్శనము సయితము చేర్చి ముద్రించినారము. ఆవిమర్శనము ఈక్రొత్త సమీక్ష లక్షణజిజ్ఞాసువులకు మిక్కిలి యుపకరింపఁగల దని నమ్ముచున్నారము.

తండయార్పేట
చెన్నపురి. 1962

"ప్రకాశకులు"

ఉపోద్ఘాతము.

శ్రీ వావిళ్లవారు 1910-వ సంIIలో ప్రకటించిన అప్పకవీయము ప్రతి పది సంవత్సరముల క్రిందట మేము * చదువుచున్నప్పుడు అక్కడ క్కడ కావ్యభాషలో కానరాని 'చాలా' 'అయ్యేటి' 'వాటి' మొదల యినశబ్దములు కొన్ని మాకు కనబడినవి. అవి పరిష్కర్తల ప్రమాదము వల్ల గ్రంథములోనికి చొచ్చినవా ? లేక, అప్పకవే వాడినాడా ? అనే సందేహము పుట్టినది. తర్వాత, తాటాకుపుస్తకములలో ఉన్న రంగ రాట్ ఛందస్సు, బాలసరస్వతీయము చదివినప్పుడు వాటిలో వివరణ మంతా వ్యావహారికభాషను కనబడఁగా, అప్పకవికూడా తనగ్రంథ ములో అట్టివచనములు అట్టిభాషలో వ్రాసినాడేమో తెలుసుకోవలె నని అభిలాష మాకు పుట్టినది. విశాఖపట్టణమందున్న శ్రీపరవస్తువారి పుస్తకాలయములో తాటాకుపుస్తకము లున్నవని విని, అక్కడికి వెళ్లి, మామిత్రులయిన శ్రీపరవస్తు లక్ష్మీనరసింహస్వామి అయ్యవార్లంగారిని అడిగి, వారివద్ద నున్న తాటాకులపుస్తకము ఎరవుతెచ్చుకొన్నాము. అది ఇంకా మావద్దనే ఉన్నది. అందులో చూడగా అనేకవచనములు వ్యావహారికభాషలోనే కనిపించినవి. అచ్చులోమాత్రము అవి అన్నీ కావ్యభాషలో ఉన్నవి. ఈవ్యత్యాసము మాకు వింతగా తోచినది. దీనికి కారణము తెలుసుకోవలెననే కోరిక దృఢపడి, పూర్వముద్రణ ములప్రతులు, వ్రాతపుస్తకములు పరిశీలించుటకు మొదలుపెట్టినాము.

అప్పుడు మాకు దొరికినప్రతులు పరిశీలించగా పూర్వముద్రణ ములందు గ్రంథచ్యుతులు, లేఖకప్రమాదజనితములైన తప్పులు, పరి

---

* వ్రాతప్రతులు సంగ్రహించుటలోను పాఠములు సంప్రతించుటలోను విషయవిచారణలోను మాతండ్రిగారు మ. రా. రా. శ్రీ. రావుసాహేబు గిడుగు వేంకటరామమూర్తిపంతులుగారు నాకు సహాయులుగా ఉన్నందున ఈపీఠిక నేను వ్రాసినా "మేము" అని బహువచనము వాడుచున్నాను. (గి. వేం. సీ.)

వ్యాఖ్యాతలు తమ ఇష్టానిష్టములబట్టి చేసినదిద్దుపాట్లు మొదలయిన లోపములు అనేకముగా కనబడినవి. ఈవిషయములన్నీ మామిత్రులయిన బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల. వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారికి తెలియజేసి ఈగ్రంథము మరల సంప్రతించి ముద్రింపించవలసిన దని వారిని కోరినాము. అందుకు వారు సమ్మతించి, తమతండ్రిగారు సంగ్రహించిన అప్పకవీయము ప్రతి మాచేతి కిచ్చి గ్రంథము వ్రాతప్రతులను బట్టి సవరించవలసినదని మమ్ము కోరినారు. వారు కోరినట్లు గ్రంథము సాధ్యమైనంతవరకు జాగ్రత్తగానే సవరించిపంపినాము. ఐనా, ఇందులో తప్పులు లేవని చెప్ప సాహసించలేము. మాకోరిక ప్రకారము వారు గ్రంథము మరల అచ్చు వేయించి మాశ్రమ సార్థకమయినదానిగాచేసి, దీనికి పీఠిక వ్రాయ వలసినదని మమ్మే కోరి గౌరవించి మాకుపకారు లయినా రని కొని యాడుచున్నాము.

పర్లాకిమిడి.
1922 సం॥ జూలై తే 18 ది.

గిడుగు వేంకటసీతాపతి,
బి. ఏ., ఎల్. టి.

పీ ఠి క.

కాకునూరి అప్పకవి.

ఆంధ్రలక్షణగ్రంథములలో సవిస్తరముగాను సుప్రసిద్ధముగాను ఉన్న "అప్పకవీయము"ను రచించిన కాకునూరి అప్పకవియొక్క చరిత్ర—విమర్శకులకు తెలిసినంతమట్టుకు—కీర్తిశేషులయిన రావు బహాదూరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారి ఆంధ్రకవుల చరిత్రలోను, ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వములోను ఉన్నది. తనచరిత్రను గురించిన విషయములు కొన్ని కవి తనగ్రంథమందు చెప్పుకొని ఉండుటచేత జిజ్ఞాసువుల పరిశ్రమ తగ్గినది.

కాలము.

ఈగ్రంథములోని పీఠిక 33-వ పద్యమునుబట్టి శాలి. శ. 1578 మన్మథనామ సం॥ శ్రావణ బ॥ 8 నాడు, (అనగా క్రీ. శ. 1656 సం॥ ఆగస్టు తే 8 దిని) తనకు కలవచ్చినట్లు కవి చెప్పుకొనుటచేత, 17-వ శతాబ్దమధ్యమం దుండినవాడని స్పష్టముగా కనబడుచున్నది. కల గన్నమరునాడే ఈలక్షణ గ్రంథమును వ్రాయుటకు మొదలుపెట్టుట చేతను, తా నదివరకు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములు రచించినట్లును్ను శ్రీగిరిలో భోగవిభూషణుని పట్టపుకవీంద్రుడుగా ఉన్నట్లున్ను పీ. 34, 35 లో చెప్పుకొనుటచేతను, అప్పకవి 17-వ శతాబ్దారంభమున పుట్టి ఉండు నని ఊహించవచ్చును. అప్పకవీయము "క్రీస్తుశకము 1656-వ సంవత్సరమునం దారంభింపఁబడి 1660-వ సంవత్సర ప్రారంభమున కింతవరకుఁ జేయఁబడియుండును," అని వీరేశలింగము పంతులుగారు ఆంధ్రకవులచరిత్రలో వ్రాసినారు; గాని క్రిందిగీటుగల వాక్యము లోని విషయమునకు ప్రమాణము ఎక్కడ నున్నదో మాకు తెలియదు,

వంశావళి.

కర్తృవంశావతార పద్యములబట్టి పీఠిక (70-83) అప్పకవి భరద్వాజ గోత్రుఁడనిన్ని పండితవంశమునందు పుట్టినవాఁడనిన్ని స్పష్టమగుచున్నది. ఈదిగువను కనబరచిన వంశవృక్షమునకు ఆపద్యములే ఆధారము.

- కాకునూరి తమ్మన
  - సోమయ (భార్య గంగమాంబ)
    - అమరేశ్వరుఁడు
    - కొండలయ్య
    - రంగప్ప (భార్య కన్నమ్మ)
      - తిరుమలభట్టు
      - గంగన్న
      - పెదసోమయ (భార్య కృష్ణమ్మ)
        - వెంకన (భార్య సీనమ)
          - అప్పకవి
          - సోమనార్యుఁడు
          - వేంకటపతి
          - కృష్ణభట్టు
          - లక్ష్మణుఁడు
          - బుచ్చి*
        - కన్నభట్టు
        - గంగయ
        - తిమ్మమ్మ
        - రంగమ్మ
        - లింగమ్మ
        - గోనమ్మ
      - చినసోమయ
    - లక్ష్మణుఁడు

ఇంటిపేరు.

'కాకునూరు' అని తన ఇంటిపేరు వచ్చుటకు కారణము. పీ. 72 లో చెప్పుకొన్నాఁడు. అతనితాతకు తాతయైన సోమయ మధురాపురమునకుపోయి "వేదశాస్త్రపురాణాదివాదములను కాకునూరింటఁ జేసిన కారణమున కాకునూరింటివాఁడన ఘనతగాంచె"నని ఉన్నది. అయితే, దానితర్వాతిపద్యమందే అతడు "చరికొండసీమలో కాకునూరు అనే

* (ఓ) లో "లక్ష్మణాఖ్యు బాలబుచ్చి" (పీ. 83) అని ఉండుటచేత ఈపేరున్ను చేర్చినాము. ఓ. లోని 'బాలుఁగాంచె' అనేపాఠము మూలముగా నుంచినాము.

సర్వాగ్రహారము సంపాదించినాడని చెప్పుటచేత, ఈఇంటిపేరు గ్రామనామమా లేక పౌరుషనామమా అన్నసందేహము పుట్టుచున్నది. ఆసోమయ "కాకునూరి తిమ్మనసుతుండు" అని (పీఠిక. 73) చెప్పుటచేత, అతనితండ్రినాటికే ఈఇంటిపేరు ఉన్నట్లు ఊహించుటకు అవకాశమున్నది. లేదా, కొడుకు సంపాదించినపేరు తండ్రికి పెట్టినాడని చెప్పవలెను.

సోమయ "అభినవచూతసద్గ్రామము"లో ఉండినట్లు పీ. 73-వ పద్యముబట్టి తెలియుచున్నది. ఈగ్రామముపేరు క్రొత్తమామిడిపల్లె అయి ఉండును. "మామిళ్లపల్లెయొకటి బాపట్లతాలూకాలో నున్నది. మామిళ్లపల్లి (అగ్రహారము) యొకటి నూజువీడు తాలూకాలో నున్నది" అని లక్ష్మణరావుగారు ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వములో వ్రాసినారు.

అప్పకవితాత పెద్దసోమయ రొంపిచెర్లలో పెద్దనూయి త్రవ్వించినాడనిన్ని గుడిపాటిలో వినుకొండమార్గమందు పెద్దతోట వేయించినాడనిన్ని పీ. 79-వ పద్యమందున్నది. "రొంపిచెర్ల నరసారావుపేటలో నున్నది......సత్తెనపల్లి తాలూకాలో గుడిపూడి యనుపల్లె యున్నది. అదియే యిది కాఁబోలు" అని లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసినారు.

అప్పకవి తండ్రి వెంగన, పల్నాటిలో తనపాండిత్య విశేషముచేత, "మాఱట బ్రహ్మ" అనే పేరుపొందినాడని పీ. 82 లో ఉన్నది.

పెద్దసోమయభార్య కృష్ణమ్మ; ఈమె తండ్రి వట్టెము పోతన (పీ. 80). వెంగనభార్య సేసమ (శేషమ్మ); ఈమెతండ్రి కృష్ణమ్మ సోదరుడయిన పెద్దిభట్టు అవునో కాదో స్పష్టముగా తెలియదుగాని, అయి ఉండునని ఊహించుటకు అవకాశమున్నది. అప్పకవి కామెపల్లిలో ఉండగా స్వప్నము వచ్చినట్లును, అది అక్కడి మాతృసంబంధులు విన్నట్లును కవిచెప్పుకొని ఉన్నాడు. (పీ. 66). వట్టెమువారిది కామెపల్లి. గనుక, ఆమాతృసంబంధులు వట్టెమువారే అయి ఉండవచ్చును.

లక్ష్మణరావుగారు ఊహించినట్లు "అప్పకవి మేనమామల యింటిలోనే పెరిగి విద్యావంతుఁడయ్యెనని కూడ లోకవార్త వచ్చుచున్నది; కావున, నీతనికుటుంబము మేనమామలఁ బట్టియే కామెపల్లికి వచ్చెనని మనము నిశ్చయింపవచ్చును."

ఈ కామెపల్లి కొండవీటికి పడమటను శ్రీశైలమునకు ఈశాన్య మందునుగల తంగెడుసీమలో ఉండెను. "కామెపల్లి యిప్పుడు గుంటూరు జిల్లాయందలి పల్నాడుతాలూకాలో నున్నది. అప్పకవికాలమున నది తంగెడుసీమలోనిది. ఇప్పుడు తంగెడు అనుగ్రామము కామెపల్లికి బశ్చిమమున పల్నాడుతాలూకాలో నున్నది," అని లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసినారు.

ఈ కామెపల్లి (IV. I) ఏలేశ్వరమునకు తూర్పున ఏడు యోజనములు దూరముగాను, కేతవరమునకు (V. I) నైరృతిదిక్కున మూడు యోజనములు దూరముగాను, "సహ్యజాదక్షిణైకయోజననివేశ" (V. 172) అనుటచేత కృష్ణకు దక్షిణమున ఒక యోజనము దూరముగాను ఉన్నట్లు తెలియుచున్నది.

అప్పకవికి నివాసస్థానమయిన కామెపల్లి ఇప్పుడు లేదని శ్రీ అక్కిరాజు ఉమాకాంతంగారు చెప్పినారు.

వంశోత్కర్ష.

అప్పకవి పండితవంశమునందు జన్మించినవాడు. అతని తాతకు తాతయైన సోమయ కాశిలో బ్రహ్మేంద్రులవద్ద శాస్త్రములు చదివి గొప్పపండితుడయి ఉండెను; మధురాపురమందు పండితులతో శాస్త్రవాదములుచేసి గెలిచినవాడు (పీ. 72, 73). అప్పకవి తాతయైన పెదసోమయ క్రతువులు చేసినవాడు (పీ. 79). ఈ పెదసోమయకు అగ్రజుడైన తిరుమలభట్టు కాలామృతము అనే జ్యోతిషగ్రంథమును రచించినవాడు (IV. 67). అప్పకవితండ్రి వెంగన తనపాండిత్యవిశేషముచేత, "మాటల బ్రహ్మ" అని ప్రఖ్యాతిపొందినవాడు (పీ. 82) ఈలక్షణగ్రంథము రచించకమునుపే, అప్పకవి శ్రీశైలములో "భోగవిభూషణునిపట్టపుకవీంద్రు"డయి ఉండెను (పీ. 84). సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు కొన్నిరచించెను (పీ. 85). వీటిలో మనకు ఒక్కటైనా లభించకుండుట కడుశోచనీయము. "అంబికావాద" మను యక్షగానమును నయితము పేర్కొనుటచేతను, యక్షగానములగురించి ఈ గ్రంథములో నాలుగవ ఆశ్వాసమందు వ్రాసి ఉండుటచేతను యక్షగానప్రబంధము

నకు ఆకాలమందు తగినగౌరవము ఉండె నని ఊహింపవచ్చును. కంకంటి పాపరాజు రచించిన "విష్ణుమాయావిలాసము" అను యక్షగానప్రబంధము తంజావూరు గ్రంథాలయమందు ఉన్నది.

చక్రబంధములో 'కాకునూర్యప్పయ' అనిన్ని 'సోమయాజికవి' అనిన్ని రెండుపేళ్లు కనబడుచున్నవి. మొదటిది గ్రంథకర్తపేరు. రెండవది ఎవరిపేరో తెలియదు. (చూ. పృ. 269.)

ఈ లక్షణగ్రంథమందు అప్పకవి 43 పూర్వలక్షణగ్రంథములను పేర్కొని [1]అనంతుని ఛందమునుండి 7 పద్యములను, [2]కావ్యాలంకార చూడామణినుండి 5 పద్యములను, [3]కవిగజాంకుశము, [4]కవిజనాశ్రయము, [5]లక్షణసారసంగ్రహములనుండి రెండేసి పద్యములను, [6]కవిలోకచింతామణి, [7]కావ్యచింతామణి, [8]శారదాదర్పణములనుండి ఒక్కొక్కపద్యమును లక్ష్యములుగా ఇచ్చినాడు. తాను పేర్కొన్న లక్షణగ్రంథములు అన్నీ అతడు చదివినాడో లేదో తెలుసుకొనుట కష్టమే కాని, "సకలగ్రంథములను జదు,వక తెలియునె లక్షణప్రపంచంబెల్లన్" (1. 6) అనిన్ని "గ్రంథములన్నియును వెదకి వెదకి సారమెల్ల వివరింపంగన్" (1. 7) అనిన్ని చెప్పుకొనుటచేత, అతడు చాలాగ్రంథములు చదివి ఉండవలెను. అంతేకాక, సుమారు 100 గ్రంథములనుండి మొత్తముమీద 300 పద్యములకుపైగా తన లక్షణగ్రంథములో ఉదాహరించినాడు. (చూ. ఉదాహృత గ్రంథముల వివరణము.) అయితే, పూర్వలాక్షణికులు తమ లక్షణగ్రంథములలో లక్ష్యములుగా ఎత్తి వ్రాసుకొన్న పద్యములే అనేకముగా ఇతడు ఉదాహరించినట్లు కనబడుచున్నది. అందుకు దృష్టాంతముగా, కవిలోకసంజీవని చూచినయెడల, ముద్దరాజు రామన్న ఎత్తి వ్రాసుకొన్న పద్యములలో సుమారు 69 పద్యములు అప్పకవి తనలక్షణగ్రంథములో ఉదాహరించినట్లు కనబడును. అయినా, అప్పకవి సంస్కృతాంధ్రవాఙ్మయముల పరిచయము విశేషముగా కలవాడనిన్ని, అనేకశాస్త్రములు పరిశీలించినవాడనిన్ని ఈ లక్షణగ్రంథమునుబట్టి ఊహించుటకు అవకాశము విశేషముగా కలదు.

గ్రంథము పూర్తిగాకుండుటకు కారణమేమి ?

అప్పకవి 8 ఆశ్వాసముల గ్రంథమును వ్రాయబూనినట్లు పీ.96వ పద్యమునుబట్టి స్పష్టము. అయితే, ఏప్రతిలో చూచినా 5 ఆశ్వాసములు మాత్రమే కనబడుచున్నవి.

చతుర్థాశ్వాసములో గర్భకవిత్వమును కూర్చి వ్రాస్తూ (IV. 388) "ఇది భాషాపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినది"; (IV. 390;) "ఇది వర్ణపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినాము"; (IV. 392;) "ఇది వళిప్రాస పరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినాము"; (IV. 393;) "ఇది యీ పద్యపరిచ్ఛేదము తుదను తెలియవ్రాయుచున్నాము."; (IV. 394;) "ఇది సంధిపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాయుచున్నాము." అని మాత్రమేచెప్పి తత్సమ, దేశ్య, క్రియా పరిచ్ఛేదముల తుదను తెలియజేయదలచిన పద్యముల గురించి చెప్పక పోవుటచేత, చతుర్థాశ్వాసము వ్రాసేసరికి పంచమాశ్వాసము గురించి ఆలోచనమే కాని, తక్కిన మూడు ఆశ్వాసముల గురించి ఆలోచన మున్నట్లు సూచనలేదు.

అప్పకవీయము వ్రాతప్రతులు.

i. మావద్దనున్న ప్రతులు:—

1. ప. విశాఖపట్టణమందున్న శ్రీపరవస్తువారి ఆర్యపుస్తకాలయములోనిది, సంపూర్ణము. "రాక్షస సం ఫాల్గుణ శు ౧౫ గురువారంవరకు ఉప్పులూరి నృసింహులు, ఆత్మార్థం వ్రాసుకొనెను." అని ఉన్నది.

2. ఓ. అనంతపురంజిల్లా కల్యాణదుర్గముతాలూకాలోని ౭౦౭ వరమునందు కాపురముండిన ఓరుగంటి రామకవి వ్రాసుకొన్నదని మా కీపుస్తక మిచ్చిన బ్ర। పెండ్యాల. వేంకట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారు చెప్పినారు. రామకవి ౯0 సం। ల క్రిందట కాలముచేసెనని ఆయన మనుమడు చెప్పెనట. గ్రంథము సంపూర్ణము; గాని, కడపటి పత్రము లేదు.

3. వా. కీర్తిశేషులయిన బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు సంగ్రహించి వారు బందరులో కాగితాలమీద వ్రాసినది

అసంపూర్ణము. ఇది బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రుల వారికి తిరిగి ఇచ్చివేసినాము.

4. పె. (1) మొదటి ఆశ్వాసము మాత్రమే ఉన్నది. ఎవరు ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలియదు.

పె. (2) మొదటి ఆశ్వాసము మాత్రమే ఉన్నది. ఎవరు ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలియదు.

పె. (3) నాలుగవ ఆశ్వాసములో కొంతమాత్రము ఉన్నది. ఎవరు ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలియదు.

పె. (4) ఇందునాలుగవ ఆశ్వాసము 'సుకేశిర' వృత్తమువరకు మాత్ర మున్నది. 136-వ అంకెగల తాటాకు మొదట నున్నందున దానిమీది 135 తాటాకులలో తక్కినమూడు ఆశ్వాసము లున్ను ఉండెనుగావలెను. 133-వ తాటాకుమీద నాలుగవ ఆశ్వాసములోని శేషించిన గ్రంథము "రెండోపుస్తకములో వ్రాసివున్నది" అని లేఖకుడు, సుంకరణము తిరుపతి వ్రాసి నాడు. తారీఖు లేదు.

ఈ నాలుగున్ను బ్ర. పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారే ఇచ్చి నారు; మావద్ద నున్నవి.

మేము చూచిన తక్కిన ప్రతులు:—

1. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పుస్తకాలయములోనివి మూడు. 523, 2307, 2866 నెంబర్లుగల పుస్తకములు. ఇవి అన్నీ అసమగ్ర ముగానే ఉన్నవి. కడపటిదానిలో పదితాటాకులుమాత్రమే కలవు. అన్ని పుస్తకములలోని తాటాకులున్ను చూచినాము. మావద్దనున్న పుస్తకములలో ఉన్న శ్లేవచనములు వ్యావహారిక భాషలో ఉన్నవి. 515, 1609 నెంబర్లుగలవి అప్పకవీయ పుస్త కము లని పట్టీలో వ్రాసి ఉన్నదిగాని, కావు. ఒకటి కవిజనాశ్ర యము; రెండవది అనంతునిఛందస్సు.

2. గవర్నమెంటువారి లిఖితపుస్తకభాండాగారములోనివి:—

1. నెం. 13-2-7 అసమగ్రము. దానిలో పుటలు 164, 167 178 చూచి తైపారు వేసినాము.

2. నెం. 14-3-31 అసమగ్రము. 65, 72, 77 పుటలలోని గ్రంథము పైపైని చూచినాము.
3. నెం. 18-3-2 అసమగ్రము. 126, 129, 130, 131 పుటలలోని గ్రంథము చూచినాము.

3. అడయారులోని థియొసాఫికల్ సొసయిటీ వారి పుస్తకాలయములోనివి.

1. నెం. XXXII G. 33-23-వ పుటలోని గ్రంథము చూచినాము.

2. డిటో D. 4. అక్కడక్కడ చూచినాము.

4. పిఠాపురము పరిశోధకమండలి వారిపుస్తకాలయములో కొన్ని ప్రతులున్నవనిన్ని, అందు వ్యావహారిక భాషలోనే అనేకవచనము లున్నవనిన్ని మ. వంగూరి సుబ్బారావుగారు చెప్పినారు. అక్కడి ప్రతులలో, అల్లమరాజు సుబ్బనార్యుడు ప్రమాదీచ సం. ఫాల్గున బ ౧౦ వ్రాసినది మేము చూచినాము. ద్వితీయాశ్వాసము మాత్రమున్నది. దానిలోని వచనములు మావద్దనున్న పుస్తకములలో నున్నట్లే ఉన్నవి.

5. బ్ర. మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు కొన్ని వ్రాతప్రతులు చూచినారట. వాటిలో వ్యావహారికభాషలో రచించిన వచనము లున్నవట.

వ్యావహారిక భాషాప్రయోజనము

అప్పకవి ఈగ్రంథమందు రెండువిధములయిన తెనుగుభాష బుద్ధిపూర్వకముగానే వాడినట్టు స్పష్టముగా కనబడుతున్నది. ఒకటి కావ్యభాష, రెండవది వ్యావహారికభాష అని ఆరెంటికి గలభేదము తెలియజేయుటకు పేళ్లుపెట్టవచ్చును. కావ్యభాష అనేది నన్నయ మొదలుకొని కవులందరున్ను కావ్యములలో గద్యపద్యములు రచించినప్పుడు వాడినది. వ్యావహారికభాష అనేది శిష్టజనులు వ్యవహారమందు సంభాషణలోనున్ను వ్రాతలలోనున్ను వాడుకొనేభాష. అప్పకవి రచించినపద్యములన్నీ ఇంచుమించుగా కావ్యభాషలోనే

ఉన్నవి. [1]వచనములు, కొన్ని కావ్యభాషలోనున్ను కొన్ని వ్యావహారిక భాషలోనున్ను, రచితములయి ఉన్నవి.

చంపువులలోని వచనములవంటివి పద్యములవలెనే తప్పకుండా కావ్యభాషలో ఉన్నవి. ఉదా. ఆశ్వాసాంతగద్యలు, కావ్యములలోని గద్యలకు లక్ష్యములు (చూ. iv 24, 25). ఇవిగాక, "అనియివ్విధంబున" (I. 16.) "మదీయ స్వప్నవిధంబంతయుఁ దేటపడనెఱింగించిన" (I. 66.) మొదలయిన వచనములు కావ్యభాషలో రచించినవి, మొత్తము మీఁదను గ్రంథమంతటలోనున్నూ, నూరుపంక్తులయినా ఉండవు. తక్కినవచనములన్నీ వ్యావహారికభాషలో రచించినవే. అవి డెబ్బది కంటె అధికముగా ఉన్నవి; 550 పంక్తులకన్న ఎక్కువే. మొదటి ఆశ్వాసమందు తద్భవస్వరూపమును వివరించిన పట్టున (చూ - పుటలు 30-37), ద్వితీయాశ్వాసమందు అక్షరరూపములు వివరించినచోట్ల (చూ - పు - 48-55), చతుర్థాశ్వాసమందు ప్రస్తారవివరణములలోను (చూ-పు-148-216) ఇట్టివచనములు మెండుగానున్నవి. మూడవ ఆశ్వాసమందున్ను అవతారికలలో "అన్న అనేటందుకు" "అయ్య అనేటందుకు" చూ. పు. 1259) అని వ్యావహారికభాష కనబడుతున్నది. తెలివిడి, వివరణము, టీక, అవతారిక, వాక్యము అని ఇట్టివచనకుపేళ్లు. ఇప్పుడు క్రొత్తగా ముద్రించిన ఈగ్రంథమందు ఈవచనములు వ్యావహారిక భాషలో రచితమయినట్లు కనబడుతున్నవి; గాని, ఇంతకుపూర్వము, 1859 సంవత్సరము మొదలుకొని నేటివరకున్ను, ముద్రించిన పుస్తకములలో, ఎక్కడనోతప్పిదారి పరిష్కర్తలు దిద్దమఱచినశబ్దములు విడిచితే పద్యములవలెనే ఇవిన్నీ కావ్యభాషలో రచించినవైనట్లే తోచును. [2]ఇప్పటి

---

1. నన్నయాది ప్రాచీనకవుల గ్రంథములలో కానరాక ఉత్తరాంధ్రకవుల భాషలో కనబడుతూ ఉన్నశబ్దములు కొన్ని అప్పకవి వాడి ఉన్నాడు. ఉదా. దాఁచినావు (ii. 30) రాశినుంచి (ii. 318) వలమాటి (ii. 265). ఎక్కువ, వంచుక, పందొమ్మిదోఛందము (పు. 287), పీటిక (iv. 76), పీటిలో (iv. 266).

2. చూ-1859-వ సం. ముద్రణలో (పుట 31-32-34-35) ఇందుకు (54) పదిహేనవయచ్చు (60) అందుకు (77) కాదంటేను (81) వచ్చితేని (82) పోవద్దురా, (90) రెండోపారి, బజాతివాండ్లు, (205-206-207-208) చాలా ఎనిమిదిసార్లు 213 వద్దినుంచి 214, అయ్యేటట్టుగాను, వాటిలోకల,—ఇవి తర్వాతి ముద్రణములో కూడా నిలిచి ఉన్నవి.

ముద్రణములో తిరిగీ మార్పుజరుగుటకు కారణమేమి? అందుకు మేమే ఉత్తరవాదులము; గనుక, కారణము విశదపర్చుచున్నాము.

1850-వ సం. నవంబరునెల తే.25-దిని సూర్యాలోకమనే ముద్రాక్షరశాలయందు మొట్టమొదట అప్పకవీయము అచ్చుపడ్డది. అచ్చు వేయుటకు గాను గ్రంథమును పరిష్కరించినవారు శ్రీరేకము రామానుజసూరిగారు. "వారు గవర్నమెంటునార్మల్ కాలేజిలోఁ దెనుఁగుపండితులు." ముద్రాక్షర శాలాధికారులయిన ఎగ్గులూరు వేణుగోపాల నాయుఁడుగారు తెప్పించియిచ్చిన లిఖితపుస్తకములు వారికి ఆధారమయినవట. అవి ఇప్పుడు ఎక్కడనున్నవో తెలియదు. అచ్చుపడ్డ ప్రతిగ్రంథమునకున్న వ్రాతప్రతి మూలము. అప్పకవీయము అచ్చుపడకపూర్వము ఆగ్రంథము వ్రాతప్రతులలో నేకదా లోకములో విదితమై ఉండేది. ఆవ్రాతప్రతులకు మొదటిమాతృక అప్పకవి స్వయముగా వ్రాసినదే అయి ఉండవలయును. అయితే, అదియిప్పుడు ఎక్కడయినా ఉన్నదో లేదో ఎరుగము. గాని అచ్చుపడక పూర్వము కాగితాలమీదను తాటాకులమీదను వ్రాసినపుస్తకములు అనేకములు ఇప్పటికిన్నీ దేశములో ఉన్నవి. మేము 14 వ్రాతప్రతులు చూచి ఉన్నాము. అన్నిటిలోనున్న గ్రంథము ఇంచుమించుగా ఒక్కలాగునే ఉన్నది. లేఖకప్రమాదము లుండుగాకేమి. ఇట్టి ప్రమాదములచేత కలిగినమార్పులు ఎన్ని ఉన్నా, పూర్వపు ముద్రణలోనున్నట్లు వ్రాతప్రతులలోకూడా గ్రంథముకనబడితేనేతప్ప, మేము చూచిన పుస్తకములలోని గ్రంథమే రామానుజసూరిగారు చూచిన పుస్తకములలోకూడా ఉండుట అసంభావ్యము కాదు. వారు అచ్చొత్తించుటకుగాను పరిష్కరించినప్పుడు గ్రంథము దిద్ది ఉందురు. వ్యావహారిక భాష గ్రంథరచనకు ఉచితమయినదికాదని పరవస్తు చిన్నయ్యసూరిగారు మొదలయినవారు ఆకాలమందు ఉపదేశించుట చేత కాబోలును, రామానుజసూరిగారు ఈగ్రంథమందు అప్పకవి వ్యావహారికభాషలో రచించిన వచనములలో [1]తమకుతప్పులుగాతోచిన శబ్దములు తొలగించి, తమకు ఒప్పులుగాతోచినవిచేర్చి, భాషమార్చి

1. ఈ వచనములలో వ్యావహారిక భాషాశబ్దములు మార్చినట్లే కొన్నిపద్యములలో యతులు మొదలగునవికూడా తమకు తప్పుగాతోచినవి దిద్ది మార్చివేసినారు.

చేసినారు. వారిదృష్టికి వారుచేసినమార్పు నిర్దుష్టమయినదే కావచ్చును; గాని, అప్పకవి వ్రాసిన గ్రంథమును అట్లే ఉండనీయక తమయిష్టానుసారము బుద్ధిపూర్వకముగా మార్చి, అప్పకవే అట్లు మార్చినాడని పాఠకులకు తోచేటట్టు చేయడము ఎంతమాత్రమున్ను పరిష్కర్తలకు ఉచితముకాదు. అప్పకవివంటి లాక్షణికుడు ఇట్టి లక్షణగ్రంథములో ఇట్టి వచనములు కావ్యభాషలోనే రచించి ఉండునుగాని, వ్యావహారిక భాషలో రచించి ఉండడు—అని, కావ్యభాషను రచించిన శిశుబోధలు బాలబోధలు చదువుకొన్న ఇప్పటితెలుగువారు ఊహింతురేమో కాని, అట్టి ఊహ నిరాధార మయినది. అప్పకవి కావ్యభాషలోనే ఈ వచనములు రచించిఉంటే, లేఖకులు ఉద్దేశపూర్వకముగా వ్యావహారిక భాషలోనికి మార్చి, వాటిని వ్రాసినా రనుటకు ఆధార మేమయినా ఉన్నదా? అప్పకవి కావ్యభాషలో రచించిన వచనములు కొన్ని ఉన్నవే; అవి లేఖకులు మార్చకుండా ఉన్నది ఉన్నట్టే వ్రాసినారే. ఇప్పుడు కనపడుతూ ఉన్న వ్రాతప్రతులన్నీ ఒక్క కాలములో, ఒక్క స్థలములో, ఒక్క లేఖకుడు వ్రాసినవి కావు. కొన్ని ప్రతులు పండితులు స్వయముగా వ్రాసుకొన్నవి. మాటకు, మావద్దనున్న అయిదుప్రతులలో ఓ. అనేది అనంతపురముజిల్లా కల్యాణదుర్గము తాలూకాలోని గంగవరమునందు 90-సం. క్రిందట కాలముచేసిన ఓరుగంటి రామకవి వ్రాసుకొన్నదట. అతడు నాలుగు ప్రబంధములు రచించినవాడట! శకటరేఫలు అరసున్నలు ఉంచి, తప్పులు జాగ్రత్తగా సవరించి, వ్రాసినప్రతులున్నవే. అట్టి వాటిలో ఈవచనములు వ్యావహారిక భాషలో ఉన్నప్పుడు, మూల గ్రంథములోనే అట్లున్నవని నిశ్చయముగా చెప్పడము తప్పుకాదే. ఇందే కాదు, అప్పకవికి పూర్వమందున్ను పరమందున్ను తమ వ్యావహారికభాష యొక్క ప్రయోజనమును పండితులు అందరున్ను అంగీకరించి, అనేక విధములయిన గ్రంథములను ఆభాషలో ప్రచురముగా రచించినారు; గాని, గ్రామ్యమని గర్హించి, తమభాషను త్యజించలేదు. ఇందుకు నిదర్శనముగా వందలకొలది గ్రంథములు వ్యావహారిక భాషలో వ్రాసినవి ఉన్నవి. సంస్కృతభాషలో నున్న వైద్యము, జ్యోతిషము, గణితము మొదలయిన విద్యలకు, కళలకు తెనుగుపండితులు వ్యావహారిక భాషలోనే టీకలు, వివరణములు వ్రాసినారు. అమరమునకు తెనుగుటీకలు,

సంస్కృత కావ్యములకు తెనుగుటీకలు, వసుచరిత్ర రాఘవపాండవీయ హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము మొదలయిన తెనుగు ప్రబంధములకు తేటతెలుగుటీకలు వ్యావహారిక భాషలోనే ఉన్నవి. అవి వ్రాసినవారు గొప్పతెలుగుపండితులు; అప్పకవికి పూర్వులు; ఇంతెందుకు? అప్పకవి తనగ్రంథమున కాధారముగా "సకల కవితాస్వతంత్రభట్టారక యొల కూచి బాలసరస్వతీ మహామహోపాధ్యాయప్రణీతంబయిన యాంధ్ర శబ్దచింతామణీ టీకాగ్రంథ" మనిపేర్కొని, "బాలసరస్వతులంబోలు ప్రాజ్ఞులుగలరే!" అని కొనియాడినాడు. అట్టి పండితుడు బాలసరస్వతీ యమనే లక్షణగ్రంథమందు *వివరణమంతా వ్యావహారిక భాషలోనే రచించినాడు. పుస్తకభాండాగారములలో చాలాప్రతు లున్నవి. అప్పక విపిమ్మటను పుట్టిన లక్షణగ్రంథములలోకూడా వివరణము, తెలివిడి, టీక, అవతారిక అనేపేరుగల వాక్యములన్నీ వ్యావహారిక భాషలోనే ఉన్నవి; రంగరాట్ఛందస్సు, లక్షణశిరోమణి, తిమ్మకవి సర్వలక్షణసార సంగ్రహము, కవిజనాంజనము మొదలయినవాటి వ్రాతప్రతులన్నిటి లోను, మేము చూచినంతమట్టుకు ఇట్లే ఉన్నవి.

వ్యావహారిక భాష కథలలోను, ధర్మశాస్త్రములలోను, శైవ వైష్ణవ మతవిషయములను గురించి వ్రాసినగ్రంథములలోను, వేదాంత గ్రంథములలోను అవశ్యముగా వాడినట్లు కావలసినన్ని నిదర్శనములు న్నవి. రాతిపలకలమీద చెక్కించిన శాసనములలో వ్యావహారిక భాష దేవాలయములలో నేటికిని కనబడతూ ఉండనే ఉన్నది. పైన చెప్పినట్లే వ్యావహారిక భాషయొక్క ప్రయోజనము అనేకవిధముల యిన రచనలలో అప్పకవి కాలమందే కాక, అతనికి పూర్వమున్నూ పిమ్మ టనున్నూ పండితులు అంగీకరించినట్లు నిదర్శనముగా వేలకొలది గ్రంథ ములు పుస్తక భాండాగారములలో కనబడతూ ఉన్నందున, అప్పకవి

* ఈగ్రంథము ఇప్పటికిన్నీ సరిగా అచ్చుపడలేదు. "సటీకాంధ్రశబ్దచింతా మణి" అని పేరుపెట్టి కొంతగ్రంథము బాలసరస్వతీయములోనిది దొంగలించి బాల సరస్వతి ప్రయోగించిన వ్యావహారిక భాషాశబ్దములు తొలగించి, కావ్యభాషాశబ్దములు చేర్చి, కొందరు పండితులు తాము రచించిన గ్రంథముగా ప్రకటించుకొన్నారు. ఇట్లే వసుచరిత్ర మనుచరిత్ర రాఘవపాండవీయాది కావ్యములకు పూర్వులువ్రాసిన టీకలు మారు రూపుపొంది అచ్చులో చేరు కనబడుతున్నవి.

కూడా అట్టిభాష వ్రాయడము సార్వత్రికమయిన సత్సంప్రదాయమ
నిన్ని సదాచారమనిన్ని మే మూహించుటకు తగినంత కారణమున్నది.

వ్రాతప్రతులలో వ్యావహారికభాష కొన్నిరచనలలో కనబడుతున్న దని అంగీకరించినా, అప్పకవే అట్లా వ్రాసినా డని ఎందుకు ఊహించవలెను? అతనిశిష్యులు అతడునోటనుచెప్పిన టీకలు మొదలయినవి వ్యావహారికభాషలో వ్రాసిఉందు రని అనుకోకూడదా?—అని కొందరు వాదించినారు. వారివాదముచొప్పున శిష్యులు వ్రాసిన వయినా, గురువుగారు అంగీకరించినవే కావలెనుగదా. ఎట్లయినా, అవిగ్రంథములోనివే అనకతప్పదు. ఐతే, అప్పకవే వ్రాసినాడని ఊహించుటకు గ్రంథములోనే తగినంత ఆధారమున్నది చూడండి: వ్యావహారిక భాషలో రచితమయిన వచనములు ఒకొక్కటిచదివి పూర్వోత్తర సందర్భములు పరికించిచూస్తే, గ్రంథకర్త తప్ప మరి ఒకరు ఆవచనములు వ్రాసి ఉండ రని తెలియక పోదు. ఉదా. (1) 30-వ పుటలో "ప్రయోగమూలం వ్యాకరణం" అనే సూత్రమునకు వ్రాసిన తెలివిడిలో, "వాటికన్నిటికిన్ని తెలిసేటట్లు అందులోపల నొకచంద్రశబ్దమునకు చెప్పుచున్నాము" అని ఉన్నది. ఇట్లుగ్రంథకర్తకాక ఇతరులు వ్రాతురా? (2) దీనితర్వాత వ్రాసిన సూత్రము టీకకొనను, "అదియెట్లంటేను" అని చెప్పి, ప్రాకృత సూత్రమును ఉదాహరించినవాడు లాక్షణికుడు కాకమరియెవడు? (3) 32-వ పుటలో టీకకొసను, "ఇందుకుప్రయోగము నరసింహాపురాణమునందు" అని చెప్పినవాడు ఒకడున్ను, పద్య ముదాహరించినవాడు ఇంకొకడున్ను అనవచ్చునా? (4) నాలుగో ఆశ్వాసము 118-వ పద్యములో, "మగణమునకెల్ల వ్రాసిత మిగిలినట్టి గణములకు నిట్లు వ్రాసిన గ్రంథమధిక విస్తరంబగు నని వ్రాయమెఱచినాఁడఁ దెలిసికొనఁదగుఁ గవులు యాదులకు నిట్ల." అని చెప్పినవాడు లాక్షణికుడే కనుక మగణమునకు వ్రాసిన వచనములు ఎనిమిదిన్ని అతడే వ్రాసిన వనకతీరదు. ఇది నిశ్చాయికమయిన నిదర్శనము. ఇంతకంటె అమోఘమయినది మరి ఒకటిచూస్తే, మామాట ఎవరికిన్ని శంకించుటకు మరి అవకాశముండదు. (5)నాలుగో ఆశ్వాసము 133-వ పద్యము "తే. ప్రత్యయములాఱు నీచెప్పుపద్యములను, తెలిసికొననెంతవానికి నలవికామి, వరుసనన్నింటికిం డీక వ్రాయవలసెఁ, దెనుఁగుమాటలఁ గడుతేటతెల్లఁ

"గాఁగ." అని చెప్పినవాఁడున్ను, చెప్పినట్టుగానే టీకలు వ్రాసినవాఁడున్ను ఒక్కఁడుకాఁడని వాదించేవారికి ప్రత్యుత్తర మేమి చెప్పవలయునో మాకు తెలియదు. ఈవచనములు అన్నీ గ్రంథమునకు అంగములు. అవి లేకుంటే గ్రంథము అసంపూర్ణమవుతుంది. ప్రతిపక్షులుచేసే ఆక్షేపము మరియొకటి ఉన్నది, దానికికూడా మేము సమాధానము చెప్ప వలసిఉన్నది. వ్రాతపుస్తకములలోనున్న వ్యావహారికభాష పరిష్కర్తలు ఎందుకు మార్చివేసినారు? అంటే పైని ఒకచోట మేము సూచించినదే వివరించి చెప్పుతున్నాము. పరవస్తు చిన్నయసూరిగారు, శ్రీరేకము రామానుజసూరిగారు, కరాలపాటి రంగయ్యగారు, నిశ్చింతలేవ పెరుమాళ్లయ్యగారు మొదలయిన దక్షిణదేశపు తెలుగుపండితులు కొందరు వ్యావహారికభాష ఎట్టి గ్రంథములలో నైనా వాడనే కూడదని నియమము చేసుకొన్నట్టు వారు వ్రాసినవ్రాతలను పట్టిన్నీ వారు పరిష్కరించిన గ్రంథములను పట్టిన్నీ ఊహించవచ్చును. వారి మతమునకువిరుద్ధముగా, తెనుగుదేశపు పండితులు, అప్పటివారు, రావిపాటి గురుమూర్తిశాస్త్రిగారు, పుదూరి సీతారామశాస్త్రిగారు, పుసులూరి వైద్యనాథ సిద్ధాంతిగారు, జూలూరి అప్పయ్యపండితులుగారు, వైయాకరణము రామానుజాచార్యులుగారు, పురాణం హయగ్రీవశాస్త్రులుగారు, వేదం వెంకటాచలశాస్త్రిగారు, వఠెం వాసుదేవ పరబ్రహ్మశాస్త్రులుగారు, స్వామినీని ముత్తునరసింహానాయుడుగారు, వెంకటగిరి మహారాజులయిన శ్రీవెలుగోటి సర్వజ్ఞకుమారయాచేంద్రుల వారున్ను, ఇంకా అనేకపండితులున్ను ప్రాచీనసంప్రదాయము చొప్పున కావ్యములు కావ్యభాషలోను, వచనగ్రంథములు వ్యావహారికభాషలోను వ్రాసేవారని వారి వ్రాతలలో కనబడతూ ఉండడమే కాక, కడపట పేర్కొన్న ముగ్గురుపండితులున్ను వ్యావహారికభాషయొక్క ప్రయోజనము కంఠోక్తంగా విధించిచెప్పినారు. * అయితే సూరిగారివంటి పండితులు ఉపాధ్యాయులుగాను, అచ్చుకూటములలో పరిష్కర్తలుగాను, కొంత అధికారము వహించి ఉండుటచేత వారిమతము వ్యాపించినది.

---

*చూ. పరబ్రహ్మశాస్త్రులుగారు 1851-సం. లో రచించిన హిందూధర్మశాస్త్రము, నాయుడుగారు 1863-సం. లో రచించిన హితసూచని, మహారాజులు 1886-సం. లో రచించిన మనస్సాక్ష్యము.

వారు పరిష్కరించిన గ్రంథములు చదివేవారికి భాషాపాండిత్యము లేక పరిష్కర్తల భ్రమప్రమాదములవల్ల కలిగే దోషములు కనబడవు. భారతాదిప్రాచీనగ్రంథములన్నీ ఇట్టి పరిష్కరణమువల్ల పాడయి ఉన్నవి. నానావిధముల ప్రయోజనముగల వ్యావహారికభాష అచ్చులో కనబడక రూపు మాసిపోయినది. పూర్వముద్రణములో ప్రచురముగా ఉన్న వ్యావహారిక భాష నేటిముద్రణలో కానరాదు. రావిపాటి గురుమూర్తి శాస్త్రిగారు 1834 సం॥ లో వ్యావహారిక భాషలో రచించి అచ్చు వేయించిన పంచతంత్రి 1870 సం॥ వరకున్నూ చాలా మాట్లు ముద్రితమయి బడులలో పిల్లలు చదువుకొనుటకు ఉపయుక్తముగా ఉండేది. ఆపుస్తకము ఏపండితుడో గారడిమాయపన్నినట్టు కావ్యభాషలోనికి మార్చి అచ్చు వేయించినాడు. 40 సం॥లు వాడుకలో ఉన్న గ్రంథము మారురూపు పొందిన దని ఇప్పటివారికి తెలియదు. ఇట్లు పరిష్కర్తలవల్ల పాడుపడి ఎన్నో గ్రంథములు ఉన్నవి. సామాన్యమైనవాటి మాట కేమి? చిన్నయ్యసూరిగారు రచించిన నీతిచంద్రిక సూరిగారు అచ్చువేయించినట్లు ఇప్పుడు లేదు. ఎన్నో మార్పులు కలిగినవి. ఎవరుచేసినారో తెలియదు. గ్రంథములు పరిష్కరించి అచ్చు వేయించేవారికి గ్రంథములోని విషయముగానీ భాషగానీ మార్చి సవరించుటకు అధికారము లేదు. గ్రంథములో దోషములుంటే ఉండుగాక. అవి నిరూపించుటే విమర్శకులకు విహితధర్మము. విమర్శకునికి దోషముగా కనపడ్డది దోషము కాకపోవచ్చును. ఉద్దేశపూర్వకముగా స్వమతానుసారముగా ఇతరుల గ్రంథము మార్చుట కూటకరణము వంటిది. అది మహాపాతక మని వివేకులు అట్టి పని చేయరు.

అప్పకవీయమువంటి గ్రంథములో తెలివిడి మొదలయిన వచనములు గ్రంథకర్త వ్యావహారిక భాషలో వ్రాసినా, అచ్చులో కావ్యభాష నుండుట మేలు కాదా? అలా గున్నందువల్ల గ్రంథమునకు గౌరవము అధికము కాదా? అని అంటారు కొందరు. వ్యావహారికభాషలో పూర్వులదృష్టికి లాఘవ మెంతమాత్రమున్ను లేదు. దానియందు అగౌరవము రామానుజసూరివంటివారు ఆపాదించి దేశమునకు అపరిమిత మయిన నష్టము కలుగ జేసినవా రయినారు.

అపరిమిత ప్రయోజనమయిన వ్యావహారికభాష పండితే పామర సామాన్యమై వాస్తవమయిన దేశభాషగా ప్రపంచమంతటా గౌరవము కలిగియున్నది. పరిమిత ప్రయోజనమయిన కావ్యభాష పండితులు రచించే గ్రంథములలో ఉచితముగా నుండును. సంస్కృతభాషా పాండిత్యము లేనివారికి అది సుబోధము కాదు; సుకరమున్ను కాదు. అల్పజ్ఞానముగల పండితంమన్యులు వచ్చీ రాని ప్రాచీనకావ్యభాషలో నిర్దుష్టముగా కావ్యభాష వ్రాయగలవారు మిక్కిలి అరుదు. వ్రాయబూని చేతకాక, కృతకభాష సృజించి, ఆంధ్రభాషకున్ను వాఙ్మయమునకున్ను హాని కలుగచేస్తూ ఉన్నారు. ఇట్టి కావ్యభాష దేశభాషగా నెలకొల్పవలె నన్న ఉద్దేశముతో గాబోలు వ్యావహారికభాష రూపు మాపి నిర్మూలము చేయుటకు సమకట్టినారు. అట్టిపని వెఱ్ఱిపని; అసాధ్యము. నిరంతరకృషిచే పండితులు మాత్రమే దానిని సాధింపగలరు. వ్యావహారికభాషైతే అందరికీ సాధ్యము. ఈవిషయములో పూర్వుల సంప్రదాయమే మేలయినది. ఆ సదాచారము ఉద్ధరించుటకు ప్రయత్నించుట పెద్దలకు విహితధర్మ మని మనవి చేయుచున్నాము. అది అట్లుండనీయండి.

పూర్వముద్రణములు.

పరిష్కర్తలు తమ ఇష్టానిష్టముల బట్టి గ్రంథము సవరించి లేని పాఠములు కొన్ని కల్పించుటచేతను, సరియైనపాఠము నిర్ణయించుటలో పరిశీలన చక్కగా చేయకపోవుటచేతను, వింతైన క్రొత్త తప్పులు కొన్ని పూర్వముద్రణములలో కనబడుతున్నవి. మొట్టమొదట ఈగ్రంథము 1859 సం లో ముద్రించినప్పుడు, పరిష్కర్తలయిన శ్రీరేకము రామానుజసూరిగారు సరియైన వ్రాతప్రతులు దొరకకపోవుటచేతను, కొంతమట్టుకు పరిశీలన లోపముచేతను, చాలాతప్పులతో గ్రంథము అచ్చు వేయించినారు. *తర్వాతి ముద్రణములవారు పూర్వముద్రణములను మాత్రమే ఎదుట నుంచుకొని, స్పష్టముగా కనబడిన తప్పులలో కొన్నిటినిమాత్రము దిద్దినారు; గాని, వ్రాతప్రతులను సంపాదించి, జాగ్రత్తగా పరిశీలించి, గ్రంథము తప్పులులేకుండా అచ్చు

*ఇట్లు గ్రంథమం దున్న తప్పులు చూపించుటచేత గ్రంథమును ప్రకటించిన వారు చేసిన మేలు మరచినవార మైనా మని తలచగూడదు.

చేయించినారు కారు. ఇందుకు దృష్టాంతముగా చూడండి:—ఈముద్రణములో (పు. 276.) ఉన్న సర్వలఘుసీసము "చిఱుతయగు" అనేది మేముచూచిన వ్రాతప్రతులన్నిటను గలదు; గాని, తొలిసారి గ్రంథము ముద్రింపించినవారికి దొరికిన ప్రతులలో గ్రంథశైథిల్యముచేత కాబోలు, అది కనబడలేదు; గనుక శ్రీ రేకము రామానుజసూరిగారు "కరివరద" అనేపద్యము క్రొత్తగా రచించి గ్రంథములో చేర్చినారు. ఈలాగున చేయవలసివచ్చినదని వారు పీఠికలో వ్రాసి ప్రకటించక పోలేదు. * ఆపద్యమే నేటికిని నిలిచి ఉన్నది. ఈగ్రంథము అనేక పర్యాయములు ముద్రితమైనది గదా. వ్రాతప్రతులు చూచి ఉన్నయెడల, పరిష్కర్తలలో ఎవ్వరికైనను అప్పకవి రచించిన పద్యము కనబడకుండునా ?

ఈ విధముగానే 1859 సం లో ముద్రితమైన ప్రతియందు స్పష్టముగా కనబడే తప్పులు తర్వాతి ముద్రణము లన్నిటిలోనున్ను నిలిచిపోయినవి. వాటిలో కొన్నిమాత్రము తార్కాణగా ఈదిగువను ఉదాహరిస్తున్నాము:—

1. ఖాం ధవ...గుయివెకట్టన్వ్రేళ్లు...III. 61.

అనుస్వారసంబంధయతులకు లక్ష్యముగా ఇచ్చిన ఈపద్యములో "గుయివెంటక" అని అప్పకవిమతమున ఉండవలెను; లేనియెడల ఈలక్ష్యమునకు ప్రయోజనము లేదు.

2. వే। దండమండల చండతుండవిదారణాసి......(III. 127.) "వే దండదండవిదారఘోరతరాసిభాసి భుజార్గళా" అని అప్పకవి పాఠము; మావద్దనున్న వ్రాతప్రతులన్నిటను గలదు. ఉభయవళులకు ఉదాహరణము లిచ్చునప్పుడు అప్పకవి సర్వసాధారణముగా మొదట స్వరమునకున్ను తర్వాత వ్యంజనమునకున్ను లక్ష్యములు చూపిస్తున్నాడు. ఈవేదండ శబ్దములోని దకారము రెంటికిని చెల్లును అని ఈపద్యము స్వరమునకున్ను దీనితర్వాతనున్న భీష్మపర్వములోనిపద్యము వ్యంజనమునకున్ను లక్ష్యములుగా ఇచ్చినాడు. గనుక,

---

* "సర్వలఘు సీసమును ప్రతులలో లేమిం జేసి నూతనముగ జేర్పఁబడియె" పీఠిక. పుట ౧. 1859.

"పే । దండమండల చండతుండవి ! దారణాసి..." అనేపాఠము తప్పు. రెండు పద్యములున్ను వ్యంజనమునకే లక్ష్యములుగా, ఇచ్చి స్వరమునకు లక్ష్యము ఇయ్యకుందునా?

3. "డిగ్గి తొలంగు సైనికులు ! నేలకు..." III. 152.

అనేక శబ్దమునకు లక్ష్యముగా ఇచ్చిన ఈపద్యములో ఆశబ్దమే కనబడనీయక పాఠము మార్చివేసి అచ్చు వేయించుటచేత కవి హృదయమునకు విరుద్ధమయినపాఠము కనబడుచున్నది. ఈలక్ష్యమునకు ప్రయోజనము చెడిపోయినది.

4. "ధృతి యందు గతియుగక్షితిపక్షబాహులు" IV. 136.

ధృతియనే 18వ ఛందమందు (బాహు = 2, పక్ష = 2, క్షితి = 1, యుగ = 4, గతి = 4) 22144 వృత్తములున్నవని అర్థమగును. ఆఛందమునందు 262144 వృత్తములు కలవు; గనుక, ఈపాఠము తప్పు. "ధృతియందు గతియుగ క్షితి పక్షరసబాహు..." అని మావద్దనున్న వ్రాతప్రతు లన్నిటను గలపాఠము సరియైనది.

5. (పుట 214) సప్తమచ్ఛందః ప్రస్తారములో 6-37 వృత్తముల గణము లన్నీ తారుమారయినవి. 1899 సం ప్రతిలో ప్రమాదవశమున ఈ తప్పు వచ్చియుండవచ్చును. ఈ అచ్చుతప్పు ఈచోటనే తర్వాతి ముద్రణములలోకూడా ఎందుకు కనబడవలెను ?

6. (పుట 230) ఏకరూపగణములు.

UUU మ U।। భ ।U। జ UU గగము

1899 సం ప్రతిలోని అచ్చు తప్పు తర్వాతి ముద్రణము లన్నిటను నిలిచిపోయినది; చూచినారా? ఈవిధముగానే ప్రమితాక్షర గణములు తప్పుగా ముద్రింపించినారు.

7. (IV. 403) మనోహర వృత్తమును గూర్చిచెప్పిన వచనములో "ఇది కవితాంత వృత్తవృత్తచ్ఛాయను......" అని ఉన్నది. ఇందులో రెండు తప్పులు కలవు. 'కలితాంత' గాని 'కవితాంత' కాదు. సమవృత్తములలో దీనిపేరు సరిగానే పేర్కొన్నారు. వృత్త అనే పదము రెండుసార్లు ముద్రిత మయినది. ఈ తప్పులు తర్వాతిముద్రణములలో కూడా నిలిచినవి.

8. (IV.409) ధృతమధ్యగూర్చి చెప్పిన వచనములో

"ఇది తోదకవృత్తచ్ఛాయను వేసిచరణములను దోదకవృత్త చ్ఛాయను సరిచరణములను నడుచును" అని ఉన్నది. తోదక - దోదక నామములు తారుమారయినవి; గనుక లక్షణము చెడినది.

9. "...(బవడగీతియందుఁ ౹ బ్రాసముల్ సమకూఱు
నవియె యాటవెలఁది ౹ యందుఁగలవు" (IV. 541)

1859 సం॥ ప్రతిలోశుద్ధ పత్రికయందు "(గలవు" అసాధువనిన్ని "లేవు" సాధువు అనిన్ని చెప్పి పరిష్కర్త తప్పు దిద్దుకొన్నాఁ, తర్వాతి ముద్రణములవారు కేవలము మూలములో నున్నదే ఎదుట నుంచుకొని శుద్ధపత్రిక ఉపేక్షించి తప్పుపాఠమునే తీసుకొన్నారు. ఆటవెలఁదిలో ప్రాసములుండునా అన్న విచారమయినను లేక పోయినది.

10. "అవధరింపుము...పరమమూర్తి
పూతనా..." IV. 548

పరమమూర్తికి బదులుగా 'పరమపూత'అని ఉండవలెను. లేకున్న పునరుక్తి నియమభంగమగును.

11. "...(జేడొకతె చక్రితోనెత్తు ౹ మాడె ననఁగ
సంధియగు......"V. 11

అప్పకవి 'విసంధి, మహావిసంధి, కుసంధి, దుస్సంధి' అనే నాలుగు సంధిదోషములను పేర్కొని, ఈపద్యము "కుసంధికి" లక్ష్యముగా చెప్పినాఁడు. గనుక, ఈపాఠము అపార్థకముగా ఉన్నది.

12. "మాను పఱిచెను బులిబోను" V. 25

'ను' అంతమందు గల పదములలో ద్రుతప్రకృతులు గానివి అప్పకవి ఉదాహరించినాడు. "మాను వరిచేను పులిబోను" అని మావద్ద నున్న వ్రాతప్రతులన్నిటను కలదు.

అచ్చుకూర్చిన పనివాండ్లలోపము ప్రతిముద్రణమందున్ను ఈ చోటనే రావలెనా? ఇది కేవలము పరిశీలన లోపముచేతనే వచ్చినది.

13. "పడఁతియ బ్రపుటూరు ల ౹ బ్రంపుటూరు

లతీవచోద్యపుటూరుచో 1 ద్యంపుటూరు" V. 128.

ఈపద్యములో అప్పకవి 'ఊరులు, ఆరు, కౌను, మేను' ఈ నాలుగున్ను పేర్కొని, మొదటిచరణమందు 'అబ్రపుటూరులు' అనిన్ని, రెండవచరణమందు 'చోద్యపుటూరు' అనిన్ని, మూఁడవచరణమందు 'సూక్ష్మపుఁగౌను' అనిన్ని, నాల్గవచరణమందు 'చొక్కపుమేను' అనిన్ని ప్రయోగించినాడు. మొదటిచరణమందు, 'అబ్రపుటూరులు' అని ఉండగా రెండవచరణమందు, మరల 'చోద్యపుటూరు' అని ఊరు శబ్దమే ఏకవచనముగా ప్రయోగించి ఉండునా?

14. "జగతిఁ జప్పనికూరకుఁ...పచ్చని తోఁటకుఁ బచ్చ దోఁట..." (V. 166.)

ఇందులో ఉదాహృతశబ్దములు కకారాది వర్గములలోని ప్రథమాక్షరములవరుసను పేర్కొన్నట్లు స్పష్టము.

"కూర, చాయ, టోపి, తావి" వీటిని పేర్కొన్నట్లు మావద్దనున్న వ్రాతప్రతులలో కనబడుచున్నది.

1359 సం॥ లో ముద్రితమైన ప్రతియందు తమకు తప్పులుగా కనబడ్డ చోట్లనైనా వ్రాతప్రతులు చూడక తర్వాతి ముద్రణములవారు కేవలము తమకు తోచినట్లు సవరించి వింతయిన తప్పులు ఉంచివేసినారు. ఇందుకు దృష్టాంతముగా ఒకటి ఈ దిగువను వివరిస్తున్నాము.

11. 176 "అనుచునిట్లు భూతాదిక్రియాపదాంతముల విశేషణ పదక్రియలను దక్క" అని 1859 సం॥ లో ముద్రితమయిన ప్రతిలోని పాఠము. ఇందు గణభంగమును మాత్రమే చూచి తర్వాతి ముద్రణముల వారు "ములకునువిశేషణ పదక్రియలను దక్క" అని వ్రాతప్రతులు చూడక దిద్ది అచ్చువేయించినారు. ఇందు అన్వయక్రమము చెడి పోయినది "భావిక్రియలను దక్క" అని ఉండవలెను.

వీటిని బట్టి చూడగా పరిష్కర్తలు వ్రాతపుస్తకములు పరిశీలించక కేవలము 1859 సం॥ లో ముద్రితమైన ప్రతినే ఆధారము చేసుకొన్నట్లు స్పష్టముగదా.

పూర్వముద్రణములలోని తప్పులు-పాఠకులు సులభముగా విమర్శించుకొ దగినవి - ఈ క్రింద పేర్కొని చూపిస్తున్నాము.

పీఠిక. పద్యసంఖ్య.

10 దరహాసమానసము
64 విశ్వశ్రేయయనుచు
71 తమ్ములనుపేరునను
74 విద్య ప్రస్తుతమగుచుండ
103 ఇందోపలనీలునకు

I. 4 పిన్న కోట పెద్దన
33 అష్టాభిధానమునకు
40 కరపరిణత
70 కాళహస్తిమహాత్మ్యము
98 కుక్కగోళము బవి
99 (మీాదను) త్రిలింగ దేశ తద్భవము

II. 15 ఇమ్మక్ర
39 దాని మొదలైన తలకట్లు వానినెల్ల
43 పద్యాదిప్రాణంబుల, నాద్యంతస్థములుగాను
132 భూమిని మింటను జంచత్పామర
135 వ్యక్తకృతులను
426 దుష్టచంద్రోపబలములు

పీఠిక. పద్యసంఖ్య.

III. 55-(బోలనార్యులను
60 మంత్రియయ్యెనినకొం డ [బులు

IV. 75 (తర్వాత) అష్టగణ లక్ష్యం (అప్పకవి లక్షణము చెప్పబోవుచున్నాడు)
(పు. 213) (ఆఱవఛందమునకు ఇచ్చిన ప్రస్తారములో 31 వ వృత్తగణములు) | | | | ∪ · (∪ | | | | ∪ అని ఉండవలెను)
387 పదునొకంటఁ ద్రిష్టుప్ఛందస్సు (పదునొకండవ అని ఉండవలెను)
391 "ఇదిపదుమూడవజగతీ ఛందమునందు" (13వ ఛందము అతిజగతి గాని జగతి కాదు)
526 పోరలో

V. 148 భర్మ ప్రస్త్రాభిదాను

ఛందోభంగములయినను కానివారు కారు చూడండి:—

I. 33. సీ. పా. వఱలు జాతి స్వభావంబుననఁగ.

ఇందు 'తి' గురువు కాదు.

33 (పంక్తి 3) సీ. పా. వరనవస్థాయిభావములలో నొగిఁజెప్పి నరతిరా భావాదిరంజనముల

ఇందు యతిభంగము.

39 (కం. క్తి 10) ఇనుకావ్యములగని ౹ సంబ్రశస్తి - ఇందు
యతిభంగము.

III. 172 సీ. పా. తరుణులుఁ బతులు వాతాయనమ్ములనల్ల
మల్లకలై వేఁ బోక ౹ మలయ పవను

ఇందులో గణభంగము.

305 "మూఁకలు విరియించి వీఁక" 'మూఁకలు' అనే పదములో అర్ధానుస్వారము ఉండవలెననియే మాకును తోఁచుచున్నది; గాని, అప్పకవిమతమున లేదనుట స్పష్టము. ఉన్నదని అతడు ఎరిగి ఉన్న యెడల ఖండాఖండప్రాసములకు ఇది ఉదాహరణముగా ఇచ్చి ఉండడు. గనుక, ఇక్కడ ఈపదము అర్ధానుస్వారము లేకుండానే అచ్చువేయించవలసి ఉండెను. 1910 సం లో వావిళ్లవారు ముద్రించిన ప్రతిలో ఈచోట (ఇది పొరపాటు) అని ఉన్నది. గాని, ఏది పొరపాటో తెలియ జేయలేదు.

IV. 74 మృగములలోఁ గరి ౹ ద్వేషిఘాతిని జూడ—ఇందు యతిభంగము.

IV. పుట 243 (స్త్రీపాఠకములో) "బుభుక్షుసూనుం" అని 1859వ ప్రతిలోను, "బుభుక్షుసూను" అని తర్వాతి ముద్రణములందును కలదు. అన్నిటను గణభంగము.

IV. పుట. 245 ఖచరప్లుతములో నాల్గవ చరణము "ర్యమవిరామము తోఁడనభామ్న ౹ స్వల్..."

ఇందు యతిభంగము.

IV. ప. 407 "ఒదులఁ జిత్రగంబులుఁ ౹ గుదిరింపఁగా" గణభంగము; యతిభంగము.

IV. 431 ప్రథమమునను వృత్తము—ఇందు ప్రాసభంగము.
506 బూనిగొ ద్రాలిఁ ౹ బుట్టుకానుపువలన—ఇందు గణభంగము.

515 "ధర్మముఁజెప్పి దుష్కృతుల దగ్గఱ" దడలకు మైత్రి, అగ్రాహ్యమని చెప్పిన అప్పకవిమతమునకు విరుద్ధము గనుక యతిభంగము.

IV. 528. "నారశక్తిత్రయోపేతుఁడై మురారి" ఈసీసపద్యమందు ప్రాసయతినియమము కలదుగనుక, ఈపాఠము లక్షణ విరుద్ధమయినది.

539. "ధరణిఁ బ్రాసంబు కదనరు
నెత్తుగీతియందు" రెండవచరణము
గణభంగ మయినది.

V. 71. తే. గీ. కాంతులార మేము చూడఁ గలమనంగ. గణభంగము.

అర్థవిచారము సరిగా లేకపోవుటచేతను కలిగిన ప్రమాదములు చూడండి:—

I. 39 (పంక్తి 14) "శ్లోకము" విషయము అప్సరసములగురించి గనుక, ఇది అసంగతము. "శోకము" అని ఉండవలెను.

II. 196-197 రేఫభేదముల గురించి చెప్పిన సీసమాలికలందున్ను అర్థముల పట్టికలలోనున్ను తప్పులు మెండుగా ఉన్నవి. కొన్నిచోట్ల మాలికలలోని మాటలు అర్థముల పట్టికలలో కనబడవు.

మాలికలో "—ఁగరిచెలిగరిగె" అనిన్ని, అర్థముల పట్టికలో "గరిచెడిగరిగె" అనిన్ని ఉన్నది. రెండుచోట్లను "గరిచేడిగరిగె" అని ఉండవలెను.

"చేరుద్రావుట చూరి చిన్నకత్తి" ఇదియే సరియైన పాఠము. 'చేరు' అపశబ్దమనుకొని కాబోలు 'చారు' అని దిద్దినారు. అందువల్ల యతిభంగమగునని "చారుద్రావుట చిన్నచూరికత్తి" అని పాదమంతా అసంగతమయేటట్లు దిద్దినారు. 'చూరి' అంటే, 'చిన్నకత్తి' అని అప్పకవి ఉద్దేశము. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము సరిగానే ముద్రించినారు.

"తరము బడిత" అంటే, అర్థముకాక కాబోలు "తరముబలత" అని దిద్దినారు. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము సరియైన పాఠమే ఉంచినారు.

"మరులుమోహము; బుద్ధి మరుపుట" అని ఉండవలెను. అర్థము తిన్నగా చూచుకోక "మరులు మోహాపుబుద్ధి—" అని అచ్చు వేయించినారు.

అర్థముల పట్టికలో "మేఁకెరువు = మేఁకవెండ్రుకలు" అని అచ్చు వేయించినారు. 'మేఁకెరువు' అంటే 'మేఁకపెంట్రికలు' అని అప్పకవి ఉద్దేశము. 'పె' 'వె' వలె లేఖకులు వ్రాసి ఉందురు. అర్థముగ్రహించక, 'వెంట్రుకలు' అని చదువుకొని శబ్దసాధువముకై 'వెండ్రుకలు' అని పరిష్కర్తలు దిద్దినారు. అందువల్ల 'ఎరువు' అంటే, 'వెండ్రుక'లయినది!!

II. 197 "ఉలుపదంబెల్లెడనురుతరార్థ" అని ఉంటే, అర్థము చక్కగా చేసుకోక, "ఉలుపదంబెల్లెడ నులుతపిల్ల" అని అచ్చువేయించినారు. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము సరియైన పాఠము కలదు.

'తెలుగలి' అని 1859 మొదలుకొని పూర్వముద్రణము లన్నిటను కలదు; కాని, ఈశబ్దములోని రేఫము శకటరేఫము కాదు.—ఆశబ్దమునకు బదులుగా అక్కడ 'తుఱఁగలి' అని ఉండవలెను. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము ఈమాట కనబరచినారు.

II. 392 తర్వాత నున్న శారదాదర్పణ శ్లోకములో మూడవ చరణమందు "యవా" అని ఉన్నది; దానిక్రింద నున్నటీకలో "యవర్ణలవర్ణములు" అని ఉన్నది. పాఠకులు ఏది ప్రమాణముగా తీసుకొని ఆచరించవలెనో స్పష్టముగా తెలుసుకోక పోయినయెడల, మాత్రార్చనము దుష్టమయి పోని సంభవించునేమో!

III. 121 ఉభయవళులలో అప్పకవి పేర్కొన్నది నామాఖండయతిగాని నామఖండయతి కాదు. తక్కినచోట్ల ఈ పేరు సరిగానే ముద్రించినారు.

IV. 104 "మహినధినాయకురాశి

గ్రహముకు గృతిముఖగణోడు । రాశిగ్రహముల్
మిహిరేందులు దమగతిలో
సుహృత్తులై యున్న సరియ । చుట్టము గాదే."

అని 1859 సం॥ మొదలుకొని పూర్వముద్రణములందు కలదు; గాని, అర్థము పొసగదు.

IV. 112. "శాంతంబునకుఁ జెల్లు నెనిమిదియును" ఇందు అర్థము చెడినది. తక్కిన రసములకు పగలుగానో వైరముగానో ఈసుగానో ఉన్నవి శాంతరసమునకు చెలులు, అని అప్పకవి ఉద్దేశము.

142. "పాదవులును నడ్డవరుసలు పొసఁగనిలుప" ఇందు అర్థము పొసగదు. టీకలో మాత్రము 'పాదవునకు' అని సరిగా ఉంచినారు.

IV. 116. "విషమంబులనుబోలి వెలయు మఱొక్కటిం గలిపి" అర్థము చెడినది. బేసి సంఖ్య అయితే అర్థించుటకు పాలుపోదు గనుక, మరి ఒకటి కలిపి అర్థించవలెను అని అప్పకవి ఉద్దేశము. టీకలో 'పాలు' అనే ఉంచినారు.

ఇవి కాక, నాల్గవ ఆశ్వాసములో ఏయేవృత్తములు ఏయే ఛందములలో ఎన్నవ వృత్తములయి ఉన్నవో తెలియజేసే సంఖ్యలు చాలా చోట్ల తప్పుగా ఉన్నవి. అవి అన్నీ ఈ ప్రతిలో సవరించడమైనది.

పూర్వముద్రణములలో అనవసరముగా చేసిన దిద్దుపాట్లు.

పద్యసంఖ్య.	పూర్వముద్రణములలోని పాఠము.	వ్రాతప్రతులనుబట్టి ఈముద్రణములో ఉంచిన పాఠము.
పీ. 20	నినుంగరంప	నినుంగరంచ
31	పట్టియు	కట్టుక
47	నుడువు తెనుఁగులు	నుడువు తెలుఁగులు
76	వారెవ్వరనిన	వారెవ్వరంటేని
88, 89 వొ.	ఆంధ్రము	అంధ్రము
II. 8	పిల్లగుడి	పిల్లగుడుసు
149	దాయఁబోయి	దాయదోయ
	డాయఁబోయి	డాయడోయ
263	అధోవర్ణములకు	అధోర్ణములకు
265	వలమైనశాకు	వలమాటిశాకు
271	ప్రాణవర్ణములు	ప్రాణార్ణములు
II. 285	ఉత్తరాషాఢనుండి	ఉత్తరాషాఢనుంచి
II. 319	నక్షత్రరాశినుండి	నక్షత్రరాశినుంచి

II. 370	క్రాదు	కాఁడి
II. 383	తెలిసియు	తెలుసుక
V. పుట. 260, (బంధురవృత్తములో)	ప్రంతకు	వాగుకు
IV. 518	చేర్తునింక	చేర్చితింక
IV. 529	ఏగుదెంచితా	ఏఁగుదెంచితా
V. 97	ఆడాడ	ఆడాడి.

గ్రంథము సంప్రతించినవారికి కొన్ని శబ్దముల స్వరూపమున్ను అర్థమున్ను చక్కగా తెలియకపోవుటచేత అనవసరమైన దిద్దుపాట్లు కొన్నిచోట్ల చేయవలసివచ్చినదని తోచుచున్నది.

'అర్ణము' అనే శబ్దమును ఎరిగఉన్నయెడల వ్రాతప్రతులన్నిటను అది కనబడుతూ ఉంటే 'వర్ణము' అని దిద్దవలసిన అగత్యమేమి? I. 263లో "జడ్డలుగల మాతృక తొలి, నిడ్డనధోర్ణముల కెల్ల నేటికి మీఁదఁ" అని వ్రాతప్రతులలో పాఠము ఉండగా, అర్ణశబ్దమునకు బదులుగా వర్ణశబ్దము దూర్చి, అట్లు చేయుటచేత కలిగే ఛందోభంగము తొలగించుటకై పాదము మార్చి ముద్రింపించవలసిన అగత్యమేమి? ఆమార్పువల్ల "ఎల్ల" శబ్దముయొక్క అర్థవిశేషము అడుగంటినది.

ఈలాగుననే II.271లో "ప్రాణార్ణములుఁ బది+యాఱును..." అని ఉండగా వర్ణశబ్దము దూర్చుటకై విశ్రమాక్షరము మార్చి "ప్రాణ వర్ణములును+బదియాఱు" అని దిద్దివేయవలసిన అగత్యమేమి? ఈదిద్దుపాటువల్ల సముచ్చయార్థకమైన ద్రుతము ఉచితమైనచోటలేక అర్థము చెడినది.

పిల్లగుడుసు (II. 8) అపశబ్దమనుకొని 'పిల్లగుడి' అని దిద్దడము శబ్దస్వరూపము తెలియకనే కదా. 'గుడుసు' అనేటందుకు శ్రీనాథుని ప్రయోగము చూడండి;—"గుడుసైన పూవింటఁ." నైషధము.) 'గుడుసుకయిదువు' అంటే, విష్ణుచక్రము. (చూ. శ. ర.)

"నుడువుతెఱఁగు" లంటే అర్థము సరిగా గ్రహించక, కవి హృదయమునకు భిన్నముగా, "నుడువుతెనుగులు" అని దిద్దినారు.

వారెవ్వరంటేని, ఏగుదెంచితే—ఇటువంటి రూపములు గ్రామ్య ప్రయోగములుగా భావించినారు కాబోలు. భారతములో 'అది యొట్లం టేని' మొదలయిన ప్రయోగములు అనేకముగా ఉన్నవి. వీటిలోని క్రియారూపమును మధ్యమపురుషైకవచనముతో అన్వయించును.

పట్టుక (పీ. 21) వంటి క్త్వార్థకరూపములు జైమినిభారతము, భాస్కరరామాయణము, ఆముక్తమాల్యదవంటి ఉత్తమగ్రంథము లలో కనబడుచున్నది. అప్పకవినాటికి ఇవి సాధురూపము లయిఉన్నవి; అప్పకవి చాలాచోట్ల ప్రయోగించినాడు. తక్కినచోట్ల దిద్దక విడిచి ఈ ఒక్కచోటను దిద్దుటవల్ల ప్రయోజన మేమి?

ఆడాడి (V. 97) లో క్త్వార్థకేకారసంధి ఏర్పడినదని దిద్ది 'ఆడాడ'అని ముద్రింపించినారు. ఆమ్రేడితసంధులకు ఉదాహరణముగా ఇచ్చిన ఈపద్యములో "నందుపట్టి"అచ్చటచ్చట ఆడి+ఆడి" అని అర్థ మిచ్చునట్లు సందర్భానుసారముగా అప్పకవి వ్రాసినాడు. అది చూడక క్త్వార్థకేకారసంధి తొలగించడమే ముఖ్యప్రయోజనముగా భావించి 'ఆడాడ' అని దిద్దుటవల్ల అర్థము చెడినది. క్త్వార్థకేకారసంధి అప్పకవికి సమ్మతము కాదు. (చూ. V. 82, 83) అయినా, ప్రమాదముచేత కాబోలు రెండుచోట్ల ఈసంధిచేసినాడు; "గుర్తెఱిఁగిష్టంబుగ. (IV. 506)" నెఱవెఱిఁగొదిగి. (IV. 531) వీటిలో IV. 506-వ పద్యమందు అప్పకవి మతమునకు విరుద్ధముగా ప్రాసములందు రేఫశకట రేఫల సాంకర్యముకూడా కనబడుచున్నది. వ్రాతప్రతులలోగాని పూర్వముద్రణములలో గాని పాఠాంతరములేదు. ఇది కేవలము ప్రమాదజనితమై ఉండును.

1859 సం॥ లో ఈగ్రంథము తొలిసారి ముద్రితమైనప్పుడు పరిష్కర్తలు గ్రంథము తుదను శుద్ధపత్రిక చేర్చి అందులో "ఇవ్వరు" అసాధువుగాను "ఇయ్యరు" సాధువుగాను చూపించినారు. 'ఇవ్వరు' అనేరూపము పరిష్కర్తల బుద్ధికి అసాధువని తోచినా, అప్పకవికి సాధురూపముగానే తోచినట్లు స్పష్టముగా కనబడుచున్నది. ఎందుచేత నంటే, రేఫాక్షరసీసమాలికలో రేఫములకు పూర్వమందున్న వర్ణములు అకారాదిగా వరుస ఏర్పడునట్లు అప్పకవి రేఫములుగల పదములను పేర్కొన్నాడు.

"దేవర వివరంబు తెరువరి తలవరి యెవ్వరు నివ్వరు నవ్వరనఁగ" ఈ క్రమాన ఉన్న పదములలో అప్పకవి "ఇయ్యరు" అని ప్రయోగించి ఉంచునో, "ఇవ్వరు" అని ప్రయోగించి ఉండునో చదువరులు సులభముగా ఊహించగలరు.

ఆ శుద్ధపత్రికలో కొన్ని సాధురూపములు అసాధువులుగాను అసాధురూపములు సాధువులుగాను కనబరచినారు. "జనకునిఁ గొల్వ" ఇందులో అర్ధానుస్వారముండవలె నని పరిష్కర్తలు తలచినారు గాని అది తప్పు; అప్పకవి నిషేధించినాడు (చూ. V. 142)*

'అవియొయ్యవనిన' అసాధువుగాను, 'అవి యొయ్యెవనిన' సాధువుగాను చూపించినారు; వారు అసాధువని తలచిన రూపమే సాధురూపము 'అవి+ఏ+అవి' అని అర్థము. ఇటువంటి తప్పులు ఆశుద్ధపత్రికలో ఇంకా అనేకముగా కలవు. 'సుఖకర' అసాధువట! 'సుకకరః' సాధువట! 'దోదకము' అని వృత్తనామము 'దోధకము'* అని ఉండవలెనట!

పూర్వముద్రణములలోని గ్రంథచ్యుతులు.

మాకు దొరికిన వ్రాతప్రతులున్ను పూర్వముద్రణములున్ను ఎదుటనుంచుకొని పరిశీలించగా, పూర్వముద్రణములందు చాలాచోట్ల గ్రంథము త్రుటితమయిపోయినట్లు స్పష్టమయినది. సాధ్యమయినంత మట్టుకు పోయిన గ్రంథము సంపాదించి ఈ ప్రతిలో చేర్చినాము. అప్పటికిన్ని, (ఓ) ప్రతిజాగ్రత్తగా పరిశీలించే సరికి ఈ గ్రంథము అచ్చుపడిపోయినందున ఈ ముద్రణములో కూడా కొన్నిచోట్ల ఇంకా లోపములున్నవి; అయితే వాటిలోనివి కొన్ని "పాఠాంతరములు" అనే శీర్షిక క్రింద చూపిస్తున్నాము.

ఈ దిగువను వివరించిన స్థలములలో పూర్వముద్రణములందు గ్రంథము పోయినది. అది పూర్వముద్రణములున్ను ఈ ముద్రణమున్ను ఎదుట నుంచుకొని చూచినయెడల మేము చెప్పినది స్పష్టముగా తేటపడగలదు.

---

*ఈ ముద్రణములో V. 142 పంక్తి. 2. లో—'సంతసునిఁజేర్చి' అనిఉన్నది. ఇందున్న అర్ధానుస్వారము అచ్చు తప్పు. * దోధక మను పేరే సరియైనది. సంస్కృత వృత్తరత్నాకరాదులలో 'దోధకము' అను పేరే గలదు (రా).

I. 5, 93, 85, 96, 114, 134.

II. 172, 173, 196, 196, 197, 201, 219, 302, 305, 308, 325, 345, 358.

III. 103, 104, 107, 115, 121, 169, 186, 236, 231, 242, 257.

IV. 24, 45, 67, 375, 481, 498, 511 వీటిలో కొన్ని మాటలు, వాక్యములు పోయినవి.

ఈదిగువ వివరించిన స్థలములందు పద్యములే పోయినవి.

I. 16-18: 18-వ పద్యములోని నాల్గవచరణము 16-వ పద్యములో 5-వ చరణముగా పూర్వముద్రణములన్నిటను ఉన్నది; 17-వ పద్యమున్ను 18-వ పద్యములో మొదటి మూడుచరణములున్ను కన బడవు. అందువల్ల అర్థము పొసగదు.

I. 102 తర్వాత తుల్యాతుపమా అనే సూత్రమున్ను 103-వ పద్యమున్ను పోయినవి.

II. 235 తర్వాత ఒకవచనమున్ను కవిజనాశ్రయమునందలి పద్యమున్ను.

II. 304 తర్వాత ఒక శ్లోకమున్ను, ఒకపద్యమున్ను (ఓ. ప్రతి లో 6 శ్లోకములు, ఒకచక్రము, ఒకపద్యము కలవు.)

IV. ప్రమాణి, స్రగ్ధర పద్యములు.

IV. 187 తర్వాత. "మఱియు వ్యత్యస్తోపజాతి" అనే శీర్షిక, దాని తర్వాతిపద్యము, దాని దిగువనున్న వచనము.

IV 511, 493 లో 5 చరణములు, 554, 409 ఇవి కాక, బంధ కవిత్వమునకు సంబంధించిన గ్రంథమంతా విడిచిపెట్టినారు.

కొన్నిచోట్ల గ్రంథచ్యుతివల్ల విషయసందర్భము చెడినది చూడండి:-

అంకె క్రింద గీటు ఉన్నయెడల, 'అసంఖ్యాగల పద్యమందుగాని వచనమందు గాని,' అనిన్ని లేనియెడల, దాని తర్వాత అనిన్ని అర్థము.

II. 114 తర్వాత "మార్కండేయపురాణమునందు" అని లేక పోవుటచేత 115-వ పద్యము ఏగ్రంథములోనిదో తెలియదు.

II. 139 తర్వాత "విజయవిలాసమునందు" అని లేకపోవుట చేత 140-వ పద్యము ఏగ్రంథములోనిదో తెలియదు.

II. 163 తర్వాత "కర్ణపర్వమునందు" అని లేకపోవుటచేత "సారవంతమై..." అనేపద్యము ఏగ్రంథములోనిదో తెలియదు.

II. 202—'పరిగొనుటకు' అనే శీర్షికయున్ను, దాని తర్వాత ఉదాహరణమునకుగాను విడిచిపెట్టవలసిన చోటున్ను కనబరచక "పరి గొనుట, పరిచనుదెంచుటకు విరాటపర్వమునందు" అని అసంగతముగా ముద్రింపించినారు.

III. 197 తర్వాత, "లక్షణసారసంగ్రహమునందు" అనేశీర్షిక దిగువను—అలక్షణగ్రంథములోని పద్యమున్ను, దాని తర్వాత "నిర్వ చనోత్తర రామాయణమునందు" అనే శీర్షికయున్ను విడిచి, "ఎఱుఁ గవు గాక" అనేపద్యము ముద్రింపించుటచేత, ఈపద్యము లక్షణ సారసంగ్రహములోనిదని భ్రమపడుటకు అవకాశము। కలుగుచున్నది.

IV. 418 తర్వాత మధురవృత్తలక్ష్యలక్షణపద్యము విడిచి దానిగురించి చెప్పిన వచనము ముద్రింపించుటచేత, ఈవచనము ఉద్ధ తము గురించి చెప్పినదని భ్రమపడుటకు కారణ మైనది.

అర్థానుస్వారము.

'వాఁడు' వంటి కొన్నిమాటలలో అర్థానుస్వారము ఉండవలె నని అందరున్ను అంగీకరించి ఉన్నారు. 'మూఁడు' వంటిమాటలలో కొందరు పండితులు మొన్నమొన్నటివరకున్ను లేదని వాదించినారు. శబ్దరత్నాకరములో "మూడు"ను గురించి, "ఇది సార్ధబిందుకమను టకుఁ గవిత్రయము వారిప్రయోగములయందుఁ దగిన యుదాహరణ ములు దొరకమి గాక యిది బహువచనమున మూళ్లని వాడఁబడు చున్నది" అని బ్ర। సీతారామాచార్యులంతటి పండితులు తప్పువ్రాసి నారు. నేడు, "మూఁడు"లో అరసున్న అందరున్ను అంగీకరించినారు; వ్రాతప్రతులు చూచినవారికి ప్రతిగ్రంథములోను కనబడకపోదు. అర

సున్న లేకుండా 'ఏఁగు' అనే మాట వ్రాతపుస్తకములో కనబడదు. వైకృతి చంద్రికలో వాసుదేవపండితుఁడు, "ఏంగచనా ప్రతిష్ఠతే" అని బిందువు విధించినాడు. అప్పకవికూడా II-116 లో "ఆఁగెలోఁగెను వీఁగెను, డాఁగె నేఁగె వాఁగె"లో చిన్న బొట్లున్నవని చెప్పినాడు. అయినా, కొందరు 'ఏఁగు' లోని బిందువు ఇంకను విడిచిపెట్టుతున్నారు. తూఁపు, పోఁతు; కలఁగుఁడు, అనవుఁడు, నావుఁడు, అనుఁడు మొదలయిన కొన్ని శబ్దములలో అరసున్న ఉండవలెనని అనేక పండితులకు ఇప్పటికిన్ని తెలియదు, 'తూఁపు' లో అరసున్న ఉన్నదని, ఉదాహరణముగా ఇచ్చిన II 82-వ పద్యములో, అప్పకవి స్పష్టముగా చెప్పినా, 1859 లో ముద్రితమయిన ప్రతిలోను, దానిని చూచి ముద్రించిన తరువాతి ప్రతులలోను, 1910 లో ముద్రితమయిన ప్రతిలోకూడా, ఆపద్యములోనే ఆ మాటే అరసున్న లేకుండా పరిష్కరించినారు! శ. ర. లో అది అరసున్న లేకుండానే ఉన్నది. భారతములోనయినా, పరిష్కర్తలు ఆమాటలో నేటికిన్ని బిందువుంచలేదు. తాటాకుపుస్తకములలో స్పష్టముగా బిందువు కనబడుతూనే ఉన్నది. "పోఁతు" లో అప్పకవి అరసున్న ఉంచినాఁడు. (II - 195) సీసమాలికలో "పోఁతు కటిమేఁక" అని ఉన్నది. తాటాకు పుస్తకములలో చాలాచోట్ల 'ఆఁబోఁతు' అని ఉండడము చూచినాము. (చూ. భీష్మ. I-133 స్త్రీపర్వ. II-117. మొదటిదానిలో 'బో' తర్వాత అరసున్న అచ్చుపుస్తకములో కూడా ఉన్నది.) అయినా, పండితులకు భ్రమ వదలదు. మ। కొమర్రాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగారి వంటివారు మొన్న 'శివతత్త్వసారము' పరిష్కరించినప్పుడు వ్రాతప్రతిలో (చూ. 416-వ పద్యము)—'నా బొంతులు' అని ఉన్నా శ. ర. ప్రమాణముగా గ్రహించి బిందువు పేటించినారు *కలఁగుడు, కలంగుఁడు, కలఁగుండు —ఈ రూపములు తాటాకుపుస్తకములలోను, తొలుతటి అచ్చుపుస్తకములలోను ఉన్నవి. అనుఁడు (III 169, 373), అగుఁడు (III 166) బిందువుతో (ఈ గ్రంథములోనే) వ్రాతప్రతులందు ఉన్నవి. ఈముద్రణ

* ఆంధ్రపత్రిక—ఉగాది సంచిక. (దుందుభి)లో శ్రీ శతావధానులు శేషాద్రి రమణకవులు ప్రకటించిన "ఆనవేముని ఉప్పుగల్లుశాసనము" నందున్న 'వెలంగ' శబ్దమునుగురించి, "వృత్తివాచకమైనప్పుడు సార్థబిందుకము కాదు" అని వ్రాసినారు. శ. ర. లో సార్థబిందుకమైనందుకు ప్రమాణమున్నది. అర్థానుస్వారవివేక మిట్లున్నది.

మందున్ను పొరపాటున విడిచిపెట్టడమయినది. శుద్ధపత్రికలో చూపించినాము. 'అవుండోరనః' అని వైకృతిచంద్రికలో వాసుదేవపండితుడు చెప్పినాడు. పూర్వము ముద్రించిన భారతములోను వ్రాతప్రతులలో చాలాచోట్లను ఇట్టి శబ్దములందు బిందువు చూచి ఉన్నాము. అయితేనేమి! మరికొంతకాలమువరకూ పండితులు ఈమాటలలో బిందువు పెట్టరని తోచుచున్నది. సు॥లక్ష్మణరావుగారు కూడా శివతత్త్వసారము వ్రాతప్రతిలో కనబడ్డ 'పనుచుఁడు' (479) అంగీకరించి, 'దాశకొనుఁడు' (406) నిరాకరించినారు. (161) లో 'అనవుఁడు' అని వ్రాతప్రతిలో ఉన్నదేమో? పాతవ్రాతప్రతులలో ఉన్నట్లు భారతాదిగ్రంథములు అచ్చుపడితేనే కాని, అర్థానుస్వారవివేకము నిశ్చయముగా ఏర్పడదు. ఇట్టిస్థితిలో మేము ఈవిషయము ఉపేక్షించుట నిందార్హము కాదని నమ్ముతున్నాము. దీర్ఘము మీఁదివిగానీ, హ్రస్వము మీఁదివిగానీ అరసున్న మొదట నిండుసున్నే. నిండుసున్న అరసున్న కావచ్చును. చేంతాడు, పూంచు, త్రేంచు, ఆంబోతు, దాంగుండు, కాంబెలు అని మనలలో కొందరు ఇంకా వాడుతున్నారు. ఒకొక్క మండలములో ఒకొక్క కాలమందు కొన్ని శబ్దములలోని నిండుసున్నలు అరసున్నలయినట్లు వ్రాతప్రతులలో కనబడుతున్నది.

ఆదేశములు.

ఇవికూడా ఇంకా నిశ్చయించశక్యము కాక ఉపేక్షించడమైనది. మా విచారణలో ప్రాచీనగ్రంథములందు గసడదవాదేశము రావలసినచోట్ల నిత్యమైనట్టు కనబడినది. ప్రథమమీఁదను, సంఖ్యార్థకశబ్దముల మీఁదను తప్పక రావలసినట్టు తోఁచినది. 'శ్రీవాలింప', 'శ్రీసిగురొత్త', 'ఒందుగడ', 'ఎంతగుమతులయిన' మొ॥ వాటిలో వైపరీత్య మేమీ లేదు. * పూర్వకాలమున అట్టివాడుక సర్వసామాన్యము. ఉదా. పది గోటులు, ఒందుసోట, ఇరుదెఱఁగులు, వేవణములు, అంతగాలము, పెద్దగాలము, ఎటువోయె, ఎందువోయె, వేసేతులు, ఇంతసలము, కొంత దడవు, ఇంతవట్టు. ఈ ఆదేశము రాని చోట్లు కొన్ని నియతమై ఉన్నవి. ఉదా. క్త్వార్థకముమీఁద రాదు. తిమ్మకవి ఇందుకు విరుద్ధ

* చూ. శ్రీరాజరాజనరేంద్ర పట్టాభిషేకసంచిక పు. 126 కడపటి పంక్తులు

ముగా ఉదాహరించిన "క్రూరాత్ముం, డై సీర లొలిచి..." అనే ప్రయోగము స్త్రీ పర్వము II. 56 లోనిది. ఆనందముద్రణములో గాని, వావిళ్లవారి ముద్రణములోగాని, వ్రాతప్రతులలోగాని ఈ పాఠము లేదు. "క్రూరాత్ముం, డై సంకలేక" అని ఉన్నది. పెద్దనాద్యర్వాచీనుల వాడుకలో కొంత భేదముండవచ్చును.

శకటరేఫము.

లాక్షణికులు పెట్టిన చిక్కులు విడదీసి, ఏకవి ఏశబ్దములో ఏ రేఫము వాడినాడో తెలుసుకొని, రేఫభేదములు నిర్ణయించుట బ్రహ్మకైనా సాధ్యమగునో కాదో? అది శబ్దముల వ్యుత్పత్తినిబట్టి పండితులు నిర్ణయించవలసి ఉంటుంది.

శబ్దరూపములు.

ఒకశబ్దము సరళాది అనిగాని పరుషాది అనిగాని అకారమధ్యమనిగాని, ఇకారమధ్యమనిగాని, ఉకారమధ్యమనిగాని నిర్ణయించుటకు లెస్సగా విమర్శచేయవలెను. అట్టి విమర్శచేయుటకు సరియైన పాఠము లుండవలెను. భారతాది గ్రంథములు పూర్వకాలపు వ్రాతప్రతులలో ఉన్నట్లు అచ్చుపడేదాకా ఈపని నెరవేరదు. 'తలుఁగు' 'తలఁగు' లలో ఏది సాధువో చెప్పలేము. ఇట్లే 'నడచు' 'నడుచు'; 'కలయు' 'కలియు'; 'సొరది' 'సొరిది' మొదలయినవి అనేకము ఒక్కొకకాలమందు ఒకొక్కలాగున ఉన్నవి. భారతాదిగ్రంథములలో రాయడి, రాయిడించు, వినుపించు, కనుపించు, ఎఱుంగించి, ఆగుల్చి, నిగుడించి, మగుడి, వెలుంగించి మొదలయిన శబ్దములు తాటాకులమీదను, మొదటికూర్పులలోను కనబడుతున్నవి గాని, ఇప్పటి అచ్చులో కానరావు. మొన్నమొన్న అచ్చుపడిన చంద్రభానుచరిత్రమందైనా మాతృకలో నున్నట్టు ఇట్టి శబ్దములు లేవు. ఇట్లు కొన్ని అపశబ్దములు అచ్చుపడ్డ గ్రంథములలోనికి చొచ్చినవి. అందుండి నిఘంటువులలోనికి ఎక్కినవి. 'రావడు,' 'క్రొత్తడి' అనేశబ్దములు భాషలో లేవు. 'ప్రైవడు' 'కొత్తడి' అని ఉండును. ఇందుకు ప్రమాణములు ఇక్కడ చెప్పుటకు వల్లపడదు. వాడుకలో లేని ప్రాచీన కావ్యభాషాశబ్దముల సాధుత్వము అసాధుత్వము నిశ్చయముగా విమర్శించుటకు తగిన ఆధార

ములు సమకూరేవరకున్ను ఆభాషలో గ్రంథములు రచించేవారు అప శబ్దాలువాడి గుజగుజలాడుతూ గజిబిజిపడక తప్పదు.

అప్పకవి పొరబాట్లు.

"కాళిదాస మయూరాది కవులకైనఁ
గలవు తప్పు లనంగ నస్యులకు లేవె ?
దిద్దఁ దగు పట్ల దిద్దుఁడు దిద్దరాని
యెడల నానేరములు క్షమియించు టొప్పు." (ప్రీ. 20)

అని అప్పకవి చెప్పినాడు; గనుక, అతఁడు వ్రాసిన విషయము లందు కొన్ని అంశములు ప్రమాదజనితములేమో అని మాకు తోచి నవి వాటిలో కొన్ని ఈదిగువను వివరిస్తున్నాము.

I. కేవలప్రమాదజనితములు:—

పీ. 70 వసగుణాస్థాని శ్రీభరద్వాజమౌని.

III. 322 "లకారశ్లిష్టములకు" అని ఇచ్చిన రాఘవపాండవీయ ముందలి పద్యములో ళకారశ్లిష్టమైన 'క్ళ ప్త' అనేపదము కలదుగాని లకారశ్లిష్టమైన పదము లేదు.

IV. 406 విషదుగ్ధయుగ్మకుచస్మై.

II. వ్యాకరణవిషయములు:—

I. 118 మదిరాక్షిచెవులు.

ఈపద్యములోని విషయములు "తెలుఁగు" అనే మాసపత్రి కలో ఎక్కువగా చర్చించడమయినది (చూ. సం. I. సంచికలు, 7, 8,9,10—ఆంధ్రపండిత భిషక్కుల భాషాభేషజము I. 21-51) ఇందులో అప్పకవి 'అనరాదు.' అని నిషేధించిన 'చెవులు' మొదలయిన శబ్దములు నన్నయాది మహాకవులు ప్రయోగించి ఉన్నారు. అప్పకవి వచనము కేవలము సాహసమూలకము.

I. 130 "కనెనఁట యని గ్రామ్యపదముగాను వాగనుశాసకులు ప్రయోగించినారు" అని "వనకన్యకయఁట..." అనే పద్యము ఆది పర్వమునందలి దని ఉదాహరించినాడు; గాని, ఈపద్యము పినవీరభద్రుని శృంగారశాకుంతలములోనిది. అప్పకవి పేర్కొలేదు. గాని శ్రీ తం. వేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారు పరిశోధించి ముద్రింపించిన భారతప్రతిలో

"తురగములు పఱవనేరక
వరూహావదనంబునందు వంధ్యములయ్యెన్
సురసారథి ననుఁ గానక
హరినందన యెందుఁ బోయి తనెఁ గడు భీతిన్. (అర. IV. 69)

అని ఉన్నది. అయితే, మావద్దనున్న రెండు వ్రాత ప్రతులలోను "యెందు వోయితని కడుభీతిన్" అని ఉన్నది.

II. 132 'చంచు'

'చెంచు' శబ్దము తప్పు అని అప్పకవి అభిప్రాయము; గాని దీనికి మహాకవిప్రయోగములు మెండుగా గలవు.

1. చెంచువేల్పులమూకల సేదదేర్చి—ఎఱ్ఱాప్రగడ నృసింహపురాణము I. 54
2. చెంచు......జెలిమిసేసి—శ్రీనాథుని నైషధము V. 136
3. చెంచునింటికిఁ బోయి చెంచెతకుఁ బ్రియము—శ్రీనాథుని కాశీఖండము. V. 71
4. చెంచులు...అలసాని పెద్దన మనుచరిత్రము. IV. 103.
5. చెంచితలన్ బింఛపత్రచేలాంచితలన్—బమ్మెర పోతరాజు భాగ. X.
6. సిద్ధమును లిందుఁ జరియించు చెంచునెల్ల-శ్రీనాథుని కాశీఖండము III. 59

II. 136 'పాండురాజ' అనే పదము శుద్ధ సంస్కృతపదము గనుక, అందలి జకారము తాలవ్యమే కాని, దంత్యము కానేరదనిన్ని తాలవ్యము అర్థాంతరమునందు దంత్యముగా చెప్పరాదు అనిన్ని పింగళి సూరన అట్లు చెప్ప దనిన్ని అప్పకవి అభిప్రాయము.

గాని "ఎందువేఁట రారె" అనే పద్యముకాక మరి మూడు పద్యములలో ఇట్టి జకారము కనబడుచున్నది.

1. "పాండురాజీవరమాధుర్య" III. ౫. ఇక్కడ భారతార్థమునందు "పాండురాజ+ఈ+వరమాధుర్య" అనిన్ని రామాయణార్థమందు పాండు+రాజీవ+రమాధుర్య" అనిన్ని. పదవిభాగము.

2. 'ధర్మరాజితజయమహోత్సాహుఁడగుచు' III. 108. ఇక్కడ భారతార్థమందు "ధర్మరాజు+ఇత, జయ, మహోత్సాహుఁడు+అగుచు" అనిన్ని, రామాయణార్థమందు, "ధర్మ రాజిత..." అనిన్ని పదవిభాగము.

3. "ధర్మరాజిత రక్షమాపాల" IV. 209. ఇక్కడ భారతార్థమందు "ధర్మరాజు+ఇతర..." అనిన్ని రామాయణార్థమందు "ధర్మ+రాజిత..." అనిన్ని పదవిభాగము.

రాజు, పాండురాజు, ధర్మరాజు మొదలయిన శబ్దములలోని జకారము దంత్యమే కాని తాలవ్యము కానేరదు గదా. "ఇఈఎఏలను గూడిన చజలు తాలవ్యములు" అంటే సిద్ధమైన పదములలోని చజల పట్లచెల్లవలెను గాని, సంధివశమున వచ్చినవాటికి చెల్లగూడదు. రాజిక్కడ లేదు (రాజు+ఇక్కడ); మంచీగదిలో ఉన్నది. (మంచు+ఈ.) ఇటువంటి చోట్లగల చజలకు దంత్యోచ్చారణమే కాని తాలవ్యోచ్చారణము లేదు గదా.

ఈప్రయోగములు చూడగా సూరపరాజుగారికి ఈవిషయమున అప్పకవికి గల పట్టుదల లేనట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

II. 139 "తపర, తీవి, తేప, తావు, ఢాక మొదలయినవి స్వదేశ్యములుగాని, వైకృతములు కావు. అని అప్పకవి వ్రాసినాడు. అతడే మరియొకచోట "స్పర్శాక్షరములందుఁ బాచవర్గములను సమములై యుండు నక్షరములు పది.....శుద్ధాంధ్ర దేశభాషాపదముల వెవకి నను లేవు" (II. 53) అని వ్రాసియుండుటచేత, స్వమతవిరోధము కనబడుచున్నది. ఈపదములలో 'తావు' అనేది వైకృతవిశేష్యము, గ్రామ్యము అని శబ్దరత్నాకరములోనున్ను, హిందూస్థానీపదము అని సుప్తార్థప్రకాశికలోనున్ను ఉన్నది. నన్నయ, తిక్కన మొదలయిన మహాకవులందరున్ను ఈశబ్దము వాడినారు. ఇది నిజముగా వైకృతము, సంస్కృతభాషలోని "స్థా" అనేధాతువుతో సంబంధము కలది.

తక్కిన పదములు దేశ్యములని శబ్దరత్నాకరములో సయితము చెప్పి ఉన్నది. అయితే, శుద్ధాంధ్ర దేశభాషాపదములలో వర్గద్వితీయ చతుర్థవర్ణములు లేవని చెప్పరాదు.

II. 184-187 ఉయ్యెల, పయ్యెద, తాయెతులు - ఈశబ్దములందున్న యెకారము పదమధ్యమని ముద్దరాజు రామన్న అన్నాడని అప్పకవి ఆక్షేపించినాడు. 'ఊఁచు+(హేలా) ఏల=ఉయ్యెల' అని చెప్పుట తప్పుగా తోఁచుచున్నది. ద్రావిడభాషలో ఊఞ్ ధాతువుయొక్క కృదంతము "ఊఞల్" దీనికి తెలుగు ఊయల, ఉయ్యాల, ఊయెల, ఉయ్యెల మొ రూపాంతరములు లోకులవాడుకనుబట్టి వచ్చినవి. అప్పకవి చెప్పిన 'తాయెతులు' అపశబ్దము కాబోలును చంద్రభానుచరిత్రము (పరిషత్తువారి వ్రాతప్రతి) లో I. 89—'తాయితులజొట్టి', III. 7[illegible]—'తాయతచేరు', V. 1[illegible]—'సంపెంగ ముగ్గతాయిత' అని ఉన్నది. అచ్చులో పరిషత్తువారు శ. ర. ప్రమాణముగాచేసుకొని 'తాయెతు' లని పరిష్కరించినారు. ముద్దరాజు రామనగ్రంథమందు 'తాయెర' లని ఉన్నది. కూచిమంచి తిమ్మకవి లక్షణమందు (అచ్చుప్రతిలో) 'తాయెద' లని ఉన్నది. అప్పకవిచెప్పిన 'తాయి+ఎత్తు—తాయెతు' సాధువో కాదో ఎట్లు నిశ్చయించడము? పయ్యెదకు రూపాంతరము పయ్యద. రామా. యుద్ధ. లో ప్రయోగమున్నది.

II. 1[illegible]8 అలుఁగుట (=పోవుట) అనేశబ్దములోని రేఫము శకటరేఫముగా సయితము ఉండవచ్చునని అప్పకవి మౌసలపర్వము, I. 1౯-వ పద్యమును ఉదాహరించినాడు. అయితే, భారతము ముద్రిత ప్రతులలో గాని, వ్రాతప్రతులలోగాని ఈపద్యమందు ఈపదమే కనబడలేదు. "అఱిఁగె" ఉన్నదని అప్పకవి చెప్పినచోట "ఎఱిఁగె" అనే శబ్దము కలదు. సందర్భమును బట్టి విచారించినయెడల, ఆచోట "ఎఱిఁగె" అనే ఉండవలెనని తోఁచును.

II 221 "జాతివాగల వోధృశబ్దమొక్కటి దక్క
సంస్కృతాంధ్రముల ముజ్జగములందు,
శబ్దంబు మొదల నిశ్చయముగాఁ గొమ్ములు
నోత్వంబులును గల్గ వ్యాకటికైన."

అని అప్పకవి వ్రాసినాడు; గాని, సంస్కృతములో మరికొన్ని కలవు. అవి బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిఁవారు తమ గుప్తార్థప్రకాశికలో ఉదాహరించినారు.

"వోళికా (ఒబ్బట్లు, పోళి), వోఢుః (పితృగృహవాసి న్యై

పోషింపఁబడిన ప్రోషిత భర్తృకాసుతుఁడు), వోఢజః (గర్భిణీ స్త్రీని పెండ్లియాడిన పిదపఁ బుట్టిన కొమరుఁడు), వోఢా (కుమ్మరవాఁడు సారథి), వోటా (దాసి), వోఢః (పోఁకచెట్టు), వోఢ్రః (గోనస సర్పము, మత్స్యవిశేషము) వోరకః (లేఖకుఁడు), వోరటః (కుందపుష్పము), వోరపట్టీ (మందుర—అశ్వశాల), వోరవః (ధాన్యవిశేషము), వోరుఖాణః (పాటలవర్ణాశ్వము) మున్నగు వోకారసహితశబ్దంబులు శబ్దార్థకల్పతరు, సర్వశబ్దసంబోధినీ ప్రభృతి గ్రంథంబులలోఁ గనఁబడుచున్నవి." పుట. 11.

V. '27 తన్ను, నిన్ను, నన్ను...ఇవి ద్రుతప్రకృతులెపుడు గావు' అని అప్పకవి వ్రాయుట వింతగా ఉన్నది. 'వైకల్పికద్రుతప్రకృతు'లని కాఁబోలు అప్పకవి అభిప్రాయము ?

III. ఛందోవిషయములు.

II. 229-234 యతిప్రాసములకు రేఫఱకారముల సాంకర్యము చేయఁగూడదని పట్టుదలతో చెప్పిన అప్పకవియే వీటిని యతిప్రాసములందు కూర్చినాఁడని కొందరు ఈగ్రంథమునుండి కొన్ని పద్యము లుదాహరించినారు.

1. ఱేనినామమునకుఁ • గ్రిందివంకను — II. 345
2. అరుదారనుద్ధతమయ్యె
   న్మఱిసజయలుఁ • నసజగలుఁ — IV. 230
3. పురుఁటింటఁ......గు
   ఱ్ఱెఱేఁగిష్టంబుగ...... — IV. 320
4. కేరుచు నొయ్యన దగ్గఱఁ
   జేరుచు నురుముష్టిహతికిఁ జొక్కెక వేగం
   దాఱుచ హుంకృతిఁ గ్రమ్మఱ
   దూఱుచ ధోరుజుఁడు మల్లుఁ ద్రుంచె ననంగన్. — V. 77
5. పరగఁగందము పథ్యయు • మఱి విపులయు — IV. 265
6. అఱఁటులఁ......ఱెల్లన్, ధరనెఱసున్నలు...... — V. 106

వీటిలో మొదటిదానికి "నృపునినామమునకు..." అని పూ. ము. లలో పాఠాంతరము కలదు; గాని అది వ్రాతప్రతులందు కనబడదు. 1859 లో ముద్రితమైన ప్రతియందు "ఱేనినామమునకు..."అనే

ఉన్నది; గాని అందు శుద్ధపత్రికలో "స్పృశుని" అని సాధుపాఠముగా ఇచ్చినారు. తక్కిన ముద్రణములు సంపాదించినవారికి మొదటి ముద్రణములోని శుద్ధపత్రికయే ఆధారముగా ఉన్నట్లు కనబడుచున్నది. మొదటి ముద్రణము పరిష్కరించిన వారికి ఆధారమేమో తెలియదు. రేఫ శకటరేఫల సాంకర్యము తప్పుగదా అని వారు దిద్దిఉందురు. అయితే మరికొన్ని చోట్ల దిద్దక విడిచిపెట్టుటకు కారణము కనబడదు.

5-వ ఉదాహరణము అప్పకవి పాఠముకాదు. (చూ. పాఠాంతరములు.)

6-వ ఉదాహరణముకూడా అప్పకవిపాఠముకాదు. (చూ. శుద్ధపత్రిక.)

తక్కిన ఉదాహరణములకు మాత్రము పాఠాంతరములు కనబడలేదు. అచ్చులో శకటరేఫములకు బదులు రేఫములే ఉన్నవి గాని అప్పకవి మతమున అవి శకటరేఫములుగా ఉండవలెను; గనుక, వాటిని శుద్ధపత్రికలో దిద్ది చూపించినాము. సరియైన పాఠాంతరములున్నయెడల అప్పకవిని ఆక్షేపించవలసిన అవసర ముండదు.

II. 249-251.

లాఁతి వా జాతి వాకు ప్రాసమందు నిలుచును; గాని, మొదట పకారమగుటచేతను, ఆ లాతివా జాతి వాకు యతిగా చెల్లదు అనిన్ని

"లాఁతి జాతికి వడికి నిల్పఁ దగ దనుచు
సూత్రమునఁ జెప్ప లేదని చూడ వలదు
నన్న యార్యుఁడు పంచమామ్నాయమునను
నిలుపు లక్ష్యంబులకు మాఱు వలుక వశమె."

అనిన్ని చెప్పి, అప్పకవి 'భూనుతకీర్తి బ్రాహ్మణుఁడు వుట్టఁగ' అనే పద్యము లక్ష్యముగా చూపించినాడు. అతడు తాను చెప్పిన లక్షణమునకు ఇది ఏలాగు లక్ష్యముకాగలదని అనుకొన్నాడో! తగదని చెప్పిన దానికి లక్ష్యమెట్లు చూపుటకు పూనుకొన్నాడో!

వపలకు యతి చెల్లునని, అప్పకవి అభేదవర్గయతులక్రింద నన్నయ ప్రయోగము లిచ్చినాడు. అత డిచ్చిన లక్ష్యములలో చాలావాటికి

పాఠభేదము లున్నవి గాని, సంశయించుటకు ఎడమియ్యని లక్ష్యములు సయితము చూపిస్తున్నాము.

సీ. పా. వేణిసరస్వతిు* పెన్నయైరావతి. (సభా. I. 71.)

ఈలాగున వపలకు మైత్రి కుదిర్చిన నన్నయ లాంటి జాతి వాల మైత్రికి ఇష్టపడడని ఎట్లు అనుకోగలము? ఉచ్చారణలో వపలకంటె లాంటి జాతి వాలకు మైత్రి ఎక్కువగానే ఉన్నది. అయితే, వీటికి మైత్రి గల పద్యము నన్నయభారతమందు మాకు కనబడలేదు. గాని, అంత మాత్రాన నన్నయకు ఇది సమ్మతము కాదని చెప్పలేము. ఇందును గూర్చి చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణములోనిసూత్రము చూడండి:— "యవలలు లఘ్వలఘువులు మైత్రిం బొరయు; రేఫంబులు పొరయవు" (ప్రకీర్ణ. 24) ఇందుకు గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు ఇచ్చిన ప్రయోగము:—

సీ. ఎలమావి కొన యెక్కి • తెలతెల వార్చికో
వెలపోటుఁ గూఁకలు • వెట్టనేని (రాజశేఖరచరిత్ర.)

III. 125-126 "శకంధు కర్కంధులు ఆయాయిదేశమందలి నూతులకర్థము గాని, కర్కంధు రేగుచెట్టుకు అర్థము కాదు. కర్కస్య అంధూః అని అప్పకవి వ్యాఖ్యవ్రాసి రేగుచెట్టు అర్థం వ్రాసినారు. అంధు శబ్దము ఉకారాంతము గాని ఊకారమంతమందు లేదు. అయినా, కర్కమనగా ఏమిటో అర్థము వ్రాయరయిరి.....కొన్ని సమాసములలో అచ్చులు కనిపించుటలేదు" అని కూచిమంచి వేంకటరాయడు "సుకవి మనోరంజనము" అనే లక్షణగ్రంథమందు వ్రాసినాడు. (ఇది అచ్చుపడలేదు.)

అఖండవడి.

III. 203 "తెలుగు" అనే మాసపత్రికలో (సంపుటము. 1. సంచిక 9-10, 1920 సం॥ మే జూ—పుటలు 9-27) అఖండవడి గురించి విపులముగా ఒకవ్యాసము వ్రాయడమయినది. అది అంతా ఇక్కడ ఎత్తివ్రాయుటకు వలనుపడదు. గనుక దాని సారాంశము మాత్రము సంగ్రహించి వ్రాస్తున్నాము—ఈవడి అప్రశస్తమని అప్పకవి అభిప్రాయము; గాని లాక్షణికులలో అప్పకవికి పూర్వులు—కవి

* ప్రథమావిభక్తిమీది ఉవర్ణమునకు వకారాదేశము రావలెనేమో?

జనాశ్రయకర్త, లింగమగుంట తిమ్మకవి, ముద్దరాజు రామన్న, చిత్రకవి పెద్దన్న అఖండవడి యతిభేదములలో పేర్కొని దానికి లక్షణము చూపించినారు. అప్పకవి తర్వాతి లాక్షణికులలో కూచిమంచి తిమ్మకవి తన సర్వలక్షణసారసంగ్రహములో దీనికి లక్షణము వ్రాసి కొన్ని మహాకవిప్రయోగములు చూపించినాడు. కూచిమంచి వేంకటరాయడు జగ్గకవి మనుమడు, గొప్ప పండితుడు, సుకవిమనోరంజనము అనే ఒకలక్షణగ్రంథములో అఖండవడి సాధువని మహాకవి ప్రయోగములు ఇరువైఅయిదు చూపించినాడు.

ఇంతేకాదు; వేలకొలది ప్రయోగాలు చూపించవచ్చును. అయితే పండితంమన్యులయిన పరిష్కర్తలు కవిహృదయము తెలియనీయకుండా తమ ఇష్టానిష్టములబట్టి పాఠములు తారుమారుచేసి గ్రంథములు అచ్చువేయించుచుండుటచేత వ్రాతప్రతులలో కనబడుచున్న అఖండవళ్లు ముద్రితగ్రంథములలో కనబడకున్నవి.

అయితే, పరిష్కర్తలకు అఖండవడి అగ్రాహ్యమని ఎందుకు తోచినదంటే.—లక్షణగ్రంథము లన్నిటిలోను అప్పకవీయము మాత్రమే ముందుగా అచ్చుపడి ప్రచారములోనికి వచ్చియుండుటచేత చాలామందికి తక్కిన లాక్షణికుల అభిప్రాయము తెలియలేదు. స్వతంత్రించి లక్ష్యములు పరిశీలించి లక్షణము సరిచూచుకొనుట సుకరము కాదు; గనుక, అప్పటికి ముద్రితమై ప్రచారములో ఉన్న అప్పకవీయము మాత్రమే చదువుకొని. అప్పకవిలక్షణములు వేదవాక్యములుగా పండితులు శిరసావహించినారు. గ్రంథములు అచ్చుపడుట ఎక్కువయినకొలదిని వ్రాతప్రతులు పరిశీలించుట తక్కువయినది. ఏ లక్ష్యములను చూచి సరియైన లక్షణము వ్రాయవలసిఉండెనో ఆలక్ష్యములను ఒకానొకరు ప్రమాదవశమున చెప్పిన దుష్టలక్షణమును బట్టి దిద్దుటవల్ల సత్యము దూరమై పోవుచున్నది; అసత్యము బలపడి స్థిరమగుచున్నది.

అప్పకవి అఖండవడి అగ్రాహ్యమని తలచుటచేత స్పష్టముగా కనబడుచున్న అఖండవళులకు గతికల్పించవలసివచ్చినది. అందుచేత అతడు 12 విధములయిన ఉభయవళులు పేర్కొన్నాడు. నాటినుండి

నేటివరకు అప్పకవీయమందు ఆదరణ విశేషముగా గలవారికి అఖండ వడి కనబడిన వెంటనే సాధ్యమయితే దిద్దివేయవలెననే కోరిక. దిద్ద డానికి శక్యము కాక, అన్ని ప్రతులలోను ఆప్రయోగము ఒక్కలాగే ఉండి, అది మహాకవీశ్వరుని ప్రయోగమైనయెడల, ఉభయవలిఖేనము మరియొకటి సృజించవలెనన్న కోరికే కాని, అఖండవడి ఒప్పుకోవలె నన్న బుద్ధి ఇంకా పుట్టకున్నది.

"చ. అని మది నిశ్చయించి......"

కొనరిన సైన్యముల్ పదునొకొంటికి. (III. 211)

ఈపద్యములో "మూఁడవపాదంబునందు: బదునొకొంటికి నని యున్నచోట సంధిఁగూర్చి స్వరప్రధానవడిగాను సోమయాజులుగారు ప్రయోగించినారు." అని అప్పకవి వ్రాస్తే, అందుకు తగినట్లుగా, కూచి మంచి వేంకటరాయడు, తన సుకవిమనోరంజనములో అప్పకవి వాదము ఖండిస్తూ, "సమదాటోప (II. 96) అన్న పద్యములో 'ఒకొక్కొక్క మొగిఁ' అనిన్ని, మనుచరిత్ర 'ఒకొక్కట' (II. 97) అనిన్ని, రాఘవ పాండవీయము 'లేడొకొక్కఁడు (II. 93) అనిన్ని ఒకొ, ఒక వివిధ ముగా వుంటుందని వర్గయతి గలిగిన చోట్లనే చూపించినారు. ఇంకా అనేక లక్ష్యము లున్నవి. ఈకారణములచేత 'పదునొకొంటికి' అను నప్పుడు, అఖండవడి సిద్ధము. ఒక+ఒంటికి—ఒకొంటికి అని అప్పకవి గారి తాత్పర్యమని తోచుచున్నది. పదద్వయ విభాగమునకు ప్రసక్తి కనిపించదు. ఆయన ముఖ్యాభిప్రాయమొకటి; పైకి వ్రాసిన దొకటి, అఖండవడి యుండదని ముఖ్యాభిప్రాయము. అందుకు నఖండవళులున్న చోట 5-6 చోట్ల దిద్ది పాఠములు వేరే కల్పించినారు. ఇక్కడ దిద్దడ మునకు శక్యము కాలేదు. గనుక, ముద్దరాజు రామన్నగారిని ఆక్షే పించుటకై పరెయ్యెద, ఉయ్యెల, తాయెతులు—వీటిలో పదద్వయ విభాగములేనిది వ్రాసినటులనే అఖండవడిని ఖండించుటకై వ్రాసి నారు. స్త్రీపర్వంలో "క. పాండవులవలనఁ గీడొ, కొక్కండును లేదధిప నీదుఁకొడుకులు ధరణి." అని ఉన్నది. దీని కేమంటారు? అఖండవడి అంగీకరించవద్దా! గాని యిది నిజముగా వర్గయతి" అని వ్రాసినారు.

ముద్రితగ్రంథములలో నిలిచిన అఖండవడి ప్రయోగములు చూడండి.

1. సంభరణప్రౌఢనిజభు+జార్గళ...
2. ఆ, లోకనమాత్రమున ముక్తు+లుల్లసిలంగ౯.
3. తంత్రము లాలకించి వసు+ధామరముఖ్యులు
4. కైలాటమునం ఘటిల్లెసక+లార్థము... కాశీఖండము.

శ్రీనాథుడు ఇంకా తక్కిన గ్రంథములలో సయితము అఖండవడి తరుచుగా వాడినాడు.

అచ్చుపడ్డ భాగవతములో సయితము చాలాచోట్ల అఖండవళులు కనిపించుచున్నవి.

1. వెట్టదునేత్రంబులు నెఱ్ఱగావు నిజజూ+టార్ధేందుండు౯ (VIII.)
2. కాంతాకారంబు జగన్నిమజ్జనముగ+న్న౯ (VII.)
3. రక్షైకారంభకు భక్తపాలనకళా+సంరంభకు౯ (I. 1)
4. లోకైక శరణ్యయోఽభయ+కారణ (X.)
5. కన్నుల కఖిలార్థలాభంబు+గలుగుచుండు. (X.)

భారతములో అఖండవళ్లు లేవని కొందరికి భ్రమ. గాని, లేక పోలేదు. అచ్చుపడ్డ ప్రతులలో చూస్తే కనబడవు; గాని వ్రాతప్రతులలో అనేకముగా ఉన్నవి. అచ్చుపడ్డవాటిలో కూడా కొన్ని కనబడు చున్నవి. 'పదునాకంటికి' గలచోట "అని మది నిశ్చయించి" అనే పద్యములో అఖండవడి సిద్ధము గదా.

"వీరలు దైవశక్తిఁ బ్రభ+వించిన వారను టేమిసందియం
బీరమణీయకాంతి నుప+మింపఁగ......"

ఇందులో ఇంచుగాగమ సంబంధియైన ఇకారము విరగదంటే రెండవచరణములో అఖండవడి సిద్ధము; విరుగునంటే, మొదటి చరణములో అఖండవడి సిద్ధము.

ఇంచుగాగమ సంబంధియైన ఇకారము విరగదని అప్పకవి అభిప్రాయము; గాని అతని అభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా మహాకవి ప్రయోగములు కలవు.

1. సీ. ఏచు దియ్యమువ న+టించిన (నృసింహపు. I.)
2. పాటించి ధరించి పొందు ఘటి+యించి (భాస్క. రా. యుద్ధ.)
3. ఇరువురగదా ధారగొని భుజించుట యొప్పఁగ (పుష్మపు. II. 93)
4. ఎక్కుఁ బఱించునంతకు వ+రించుట (పద్మపు. III. 170)

భారతము వ్రాతప్రతులలో కనబడుతూ ఉన్న అఖండవళ్లు చూడండి:—

1. సురరాజు నెడలో। నిరుకొని యేకాగ్రబుద్ధి+నిష్టాత్ముం డై (ఆది. V. 120)
2. మేముఁగ। నీవిద్యలెల్లఁ జూపుదు
మీవీరులు సూచి మేలు+ మేలని పొగడఁగ. (ఆది. VI 33)
3. సూచె మనంబునఁ దలంచు+చుండుదు నేనుఁగ (ఆది. VI. 35)
4. విమలమతీ నీకొడుకునట్టు+లలయంగ జనుఁగ (ఉద్యో. II. 74)
5. ఘస్మరుఁడగుచున్న వాని దివి+జారి (అర. VII. 357)
6. నామనమార దీని గని+నప్పుడె... (సౌప్తి. II. 96)
7. జనావలి పురజనులు హస్తి+నాపురమునకుఁగ (అశ్వ. IV. 93)

ఇంకా అనేకముగా ఉన్నవి; గాని, పరిష్కర్తలు అచ్చులో కన బడకుండా తమ ఇష్టము వచ్చినట్లు దిద్దివేసినారు. కొన్నిచోట్ల అర్థము పాడయినది:—

సీ. నీలజీమూతంబు లీల నాక్షేపించి నల్లనై తోఁ తెంచు+నట్టి తనువు (ఆది. VI. 214)

అని ఉంటే, 'అట్టితనువు'కు బదులుగా నల్లగృహము అని అచ్చు వేయించినారు. దీనికి అర్థమేమి ?

III. 271 అభేదవిరతులలో వబలకు, లడలకు, లళలకు, ళడ లకు, అభేదవర్గవిరతులలో వపఫబభలకు యతి చెల్లవచ్చుననిన్ని రల లకు మాత్రము యతి చెల్లకూడదనిన్ని అప్పకవి అభిప్రాయము. "రల యోరభేదః" అని కూడా సూత్ర మున్నదే. లక్షణవిలాసమువారిని ఆక్షేపించి వారిచ్చిన రెండు పద్యములలోను రేఖాశబ్దము లేఖాశబ్ద ముగా చదువవలెను. అని అప్పకవి విధించి చెప్పుటకు ఆధారము కన

బడదు. రూపాంతరము లున్నందున ఏదో ఒకరూపమునే విధించుటకు ప్రయోజనము తనమతము సాధించుకోవడమే కాని, మరియొకటి కా నట్లు కనబడుచున్నది.

రూపాంతరములులేని లక్ష్యములుకూడా ఉన్నవి.

1. రాయంచ కాళ్లు దోలకయమున్న (వసుచరిత్ర)

2. లీలాహాస్యకళా ప్రసంగములనుద్రేకించి...

(కాశీఖండము VI. 2 0.)

III. 357 స్వవర్గజప్రాసమునకు అప్పకవి ఇచ్చిన లక్షణములో "ండ, ంట"లకు ప్రాసము చెల్లునని చెప్పియుండలేదు. అదిగాక, తిక్కన సోమయాజి "ఆకొండు" అనే ప్రయోగించి ఉండవచ్చును. "మార్కొండు" మొదలయిన శబ్దములున్నవి.

III. 366 లడలకున్ను ళడలకున్ను ప్రాసము చెల్లునని రూపాంతరములు గల మాటలున్నపద్యములనే అప్పకవి ఉదాహరించినాడు.

వెడలి—వెలలి; దడము—దళము; వ్రీడ—వ్రీళ.

రేఖా—లేఖాశబ్దముల గురించి అతడు చెప్పినట్లే చెప్పి రలల యతి అతడు ఖండించినట్లే ఈ అభేదప్రాసము ఖండించవచ్చును; గాని, మాకు రెండున్ను సమ్మతమే.

రూపాంతరములులేని పదములుగల లక్ష్యములున్నవి:—

చ. అలజడిఁ బొందఁగాఁ దగని యట్టిది ద్రౌపది మేరుకల్వలం
గొడుకుల............ (శాంతి. I. 202)

చ. పడి తెలివొంది లేచి ఘోరిబాష్పజలంబులు మేనుగప్పఁగాఁ
బడఁతుక..............................కోర్చిన
న్నలజడి (మార్క.)

III. 378 "ధూర్తులైన కవులు కల్పనఁ జేసి
యొప్పిదంబు లనుచుఁ జెప్పరాదు." అని వీథినాటకమునం దొక పద్యమున్ను రామాయణమునం దొక పద్యమున్ను చూపించినాడు. వాటిలో తనమతము నిలబెట్టుకొనుటకు పాఠాంతరములనైనా చూపించలేదు. ఇంతకు ముందు "కర్ణాట"శబ్దమునకు శ్రీనాథుని వీథినాటకమందలిపద్యమున్ను, అనేక స్థలములందు రామా

ఋణమందలి పద్యములున్ను ఉదాహరించి ఈగ్రంథములు రచించిన మహాకవులను "ధూర్తులయిన కవులు" అని వ్రాయుట అతిసాహసము. సభాపర్వములో నన్నయయే ఇట్టి ప్రాస ముంచినాడు.

ఉ. మండిత సూర్యరశ్మి......(గట, స్యందిసుగంధి..."సభా. II. 111

ఈపాఠము అహోబలీయమం దున్నది; గాని, కొన్ని వ్రాతపుస్తకములలో లేదు; అచ్చుపడ్డ ప్రతులలోను "మందిత సూర్యరశ్మి..." అని దిద్ది ఉన్నది.

IV. క్రౌంచపదము (పుట. 250)

క్రౌంచపదీవృత్తమ్మునఁ జెన్నారంగఁ బలుకుదు రిలఁగవి. ఇందులో విశ్రమాక్షరములు అప్పకవి తాను III. 110-111 లో విధించినట్లు నిలిపినాడు కాడు. చూడండి.

"ఆ. ఒక్కపదములోనఁ జెక్కు విశ్రమములు
జరుగుచోట మొదల జడ్డలున్న
నడుగు వెడలు దనుక నందొక్కటియు కాని
యుండ దొకటనదియు నొకట నిదియు." III. 111

IV. 223-224 అప్పకవి చెప్పిన శరభక్రీడలో నాలుగు పాదములున్ను చంద్రశ్రీవృత్తచ్ఛాయనే నడుచుచున్నవి. విశాలవృత్తము సమవృత్తములలో పేర్కొ లేదు. అది ఎట్లు నడచునో చెప్పలేదు.

IV. కేతుమతి (216), వేగవతి (217), వియోగిని (218), పరావతి (219), వీణారచనము (219), ఉద్ధతము (230), మణిదీపిక (233) మొదలయినవాటికి వివరణవచనములు లేకపోవుటచేత అవి ఎట్లు నడుచునో సులభముగా తెలియదు.

IV. 231 మూడవచరణములో గణభంగము. తుదిగణము యగణమై ఉండవలెను. మావద్దనున్న వ్రాతప్రతులలోను పూర్వముద్రణములందును ఇట్లే ఉన్నది. ఇటువంటి ప్రమాదములు మరికొన్ని కలవు; ఉన్నచోట పుట అడుగున చూపించినాము.

సీసములు.

IV. 335 ఈసీసభేదముల గురించి లాక్షణికులందరున్ను ఒక్క విధముగా చెప్పలేదు. అందరిలోను ఎక్కువభేదములను పేర్కొన్న వాడు అనంతుడు; అతడు పదిభేదములను చెప్పినాడు.

1. సమసీసము:—(సామాన్యసీసము; విశేషలక్షణ మేమీలేదు.)

2. సర్వతఃప్రాససీసము:—(అన్ని చరణములలోను ఒకే అక్షరము ప్రాసయతులు గలది అనగా 24 చోట్ల ఒకటే ప్రాసాక్షరము; అక్షరమైత్రివడి పాటించ నక్కరలేదు.)

3. అక్కిలి ప్రాససీసము:—(పెద్దపాదములందుగల 8 ఖండముల లోను గీతి నాలుగుపాదములలోను రెండవ అక్షరములు ఒకే ప్రాసాక్షరము కలిగి ఉండవలెను ఇదిగాక సర్వత్ర అక్షరమైత్రివడి నియమము పాటింపవలెను. అనగా, 12 చోట్ల ఒకటే ప్రాసాక్షరముగల అక్కిలి వడి సీసము.)

4. (సమ) ప్రాససీసము:—(నాలుగు పెద్దపాదములందును ఎత్తుగీతిలో బేసిపాదముల రెంటను రెండవ అక్షరములు ఒకే ప్రాసాక్షరము కలిగి ఉండవలెను. ఇదిగాక, సర్వత్ర అక్షరమైత్రవడి నియమము పాటించవలెను. అనగా 6 చోట్ల ఒకటే ప్రాసాక్షరముగల అక్కిలివడి సీసము.)

5. వృత్తప్రాససీసము:—(పెద్దపాదముల నాల్గింట మాత్రమే వృత్తముల కున్నట్లు ప్రాస ముండవలెను. లక్ష్యమునుబట్టి సర్వత్ర వడినియమము పాటించనక్కరలేదు.)

6. అవకలిప్రాససీసము:—(అన్నిచోట్లను ప్రాసయతినియమము మాత్రమే కలది.)

7. అక్కిలివడిసీసము:—(అన్నిచోట్లను వడినియమమే కలది.)

8. వడిసీసము:—(అన్నిచోట్లను వడినియమముండవలెను; అంతే కాక, పాదాదినున్న వర్ణముతో మైత్రిగల వర్ణములే పాదము పొడువునను యతిస్థలములందు రావలెను.)

9. విషమసీసము:— (ఉత్సాహ, గీతపద్యమున్ను కలిసినది.)

10. సర్వలఘుసీసము:—(ఇందులో ఇంద్రగణములకు బదులుగా అయిదులఘువుల గణము లుండును.)

వీటిలో 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10—సీసభేదములు అప్పకవీయములో ఉన్నవి; అయితే, పేర్లలో కొద్దిగా భేదమున్నది. అనంతుని (సమ) ప్రాససీసమునకు, అప్పకవి ఇచ్చిన వృత్తప్రాససీసము (వృ. ము. అక్కిలి ప్రాససీసము) సరిపోవును. అనంతుని అవకలి ప్రాససీసమునకు అప్పకవి ఇచ్చిన అవకలివడిసీసము సరిపోవును. అప్పకవి, "ఆదినేవడి నిల్పి రావదేపదమెల్లఁ జేయ నయ్యది వడిసీస మనఁగ" అని, అనంతుడు తన వడిసీసమునకు "మును గైకొన్న యతి పాదముందెల్ల నడరిన వడిసీస మనఁగఁ బరగు" అని చెప్పినట్లే చెప్పి, అందుకు లక్ష్యముగా ఇచ్చిన పద్యములో ఆ లక్షణము పాటించలేదు గనుక, అప్పకవి ఇచ్చిన వడి సీసము అనంతుని అక్కిలివడి సీసమునకు సరిపోవును; గాని, అనంతుని వడిసీసమునకు సరిపోదు.

ఇంతకున్న ఈసీసభేదములు కవులు ఎంతమట్టుకు తమకావ్యములలో చూపించినారో విచారణీయము. "సప్తవిధము లివియ శబ్దశాసనుండు, పంచమామ్నాయ ఫక్కిలోఁ బల్కెఁగాని, కడమ కవులాఱు సీసము ల్విడిచిపెట్టి, చెలఁగి సమసీసపద్యమే చెప్పినారు" అని అప్పకవి వ్రాసినాడు; గాని ఇది సత్యమునకు మిక్కిలి దూరము.

నన్నయసీసభేదములు.

నన్నయ అనేక విధములయిన సీసములు వ్రాసినమాట వాస్తవమే కాని, అతడు పాటించిన సీసభేదములు అనంతుడు, అప్పకవి మొదలయిన లాక్షణికులు ఏర్పరచిన లక్షణములను అనుసరించి లేవు. అప్పకవి చెప్పిన ఏడువిధముల సీసములలోను సమసీసము, సర్వతగప్రాససీసము, విషమసీసము, సర్వలఘుసీసము నన్నయభారతములో కనబడలేదు. వడిసీసము (అనగా, సర్వత్ర అక్షరమైత్రివడి నియమమే కలది), అవకలివడిసీసము (అనగా, సర్వత్ర ప్రాసయతి నియమమే కలది)- ఈరెండువిధములయినసీసములు మాత్రము నన్నయ తరుచుగా వాడినాడు. రెండుసీసములలో (II. 21; III. 27 ఆనందము.) అనంతుడు చెప్పిన వృత్తప్రాస సీసలక్షణము కనబడుచున్నది. ఆరెండింటిలో ఒకదానియందు (III. 27) ఒకేప్రాసాక్షరము సీసపాదముల నాల్గింటను, ప్రతిపాదమందు నాలుగుచోట్లను (అనగా 16 చోట్ల) ఉన్నది; రెండవదానియందు (II. 21) ఒకే ప్రాసాక్షరము సీసపాదముల

నాల్గింటను ప్రతిపాదమందు రెండుచోట్ల మాత్రమే (అనగా ఖండమున కొకటిచొప్పున 8 చోట్లు) ఉన్నది. ఎత్తుగీతులలో ప్రాసాక్షరములు భిన్నముగా నుండుటచేత అప్పకవి చెప్పిన వృత్తప్రాసమునకు భిన్నముగా ఉన్నవి. అనంతునివృత్తప్రాసమునకు సరిపోవుచున్నవి; గాని, అతడు చెప్పని విశేషనియమములు కూడా కలిగి ఉన్నవి.

నన్నయసీసములు ఎన్నివిధములుగా ఉండునో ఈదిగువను ఒక పట్టికలో చూపిస్తున్నాము.

1	2	3	4
సీ. యతి	సీ. యతి	సీ. యతి	సీ. యతి
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి । ప్రాస	గీ. ప్రాస । యతి
5	6	7	8
సీ. ప్రాస	సీ. ప్రాస	సీ. ప్రాస	సీ. ప్రాస
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి। ప్రాస	గీ. ప్రాస। యతి
9	10	11	12
సీ. యతి ప్రాస	సీ. యతి ప్రాస	సీ. యతి। ప్రాస	సీ. యతి। ప్రాస
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి। ప్రాస	గీ. ప్రాస। యతి
13	14	15	16
సీ. ప్రాస। యతి	సీ. ప్రాస। యతి	సీ. ప్రాస। యతి	సీ. ప్రాస। యతి
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి। ప్రాస	గీ. ప్రాస। యతి

ఇందుకు తెలివిడి:—

1. సీ. యతి
గీ. యతి అంటే సర్వయతిసీసము; అన్నిచోట్లను వడి నియమమే కలది; అనంతుని అక్కలివడి సీసమునకుగాని అప్పకవి లక్ష్యముగా ఇచ్చిన వడిసీసమునకు గాని సరిపోవును.

2. సీ. యతి ప్రాస
సీ. యతి। ప్రాస అంటే, సీసపాదముల నాల్గింగటను ప్రతిదానిలోను మొదటిదళమందు యతిన్ని రెండవదళమందు ప్రాసమున్ను,

గీతపాదములు నాల్గున్ను రెండువరుసల నుంచగా మొదటిదళమందు అనగా ప్రథమ తృతీయచరణములందు యతిన్ని రెండవ దళమందు అనగా ద్వితీయ చతుర్థచరణములందు ప్రాసమున్ను ఉండును.

ఇట్లితక్కిన సీసభేదములు తెలుసుకోవచ్చును.

ఈ 16 సీసభేదములలో 12, 14, 15 విధములయిన సీసములు మాత్రము నన్నయభారతములో కనబడలేదు.

నన్నయభారతములో ఉన్నసీసములన్నీ 251 వీటిలో ఎన్నెన్ని ఏయే సీసభేదముల ననుసరించి ఉన్నవో దిగువను వివరిస్తున్నాము.

(1) 158; (2) 3; (3) 2; (4) 2; (5) 3; (6) 33;
(7) 1; (8) 4; (9) 16; (10) 5; (11) 1; (13) 21; (16) 2.

ముద్రిత గ్రంథములలో చూచినయెడల కొన్ని పద్యములలో ఒకొక్కచోట క్రమము తప్పినట్లు కనబడును; గాని సరియైన పాఠములు చూచినయెడల అవి నియమమును అనుసరించి ఉన్నవని చెప్పవచ్చును. ఇందుకు దృష్టాంతముగా ఒక్కటిమాత్రము ఇక్కడ చూపిస్తున్నాము.

“సీ. ఇన్నలోపాఖ్యానం మెప్పుడు......(అర. II. 230)” అనే పద్యము సర్వయతి సీసము; మొదటి సీసభేదమునకు లక్ష్యము. అయితే, ముద్రితగ్రంథములో మూడవచరణము “సుతచరిత్రుఁడైన ఋతుపర్ణుఁ గీర్తింప” అని ఉండుటచే క్రమము తప్పినది. గాని, ఈపాఠము నన్నయపాఠముకాదు. తాళపత్ర ప్రతులలో “ఋజుచరిత్రుఁడైనంఋతుపర్ణుఁ గీర్తింప” అనిన్ని “ఋషిచరిత్రుఁడైనంఋతుపర్ణుఁ గీర్తింప” అనిన్ని ఉన్నది. ఈపాఠములు వావిళ్లవారి ప్రతిలో (చూ. పుట 76 సం. 2.) కూడా సూచించినారు.

ఈవిధముగానే సరియైనపాఠములు చూచుకొని నన్నయచెప్పిన సీసములన్నీ పైనిచెప్పిన భేదములకు లక్ష్యములుగా ఉన్నవని గ్రహించవచ్చును.

అప్పకవి చతుర్థాశ్వాసము కనబరచిన వృత్తముల పట్టికలో గాని, లక్ష్యలక్షణ పద్యములలోగాని తానే ఇతరస్థలములందు వాడిన వృత్తములలో కొన్ని పేర్కొనలేదు. వాటి నిక్కడపేర్కొని వాటి లక్షణము చూపిస్తున్నాము:—

1. సరోజవృత్తము (8-వఛందము) U I U I I U I U
2. దరధ్వనితాళము (6-వ „) U I U I I I (లఘ్వంతము)
3. రతి (8-వ „) U I I U I U I U

వృత్తముల వివరణములో దీనికి "నాగరనామవృత్తము" అని వేరే పేరుకలదు.

4. నీలోత్పల (9-వ „) UU UU U I I UU
5. అంబా (11-వ „) U I I U I I U I U I U
6. పద్మ (13-వ „) I I U I I U I I U I U I U
7. (నరక) పుష్పిణీ (14-వ „) I I I I U I U U I U U I U
8. వాణీ (17-వ „) U I U I I I U I I U I I U I UU

పాఠాంతరములు.

పుట అడుగున చాలాచోట్ల పాఠాంతరములు చూపించినాము. అయితే, ఈగ్రంథముద్రణము పూర్తికాక మునుపు ఓరుగంటి వారి ప్రతి జాగ్రత్తగా పరిశీలించుటకు అవకాశము చాలనందున ఆప్రతి దొరికిన లాభము పూర్తిగా పొందలేక పోయినాము. గనుక, దాని లోని పాఠాంతరములు మొదలయినవి కొన్ని ఈ దిగువను చూపిస్తు న్నాము.

పద్యసంఖ్య		ఈగ్రంథములోని ముద్రిత పాఠము	ఓరుగంటివారి ప్రతిలోని పాఠము
పీ.	13	వన్నియను	వన్నెయును
	46	ద్రాక్ష	దాక్ష
	50	తెనుఁగుటీక	తెనుఁగుఁడీక
	100	శ్రుత	శ్రుతి
	101	గంగాసమనాగ	గంగానదిచెంత
I.	3	(తర్వాతిశ్లోకములో) వాగర్థా	శబ్దార్థా
	9	దెనుఁగు(న) కావశ్యకంబిది	దెనుఁగునకవశ్యకంబిది
	31	(మూ. సూ. 2.) వాగర్థా	శబ్దార్థా*

* ఈపాఠమేసరియైనది క్రింది పద్యములో "కృతికి నెప్ప శబ్దార్థములో రెండు వలయు" అని అప్పకవి వ్రాసినాడు.

II.	425	దోడతెవులు	దొడ్డతెవులు
III.	188	చెల్వకు	చెల్వల
	210	ను సముజ్వలదు	ఁగుల భూమిధరో
	215	బాలింత	బాలెంత
	231	భక్షించుచున్నాఁడు	భక్షింపుచున్నాడు
	297	సుదంతిని	సుదంతను
	304	దగు	గను
	315	చేష్టలును నోట	చైఁదములునోట
	336(తర్వాత)	మధుసేవనము	మధుసేనము
	343	చైత్య	శైత్య
	360	హారులు నాతని	హారిమములతని
IV.	1	వాసైకేశ్వర	వాసైలేశ్వర *
	77	గారాపు	గారాబు
	120	శిపి	శివి
	121	స్థిరాంబుదహాన	ధరాంబుదహాన
	140	నలుబది	నలువది
పుట	247 (శరిబృంహితములో)		
		చిననాదుశకలుని	చిననాఁడయసురుల
IV.	431	చారుహాసిక	చారుహాసికి
		చారుహాసికల్	చారుహాసికుల్
	435	నంబరము	సంబళము

452 ఈ తేటగీతికి బదులుగా ఓరుగంటి వారి ప్రతిలో

"ఆ. పరగఁ గందము మఱి • పథ్యయు విపులయుఁ
జపలయాముఖచపల • జఘన చపల
యనఁగ నాలువిధము • లై కందపద్యంబు
లఖల సుకవికృతుల • నలగుచుండు."

---

* అప్పకవి ఏలేశ్వరునే ఉద్దేశించి ఉండును. 'లే' 'వే' వలె కనబడుట చేత శే
రాజోలు ప్రా. ము. (1859) లో 'వాసైవేశ్వర' అని ఉన్నది.

అని ఉన్నది. *

IV.	486	నలివిరమణములు	నాటివిరామము
		నుజగణము	జకారము
		కలిరమణము	గోవిందా

523 ఇది (ఓ)లో చాలా భిన్నముగా ఉన్నది.

"సురపతులాల్గురిపై భా
 స్కరులిద్దఱు సీసదీర్ఘ • చరణమున కగుఁ
 జరణాది పంచమూదియు
 విరమములై రెంటిరెంటి • వెలయఁగవలయుఁ."

528 సామంబుగా మించి—గావించి మైత్రికి • సావరింప
 మైత్రికి • నామతింప

560 నారత మేకెంచు నారతమునువచ్చె

564 మొదట రెండు చరణములు (ఓ) లో భిన్నముగా ఉన్నది.

"నానానననానున్నా
 నూనను నిన్నన్న నేను • నున్నని నిననై"

V.	17	లేకుండ నొకట	లేకుండునొను
	29	జనియొసుష్మ	జనియొఁజుష్మ
	60	షడ్జం	పంచం
		-స్వరలు	-స్వరును
	72	కమికెదు	కైఁకెదు
	87	గానసిది	గానఁబుది

* "మఱి" లోని రేఫము అప్పకవి మతమున శకటరేఫమే కాని రేఫము కాదు గనుక, పూర్వముద్రణములోని పాఠమందు 'రఱ' లకు చెప్పిన ప్రాసయతి స్వమత విరోధములు సూచించుచున్నదని అముద్రితగ్రంథ చింతామణిలో (సం. 13. 1900. సం. 2) ఒకరు ఆక్షేపించినారు. సరియైన పాఠము దొరకనప్పుడు కవిని అన్యాయముగా దూషించవలసి వచ్చుననుటకు ఇది ఒక దృష్టాంతము. ఇట్లే. (చూ. శుద్ధపత్రిక) IV. 245; V. 106 లో కూడాను.

116 భూమిసురులు — భూమిసురలు [1]

130 (తర్వాత)

పదమధ్యద్రుతలోప బింద్వాదేశములు—ద్రుతాదేశ బిందువు.

143 ప్రేపల్లెను — రేపల్లెను

నీరజగర్భుండు — నీరేజగర్భుండు

149 నరకపుష్పిణి — పుష్పిణీ

153 శ్రీవాసు — శ్రీదేవి

162 వెలింగెడి — వెలుంగెడి

II. 304 (తర్వాతను) — ఓరుగంటివారిప్రతిలో

ఆరుశ్లోకములున్ను మరియొక చక్రమున్ను ఉన్నవి.

ఆద్యగ్ని రుద్రనవలోచన వేదసంఖ్యా
మార్తండ దిగ్గ్రుతు గజేషుచ షోడశేషు,
ద్వైవస్వతేషు తురగేషుచ వాసవేషు
శేషం త్రయోదశపదం విదధాతి విద్వాన్. 1

నామాద్యక్షర మారభ్య మంత్రాద్యక్షర గణ్యతే,
సిద్ధసాధ్యసు సిద్ధారీన్ ప్రాదక్షిణ్య క్రమేణతు. 2

సిద్ధ సిద్ధోయథోక్తస్తు ద్విగుణాత్ సిద్ధసాధ్యవాన్,
సిద్ధసు సిద్ధోర్ధ జపాత్ సిద్ధారిర్హంతి బాంధవాన్. 3

ద్విగుణాత్ సాధ్య సిద్ధస్తు సాధ్యసాధ్యో నిరర్థకః,
సాధ్యసు సిద్ధోర్ధ జపాత్ సాధ్యారిర్హంతి గోత్రజాన్. 4

సుసిద్ధ సిద్ధోర్ధ జపాత్ తత్సాధ్యస్యాధితో జపాత్,
గ్రహణాత్ తత్సు సిద్ధస్తు తదరిర్ జ్ఞాతిహా భవేత్. 5

అరి సిద్ధస్సుతంహన్యా దరిసాధ్యస్తు కన్యకాం,
పత్నీ మరి సుసిద్ధస్తు శత్రుశ్శత్రు రథాత్మహా. 6

ఇతి మంత్రార్హణాక్షర ఫలనిర్ణయః.

---

1 కాశీఖండములో క్షితిసురలు.

౧ అకధహ	౫ ఉజప	౨ ఆఖడళ	౬ ఊచఫ
౧౩ ఓదవ	౯ ఋఝమ	౧౪ ఔఢశ	౧౦ ౠఞయ
౪ ఈఘన	౮ ౡఙభ	౩ ఇగథష	౭ ఌఛబ
౧౬ అఃతస	౧౨ ఐఠల	౧౫ అంణక్ష	౧౧ ఏటర

III. 277 తర్వాతనున్న వచనము చివరను (ఓ) లో ఈవాక్యము లున్నవి:—

"లంబాలక మవలంబే తం బాలం తను విలగ్న జంబాలమ్" అని లీలాశుకుల ప్రయోగమున్నది; గనుక లంబాలక శబ్దమే యిక్కడ సిద్ధము."

III. పుట 180 గర్భకందము తర్వాత (ఓ) లో గర్భగీతి మరల విడిగా వ్రాసి ఉన్నది.

IV. 327 "నాభీల కంస సంహారునందు" అని (ఓ) లో 6-వ చరణముగా ఉన్నది; దీనితో పద్యము పూర్తిగా ఉండును.

IV. పుట 292 మాలికా బంధము. 2. తర్వాత ఛురికాబంధ మున్ను, షోడశదళచక్రమున్ను కలవు. అవి ఈగ్రంథమందు పొరపాటున పొందుపరచలేదు.[1]

---

1. ఈవిమర్శనము ముగింపువాక్యములు గానఁబడవు (రా).

శ్రీరస్తు

అప్పకవీయసమీక్ష

(క్రొత్తకూర్పు)

అప్పకవీయము ఆంధ్రభాషాలక్షణగ్రంథములలో సుప్రసిద్ధమయినది. ఇంతటి బహుళప్రచారము మఱే తెలుఁగు లక్షణగ్రంథమునకుఁ గానరా దనుట యతిశయోక్తి గానేరదు. ఈ గ్రంథకర్త కాకునూరి అప్పకవి. ఈగ్రంథము బాలసరస్వతీయాహోబలపండితీయాదులవలెఁ గవిపేరితోఁ బరఁగుచున్నది గాని కవి దీనికి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యనియే నామకరణముచేసెను. (పీఠిక-104; ఆశ్వాసాంతగద్యలు) ఇది నన్నయభట్టారకునిచే సంస్కృతభాషలో రచింపఁబడిన ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యను తెలుఁగు వ్యాకరణమునకు వ్యాఖ్యానరూపమైన పద్యానువాదము. నన్నయ పెట్టిన పేరు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి; తెనిఁగింపున కదే పేరున్నచో గ్రంథమేదియో తెలియదను తలంపున మన యీ గ్రంథమును అప్పకవీయ మని కవినామాంకితముగా వ్యవహరింపం జొచ్చి రని యూహింప నగును.

కవి వంశము

అప్పకవి వైదికబ్రాహ్మణుఁడు, భారద్వాజగోత్రుఁడు. ఇంటిపేరు కాకునూరివారు. ఇతని తాతకుఁ దాతయైన సోమయ మధురకు వెళ్లి యందలి బుధసమూహమును దొడరి వేదశాస్త్రపురాణాదివాదములను గాకునూరింటఁ జేసిన (గర్వమణఁగఁ ద్రొక్కిన) కారణమునఁ గాకునూరింటివాఁ డన ఘనతఁగాంచి చరికొండసీమలోఁ గాకునూరను నగ్రహారము సంతరించెను. ఆ యగ్రహారమునకుఁ బౌరుషనామముం చెఁ గాఁబోలు. (పీ. 72-78) కవితండ్రి వెంగనార్యుఁడు వేదవేదాంగవేత్తయై మాఱుట బ్రహ్మ యని వాసికెక్కెను. తల్లి సేసమ. అప్పకవితాత పెదసోమయ సోమయాజియయ్యె. చతుర్థాశ్వాసములోని చక్రబంధమున 3, 6 వలయములలో 'కాకునూర్యప్పయ, సోమయాజికవి' అను పేరు వచ్చెడు. ఇందు మొదటిది కవిపేరు; రెండవది యెవరిపేరో యని సందే

హించుట కెడమున్నది. అది రెండవపేరుగాదు. తాత సోమయాజి గాన నప్పకవియుఁ దనపేరితో సోమయాజి శబ్దమును జేర్చుకొన్నాఁడు కావలె. ఇతనిది పండితవంశము. ఇతనిపూర్వుఁడు తిరుమలభట్టు కాలామృత మను జ్యోతిష గ్రంథము రచించె. అప్పకవి సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్ర భాషల యందుఁ జక్కని పాండిత్యము గలవాఁడు. అప్పకవీయమునకుఁ బూర్వము సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములఁ గొన్నింటిని రచించె. (పీ. 85). అనంతవ్రతకథ (కావ్యము), శ్రీనగాధీశ శతకము, కవికల్పకము (లక్షణ గ్రంథము), సాధ్వీజనధర్మము (ద్విపద), అంబికావాదము (యక్ష గానము) మున్నగునవి యీతని తెనుఁగుకృతులు. ఇందొక్కటియు నేఁడు లభింపవు. అప్పకవివంటివాఁడు యక్షగానము రచించుటచేఁ బూర్వకాలమునఁ దెనుఁగువాఙ్మయమున యక్షగానముల కెంత ప్రాముఖ్యముండెనో విశదమయ్యెడు. అప్పకవి యసామాన్యపండితుఁడు. వేదశాస్త్ర పారంగతుఁడు. తన గ్రంథమున నాయా విద్యాగురువులఁ బేర్కొని తన గురుభక్తిని బ్రకటించిన ధన్యుఁడు. అందుఁ దెనుఁగులక్షణముఁ గఱపిన మంచికంటి యోబనకవీంద్రుఁడు గణనీయుఁడు. ఈకవీంద్రుఁ గూర్చిన వివరములు మన కేమియుఁ దెలియరావు. అప్పకవి శ్రీశైలములో భోగివిభూషణుని పట్టపుఁ గవీంద్రుఁడుగా నుండెనఁట. (పీ. 84)

కాలము

కవియే తన యీగ్రంథరచనాకాలమును జెప్పుకొన్నాఁడు. కవి కిష్టదైవము కలలోఁ గనఁబడి యీగ్రంథము రచింపు మని చెప్పినదినము శా. శ. 1578 మన్మథ శ్రావణ బహుళాష్టమి (క్రీ. శ. 3-8-1656); దశమి నాఁడు గ్రంథము రచింప మొదలుపెట్టెను (5-8-1656; చూ. పీ. 97) కవి క్రీ. శ. 17-వ శతాబ్దివాఁ డనుట విస్పష్టము.

నివాసము

అప్పకవి నివాసస్థానము కామెపల్లి. ఇది శ్రీశైలమున కీశాన్యమునఁ గొండవీటి పడమటఁ దంగెడుసీమలో నున్నట్లు అప్పకవీయము చెప్పుచున్నది (పీ. 31). గ్రంథము కామెపల్లి గోపాలస్వామి కంకితము. ఈ కామెపల్లి సాయప వేంకటపతిరాజుచే వట్టెము పెద్దనార్యున కగ్రహారముగా నొసఁగఁబడిన దఁట (99-100). ఈ పెద్దన వట్టెము పోత

నార్యసుతుఁడుగాఁ దోఁచెడు (80). ఇతని సోదరి కృష్ణమ్మ యప్పకవికిఁ బితామహి. అప్పకవి తన మాతృ సంబంధులయింటఁ బెరిగి విద్యావంతుఁ డై యాగ్రామమే నివాసముగా నేర్పఱచుకొనియెఁ గాఁబోలు. అప్పకవివంశ మూలపురుషులలో నొకఁడగు సోమయ నివాసము అభినవ చూతగ్రామము (క్రొత్తమామిడిపల్లె). ఇతఁడు కాకునూరగ్రహారము సంపాదించె. అప్పకవితండ్రి వెంగన పలనాటులో గొప్పపండితుఁడని వాసిగాంచె (82). కామెపల్లి ప్రస్తుతము గుంటూరుజిల్లా యందలి పల్నాడు తాలూకాలో నున్నది.

అప్పకవీయరచనావృత్తాంతము

భగవంతుఁడు కలలో ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నాంధ్రీకరింపు మని కవి కానతిచ్చెను. నన్నయభట్టు చింతామణి వ్యాకరణము రచించెను. అయ్యది భీమకవిచే మఱుఁగుపడెను గాని రాజనరేంద్రుని కుమారుఁడగు సారంగధరుఁ డాసూత్రములఁ బాఠముచేసియుండెను. ఆతఁడు సిద్ధుఁడై చిరకాలము జీవించియుండి యాగ్రంథమును క్రీ. శ. 1603 కీలక సంll లో బాలసరస్వతి కిచ్చెను. అతఁడు దానికిఁ దెలుఁగు టీక వ్రాసెను. ఆ సటీకంబగు చింతామణి మతంగాచలప్రాంతీయుఁ డగు విప్రుఁడొకఁ డప్పకవికిఁ దెచ్చియిచ్చునని హరి కలలోఁ జెప్పెను. అట్లే తనకు లభించిన చింతామణిని బాలసరస్వతి టీక యాధారముగా నప్పకవి సవిస్తరముగాఁ దెనిఁగింపఁబూనెను.

చింతామణి నన్నయకర్తృకము గాదని కందుకూరి ప్రభృతుల మతము. ఈ కర్తృతావిషయమున వాదప్రతివాదము లెట్లున్నను అప్పకవి యిది నన్నయభట్టీయ మను దృఢాభిప్రాయముతో నాంధ్రీకరించె. నన్నయ కాకున్న మతే ప్రాచీన శబ్దశాసనుఁడో చింతామణి సంతరించి యుంట నిక్కము.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణిలో సంజ్ఞ, సంధి, అజంతము, హలంతము, క్రియ అను పరిచ్ఛేదము లయిదు గలవు. ఇం దాంధ్రభాషావ్యాకరణ సూత్రములు 82 ఆర్యలచేఁ జెప్పఁబడినవని యప్పకవి చెప్పెను. అప్పకవికి లభించిన ప్రతిలో 82 ఆర్యలే యున్నను దరువాతి యహోబలునకు దొరకిన ప్రతిలో 88 శ్లోకము లున్నవఁట. చింతామణిలోని శ్లోకములలో

నాలుగుమాత్ర మార్య లని తక్కినవెల్ల గీత్యాదికలని యిటులుండ వీని నన్నింటిని సామాన్యముగ నార్యలని వ్యవహరించుట యుక్తముగా దని వజ్ఝలవారి సమీక్ష; కాని గీత్యాదులార్యాభేదములే యగు. అన్నింటికి నార్యయే మూలభూతము కాన నప్పకవివంటి ఛందఃకర్త యిట్లు చెప్పి యుండు నని యూహ్యము.

అప్పకవి చింతామణిసూత్రములకు భాష్యమువంటి పద్యాత్మక వివరణము రచించెను. అప్పకవీయము సంపూర్ణముగా నేడు గానరాదు. కవి గ్రంథము పూర్తిగా రచించియుండ నందుఁ జివరిభాగము లోపించెనో లేదా కవియే పూర్తిసేయక కాలధర్మముందెనో యూహింప నలవి గాకున్నది.

చింతామణిలోని పరిచ్ఛేదపంచకమును ఎనిమిది యాశ్వాసములుగా రచియింపఁబూనినట్లు కవియే చెప్పినాఁడు (పీఠిక - 96 వచనము) ప్రకృత ముపలబ్ధ గ్రంథమున 5 ఆశ్వాసములే యున్నవి. కాకినాడ ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పుస్తకాలయములోని 51 నెం. అప్పకవీయము వ్రాఁతప్రతిలో సంధి తత్సమపరిచ్ఛేదములకు సంబంధించిన లక్ష్యలక్షణములతో 24 పత్రములు గలవఁట. ఈ భాగము నేటి ముద్రితప్రతిలో లేదఁట. అప్పకవి రచియించిన మిగిలిన గ్రంథభాగము కావచ్చునేమో యని యాపుస్తకాలయ గ్రంథపట్టికలోఁ దెల్పఁబడినది. ఉన్న 5 ఆశ్వాసములలోఁ దెనిఁగింపఁబడిన చింతామణి సూత్రములు (శ్లోకములు) 50. అప్పకవీయములో నందులకుఁ బద్యసంఖ్య పీఠిక కాక సుమారు 1809. దీనింబట్టి యప్పకవీయాంధ్రీకరణపద్ధతి యెట్టిదో విజ్ఞు లరయుదురు గాక. మీఁదు మిక్కిలి వ్యాకరణశాస్త్రమైన చింతామణిలో ఛందోవిషయకములగు శ్లోకములు 7 మాత్రమే యున్నవి. ఇందు 'ఆద్యోవలిః' అను నొకశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము తృతీయాశ్వాసము; అట్టిదే చతుర్థాశ్వాసముగూడ. అప్పకవీయములో వ్యాకరణభాగ మగు సంజ్ఞాసంధి పరిచ్ఛేదములు రెండే యుండుటచేతను ఛందోవిషయకమగు భాగము పర్యాప్తముగా విపులముగా నుండుటచేతను అప్పకవీయము వ్యాకరణ శాస్త్రముగాఁ గాక ఛందోగ్రంథముగానే ప్రసిద్ధిగాంచినది.

అప్పకవి వ్యాకరణవిషయమున నెట్లున్నను ఛందోవిషయమున మిక్కిలి పరిశ్రమచేసి పరిశోధించి విపులముగా నీగ్రంథము రచించె ననక తప్పదు. తన యీ గ్రంథమును జదివినచో నితరగ్రంథములఁ జదువ నక్కఱయుండ దని కవియే యుగ్గడించినాఁడు.

'ఇది చదివినవిమ్మట మఱి, యెదియేనియుఁ జదువుబుద్ధి యేలా వొడమున్
బదపడి గ్రంథములన్నియు, వెదకి వెదకి సారమెల్ల వివరింపంగన్.' (I-7)

ఈ ప్రతిజ్ఞ పూర్తిగాఁ గాకున్నను నిందుఁ గొంతయేని నిజమున్న దనక తీఱదు. లక్షణగ్రంథములెన్నో కలవు. అప్పకవీయము ప్రచారమునకు వచ్చినతర్వాత మఱే యితరలక్షణగ్రంథమున కింత వ్యాప్తి రాలేదు. అప్పకవీయమును జదువని తెనుఁగు విద్వాంసుఁ డుండఁడు.

లక్షణగ్రంథములలోఁ గొన్నిటఁ గవికృతలక్షణలక్ష్యములే యుండును. (కవిజనాశ్రయచ్ఛందోదర్పణాదులు) కొన్నిటఁ గవిలక్షణములు రచించి యితర మహాకవిగ్రంథములనుండి లక్ష్యములఁ జూపును. అట్టి రెండవ కోవకుఁ జెందిన గ్రంథములే రాణించును. అప్పకవీయ మిట్టి యుత్తమశ్రేణికిఁ జెందినది. ఇందు లక్షణములను దరువాతఁ గవి స్వీయలక్ష్యములను రచించి తదుపరిఁ బూర్వకవుల గ్రంథములలోని లక్ష్యముల నుదాహరించెను. ఇం దుదాహృతలక్ష్యలక్షణగ్రంథములు, సందలి పద్యములు ప్రత్యేకముగ ననుబంధమునఁ జూపఁబడినవి. ఉదాహృత గ్రంథములు 73, పద్యములు సుమారు 340 అప్పకవి తనకు ముందు వెలసిన కవిజనాశ్రయము, కావ్యాలంకారచూడామణి, ఛందోదర్పణము, కవిగజాంకుశము, కావ్యచింతామణి, లక్షణసారసంగ్రహము, శారదాదర్పణము, లక్షణవిలాసము, కవిజనసంజీవని, సులక్షణసారము మున్నగు లక్షణగ్రంథముల నాధారముగాఁ గొని వానిలోని పద్యముల నుదాహరించెను.

అప్పకవి సమకాలికుఁ డనఁదగు గణపవరపు వేంకటకవి (1676) సర్వలక్షణశిరోమణి యను దశోల్లాస పరిమితలక్షణగ్రంథము రచించెను. ఇది యప్పకవీయముకన్నఁ బెద్దది. ఇందు అప్పకవిపై రెత్తలేదు వెంకటకవి. కూచిమంచితిమ్మన రేఫశకటరేఫ నిర్ణయప్రకరణములో నప్పకవిని

జేర్కొనెను. (క్రీ. శ. 1740) ఈ తిమ్మన ముమ్మనుమఁడు కూచిమంచి వెంకట్రాయకవి (1850) అప్పకవీయమును విమర్శించుచు సుకవిజనమనోరంజనియను లక్షణగ్రంథము రచించెను. (ఇది యముద్రితము). కస్తూరి రంగకవి (1750) ఆనందరంగరాట్ఛందమున (గని విని యెఱుఁగని యపూర్వ లక్ష్యలక్షణగ్రంథములఁ జేర్కొని పద్యముల నుదాహరించెనే కాని యప్పకవి నెందును దడవలేదు.

చింతామణికి నన్నయ భారతము లక్ష్యగ్రంథమని, నన్నయ మూఁడు పర్వములు రచించెనని, భీమకవికృత రాఘవపాండవీయమును నన్నయ యడంచెనని, యందులకుఁ బ్రతిగా నన్నయచింతామణిని భీమన రూపు మాపెనని తెల్పినాఁ డప్పకవి. (పీ. 42-44).

వ్యావహారిక భాషావచనములు

అప్పకవీయము పద్యగ్రంథమయ్యును వచనములటనట వ్రాయఁబడినవి. ఇందొక్కవిశేష మేమనఁగాఁ గవి రెండు తెఱఁగుల వచనములు రచించె. ఒకటి సలక్షణభాషావచనము. మఱొకటి వ్యావహారిక వచనము. అవతారికలో మధ్యమధ్యనున్న వచనములు, ఆశ్వాసాంతగద్యలు గ్రాంథికభాషలో నున్నవి. తెలివిడి, టీక మున్నగువానియందున్న వచనములు వ్యావహారికభాషలో నున్నవి. కవియే యొకచో "వరుస నన్నింటికిం టీక వ్రాయవలెఁ దెనుఁగుమాటలఁ గడు తేటతెల్లగాఁగ (4-133)" అని చెప్పియున్నాఁడు. టీకలు వ్యాఖ్యానములు పూర్వకాలమునఁ దెనుఁగులో వ్యావహారికభాషలోనే రచితములయియున్నవి. ఇటీవలి పరిష్కర్తలు కొందఱీ సంప్రదాయము నెఱుఁగమింజేసి వ్యావహారిక వచనముల గ్రాంథిక వచనములుగా మార్చి ముద్రింపఁజేయుచున్నారు. ఈ యప్పకవీయము 1934 ముద్రితప్రతిలో వ్యావహారిక భాషలోనున్న టీకాదులను 1951 సం. కూర్పులో నప్పటి పరిష్కర్తలు దమయిచ్ఛవచ్చినట్లు గ్రాంథికభాషలోనికి మార్చివైచిరి. కవి వ్రాఁత తీరును మార్చునధికారము పరిష్కర్తకు లేదు. కాని పరిష్కర్తలకుఁ గొన్నిపట్టులఁ బ్రమాదపతితముల సవరింపవలసిన యవసర మేర్పడవచ్చు. అట్టిచోటుల సవరణచేసిన పూర్వరూపముల నధస్సూచిలోఁ దెలుపవలయును. ఈ కూర్పులో యతిభంగాదులను గొన్నిటిని సవరిం

చిన పట్టుల నధసూచిలో నుటంకించియున్నాను. 1951 ముద్రణములో నేను ప్రత్యేకముగ వ్రాసియిచ్చిన సవరణలనంతయు శుద్ధపత్రమునఁ జేరుచెప్పక చూపియుఁ, గొన్నింటిని దమవిగాఁ బీఠికలో వెలువరించియుఁ గృతార్థులయిరి యిప్పుడు వావిళ్ల సంస్థలోఁ బండితులుగాఁ బని చేయుచున్న యాచార్యులొకరు. ఈ యపహారణ విషయమునుగూర్చి 1-6-1953 త్రిలింగ పత్రికలో 'సత్యసందేశము' అను వ్యాసములోఁ దెలిపియున్నాను. 1934 సం. ముద్రణములోనున్న టీక కూర్పులో వ్యావహారికభాషలోనే టీకలు మున్నగునవి ముద్రితములయ్యె.

గ్రంథవిషయసమీక్ష

గ్రంథములోని ప్రతివిషయము సమీక్షింపఁగడఁగినచో నది యీగ్రంథముకన్నఁ గొన్నిరెట్లు పెరుగును. అందులకిది స్థలముగాదని కతిపయ ముఖ్యాంశములు మాత్రమే పరామర్శింపఁబడును.

I అ. భాషాపరిచ్ఛేదము

సత్కవిలక్షణము

అప్పకవి కావ్యముల గొప్పతనమును వివరించుచుఁ గావ్యమునఁ జెందరాని స్వగతులు గలవె యని ప్రశంసించె. యజుర్వేదము విప్రుండె కవి యని పలికెనని వ్రాసి శూద్రకవికావ్యమును నిరసించెను. (1-26) అప్పకవికి శూద్రకవులందు ద్వేషము. ఇతఁ డందుచేతనే కావలయు వసుచరిత్రనుండి స్వయముగ లక్ష్యము నుద్ధరింపలేదు. రలయతిమైత్రికి 'ఓలంబాలక' యను వసుచరిత్రపద్యమును లక్షణవిలాసకర్త లక్ష్యముగాఁ జూపుటచే, నాపాఠము సరిగాదని యందు రలయతి మైత్రి లేదని పాఠాంతరము చెప్పి సరిపుచ్చినసందర్భమున నాపద్యమునెత్తివ్రాసెను. (8-277) అంతియకాక విష్ణుచిత్తీయము పెద్దన కృతమను తలంపున నుదాహరించెను. 'బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తాః' అన్నాఁడు భర్తృహరి. ఇట్టి జాతిద్వేషము నాఁడేకాక నేఁడును నెలకొనియున్నది. 'ఉపమగలిగిన శయ్యలవొప్పియున్న' అన్నపద్యము (1-26) ఎత్తుగడ వసుచరిత్రను దోఁపించును. మీఁదు మిక్కిలి వసుచరిత్రకారునిపై వైమనస్య మీ కవికిఁగలదనుటకుఁ బ్రమాణ మీతని కవిస్తుతిలోని యీచరణము 'రామరాజ విభూషణరత్నఖచిత చారుమస్తకలాపాది హారివాక్య గౌరవము పెక్కుభంగుల గణనచేసి' (పీ. 27) అప్పకవి మతమున సత్కవి

ధరణీసురుఁడు కావలయును. కవిత యొకరిసొమ్ముగాదు. సర్వశాస్త్ర వేత్తయై, ధారాశుద్ధి, ప్రతిభావ్యుత్పత్తులు గలవాఁ డెవ్వఁడైనను గవి శబ్దవాచ్యుఁడు గావచ్చు. ఇది విషయాంతరము.

ఆ శు క వి త

చతుర్విధకవితలలో నాశువు మొదటిది. మన కవి కీయాశుకవిత యందు నిరసనభావముగలదు. 'నిలుకడవలయుఁగృతికి' అన్నాఁడు (1-59) కవులంద ఱాశుకవిత చెప్పలేరు. సామాన్యుల యాశుకవితలో గణబద్ధ రచన యుండునే కాని కవితయనువిశిష్టపదార్థముండదు. అట్టిచక్కని కవిత నాశువుగాఁ జెప్పఁగలిగినవారినే యాశుకవు లందురు. అల్లసాని పెద్దన యుత్పలమాలిక యాశుకవిత, రామరాజభూషణుఁడు శతలేఖినీపద్య సంధాన ధౌరేయుఁడు, ఆశుప్రబంధబంధాభిజ్ఞుఁడు. ప్రాచీనులలో నాశు కవిచక్రవర్తులు వెలసిరి.

తె నుఁ గు - వి కృ తి

తెలుఁగుభాషకు వికృతి యను నామకరణము చింతామణిలోఁ జేయఁ బడినది. దానిననుసరించి బాలసరస్వతీయాదులందు వికృతిపదము ప్రయుక్తమైనది. తెల్గు వికృతియనఁగ వెలయునని చింతామణి ననువదించి నాఁడప్పకవి. (1-84) మఱి యేప్రాచీనపద్యాత్మ కాంధ్ర వ్యాకరణమునఁ దెలుఁగునకు వికృతియను పేరు చెప్పఁబడలేదు. తద్భవమునకు వికృతి పర్యాయపదముగావచ్చుఁగాని యచ్చతెనుఁగునకు దేశ్యమునకుఁ జెర్చి వికృతిసంజ్ఞ సమంజసముగాదు. తత్సమతద్భవములు సంస్కృతసంబంధులు; దేశ్యము సంస్కృతభిన్నము. అట్లుండఁగాఁ దద్భవ దేశ్యాత్మకమైన యచ్చ తెనుఁగునకు వికృతియను పేరెట్లు పొసఁగునని తలఁచిరో?

ప్ర కృ తి వి కృ తి ని రూ ప ణ ము (I-85-97)

తెలుఁగువికృతులు గొన్ని సంస్కృతభవములు, కొన్ని ప్రాకృతభవ ములు. చంద్రశబ్దమునకు 'చేందురుఁడు' అనునది శుద్ధసంస్కృతమువలన నేర్పడిన తద్భవము. ప్రాకృతభవమైనచో 'చందుఁడు' అవవలె. చందుఁ డనురూపము అప్రయుక్తము గావున చందురుఁడను సంస్కృతభవ రూపమే గ్రాహ్యము. అట్లే లక్ష్మీశబ్దమునకు సంస్కృతమువలన నయిన తద్భవము 'లకిమి'. ప్రాకృతభాషవలన నయిన తద్భవము 'లచ్చి'. ఈ

రెండు తెలుఁగుల తద్భవములలోఁ బూర్వకవులు 'లచ్చి' యనిమాత్రమే ప్రయోగించిరి; 'లకిమి' అప్రయుక్తము. కాన లక్ష్మికి లచ్చి యనుప్రాకృతభవరూపమే కలదనవలెను. అప్పకవి మఱియుఁ గొన్ని తద్భవములకు మూలప్రకృతులయిన శౌరసేన్యాది భాషాపదములఁ బ్రాకృతవ్యాకరణ సూత్రముల నుదాహరించిచూపెను.

ఆంధ్రదేశ్యభేదములు

చింతామణిలో భాషాభేద చతుష్టయమున దేశ్యమొక్కటే పేర్కొనఁబడినది. అప్పకవి అచ్చతెనుఁగు నాంధ్రభాషాభూషణాదుల ననుసరించి ప్రవేశపెట్టెను. శుద్ధాంధ్రదేశ్యములు, అన్యదేశజాంధ్రములు, తెలుఁగుమఱుఁగులు, ప్రాఁదెనుఁగులు, తద్భవములు గలిసి యచ్చతెనుఁ గనఁబడునని యప్పకవివివరణము (1-111) అబ్ధిమేఖలయనుసంస్కృతశబ్దమునకుఁ గడలి మొలనూలి చేడియయను తెనిఁగింపు తెనుఁగుమఱుఁగు (1-112) ఇట్టివి యచ్చతెనుఁగు కావ్యములలో సర్వత్ర ధారాళముగా వెలయుచుండును.

గ్రామ్యభాష

'చులకఁగా గ్రామ్యజనములు పలుకునట్టి తెనుఁగుమాటలు గ్రామ్యములు; ఇట్టివి కావ్యములఁ జొరవు.' అని వ్రాసినయప్పకవి తన గ్రంథమున టీకలు తెలివిడులు వ్యావహారిక (గ్రామ్య) భాషలో వ్రాసి యున్నాఁడు. కావ్యములలోని వచనములలో నిట్టివి చొరవని యాతని యభిప్రాయమనుట స్పష్టమయ్యె. చెవులు, కనులు, బుగ్గలు ఇత్యాదులు గ్రామ్యములు వాడరాదని యప్పకవిచెప్పెను. (1-118) ఈశబ్దములలో మండ్లు చండ్లు ఇత్యాదులు కొంతవఱ కసభ్యములు గావచ్చు; కాని చెవులు కనులు మున్నగువానికి గ్రామ్యత యెట్లారోపించెనో వింతగా నున్నది. మదిరాక్షి చెవులు, ముద్దియకనులు అని యీరీతిగా స్త్రీవర్ణనలో శృంగారరసమున వాడరాదని తలఁచెనేమో! అప్పకవియే 'కవులకుఁ జెవుల పండువులు సేయు' (4-56) 'శితినాస నిరుక్తంబు చెవులు' (4-9) అని ప్రయోగించె. అప్పకవి గ్రామ్యమని నిరసించిన కనులు, చెవులు మున్నగువానికిఁ బూర్వప్రయోగములున్నవి. ఇట్లే అడ-ఆకడశబ్దములో నుకారవిలోపము - ఇది గ్రామ్యము (1-124) అడకు భారతప్రయోగము

గానరాలేదుగాని ఆదవంటిదేయగు ఏడ (ఎక్కడ)కు నన్నయ ప్రయోగముగలదు.

విశేష నింద్రాదులేక వారలకు శిష్యుడు మ్రొక్కఁడు (అర-2-47)
'కనిరొ' అనుటకు 'కనె' అనురూపము గ్రామ్యమని యప్పకవిమతము. 'కనె, అనె, చనె' ఇత్యాదిరూపములకు నన్నయభారతమున నిర్ధారక ప్రయోగములు గానరావు. ఆదిపర్వములోనిదిగా నప్పకవి చూపిన పద్యము (1-130) శృంగార శాకుంతలములోనిది.

2. వర్ణపరిచ్ఛేదము

ఇందు వర్ణసమామ్నాయము, వర్ణోత్పత్తిస్థానములు, లిపిలేఖన క్రమము, కావ్యాది గ్రాహ్యవర్ణములు, వర్ణశుభాశుభఫలములు, మాతృకార్చనావిధానము మున్నగునవి విశదీకరింపఁబడెను.

నకారము - ద్రుతము

ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోఁ బదాంత నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ విధింపఁబడెను. (ద్రుతాఖ్యో నః) కాని యప్పకవి వర్ణసమామ్నాయము లోని కేవల నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ చెల్లునని యపోహపడినాఁడు. ఇది పొరపాటు. చూ. ద్రుతమనంగ నకారమతిశయిల్లు (2-14) విజ్ఞానమునకు భావింప విన్నాణంబు...తద్భవంబున ద్రుతత్వంబుగాంచి (3-54) అల ద్రుతంబునకును మధ్యమానునాసికమునకును జెల్లు ననునాసికయతు లనఁగ (3-62).

ఆంధ్రలిపిలేఖనక్రమము

అప్పకవి తెలుఁగక్కరములకుఁ జూపినయాకారము లొక్కొక్క ప్రతిలో నొక్కొక్కరీతిగా నున్నవి. అప్పకవి స్వయముగా వ్రాసినప్రతి లభించినఁగాని యాతఁడు వానినెట్లు వ్రాసెనో చెప్పఁజాలము. ఆంధ్ర లిపిలేఖన క్రమశ్లోకములు (బాలేందు పరిధిశృంగా - ఇత్యాది-పు 48-50) చింతామణిలోనివిగా నప్పకవి వివరించె. అప్పట్టున నది నన్నయనాఁటి లేఖనక్రమము కావలయు. నన్నయనాఁటి వ్రాఁత తీరునకు సందంపూఁడి శాసనలేఖన క్రమము సరిపోల్చిచూడవలయు. నన్నయకాలమున నాంధ్ర కర్ణాటభాషలకు లిపియొక్కటియై యుండెనని 14-వ శతాబ్దినుండి యీ యుభయలిపులు విడివడి నేటియాంధ్రకర్ణాటలిపులయినవని పరిశోధకుల

యభిప్రాయము. ఈలిప్యర్థాకశ్లోకములు బాలసరస్వతీయమునలేవు. అప్పకవిపుస్తకమునుండి గ్రహించిన ట్లహోబలపండితుండును వ్రాసికొనెను.

ఇచ్చోట మనకవి పామరులవ్రాఁతలోని దోషములు కొన్ని తెలుపుచున్నాఁడు. 'స్వర్గము'ను బ్రాచీనులు 'స్వర్గ్గము' అనిరేఫమీఁది హల్సంయోగమున వలపలగిలక వ్రాయుటవాడుక. ఇట్లు వలపలగిలక వ్రాయుట సరిగాదనుచున్నాఁడప్పకవి (2-41). నిన్నమొన్నటివఱకు వ్రాఁతలో వలపలగిలక వ్రాయుట ధారాళముగాఁ గానవచ్చెడు. ఇది సంస్కృతలేఖన పద్ధతి ననుసరించి వచ్చియుండును. 'స్వర్గ్గ' - సంస్కృత లిపిలో నిట్లుండును. 'ర్గ్గ'

ఇట్లే పూర్ణబిందువుమీఁది హల్లును ద్విత్వముగా మూఢమతులు వ్రాయుదురఁట. ప్రాచీనశాసనములలోను దాళపత్రలేఖనములందును అప్పకవి చెప్పిన లేఖనక్రమము గాననగును. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనములో కార్త్తికేయు (కార్తికేయు-అనుటకు) ఎత్తించ్చె (ఎత్తించె ననుటకు) అనువ్రాఁతపద్ధతి చూపట్టెడు.

ఇరులు (యిరులు) ఈఁగ (యీఁగ) ఊరు (వూరు) ఒక్కఁడు (వొక్కఁడు). అజాదులైన ఇరులు మున్నగువానియందు మొదట నంతస్థములు వ్రాయరాదని తెలిపె. (2-44)

సంస్కృతభాషావర్ణములు

అనంతామాత్యుఁడు 50 అక్షరముల నిర్దేశించె. అందు ళశల కభేదముని శకారము విడనాడి క్షకారము చేర్చుకొనెను. ఏకనీళము దేవహేళనము అని వేదమందును, కాళనాళవ్యాళేత్యాది సంస్కృత శబ్దములందును ళకారముగలదని దానింజేర్చుకొని, క్షకారము సంయుక్తాక్షర మది చేర్పరాదని నిరూపించి యనంతుని మతమును ఖండించె. (52,54,55)

అచ్చతెనుఁగు అక్షరములు

'షట్త్రింశదత్రతే' అని చింతామణి సూత్రము. తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పదియాఱని నన్నయ యుపదేశించెను. అందు ఱకారము చేరదు. 'య ర ల వ' ల ను నాలుగంతస్థము లుచ్చారణనుబట్టి లఘు

వులు అలఘువులని రెండు భేదములు గలవి. వర్ణసమామ్నాయమున వానికిఁ బృథగ్గణనము చేయఁబడలేదు. లఘ్వలఘు యవలకు భిన్నలిపి లేదు గాని నేటికాలమున లఘ్వలఘు రేఫ లకారములకు (ర-ఱ; ల-ళ) భిన్నలిపులు గలవు. నన్నయకాలమున వీనికి సయితము ప్రత్యేక లిపి లేదు కావలె. అప్పుడు ర ల ల తలపై బొట్టుంచుట యలఘుతా సూచకము (గురురళాచ బిందుయుతౌ - చిం). సహాళమ్మను దళములోని ళకారము అలఘుళకారము గాదు; ఇది వర్ణాంతరము. నన్నయ హృదయము గ్రహింపఁజాలక తనకాలమున ఱకారమునకు వ్రాత వేఱుండుటం బట్టియు రేఫఱకారనిర్ణాయక గ్రంథము లుప్పతిల్లుటంబట్టియు అప్పకవి శకటరేఫను సయితము వర్ణములలో గణింపవలెనని తలంచి చింతామణి పాఠము 'సప్తత్రింశదిహార్ణ్యే' (పుట 52) అని సవరించి 37 అక్కరముల నిర్దేశించెను. అహోబలపండితుఁడు దాని నామోదించెను. నన్నయకాలమున నలఘురేఫము ప్రత్యేక వర్ణముగా గ్రహింపఁబడెనో లేదో గాని తర్వాత నచిరకాలముననే దీనికిఁ బ్రత్యేక రూపము సిద్ధించినదని యూహింపనగును. కవిజనాశ్రయ కావ్యాలంకారచూడామణులలో నెక్కటివడిలో ఱకారము వేర్కొనఁబడియున్నవి. అనంతుఁడు 'తెనుఁగున ఱ ళ లనఁగ రెం డధికమంద్రు హరీ' యని వర్ణ నిర్దేశమున వ్రాసెను. తర్వాతి లాక్షణికులు తావడిఁ జెప్పిరి; ఱకారమును వేఱుగా గ్రహించిరి, రేఫ శకటరేఫ నిర్ణాయక గ్రంథముల సంతరించిరి.

క్రారకొమ్ము - వట్రువలు

అచ్చతెనుఁగునఁ గ్రారకొమ్ములుండునే కాని వట్రువలుండవు. వట్రువలు (ఋత్వములు) సంస్కృతములోనివి. 'క్రుమ్మఱు' అను దానిని 'కృమ్మరు' అని వ్రాయరాదు. సంస్కృతమున రెండును గలవు. క్రుధ, క్రూర ఇత్యాదులందుఁ గ్రారకొమ్ములు, కృష్ణ, వృత్త, వృథ్వి ఇత్యాదులందు వట్రువ లున్నవని యప్పకవి యిట్టిపదములు కొన్ని తెలిపెను. (66, 72). క్రారకొమ్ములకు వట్రువలు వట్రువలకుఁ గ్రారకొమ్ములు సామాన్యులే కాక పండితులును బ్రమాదవశమున నొకచో వ్రాసెదరు. 66-వ పద్యమున 'ధ్రువమును ద్రుతమును భువిఁ గ్రారకొమ్ము-పై తన

కారుఁగాని ఋత్వములుఁగావు' అని వ్రాసిన యప్పకవియే యీ క్రింది చోట్ల యతిస్థానమున 'ధృవ' అను ఋత్వయుక్తరూపమును బ్రమాద వశమున నిలిపినాఁడు.

దేవకీ ప్రియనందనా + దివిషద్వంద్యా + ధృవసన్నుతా
ధృతచక్రధర నరసింహా + ధృవ శోభి
తేజ శ్రీ పెరుగఁగ మని + ధృవముగ

ఈమూఁడవచోట మాత్రము 'దృఢము' అను పాఠాంతరము చూపఁబడినది.

ఆదివ్యంజనలోపము (75)

పూను, నెగయు, పొదవు, పొనరు, పొందు అనుశబ్దముల మొదటిహల్లునకు లోపము రావచ్చును. అనఁగా ఊను, ఎగయు, ఒదవు, ఒనరు, ఒందు అని చెప్పవచ్చు. రెంటి కర్థభేదము లేదు. కాని చిన్నయసూరి యీ యప్పకవీయలక్షణమును మనమున నిడుకొని 'పూను పొదవులకాదిలోపంబొకండు వచియించె నది యవిచారమూలకంబు' అని వ్రాసెను. (బాల - ప్రకీర్ణ - 10) ఇందలి యొకండు అప్పకవిని సూచించును. అప్పకవి నిందే కాక మఱొక్కయెడ నిట్లే సర్వనామముచే సూచించి యాతని మతమును ఖండించెను. 'అనుకృతిని నిడుదకుం గుఱుచయగునని యొకండు వలికె నది నిరాకరంబు (బాల - సంధి - 51) 'అనుకరించెడుచోట నవ్యయాదులకొనఁగల బొట్టుగవకు దీర్ఘంబులకును వచ్చు లోపము కేశవాయతుభ్యంనమ యనఁగ రామోఘ సంహర్త యనఁగ (5 - 98) అనుచోట అను కృతిని దీర్ఘమునకు హ్రస్వముపదేశించినాఁడప్పకవి. ఇది యమూలకము. ఇందులకుఁ బూర్వకవి ప్రయోగము మృగ్యము. కాననే సూరి యాక్షేపించె. ఇఁకఁ బూను పొదవుల విషయము నరయుదము. పూనుపొదవులకున్న యర్థములన్నియు 'ఊను ఒదవు'లకు లేదను తలఁపున సూరి యిట్లాక్షేపించెనేమో! సూర్యరాయనిఘంటువులో 'ఊను = పూను' సకర్మక క్రియయందు రూపాంతరములుగాఁ జూపఁబడినవి గాని యకర్మక క్రియయందుఁ జూపఁబడలేదు. శబ్దరత్నాకరము పొదవుశబ్దము గ్రహించనేలేదు. ఒదవు పొదవులు రూపాంతరములు సమానార్థకములు. ఒకచో నెల్ల

యర్థములు వైరూప్యములందు సరిపడకున్నను నేఁ గొన్ని యర్థములోఁ గలిసివచ్చునపుడు వాని కా యర్థములందభేదస్థితి గ్రహించుటలో దోషములేదు. సూరి యుదాహరించిన 'పొందు బొందులు' క్రియావాచి యగునపుడు సమానార్థకములగుఁగాని విశేష్యమగుచో పొందుయొక్క యర్థము (సంధి, స్నేహము) బొందునకుఁ గుదరదు గదా!

యౌవనము – యవ్వనము

యౌవన యౌవతాదిశబ్దముల మొదల యకారముపై ద్వితీయ వక్రతమము (ఔ) లున్నవని యప్పకవి చెప్పెను (106) అనఁగా యవ్వన మనురీతి నుచ్చారణనుబట్టి వ్రాయరాదని దాని యర్థము. కాని ప్రాచీన మహాకవులు కొందఱు తెలిసియో తెలియకయో 'యవ్వనశబ్దమును' బ్రాసస్థానమున నిలిపి రచించియున్నారు.

> క్రొవ్విరి తమ్మితావిఁ గొని......మహోతుఁడయ్యు మా
> యవ్వన వారి పూర్ణ సురతాబ్ధి (నన్నిచోడ కుమారసంభవము-8-157)
> నవ్వుచుఁ జెక్కుమీటి......నీ
> యవ్వన లక్ష్మికిన్ భటుఁడ నైతి (భోజరాజీయము-7-108)

గకారమునకు వకారము (116 ప)

'ఆఁగె లోఁగెను వీఁగెను డాఁగె నేఁగె, వాఁగె నను నివిమొదలగు వాక్యములను బొదలు నక్షరములు చిన్నబొట్లపైగ, కారములుగాని యనునాసికములు గావు.'

'క్వచిద్గకారో వః' అను చింతామణి సూత్రమున కిది వివరణము. పరుగు - పరువు, పగడము - పవడము, నగుఁబాటు - నవుఁబాటు ఇత్యాది శబ్దములందు గకారమునకు వకారము వికల్పము గావచ్చును. కాని యరసున్న మీఁది గకారము వకారము గాదు.

'ఆఁగె - ఆవె' అని కాఁజాలదు. ఇట్టిగకారము వకారముగాదని తెలుపుటకై పై పద్యము రచింపఁబడినది. కాని గకారముపై నను నాసికమనియుంట పొరపాటు. కాన 'గకారములుగాని యంతస్థకములు గావు' అని సవరింపనగును.

ఈ నా సవరణను బూర్వముద్రణలోఁ దత్ప్రకాశకారులు తమ దిగా వెలయించికొనిరి. ఈలక్షణము కొంత పరిశీలింపవలసియున్నది. తీఁగియను తీవియ రూపాంతరము. తీఁగ సాధ్యబిందుకముగా నప్పకవి

తెలంచినట్లున్నది. (చూ. III - 307 - ఖండాఖండప్రాస) తీగియలోఁ లేని యరసున్న తీఁగలోఁ నెట్లుండును? తీగ సార్థబిందుకము గాదనవలె. 'లోఁగె' సార్థబిందుకముగానిచ్చి 'లోవె' కాదన్నాఁ డప్పకవి. కాని 'లోఁగు - లోవు' రూపద్వయము శ. ర. లోఁ గలదు. మఱియు 'ఒసఁగు-ఒసవు' అను రూపద్వయము గానవచ్చెడు. ఇట్టివి పై లక్షణమున కపవాదములు గానోపు.

పాండురాజు - దంత్యతాలవ్య జకారము (136 - 137)

'అకట పాండురాజయశమెన్న వై కఠి
క్రూర దశరథేశ కులము రోయ.'

అను రాఘవపాండవీయ పద్యములోఁ రామాయణార్థమందు 'పాండుర+అజయశ'మని సమాసము చేసి పలుక జకారము తాలవ్యమగు. భారతార్థమున 'పాండురాజ' అని సంబుద్ధిగాఁ బలుక ఆవర్ణమే మఱల దంత్యమగు. తత్సమమైనను రాజు శబ్దములోని జకారము దంత్యోచ్చారణ కలదని కొందఱిమతము. రాజు శబ్దంబొక్కటి దంత్యయుక్తంబు కానంబడియెడి నని సూరియు సూత్రించె. (సంజ్ఞ-10) అప్పట్టున నిందలి జకారమొక యర్థమునఁ దాలవ్యమును మఱియొక యర్థమున దంత్యమును గావలసివచ్చు. ఈ యప్పకవి ప్రసంగముఁ జూచియు సూరి సూత్రమును ననుసరించియుఁ బ్రౌఢ వ్యాకరణకారుఁడు 'ఒకానొకచోఁ జకారంబు భయంబునగు' (సంజ్ఞ-5) నని సూత్రింపవలసివచ్చె. ఇట్లు చెప్పుటకంటె నప్పకవి సమర్థనము సమంజసముని తోఁచెడు. శుద్ధ సంస్కృతమైన పాండురాజ శబ్దమందుఁగల జకారము తాలవ్యమేకాని దంత్యము కానేరదు. ఇఁక రామాయణార్థమునఁ దాలవ్యమని చెప్పవలసిన యవసరము లేదు; కాన నుభయార్థములఁ దాలవ్యమే యగునని యప్పకవి యభిప్రాయము. సూరి దంత్యమని భావించిన రాజు తద్భవము. తత్సమ తద్భవములందు రాజు శబ్దముగలదు. యయాతి చరిత్రాది శుద్ధాంధ్ర కావ్యములలోఁ రాజు ప్రయుక్తము. అప్పకవి సుఖముగా నీవిషయము సమర్థించియుండఁగా బాల ప్రౌఢవ్యాకర్తలు వక్రమార్గములఁ ద్రొక్కిరి.

ద డ ల యభేదత - డంభశబ్దము

'దిండీర - డిండీర, దిగ్గియ - డిగ్గియ' అని సంస్కృతాంధ్రములలో దకారమునకు డకారమును వచ్చును. ఇందు 'దంభ - డంభ' శబ్దములఁ జూపె నప్పకవి సంస్కృతమున డంభశబ్దము గానరాలేదు. కాని తెనుఁగు కవులు ప్రయోగించియున్నారు.

డంభాచారము లుజ్జగించి రిపు గాఢక్రీడ నిర్జించి

(కావ్యాలంకారచూడామణి 2-132)

పదాది యెకారము

చింతామణిలో 'అద్యః క్రియాసు భూతార్థ ద్యోతిన మాద్యగం వినాసర్వః' అను సూత్రముగలదు. ఇది పదాది యకారము తెనుఁగులో ఎత్వ యుక్తమని చెప్పుచున్నది. 'యెవఁడు, యెక్కడ' అనురీతి నుండు నని దాని యర్థము. పామరు లిట్లే వ్రాయుదురు. సంధిలో యకార హల్లు లోపించి స్వరము శేషించునని (అతఁడు+యెక్కడ - అతఁడు+ఎక్కడ - అతఁడెక్కడ) 'సర్వ త్రాజ్వత్కార్యంజ్ఞేయం యస్య' అను మఱొక సూత్ర ముపదేశించెను. ఎవఁడు, ఎక్కడ మున్నగు మాటలలో నాదిలో నిది స్వరమే కాని ఎత్వవిశిష్ట యకారమని చెప్పుట సరిగాదని తలఁచి యప్పకవి పాఠము మార్చివైచెను. (అద్యః క్రియాసు భూతార్థ సమద్యోతితం వినాసర్వః - పుట 72) దీనినిమాత్రము మార్చెనే కాని సర్వత్రాజ్వత్కార్య మిత్యాది సూత్రము దొలఁగించియుండవలసినదై యుండఁగా నటుసేయక దానిని సంధిపరిచ్ఛేదమున వివరించియున్నాఁడు. (5 - 40)

రేఫఱకారములు

అప్పకవి మతమున లఘురేఫ శకటరేఫములకు యతిప్రాసమైత్రి నిషిద్ధము. అప్పకవికే కాక మఱికొందఱు పూర్వలాక్షణికుల మతమునను వీనిమైత్రి యంగీకృతముగాకున్నది. దానంజేసి యేయేశబ్దములందు లఘురేఫములు శకటరేఫములున్నవో పరిశీలించి లాక్షణికులు తాళ్లపాక తిరుమలయ్య, చిత్రకవిపెద్దన మున్నగు వారప్పకవికిఁ బూర్వమునను, కూచిమంచితిమ్మన, ఓగిరాల రంగనాథకవి, భారతము లక్ష్మీపతి ప్రభృతులు తరువాతను రేఫఱకార నిర్ణయగ్రంథములు సంతరించిరి. అప్పకవియు రేప

ఱకార సీసమాలికలు రచించెను. రేఫఱకారనిర్ణయము గావించినవారు పూర్వులగు ప్రామాణికకవుల గ్రంథములలో యతిప్రాసస్థలనిబద్ధరేఫముల నాధారముగాఁగొని యుభయరేఫల పట్టికలఁ గూర్చిరి. ఆయా గ్రంథములలోఁ బద్యములలో సంస్కృతశబ్దగతరేఫలతో యతిప్రాసమైత్రిఁ జెందిన తెలుఁగుశబ్దములందలి రేఫలు లఘురేఫలని, సంస్కృతశబ్దగతరేఫలతోఁ గాక శకటరేఫోచ్చారణగల ప్రసిద్ధశబ్దములలోని ఱకారములతో యతిప్రాసమైత్రిగల యితరశబ్దముల రేఫలు శకటరేఫములని నిర్ణయించెడివారు. ఇందులకు మఱికొన్ని నియమములఁ గూడ నేర్పఱచుకొనిరి. అప్పకవి కవిత్రయ సోమభాస్కరుల గ్రంథములనే యీనిర్ణయముపట్లఁ బ్రమాణముగా గ్రహించె (195) ఒకచో రేఫతోను మఱొకచో శకటరేఫతోను మైత్రిఁ జెందిన యొకే శబ్దములోని రేఫకు ద్వైరూప్యమంగీకరింపఁబడెను. నన్నయ యెందును రఱయతిప్రాసమైత్రీ సాంకర్యము చేయలేదని పరిశోధకుల యభిప్రాయము.

అప్పకవి చేసిన రేఫఱకారనిర్ణయములోఁ గొన్ని మతభేదములు, ప్రమాదములు గలవు. కొన్ని యాయాపుటల క్రింద నధస్సూచికలోఁ జూపఁబడెను. కారులు, ఉరుము, చెరుచు అను శబ్దములు లఘురేఫఘటితములుగాను, ఇరులు, గొరవంక, తిరుగలి, ఎదురు (కట్టెదురు), పరుసఁదనము, పడమర, చేరెఁడు, రెమ్మ, రోయు, పూజరి, హొంతకారి అను శబ్దములు శకటరేఫాన్వితములుగాను జూపినాఁ డప్పకవి. కారులు ఇత్యాదులలో శకటరేఫములు ఇరులు ఇత్యాదులలో సాధురేఫములు మాత్రమే కలవని ప్రామాణికప్రయోగములు దెలుపుచున్నవి. పూజరి (పూజ+అరి), హొంతకారి అను శబ్దములలోని 'అరి, కారి' తద్ధితప్రత్యయములు సాధురేఫఘటితములనుటకు సందియము లేదు. అప్పకవి ప్రయోగపరిశీలన చేసినవాఁ డనుటలో సందియము లేదుగాని రేఫఱకారనిర్ణయమునఁ దాళ్లపాక తిరుమలయ్య యిచ్చిన పట్టికననుసరించెనని తోఁచుచున్నది. ఇట్లే కూచిమంచి తిమ్మన యప్పకవి ననుసరించె. 'తద్భవములయందును ఱకారములు లేవు' (196) అని వ్రాసె నప్పకవి. దీనినే ప్రమాణముగాఁగొని సూరి 'శకటరేఫము తత్సమతద్భవములందు లేదు' అని సూత్రించెను. (సంజ్ఞ-18) ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁడు 'తద్భవములందు నలఘురేఫము గలదు'

(సంజ్ఞ-9) అని సూరి సూత్రమును సవరించెను. అహోబలపండితుఁడును దద్భవములందు ఱకారముగలదనియె. ఉదా॥ తత్సమతద్భవములు - కారిక-కాఱియ, పర-పెఱ, భీరు-పిఱికి, మూర్ఖ-మొఱకు-మొ.

దీర్ఘములపై బండిఱాలుగలుగవన్న తాతంభట్టమతము నప్పకవి ఖండించి యుదాహరించె. (ఆఱు, ఆఱడి, కోఱలు, వీఱిఁడి-197) రేఫ ఱకారనిర్ణయము దెలియని శబ్దములను బుధులు యతిప్రాసస్థానముల నుపయోగింపరఁట (218) రఱలకు దేవదానవులకున్న వైరముగలదని నొక్కి వక్కాణించె. రఱప్రాససాంకర్యము చేయుటచేతనే పోతన భాగవతము సలక్షణముగాదని లాక్షణికులచే నుదాహృతము గాదయ్యెనని చెప్పినాఁడప్పకవి. అప్పకవి పోతన నిట్లు విమర్శించెనేకాని ప్రాచీనకవులుగొందఱు రఱయతి ప్రాససాంకర్యముచేసియున్నారని యాతఁ డెఱుఁగఁడు కాఁబోలు. కూచిమంచి తిమ్మన యీవిషయమున నప్పకవి మతమును విమర్శించె. (చూ. సర్వలక్షణసారసంగ్రహము-పుటలు. 243-244)

వోఢృశబ్దము (221)

వు వూ వోలు సాధారణముగ సంస్కృతాంధ్రశబ్దముల మొదట నుండవు. వోఢృశబ్దమొక్కటిమాత్రమే సంస్కృతమునఁగలదనె నప్పకవి. సూరి వోఢృవోఢవ్య శబ్దద్వయ ముదాహరించె. ఈ రెం డేకధాతుజన్యములే. అప్పకవికిఁబూర్వము చిత్రకవిపెద్దన వు వూ వోలు మొదటఁ గల పదములు లేవన్నాఁడు (లక్షణ-సా. సం. పుట 82) తర్వాత లింగమగుంట తిమ్మన పెద్దన నాక్షేపించి వోఢృశబ్దము గలదనెను. అప్పకవి లిం. తిమ్మన ననుసరించెను. గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త వోళికాదిశబ్దములఁ గొన్నింటిని నిఘంటువులనుండి యెత్తిచూపెను. వోకారాది శబ్దములే కాక వుక శబ్దమును, వుట, వుధి, వూష ధాతువులును వు వూ లాది యందుఁగలవి సంస్కృతమునఁగానవచ్చెడు. ఇవియన్నియు నప్రసిద్ధములు.

జాతివాలాఁతివా (219-252)

జాతివా-సిద్ధ (సహజ) వకారము, లాఁతివా-ఆదేశవకారము.

'అవని...పట్టువడి' అనురీతి జాతివా లాఁతివా ప్రాసలోఁజెల్లునని యతిలోఁ జెల్లవని యప్పకవి వ్రాసె. ప్రాసలోఁజెల్లు హల్లులు యతిలోఁ జెల్లవనుట వింత; ఇది సరిగాదు. అప్పకవి యుదాహరణలో

'అవనితనయుని చేతఁ బ+ట్టువడియున్న
కడుచుకొమ్మల వారిచెట్ట+వట్టిమేరె'

ఈపద్యమునఁ బ్రథమపాదమున జాతివాలాంతివాలప్రాస మైత్రి, రెండవపాదమున వకారమునకు లాంతివాతో యతిమైత్రి గూర్పఁబడెను. పవల కభేదయతి చెల్లుచుండఁగా, పకారమున కాదేశ మయిన వకారమునకు సిద్ధవకార మేల చెల్లరాదో?

వారిరుహనేత్రతో వాఁడు+వలికెనిట్లు (ఇందలి యతి పొసఁగదు)
వారిరుహనేత్రతో వాఁడు+పలికె (ఇందు యతి చెల్లును)

పైరీతి నున్న యప్పకవి లక్షణ మర్థములేనిది. అప్పకవి పద్యములోనిపాఠము లేఖకప్రమాదజనిత మని యూహింపనగును.

అప్పకవిపాఠము - యతికిఁ బంచమవర్గాద్య మగుటఁ జేసి
చెల్లదు వకారమునకు (249) 'చెల్లును' అని సవరింపవలెను.
లాంతిజాతికి వడికి నిల్పఁ దగదనుచు (251)
'నిల్పఁదగుననుచు' అని సవరించుట యుక్తము.

ఏవఁడు

1. ఎవఁడే వాఁడెవ్వఁడేవఁ డీతఁడనంగా (253).

'ఏవఁడు' అనురూపమెందును బ్రయుక్తముగాదు. కోశములలోను గ్రహింపఁబడలేదు.

అట్టు

అట్టు చేసెననఁగ-ఊముకుంద (231). అట్టులో అకారమున్నదని యుందుఁ జెప్పఁబడకాక అకారసీసమాలికలో నీపదము చూపఁబడినది. కాని యప్పకవియే లఘురేఫాన్వితముగా దీని నీక్రిందిపద్యమున వాడెను.

రట్టడిఁ గాకునూరి పెద+రంగయసోముఁడు (పీ. 80)

శ - స ప్రాస మైత్రి

శకలములో 'శ', సకృత్తులో 'స' ఉన్నవి. వీనిఁ దెలియక రచించు కృతులు ధాత్రీతలమునఁ బ్రాసభంగంబులై నగుఁబాటుఁ జెందు (269). ఇట్లు వ్రాయుటచే శ - స ప్రాసమైత్రి యప్పకవికి సమ్మతముగాదనుట స్పష్టము. అప్పకవి యుభయప్రాసలో 'సమలకుఁ' జెప్పెనేకాని 'శసలకుఁ'

జెప్పలేదు (సూ. 3-329) లక్షణదీపికాలక్షణ శిరోమణ్యాది కతిపయ-లక్షణ గ్రంథములం దీమైత్రి చెప్పఁబడియున్నది. ఇందులకుఁ బూర్వ ప్రయోగములును గలవు.

కంటకుని బాధలంబడు...శ్ర ద్వంశము శేగ	(ఎఱ్ఱన-హరి-పూ- 9-87)
ఏసియుమై చియు...శేశా, శేశి	(నన్ని-కుమార-12-169)
సంసారభ్రమ...వంశం బీపరి పాటి	(హరవిలాస-2-111)
ప్రేసియుఁ జేరియుఁగా...శికులు	(భా-రా-యుద్ధ)
భసితంబుఁ జల్లి షో-డశకు శాత్తిపై చి	(పండితా-497 పుట)
నానావనాంగద్వ+న్యా)శిరోజ	(భాగవత-2-158)

హకారవివేకము

విహ్వల, జిహ్వ, గహ్వరాదులలో హకారము వకార సహితము గాని 'వింహ్వల, జింహ్వ, గంహ్వర' అను రీతి బిందుపూర్వకములు గావు. అట్లే సంహతి సంహారాదులందు బిందుపూర్వక హకారములు గలవు, అవి వకారసహితములుగావు. (సంహ్వత-అని వ్రాయరాదు). వీనిభేద మెఱింగి ప్రాసమైత్రి గూర్పవలయు (261). ఇట్లు వీనిభేద మెఱుఁగక కొందఱుకవులు ప్రాసలో నిల్పియున్నారు.

గహ్వర గహనముల్ గగ్గోలుపడఁగ
సింహనాదము చేసి (సౌగంధిక-2-335 పంక్తి)

జిహ్వానష్టము—యుద్ధక్రియా, రంహుండై—సింహధ్వానము
రా, ద్రావ్యాస్త్రంబు (శతకంఠరామాయణము)

ఇట్టి భ్రమప్రమాదములఁ బరిశీలించియే యప్పకవి యీలక్షణము రచించె.

సారస్వతౌషధంబులు (430-432)

ఇందు మూఁడువిధముల యౌషధములు చెప్పఁబడెను. ఇవి వైద్య శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడియున్నవని తెలియవచ్చెదు. వీనిని సేవించుటచే వరుసగా సూక్తులు ఘటించు, గడియకొక పద్యశతకంబు నుడువవచ్చు.

నాలుకను గాపురంబుందు నలువచెలువ. ఈయౌషధములు మెదడునకుఁ జల్లఁదనముఁగూర్చి బుద్ధివికాసమును జేయు నని వైద్యశాస్త్రవిదులు చెప్పెదరు.

3. వళిప్రాసపరిచ్ఛేదము

ఇందు 41 వళిభేదములు, 17 ప్రాసభేదములు మహాకవుల గ్రంథములలోని లక్ష్యములతో సవిమర్శముగఁ దెల్పఁబడెను. మఱియు నగ్రాహ్యవళులు నప్రశస్త ప్రాసములుఁ గడపటఁ జేర్పఁబడెను.

వళి - యతి

అప్పకవి వళి నిట్లు నిర్వచించెను-

చరణ చరణమున కాద్యక్షరములు వళు లయ్యె నవియు క్రమ్మఱఁ దత్త
చ్చరణములలోనఁ జెప్పిన, యిరవులఁ బొందింపవలయు నెల్ల కృతులలోన్.(5)

పాద ప్రథమాక్షరము వళి; దానిని జెప్పిన యిరవులఁ బొందింపవలయు ననఁగా యతిస్థానమునఁ గ్రమ్మఱఁ బొందింపవలయు. సంస్కృతములో యతి గలదు. అందలి యతి పాదవిచ్ఛేదమునకు సంజ్ఞ (యతిర్విచ్ఛేద సంజ్ఞకః) సంస్కృత పద్యములలో యతిస్థానమునఁ బాదవిచ్ఛేదము కావలయును. తెనుఁగునఁ బాదవిచ్ఛేద మక్కఱలేదు గాని పాదాద్యక్షరమునో (వడి) తత్సజాతీయాక్షరమునో యా యతిస్థానముపైఁ గూర్పవలయు. అప్పకవి చెప్పలేదు గాని యీ సంస్కృతాంధ్ర యతిలక్షణము ననంతుఁడు వివరించెను.

ఎన్నిట యతి రావలె నని, రన్నిట సంస్కృతమునందు నగు విచ్ఛేదం
బెన్నిట యతి రావలె నని, రన్నిటఁ దెలుఁగునకు మొదటి యక్షర మమరున్.
(ఛందో - 1-129)

వడివేఁడు, యతివేఁడు. ఇది ప్రాచీన లాక్షణిక మతము.

అక్షరవళి - చింతామణి.

చరణాద్యక్షరమేవడి - కవిజనాశ్రయము.

పాద ప్రథమాక్షర మాత్వాదిక మగు వళి యనంగ - కావ్యా - చూడామణి.
వాసనగల మొదలివ్రాయి వడియనఁ బరగుఁ - ఛందోదర్పణము.
వడి యగుఁ బాదాదులయం దిడు నక్షరము - లక్షణసారసంగ్రహము.

సూక్ష్మముగాఁ బరిశీలించిన 'వడి - యతి' సమానార్థకములు పర్యాయపదములు గావు. కాని యనంతుఁడు నతని ననుసరించి యప్పకవి యతికి వళి పర్యాయపదముగాఁ దెల్పియున్నాఁడు. (6) అప్పటినుండి వడి యతి సమానార్థకములుగా వాడఁబడుచున్నవి.

స్వరయతులు వ్యంజనాక్షర విరతు లుభయవళులు. (అప్ప-3-9)
వళి పదుమూఁడవ యక్కరంబుగ. (అప్ప-4-338)
భాను యతిభద్రకంబు దనరున్. (అప్ప-4-347)

యతి సంస్కృతశబ్దము; వళి తెలుఁగుపదముగాఁ దోఁచెడు. 'వళి - వడి' రూపాంతరములు. సంజ్ఞ యగుటచే వళి ప్రాసము లనుసమాసము సమ్మతమయ్యె. వళిశబ్దవ్యుత్పత్తి యిదమిత్థ మని నిర్ణయింపవలను పడదు. దేశ్యశబ్దము లవ్యుత్పన్నములని కొందఱ తలంపు. ఈ వడి శబ్దమునకుఁ దమిళములోని వడు (మార్గము) మూలమై యుండు నని గిడుగువారొకచో వ్రాసిరి. కాని యిది కేవలము కృతకము. తెనుఁగులోని యక్షరరూపయతి మైత్రి తెలుఁగునకు ముందే తమిళమున మాత్రమే కలదు. తమిళమునఁ దెలుఁగునందువలె వళి ప్రాసలు గలవు. వళిప్రాసల కా భాషయందు 'మోనై - ఎదుగై' యందురు. మోనై యనఁగా నందు మొదటి యక్షర మని యర్థము. అదేయర్థమున నున్నది మన వడి. కాని యీ తమిళాంధ్రశబ్దములు భిన్నములు - తమిళమున అను ప్రాసమునకు 'వఱి యెదుగై' యని పేరు. ఈ వఱి సంజ్ఞనే తెనుఁగువారు 'వళి' యని గ్రహించియుందురేమో ?

యతి మైత్రి

కొన్ని కొన్ని యక్షరములకుఁ బరస్పరము యతిమైత్రి యుండును. వర్ణములకు సారూప్యసామీప్య ప్రత్యాహారైకస్థాన తద్భవసంబంధ

బాంధవంబులు విచారించి ప్రాచీనులు యతిమైత్రి నేర్పఱచిరి. క ఖ గ ఘ లేకస్థానసంభవములు. జ్ఞకారము తద్భవమున 'న-ణ' లగును. (ఆజ్ఞ-ఆన) ఇట్లే న ణ లు, శ ష స లు తత్సమ తద్భవముల మార్పుచెందును. (గుణ-గొన, దిశ-దెస, రోషము-రోసము). 'పు' ఆదేశము పు ఫు బు భు ము లు (సరసము+పలుకు - సరసపుఁబలుకు - 'ము' కు 'పు' ఆదేశము. వనము - వనంబు - రూపాంతరమున నాదేశము) ప ఫ బ భ వ లు (అతఁడు+పలికె - అతఁడు వలికె - సంధిలో నాదేశము). అ - య - హ లు (మేన+అత్త - మేనయత్త - సంధిలో యకారాగమము, హరుసము - అరుసము - ద్వైరూప్యము). ఇట్టి సంబంధముఁ బురస్కరించుకొని వర్ణమైత్రి యేర్పడెను.

ఆదిలో నీయక్షరమైత్రిలోఁ గొన్ని భేదములే యుండి కాలక్రమమున వాఙ్మయ విస్తృతిచేఁ గవుల నిరంకుశతచే బహుభేదములు బహుమతము లేర్పడినవి. ఈ యతిభేదములే కాక ప్రాసభేదములును నానాఁటికి నధిక సంఖ్యాకము లగుచు వచ్చె. ప్రాచీన కవియైన భీమన 10 యతులు చెప్పెను; తర్వాత అనంతుఁడు 24 యతులు, ఆ వెనుకఁ గొందఱు 27 చెప్పిరి; ఆవల అప్పకవి యందఱికన్న నధికముగా 41 యతులు చెప్పెను. (7-9) ఇరువదేను యతులు చెప్పినవాఁడు చిత్రకవి పెద్దన. ఈతని గ్రంథమగు లక్షణసారసంగ్రహము నప్పకవి యుదాహరించెను. గరళపురి-ఛందమునను సర్వలక్షణశిరోమణియందును 50 యతిభేదములున్నట్లు దెలియవచ్చెడు. ఇవి యప్పకవీయము తరువాతివై యుండును. అప్పకవి యతిసంఖ్య పెంచినమాట నిజము. పూర్వలాక్షణికులు చెప్పని కొన్ని యతులు ప్రయోగపరిశీలనచేఁ గ్రొత్తగా నాతఁడు దెల్పవలసి వచ్చె. మఱికొన్నింటిని స్పష్టార్థము విభజించి రెండుమూఁడు భేదములుగాఁ జెప్పెను. కొన్ని భేదము లనవసరములుగూడ. అప్పకవి చెప్పిన యతులను భీమనాదులయతులతోఁ బోల్చి యొకపట్టికలోఁ గ్రిందఁ జూపెద.

యతులపట్టిక

భీముని కవిజనాశ్రయము (11)	అనంతుని ఛందోదర్పణము (24)	చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహము (27)	అప్పకవీయము (41)
1 స్వరయతి	1 స్వరయతి	1 స్వరయతి	1 స్వరమైత్రివడి
			2 స్వరప్రధానవడి
	2 గూఢస్వరయతి		3 లుప్తవిసర్గకస్వరవడి
	3 ఱీవిరమము	2 ఋవడి	4 ఋవళి
	4 ఋకారస్వరూపయతి	3 ఋవడి	5 ఋత్వసంబంధవళి
			6 ఋత్వసామ్యవళి
	5 ఌకారయతి		
		4 వృద్ధియతి	7 వృద్ధివళి
			8 ప్రాణివిరామము
2 వర్గయతి	6 వర్గయతి	5 వర్గవడి	9 వర్గయతి

ధీమంత కవిజనాశ్రయము (11)	అనంతుని ఛందోదర్పణము (24)	చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహము (27)	అప్పకవీయము (41)
3 బిందుయతి	7 అనుస్వారయతి	6 అనుస్వారయతి	10 బిందుయతి
	8 తద్భవవ్యాజయతి	7 ఙ్ఞావడి	11 తద్భవవ్యాజయతి
			12 ఎకేవడి
			13 అనుస్వారసంబంధయతి
			14 అనునాసికాక్షరయతి
4 పోలికవడి	9 పోలికవడి	8 పోలికయతి	15 ముం విధ త్రిముఖి
		9 చక్కటియతి	16 ముకారయతి
	10 మకారయతి	10 మావడి	17 మువర్ణవిరామము
			18 ఋజాయతి
			19 ప్రత్యేకయతి
	11 భిన్నయతి	11 భిన్నయతి	20 భిన్నయతి
5 ఎక్కటివడి	12 ఎక్కటివడి	12 ఎక్కటియతి	21 ఏకతరయతి
	13 అభేదవిరతి	13 అభేదయతి	22 అభేదవిరతి
			23 అభేదవర్గయతి
			24 ఊష్మవిశ్రాంతి
6 సరసవడి	14 సరసయతి	14 సరసయతి	25 సరసవడి
7 సంయుక్తయతి	15 సంయుక్తయతి	15 సంయుక్తయతి	26 సంయుక్తయతి

	16 వికల్పయతి		27 అంత్యోష్మసంధివడి
	17 యుక్తవికల్పయతి	16 వికల్పయతి	28 వికల్పవిరమణము
	18 రేఫయుతయతి		
		17 ఉభయయతి	29 యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి
		18 శకంధ్వాదియతి	30 పరరూపయతి
8 ప్రాదియతి	19 ప్రాదియతి	19 ప్రాదియతి	31 ప్రాదియతి
	20 నిత్యసమాసయతి	20 నిత్యసమాసయతి	32 నిత్యసమాసయతి
		21 ఆదేశయతి	
		22 దేశియయతి	33 దేశ్యనిత్యసమాసయతి
	21 నిత్యయతి		34 నిత్యయతి
			35 రాగమసంధివడి
	22 విభాగయతి	23 విభాగయతి	36 విభాగవళి
	23 ప్రభునామాంతయతి	24 ప్రభుయతి	37 నామాఖండవిశ్రమము
			38 పంచమీవిభక్తియతి
9 ప్లుతయతి	24 కాకుస్వరయతి	25 కాకుస్వరయతి	39 కాకుస్వరవడి
		26 ప్లుతయతి	
			40 ప్లుతయుగ విశ్రామము
10 అఖండవడి		27 అఖండయతి	
			41 ప్రాసయతి

అప్పకవి చెప్పిన 41 యతిభేదముల సంగ్రహవివరణము

1. స్వరయతులు:

1. స్వరమైత్రీవళి-

అ-ఆ-ఐ-ఔ; ఇ-ఈ-ఋ-ౠ-ఎ-ఏ; ఉ-ఊ-ఒ-ఓ.

2. స్వరప్రధానవడి-

అచ్సంధిగలశబ్దములో సంధిస్థానమునఁ బరపదాదిస్వరమునకు యతిమైత్రి.
అతులగుణధాము భానువం+శాబ్ధిసోము (వంశ + అబ్ధి)

3. లుప్తవిసర్గకస్వరవళి-

దాసః + అహమ్-దాసోహమ్-విసర్గములోపించి ఓత్వమువచ్చెను.
ఇందు అకారముతో యతి.

4. ఋవళి-

ఋ-ౠ-రి=రీ-ర-రే.

5. ఋత్వసంబంధవళి-

ృ (వట్రసుడి)-ఇ ఈ ఋ ౠ ఎ ఏ.

6. ఋత్వసామ్యవళి-

ృ—ృ (గృ—కృ)

7. వృద్ధివళి-

లోక + ఏక-లోకైక—ఏ, ఐ }
భక్త + ఓఘ-భక్తౌఘ—ఓ, ఔ } ఉభయస్వరములకు యతిచెల్లును.

2. వ్యంజనాక్షరయతులు:

8. ప్రాణివిరామము-

హల్లునకు యతిగూర్చునపుడు హల్లునకే కాక దానిమీఁది యచ్చునకును మైత్రి యుండవలయు. క-కా-కై-కౌ; కి-కీ-కృ-కౄ-కె-కే; కు-కూ-కొ-కో.

9. వర్గజయతులు-

కఖగఘ, చఛజఝ, టఠడఢ, తథదధ, పఫబభ.

10. బిందుయతులు-

౦క-ఙ, ౦చ-ఞ, ౦ట-ణ, ౦త-న, ౦ప-మ.

౦క=ంక, ౦ఖ, ౦గ, ౦ఘ అని యీవిధముగా వర్గాక్షరచతుష్టయము గ్రహింపవలెను.

11. తద్భవవ్యాజవిక్రమములు-

జ్ఞ-న, ణ.

12. విశేషయతి— జ్ఞ-క ఖ గ ఘ.

13. అనుస్వారసంబంధయతి—

ంటవర్గు—ంతవర్గు.

14. అనునాసికాక్షరయతి-

ంటవర్గు—న, ంతవర్గు-ణ.

15. ముబిభక్తియతి— (విభక్తి) ము-పు ఫు బు భు.

16. ముకారయతి— ము (వర్ణము) పు ఫు బు భు.

17. మవర్ణవిరామము—

మ— ంయ-ంర- ంల-ంవ-ంశ-ంష-ంస-ంహ.

18. ఋజాయతి— య-హ.

19. ప్రత్యేకయతి— చేరి + అది- చేరి యది-స్వరమైత్రి.

చేరిది-వ్యంజనమైత్రి.

20. భిన్నయతి— ధరియించు (స్వరమైత్రి)

ధరించు (వ్యంజనమైత్రి)

21. ఏకతరయతి— ర-ర; ఱ-ఱ.

22. అభేదవిరతి— వ-బ; ల-డ; ల-ళ.

23. అభేదవర్గయతి— ప ఫ బ భ వ.

24. ఊష్మవిశ్రాంతి— శ ష స.

25. సరసయతి— అయహ, చఛజఝశషస; నణ.

26. సంయుక్తయతి—సంయుక్తాక్షరములలో నేదో యొకదానితో మైత్రి.

క్ష్మ-క, ష, మ.

27. అంత్యోష్మసంధివడి-

వాక్ + హరి=వాగ్ఘరి—క, హ.

28. వికల్పవిరమణము-

సత్ + మతి=సన్మతి—త, స.

8. ఉభయయతులు = (13)

అచ్చంధికల కొన్ని శబ్దములలో సంధ్యక్షరములోని కేవలస్వరమునకుగాని వ్యంజనమునకుగాని యతిమైత్రి కూర్పనగు.

29. యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి-
యుష్మద్భాగమనము-ద, అ.

30. ఖరరూపయతి-
శకంధ్వాదుల నుభయయతి-శక+అంధు-శకంధు-క, అ.

31. ప్రాది యతి-
ప్ర+ఆరంభము—ప్రారంభము—ప, ర, అ.

32. నిత్యసమాసయతి-
జనార్దన నారాయణ కర్ణాటాది నిత్యసమాసములం దుభయయతి.
జనార్దన— (జన+అర్దన)—న, అ.

33. దేశ్య నిత్యసమాసవిశ్రాంతి-
రూపఱు (రూపు+అఱు) క్రచ్చు-ఇత్యాదులం దుభయయతి.

34. నిత్యయతి-
క్రూర కర్ముఁ డైనిఁ-డే, ఏ. (ఏనిశబ్దసంధి)

35. రాగమసంధివళి - జవరాలు (జవ+ఆలు) - ర, అ.

36. విభాగవళి - (ఏసిశబ్దసంధి)
నాలుగు+ఏసి - నాలుగేసి - గే, ఏ.

37. నామాఖండవిశ్రమములు-
(అన్నాదులతో సంధి) రామ+అన్న-రామన్న-మ, అ.

38. పంచమీవిభక్తి విరామము-
రామునికన్న, రామునికంటె—క, అ.

39. కాకుస్వరవళి - దూరాహ్వానాదులందలి దీర్ఘాక్షరమున నుభయయతి-
రామా—మ, అ.

40. ప్లుతయుగవిశ్రామములు—పాదాది యతిస్థానములలో (ప్లుతస్వరమైత్రి-
రా, శ్రే......రఘుప+తీ.

4. ప్రాసయతులు

41. ప్రాసయతి-
గీత సీసములందు యతికిమారు ప్రాసమైత్రి చేయుట.

యతిభేదపరిశీలనము

లుప్తవిసర్గక స్వరవడి.

అదంత సాంతములమీఁద అత్వము పరంబగునపుడు గలుగు ఓత్వమునకు అయుహలు చెల్లు నని లక్షణము రచించె నప్పకవి. లక్షణ

మున విసర్గలోపముగూర్చి చెప్పఁబడలేదు. కాని పదాంతసకారము విసర్గయొక్కటే యనుభావముతో నీయతి కిట్టి నామకరణము చేయఁ బడెనని యూహింపవచ్చు. అనంతుఁడు దీనిని గూఢస్వరయతియని పేర్కొనెను. కాని లక్షణమున

'స్వరము తుదనుండి లుప్తవిసర్గకోత్వ,మైన స్వరవిరామంబు దాసోహ మనఁగ'

అని వ్రాయుటచే నంతలి లుప్తవిసర్గకస్వరశబ్దముల గ్రహించి యప్పకవి యీపేరు పెట్టినాఁడు కావలయు. గూఢస్వర యతి యనుపేరు దీనికిఁ దగియున్నది. అప్పకవి యిచ్చిన అన్యోన్య (అన్య+అన్య) శబ్దములో విసర్గలేదు. ఇందు గూఢస్వరమునకే యతి యని చెప్పకతప్పదు.

తద్భవవ్యాజవిశేషవళులు

తత్సమములోని జ్ఞకారము తద్భవమున నకారమగుచున్న కారణమున (అజ్ఞ-ఆన) జ్ఞకార నకారములు (న-ణలు) యతిలోఁ జెల్లును. ఇది తద్భవవ్యాజయతి. కాని తిక్కనప్రయోగము కలిమిచేత జ్ఞకారమునకు క ఖ గ ఘ లు చెల్లును. ఇది విశేషమైన వళియని యప్పకవి యొక్కఁడే చెప్పెను. ఈవిశేషవళి యితరలాక్షణికులు చెప్పలేదు.

తిక్కన ప్రయోగము-

అ, జ్ఞానికి నుపదేశవిధిఁ బ్ర+కాశము సేయఁగా. (శాంతి-4-255)

భారతమున నన్నయ యీయతి వాడలేదు, ఎఱ్ఱనయు నుపయోగింపలేదు. తిక్కనయు నీయొక్కచోటనే కూర్చెను. తిక్కన యిట్లు ప్రయోగించియుండఁడని 'అ, జ్ఞానికి నుపదేశవిధిఁ బ్ర+జనితము సేయఁగా' అను పాఠాంతరము కొందఱు పఠింతురు. ఇది కల్పితపాఠము. తిక్కనకుఁ బూర్వమందును బరమందును నిట్టి యతి వాడియున్నారు.

కర్మ మధర్మమ+జ్ఞానమాగడము (పండితారాధ్యచరిత్ర-పురాతన-పు 284)
జ్ఞానేంద్రియజ్ఞాన+కళలారుపారుగా (కాశీ-1-139)
అ, జ్ఞానంబునఁ గడచు మిగులఁ+గల్మషమొందుఁగా (రుక్మాంగద-2-68)
కార్యఖడ్గముల ప్ర+జ్ఞావిశేషముల (పల్నాటి-పు-33-పంతి 115)
క్రూరకర్ముఁడకృత+జ్ఞుఁడసత్యపరుఁడు (కట్టావరదరాజరామాయణము -
కిష్కింధ-పు 489)

భిన్నయతి

భరియించు, వచియించు, జనియించు అనురీతి నించుగ్వ్యవధాన మున్నచోట స్వరమైత్రి గూర్చుట భిన్నయతియనియు భరించు, వచించు ఇత్యాదులలో నించుక్కచేరియున్నపుడు వ్యంజనమైత్రి గూర్చుట వెఱ యతి యనియు వ్రాసినాఁ డప్పకవి. ఇదియొక యతిభేదముగాఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. ఇందు భిన్నయతిలోనే వెఱయతి యొక యంతర్భేదముగా నున్నది. భరించు, వచించు అను ధాతువులలో స్వరసంధి యున్నదిగాన నుభయయతి పాటింపవచ్చు. అప్పకవి చెప్పలేదుగాని యిందులకు ప్రయోగములుగలవు. సులక్షణసారమున స్వరవ్యంజనోభయయతి చూపఁబడెను.

భారతముననే వ్యంజనమైత్రిగల ప్రయోగము లొండురెండు గానవచ్చెడు.

ఈరమణీయ కాంతి నుభ + మింపఁగ (ఆది-5-151)
శయ్య, నిండు యుంధామున్యాఁ + దేఱిగి కదలి (సౌప్తిక-1-169)
ఏమాట పాదుకలమాఁట గ + ఱింపఁగ (భాగ-10-ఉ-585)
ఇష్టఫలసిద్ధి దొరకు + త్తింపునింతి (పాండురంగ-2-78)
ఈ క్రియ సత్పుత్రకులు చ + రింతురు (ప్రబంధరాజము-688)

ఏకతరయతి

ఏయక్షరమున కాయక్షరమే యతిమైత్రిగలది అనఁగా నితరాక్షర మైత్రిలేనిది. దీనికి ఎక్కటివడియని నామాంతరము. ఈవడిలో భీమన 'మ య ర ల వ' లను, విన్నకోట పెద్దన 'మ ర ఱ ల వ' లను, అనంతుఁడు 'ము ర ఱ ళ వ'లను, చిత్రకవి పెద్దన'మ ర వ ఱ ల'లను చెప్పిరి.బిందుపూర్వక ప ఫ బ భాదులతో మకారము యతిచెల్లును. అట్లే ప ఫ బ భ వ లు, అ య హ లు,లళలు పరస్పరము యతిమైత్రిగలవి.రఱలు రెండుమాత్రమే తమలోఁ దాముగాని యితరాక్షరములతోఁగాని యతిమైత్రి లేనివి. కాన భీమనాదుల యెక్కటివళ్లు సరిగావు. అప్పకవి చక్కఁగాఁ బరిశీలించియే 'ర ఱ'లను మాత్రమే యిందుఁ జెప్పెను. అప్పకవి యీయుభయరేఫ యతిప్రాసమైత్రి యొప్పుకొనలేదు గాని ప్రాచీనకవుల ప్రయోగములందు వీని సాంకర్యము గానవచ్చెడు. కొందఱు లాక్షణికులు ర ఱ యతిని సమ్మ

లించిరి. సులక్షణసారమున ఛావడి యొక్క యతిభేదముగాఁ జెప్పఁబడినది. అల్లసాని పెద్దనాదు లుభయరేఫ సాంకర్యముచేసి రని ప్రయోగ ప్రదర్శన పూర్వకముగాఁ గూచిమంచి తిమ్మకవి వ్రాసియున్నాఁడు. (చూ. సర్వ - ల - సా. సం. పుటలో 210-243)

సంయుక్తయతి

'ఒక్కపదములోనఁ జెక్కువిక్రమములు, జరుగుచోట మొదల నర్ధలున్న
నడుగు వెతలుదనుక నందొక్కటియొకాని, యుండదొకటనదియు నొకటిదియు.
(అప్ప-3-111)

ఇట్టి బహుయతి నియతికి భంగముగా నప్పకవియే ప్రమాదవశమునఁ గాఁబోలు నీక్రిందిపాదములలో సంయుక్తయతి గూర్చినాఁడు.

క్రౌంచపదీ వృత్తమునఁ జెన్నా+రఁగఁ బలుకుదురిలఁ+గవివరు లెల్లన్
(4-357)

ఇందు 'క్ర-ర-క' లకు యతిమైత్రి గలదు. 'క్ర' లోని రేఫమునకు 11-వ చోట, కకారమునకు 19-వ చోట వేర్వేఱుగా యతులు పాటింపఁ బడినవి. ఇట్లే మఱియొకచో-

తరువోజ: కృతులందుఁ దరువోజ+నీరూపమునఁగఁ+గృతకృత్యుఁడై చెప్పు+
క్షితిఁ జెల్ల నభల (4-461)

ఇట్టి వ్యతిక్రమము మఱికొన్ని గ్రంథములలోఁ గానవచ్చెడు.

స్ర॥ బాలవృద్ధా, ర్తస్త్రీవధంబుగా నం+దఱుఁ బొలిసినచె+న్నక్కట జయంబేల
నాకున్ (భాస్కర-యుద్ధ-880)

ప్రాకారద్వార శ్రీ+భవన విమలహ+ర్మ్య స్ఫురద్గోపురాళి
(మత్స్య-2-82)

క్షితిఁ గూల్చెన్ గోటిసంఖ్యల్+గెడయఁగరివరా+శిలిసాహస్రసంఖ్యల్
(ఉ-హరి-6-185)

ప్రస్తావాధీశుండుగా నై+ష్ణవ సుఖదుఁడుగా+దుర్గ్రపాపాత్ర
(పాండురంగ-2-185)

ఘామాత్మ స్వామిధామ+క్రమణ కృశపితృ+క్షత్రవిక్రాంతి (కళా-7-177)

అంత్యోష్మసంధివడి-వికల్పవడి

వర్గహల్లులకుఁ బరమైన హకారమునకు నాయావర్గ చతుర్థాక్షరము వికల్పముగావచ్చును. వాక్+హంస-వాగ్ఘంస, వాగ్హంస. ఇట్టి

సంధ్యక్షరమునకు యతిలో లోపించిన వ్యంజనమునకు మైత్రిగూర్ప వచ్చు. ఇట్లే వికల్పవడిలో అనునాసికములు వర్గహల్లులకాదేశములగు. సత్+మార్గ-సన్మార్గ, సద్మార్గ. ఇందును 'సన్మార్గ' అను సంధిలో లోపించిన తకారమునకు యతి పాటింపవచ్చు. సంధిలో రెండురూపములున్నప్పు డీయతిభేద మవసరములేదు. 'సన్ముని-సద్ముని' అను రెండురూపములుంటచే తకారమునకు యతిగూర్చునపుడు 'సద్ముని' అనియే వ్రాసికోవచ్చు. 'సద్ముని' అను వికల్పరూపము లేనప్పుడే యీయతిభేదము చెప్పుటలోఁ బ్రయోజనమున్నది. 'సన్ముని' అని యున్నప్పుడు సయితము 'సద్ముని' యనురూపాంతర ముంటచేఁ దకారమునకు యతి పాటింపవచ్చు నని తెలుపుటకై యీయతిభేదముఁ బేర్కొన్నారేమో! అనంతుఁడుగూడ నీయతి ద్వయమును జెప్పినాఁడు. పేర్లలో భేద మున్నది.

అప్పకవి-అంత్యోష్మసంధివడి—అనంతుఁడు-వికల్పయతి.

అప్పకవి-వికల్పవడి—అనంతుఁడు-యుక్తవికల్పయతి.

సులక్షణసారకర్త యీరెండవవడికి అనునాసిక వికల్పయతి యని పేరుపెట్టెను. ఇదియెంతయు సార్థకము. ఈరెండును వికల్పసంధియతులే కానఁ జిత్రకవి పెద్దన వికల్పయతి యొక్కటే చెప్పెను.

యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి

యుష్మద్+ఆజ్ఞ - యుష్మదాజ్ఞ, అస్మద్+అన్వయము - అస్మదన్వయము. ఈరెండు శబ్దములమీఁది స్వరసంధియందే యుభయయతి చెప్పఁబడినది. ఇట్టివేయగు తద్, ఏతద్, మత్, భవత్ మున్నగుశబ్దముల సంధియందును నేల యీయతి చెప్పఁబడలేదో! ఇందుఁగొన్నింటికిఁ బ్రయోగములుగలవు.

కావక సేవకుంద భవ+దంఘ్రులె నీటుఁ గొల్చివచ్చెదర

(భాస్కర-అయోధ్య-145)

మా, తంగముకెక్కె యింద్రుఁడు త+దాశ్రమవీథి (అహల్యాసం-2-119)

ప్రాదియతి

ప్రాదులిర్వదింటిలో పరాజపులు (పరా, అజ్, అపి) మూఁడు తత్సమాంధ్రభాషలో రావని నప్పకవి (ఆంధ్రమునకుఁ జేరని పరాజపులు మూఁడుగాక-3-132) 'పరాజపులు చొరవు తెలుఁగుబాసను నెందుఁ'

అన్న యనంతుననుసరించి యప్పకవి యిట్లు వ్రాసెంగాంబోలు. అప్యాజ్ నిరూపణ మప్రసిద్ధ మని కావ్యాలంకారచూడామణి కర్త రెండింటిని మాత్రము నిషేధించె. కవిజనాశ్రయకారుఁడు దేనిని నిషేధింపలేదు. 'రిపుల వికసించుచోటఁ బ-రేతనాథుఁ' డని లక్ష్యముతో 'పరా' చూడామణికర్త చూపియుండఁగా అప్పకవి దానిని జూడలేదేమో! 'అపి'తో నచ్చుచేరుట సాధారణముగఁ గనఁబడదు, కాని అప్యయమను (అపి+ అయ) శబ్దము నిఘంటువులో సంగ్రహింపఁబడియున్నది. కస్తూరిరంగకవి 'అప్యయ' శబ్దము నీఘట్టమున నుదాహరించినాఁడు.

కయధృతి ఫణివలయధవా
ప్యయ విహిత విశుద్ధ నం వి+దాత్మక (స్వరమైత్రి)
జనా, ప్యయదూరానందరూప+భాసుర (వ్యంజనమైత్రి)

ఇఁక 'అజ్' ఒక్కదానికే యిట్టి యతి సాధ్యముగాదు. ఉత్తర పదము పరంబగుచో 'అజ్' లోని జకారము లోపించును. (అజ్+ యతి - ఆయతి, అజ్+ఉదక - ఓదక.)

ఉపసర్గసంధివడి

అప్పకవి దీనిని బ్రత్యేకముగాఁ జెప్పలేదు గాని నిత్యసమాస విశ్రాంతుల క్రిందఁ జూపెను. ప్రాదులపై నచ్చు చేరినపుడు ప్రాది యతి యనఁబడును. అధి+ఈశ - అధీశ - ఇందు 'ధీ' కిఁ గాని 'ఈ' కుఁ గాని యతి చెల్లును. అటుగాక ప్రాదు లుత్తరపదములుగా నుండి సంధించినచోట నుభయయతి నిత్యసమాస విశ్రాంతిలో నుపసర్గసంధివడి యని యప్పకవి యభిప్రాయము. వృషభ+అధిప - వృషభాధిప - ఇందలి సంధ్యక్షరమున కుభయయతి చెల్లును. ఇందుల కప్పకవి చూపిన లక్ష్యము-

'భాను సహస్రభాసి వృష+భాధిపుఁ డన్నపుఁ డర్థయుక్తమై
పూనినచో నఖండవడి పొల్పగు నాది కవి ప్రణీతమై'

ఇది కవిజనాశ్రయములోని పద్యము. అందిది యఖండవడికి లక్ష్యము తోడి లక్షణము. తత్కర్త భీమన యిది యఖండవడి యని వక్కాణించు చుండఁగా, అఖండవడి సమ్మతింపని యప్పకవి దీనిని నిత్యసమాసయతు లలోఁ జేర్చి మార్గాంతరముచే సమర్థించుట స్వరసముగాలేదు. కవి

చింతామణిలోఁ దాతంభట్టు ఇట్టి యుపసర్గసంధివడిని సైతము ప్రాది యతిలోనే చూపెను. దాని నప్పకవి చూడలేదు కాఁబోలు!

'ధాత్రిఁ బ్రాదియోగ మాత్రంబు గలిగిన, నుభయయమును రచింప నొనరు యతికి
సాతిరిక్త ధాత్రీ+శక్ర కుంత కను, లాలయా యనంగ+లక్ష్యమిదియ.'

(కవిచింతామణి.)

'స+అతిరిక్త - సాతిరిక్త' - ఇది యప్పకవి మతమున నుపసర్గసంధి కుభయయతి.

యతిభేదముల సూక్ష్మతర పరిశీలన చేసిన యప్పకవి నిత్యసమాస యతులలోఁ జెప్పిన నఞ్సమాస, (అనంత, అనేక) ప్రత్యేక యతిభేదముగాఁ జెప్పియుండనగు. ఇట్లు దీనిని బ్రత్యేకముగా సర్వలక్షణ సార సంగ్రహకర్త కూచిమంచి తిమ్మన చెప్పెను. ఇట్లే 'సాంబ, సాదర' ఇత్యాది శబ్దములం దుభయయతి సహార్థయతి యని పేర్కొనవచ్చు.

దేశ్యనిత్యసమాసవడి - పదునొకొండు శబ్దము

“అని మది నిశ్చయించి..................మా
కొనరిన సైన్యముల్ పదునొ+కొంటికిఁ బ్రాభవ మాచరింప”

అను తిక్కన పద్యము (ఉద్యోగ - 4 - 140) నుదాహరించి, 'పదునొకొంటికి' అని యున్న చోట సంధిగూర్చి స్వర ప్రధానవడిగాను సోమయాజులు ప్రయోగించినారు, ఇది తెలియక కొందఱు మూఢులు దేశ్యనిత్య సమాసవడి యని యనుకొందురు' అని విమర్శించె. (అప్ప-3-212)

'ఒకొండు' లో 'ఒక+ఒండు' అని స్వరసంధి గలదని యప్పకవి యభిప్రాయము. 'ఒకొండు' లో సంధి లేదన్నచోఁ బై పద్య పాదమున అఖండవడి యున్నదని యొప్పుకొనక తప్పదు. అఖండవడి సమ్మతింపని యప్పకవి యీ తిక్కన ప్రయోగమునకు గతి కల్పించెను. ఇందుఁ బదద్వయ విభాగమునకుఁ బ్రసక్తి కనిపించదని గిడుగు వారప్పకవీయ విమర్శనములో వ్రాసిరి (పుట - 48). ఒకొండులోఁ బదద్వయ సంధియున్నదని సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు తెల్పుచున్నది. ఈ క్రింది పాండురంగ మాహాత్మ్య ప్రయోగము 'ఒకొండు' లో స్వర సంధి యున్నదని నిర్ధరించుచున్నది, చూడుఁడు.

'వాసుదేవాది సకల క్షితిధవులు............
ఇదిరొ పరాయించు నన నల్వయిచిన పదునొ
కొంటిలెక్కనఁ గనుగొమ్మ+లు విద కదురు. (3-193)
భారతములో నే, (స్త్రీ-1-83)
'పాండవులవలనఁ గీడొ, క్కండును లేదధిప నీదు+కొడుకులు'

అనుచోట వ్యంజన మైత్రి చేయఁబడియున్నది. ఈ ప్రయోగములఁ బట్టి 'ఒకొండు' శబ్దము దేశ్యనిత్యసమాసముల పట్టికలోఁ జేర్పఁదగిన దనియు దీని కుభయయతి చెల్లు ననియుఁ దెలియవలెను.

అఖండవడి

అఖండవడి యొక యతి భేదముగా అప్పకవి చెప్పలేదు. అచ్సంధి కల శబ్దములందు స్వరప్రధానవడియే పాటింపవలసియుండఁగా, ఆశబ్ద ద్వయ మేళనము నఖండశబ్దము (ఏకశబ్దము)గా భావించి సంధి స్థలమున నిలిచియున్న వ్యంజనాక్షరమునకే యతి గూర్చుట యఖండయతి యనఁ బడును. అఖండయతి యన్నచో స్వరసంధిలో వ్యంజనాక్షరమైత్రి యగును. ఉభయయతి యన్నచో స్వరవ్యంజనములకు రెంటికి యతి యని యర్థము. కాని అఖండవడి నిల్పు శబ్దమందును స్వరయతి నిల్పుట కే యభ్యంతరమును లేదు. కాన అఖండవడియు నుభయయతియే యగు. అట్లుండ నఖండవడి నప్పకవ్యాదులు గొందఱు నిరసించుటకుఁ గారణ మిట్లు దోఁచెడు. అఖండవడి సమ్మతింతుమేని స్వరసంధిగల సంస్కృతాంధ్ర శబ్దములం దెల్ల స్వరమునకే కాక వ్యంజనమునకును యతి సమ్మత మగును. నీ విచ్చితి (నీవు+ఇచ్చితి), సర్వేశ (సర్వ+ఈశ) ఇత్యాది తెలుఁగు సంస్కృత సంధులం దెల్ల వ్యంజన మైత్రియు నంగీకరింపవలసి వచ్చు. ఇదియంత రమ్యముగాఁ దోఁపదు. ఇట్టి యతి వ్యాప్తి నరికట్టి కతిపయ ప్రసిద్ధసాహచర్యముగల శబ్దములందే దీనిఁ బరిమితముఁ జేయఁ దలఁచి యుభయ యతి భేదములఁ గొన్నిటిని ప్రాచీన లాక్షణికులు కల్పించిరి. అప్పకవికి ముందే యీ యుభయ యతిభేదము లనంతాదు లచేఁ జెప్పఁబడెను. అఖండవడిని దొలుతఁ జెప్పినవాఁడు భీమన. మఱి

యీ భీమనయే యుభయయతి భేదములగు ప్రాదిప్లుతయతులఁ జెప్పెను. విన్నకోటపెద్దన, అనంతుఁడు, చిత్రకవిపెద్దన, ముద్దరాజు రామన మున్నగువా రప్పకవికిఁ బూర్వ ముభయవళి భేదము లనేకము చెప్పిరి. అఖండవడి యొక్కటి చెప్పినచో నుభయవళులన్నియు నందే గతార్థ మగును. కాని కొందఱు ఛందఃకర్త లుభయవళి భేదములగు ప్రాది నిత్యసమాసాది యతులఁ జెప్పుచు వానితో నఖండవడియు నుడివిరి. అఖండవడిని జెప్పినవారు - భీమన, చిత్రకవిపెద్దన, కాతంభట్టు, ముద్ద రాజు రామన, లింగమగుంటతిమ్మన, కూచిమంచితిమ్మన, రంగకవి మున్నగు వారు పెక్కురు గలరు.

అఖండవడి యప్పకవికి సమ్మతముగాదు గానఁ దనకుఁ బూర్వు లగు లింగమగుంట తిమ్మనాదు లఖండవడికి లక్ష్యములుగా నిచ్చిన భారతాద్యగ్రంథములలోని పద్యపాఠములు ప్రక్షిప్తములని యాక్షేపించి యఖండవడి లేని పాఠాంతరములఁ జూపెను. అప్పకవి సవరించి చూపిన పద్యములుగల పుటలలో నధస్సూచికలలో నఖండవడి గల పాఠములు చూపియున్నాను. (చూ. పుటలు. 156, 157.) ఇందు మచ్చునకొకటి!

అప్పకవిపాఠము - చూచె మనంబునఁ దలంతు+సుందరి. (ఆది-5-135)
అఖండవడిపాఠము - చూచె మనంబునఁ దలంచు+చుండుదు.

అఖండవడిని బ్రయోగించిన కవు లనేకులు గలరు. అందుఁ గొన్నింటిని జూపెద. తక్కినవానికి నా ఛందోరీతులఁ జూచునది.

నామనసార దీనిఁ గని+నప్పుడు (సౌప్తిక-2-96)
కన్నుల, కఖిలార్థలాభంబు+గలుగుచుండు. (భాగవ-10-1702)
వే, దోక్తముగ నెఱుంగవలయుఁ+దుదిని మహేశా. (శివతత్త్వ-100)
కాశీ యణిమాది సిద్ధుల+కాటపట్టు. (కాశీ-2-50)
తలఁచు మనంబులోన వసు+ధామర యాజక. (పాండు-4-182)
లోకములకు గులాచలము+లున్నతరూఢ (కవికర్ణ-4-88)
లెక్కయిడరాని రొక్కంబు+లీదులేని (రసికజన-1-42)
తెలియ కీమాట మీరాన+తిచ్చితిరట (హరిశ్చంద్ర-2-178)

అప్పకవి యనవసరముగాఁ జెప్పినయతులు

అప్పకవి యనవసరముగా ననంతాదులు చెప్పిన కొన్ని యతులలో సూక్ష్మతమభేదముల గ్రహించి యొక్కదానినే రెండుమూఁడుగాఁ జేసి యతిసంఖ్య 41 వఱకుఁ బెంచె నని నేఁటి కొందఱు పండితుల తలంపు. అందులో యథార్థము లేకపోలేదు గాని యప్పకవి కొన్నింటిని స్పష్ట ప్రతిపత్తికొఱకును గొన్నింటిని బూర్వుల ననుసరించియు మఱికొన్ని కారణములచేతను నటు సేయవలసివచ్చె. ఋ వళిలో మూఁడు తెఱఁగులు, బిందుయతులలో మూఁడు తెఱఁగులు చెప్పెను. ఋత్వసామ్యవళి, అనుస్వారసంబంధవళి, అనునాసికాక్షర యతి యనంతాదులు చెప్పలేదు గాని యివి క్రొత్తవిషయములుగలవి. బిందు, అనుస్వారసంబంధ, అనునాసికాక్షరయతు లొకదానిననుసరించి యొకటియేర్పడుచున్నది. న ణ లు సరసవళిచే మిత్రములు. నకారమునకు తవర్గము, ణకారమునకు టవర్గము బిందు యతిచేఁ జెల్లును. సరసవళివలన నకారమునకు ట ఠ డ ఢ లు, ణకారమునకు త థ ద ధ లు మిత్రములై, న ణ ల పరస్పరమైత్రి ననుసరించి బిందుపూర్వక ట ఠ డ ఢ లు త థ ద ధ లు తమలోఁదాము యతికిఁ జెల్లుబడియగును. సరసవళి బిందువళి యను రెంటిచేతనే తక్కిన రెండు గతార్థములగునుగాని స్పష్టప్రతిపత్తికై యప్పకవి చెప్పెననొప్పును. ఇట మఱియొకవిషయము సరసవళి, బిందుయతి, అనునాసికాక్షరయతి, అనుస్వారసంబంధయతి అనుక్రమమునఁ జెప్పియుండవలయు. మువిభక్తి ముకారయతులు, అభేద అభేదవర్గయతులు, తద్భవవ్యాజవిశేషయతులు అని రెండేసి యతులు చెప్పుట యనవసరము. రెంటినొక్కదానిలోనే చెప్పినఁ జాలును. అట్లే అంత్యోష్మసంధి వికల్పసంధియతులు. ఇందొక వికల్పసంధియతిచెప్పి రెంటిని సమన్వయము చేయవచ్చు. అప్పకవి చెప్పినపద్ధతిలో భిన్నయతి ప్రత్యేకయతి ప్రయోజనశూన్యములు. సరసవళిచేతనే గతార్థములగు ఋజాయతి ఊష్మయతి ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పుట చర్వితచర్వణము.

అప్పకవి చెప్పని యతి విశేషములు

ఋకారయతి

ఈయతిభేద మనంతుఁడు మాత్రము చెప్పెను.

క్లిప్తిలేదు కారిగుణావ+ళికి ననంగ. (ఛందోదర్పణము-1-90)

ఋకారమునకు 'ళి' తో మైత్రి యనంతునిచేఁ జూపఁబడినది. అనఁగా ఇ ఈ ఎ ఏ లంగూడిన ల ళ లు ఋకారమునకుఁ జెల్లు నని యూహింపఁగ నగును. దీని నప్పకవి గ్రహింపలేదు. ఈ 'ఋ-ళి' యతికిఁ బ్రయోగాంతరము మృగ్యము. దానంజేసియే యప్పకవి యుపేక్షించె నేమో! అనంతుఁడు చెప్పినట్లు గాకున్నను ఋకారయతి గూర్చిన యీ క్రింది ప్రయోగములు గొన్ని భారతాదులలోఁ గానవచ్చెదు.

సీ. వినవయ్య కృతవీర్యుఁడను జనపతి ....
అతని వంశమున వారలి ధనలుబ్ధులై
కృతవీర్య ధనమెల్లఁ+గ్లిప్తిఁజేసి. (భార-ఆది-7-133)

ఘృతపయోరాశి దం+క్షప్తావధిక మైన
చంచత్కుశద్వీప జగతిఁజేరి. (కాశీఖండము-5-281)

క్లిప్త పట్టాభిషేక మం+గీకరించి. (చంపూరామాయణము-8-165)

ఈ ప్రయోగములంబట్టి ఇకారస్వర వర్గముతోఁగూడిన క ఖ గ ఘ లు 'క్లి' వర్ణముతో యతిమైత్రి నందు నని యేర్పడుచున్నది. అప్పకవి కీ ప్రయోగములు గోచరింపలేదు కాఁబోలు.

ఏవార్థకవడి

సకల హితంబై ......బాద్రెండవపర్వం,
బు కడుఁ జేలనఁగ శాంతి+పర్వము వెలయుఁ. (భార-ఆది-1-58)

పర్వంబు+అ - పర్వంబ - ఇందు వ్యంజనమైత్రి గూర్పఁబడినది.

మహనీయ సంయమం+బ మహాధనంబుగా. (శృం-శాకుంతల-4-112)

ఇది యప్పకవి సంగ్రహింపలేదు.

సంయుక్తయతి - స్నానశబ్దము

'స్నా' అను సంయుక్తాక్షరమునకు 'స-న'లు యతి చెల్లుట సహజము. కాని యీక్రింది పద్యములలో 'స్నా'కు నందులేని 'తకార ముతో' యతి మైత్రి చేయఁబడియున్నది.

స్నాన మొనర్చి ధౌతపరి+ధానముఁగట్టి. (హరవిలాస-2-37)
స్నానమొనర్చి ధౌతపరి+ధానములన్ ధరియించి. (రుక్మాంగద 1-95)
స్నానసమహిమంబు ధౌ! తా+త్పర్యగరిమ. (కాశీఖండము)
స్నానంబుదీర్చి ధౌ+తములైన వస్త్రముల్. (మత్స్యపురాణము)

ర - ల యతి

'ర ల యోరభేదః' అను ప్రమాణము ననుసరించి వబలకు ల ళ లకు లడలకువలె 'ర ల' లకు నభేదయతి యొప్పుకొనక తప్పదు. 'రేఫము నకు లకారమునకు గ్రాహ్యంబు గాదని యప్పకవి యగ్రాహ్య విరామముల క్రింద వ్రాసెను (3-271). నైషధములోని 'లీలామకరాంకచంద్ర+రేఖాంకుర' అను ప్రయోగమునందలి 'చంద్రరేఖ' అను పాఠమును ర ల యతి యున్నదనుకారణమున 'చంద్రలేఖ' అని పఠించి ర ల యతి నివారించె. అట్లే వసుచరిత్రలోని 'రోలంబాలక యోర్తుగ్రుంకి బిసవ+ల్లుల్ దున్మి' అను పాదములో ర ల యతి సరిగాదని 'లోలంబాలక' యను పాఠమును గల్పించెను. కస్తూరిరంగకవి యభేదయతి క్రింద ర-లలు ద-డలు చేర్చి చెప్పి కొన్ని లక్ష్యములు చూపెను.

రాజకుమారుఁడే+లంగఁ గలఁడు. (శ్రీనాథుని సునందనచరిత్ర)
లోకుల్ మెచ్చ వ్రతంబు నాతలఁపు తీ+రున్. (కాళహస్తీశ్వరశతకము)
లీలావత్యకళా ప్రసంగముల సు+ద్రేకించి. (కాశీ-6-20)

ప్రాసయతి

గీత సీసములందు మాత్రమే దీనికిఁ బ్రయోజనము. యతిమైత్రికి మారు ప్రాసమైత్రిని గూర్చుట ప్రాసయతి. ఇదియొక యతిభేదముగాఁ జెప్పుట యనవసరము. చిత్రకవి పెద్దన లింగమగుంట తిమ్మన మున్నగు వారు ప్రాసయతిని గూడఁ జెప్పిరి.

ప్రాసభేదములు

కవిజనాశ్రయ కావ్యాలంకారచూడామణ్యాద్యుల ప్రాసభేదములు చెప్పఁబడవు. అనంతుఁడే మనకుఁ దెలియవచ్చినంతలో మొదట 12 ప్రాసభేదములఁ జెప్పెను. చిత్రకవి పెద్దన యనంతుఁడు చెప్పినవానినే యథాతథముగా గ్రహించెను. బహుగ్రంథ పరిశోధకుఁ డయిన యప్ప

హైదరాబాద్ 500 044.

కవి 17 ప్రాసభేదములఁ జూపెను. అప్పకవిచెప్పక విడిచినవి కొన్ని కలవు. మఱి యాతఁడు చెప్పినవానిలోఁ గొన్ని యవసరము గానివియుఁ గలవు. అర్ధబిందు సమప్రాసము, పూర్ణబిందు సమప్రాసము, సంయుతాక్షరప్రాసము అని మూఁడు భేదములుగాఁ జెప్పుటకంటె మూఁటిని జేర్చి సమప్రాస మను పేరితో నొక ప్రాసగానే చెప్పుట సముచితము. అదియుఁగాక ఖండాఖండప్రాస కర్ధబిందు ప్రాస యని యనంతునివలె నామకరణముచేసి యుండనగు.

ఖండాఖండప్రాస

అరసున్న పూర్వమందుఁగల హల్లునకును అరసున్న పూర్వమందు లేని హల్లునకును గూర్చు ప్రాస. అప్పకవి లక్షణ మిట్లున్నది.

> 'నిడుపులు నరసున్నలు దమ, కడమనుగల కచటతపల కిలఁ బ్రాసములై
> తొడరును నిర్బిందువులొ, క్కెడ ఖండాఖండసంజ్ఞ నినశశినయనా.'(3-302)

దీర్ఘములమీఁది క చ ట త ప ల కే యీ ఖండాఖండ బిందు ప్రాస యప్పకవి యుపదేశించెను. కాని లక్ష్యములలో (తీఁగ - డాఁగు - నాగ - భోగ) గకారమునకు నిట్టి ప్రాస చూపఁబడియున్నది. (3-307) దీనిచేఁ బరుషములకే కాక సరళములకును నీప్రాసమైత్రి చెల్లుబడి యగు నని తలంపవలెను. అప్పకవి చెప్పలేదు గాని హ్రస్వములమీఁది అర్ధబిందు పూర్వక పరుష సరళములకు నీప్రాస చెల్లు నని కూచిమంచి తిమ్మన సర్వలక్షణసారసంగ్రహమున సవిమర్శముగ వ్రాసియున్నాఁడు.

> 'అర్ధబిందువు నిర్బిందువగు పదముల, ప్రాసములు దీర్ఘములమీఁదఁ బలుకఁ జెల్లు
> ననుచుఁ దగ ముద్దరాజు రామనవచించె, హ్రస్వములమీఁద నిటువలె నలరురుద్ర.
> (పుట. 19)

సంయుతాసంయుతప్రాస

క్రింద రేఫముతోఁగాని లకారముతోఁగాని కూడియున్న హల్లునకు రేఫ లకార సంయుక్తము లేక ప్రాస గూర్పవచ్చును. అప్పకవి యిందులకుఁ జూపిన స్వోదాహృతి.

> పాఁడిద్రచ్చఁగ నిమ్ము నా+తండ్రి కృష్ణ
> తేఁటులొనిరొద నంటాఁకఁ+బండ్లు దినుచు

దుండగపుఁ జేష్టలును గోటి+గాంద్రతనము
మెండుగాఁ జొచ్చి నీకును మై+దేండ్లు కనఁగ. (3-315)

క్రారవడితోఁ గూడిన హల్లులకు మాత్రమే క్రారలేని వానితోఁ బ్రాసమైత్రి వాలాయముగాఁ బ్రయోగములందుఁ గానవచ్చెడు. 'మెండు - ఏండ్లు' వంటి లకార సంయుతాసంయుతప్రాస ప్రామాణికగ్రంథములం దున్నట్లు లేదు; అప్పకవియు నందులకు నితరకవుల లక్ష్యములు చూపలేదు. మఱి మొదటి రెండుపాదములలోఁ బూర్ణార్ధబిందు ప్రాస ఘటింపఁబడియున్నది. ఇట్టిప్రాస యప్పకవి చెప్పలేదు. కాని పూర్ణార్ధబిందు ప్రాస నన్నిచోడాది శివకవుల గ్రంథములలోఁ బ్రయుక్తమైయున్నది.

పోఁడిగ—మూఁడు—బ్రహ్మాండము—ఖాండము.
(కుమారసంభవము-6-157)

పాండురాంగంబైన—పోఁడిగా వెలుఁగుచు. (బసవపురాణము)

అప్పకవి చెప్పిన సంయుతాసంయుతప్రాసలో రేఫ సంయుక్తములోఁ గ్రిందిది. శివకవుల ప్రయోగములలో మీఁద రేఫ గల సంయుక్తమునకు (భర్గ) అట్టి రేఫతోఁ గూడని హల్లుతోఁ బ్రాసమైత్రి చూపట్టుచున్నది.

భర్గుండు—వర్గంగా—దుగ్గాదర్శ—బ్రుగ్గింతు. (కుమార-11-34)
ఇవ్వసుమతి—పుర్వ—సర్వజ్ఞ—ఎవ్వఁడు. (శివతత్త్వ-196)
కర్జంబు—బిజ్జల—బుజ్జగించు—నిర్జిని. (బసవ)

అప్పకవి యిట్టివానిని సంగ్రహింపలేదు. శివకవుల గ్రంథముల నాతఁడు చూడలేదో, లేక చూచియుఁ దత్ప్రయోగము లప్రశస్తము లని మానెనో!

ఉభయప్రాస న-ణ; స ష.

వ్యాకరణసూత్రములచే నాదేశమైన ణకారమునకును కేవల నకారమునకును బ్రాసమైత్రి చెల్లును; అట్లే యాదేశ షకారమునకుఁ గేవల సకారమునకుఁ జెల్లును.

'ప్రాణవల్లభుఁగాని చన్న+దానకేంద్రు.'

ప్ర+అన - ప్రాణ; ఇందు నకారమునకు ణకార మాదేశమయ్యె.

'కసుదా—విషము'. వి+సము - విషము.

ఇట్లనుటచే శబ్దసిద్ధములైన న-ణ లకు (మనము - గుణము) స-ష లకు (అసమ - ఋషభ) నీ ప్రాస చెల్లదని భావము.

ఛందఃకర్త లందఱిట్లే యీ ప్రాసభేదమును నిర్వచించిరి. కాని ప్రయోగమునందు సిద్ధి నకార ణకారములకును బ్రాసమైత్రి గలదు.

పెనఁగు తీఁగలు దొడ్డ+ఫణులుగాఁగ (కుమార-4-107)
గుణవత్పాత్రుఁ బూజించిన (శివతత్త్వ)-137
దనుజాల...నిర్గుణత (భాగవత-6-276)
మనకుఁ గలయట్టి బాంధవ+గణము (మొల్లరామా-యుద్ధ-1-88)

4. పద్యపరిచ్ఛేదము

ఇందు గణములు షట్ప్రత్యయములు, వృత్తములు, జాత్యుప జాతులు, చిత్రబంధ గర్భకవిత్వములు అను నంశములఁగూర్చి విపులముగాఁ జెప్పఁబడినది.

పద్యలక్షణములు ఛందఃకర్తలు గొందఱేకపాదముతోను, గొందఱు రెండు పాదములతోను, మఱికొందఱు నాల్గు పాదములతోను జెప్పిరి. ఒకపాదముతోఁ జిత్రకవి పెద్దన, సగము పద్యముతో భీమన, చిన్నకోట పెద్దన, నాల్గు పాదములతో అనంతుఁడు, అప్పకవి పద్య లక్షణముల రచించిరి. సమవృత్తములు కోట్లకొలఁది కలవు. సర్వసమ వృత్త సంఖ్య 134217726. కోట్లకొలఁది వృత్తము లున్నను సుమారు రెండు వందల వృత్తములకంటె నెక్కువ యెవ్వరు చెప్పలేదు. అప్పకవి 186 సమవృత్తములనే వ్రాసెను. ఇవి కాక యర్ధసమవిషమాది గౌణవృత్తములఁ బ్రపంచించెను. అప్పకవి ప్రతిపద్యలక్షణమును సమగ్రముగాఁ జెప్పెను. భీమనాదులు గొన్ని పద్యలక్షణములలో యతిని నిర్దేశింపరైరి. అప్పకవి యతిస్థానమును జెప్పని పద్యలక్షణము గానరాదు. ఒక వృత్తమునే భిన్ననామములుంటచే వేఱుగా భ్రమించి వేర్వేఱు వృత్తములుగా అప్పకవి కొన్నింటిని వ్రాసెను. శశివదన-సురలత; రుగ్మవతి - చంపకమాలి; కాంతి - కలికాంత; భద్రకము-చంద్రిక ఇందు రుగ్మవతి (6-యతి) - చంపకమాలి (7); భద్రకము (7) - చంద్రిక (8) గణభేదము లేకున్నను యతిభేదము గలిగియున్నవి.

పద్యలక్షణములలోఁ గొన్ని విశేషములు
పద్మకము: అప్పకవి 11 యతి చెప్పెను.

నభజజాగణ యుక్తిఁబి+నాక విరామక.

నన్నయ 8 యతి పాటించెను.

కొదుకుపల్కు విని+కూడదునాక దురాత్ముఁడై (ఆది-6-230)

పృథ్వి

సంస్కృతచ్ఛందములందు దీనికి 8 పై యతి చెప్పఁబడినది. తెనుఁగు సంప్రదాయముమేరకు 9-వ యక్షరము యతి గావలెను. తెనుఁగు ఛందఃకర్తలు యతిస్థానము 12-వ యక్షర మని చెప్పియున్నారు. 'జసల్ జసయువంబు లుష్ణకర+సంఖ్య విశ్రాంతులౌ' అని యప్పకవి. నన్నయ 12 యతిని పాటించెను. అల్లసాని పెద్దన, శ్రీనాథుఁడు, తెనాలిరామకృష్ణుఁడు మున్నగువారు 9 యతిని గూర్చిరి.

మానినీ కవిరాజవిరాజితములు

ఈ రెండు నొకేనడకగల వృత్తములు. మానిని ప్రథమగురువును రెండు లఘువులుగా మార్చినఁ గవిరాజవిరాజిత మగును. ఈ రెండు వృత్తములకుఁ గొందఱు మూఁడు యతులు, కొంద ఱొకే యతి పాటించిరి. మానినికి విన్నకోట పెద్దన, అనంతుఁడు 3 యతులు నిర్దేశించిరి. అప్పకవి 13-వ చోట నొక యతినే చెప్పెను. కవిరాజ విరాజితమునకు విన్నకోటపెద్దన, అనంతుఁడు, చిత్రకవి పెద్దన, అప్పకవి 3 యతులు నియమించిరి. నన్నయ యొక యతినే కూర్చెను. తిక్కన యుభయరీతుల రచించెను.

క్రౌంచపదము

సంస్కృతమున నీ క్రౌంచపదము 25-వ ఛందములోనిదిగా నున్నది కాని తెనుఁగున 24-వ ఛందములోనికి మాఱినది. తెనుఁగులో 25-వ ఛందములోని క్రౌంచపద మొందును గానరాదు. క్రౌంచపదము తిక్కన నన్నిచోడాది ప్రాచీన కవులును, భీమనాది ప్రాచీనచ్ఛందః కర్తలును వ్రాసియున్నారు.

సంస్కృత క్రౌంచపదము

క్రౌంచపదాఖ్యా భ్మౌస్భౌననానా న్గా విషుశర వసుముని విరతిరిహ భవేత్.

(వృత్తరత్నాకరము)

తెనుఁగు క్రౌంచపదము

పంచశరాభా - పంచితపుణ్యా - భ మ స భ న న న య - పరిమితమైనన్.
క్రౌంచపదాఖ్యం - బొంచితమయ్యెన్ - క్రమయతి దశవసు-కలితముగాఁగన్.

(కవిజనాశ్రయము)

సంస్కృతములో - భ మ స భ న న న న గ (గణములు)

తెనుఁగులో - భ మ స భ న న న య (గణములు)

సంస్కృత క్రౌంచపదము కడపట 'నగము' తెనుఁగులో 'యగణము'గా మాఱినది. రెంటికి 5 మాత్రలే. కాన నడకలో భేదము తెలియరాదు. తెనుఁగు ఛందోగ్రంథములలో దీనికి 10, 18 పై యతులు నియమింపఁబడెను. కాని 5 పైఁ బ్రాసయతియు లక్ష్యములం దెల్ల రొుదలఁ గూర్పఁబడియున్నది. తిక్కనాదులు నీ ప్రాసయతిని గూర్చి యున్నారు. చూ.

కౌరవసేనా-వీరులు లావుం-గడిమియుఁ బలమును-గదిసి యెలర్పన్
ధీరతసొంపుం-గ్రూరతపెంపుం-దగువరయము బెంపుగఁ-దరలక వీఁకన్.

(స్త్రీ-1-166)

అప్పకవి క్రౌంచపదములో నీ ప్రాసయతి పాటింపఁబడలేదు.

పంచమకేతుం డిచ్చిన ఖార్వ - ద్వరమున మనమున - బవరముగోరన్
వంచనతో బాణాసురహస్త - వ్రజములు దతిగెను - వడివారియుంచున్.

(4-357)

ఎఱ్ఱన హరివంశములోఁ గ్రౌంచపదమునకు 5 పై యతి యుంచినాఁడు; ప్రాసయతి పాటింపలేదు. (ఉత్తరభాగము-9-2౭9)

'సారవివేకా - సౌఖ్యవిలోకా - సకలరిపుభయద - సమదసమీకా.'

ఇఁక నన్నిచోడ కుమారసంభవములోని క్రౌంచపద యతి విలక్షణముగా నున్నది.

'చందుల నాస్వా-దించుచు లేఁ దూండ్లకరువు ప్రియులకు - నలఁదుచు మైరో
మాంచములోలిం - గందు కితంబై, పొదముఁగ నలరుచుఁ - బులినములం గ్రీ.

(10-20)

ఇందు 5 పైం బ్రాసయతి యున్నది. బహుయతులుగల వృత్తములందు వలెం బాద ప్రథమాక్షరమునకు 11, 19 స్థానముల యతి మైత్రి చేయంబడక, 11-వ యక్షరమునకు 19-వ యక్షరము యతి గూర్పంబడినది. నన్నిచోడుని యీ యతినియతి 'మురారేః తృతీయః పంథాః' అన్నట్లున్నది.

సరసిజము

క్రౌంచపదమువలె నిదియు 24-వ ఛందములోనిది. ఈ రెండు వృత్తములకు మాత్రసంఖ్య యొక్కటే; నడక సమానము. దీనికిం బ్రథమ దళమునం బ్రాసయతి కవిజనాశ్రయాదులందును దిక్కన భారతమునను బాటింపంబడియున్నది.

మారాకారా - చారుచరిత్రా - మతయన న న న న - మహియతి రచనన్
సారంబైనన్ - సూరికవీంద్రుల్ - సరసిజమని వినం - జదివిరిసభలన్.

(కవిజనాశ్రయము)

అప్పకవి సరసిజమునకును బ్రథమదళప్రాసయతి పాటింపలేదు.

మధ్యాక్కర

ఛందకర్తలందఱివలె నప్పకవియు 3-వ గణము తరువాతి యక్షరము యతి స్థానముగాం జెప్పినాండు.

'మునుపుగాం బ్రాసంబుగూర్చి+మూంటిపై విరమంబునిల్పి'. (4-46 ప)

కాని నన్నయ భారతములో మధ్యాక్కరలలో 4-వ గణము తరువాతి యక్షరము యతి గూర్పంబడియున్నది. అరణ్యపర్వశేషమున ఎఱ్ఱన మధ్యాక్కరలలో 3-వ గణముమీంద యతి పాటించెను. నన్నయ చింతామణి ననువదించుచు నన్నయ గ్రంథమును బరిశీలించిన యప్పకవి యీమధ్యాక్కర యతిస్థాన విషయమున నన్నయమతము నేల చెప్ప లేదో? మధ్యాక్కరలను గ్రంథములందు నన్నయ రొట్టిన లిద్దఱే వాడిరి.

తరువోజ

'శతమఖత్రితయంబు - జలజాప్తుం డొకండు -
శతమఖత్రయిమీండం - జను విశ్రమంబు,
ప్రతిథ నీ యడుగులా - ప్పంగ రెండుగూర్పం -
బ్రతిమీఱ నొక్కొక్క - పాదమ్మై తవరు

చతురంఘ్రి లీరీతి - జతమూర్చి మకరి -
చతురవాచారూఢి - జలజాతు మతులఁ
కృతులందుఁ దరువోజ - నీయోజ జెప్పఁగఁ -
కృత కృత్యుఁడై చెప్పు - జతి నెల్లసభల. ([illegible])

శతమఖత్రయిమీఁద విశ్రమంబని లక్షణములోఁ గలదు. ఈ పాఠము పొరపాటు. తొలుత రెండింద్రగణములమీఁద యతి యున్నది గాన 'శతమఖద్వయిమీఁద' అని యుండునేమో యనుకొన వచ్చుఁ గాని యదియు సరిపడదు. తరువోజకు రెండేసి గణములపై మూఁడుచోట్ల యతులుండును. 'శతమఖద్వయి' అను పాఠమున నట్టి యర్థము గుదురదు. మఱి యప్పకవి తరువోజలో ద్విపదవలెఁ బూర్వోత్తరార్థములందుఁ బ్రాస గూర్పఁబడియున్నది. ఇది యక్కఱలేదు. చూ. నన్నయభారతము.

'ఈ విల్లు మోపెట్టి - యేను బాణముల - నీయంత్రమత్స్యంబు - నేసినవాఁడ
భావజప్రతిముఁడీ - బ్బాలకుఁదగిన - పతి యిది మునిశక్తిఁ - బడసినవిద్య.
(ఆది-7-170)

ఇంకను అప్పకవి చెప్పిన ఛందోవిషయములందు విమర్శింపవలసిన సంగతు లనేకములు గలవు. ఆఛందోలక్షణవిశేషములు నా తెలుఁగు భాషలోని ఛందోరీతు లనుగ్రంథములో సర్వాంకషముగఁ జర్చింపఁబడినవి. జిజ్ఞాసువులం దరయుదురుగాక.

౬. సంధిపరిచ్ఛేదము

యొక్క: షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన యొక్కకు లోపము నిత్యముగాఁ బ్రాచీనగ్రంథములందు సర్వత్ర గానవచ్చుచున్నది.

'పద్మబాంధవసుతయొక్క భద్రయొక్క జాంబవతియొక్క యనుశేషష్ఠులందు'
(5-28)

ఈ విధముగా యొక్కను జేర్చి వాడుట ప్రాచీనసంప్రదాయము గాదు.

విభక్తులలో ద్రుతప్రకృతికములు. (౬౨) ఇందు 'అందుఁ, నఁ' అను ప్రత్యయములు చెప్పఁబడలేదు. లోపల - లోపలి.

చేత - తోడ - వలన లకు మూఁటికే యలుక్సమాసమున నిత్యము చెప్పఁబడును. ఇందు 'లోపల' ప్రత్యయముగూడఁ జేర్పఁబడినది.

'భాగవతుల లోపలి గణుతయు.' (85)

పూనుచు - పూంచు 'పూంచు' అని సబిందుకముగాఁ జెప్పరా దన్నాఁ డప్పకవి 'పూంచు' అని యీ క్రింది తిక్కన పద్యములోఁగలదు.

'కాంచన జాలాలంకృత చంచత్తను లీల మెఱయు జవనాశ్వములన్
బూంచి రథంబున. (విరాట. 4-45)

ప్రథమపురుషేకారసంధి

'నిత్యమనుత్తమపురుష క్రియాస్వితః' అని చింతామణి. దీని ననుసరించి ప్రథమ మధ్యమపురుషముల ఇకారమునకు సంధి నిత్యముగా వలయు. నన్నయ చింతామణి ప్రథమ పురుషమునందలి యిత్తునకు నిత్య సంధి విధించుటచే 'కూర్చుండిరి రెయొండొరుం గదిసి' అను శ్రీనాథుని ప్రయోగము సరిగాదని యాక్షేపించినాఁ డప్పకవి. అప్పకవి-కథర్వణ కృత వికృతివివేకము లభింపలేదు కాఁబోలు! అందు 'ప్రథమేచోత్తమే చైవ క్రియేతోవాథ వేచ్ఛ్యతిః' అని చింతామణి సూత్రము సవరింపఁబడినది. ప్రథమోత్తమపురుషముల క్రియల యిత్తునకు సంధి వైకల్పికమని తరువాత వ్యాకర్తలు సూత్రించిరి. శ్రీనాథు నాక్షేపించిన యప్పకవి కీక్రింది తిక్కన ప్రయోగములు గోచరములుగాలేదు కాఁబోలు.

గురుభీష్మాదులు సూచుచుండ సభ మీకుం గీడునాఁడట్లు దు
ష్కరులై చేసిరి యంత చేసియును. (ఉద్యోగ. 3-36)

అరుగుదెంచిరి యద్దేవు నర్థిఁగొలువ. (మాదుల. 77)

నన్నయభట్టారకుఁడే భారతమున నీసంధి వైకల్పికముగాఁ బ్రయోగించిన స్థలముఁ జూపట్టి వీరేశలింగముపంతులు భారతప్రయోగమునకు విరుద్ధముగా సూత్రింపఁబడిన చింతామణి నన్నయ కర్తృకముగాదని కవులచరిత్రలో వ్రాసిరి. ఆప్రయోగము-

అంతఁ గొంద ఱధిక హాస్యంబు సేసిరి
యడవి సేమి రోసెదరిరి కొందఱు. (అరణ్య. 2-103)

ఇందులకు శ్రీవజ్ఝల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారు చింతామణి విషయ పరిశోధనాదిగ్రంథములందు సమాధానము వ్రాసిరి. 'హాస్యంబు సేసిరి' అనుచోటఁ బాదాంతము వాక్యాంతము నగుటచే సంధిచేయ నక్కఱలేదని 'హాస్యంబుసేసిరి, అడవిసేమి' అనురీతి యుండుననితక్కా

ణమునఁ జింతామణి సూత్రమునకు బాధకముగా దని శాస్త్రుల వారభిప్రాయపడిరి. ఇట్టి ప్రథమపురుషైకారసంధ్యభావము పాదమధ్యమునఁ జూపినంగాని యాంధ్రకవులచరిత్రకారులు కృతార్థులు కానోపరని యట్టి ప్రయోగములు నన్నయ భారతమున శశవిషాణప్రాయములని శాస్త్రుల వారు వ్రాసిరి. శాస్త్రులవారి విమర్శ యుక్తిసహాముగాని

'అవనిసురులకు నిచ్చిరియందుఁ గొందఱు' (ఆది. 7-1[illegible]3)

అను ప్రయోగమీసంధి సందర్భమునసే కవిసంశయవిచ్ఛేదములో అడిదము సూరకవి యుదాహరించెను. ఇది పాదమధ్యములో నున్నది. దీనిని శాస్త్రులవారు చూడలేదు కావలె. వారి కీప్రయోగమును 1942 లో నేఁ దెల్పితి. సమాధానము లేదు, సరిగదా! ఇటీవలి వ్యాకరణసంహితలోనైన దానిని సంగ్రహింపలేదు.

అప్పకవి యుత్తపురుష బహువచన క్రియైకారసంధి నిత్యమని చింతామణిలో లేని క్రొత్త మతమొకటి సృష్టించెను. (62, 63) ఇది ప్రమాదము. నన్నయ యుత్తమపురుష బహువచ నైకారమునకు సంధి వికల్పముగాఁ బ్రయోగించెను. చూ.

జంటయున్నదంబు నలిచితి మిట్లుగా. (ఆది. 2-34)

త్రిలోకముల కధికుఁజూచితిమి యొక యొఱుకున్. (ఆది. 5-239)

ఇందు సుఖముండితిమి యెరు లెఱుఁగకుండ. (ఆది. 6-242)

అప్పకవి కవిత

అప్పకవీయము లక్షణగ్రంథమయ్యును నిందలి కవిత మృదుమధురము. సాధారణముగా లక్షణగ్రంథములలోని పద్యములు ఛందోబద్ధములు మాత్రమే. అందు యతిప్రాస పూజాకుసుమములు, జల్లిపల్కులు నుండుగా నుండునని పండితుల తలంపు. ఇతర గ్రంథములపట్ల నట్టి యభిప్రాయము నిజమే కావచ్చుఁగాని యందుల కప్పకవీయ కవిత యపవాదము. ఆమూలాగ్రము పద్యములు చక్కని కుంటువడని నడకగలవై యున్నవి. అప్పకవి పోతన భాగవతము రేఫ అకారసాంకర్యముచే నాదిలాక్షణికు లుదాహరింపమానిరని చెప్పినను 'సలక్షణంబుగా కిమ్మహిమీయుటం గొదవ' యను సుదాత్తభావముగలవాఁడై పోతన కవితారీతిని

వంత్యానుప్రాసాది శబ్దాలంకార భూయిష్ఠముగాఁ దన లక్షణగ్రంథము లోని పద్యముల వ్రాసెను. లక్ష్యములందు దశమస్కంధములోని కృష్ణ చరిత్ర ఘట్టములు మెండుగఁగలవు. కవిస్తుతిలో సహజపాండిత్యుని సంస్మరించెను. లక్షణభాగమున నిక్కమైన రసాలంకారాత్మక కవిత లేకున్నను గ్రంథావతారికాభాగమున నట్టి కవిత రాణించుచున్నది.

పట్టుక (పీ. 21), వంచుక, ఎక్కుక (1-107), చేర్చుక (2-121) తెలుసుక (2-333), 'కొని' కి మాఱుగా 'క' ప్రత్యయము, వీటిలోపల (వీనిలోపల-4-453), జాల్యారేపల్లెను (4-509), చనుదెంచానందము (చనుదెంచునానందము - పీ-5) వాఁగుకు (వాఁగునకు - 4-360) తన రావజా (తనరారున జా - 4-419) పంచోష్మిదో ఛందము (4-585) కొంచెపడుగులు (4-158) జాతవేదోత్థ (4-524) గ్రంథవిస్తారశంక (విస్తర-1-40) మున్నగు విలక్షణ ప్రయోగములు గొన్ని కానవచ్చెడు.

అప్పకవీయములో నేవో కొన్ని దోషములు లేకపోలేదు. కవియే యిట్లు చెప్పినాఁడు.

'కాళిదాసమయూరాదికవులకైనఁ, గలవు తప్పులనంగ నస్మలకు లేవె
దిద్దఁదగుదాని దిద్దుఁడు దిద్దరాని, యెడల నా నేరములు క్షమియించుటొప్పు'.

ఈ గ్రంథమున నాకుఁ గానవచ్చిన కొన్ని దోషములను ఛందోభంగములను లక్షణవిపర్యాసములను అప్పకవి సూచించినట్లు వీలయినంత సవరించితి. ఈ గ్రంథమును బరిష్కరించి సముచితమైన సమీక్షను నన్ను వ్రాసి యీయఁగోరి నాకీయవకాశము గలిగించినందులకు వావిళ్ల సంస్థవారికి నాదు కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనములఁ దెలుపుచున్నాఁడను.

మదరాసు,
27-5-62.

రావూరి దొరసామిశర్మ, ఎం. ఏ.

విషయసూచిక

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
	ప్రథమాశ్వాసము	
1	పీఠిక	1
2	బ్రహ్మాదిస్తవము	3
3	కవిస్తుతి	4
4	గురుస్తుతి	4
5	స్వప్నప్రకారము	5
6	భగవద్వాక్యము	6
7	గ్రంథప్రభావము	„
8	కర్తృవంశావతారము	8
9	కవివిచారము	11
10	షష్ఠ్యంతములు	12
11	భాషాపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు	13
12	పూర్వగ్రంథనామసంగ్రహము	14
13	ప్రబంధమహిమ	„
14	కావ్యభేదంబులు	16
15	శబ్దార్థలక్షణాలంకారసీసమాలిక	17
16	శబ్దార్థదోషసీసమాలిక	19
17	వాక్యలక్షణము	20
18	రసవివేకము	„
19	పంచవిధభావసీసమాలిక	„
20	శృంగారరససీసమాలిక	21
21	అష్టరససీసమాలిక	22
22	నాయకనిర్ణయసీసమాలిక	24
23	సుకవిమాహాత్మ్యము	25
24	సత్కృతిలక్షణము	„
25	సప్తవిధకవులు	„
26	కుకవినిరసనము	26
27	కవితాప్రశంస	„
28	దేశభాషావిశేషంబులు	27
29	భాషోత్పత్తివివరణము	28
30	ప్రకృతివికృతిభేదంబులు	30
31	తద్భవస్వరూపము	„
32	ప్రాకృతవ్యాకరణసూత్రంబులు	31
33	త్రిలింగశబ్దతద్భవము	38
34	ఆంధ్రభాషాభేదచతుష్టయము	„
35	తజ్జలక్షణము	„
36	తత్సమలక్షణము	„
37	దేశ్యలక్షణములు	39
38	ఆంధ్రదేశ్యభేదంబులు	„
39	పూర్వకవిసమయసిద్ధపదంబులు	40
40	గ్రామ్యపదలక్షణము	41
41	అగ్రామ్యపదలక్షణము	„
	ద్వితీయాశ్వాసము	
42	వర్ణపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు	44
43	వర్ణసంజ్ఞలు	46
44	వర్ణోత్పత్తిస్థానంబులు	47
45	శుద్ధాంధ్రలిపిలేఖనక్రమము	48
46	అనుస్వారనిర్ణయము	„
47	స్వరగుణితము	51
48	పంచాశద్వర్ణనిర్ణయము	52
49	ప్రాకృతోనాక్షరపరిగణనము	55
50	ఆంధ్రభాషావర్ణసంఖ్య	„
51	క్రారోష్మములు	56
52	ఋత్వాక్షరంబులు	57
53	వక్రభేదంబులు	„

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
54	వ్యంజనలోపము	58
55	ఓదాదేశహ్రస్వంబులు	60
56	వక్రభేదంబులు	62
57	కవర్గాక్షరభేదంబులు	„
58	చవర్గాక్షరభేదంబులు	63
59	టవర్గాక్షరభేదంబులు	66
60	తవర్గాక్షరభేదంబులు	70
61	రేఫభేదంబులు	75
62	రేఫాక్షరసీసమాలిక	„
63	హ్రస్వాక్షరములమీఁది రేఫములకు రూపములు	79
64	దీర్ఘాక్షరములమీఁది రేఫములకు రూపములు	81
65	ఱకారసీసమాలిక	83
66	కుఱుచలమీఁది ఱకారములకు రూపములు	86
67	నిడుదలమీఁది ఱకారములకు రూపములు	90
68	లకారభేదంబులు	95
69	వకారభేదంబులు	„
70	లఘ్వలఘుభేదంబులు	„
71	రేఫలోపము	98
72	ద్రావిడులకు లకారవకారములకుఁ గలభేదము	„
73	నూపులోనగువానిభేదంబులు	99
74	నకారభేదంబులు	„
75	హకారవివేకము	100
76	కావ్యాదిగ్రాహ్యవర్ణంబులు	„
77	వర్ణాధిదైవతంబులు	„
78	వర్ణలింగంబులు	101
79	వర్ణములకు నల్పప్రాణ మహాప్రాణంబులు	„
80	వర్ణములకు దేవమనుష్య తిర్యగ్రాక్షసగతులు	„
81	వర్ణములకుఁ బ్రత్యేకఫలములు	101
82	వర్ణంబులకు బీజచక్రము	102
83	బీజాక్షరచక్రోద్ధారణము	„
84	వర్ణనక్షత్రములు	103
85	నక్షత్రాధిపతులు	104
86	నాయకాక్షరకూటంబులు	106
87	అక్షరకాంతికూటములు	„
88	అక్షరకులకూటము	107
89	స్నిగ్ధరూక్షాక్షరంబులు	„
90	అక్షరచక్రకూటము	„
91	స్నిగ్ధాదిచక్రకూటము	„
92	అరివర్ణచక్రోద్ధారణము	108
93	అక్షరదేవారిగణకూటము	„
94	గణనిర్ణయము	109
95	యోనినిర్ణయము	„
96	లింగనిర్ణయము	110
97	అక్షరనక్షత్రదూరము	„
98	అక్షరరాశికూటము	„
99	రాశినిర్ణయము	„
100	అక్షరగ్రహకూటము	111
101	రాశ్యధిపతులు	„
102	గ్రహమైత్రీనిర్ణయము	„
103	కృత్త్యాదివర్ణద్వయయోగ లక్షణములు	112
104	గ్రహకాంతికూటము	„
105	గ్రహవర్ణంబులు	„
106	బీజాక్షరకూటము	113
107	బీజమైత్రీ నిర్ణయము	„
108	అరివర్ణశోధనచక్రకూటము	„
109	ప్రశస్తకూటంబులు	„
110	సంయుక్తాక్షరవిశేషము	„
111	శ్రీకారప్రభావము	114
112	కృతిముఖప్రశస్తంబులు	„

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
113	తత్తత్ స్థానప్రయోగవిశిష్టాక్షరంబులు	115
114	దోషప్రభావము	118
115	గుణావగుణబాహుళ్యవిశేషంబులు	,,
116	మాతృకార్చనావిధానము	119
117	మాతృకానిర్ణయము	120
118	న్యాసప్రకారము	,,
119	విప్రమాతృకాపూజామంత్రః	121
120	రాజమాతృకార్చనమంత్రః	,,
121	వైశ్యజాతిమాతృకారాధనమంత్రః	122
122	శూద్రమాతృకారాధనమంత్రః	,,
123	వాగ్దేవతాధ్యానముక్తం	123
124	ప్రబంధోపక్రమశుభకాలంబులు	,,
125	సారస్వతౌషధంబులు	125
	తృతీయాశ్వాసము	
126	యతిభేదములు	128
127	స్వరవళులు	129
128	స్వరమైత్రివళులు	,,
129	స్వరప్రధానవళులు	,,
130	లుప్తవిసర్గస్వరవళులు	,,
131	ఋవళి	130
132	ఋత్వసంబంధవళులు	131
133	ఋత్వసామ్యవళులు	132
134	వృద్ధివళులు	,,
135	వ్యంజనాక్షరవిరతులు	133
136	ప్రాణివిరామములు	,,
137	వర్గయతులు	134
138	బిందుయతులు	,,
139	తద్భవవ్యాజమిశ్రమములు	,,
140	విశేషవళులు	135
141	అనుస్వారసంబంధయతులు	,,
142	అనునాసికాక్షరయతులు	136
143	మువిధక్రియతులు	136
144	మకారయతులు	137
145	మవర్ణవిరామములు	,,
146	ఋజుప్రత్యేకభిన్నయతులు	138
147	పెఱయతి	,,
148	ఏకతరయత్న భేదవిరతులు	139
149	అభేదవర్గయతులు	141
150	ఊష్మవిక్రాంతులు	,,
151	సరసపదులు	,,
152	సంయుక్తవిశ్రామములు	142
153	యతినియతి	,,
154	అంత్యోష్మసంధిపదులు	,,
155	వికల్పవిరమణములు	143
156	ఉభయవళులు	144
157	పరరూపవిరతులు	,,
158	ప్రాదియతులు : ఉపసర్గలు	146
159	నిత్యసమాసవిక్రాంతులు	147
160	క్యజ్ ప్రత్యయాంతములు	153
161	దేశ్యనిత్యసమాసవిక్రాంతులు	154
162	నిత్యయతులు	157
163	రాగమువిభాగనామాఖండవిక్రమములు	158
164	పంచమీవిభక్తివిరామము	161
165	కాకుస్వరవళులు	,,
166	ప్లుతయుగవిశ్రామములు	163
167	ప్రాసయతులు	,,
168	అగ్రాహ్యసంబంధవళులు	164
169	అగ్రాహ్యవర్ణచతుష్టయవళులు	,,
170	అగ్రాహ్య భేదవర్గయతులు	,,
171	ప్రాసపూర్వాక్షరనిర్ణయము	166
172	ప్రాసాక్షరస్వరమైత్రి	,,
173	ప్రాసభేదంబులు	167
174	సుకరదుష్కరప్రాసాదులు	178

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
	చతుర్థాశ్వాసము	
175	ఛందఃప్రభావము	182
176	ఛందోవ్యాకరణసంప్రదాయము	,,
177	ఇతిహాసాదిస్వరూపము	183
178	ప్రథమప్రత్యయోద్ధారణము	185
179	నైసర్గికగణములు	186
180	ఉపగణోత్పత్తిప్రకారము	,,
181	స్వభావగణప్రస్తారము	187
182	సూర్యేంద్రచంద్రగణప్రస్తారము	188
183	గురులఘువర్ణనిర్ణయము	,,
184	సర్వగణలక్ష్యంబులు	189
185	గణాధిదేవతాఫలంబులు	,,
186	అష్టగణలక్షణంబులు	192
187	దేవతాంకితనియమంబులు	195
188	నరాంకితనియమంబులు	,,
189	గణయోగఫలములు	,,
190	దోషాదోషబాహుళ్యఫలంబు	197
191	షట్ప్రత్యయములు	203
192	వృత్తసంఖ్యాప్రత్యయము	,,
193	తత్తచ్ఛందోవృత్తసంఖ్యాసూచమాలిక	,,
194	ఉక్తాదిజవృత్తసంఖ్య	204
195	ప్రస్తారాదిప్రత్యయములు	205
196	నష్టలబ్ధిప్రత్యయము	206
197	వృత్తోద్దిష్టప్రత్యయము	,,
198	లఘుక్రియాప్రత్యయము	207
199	లగనిర్ణయశకటచక్రము	208
200	అధ్వభాగప్రత్యయము	209
201	సమవృత్తసంఖ్యాజ్ఞానము	,,
202	ప్రతిచ్ఛందోవృత్తములు	210
203	ఉక్తాప్రభృతిచ్ఛందోజాతవృత్తసంఖ్యావివేకము	211
204	సర్వవృత్తసంఖ్య	,,
205	వృత్తప్రస్తారవిధము	211
206	ద్విగుణప్రస్తారలేఖనక్రమము	212
207	నష్టవృత్తప్రస్తారము	,,
208	అతివఛందమునకుఃప్రస్తారము	213
209	ఉద్దిష్టవృత్తనిర్ణయము	214
210	సప్తమచ్ఛందఃప్రస్తారము	,,
211	మేరుచక్రోద్ధారము	215
212	శకటచక్రోద్ధారము	,,
213	పద్యలక్ష్యప్రయోగసంజ్ఞలు	216
214	పద్యవిధములు	220
215	ప్రథమద్వితీయతృతీయచతుర్థచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	,,
216	పంచమషష్ఠచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	221
217	సప్తమచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	222
218	అష్టమచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	223
219	నవమచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	225
220	దశమచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	226
221	ఏకాదశచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	228
222	ద్వాదశచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	231
223	త్రయోదశచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	233
224	చతుర్దశచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	235
225	పంచదశచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	236
226	షోడశచ్ఛందోజాతవృత్తలక్షణములు	238

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
227 సప్తదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	240
228 అష్టాదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	242
229 ఏకోనవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	243
230 వింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	244
231 ఏకవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	246
232 ద్వావింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	247
233 త్రయోవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	249
234 చతుర్వింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	250
235 పంచవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	250
236 షడ్వింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	251
237 ముఖ్యగౌణవృత్తాదిలక్షణము	252
238 స్వస్థానవిషమవృత్తవివేకము	254
239 పరస్థానార్ధసమవృత్తవివేకము	255
240 పరస్థానవిషమవృత్తవివేకము	257
241 సర్వపరస్థానవిషమవృత్తవివేక	257
242 మాలికావృత్తవివేకము	260
243 దండకాదులు	261
244 జాత్యుపజాతినిరూపణము	262
245 కందషట్కాభిధానంబులు	263
246 పంచవిధాక్కరంబులు	264
247 మంజరీప్రభృతులు	265

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
248 నవవిధరగడలు	267
249 యక్షగానలక్షణము	268
250 ఉదాహరణలక్షణము	268
251 సీసలక్షణము	275
252 గీతులు	277
253 బిరుదులు	278
254 చిత్రకవిత్వము	279
255 బంధకవిత్వము	282
256 గర్భకవిత్వము	295
257 కల్పితకల్పవల్లీప్రహరణకలిత	296
258 కందగర్భకుటిగణనికరాదులు	299
పంచమాశ్వాసము	
259 సంధిపరిచ్ఛేదమూలసూత్రం	304
260 దృతప్రకృతికసంజ్ఞ	307
261 కళాప్రదేశములు	308
262 సంధివివేకము	309
263 స్వరసంధిలక్షణము	”
264 ద్రుతప్రకృతికస్వరసంధిలక్షణం	310
265 వ్యంజనసంధి	”
266 అకారాదిసంధులు	311
267 ధూతార్థక్రియాదిసంధులు	312
268 తద్ధర్మార్థక్రియాదిసంధులు	314
269 ఔపవిభక్తికములు	320
270 అనావిభక్తికములు	321
271 మువిభక్తిలోపాదులు	”
272 కల్పితకల్పవల్లీసమాసలక్షణ సీసమాలిక	329
273 కరధృతకరుహేత్యాదిపద్య వ్యాఖ్యానము	330
274 గర్భవృత్తాదులు	332

శ్రీరస్తు

అప్పకవీయము

పీఠిక

శ్రీయు న్స్వామియు నాఁగఁ బ్రాచిని బ్రతీచిన్ రుక్మిణీదేవి స
త్యాయోషామణియు న్మహోత్సుకత సేయ న్మంగల న్మోడ్పుఁగే
ల్దోయిం దార్క్ష్యమరుత్సుతు ల్గొలువ శ్రీద్రుం డేలు నాప్రోలి మా
[1] మై యాకామెపలి న్వసించు హరి నిత్యంబు న్మముం బ్రోవుతన్. 1

తే. కమల యొందును దనరూపు గాంచి యలిగి
యాత్మకరకాంతరమున నిశాధినాథు
తను వతఁడు చూపఁ గని చిత్తమునఁ జెలంగు
నటికౌసుభమణి హృదయమునఁ దలఁతు. 2

క. వననిధినందన కుయ్యెల, యనువునఁ దనరారి వారిజాక్షునివక్షం
బున నొప్పువై జయంతి, వనమాలిక నా కొసంగు [2]వాగ్వైభవమున్. 3

తే. కౌస్తుభంబుకు వనమాలికయును దనకు, దిగువగా నొప్ప నొసలిపై దిద్దినట్టి
తిలకమునకు సమంబుగా వెలయునట్టి, చక్రి శ్రీవత్సచిహ్నంబు సంస్మరింతు. 4

మ. ధరఁ గాళిందితటంబునం గలుగుబృందాకాననాంతంబునం
బరితోషాతిశయాళు మోహమున గోపస్త్రీమణుల్ గుంపులై
హరిఁ జేరం జనుదెంతు రెందుఁ జకుదెం చానాద మాలించి స
త్వరయానంబులతోడ నట్టిమురళిన్ వర్ణింతు నిష్టాప్తికిన్. 5

సీ. పాంచజన్యం బనఁ బరఁగి దైత్యారాతి[3]యెడమను బైకేల సొసఁగు నెద్ది
మొగి సుదర్శననామమునను [4]మాధవుదక్షిణాగ్రహస్తంబున నమరు నెద్ది

---

1. కే. 2. వాంఛితఫలముల్ (వా). వాగ్వైభవంబుల్ (గి) 3. యెడమను బయి
కేల నమరునెద్ది (వా). 4. కృష్ణుని (వా).

N. B. (వా) వావిళ్లవారి ప్రతి. (క) కరవస్తువారి ప్రతి. (పె) పెండ్యాలవారి ప్రతి. (గి) గిడుగు రామమూర్తిగారు పరిష్కరించిన వావిళ్లముద్రణ ప్రతి. (పూ.ము) వావిళ్లవారి 5-వ కూర్పు అని గ్రహించునది. (రా) రావూరివారి సవరణ.

కౌమోదకీసంజ్ఞ గని కృష్ణుదాపలికెందవకరమున నుండు నెద్ది
నందకం బను పేర నారాయణునికుడిక్రిందటిచే వెలుఁగొందు నెద్ది
తే. శార్ఙ్గ మనఁ దనరారి కేశవునివామ, బాహుయుగమూలమునఁ గనుపట్టు నెద్ది
యట్టిహరియైదుకైదువు లబ్జచక్ర, ఘనగదాఖడ్గచాపముల్ మనుచు మమ్ము. 6
తే. కాలమేఘమునందుఁ బ్రకాశ మొందు, కాఱుమెఱుఁగుతెఱంగునఁ గైటభారి
యంసములపై వెలుంగుపీతాంబరంబు, బంగరుచెఱంగు మాకు శుభంబు లొసఁగు. 7
క. బాలతమాలాగ్రమునం, గ్రాలుశచీనాథుకార్ముకంబో యనఁగా
నీలఘనదేహుఁ డగుగో, పాలుతలన్ మెఱయు బర్హిబర్హము నెంతున్. 8
క. భువనగకచ్ఛపకిరిమా, నవసింహాదిత్యభృగుజనరాఘవయా
దవబుద్ధకల్కు లను కే, శవుపదిరూపములు మది నజస్రముఁ దలఁతున్. 9
శా. శ్రీమన్మందకటాక్షవీక్షణము పైఁ జిల్కం బయోజేక్షణుం
డామోదంబున నర్మగర్భసరసేష్టాలాపముల్ పల్కఁగా
వేమాఱుం దరహాసమాననమునం [1]బెంపొందఁగాఁ గొల్చు శ్రీ
భూముల్ నిచ్చలు మా కొసంగుదురు సంపూర్ణంబుగా [2]నిచ్చలన్. 10
క. దాంతు హరిచరణ[3]భక్తి, స్వాంతు రసాతలనితాంతు నత్యంతదయా
వంతు సమతీతవిధిక, ల్పాంతుఁ బరమశాంతు నయ్యనంతుఁ దలంతున్. 11
తే. నామదిఁ దలంచెద సుపర్ణనామధేయు, మురహరవిధేయు నమరసమూహగేయుఁ
గనకనిభకాయు భక్షితకాద్రవేయు, వక్త్రకాంతిజితాత్రేయు వైనతేయు. 12
క. తిన్ననివేత్రము కలుముల, కన్నియ [4]వన్నియను హస్తకమలతలమునం
జెన్నొందు జగము మనిపెడు, వెన్నునిదళవాయిఁ దలఁతు విష్వక్సేనున్. 13
ఉ. పాయక కొల్తు రామజనపాలుఁడు జానకిఁ జూడ నంపుచోఁ
దోయధి గోష్పదంబుక్రియఁ దోఃపజవాలున దాఁటి లంక క
క్ర్యాయతలీలఁ బోయి దివిజారుల దోమలఁబోలెఁ బట్టి బా
హాయతశక్తిఁ గొట్టి సతి నారసి తద్విభుఁ గన్న మారుతిన్. 14
క. శుక భీష్మ విభీషణ శౌ, నక రుక్మాంగద వసిష్ఠ నారద బక దా
ల్భ్య కిరీటి పుండరీకులఁ, బ్రకటితహరిపాదపద్మభక్తులఁ దలఁతున్. 15
వ. అని యివ్విధంబున. 16
క. సాతతహోతి పరిజన, వ్రాతంబుగ శేషశయను వనరుహనయనున్
ఖ్యాతిగ "న మహేస్తు పర, స్త్రాత" యనుట తెలిసి కృతిమొదలఁ దలఁచి వెసన్. 17

1. విలసొంద. 2. నిష్టముల్ (గి). 3. వర్తి. 4. వన్నెయును.

బ్రహ్మాది స్తవము

చ. తనజనికారణం బయినతామరసన్ హరిఁ బొటచే నిక
ర్తనునకు వేయుఖృష్టు లిడి దానికి శత్రుఁడు గాన నేణచి
హన్ననకుఁ బదేనుఁ జేసి యవియున్ శిఖిభానుముఖామరాళిచే
దిన మొక టప్పు గైకొనను దిద్దనుఁ జేయువిధాతఁ గొల్చెదన్. 18

క. శారద విద్యాజాలది, శారద ననుఁ బ్రోచుఁగాత సారె భజింతున్
శారదనీరదసారద, పారద[1]హారదరహీరపాండుశరీరన్. 19

చ. కడుకఠినంబు లద్రులు జగంబుల నందున సంభవించి పెం
పడరునిసుం గరంచ వశమా యని నన్నిపు డంటివే కదా
వడిఁ గనకాద్రి చాపముగ వంచిననీకు హిమాద్రిజాత యా
పడఁతిఁ గరంచు టెంత యనుపార్వతి మెచ్చుశివుం దలంచెదన్. 20

చ. పరిణయవేళయందుఁ దనపాదముఁ [2]బట్టుక సన్నికంటిపైఁ
దిరముగ మోపి కంతునకుఁ దీరెఁ గదా పగ యంచు నీలకం
ధరుఁడు దరస్మితుం డగుటఁ దద్వలయాహిఫణాగ్రరత్నసం
దరముకురంబునం గని యెద స్మద మందుభవానిఁ గొల్చెదన్. 21

చ. తనుఁ గని యొక్క యెత్తునను దక్షజయు న్నిటలాక్షుఁడు స్మదం
బున నిరుచెక్కులుం గదిసి ముద్దు గొనంగ నొకింత సెమ్మొగం
బునుపుగ వెన్కకుం దిగిచి యత్నవిహీనపరస్పరాస్యచుం
బనములు దల్లిదండ్రులకుఁ బన్నుగఁ గూర్చు[3]గజాస్యు సన్నుదన్. 22

చ. జనకునిఁ గొల్వ వచ్చునలచామరకర్ణుని తేజి నందివా
హనుముకుటాహిఁ గాంచి భయమంది పిఱిందికిఁ బోవఁజాచినం
దనశిఖిమావు దీకొలిపి దానిభయంబు హరించి పూర్వజా
తునకు ముదం బొనర్చుగుహు దుర్ధరశక్తివహు న్భజించెదన్. 23

క. హరిశిఖియమదైత్యాంబుప, మరుద్ధనపశివు లిభాజమహిషనరాంభ
శ్చరహరిణపుష్పకవృష, ప్రరుచిరవాహులు మమ్ము రక్షింతు రొగిన్. 24

క. రవిశశికుజబుధసురగురు, కవిభానుజరాహుకేతుగణములు నాకుం
దవిలి ఘటంబున [4]నుండుచు, [†]సవ నిత్తురు గాత సకల సంపద లెపుడున్. 25

---

1. హరశార; హారదరద; దరహార 2. బట్టియుం 3. గణేశు(వా). 4. నుండెను (వా). † సవన్ = క్రీడచే, 'సవో యజ్ఞః సవా క్రీడా' అభియుక్తవచనము.

కవిస్తుతి

సీ. వల్మీకభవుపాదవనరుహంబులు గొల్చి సాత్యవతేయుఁ బూజనము సల్పి
భట్టబాణునివచఃప్రాభవంబు గణించి కాళిదాసుని కిరుగేలు మోడ్చి
పండితాగ్రేసరు దండి వక్కాణించి భవభూతివాక్యజృంభణము మెచ్చి
జయదేవునకు నమస్కారంబు గావించి మల్హణు హృదయపద్మమున నుంచి
తే. చోరుఁ గడుఁ బ్రస్తుతించి మయూరు నెంచి, మాఘుభూషించి భారవి మదిఁదలంచి
హీరునకు మ్రొక్కి కవితావిహారమతుల, నితరవిద్వత్ప్రకాండుల నతులు చేసి. 26
సీ. శబ్దశాసనుపాదజలజంబులు భజించి యుభయసత్కవిమిత్త్రు [1]నభినుతించి
శంభుదాసునకు నంజలి పేర్మి నొనరించి సహజపాండిత్యుని సంస్మరించి
సకలవిద్యాసనాథకవీంద్రుఁ గొనియాడి సౌజన్యజేయువాక్సరణిఁ బొగడి
తగ నంధ్రకవితాపితామహు వర్ణించి సుజనవిధేయు హెచ్చుగ నుతించి
తే. రామరాజవిభూషణరత్నఖచిత, చారుమస్తకలాపాదిహారివాక్య
గౌరవము పెక్కుభంగుల గణన చేసి, పిదప నితరాంధ్రకవులకుఁ బ్రియమువలికి.
తే. కాళిదాసమయూరాదికవుల కైనఁ, గలవు తప్పు లనంగ నన్యులకు లేవె
దిద్దఁ దగుపట్ల దిద్దుఁడు దిద్ద రాని, యెడల నా నేరములు క్షమియించు టొప్పు. 28
వ. అని వర్తమానకవులం బ్రార్థించి. 29
క. వినఁదగు నెండియుఁ బొత్తముఁ, గనఁ దగు బుధజనుల నడుగఁగాఁ దగుఁగా కెం
దును దెలియనిపట్టునఁ దప్పున వల దని భావిజనుల కంజలి మోడ్తున్. 30

గురుస్తుతి

సీ. ఆదిని రెండవవేదంబు చెప్పినమూర్తిసర్వన్నఁ గ్రమస్వరాదిఁ
దరువాత శబ్దశాస్త్రముఁ జదివించిన కాండూరిగిరిదేశికప్రకాండు
సామీఁద సకలసిద్ధాంతము ల్దెలిపినధీరవర్యుఁ బ్రధాని సూరభట్టు
పెర నన్ను లక్షణవేత్తఁ గావించినఘను మంచికంటియోబనకవీంద్రు
తే. స్మార్తకర్మంబు లెఱిఁగించి సభలఁ బూజ్యుఁ, జేయునల[2]కొలిచలిమల్లసింగనార్యు
సాగమము లుపదేశించినట్టిరాజ, యోగివర్యునిఁ దలఁతు విద్యాగురులను. 31
క. అని యిష్టదేవతాస్తుతియును సకలకవీంద్రులనుతియును గురునుతియున్
వినయమున సలిపి తెలుఁగున, ఘనకావ్యం బొకటి సేయఁగాఁ దలఁచుతఱిన్. 32

---

1. నుచ్చరించి (వా). నుపచరించి (ఓ) 2. కొలిచలమల (ఓ).

స్వప్నప్రకారము

సీ. ధాతరెండవపరార్ధమున నాదిదినంబుపగటి వరాహకల్పంబునందు
మహితవైవస్వతమనువేళ దేశంబు లర్థింప నైనమహాయుగమునఁ
గలిసమయంబునఁ దొలిచరణంబున మానితం బగుచాంద్రమానమునను
శాలివాహననామశకమున గజశైలశరసుధాకిరణులసంఖ్య (1578) నడవ[1]
తే. నంగజాబ్దంబునను దక్షిణాయనమున, జలధరర్తువు మొదలిమాసంబునందు
బహుళమున దేవకికిఁ జక్రపాణి పుట్టి, నట్టియష్టమి నసుదేర నధికభక్తి. 33

సీ. చక్రవాళాంతరక్ష్మామధ్యసంస్థితదైవతగోత్రంబు దక్షిణమున
లవణాబ్ధివేష్టితలక్షయోజనసువిస్తారజంబూద్వీపతలమునందు
భరతవర్షంబున భరతఖండంబున మంగళోర్వ్యిని కర్మమహితభూమి
మలయవింధ్యాచలమధ్యమంబునఁ గృష్ణయామ్యతీరమున బ్రహ్మక్షేత్రమున
తే. దండకాటవి [2]నంధ్రాభిధానపుణ్య, దేశమున శ్రీగిరీశాన్యదిశను గొంద
✓ వీటిపదమటఁ దంగెడవిషయమునను, గామెపల్లిని గోపాలధామమునను. 34

క. కల్పోక్తమార్గమున సంకల్పము గావించి గోపికావిభుపూజల్
సల్పి మది నతనిపదములు, నిల్పి పురాణార్థగోష్ఠి నిశ గడపునెడన్. 35

సీ. మిగులఁ జేతులరెంట మేటిశంఖంబును జొట్టుఁగైదువయును బట్టువాఁడు
ముద్దులగుమ్మ లాముద్దియ లిద్దఱు కైదండ లిడ నీటు గలుగువాఁడు
బంగారుచెఱఁగులపచ్చనిపాంబట్టుదుప్పటి యొల్లెవా టొప్పువాఁడు
హారకేయూరమంజీరకోటీరాది[3]భూషణంబులు చాలఁ[4]బూనువాఁడు
తే. నుదుటఁ గస్తూరితిలకంబు వొదలువాఁడు
తలఁచి చూచిన నాకులదైవ మగుచుఁ
[5]బొలుచునాకులదైవంబుఁ బోలువాఁడు
నిలిచె నొకరుఁడు నాదుముంగలను [6]గలను. 36

వ. ఇట్లు నిలిచిన. 37

క. కరములురెంటను దాల్చిన, పరికరములు చూచి యతనిఁ బరమేశునిఁ గాఁ
బరికించి లేచి వలగొని, మురియుచు సాష్టాంగదండము లొనర్చి వెసన్. 38

1. క్రీ. శ. 1656. 2. నాంధ్రా (గి) వ్రాఁతప్రతులలో నన్నిచోటుల 'ఆంధ్ర' శబ్దమే కనఁబడుచున్నది. 3. భూషణంబులఁ జాలఁ (ప). 4. బొదలువాఁడు (వా). 5. బోల్చుఁ (వా). 6. వెసను.

భగవద్వాక్యము

౭౭
ఆ. ¹మోడ్పుఁగేలు ఫాలమునఁ జేర్చుకొని యున్నఁ, గరుణ నతఁడు నన్నుఁ గాంచి పలికె
న క్కుటింగి వందనం బొనర్చితి వాత్మ, మెచ్చు పుట్టె నీదు మేలఁకువకును. 39

ఉ. ఈయుఁబతుల్ రమాధరణు లేను బయోరుహపత్త్రనేత్రుఁడన్
నీయెడఁ గూర్మి గల్గి ధరణీవిబుధోత్తమ వచ్చినాఁడ ²శ్వ
శ్శ్రేయస మబ్బు నీకు నిఁక సిద్ధము నన్నయఫక్కి ³యంధ్రముం
జేయుము మాయనుగ్రహముచేఁ గవు లచ్చెరు వంది మెచ్చఁగన్. 40

క. వినియుంను గనియుంను నెఱుఁగని, ఘనఫక్కిం దెనుఁగుఁ జేయఁగా నెట్లగు నా
కన వలదు దానిలక్షణమును నీ కది గలుగుచందమును విను మింకన్. 41

గ్రంథప్రభావము

తే. ఆంధ్రశబ్దచింతామణివ్యాకరణము, ముందు రచియించి తత్సూత్రములఁ దెనుంగు
బాసచేఁ జెప్పె నన్నయభట్టు దొల్లి, పర్వములు మూఁడు శ్రీమహాభారతమున. 42

వ. ఆసమయంబున. 43

తే. భారతముఁ ⁴దెనుఁగించుచుఁ దా రచించి, నట్టిరాఘవపాండవీయము నడంచె
ఛందము నడంచ నీఫక్కి సంగ్రహించె, ననుచు భీమన మ్రుచ్చిలి యడఁచె దాని. 44

వ. తదనంతరంబ. 45

ఉ. ఆదిని శబ్దశాసనమహాకవి చెప్పినభారతంబులోఁ
నేది వచింపఁగాఁ బడియె నెందును దానినె కాని సూత్రసం
పాదన లేమిచేఁ దెనుఁగుపల్కు మఱొక్కటిఁ గూర్చి చెప్పఁగా
రాదని దక్షవాటి కవిరాక్షసుఁ డీనియమంబుఁ జేసినన్. 46

క. ఆమూఁడుపర్వములలో, నామాన్యుఁడు నుడువుతెఱఁగు లరసికొని కృతుల్
దాము రచించిరి తిక్కయు, ధీమణి మొదలైనతొంటితెనుఁగుకవీంద్రుల్. 47

తే. రాజరాజనరేంద్రతనూజుఁ డార్య, సఖుఁడు సారంగధరుఁడు శైశవమునందు
నన్నయ రచించునెడఁ బఠనం బొనర్చె, నన్యు లెవ్వ రెఱుంగ రీయంధ్రఫక్కి. 48

క. అతఁడు దన కాళ్లుఁ జేతులు, మతి సెడి జనకుండు ⁵దఱుగ మత్స్యేంద్రునికం
గతి నవి క్రమ్మఱ మొలచిన, క్షితి సిద్ధులఁ గలసి యొక్కసిద్ధుం డయ్యెన్. 49

---

1. మోడ్పుకేలు (గి) 2. సూ. శ్వసోవసీయ శ్శ్రేయసః. 5-4-80 పాణిని అష్టాధ్యాయి. శ్వశ్శ్రేయసం శివం భద్రం కల్యాణం మంగళం శుభమ్. అని అమరము. 3. యాంధ్రము (గి) 4. దెనుఁగింపుచు (గి. అధస్సూచి) తెనిఁగింపుచు - ఇప్పటి రూపము (రా) 5. దరుగ (బ్రా. ము.)

క. ఆలోకనసుతుఁడు మున్నటి, కీలకసమమునఁ మతంగగిరికడ నొసఁగెన్
బాలసరస్వతులకు నతఁ, డోలిఁ దెనుఁగు టీక దాని నొప్పుగఁ జేసెన్. 50

క. అదిని భీమకవీంద్రుఁడు, గోదావరిలోనఁ గలిపెఁ గుత్సితమున నా
మీఁదట రాజనరేంద్ర, క్ష్మాదయితునిపట్టి దాని మహి వెలయించెన్. 51

క. ఇల నెనుబదిరెం డార్యలు, గలిగి పరిచ్ఛేదపంచకంబునఁ దగునీ
విలసితఫక్కి మతంగా, చలవిప్రునివలన నీదుసదనముఁ జేరున్. 52

క. మునునారాయణధీరుఁడు, దనకు సహాయుఁడుగ సంస్కృతము వాగనుశా
సనుఁడు రచియించె దానిం, దెనుఁగింపఁగ నీకుఁ దోడు నే నిపు డగుదున్. 53

క. సురభాషయందు నల్పాక్షరముల బహుసూచితార్థసారము లిముడిం
తురు సూత్రంబుల నవి వి, స్తరముగఁ దెనుఁగింప కున్నఁ దరమే తెలియన్. 54

తే. నారికేళపాకంబుగా నన్నయకవి, ప్రక్రియాకౌముదిని[1] ముట్టఁ బలికెఁ గానఁ
గేవలాంధ్రులు గాన రాత్రోవ నీవు, గోస్తనీపాక మై యుండఁ గూర్పవలయు.

ఆ. శబ్దశాసనుండు సంస్కృతగ్రంథంబు, గానఁ దెలుఁగుమాట గలయ రామి
లక్షణంబె కాని లక్ష్య మొక్కటియును, బలుక కునికిఁ దెలియఁబడవు కొన్ని. 56

తే. ఒక్కసూత్రంబువలన సముద్భవించు, శబ్దములు లెక్కవెట్టంగ శక్య మగునె
నలువ కైనను[2]బలుకులేఁజెల్లువ కైన, నైన [3]నెఱిఁగింపు మొకకొన్ని యైన నీవు. 57

చ. రమణను సత్కవీంద్రులు పురాణచయం బితిహాసపంక్తి కా
వ్యములును దొల్లి యైన నిపు డైనను ముంగల నైన దీని సూ
త్రములను దక్క వేఱొకవిధంబున నాంధ్రముఁ జేయఁ జాలమిన్
క్షమఁ దెనుఁగింప దీన నవి సర్వముఁ జేయుఫలంబు నీ కగున్. 58

క. [4]తాతనయు [5]నూత్నదండియు, నీతెనుఁగులలక్షణం బొకించుక తెలియన్
జేతఃప్రౌఢిమఁ జెప్పిరి, క్ష్మాతలమున దీనితెలుఁగు గా వవి యెల్లన్. 59

తే. ఆంధ్రభాషామహాకాననాంతరమున, సంతతంబును శబ్దాపశబ్దసరణి
తెలియఁగనేరక మది సంశయించుతెలుఁగు, కవులు సుపథంబు లిందును గాంతు రిలను.

తే. కవుల కుపకార మగుటచేఁ గలుగు సుకృత, లాభ మందున నగు సద్యశోభివృద్ధి
దాన సమకూఱు నాకపదంబు దీనిఁ, దెనుఁగుఁ గావించుకంటె శోభనము గలదె. 61

ఆ. ధరణి నీకు నిష్టదైవ మెప్పుడుఁ గామె, పల్లె నున్నచక్రపాణి యగుట
నంకితంబు దీని నతనికిఁ జేయుము, విప్రవర్య మాకు వేఱు గలదె. 62

---

1. ముట్ట. 2. బలుకులచెలికి నైన. 3. నెఱిఁగింపు(గి) 4. తాతన-తాతంభట్టు.
5. నూత్నదండి-కేతన.

చ. అని యతఁ డానతిచ్చి [1]చన నంతట మేల్కని నాల్గుదిక్కులం
గనుఁగొని యద్భుతంబుఁ గుతుకంబును డెందమునం బెనంగ నే
గినఁ గల దే దబద్ధ మని కేరుచు నుండెడువేళ నామతం
గనగనివాసి పుస్తకనికాయధరుం డొకరుండు వచ్చినన్. 63

క. అవిప్రు నతిథిఁ గా నం, భావించి భుజింపఁ బెట్టి భాషించు నెడన్
దా విశ్వశ్రేయం బను, నీవచనము పదువ నెచటి దిది యన నతఁడున్. 64

క. నన్నయభట్టీయములో, నెన్నఁగఁ బ్రథమార్య గాదె యాపొత్తములో
నున్నయది యెనుబదియురెం, దన్న మహాద్భుతముఁ బొంది యపు డెల్లరకున్. 65

వ. మదీయస్వప్నవిధం బంతయుఁ దేటపడ నెఱింగించిన నాకర్ణించి సకలజనంబులు
నానందంబుఁ బొంది రందుఁ గొందఱు మాతృసంబంధు లగు మదీయబంధువులు
గూడఁ గులసింధుసౌగంధికబంధులును గృతప్రబంధులును నీతియుగంధరులును
గావున నా కిట్లనిరి. 66

క. హరిఁ గాంచుటచే మోక్షము, సిరిచే నర్థంబు ధాత్రిచే భూమియు శం
కరభాంగమ్ముల విజయము, విరచించు మటన్నకృతిని విద్యయుఁ గలుగున్. 67

ఆ. శ్రేయ మబ్బు ననుచుఁ జెప్పె విష్ణుఁ డనంగ, మంచికల యటంచు మెంచ నేల
అతఁడు చెప్పు మన్న దితనిచే నిప్పుడు, గలిగె నిదియె సాక్షి గాదె మనకు. 68

వ. అదియునుంగాక. 69

కర్తృవంశావతారము

సీ. శ్రీవిష్ణునాభిరాజీవసంభూతుఁడై దేవసుమతీసురునకు వంశకర్త
రామాయణామరభూమీరుహాబ్ధి యేవితతాగమాంతసంవేద్యగురుఁడు
కశ్యపాత్రివసిష్ఠగౌతమభృగువు లేసూనృతభాషణు బోడువారు
పృథులశస్త్రకళాధురీణుండు ద్రోణుఁ డేగురుతపోరాశికిఁ గూర్మిపట్టి
తే. యతఁడు దనరారు సర్వలోకైకయోగ్య, తారకాఖ్యవర్తి విస్తారకీర్తి
దురితకర్మపరిత్యాగి పరమయోగి, వరగుణాస్థాని శ్రీభరద్వాజమౌని. 70

తే. ఆమహామునిగోత్రాబ్ధి నవతరించి, తమ్ములును దాను నన్యోన్యతను దనర్చి
తమ్ములను బోరుననిసోముఁ ద్రస్తరించు, నార సోమాహ్వయుండు కాకునూరిఘనుఁడు.

తే. అతఁడు మధురను బుధసమూహములఁ దొడరి, వేదశాస్త్రపురాణాదివాదములను
గాకు నూరింటఁ జేసిన కారణమునఁ, గాకునూరింటివాఁ డన ఘనతఁ గాంచె. 72

1. చను (ప.)

సీ. బాలుఁడై కాశికాపట్టణంబున కేఁగి బ్రహ్మేంద్రునొద్ద శాస్త్రములు చదివె
[1]బ్రహ్మరాక్షసిచేతఁ గ్రమము చెప్పంబడి కట్టినగండభాగంబు నొంద
చరికొండసీమలోఁ సంచరించెను గాకునూ రన సర్వాగ్రహార మొకటి
నిడుదవెల్లిని గొద్దిసేపల్లి [2]నవదళపురిని మాన్యక్షేత్రములు గడించె
తే. నవని సర్వజ్ఞుఁ డగుట గంగాంబికాభి, రాముఁ డగుటను నిక్కంబు సోముఁ డనఁగ
మునియె నిలఁ గాకునూరితిమ్మనసుతుండు, సోముఁ డభినవచూతసద్గ్రామమునను. 73
చ. అతఁడు భవల్లితామహున కయ్యెఁ బితామహుఁ డాఘుఁడుండు భా
రతిని దపంబునం గని వరంబడిగెం దనయింట విద్య ప్ర
స్తుత యగుచుండ[3]నందులకుఁ [4]జొమ్ము జగంబునఁ గాకునూరివం
శలి యగువారు శోభనదినంబుల మున్నుగ వాణిఁ గొల్చుటల్. 74
తే. గంగయందుఁ గుమారుని గాంచె నొకని, సోముఁ డని చెప్పఁబెల్లను జోద్యముగను
గాంచెఁ బెక్కుకుమారుల గంగయందు, సోముఁ డలకాకుమారివంశోత్తముండు.
వ. వా రెవ్వ రంటేని. 76
సీ. అమరేశ్వరుండు భోగాలిశయంబున నమరేశ్వరుం డన నతిశయిల్లుఁ
గొండలయ్య దలంప గురుధైర్యమహిమచేఁ గొండలయ్య యనంగఁ గొమరు మీఱు
రంగప్పఁ డాత్రికరక్షణప్రౌఢిమ రంగప్పఁ డన ధాత్రి రాగు గాంచు
లక్ష్మణుం డగ్రజాలాపానువర్తియై లక్ష్మణుం డన భూతలమున వెలయుఁ
తే. నందులోఁ గాకునూరిరంగాహ్వయుండు, గనియె నలువురుతనయులఁ గన్నమాంబ
యందుఁ దిరుమలభట్టు గంగార్యవర్యు, చెలమిఁ బెదసోముఁ జినసోము నిందులోన.
సీ. ఒకనివాకిలిఁ గాచి యుండఁ డెన్నటి కైన నుగ్రుఁడు గాఁడు దా నొక్కనాఁడు
కంట మంటలు రాలఁ గనుఁగొనఁ డెవ్వరి సేరఁ డెన్నటికిని నీరు మోవఁ
గుత్తుకందు విషంబు గూరిచి వర్తింపఁ డనిశంబు పరులను నడిగికొనఁడు
సంతతంబును దారుసము తృప్తి గాంచఁడు క్రతువులు దాఁ జేయుఁ గాని చెలుకఁ
తే. డిన్ని సద్గుణములు గల్గెనేని భూని, జోడు సేయంగ వచ్చు నాసోముఁ గాకు
నూరికులవారిజాతచకోరమదవి, రాముసకు రంగఘనుపెదసోమునకును. 78
సీ. కట్టించె నెవ్వఁడు గురువాపి వప్రదక్షిణభాగమున రొంపిచెర్లలోనఁ
గట్టించె నెవ్వఁడు ఘనశిలాసాలంబు రంగుగా శంకరలింగమునకుఁ

1. బ్రహ్మరాక్షసులోడఁ గ్రమము చెప్పుచు బండిగట్టిన గండభాగంబు ప్రోడ (వా). 2. నివరళ. 3. నందునను (వా). 4. సుమ్ము (గి; పూ. ము) జొమ్ము (రా).

బెట్టించె నెవ్వఁడు పృథుతరారామంబు గుడిపాటికడ వినుకొండత్రోవఁ
బుట్టించె నెవ్వఁ డప్పురియామ్యదిశ గుంటఁ ద్రవ్వించి పశువులు ద్రావ జలము

తే. క్షితిఁ దలంపఁగ సర్వజ్ఞశేఖరుండు, సత్పథవిహారి ద్విజరాజచారులక్ష
ణాన్వితుం డెవ్వఁ డతఁడు సోమాభిధుండు, కాకునూరికులాఖ్యసాగరభవుండు. 79

ఉ. పట్టెము [1]పోతనార్యసుతవర్యుఁ డనం దగు పెద్ది[2]భట్టులోఁ
బుట్టినకృష్ణుఁ డైకొని సుపుత్త్రుల వెంగనఁ గన్నభట్టు బ
ల్లిట్టను గంగయ న్సుతలఁ దిమ్మను రంగను లింగ గోనమర్
రట్టడిఁ గాకునూరి పెదరంగయసోముఁడు గాంచె వేడుకన్. 80

క. వినుతమతిఁ గాకునూరిజననమణి యగుసోమునగ్రనందనుఁ డగు వెం
గన బుధుఁ డన నొగడె జగంబున సోమునినందనుండు బుధుఁ డగు టరుదే. 81

తే. పల్లినాటను నూటతొంబదియు నాల్గు
గ్రామముల నీడు గానక కాకునూరి
వెంగనార్యుఁడు వేదవేదాంగములకు
బ్రస్తుతికి నెక్కె మాఱుటబ్రహ్మ యనఁగ. 82

ఆ. కాకునూరివెంగబుధుఁడు సేసమయందుఁ, గాంచె మొదల నప్పకవిని విన్న
వెనుక సోమనార్య వేంకటపతిఁ గృష్ణు, భట్టు లక్ష్మణాఖ్యబాలుఁ గాంచె. 83

క. శ్రీగిరిని నిలిచి నీవును, భోగివిభూషణునిపట్టపుకవీంద్రుఁడ వై
వాగీశవినుతకామెడు, లీగరుడాసనకృపాకలితవాక్ప్రౌఢిన్. 84

సీ. జగతి నాపస్తంబశాఖోక్తషట్కర్మపద్ధతిఖండనిబంధనంబు
కాలబాలార్ణవాఖ్యజ్యోతిషగ్రంథసంహితాసుశ్లోకసంగ్రహంబు
1 శ్రీమదనంతప్రసిద్ధమహావ్రతకల్పకథాంకోక్తికావ్యరచన
2 శ్రీనగాధీశసుశ్లేషనిందాస్తుతిభావగర్భితసీసపద్యశతము
3 తే. లలితకవికల్పకాఖ్యానలక్షణంబు, మహితసాధ్వీజనాఖ్యధర్మద్విపదము 4
5 నంబికావాదనామకయక్షగాన, కృతియుఁ జేసితి కాకునూరికులయప్ప. 85

క. ఇట్టిమహాగోత్రంబునఁ, బుట్టిననీ కిట్టిశుభము పొందుట యరుదే
గట్టిగ నాదేవుఁడు సమ,కట్టినయది తెనుఁగుఁ జేయఁగాఁ [3]దగు ననినన్ 86

క. పరమోత్సుకతను నన్నయ, విరచించినఫక్కి వ్రాసి విప్రుని గాశీ
పురి కనిచి వృద్ధబాంధవ, గురువిబుధులచే ననుజ్ఞ గొని చిత్తమునన్. 87

1. పోచ. (ఓ) 2. రాజు. (ఓ) 3. గదియుం మనక్.

కవివిచారము

క. లోకంబునఁ గలబుధానీకములో నెవరిఁ బోల నేరరు కైనన్
నా కిచ్చె నంధ్రశబ్ద వ్యాకరణముఁ దెనుఁగుఁ జేయ మని హరి కరుణన్. 88

తే. మహిని వాగనుశాసనమయుఁ డొనర్చు, నిమ్మహాగ్రంథ మనుసావ యొక్క యాంధ్ర
శబ్దజలరాశి తరియించుజనుల కేను, గర్ణధారుఁడ హరియనుగ్రహము [1]దివి. 89

ఉ. ఎన్నఁగ నన్నయాఖ్యకవి యాకలి కాదిని జెప్ప దాని భీ
మన్న హరించెఁ గ్రమ్మఱ మహాత్ముఁడు రాజనరేంద్రుపట్టి దా
మొన్న నొసంగె విప్రనకు మూల మతం డొనరించెఁ [2]డీక నా
కన్నది మున్ను విన్నదియుఁ గాదు మహాద్భుత మబ్బె నా కిటన్. 90

క. మూలము చెప్పిననన్నయ, భూలోకబ్రహ్మ యతనిబుద్ధి దెలిసి వ్యా
ఖ్యాలక్ష్యంబు లొనర్చిన, బాలసరస్వతులఁ బోలుప్రాజ్ఞులు గలరే. 91

క. ఎక్కడిమతంగపర్వత, మెక్కడికామెపలి సుకల్పు లీలో లేశే
గ్రక్కున నిది దెనుఁగింపక, దక్కుట నను ధన్యుఁ జేయుతలఁపున నే మో. 92

క. అలికన్నమఖ్యకవి, వ్రాతము చే నీ తెలుంగువ్యాకరణము ధా
త్రీతలమునఁ గడు నరుత,ర్ఖ్యాతం బై తెనుఁగు గాకపోవుట లెల్లన్. 93

వ. మత్పురాతనజననఘనతరతపోవిశేషంబువలనన కదా యని చింతించి నితాంతసంతు
ష్టాంతరంగుండ నై. 94

తే. తనయనుగ్రహమునఁ జెప్పుమనుచు నిన్నఁగలను వచ్చినహరి తాన కలఁడు నాకు
దెలియనిపదంబు లెల్లను దెలుప నింక, శంక సేయంగ వల దని సమ్మతించి. 95

వ. ముందు బృందారకభాష నశేషవిద్యాజలజాసనుం డగుశబ్దానుశాసనుండు సంక్షే
పంబుగాఁ గూర్చిన యంధ్రవ్యాకరణంబునందలి, సంజ్ఞా, సంధి, తత్సమ, దేశ్య,
క్రియాపరిచ్ఛేదంబు లయిదునుం దెనుఁగుఁబలుకుల నేను విస్తరించి భాషాపరిచ్ఛే
దంబును, వర్ణపరిచ్ఛేదంబును, పరిప్రాసపరిచ్ఛేదంబును, [3]పద్యపరిచ్ఛేదంబును, సంధి
పరిచ్ఛేదంబును, [4]తత్సమపరిచ్ఛేదంబును, దేశ్యపరిచ్ఛేదంబును, [5]క్రియాపరిచ్ఛేదం
బును నను నామంబుల నభిరామంబు లగునాశ్వాసంబు లెనిమిదిగా నెలకొల్పి బాల
సరస్వతి సకలభాషాకవి మహోపాధ్యాయ ప్రణీతాంధ్రవ్యాఖ్యానగ్రంథం బాధా
రంబుగా రచియింపం బూని. 96

---

1. పేర్మి. 2. నింకఁ దాఁ గన్నది. 3. పద్య. (రా) 4. తత్సమ. 5. క్రియా
(ఇవి క్రమమీఁది పరుసము లగుట సరళములగును. కాని పూ. ము.లోఁ బరుసా
దిగా నున్నవి).

క. దశమీసురగురువాసర, శశితారాబ్జప్రయోగషష్ఠకరణయు
క్తశరాసనలగ్నంబున, శశిరశరాంకమున మొదలు సేసితిఁ గృతికిన్. 97

వ. ఇట్లు కృతప్రారంభుండ నై మదీయేష్టదేవతం గాంచి నమస్కరించి వినుతించి యతనిం గుఱించి షష్ఠ్యంతములు విన్నవించెద. 98

షష్ఠ్యంతములు

క. సాయపవేంకటపతిభూ,నాయకదత్తాగ్రహారనగరప్రాగ్దే
శాయతదేవాలయమునఁ, బాయక వసియించుగోపభామాపతికిన్. 99

క. శ్రుతిశాస్త్రాగమజితగీ,ష్పతి పట్టము పెద్దనార్యసంపాదితపు
ణ్యతరాగ్రహారపూర్వ, క్షితిజశమీయామ్యమున వసించినవానికిన్. 100

క. తంగెడసీమను నిర్జర, గంగాసమనాగనిమ్నగాపూర్వమునం
దింగళిపురదక్షిణమున, రంగుగ నెలకొన్నగోపరత్నంబునకున్. 101

క. శీతవరసాముపట్టణ, దైతేయాశాసమన్వితనికేతునకున్
వాతాత్మజతార్క్ష్యసమ,న్వీతునకు సమస్తలోకవిఖ్యాతునకున్. 102

క. అలఘుతరశీలునకు మం,గళగుణజాలునకు దనుజకాలున కింద్రో
పలనీలునకును గామే,పలిగోపాలునకు ఘోషపతిబాలునకున్. 103

తే. అంకితము గాఁగ నే సేయునట్టియంధ్ర, శబ్దచింతామణిగ్రంథసారపాద
పంబునకు బాలవాలంబుపగిది నొప్పు, నట్టిభాషాపరిచ్ఛేద మెట్టి దనిన. 104

భాషాపరిచ్ఛేదము

ప్రథమాశ్వాసము

శ్రీభోజకనూజాద
త్యాభ్యామాపహిత తార్క్ష్యవాహనుమద్యుత థి
డ్రేభాధిపపోషణ తుల
సీభూషణ కామెపల్లి శ్రీగోపాలా. 1

క. అవధారు శబ్దశాసను, డవనిఁ గలియుగమున కాది నారాజమహేం
ద్రవరంబునఁ జెప్పినయంధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనుఁగింతున్. 2

క. భాషానిరూపణం బా,ర్యాషట్కమునందుఁ దొలుత నంధ్రకవిశిరో
భూషణ మగునన్నయ సవి,శేషంబుగఁ జెప్పె నంతుచితవాక్యములన్. 3

భాషాపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు.

ఆర్యావృత్తశ్లోకంబులు.

విశ్వశ్రేయః కావ్యం త దదోషా పరిష్కృతా చ[1]వాగర్థా
సా వా గ్యా రసవృత్తి స్సాఙ్గ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః. 1
స్వస్థానవేషభాషాభిమతా స్సన్తో రసప్రలుబ్ధధియః
లోకే బహుమన్యన్తే వైకృతకావ్యాని చా స్య దపహాయ. 2
అద్యప్రకృతిః ప్రకృతి శ్చాద్యే [2]ఏషా తయో ర్వికృతిః
కేవలతయానుపర్వ త్యభే చ యేయం యథాతథా భాషా. 3
(వ) తజ్జా సమా చ దేశ్యా గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధా భవతి
ప్రకృతిద్వయజా తజ్జా తుల్యా తు సమా ప్రవాహినీ దేశ్యా. 4
సిద్ధి ర్లోకా ద్దృశ్యా లోకోఽనవ్యాదృశ శ్చ నిత్యశ్చ
సంస్కారార్థో నియమోఽనియమా ద్గ్రామ్యం హి యత్త్వపభ్రంశః. 5

---

1. శబ్దార్థా. 2. ఏషా తయోర్భవే ద్వికృతిః - అనుపాఠము గ్రాహ్యము. చూ. పుట. 30 బాలసరస్వతీయాదులం దిట్టిపాఠమే యున్నది (రా).

విరతాన్ పచోహాదికశబ్దాన్ ప్రత్యాహారంతు శబ్దజ్ఞాః
ఇహ తు ప్రత్యాహార్యం సత్కృతికసుప్రసిద్ధ మేవ పదమ్. 6

ఇతి శ్రీసకలభాషావాగనుశాసనసన్నయభట్టవిరచితాంధ్రశబ్ద
చిన్తామణౌ భాషాపరిచ్ఛేదః ప్రథమః.

వ. ఈ శ్లోకంబు లాఱునుం బండ్రెండు సూత్రంబు లయ్యె నవి యెల్ల నిందు వివరించెద.

పూర్వగ్రంథనామసంగ్రహము.

తే. సంస్కృతమునకు నాంధ్రభాషకును దొల్లి, లక్షణములు శాకల్లమల్లనసుధీంద్ర
చిన్నకోటపెద్దనసుకవిప్రముఖులు, క్షితి నొనర్చిరి లోకోపకృతిగఁ బెక్కు.

వ. అది యెట్లని యనినం బ్రతాపరుద్రీయంబును, కువలయానందంబును, చంద్రాలోకంబును, రసమంజరియును, సాహిత్యచంద్రోదయంబును, (సాహిత్యరత్నాకరంబును,) వృత్తరత్నాకరంబును, చమత్కారచంద్రికయు, షడ్భాషాచంద్రికయును, షడ్భాషావివరణంబును, త్రివిక్రమవృత్తియు, హేమచంద్రపంక్తికయును, కవిభల్లటపంక్తికయును, సహోక్షజపంక్తికయును, శబ్దానుశాసనీయంబును, కవిరాక్షసీయంబును, కవికంఠపాశంబును, కవిమూషికమార్జాలంబును, కవిగజాంకుశంబును, కవిసర్పగారుడంబును, కవిజనాశ్రయంబును, కవిలోకసంజీవనియును, కవికంఠాభరణంబును, కావ్యాలంకారచూడామణియును, కావ్యచింతామణియు, నథర్వణచ్ఛందంబును, గోకర్ణచ్ఛందంబును, శ్రీధరచ్ఛందంబును, నసంతామాత్యచ్ఛందంబును, [1]ఛందోదర్పణంబును, నలంకారసంగ్రహంబును, నలంకారరత్నావళియు, నాంధ్రభాషాభూషణంబును, రేఫఱకారనిర్ణయంబును, లక్షణవిలాసంబును, సులక్షణసారంబును, సర్వలక్షణసారసంగ్రహంబును, లక్షణదీపికయును, శారదాదీపికయును, శారదాముకుటంబును, శారదాతిలకంబును, [2]వాగీంద్రచూడామణియును, నరసభూపాలీయంబును మొదలుగా నీక్షింప లక్షణగ్రంథంబులు లక్షోపలక్షలు గల వందు. 5

క. ఒకదానికంటె మఱి వే, ఱొకటి విశేషంబుఁ జెప్పుచుండుకతమునన్
సకలగ్రంథములును జదువక తెలియంగ లక్షణప్రపంచం బెల్లన్. 6

ప్రబంధమహిమ

క. ఇది చదివినపిమ్మట మఱి, యెదియేనియుఁ జదువుబుద్ధి యేలా వొడముఁ
బదపడి గ్రంథము లన్నియు, వెదకి వెదకి సార మెల్ల వివరింపంగన్. 7

---

1. ఈఛందోదర్పణము అనంతుని కృతిగాదు; తాతంభట్ట ప్రణీతమని శ్రీనిడుదవోలు వేంకటరావుగారు అనంతునిఛందము పీఠికలోఁ దెల్పియున్నారు. 2. వాదీంద్ర, వాదాంగ - అని యితర లక్షణగ్రంథములు (రా).

తే. పర్వతము లెల్ల నొక్కదర్పణమునందుఁ, జూపెడు తెఱంగునను గవితోపయోగ
లక్షణములన్నియును సరళంబుగాఁగ, నెఱుఁగఁబడు నిందుఁ దెలియ నూహించిరేని.

తే. సారభాషకు శబ్దశాస్త్రంబుపగిదిఁ [1]దెనుఁగు (న) కావశ్యకం బిది దీనిఁ జదివి
చెప్పినప్రబంధము జగత్ప్రసిద్ధి నొందు, నుఱక రచియించినది యప్రయోజకమగు. 9

క. రత్నములకు నిల సత్కృతి, రత్నములకు మఱి తురంగరత్నములకు స్త్రీ
రత్నములకు లక్షణములె, యత్నంబునఁ జూడవలయు నంద్రు మనీషుల్. 10

క. ఈక్షితిని రాజరాజును, భిక్షునిగాఁ దిట్టఁ గూటిపేదను యక్షా
ధ్యక్షునిగా దీవింపను, లాక్షణికుఁడె యెన్నిభంగుల సమర్థుఁ డగున్. 11

తే. ఉత్తముఁడు లక్ష్యలక్షణవృత్తవేది, పరఁగు మధ్యముఁ డన లక్ష్యపద్యవేది
సొరిది నధముఁడు లక్షణశ్లోకవేది, లక్షణజ్ఞుల కివియ పో లక్షణములు. 12

క. తొలుతను లక్షణసూత్రంబు లెఱింగి పిఱుంద లక్ష్యములు దెలియంగా
వలయును గావున లక్షణములు లక్ష్యంబులును బాఠముగఁ జేయఁ దగున్. 13

శబ్దానుశాసనమూలసూత్రము:—

విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్. 1.

క. ధర్మములలోన నుత్తమ, ధర్మము కావ్యము నిజంబు ధర నెవ్వని కా
ధర్మము చేకుఱు నతఁడు సుధర్మను వసియించుఁ బెక్కుదైవతయుగముల్. 14

క. తనయుఁడు చెఱువును గావ్యంబు నిధానము గుడి వనంబు భూదేవస్థా
పనమును ననునిమ్మేదును, జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్. 15

తే. దుష్కృతము లెన్ని చేసినఁ దుదిని సప్త
సంతతులలోన నొక్కటి సలుపునతఁడు
కుతుకమునఁ దననూటొక్కకులమువారి
నరకములఁ బాపి ముక్తికి నడపు నిజము. 16

క. ఇల సప్తసంతతులలోఁ, బలఁ గావ్యము దక్క దేవభవనవనాదుల్
ఖిలము లగుఁ గొన్నివర్షంబుల కని చంపువు రచించె భోజుం డెఱుకన్. 17

తే. నిలిపి రెక్కడ నచటనె నిలిచియుండు, నగ్రహారాదిసంతతు లరసి చూడ
నవియుఁ గృతిముఖరచనచే నఖిలదిశల, నెగడుఁ గావునఁ గావ్య మన్నిటికిఁ దొడవు.

క. పురివఱదనీరు గోదావరిఁ గలసిన యోగ్యమైనపడువునఁ గడు దు
శ్చరితుం డైనను గావ్యాంతరమునఁ జెప్పఁబడి పావనచరిత్రుఁ డగున్. 19

---

1. ఇందు నగాగమము లేమి లక్షణవిరుద్ధము - 'తెనుఁగున కవశ్యమియ్యది దీనిఁ జదివి.' అని సవరింపనగు (రా).

క. కీర్తి కెవ్వనినాటకము సత్కృతి యెన్ని దినంబు లుండు దివి నాపుణ్య
ప్రభుఁ డంతకాల ముండును, భృతి నింద్రద్యుమ్నునికి దృష్టాంతముగాన్. 20

క. తనకు హితార్థము లెఱిఁగించు సఖుంబు లడంచు ధనము శోధనము యశం
బును గూర్చు సఖుల[1] సురలన్, గనఁబడఁ గాఁ జేయు నెపుడుఁ గావ్యము కవికిన్.

తే. మేటి బ్రహ్మర్షి యయ్యె వల్మీకభవుఁడు, గాంచె రవిని మయూరుండు గడియలోన
[2]హారిణరోగము వాసె శ్రీహర్షునకుఁ, గావ్యమునఁ బొందరానిసద్గతులు గలవె. 22

చ. అలరఁ బురాణకావ్యముల నార్యులు చెప్పినవారు దక్కఁగాఁ
దెలియ జతుర్యుగంబులను దీవుల నేఁడిట నెంద ఱెందఱో
యిల జననంబు నొంది మని యేఁగిరి పుణ్యచరిత్రు లందులో
నల విపు డొక్కఁ డేనియును బ్రస్తుతి కెక్కఁ డెఱుంగ నెక్కడన్. 23

తే. రామకథలోనఁ గపులు వారాశిఁ గట్టి, రచుచు వాల్మీకి చెప్పంగ సకలజనులు
సేతు వనుచు నెఱింగిరి చెప్ప కున్న, నదియు నొకసోగ దీవి య టుండ్రు గాదె.

క. వివరించె యజుర్వేదము కవి యగువిప్రుండు శుచి జగంబుల నేత
ద్విమలకావ్యము మిక్కిలి, పవిత్ర మగుఁ గపిలగోవుపాల తెఱఁగునన్. 25

తే. కుపమ గలిగిన శయ్యల నొప్పియున్న, నంఘ్రిభవునికావ్యంబు గ్రాహ్యంబు గాదు
పాయసం బైన సంస్కారపక్వ మైనఁ, గాక[3]జుష్టంబు హవ్యంబు గానియట్లు. 26

కావ్యభేదములు

సీ. ఉచ్చారణక్రియ నొప్పారు వర్ణంబు వర్ణసంచయమున వఱలుఁ బదము
పదవితానముచేత భాసిల్లు వాక్యంబు వాక్యభేదమున నివ్వటిలు నర్థ
మర్థవశంబున నమరును భావంబు భావసంగతిఁ గనుపట్టు రసము
రసప్రశస్తిచేఁ బొసఁగును బద్యంబు పద్యరాశిని గూర్పఁబడును గావ్య

తే. మట్టికావ్యంబు ద్వివిధ మై యతిశయిల్లుఁ, బరువడిఁ బ్రబంధచాటుప్రబంధము లన.
సర్గములసంస్కృతమున నాశ్వాసములను, దెనుఁగునఁ బ్రబంధమనునది తనరుఁ గృష్ణ.

సీ. పురమును ఋతుషట్కమును బ్రయాణంబును శైలంబు వేఁటయు సాగరంబు
మౌనీంద్రపుణ్యాశ్రమంబును మంత్రంబు ద్యూతంబు పిదప నద్భుతరణంబు
విజయంబు మద్యపానవికారంబును వనవిహారంబులు వారికేళి
కన్యాంగసౌందర్యకథనంబు హిమకరాభ్యుదయంబు విప్రలంభోదితంబు

తే. పద్మమిత్రోదయంబును బరిణయంబు, సురతమును దౌహృదంబును సుతజననము
ననఁగ నిరువదిరెండు వర్ణనలు గూర్చి, చెప్పవలయుఁ బ్రబంధంబు శ్రీనివాస. 28

---

1. సురలన్ (గ). 2. హారిణ = శ్వేత. హారిణరోగము = శ్వేతరోగము.
3. మృష్టంబు (ఓ).

క. కనుఁగొన సంఖ్యాబద్ధం,బు నసంఖ్యాకంబు నాఁగ భువి నిరుదెఱఁగై
తనరారుఁ బూర్వకవిమత,మున నాచాటుప్రబంధములు జలజాక్షా. 29

తే. నాల్గుదెగలయుదాహరణములుముక్త, కాదిపంచదశమును సంఖ్యాన్వితములు
గద్యరగడద్విపదదండకములు మంజ,రులును సంఖ్యారహితచాటువులు నృసింహ. 30

ముక్తకాది [1]పంచదశం బెద్ది యనిన

సీ. ఒనరు ముక్తక మన నొక్కపద్యము ద్వికం బగు రెండు త్రికము మూఁడైనఁ బంచ
రత్నంబు లైదు వారణమాల యెనిమిది నవరత్నములు పద్యనవక మైన
భాస్కరమాలిక పండ్రెండ్రు శశికళ పదియాఱు నక్షత్రపంక్తి యిరువ
దియు నేడు త్రింశదాఖ్యయము ముప్పది రాగసంఖ్య వెండియు రెండు సాగ శో
తే. పరుఁ బంచాశదాఖ్య మవ్వల శతకము, నష్టసమధికశతకంబు ననఁగ వెలయుఁ
నేఁబదియు నూఱు నూటిపై నెనిమిదియును, సప్తశతి సప్తశతమైన శార్ఙ్గపాణి. 31

శబ్దానుశాసనమూలసూత్రము.—

తదదోషౌ పరిష్కృతౌ చ వాగర్థౌ. 2

తే. కృతికి [2]నెప్డు శబ్దార్థముల్ రెండు వలయు, నవి యలంకారయుతములు నఖిలదోష
రహితములు గాఁగఁ జూచి కూర్పంగ వలయుఁ, గామెపలిబాలగోపాల గానలోల. 32

శబ్దార్థలక్షణాలంకారసీసమాలిక

సీ. సర్వలక్షణ[3]సారశబ్దార్థయుగళంబు మహితశుద్ధసువర్ణమణులభంగిఁ
బదపద్యభూషణప్రచయరూపంబు లై లలిఁ గావ్యలక్ష్మి నలంకరించు
కారణంబున నలంకారాఖ్యలకు నెంది బహుభేదములను జూపట్టుఁ గృతుల
నఖిలకావ్యములకు నాత్మలు రీతులు ప్రాణముల్ వానికిఁ బ్రాణదశక
మోలి వైదర్భికాగౌళికాపాంచాలికాలాటికాఖ్యానకలిత లైన
నాల్గునురీతు లెన్నంగ నర్థవ్యక్తి సౌకుమార్యౌజఃప్రసాద[4]కాంతి
*మధురతౌదార్యసమాధిసామ్యశ్లేషములు పదియును బ్రాణములు దలంప
శయ్యాచమత్కారశబ్దస్ఫురణపదావృత్తిరీతి ప్రాణవితతు లెల్ల
శబ్దలక్షణము లై జగతిపైఁ బొగడొందు నుభయవిస్ఫురణంబు నొప్పునట్ల

1. పంచాశత్తెట్టి దనిన (గి). 2. నెందు (వా. పె); మొదల (ప). 3. యుక్త సర్వార్థ (పె). యుక్తశబ్దార్థ (ఓ). 4. ఫణితి.

* ఈశబ్దము కావ్యగుణవాచకమైనయప్పుడు "మాధుర్య" అని యుండదగు. అట్లున్నచో ఛందోభంగము. "ధర్మధర్మిణోరభేదః" అనున్యాయము రసవాచకమైన యప్పుడే చెల్లును. ఇచ్చట చెల్లదు. (గి)

వదలక మును గొన్నవర్ణంబు కృతులను బలుమాఱు నుడివినఁ బ్రాస మయ్యె.
నది సుఖకర దుష్కరావసాన ద్వి త్రి చతు రను సంజ్ఞల సప్తవిధము
లయ్యె ననుప్రాస మందులోపల ఛేకవృత్తిలాటము లన ముత్తెఱంగు
లేకార్థశబ్దంబు లేకపద్యంబులోఁ బునరుక్తిదోషంబు పొందకుండ
నుడుగక వేమాఱు [1]నుడువంగ లాటాఖ్యఁ జను ననుప్రాస మై జరగుచుండు
లాటంబులో శృంఖళవ్యాయబంధంబు ప్రతిషేధశృంఖళబంధనంబు
మాలికాదీపసమాఖ్యయు సారంబు నేకావళియు నన నెసఁగు నైదు
కలుమాఱు నొకభంగిపలుకులు పలుకుచో నర్థంబు వే ఱైన యమక మదియు
వాదిగతంబు మధ్యగతంబు నంతగతాఖ్యంబు నాదిమధ్యమగతంబు
వాద్యంతగతము మధ్యాంతగతంబును జరణత్రయగతంబు సర్వగతము
నుపమానపదగోపనోక్తియును నన నవవిధము లై యమకముల్ విస్తరిల్లు
పరిగమపధను లోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యములు తలకట్లును గుడులు శృంగములు నేక
వర్ణంబులు నభీష్టవచనసంఘటనంబులు నాదిగా నిట్లు మొదలు టెల్లఁ
జిత్రకవిత్వప్రసిద్ధనామంబు లై పెం పొంది వీనుల కిం పొనర్చు
సరవి గూఢచతుర్థచరణవర్ణముఁ జతుర్విధకందమును బంచవిధసువృత్త
పద్యంబు సీసరూపద్విపదాఖ్యయుఁ గందగర్భితమణిగణనికరము
మొదలు గా నొకపద్యమునఁ బెక్కుపద్యంబు లిమిడి ఛందోర్థదోషములు లేక
కనుపట్టునవి యెల్ల గర్భకవిత్వవిఖ్యాతిచే శ్రవణసుఖం బొనర్చు
గోమూత్రికాఛత్రగుచ్ఛకుండలినాగకంకణమర్దలఖడ్గచక్ర
పంకజసర్వతోభద్రమాలాక్షురప్రభృతిబంధంబు లేర్పడఁగఁ జెప్ప
వృత్తము ల్బంధకవిత్వవిశ్రుతము లై కవులకుఁ జెవులపండువులు సేయుఁ
బ్రాసాదిగాఁ జెప్పఁ బడిన యిన్నియు శబ్దవితతి కలంకారవితతు లయ్యె
ధర నలంకారప్రధానతారసప్రధానతావస్తుప్రధానతలును
భాసిల్లు నారభటీసాత్వతీభారతీకైశికీనామధేయవృత్తు
లర్థస్ఫురణసమాఖ్యయు లాంగలీఫలపాకమృద్వీఫలపాకములును
గడు ముఖ్యగౌణలక్ష్యధ్వనివ్యంగ్యముల్ గణుతింప నర్థలక్షణము లయ్యెఁ
జర్చింపఁ గృతులకు జాతిగుణంబులు ద్రవ్యక్రియలు జీవితంబు లగుట
నవి యేతెఱంగున నమరు నట్లన చెప్ప వలయు జాతియు స్వభావంబు ననఁగ
నది మొదల్కాని మూఁడుపదులపై నెనిమిది యెసఁగుతద్భేదంబు లెఱుఁగవలయు

1. నుడుగఁగ.

౧ ౨ ౩ ౪ ౫

జాతియు నుపమయు స ద్రూపకంబును భ్రాంతిమంతంబు నపహ్నుతియును
దీపకత్రయము నాక్షేపంబు శ్లేషంబు నుత్ప్రేక్షయును దుల్యయోగితయును
వ్యతిరేకమును నుదారతయుఁ బ్రేయస్కంబు నెసఁగ విరోధ మావృత్తివిధము
భావికాఖ్యానంబుఁ బరివృత్తియును సమాహితము న ప్రస్తుత స్తుతిపరంబు
వ్యాజస్తుతియును బర్యాయోక్తియును విశేషోక్తి వక్రోక్తి సహోక్తిసంజ్ఞ
లూర్జస్వియును సమాసోక్తి సమాఖ్యయు జగతి విభావనాసంకరములు
రసవంతమును నిదర్శనమును సూక్ష్మంబు లవనామకంబు హేతువుఁ గ్రమంబు
నాశీర్వచనము నర్థాంతరన్యాసంబు నతిశయోక్తియు నుదాత్తాభిధంబు
నన నొప్పు నిన్నియు నర్థంబులకు నలంకారభేదంబు లై కానఁబడును
దొలుతటిరూపకాదులు తమలోఁ దాము కలసి సంసృష్టిసంకరము లనఁగ
ద్వివిధంబు లగు నందుఁ దిలతండులన్యాయసంసృష్టిఁ గృతులఁ బ్రశస్త మయ్యె
సంకరంబులు రెండు జరగు దుగ్ధోదకన్యాయనృకేసరిన్యాయములను

తే. ధృతిని శబ్దార్థసంసృష్టిఁ బెందునట్టి, సంకరంబులు మఱియును జాలఁ గలవు
వరుస నవి యెల్లఁ దెలియంగ వలయుఁ బూర్వ,శాస్త్రలక్షణలక్ష్యోక్తసరణివలన 33

శబ్దార్థదోషసీసమాలిక

సీ. కనుఁగొన దుష్ప్రయోగము వైరివర్గంబు ధరఁ దత్సమాసశబ్దక్రమంబు
నసంస్కృతాఖ్యంబు నప్రయుక్తంబు విసంధి దుస్సంధి కుసంధిపదము
లవల నకారశూన్యంబు హీనోక్తియుఁ గొఱలుదీర్ఘపుకాదుఁ గుఱుచకాదు
సమసనభంగంబు ఛందోయతిప్రాసభంగంబులు ననంగఁ బదియు నాఱు
శబ్దగతప్రదోషంబు లై యొప్పారుఁ గృతులు సాగవు విని నెఱుఁగకున్న
న్యూనపదోషమయును నధికపదోషమును న ప్రసిద్ధోపమావిధంబు
నసదృశోపమయు మహాధికోపమయును నీచోపమయును వ్యర్థవాచకంబు
దేశసమయలోకదిక్కాలమైత్రీవిరోధాగమకళావిరోధములును
వ్యాకీర్ణకము నపుష్టమపార్థంబు విరసంబు నతిమాత్రవిశ్రుతంబు
నశుభలజ్జాజుగుప్సాశ్లీలములు సంశయంబు సందిగ్ధనేయార్థములును
బ్రక్రమభంగం బపక్రమంబును గ్రమభంగంబు శ్రుతికటుపరుషములును
క్లిష్టగూఢార్థం బపుష్టార్థకము నసంగతదోషము [1]పతత్ప్రకర్షణ మధి
కపదంబు మఱి సమాప్తపునరాత్తంబును హీనపదంబు నిర్హేతుకంబు
నవిమృష్టవిధేయాంశ మన్యార్థంబు న ప్రతీతికము నవర్థకంబు
భిన్నసంబంధంబు భిన్నలింగము భిన్నవచన మలంకారవర్జితంబు

---

1. పతత్ప్రకర్షణంబు నధికపదంబు సమాప్తపునరాత్తంబు (గ) ఇందు గణభంగము.

క్షితి నప్రయోజకక్లిష్టంబు నేకార్థకంబును బునరుక్తకంబు ననఁగఁ
దొడరు నేఁబది యర్థదోషంబు లివి ముందు దెలియక కృతి [1]సేయ నళవి గాదు
పదపడ మును బల్కు ప్రాసాదులను గూర్చి చెవులకు [2]వింపుగాఁ జెప్పరేని
ధీరులు సద్గుణాధికతచే నవియ చేపట్టుదు రొక్కొక్క పట్టునందు
శ్రుతిసంస్కృతియు మధురతయు నపుష్టార్థమునకు నర్థవ్యక్తియును బతత్ప్ర
కర్షంబునకు ధాత్రి హార్షవాక్యము సూక్తితంత్ర మశ్లీలాభిధానమునకు
గ్రామ్యంబునకు నెల్లఁ గాంతియు ననుచితార్థంబుల కెల్ల నుదాత్తతయును
సంధిదోషముల కూర్జస్వియు శ్రుతిపరుషంబుల కెల్లను సౌకుమార్య
మప్రతీతికమున కా ప్రసాదంబుఁ బ్రేయస్కంబు బరుషసమాఖ్యమునకుఁ
క్రమభంగమునకు సుక్రమతయు న్యూనాధికపదంబులకు సామ్యకల్పనంబు
వెండియు నిబ్భంగి వెదకి గుణాధిక్యములు గూర్చి దోషముల్ దొలఁగఁ జేసి

తే. రచన గావించుకృతి బుధరచనలందుఁ, దనరు నాచంద్రభాస్కరతార మగుచుఁ
గావున నలంక్రియాశాస్త్రకథితఫణితి, నరయఁ దగు వీని నెల్ల భూసురపురీశ. 34

వాక్యలక్షణము

మూ. సూ:—పా వా గ్యా రసవృత్తిః. 3.

క. రసమునకు [3]నాశ్రయంబై, యసదృశ మగు నెద్ది యది గదా శబ్దము రా
క్షసదమన రసికు లనఁగా, వసుమతిఁ దద్విధ మెఱుంగువారలు సుమ్మీ. 35

రసవివేకము

మూ. సూ:—సాధ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః. 4.

తే. తగ రసాశ్రయవాక్యసంతతులు గూర్చి, కావ్యము లొనర్చువార పో కవు లనంగ
నట్లు గావున నేభాష నైనఁ గవిత, పలుకువారికి సాధింపవలయు రసము. 63

పంచవిధభావసీసమాలిక.

సీ. రమణ మనోవికారము బహిర్వ్యక్తమై భాసిల్లు నది సుమీ భావ మనఁగ
నదియ విజ్ఞానసమాఖ్యచేఁ జెన్నొంది యాత్మకు మనసుచే నబ్బుచుండు
నామనంబున కింద్రియములచే నగు వాని కైదింటికిని విషయములవలనఁ
గలుగు నావిజ్ఞానకలిత మాభావంబు తరుణులయందును బురుషులందు
నాత్మసముద్భూత మై నవరసముల [4]నమరఁ జేయుచు విభావానుభావ
సాత్త్వికవ్యభిచారిసంజ్ఞలచే నాల్గుచందంబు లగు నందుఁ జను విభావ

---

1. (జెప్ప (పె). 2. విందు (పె). 3. నాస్పదంబై (పె). 4. నదర (వా. పె).

మాలంబనోద్దీపనాహ్వయంబుల రెండుతెఱంగుల ధాత్రి నుద్దీపనాఖ్య
మాలంబనోక్తగుణాలంబనవిచేష్టితాలంక్రియాత్మవిహారలీల
లనఁ జతుర్విధములఁ దనరారు ననుభావ మంగచేష్టోద్భూత మగుచు వెలయు
ధర మనోవృత్తి సత్త్వం బనఁబడు నందు సంభవించినయది సాత్త్వికంబు
గణుతింప నాసాత్త్వికము కంప ఘర్మ సంస్తంభ వైవర్ణ్య వైస్వర్య బాష్ప
విలయరోమాంచసంజ్ఞల నష్టవిధముల జరగు నవ్వాల వ్యభిచారికంబు
స్థాయిభావమున నిత్యత్వంబు నొందక వ్యభిచరించుచు సాగరాంతరమునఁ
బొదలు భంగముభంగిఁ బొడముచు నడఁగుచు సంచారిభావసంజ్ఞయును దాల్చి
వ్యాధ్యసూయావేగహర్షలజ్జామర్షదైన్యావహిత్థనిద్రావిషాద
శంకామదగ్లానిచపలతాపస్మారసుప్తిచింతాశ్రమౌత్సుక్యమరణ
గర్వమోహాలస్యనిర్వేదసంత్రాసధృతిజడతోగ్రతాస్మృతివితర్క
మతిసుసంబోధనోన్మాదనామంబులఁ బేర్చు ముప్పదిమూఁడు భేదములను
బ్రకటంబు లై స్థాయి భావంబు లన రోషశమజుగుప్సాభయోత్సాహశోక
హాసవిస్మయరతు లనఁగఁ దొమ్మిది యొప్పు నవరసోదయకారణంబు లగుచుఁ
బంచవిధంబు లై పరఁగు భావంబులు స్థాయిభావసమన్వితమ్ము లగుచు

తే. వీని నన్నింటి నెఱిఁగిన[1]వెనుకఁగాని, నవరసంబులు పుట్టుచందములు వాని
భేదములు లక్షణంబులు నాది గాఁగఁ, దెలియఁ బోలదు తంగెడవేళవాస. 37

శృంగారరససీసమాలిక

సీ. వెన్నముద్దకుఁ బాకవిధిచే ఘృతత్వంబు దనరుభంగిని నవస్థాయిభావ
ములకు విభావప్రముఖ్యభావంబులవలన రసత్వంబు గలుగుచుండుఁ
దద్రసం బంతయుఁ దనరుఁ గావ్యములందు నాట్యంబులందు ననారతంబు
విను నార్యులకుఁ గావ్యవృత్తంబులను గనుఁగొనురసజ్ఞులకు నర్తనములందుఁ
గలుగుఁ గాని రసంబు గలుగ దారోప్యంబు గావున నటియించుకాంతలందు
గరిమ నారసము శృంగారంబు హాస్యంబు రౌద్రంబు కరుణ వీరంబు నద్భు
తంబు బీభత్సంబు దారుణంబును శాంతమును నాఁగ నవవిధంబుల మెలంగు
వరనవస్థాయిభావములలోఁ జెప్పినరతియే విభావాదిరంజనముల
నయ్యెను శృంగార మది నీలవర్ణంబు వెన్నునిమొన సామవేదవంశ
వర్యంబు గడు సౌకుమార్యంబు కైశికీవృత్తిని మధురతావిధమునందు
సుప్రసాదాభిధానప్రాణ[2]ఘణితిని విరచింప నొప్పుకవిత్వమునను

1. వెనక (పు. వా. పె). ఇట్లే ఈమాట వ్రాఁతపుస్తకములలోనున్నది. 2. భణితి.

వెనుదాయ బీభత్సమున కది సంభోగభవమును విప్రలంభజము ననఁగ
ద్వివిధ మయ్యెను బంచవిధభావకథితప్రపంచకపోష్య మై పరఁగునట్టి
సందర్శనాలాపసంస్పర్శనాశ్లేషనఖరదక్షతచుంబనక్రియాద్య
మవని పై సంభోగభవము తద్విప్రలంభజ మనునది మూఁడుభంగు లయ్యె
నంగప్రభూతం బయత్నసంభవము నైసర్గికంబు ననంగ నందు
[1]వింశతీంగితము లై వెలఁదుల కొప్పారు యౌవనగుణచేష్ట లందులోనఁ
దనరారు నంగజాతము మూఁడుభేదంబు లై హావభావహేలాహ్వయములు
నప్రయత్నజ మనునది సుశోభాకాంతిదీప్తిప్రగల్భతాధీరతలును
మధురతోదారతాభిధములు నన నేడుచందంబు లయ్యె నైసర్గికమ్ము
కిలికించితవిలాసలలితలీలాఖ్యలు విచ్ఛిత్తిబిబ్బోకవిభ్రమములు
కుట్టమితంబును మోట్టాయితంబును విహృతంబు నన దశవిధము లయ్యె
భావంబు మొదలుగా భావోదయక్రియావింశతి యన నవి వినుతి కెక్కు
కుంభిని పై విప్రలంభశృంగారోపకరణంబు లై రసాకరము లగుచు
శ్రవణసందర్శనప్రణయవిరోధప్రవాసాదికలనలవలనఁ బొదలు
వెలఁదులకును బురుషులకును వరుసతో నొదవునవస్థలు పదియుఁ రెండు
నయనసుప్రీతిమనస్సంగసతతసంకల్పప్రతాపజాగరకృశత్వ
విషయానుభవపరిద్వేషలజ్జాత్యాగసంజ్వరోన్మాదమూర్ఛామృతాహ్వ
యంబుల రతిరహస్యకళాప్రవీణులు జగతిఁ బ్రతాపంబు సంజ్వరంబు
నను రెండుదశలును గొనక యవస్థలు పదియ కా నెంతు రేపట్టునందుఁ
[2]బ్రకృతకథాసమాప్తికరంబు నహితంబు నశుభప్రసంగంబు నగుటఁ జేసి
ద్వాదశదశ పురాతనకథాక్రమమునఁ గాని వర్ణింపరు కావ్యములను
తే. గవులు దీని నెఱింగి శృంగారరసము, గులుకునట్లుగఁ గావ్యముల్ గూర్పకున్న
ఖ్యాతి కెక్కునె రసికసభాంతరముల, సర్వతటినీపురందరాకానివేశ. 38

అష్టరససీసమాలిక

సీ. రసపోషణము లన నెసఁగువిభావముఖ్యంబులవలన సువ్యక్తభంగిఁ
బడరు నవస్థాయిభావముల్ నిజగుణసత్త్వంబు లగుచు రసత్వ మొందు
నందు శృంగారరసాంతరభేదసంతతు లెల్ల మున్ను భాషితము లయ్యె
నింక హాస్యాదుల నెనిమిదింటను గల్గుభేదముల్ చెప్పెద వేఱువేఱఁ
బూర్వోక్తహాసంబు భువిని హాస్యం బయ్యె నది యల్పమృదువు సామాన్యవాయ

1. వింశతీంగితముల్ (అచ్చుప్రతి). 2. ప్రకృతి (పాఠాంతరము).

మర్జునచ్ఛవి కుంజరాననుచేరువఁ గరుణాభియాలి శృంగారభవము
పొంపొందు మధురతాసుప్రసాదములను భారతీవృత్తిని బద్యములను
మూఁడుభేదంబులు మొలచె నుత్తమమధ్యమాధమంబు లనంగ నందులోన
హసితస్మితము లుత్తమాఖ్యలు విహసితప్రహసితంబులు మధ్యభావితములు
క్షితి నపహసితంబు నతిహసితంబును జనుఁ గావ్యములఁ గనినను బ్రశస్తిఁ
బంచమభావసంభవమహాక్రోధంబు రౌద్రరూపము దాల్చె రక్తనిభము
హరుని[1]యీడిగ మఘర్వాన్వయప్రభవంబు భ్రుకుటిప్రయుక్త మద్భుతవిపంథి
యుద్ధృతార్థము ప్రసాదౌజంబులను గూర్చి యారభటీవృత్తి నమరఁ జెప్ప
[2]వెనుకఁ జెప్పినశోకమున కయ్యెఁ గరుణఁ దా మహి నథర్వామ్నాయవిహితకులజ
సమవర్తిదాసి కాపాయసన్నిభకాంతి హాస్యాదికార్ద్రరసాత్మజాత
సౌకుమార్యమునఁ బ్రసాదమాధుర్యంబులను గైశికీవృత్తిఁ జను రచింప
స్థాయిభావోదితోత్సాహంబు దా వీరరస మయ్యె సెఱపు సాధ్వసవిరోధి
కించిత్ప్రగల్భితోదంచిత మోజఃప్రసాదసాత్వతులను జరగుఁ గవిత
ప్రథమవేని సుపర్వభర్తరాణువ మూఁడువిధము లై యది ధాత్రి వెలయు సమర
వీరంబు వితరణవీరంబు గారుణ్యవీరంబు నన భావవేద్య మగుచు
విస్మయాహ్వయమున వెలయుభావము విభావాదులచే నద్భుతాభిధాన
మున నొప్పు నాశ్వలాయనసూత్రజము కమలాసను[3]దళవాయి యరుణకాంతి
రౌద్రరసాదివీరరసప్రసూతంబు స్వల్పమృదుత్వ మోజఃప్రసాద
విధముల భారతీవృత్తిఁ గావ్యంబులయందుఁ జెప్పఁగ నొప్పుఁ బొందుగాను
నవభావభేదమధ్యవిభాషితజుగుప్సబీభత్స మనఁగ నొప్పిదముఁ గాంచు
నారభటీప్రసాదౌజసవిధముల నొప్పుపద్యముల నత్యుద్ధృతంబు
సన్నుతాపస్తంబసంతతి శృంగారశత్రువు నందికేశ్వరునిబంటు
కాలవర్ణము ద్విప్రకార మై యది చెప్పఁబడు జుగుప్సాఖ్యబీభత్సరసము
పెనుపొందు వైరాగ్యబీభత్సరసముఁ ననఁగ నీభేదంబు లరయవలయు
మునుపు తొమ్మిదిభేదములలోన నెన్నినభయము భయానకాహ్వయము చేతఁ
బరఁగు యాజుషము బీభత్సంబుపట్టి ధూమ్రాభంబు వీరరసాహితంబు
ధర మహాకాళునిదళవాయి సాత్వతి నోజఃప్రసాదసంయుక్తి నమరుఁ
గవితల నీషత్ప్రగల్భంబు సర్వాంగకంపనవైస్వర్యకారణంబు
శమము శాంతం బయ్యెఁ జంద్రసన్నిభము నిర్వైర మొందును బరబ్రహ్మ లెంక

1. యీడిగె (వా. పె). 2. వెనక (ప. వా. పె). 3. బడవాలు (పె); బడీవారి (వా); దళవాయి (ప), బడివారి (ఓ).

క్రమమున ధర్మార్థకామమోక్షము లనుపురుషార్థములను బొందఁ జేయు
నల్పమార్దవము కావ్యములఁ బ్రసాదమాధుర్యభాషాఖ్యవృత్తులఁ బొసంగు
తే. నీరసాంతరభేదంబు లెల్ల వరుస, నొనఁగి సమయోచితములుగా హృదయములకు
నింపు పుట్టంగఁ గృతుల వర్ణింపవలయు, శ్రీగిరీశాన్యభాగధాత్రీనివేశ. 39

నాయకనిర్ణయసీసమాలిక

సీ. నవరసంబులకు జన్మస్థానములు నలుగురు ముఖ్యు లగునాయకులు దనర్తు
రొగి ధీరలలితధీరోద్ధతధీరప్రశాంతధీరోదాత్తసంజ్ఞకు లనఁ
గలరు వెండియు నొకనలుగురు శృంగారరససంభవాస్పదప్రథితగుణులు
ధారుణి ననుకూలదక్షిణశఠధృష్టు లనఁగ వీరలకు సహాయపరులు
మహి నలువురు పీఠమర్దవిదూషకవిటచేటకు లనంగ వెలయువారు
మదనకళాశాస్త్రవిదులచేఁ బూరుషజాతులు నాలు గెంచంగఁ బడియెఁ
బాంచాలదత్తకభద్రకకూచిమారాభిధానంబుల నవియుఁ గాక
నుపజాతు లన వెండియును మూఁడు శశవృషహయనామకములఁ జెన్నారుచుండు
వసుధ నాయకుఁ డెంత రసికుఁ డైనను గాంత వెలి గాఁగ రసము సంధిలదు గాన
నాయికాభేద మంతయు విస్తరంబుగాఁ దెలిపెద నవరసాధీన లైన
యంగనలకు స్వకీయయుఁ బరకీయయు సాధారణియు ననఁ జనుఁ ద్రివిధము
లందులోన స్వకీయ యనుభామినికి గుణభేదములను మూఁడు భేదము లగు
నుర్వి ముగ్ధయు మధ్యయును బ్రగల్భయు నన నొక్కచందంబున నుండు ముగ్ధ
మధ్యాఖ్యఁ జనుతనుమధ్య ధీరయును ధీరాధీరయును నధీరాభిధయును
ననుమూఁడు తెఱఁగుల వినుతి గాంచుఁ బ్రగల్భ యనునదియును నట్ల నతిశయిల్లు
ధృతివిశేషములచే ధీరాదికామినీమణులు జ్యేష్ఠామధ్యమాకనిష్ఠ
లగుదురు వరుసతో నవని నాపరకీయ ద్విప్రకారంబులై తేజరిల్లుఁ
గరపరిణీతయుఁ గన్యకయును ననఁ బరిణీత వర్ణింపఁబడదు కృతులఁ
గన్యక పురుషాభికాంక్షిత గాన నంగరసంబులను బరికల్పిత యగు
శృంగారరసనిధానాంగన లెనమండ్రు చర్చింప వాసకసజ్జికయును
నభిసారికయు ఖండితాఖ్యయు స్వాధీనపతికయుఁ బ్రోషితభర్తృకయును
విగ్రహాంతరితయు విగ్రహోత్కలితయు విప్రలబ్ధయు నన వీరలకును
దూతిక [1]లార్గురు ప్రాతివేశినియు శిల్పినియుఁ గారువు లింగినియు సఖియు
ధాత్రికను ప్రజాతయు వీరు లేకున్నతఱి నేర్పుమైఁ బ్రియతంత్రములకుఁ
దమకుఁ దా మైనను దగ దూతిభావంబు గైకొని నడపుట కార్యసరణి

1. లాఱ్గురు (పూ. ము; ౧).

కామశాస్త్రమునందుఁ గామినీమణులకు వెలయు జాతులు నాల్గువిధము లగుచుఁ
బెంపొందఁ బద్మినీ శంఖినీ చిత్తినీ హస్తిను లన వీరి కందఱకును
నలువొంద ముత్తెఱంగుల నుపజాతులు హరిణియుఁ దురగియుఁ గరిణియు నన
లలి భావరసనాయకులయందుఁ గలిగిన భేదంబు లెల్లఁ దెల్పితి వరుసను ౧
గ్రంథవిస్తారశంకను వానిలక్షణంబులు లక్ష్యములు నిందుఁ బలుకనైతి
తే. నట్లగుట భావరసనాయకాదిభేద, సంచయమున కలంకారశాస్త్రవితతి
వలన లక్షణలక్ష్యముల్ దెలిసి పిదప, రసము వర్ణింపఁ దగుఁ గవిరాజులకును. 40

సుకవిమాహాత్మ్యము

తే. మణివలనఁ గంకణమును గంకణమువలన
మణియును బ్రకాశ మగునట్లు మదిఁ దలంప
సుకవివలన నాయకుఁడు నాయకునివలన
సుకవియుఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంతురు సకలదిశల. 41
తే. నాకుశాతునిచే రఘునాయకుండు, వ్యాసుచేఁ బాండవులు కాళిదాసుచేత
భోజుఁడు ప్రసిద్ధినొందిరి భువిని దమదు, నడక లెల్లను గథలుగా నుడువుకతన. 42
క. ఇమ్మహిని మునులచే వెల, సె మ్మును గావ్యములు "నానృషిః కురుతే కా
వ్య"మ్మనువచనార్థంబే, సమ్మతి గలిపెఁ సుకవిజనులె మానుల్. 43

సత్కవిలక్షణము

క. ధరణీసురుఁడు ప్రశాంతుఁడు, గురుభక్తుఁడు శుచియుఁ గల్పకుఁడు పూర్వకవీ
శ్వరవాక్ప్రయోగదక్షుఁడు, గరుణామతి యెవ్వఁడు[1] తకఁడు కవి యనఁ బరఁగున్.
క. శ్రుతిశాస్త్రాంగపురాణ, ప్రతతియు నితిహాసకావ్యభరతాగమముల్
స్మృతిసంగీతరతికళా, గతుల నలంకృతుల దెలుఁగఁగాఁ దగుఁ గవికిన్. 45

సప్తవిధకవులు

ఆ. వినుతిఁ గాంతు రిల వివేకివాచకరాచి, కార్థశిల్పభూషణార్థు లనఁగ
మార్దవానుగతసమాహ్వయుఁడు ననంగఁ, గవులు సప్తనామకములతోడ. 46
సీ. గణవర్ణశబ్దార్థగుణదోషనికరంబుఁ బరికించి కూర్చుఁ గబ్బము వివేకి
బహుతరానుప్రాసపదబంధనియమంబు వదలక కృతిసేయు వాచకుండు
మృదుమధురోక్తులు వెదకి కావ్యం బెల్ల రచియించుఁ బదపడి రాచికుండు
మితశబ్దములలోన నతివిపులార్థంబు నిమిడించు నర్థాఖ్య నెసఁగునతఁడు

1. దతనిఁ గవి.

తే. జెప్పు యమకంబు లెప్పట్ల శిల్పకుండు, పొందుపఱుచు నలంకృతుల్ భూషణార్థి
సరళపదవిరళార్థవిస్ఫురణముగను, జూపు రస మెందు మార్దవస్ఫుటకరుండు. 47

కుకవినిరసనము

తే. జగ్గుపదములు చాలఁగ సంతరించి, గురువు లిడుచోట లఘువులు గొన్ని గూర్చి
విరతి గూడక మీఁదులు విడఁకికొనుచు, నచ్చు పొల్లులపై నుంచునతఁడు కవియె.

తే. వ్రణము గని నిర్మలాంగంబు వదలునీఁగ
యనఁ గుకవి తప్పుఁ గని యొప్పు నడఁచి పుచ్చు
జల ముడిగి పాలు ద్రావుహంసంబుకరణిఁ
దప్పు విడనాడి యొప్పు సత్కవి గ్రహించు. 49

తే. తనకుఁ దెలియని వన్నియుఁ దప్పు లనుచుఁ
గుకవి హాస్యంబు గావించు, సుకవివరుఁడు
దడవు యోజించి తెలియు నంతటను దెలియ
కున్నఁ దద్దయుఁ బెద్దలయొద్దఁ దెలియు. 50

క. ధరఁ దమరు సత్కవుల మని, పరులు కుకవు లనుచుఁ గృతులఁ బరిహాస మొన
ర్తురు గర్వమతు "లయోగ్యః, పురుషో నాస్తి" యనుమాట బుద్ధిఁ దెలిసియున్.

క. భ్రష్టులు తామే పరోౖ, తత్కృష్టకవుల మనుచు సభఁ జరింతురు [1]"బాణో
చ్ఛిష్టం జగత్త్రయ"మ్మను, నష్టాక్షరమునను గాదె యడఁకువ మదికిన్. 52

కవితాప్రశంస

తే. విబుధలోకంబు "కవితైవ విద్య" యనుచుఁ, జదువుచ నార్థమునను సంశయము గలదె
విద్యలకు నెల్ల నుత్తమవిద్య కవిత, దానిఁ దెలియుట విశ్వ మంతయును గనుట. 53

క. ధారుణి నాకుజమారుతి, పారాశర్యులు చరించుభావుకశిష్టా
చార [2]మవశ్యక మని కవి, తారతమతు లైరి కాళిదాసప్రముఖుల్. 54

మ. జననాథాగ్రణి యాత్మరాజ్యమున నిచ్చల్ పూజ్యుఁ డాసీమఁ బా
సినఁ దా గవ్వయుఁ జేయఁ డన్నికడలన్ శ్రేష్ఠుండు విద్వాంసుఁ డా
యనకన్నం గవి మేటి యౌ "సుకవితా య ద్యస్తి రాజ్యేన కిః" ?
మ్మనువాక్యంబు నిజంబు దీనిఁ గని కావ్యంబుల్ రచింపం దగున్. 55

క. వనితయుఁ గవితయుఁ దా నై, చను దెంచుట గలుగునేని సరసం బగు ధా
త్రిని బల్మి కోలు గావిం,చిన విరసం బగు నటంచుఁ జెప్పిరి విబుధుల్. 56

---

1. వ్యాసో - ప్రాచీనముద్రణము. 2. అవశ్యకము - అనురూపము అసాధువు. చారమవశ్యంబని - అని సవరింపఁజను (రా).

క. ఛందోలంకారాదుల, యందలి పాటిల్లఁ దుడిని వ్యర్థము గాదే
సుందర మగువాక్యంబుల, పొం దెఱిఁగి రచించుబుద్ధి పుట్టక యున్నన్. 57

క. విరచించుశక్తి పుట్టని, పురుషునిచదువులు ప్రకాశములు గావు వసుం
ధర దీపరహితసదనాంతరమున రేయిఁ బడియున్నద్రవ్యములక్రియన్. 58

తే. ఆశుధారాకవిత్వంబులందు శయ్య, యుపమ లుత్ప్రేక్షలును లేక యుండుఁ గాన
కొంత యోజించినను బద్య మంత సార,వంత మగుఁ గాన నిలుకడ వలయుఁ గృతికి.

దేశభాషావిశేషంబులు

మూ. సూ:—స్వస్థానవేషభాషాభిమతా స్సంతో రసప్రలుబ్ధధియః,
లోకే బహుమన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ.

మ. నిజదేశంబులవేషభాషలకు నిత్యాభిమానస్థులై
ప్రజ మెచ్చ న్రసలుబ్ధబుద్ధు లగుచుం బ్రాజ్ఞుల్ స్వదేశ్యంబులే
నిజ మంచుం గొని యన్యదేశములవాని న్మెచ్చ రెప్పట్టునన్
గజరాజాదన ప్రస్ఫుటార్థరసముల్ గా వంచు నెల్లప్పుడున్. 60

క. తమతమబాసలకవితలు, దమతమదేశముల కొప్పిదము లగుఁ బరదే
శములకుఁ గూడ వొకింతయు, నమరోక్తులు సకలభూములందును వెలయున్. 61

క. తెలుఁగున సంస్కృతకావ్యంబులు దమయర్థములు సకలభూజనములకున్
దెలిపినఁ దెలియకున్నను, బొలుపొందఁగ నిచ్చు నాల్గుపురుషార్థంబుల్. 62

క. పాతకు లైనను దమకు,ర్థరసానుభవంబు లేనిరసవద్దేశాం
తరభాషాకావ్యంబులు, దొరఁకొని పఠియింప ముక్తి దొరకును దానన్. 63

క. ఆయాదేశమువారికి, నాయాదేశంబుభాష నమరినకావ్యం
బాయతపురుషార్థంబులఁ, బాయక సమకూర్చు దేవభాషయ పోలెన్. 64

క. సురభాషార్థము దెలియని, తరుణులకును శూద్రులకును దమతమసీమం
బరఁగినమాటలఁ జెప్పిన, పరకావ్యము పఠనమున [1]కవశ్యక మయ్యెన్. 65

క. కిలి మ్లేచ్ఛభాషకు లిఁక, ఖ్యాత మగు నట్టి నాధరిత్రిని దానిన్
మఱి రోసి విడువఁ గూడదు, సతతము వ్యవహారహాని సంధిలుకతనన్. 66

క. ఏతం బది దేశియము, జాతీయంబును వచించుసమయమున నిజ
త్నాదలభాషాకృతులను, ఖ్యాతిగ మ్లేచ్ఛోక్తు లాదిగాఁ గూర్తు రజా. 67

1. కవశ్యంబయ్యెన్ - అని సవరింపబడె (రా).

ఆంధ్రకవితాపితామహునిచాటుధార:—

మ. సమరక్షోణిని కృష్ణరాయలభుజాకాతాసిచేఁ బడ్డదు
ర్దమదోర్దండ బెడందకోట యవనవ్రాతంబు సప్తాశ్వమా
ర్గమునం గాంచి "శబా సహో హరిహరంగా [1]ఖూబు ఖోడాకితే
తుమకీభాయిలభాయిజేములికి" యందు ర్మింటికిం బోవుచున్. 68

నందితిమ్మనచాటుధార:—

శా. రాయగ్రామణి కృష్ణరాయ భవదుగ్రక్రూరఖడ్గాహిచేఁ
గాయం బూడ్చి కళింగదేశనృపతుల్ [2]"కానిఝ్ఝురీఫోవణీ
మాయాభీకుముటూకులోటుకుహుటూమాయాసడాజాహరే
మాయాగ్గేయమడే" యటంద్రు దివి రంభాజారునిన్ యక్షునిన్. 69

కాళహస్తిమాహాత్మ్యమునందు:—

సీ. బిజ మాడుదేవర నిజకృపామహిమఁ జే న్నారుసాయిల్లు బిడారు సీకు
నాకు నీపాదార్చనము సేయ నదలింగమూర్తి సేకుజె వచ్చి మూర్త మాడి
యొడయచిత్తేశ నాయునికి నీమజ్జన మాడుశివార్చన మాడు బేకు
విచ్చేయుఁ డిదె బూది వీడియం బాదుకో జంగమస్వామి నాకుదనమునకు
తే. నోగిరంబులు మంచి మే లోగిరములు, నావటించెదఁ బసుఁడు మీ [3]రారగింపఁ
బ్రతిదినంబును జంగమార్చనము లేక, తనుపు వడ నొల్ల రూపకందర్ప యనఁగ. 70

భాషాష్టకోత్పత్తివివరణము

తే. భాష రెండుదెఱంగులఁ బరఁగుచుండు
సంస్కృతము ప్రాకృతము నన సంస్కృతంబు
ప్రకృతి యన నొప్పు దానికిఁ బ్రాకృతంబు
వికృతి యగుఁ దంగిడాహ్వయవిషయవాసు. 71

తే. భారతీదేవి శైశవభాషితంబు, ప్రాకృతము పంచవిధ మయ్యెఁ బ్రాకృతంబు

---

1. ఖూజా ఖోదాకితే (ప); ఖూబు ఖోడాకితే (వా); ఖూబుఖోడాకితే (పె). 2. కానిఝురీపోవణీ, మాయాభీకుముటూకులోటుకుహుటూమాయాసటాజాహరే, మాయాగ్గేయమటా (వా); కానీఝురీపోవణా, మాయాభీకుము మీకులోమికుహుమీమాయానటాజాహరే, మాయాగ్గేయమడే (ప); కానీఝురీఫోఫణీ, మాయాభీకుముటూకులోటికుహుటీ మాయాసటాజోహరే, మాయాగ్గేయమటా (పె). 3. రారగించ (పె).

శౌరసేనియు మాగధీసంజ్ఞికయును, గ్రమతఁ బైశాచికయు నపభ్రంశ మనఁగ. 72

క. నాను మపభ్రంశం బని, సామాన్యముగాఁ దలంపఁ జన దది భాషా
భాసాళికుత్వభాషిత, మై వెలఁగటచే నుశబ్ద మగు నొల్లెడలన్. 73

ఆ. పద్మపత్రనేత్ర పైశాచికాభాష, యందు భేద మించుకంత గలిగి
సొంపు మీఱుచుండుఁ జూళిక పైశాచి, లెక్కలోనఁ దాను నొక్క టగుచు. 74

తే. ప్రాకృతాదులు చెడి తద్భవము లగుచుఁ
బలు తెలుఁగులఁ దనలోనఁ గలసియుండు
కతన నీయంధ్రభాషయుఁ గవిమతంబు
నందుఁ బ్రాకృతభేదంబె యనఁగ నొప్పు. 75

క. క్షితి భాష సంస్కృతప్రా, కృతసంజ్ఞల ద్వివిధ మయ్యె నొంచఁగఁ దత్ప్రా
కృతము వెస నేడు తెలుఁగులు, వితత మగుట నెల్ల నష్టవిధభాష లగున్. 76

తే. సంస్కృతము ప్రాకృతంబును శౌరసేని
జగతిపై మాగధియును బైశాచికయును
జూళికయు నపభ్రంశంబు సొరిది నంధ్ర
భాషయును నివి చను నష్టభాష లనఁగ. 77

ఆ. వరరుచిప్రణీతవాక్యంబులను బతం, జలికృతోరుభాష్యములను వెలయు
పాణినీయసూత్రపంక్తిని జనియించు, శబ్దజాల మెల్ల సంస్కృతంబు. 78

తే. ఇలఁ ద్రివిక్రమరచితవృత్తులను హేమ, చంద్రసూరిప్రణీతభాష్యంబుచేతఁ
దనరువాల్మీకి మూలసూత్రములవలనఁ, బ్రాకృతాదిషడ్భాషలుద్భవముఁ జెందె. 79

క. తెలుఁగునకుఁ బొదము లక్షణములు బాలసరస్వతి ప్రముఖబుధకృతటీ
కలవలనను దెల్లం బై, చెలువగు నీయాంధ్రశబ్దచింతామణిచేన్. 80

సీ. స్వర్గలోక ప్రశస్తము సంస్కృతము మహారాష్ట్రదేశీయంబు ప్రాకృతంబు
శూరసేనాఖ్యఁ బ్రస్తుతి కెక్కు నాటను జను లాడునదియె పో శౌరసేని
మగధదేశోక్తులు మాగధీభాష పిశాచసంజ్ఞికము లై జగతిఁ బొదలుఁ
[1]పాండ్యకేకయసాల్వబాహ్లికానూపగాంధారనేపాళకుంతలను దేశ

తే. భోజకన్నోజతంబుల: బొసఁగుమాట, లరయఁ బైశాచికాచూళికాహ్వయములు
వెస నపభ్రంశ మాభీరవిషయజాత, మాంధ్రభూమిభవం బాంధ్రమయ్యె శౌరి. 81

తే. దేవభూసురమునిధరిత్రీశతేంద్ర, సచివకంచుకివిటవిదూషకవిరక్త
వారయోషిన్నృపామాత్యవనితలకును, జెప్పఁదగు సంస్కృతము సుధాసింధుశయన.

---

1. పాండ్యకేకయ హైవబాహ్లికసుహ్వగాంధార.

సీ. కుకుణకశైనాదికర్మహీనులకును భామాజనులకును బ్రాకృతంబు
క్షితి వైశ్యశూద్రప్రభృతిమధ్యమాధమజాతుల కెల్లను శౌరసేని
ధీవరలుబ్ధకాదివినీచజాతులమానవులకు నెల్ల మగధభాష
మెఱిఁ బిశాచాసురముఖ్యుల కెల్లఁ బైశాచికానామభాషాద్వయంబు
తే. పతితచండాలయవనాదిపరమనీచ, జాతినరుల కపభ్రంశ మీతెలుఁగు
నీమువారికి నాంధ్రంబుఁ జెప్పవలయుఁ, గావ్యనాటకముల గోపికాభుజంగ. 83

ప్రకృతివికృతిభేదంబులు

మూ. సూ:—ఆద్యప్రకృతిః ప్రకృతిశ్చాద్యే[1]త్వేషాంతయోర్భవేద్వికృతిః.

తే. క్రమమునను సంస్కృతప్రాకృతములు రెండు
బరఁగు నాద్యప్రకృతియును బ్రకృతి యనఁగ
వెలయు నీరెంటికిని దెల్గు వికృతి యనఁగ
నందగోపాంగనాకృత నలిననేత్ర. 84

తద్భవస్వరూపము

మూ. సూ:—కేవలతయానుసర్పత్యుభే చ యేయం యథాతథాభాషా.

తే. ప్రకృతులను రెంట రెండురూపముల నమరు
తద్భవములు ప్రత్యేక మాంధ్రంబు లగుచుఁ
జంద్రునకుఁ జందురుం డని సంస్కృతమునఁ
జందుఁ డని ప్రాకృతమున నీచందమునను. 85

ఇందునకు తెలివిడి శబ్దసూత్రము:—ప్రయోగమూలం వ్యాకరణమ్.

దీని అర్థము:—శబ్దశాస్త్రము లోకమునందు ప్రవర్తించు ప్రయోగములే మూలముగా కలది. ఇటన్నందుచేతను వ్యాకరణశాస్త్రము లోకవ్యవహారము ననుసరించి చెప్పుచున్నది అనుట. అటుగాన లోకవ్యవహారసిద్ధములైనను తద్భవములకు లక్షణము తెలియవలెను. అది యెట్లంటేను: తెలుఁగునకుఁ బ్రాకృతభాష ప్రకృతి అనిపించుకొనును. ఆప్రాకృతమునకు సంస్కృతభాష ప్రకృతి అనిపించుకొనును. అటుగనక ప్రకృతు లంటేను సంస్కృతప్రాకృతములరెంటికిన్ని పేరు. ఆరెంటియందున్న కొన్ని తద్భవములు, ప్రత్యేకమున్ను ఒక్కొక్కదానను ఒక్కొక్కవిధమున పుట్టి రెండురూపములనున్న దెసఁగులలోనూ గలసి యున్నవి. కనుక వాటి కన్నింటికిన్ని దెలిపేటట్టుగాను అందులోపల నొకచంద్రశబ్దమునకు చెప్పుచున్నాము. సంస్కృతము

1. 13-వ పేజీలో ఈశ్లోకక్రమము మారి యున్నది.

పందుఁగల ద్విత్వాక్షరమునందు క్రిందను జడ్డయై యుండేటి రేఫము ప్రాకృతభాష గాను బలికేటప్పుడు లోపముగాను అవునుగనక ఆరేఫము లోపము గాక ప్రత్యేక మున్ను [1]ముందర ఒకయక్షరమై నిలుచుటచేతనున్ను దకారమునకుఁ బ్రాకృతమందు రాని కొమ్ము వచ్చుటచేతనున్ను ఇందురుశబ్దము శుద్ధసంస్కృతశబ్దముననే అయినతద్భవము గాని సంస్కృతము చెడి అయిన ప్రాకృతమువలనను అయినది గాదు.

చజౌ తజ్జే ప్రాకృతే చ దంత్యా వేవ న సంశయః.

టీ. తజ్జే = తద్భవమునందున్ను, ప్రాకృతే చ=ప్రాకృతమునందున్ను, చజౌ = చకారజకారములురెండున్ను, దంత్యావేవ = దంత్యవర్ణములే అవును. తాలవ్యములుగా వనుట. సంశయః=సందేహము, న=లేదు. ఇటనే అప్తోక్తజఘక్కైవచనము చేతను ఇదిన్ని సంస్కృతజాత మైనతద్భవము గనక మొదల నున్నచకారము దంత్య మయి తెలుఁగు తత్సమము చేస్తేను చందురుండు అని అయినది. ప్రాకృతము నే అయినట్లాయెనా చకారము క్రిందటి రేఫము లోప మానుగాని, ప్రత్యేకాక్షర మై యుండదు. దకారమునకుఁ [2]కొల్లున్ను రాదు. అది యెట్లంటేను.

ప్రాకృతవ్యాకరణసూత్రంబులు

కగచజటడతదపబమగఃగపశో రుపర్యద్రే.

వృ. ఉపరి స్థితానాం స్వర్శవర్గాద్యతృతీయానాం మవర్ణజిహ్వామూలీయోపధ్మానీయానాం శషసానా మేతేషాం సంయుక్తోపరివర్ణే లోపః స్యాత్ నతు ద్రశబ్దే.

టీ. ఉపరిస్థితానాం= [3]ద్విత్వాక్షరములందు మీఁదనున్నటువంటి, స్పర్శవర్గాద్యతృతీయానాం = కచటతపగజడదబలకు, మవర్ణజిహ్వామూలీయోపధ్మానీయానాం (ఃక-ఃఖ-అని-ఃపలకు ముం దర్ధవిసర్గసదృశము లయినవర్ణములు జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయంబు లనంబడు). మకారఃకఃపవర్ణములకు, శషసానాంచ = శషసలకును, లోపః= అదర్శనము, స్యాత్=అగును. ఇందుచేతను జంద్రశబ్దమునందు రేఫమునకు మీఁదను ఉండెడిదవర్ణమునకు లోపమువస్తేను 'నతు ద్రశబ్దే' ద్రకారము గలశబ్దమునందైతేను లోపము లేదు. ఇటన్నందువలన దవర్ణము లోపము కాదాయెను.

సూః—రవలా మధ శ్చ.

వృ. అధస్థ్సితానాం రవలానాం లోప స్స్యాత్.

టీ. అధస్థ్సితానాం = జడ్డలు గలయక్షరములయందుఁ గ్రింద నున్నటువంటి, రవలానాం = రేఫవకారలకారములకు మూఁటికిన్ని, లోపః స్యాత్=లోపమౌను, ఈ సూత్రము చేతను దకారము క్రిందనున్న రేఫము లోపమైతేను చంద అని యుండెను.

---

1. ముంగల (వా). 2. కొల్లును (గి). 3. మీఁదనున్న ద్విత్వాక్షరములందు (గి).

సూ. శేషాదేశస్యాహ్రోచో ద్విః.

వృ. హకారరేఫవర్జిత స్యానాదేః శేషస్యాదేశస్య చాచఃపరస్య ద్విత్వం స్యాత్.

టీ. హకారరేఫవర్జితస్య = హకారమున్ను రేఫమున్నుగాక తక్కినటువంటి, అనాదేః = మొదలిదిగానటువంటి, శేషస్య = లోపముకాఁగా చిక్కినదానికిన్ని, ఆదేశస్యచ = ఆదేశమైనదానికిన్ని, అచః పరస్య = అచ్చుకంటె పరమైనదానికిన్ని, ద్విత్వం = జడ్డ, స్యాత్ = అవును. ఇందువలనను హవర్ణము రవర్ణముగాదు గనకనున్ను శబ్దాద్యక్షర దకారమున్ను రేఫమున్ను సంయుక్తమైనటువంటి ద్రవర్ణమునం దధస్థితమైన రేఫము లోపముకాఁగాను చిక్కినది గనకనున్ను జకారముమీఁద నున్న అకారమచ్చు గనక దానిమీఁద నున్నది గనకనున్ను దకారమునకు జడ్డ వచ్చెనుగనక చంద్ద ఆయెను. ఇది ప్రాకృతభాష గనక మునుపు చెప్పినయథోక్తవచనమునను అది నున్నచకారము దంత్యవర్ణమాయెను. అది తత్సమము చేస్తేను చందు దని నిలిచెను. కాఁబట్టి యీమాట సంస్కృతమునఁ బుట్టినప్రాకృతమునకే అయినతద్భవముగాని శుద్ధసంస్కృతమున కైనది గాదు. ఈరెండుశబ్దములున్ను ఆదిమకవిప్రయోగప్రసిద్ధములె గనక ఇటువంటివన్నియున్ని ప్రకృతులను రెంటనున్ను రెండువిధములనూ పుట్టినవని తెలుసుకోనేది. ఇందుకు ప్రయోగము.

నరసింహపురాణమునందు:—

చ. సురుచిరపానపాత్రమున సుందరి యొక్కతె కేల నిందుచం
దురుఁడు ప్రకంపితాంగములతోఁ దిలకించెఁ దదాననాంబుజ
స్ఫురితవికాసవైభవము సొంపు లడంకువ మ్రుచ్చిలింపఁ జె
చ్చెరఁ జనుదెంచి కట్టువడి చేదపడి భీతి వడంకు[1]చాడ్పునన్. (ఆ. 3 ప. 97) 86

నైషధమునందు:—

చ. కెరలి మహాసివేమసహకృత్వరి తద్భటకోటిచాతురీ
తురి సమరాంగణంబులఁ జతుర్వారిదావరణంబులన్ యశోం
బరముల [2]నేయుచుండు బహుభంగులఁ బున్నమనాఁటినిండుచం
దురుననుసోఁగవెన్నెలలతోఁ దులఁ దూఁగెడుతద్గుణంబులన్. (ఆ. 2 ప. 50) 87

ఆ. తెలుఁగు లొక్కకొన్ని దేవతాభాషనె, తద్భవంబు లగుచుఁ దనరుచుండు
ధరణిఁ గొన్ని ప్రాకృతముననె యగుచుండుఁ, దెలియవలయు[3]వాని తెలుఁగులెల్ల.

తే. ప్రాకృతము నంటక నిలింపభాషనయ్యెఁ,దజ్జము సముద్రమనఁ దగ సంద్రం బటంచు
నాకసద్భాష నంటక ప్రాకృతమున, నైనచో దానిని సముద్ద మనఁగ వలదె. 89

1. కైవడిన్ (పె.) 2. నేచు (ప. పె.). 3. దాని (వా. పె.)

ఇందునకు తెలివిడి. కొన్ని తద్భవములు లోకమునం దాద్యప్రకృతివలననే యయినవి గాని ద్వితీయప్రకృతి నయినవి గావు. అవి యెటువంటి వంటేను: అందు లోపల సముద్రశబ్దమున కొక్కటికిఁ జెప్పుచున్నాము. మొదలిప్రకృతియందు లోప మయ్యేటిదకారముక్రిందటిరేఫము లోపము గాక నిలిచినందు చేతనున్న, సంద్రశబ్దము ప్రథమప్రకృతి కైనతద్భవముగాని ద్వితీయప్రకృతి కైనది గాదు. అది తత్సమము చేస్తేను సంద్ర మయినది. రెండవప్రకృతి కే అయితే "కగచజటడతదపబమయశషసాం ద్రుపర్యద్రే" అన్నందునఁ జాంద్రశబ్దమునకువలెనే సముద్రశబ్దమునందలిదకారమునకు లోపముగా వస్తేను "నతు ద్రశబ్దే" అనుటవలన లోపము రా దాయెను. "రవలానా మధశ్చ" అని మునుపు చెప్పినసూత్రముచేత దకారముక్రిందిరేఫము లోపమైతేను సముద అని నిలిస్తేను "శేషాదేశస్యా ప్యోచో ఖ్యోః" అనుదానివలనను మునుపటివలెనే దకారమునకు జడ్డ వచ్చెఁ గనక సముద్దయాయెను. అది తత్సమము చేస్తేను సముద్దము అని యుండవలెను. ఈమాట ఆదిమకవులు ప్రబంధములను వాడినవారు కారు; సంద్ర మనేచెప్పుకొన్నారు. అటుగనక నిటువంటి వెల్లా శుద్ధసంస్కృతమున కైనతద్భవము లని తెలుసుకొనేది.

లక్ష్మీశబ్దమునకు:—

క. నాకులభాషను ముట్టక, ప్రాకృతమున లచ్చి దాఁ బరఁగు లచ్చి యనక్రా
   నాకో క్తి యైన లక్ష్మికిఁ, బ్రాకటముగ లక్కిమి యని పలుకఁగ వలదే. 90

దీనికిం దెలివిడి. లోకమునందు తద్భవములు కొన్ని ప్రాకృతభాషవలన నైనవే కాని దేవతాభాష నైనవి గావు. అవి యెట్లంటేను: లక్ష్మీశబ్దమునకుం జెప్పు చున్నాము.

సూ. మనయానామ్.

వృ. అధస్థితానాం మనయానాం లోపస్స్యాత్.

టీ. అధస్థితానాం = ద్విత్వాక్షరములయందుఁ గ్రింద నున్న, మనయానాం= మకార నకార యకారములకు, లోపః = లోపము, స్యాత్ =అగును. ఇందువలన క్షకా రముక్రింద నున్నమకారమునకు లోపమయితేను లక్షి యని యుండెను.

సూ. క్షః.

వృ. క్షస్య ఛస్స్యాత్.

టీ. క్షస్య=క్షకారమునకు, ఛః=ఛకారము, స్యాత్ =అగును. దీనిచేత క్షకారము నకు ఛకారము వస్తే లఛి యనురూపము సిద్ధించెను. తెలుఁగునందు స్పర్శ వర్గద్వితీయ

వర్ణములు లేవు గనుక లచ్చి యని నిలిచెను. ఇది ప్రాకృతంబున నైనతద్భవము గాని, దేవభాష నైనతద్భవము గాదు. సంస్కృతమున అయితేను క్రిందనున్నషకారము ప్రత్యేకము స్పర్శవర్గద్వితీయము మ్ముంగల నొకయక్షర మై నిలిస్తేను లక్ష్మి యవును. ఆంధ్రమునందు షకారము లేదు గనుక అది లోప మై కకారమునకు ద్విత్వమువస్తేను లక్కిమి, వికల్పమున జడ్డ లోపమైతేను లకిమి యాయెను. ఈరెండువిధములతద్భవము లలోనున్న పూర్వకవులు ప్రబంధములయందు లచ్చి యని ప్రయోగించినారు గాని లకిమి యని ప్రయోగించినవారు కారు గనుక నిట్టిశబ్దములెల్లాను ద్వితీయప్రకృతి [illegible] వని తెలిసేది. దీనికి ప్రయోగము:—

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగ రాదు రా
లచ్చికి నై పెనంగినబలంబులు రెండును గెల్వ నేర్చునే
హెచ్చగుఁ గుం దగుఁ దొడరు దెల్లవిధంబుల కోర్చునట్లు గా
కిచ్చఁ దలంచి యొక్కమెయి నిత్తఱిఁ బోం దగు సేఁతయుం దగున్. 91

(ఆ. 4. ప. 234)

రామాభ్యుదయమునందు:—

[1](తే. రాచపాఱునిజన్నంబుఁ గాచినాఁడు, లచ్చిపుట్టిల్లు గోలుఁ దెచ్చినాఁడు
చాలుపేరింటితొయ్యలి నేలినాఁడు,పుడమి [2]నుతుమించు ప్రౌఢువంగదమునందు.)

తే. శౌరసేన్యాదిపంచభాషలును బ్రాకృ, తంబులోఁ భేదములు గానఁ దద్భవములు
వానియందును బుట్టును వర్ణభేద, ములును బంచవిధంబు లై తెలుఁగునందు. 93

తే. శౌరసేని జాదంబు పైశాచియందు, సాన చూళిక యనియెడుదాన రాచ
కొల మపభ్రంశభాషోక్తివలన మూఁగ, దనరు మాగధి పుట్టులు తద్భవములు. 94

ఇందునకుఁ దెలివిడి. ద్యూతశబ్దమునకు:—

సూ. ద్యర్యోర్జః.

వృ. ద్యకారస్య ర్యకారస్య చానయో ర్జకారాదేశ స్స్యాత్.

టీ. ద్యకారస్య = ద్య అనే అక్షరమునకు, ర్యకారస్య చ=ర్య అనే అక్షరమునకున్ను, అనయోః = ఈరెంటికిన్ని, జకారాదేశ స్స్యాత్ = జవర్ణ మాదేశ మవును. ఇందున ద్యకారమునకు జకారము వస్తేను జూత మని యుండెను.

1. ఈపద్యము పూర్వముద్రణలలో నెల్ల గుండలీకృతమైయున్నది. అందులకుఁ గారణము తెలియరాదు. 2. నన.

సూ. దస్తస్య శౌరసేన్యా మఖావచో ౽స్తాః.

వృ. అనాదే రచః పర స్యాసంయుక్తతకారస్య దః స్యా చ్ఛౌరసేన్యామ్.

టీ. అనాదేః = మొందటియక్షరము కానటువంటి, అచః పరస్య = అచ్చుకంటెం బరమైయున్న, అసంయుక్త = సంయుక్తము కానటువంటి, తకారస్య = తవర్ణమునకుఁ ద స్స్యాత్ = దవర్ణ మౌను, శౌరసేన్యాం = శౌరసేనియందు. దీనిచేత తకారమునకు దవర్ణము వచ్చెను జాద మాయెను. ఇది శౌరసేనిభాష నైనతద్భవము.

ఇందునకుం బ్రయోగము సభాపర్వమునందు:—

క. జాద మిది యేల యుడుగుము, భేదము దమలోనఁ బుట్టుఁ బెలుచన యుమ్మ
ద్భేదమునఁ జేసి యెగ్గు, ల్పాదిల్లు ధరిత్రిఁ బ్రజకు [1]భయజననం బై. (ఆ.2.135)

నైషధమునందు:—

క. కాదంబరిఁ ద్రావింతును, జాదం బాడింతుఁ గతల జొక్కులఁ బెట్టన్
శైదలుల నియోగింతును, వైదర్భతనూజమీఁదివల పుడిగింతున్. (ఆ.7.120)96

శాణశబ్దమునకు:—

సూ. శషసాః శః.

వృ. శషసాః శుసంజ్ఞాః స్యుః.

టీ. శషసాః = శకారషకారసకారములు, శుసంజ్ఞాః = శు అనుసంజ్ఞ గలవి, స్యుః = అగును.

సూ. శో స్సత్.

వృ. శషసానాం సకార స్స్యా న్నిత్యమ్.

టీ. శషసానాం = శకారషకారసకారములకు, సకార స్స్యాత్ = సవర్ణ మవును, నిత్యం = నిత్యముగాను. ఈసూత్రమువలన శకారమునకు సకారము వచ్చెను సాణ అని యుండెను.

సూ. నో ణనోః పైశాచ్యామ్.

వృ. ణకారనకారయోః నకార స్స్యాత్ పైశాచ్యామ్.

టీ. ణకారనకారయోః = ణవర్ణ నవర్ణములకు రెంటికినీ, నకారః స్యాత్ = నవర్ణ మవును, పైశాచ్యామ్ = పైశాచియందు. ఇప్పుడు చెప్పినదానను ణకారమునకు నవర్ణము వచ్చెను సాన అయెను. ఇది పైశాశికభాష నైనతద్భవము.

---

1. భయజనకం బై (పెం).

రాజకులశబ్దమునకు:—

సూ. గజడదబఘఝఢధభాం కచటతపాః ఖఛఠథఫాః.

వృ. స్పర్శవర్గతృతీయచతుర్థానాం తత్తత్ప్రథమద్వితీయాః క్రమేణ స్యుః.

టీ. స్పర్శవర్గతృతీయచతుర్థానామ్ = స్పర్శవర్గములయందు మూఁడవ యక్షరములకును నాలవవానికిన్ని, తత్తత్ప్రథమ ద్వితీయాః = ఆయావర్గములయొక్క మొదలివర్ణములున్ను రెండవవర్ణములున్ను, క్రమేణ = వెంబడిగాను, స్యుః = అవును. ఈసూత్రమున జకారమునకు చకారము వచ్చేను రాచ యాయెను. కులమునకు కొ[illegible] ఆయెను. అది సమము చేస్తేను రాచకొలము. ఇది చూళికాపైశాచికాభాష నైన తద్భవము.

మూకశబ్దమునకు:—

సూ. అచోఽస్తావఖౌ కఖతథపఫాం గఘదధబభాః.

వృ. అచః పరేషా మసంయుక్తానా మనాదీనాం - కతపవర్గ ప్రథమద్వితీయానాం తృతీయచతుర్థాః క్రమేణ స్యుః.

టీ. అచః పరేషాం = అచ్చుకంటె పరము లైనటువంటివి, అసంయుక్తానాం = సంయుక్తాక్షరములుగానటువంటివి, అనాదీనాం = మొదలివిగానటువంటివి, కతపవర్గ ప్రథమ ద్వితీయానాం = కతపవర్గములయొక్క మొదలియక్షరములకున్ను, రెండవవానికిన్ని, తృతీయచతుర్థాః = తమవర్గములయందలి మూఁడవనాలవయవి, క్రమేణ = వెంబడిగాను, స్యుః = అవును, ఇది అపభ్రంశభాష నైన తద్భవము. ఇందువలనను కకారమునకు గకారము వచ్చేను మూగ ఆయెను.

ఇందునకుఁ బ్రయోగము—

సారంగధరచరిత్రమునందు:—

చ. తలవరు లేఁగ లేఁగఖురితండము నెత్తుటిజొత్తుకై వాలా
వాలిమెయి రాఁగ దాఁగలయిఁబట్టి వృకంబులు క్రొంబొదల్ రొదల్
చిలుకుచు నీఁగ నీఁగలును జీమలు దొంతర లై పయిం బయిం
బిలబిల మూఁగ మూఁగవలె బెగ్గలి పల్కఁగ లేక వేదనన్. (అ. 3. 117) 97

యక్షుశబ్దమునకు:—

సూ. ఆదే ర్యో జః.

వృ. ఆదే ర్యస్య జ స్స్యాత్.

టీ. ఆదేః = శబ్దాది నుండేటటువంటివి, యః = యకారమునకు, జః = జకారము, స్యాత్ = అవును. దీనను మొదలియకారమునకు జకారమువచ్చేను జక్షః అనియుండెను.

సూ. ౯౩.

వృ. క్ష ఇత్యస్య జిహ్వామూలీయః స్యాత్.

టీ. క్ష ఇత్యస్య=క్ష అనేటటువంటి అక్షరమునకు, జిహ్వామూలీయః = జిహ్వామూలీయము, స్యాత్ =అగును. పాణినీయవ్యాకరణమునందు 'ఃక ఇతి జిహ్వామూలీయః' అన్నందుచేతను, జిహ్వామూలీయ మనఁగాను దాపలివిసర్గము గల [1]కకారమునకుఁ బేరుగాన ఃక అనునదిరాఁగా జఃక యని నిలిచెను, మునుపు చెప్పిన అఘోక్షజపక్ష్యాకా వచనమువలన జాక్షరము దంత్యాక్షర మాయెను. ఆంధ్రమునందు విసర్జనీయమే లేదు గనక అది లోపమైతేను జక్క అని యుండె అది తత్సమము చేస్తేను జక్కులు ఆయెను. ఇది మాగధీభాష నైనతద్భవము.

సీ. కుక్క గోలెం బోలి కూళ గుండము కంతి గుజ్జు కరాటంబు గజ్జి కట్టె
సిక చేత చిక్కంబు చిన్నె సింగము సెజ్జ లక్క లచ్చన సుద్ది లయ్య లాగు
ప్రోడ పొత్తము పోఁక పుడమి బన్నము బూది బీరంబు బికిరంబు పిట్టు పుటము
వదినె వెన్నుఁడు వంక వడుగు వీడెము వన్నె రక్కసి రవణంబు రిక్క పగ్గ
తే. పీఁట దయ్యము తోరంబు పెట్టె మట్టి
బత్తి జతనంబు జాతర ముత్తియంబు
దాది కుప్పస మిటికె నిద్దంబు పెరిమె
యిగము దెస డిగ్గి యనఁగఁ దద్భవము లయ్యె. 98

దీనికివివరము:—కుర్కురశబ్దమునకు కుక్క, గోళశబ్దమునకు గోలెము, ఆలిశబ్దమునకు ఓలి, క్రూరశబ్దమునకు కూళ, కుండశబ్దమునకు గుండము, గ్రంథిశబ్దమునకు కంతి, కుబ్జశబ్దమునకు గుజ్జు, కరండశబ్దమునకు కరాటము, ఖర్జూశబ్దమునకు గజ్జి, కాష్ఠశబ్దమునకు కట్టె, శిఖాశబ్దమునకు సిక, చేష్టాశబ్దమునకు చేత, శిక్యశబ్దమునకు చిక్కము, చిహ్నశబ్దమునకు చిన్నె, సింహాశబ్దమునకు సింగము, శయ్యకు సెజ్జ, లాక్షకు లక్క, లాంఛనకు లచ్చన, సూక్తికి సుద్ది, లంజకు లయ్య, లంఘకు లాగు, ప్రౌఢకు ప్రోడ, పుస్తకమునకు పొత్తము, పూగకు పోఁక, పృథివికి పుడమి, భగ్నమునకు బన్నము, భూతికి బూది, వీరశబ్దమునకు బీరము, భిక్షకు బికిరము, పిష్టమునకు పిట్టు, స్ఫుటకు పుటము, వధూనికి వదినె, విష్ణునకు వెన్నుఁడు, వక్రమునకు వంక, వటునకు వడుగు, వీటికి విడ్డెము-వీడెము, వర్ణమునకు వన్నె, రక్షశ్శబ్దమునకు రక్కసి, రమ్యకు రవణము, ఋక్షమునకు రిక్క, ప్రజ్ఞకు పగ్గె, విష్టరమునకు పీఁట, దైవమునకు దయ్యము, స్థూలమునకు తోరము-దూలము, పేటికి పెట్టె, మృత్తికకు మట్టి, భక్తికి బత్తి, యత్నశబ్దమునకు జతనము, యాత్రకు జాతర, మౌక్తికమునకు ముత్తియము, ధాత్రికి దాది, కూర్పాసమునకు కుప్పసము, ఇష్టికకు ఇటిక, స్నిగ్ధకు నిద్దము, ప్రేమకు పెరిమె, హిమమునకు ఇగము.

---

1. కకారమునకు దాపలనున్న యర్ధవిసర్గమునకు జిహ్వామూలీయమని సంజ్ఞ కాని అట్టి కకారమునకుఁగాదు. (పూ. ము).

సూ. వాస్యా త్క్వాచి ద్వకారో నాదిగత స్యాద్యవర్గసరళస్య.

అనియెడు నీయాంధ్రశబ్దచింతామణీ సూత్రమువలనఁ గకారమునకు వకారము వచ్చినను ఇవ మని యనవచ్చు. దిశకు దెస, దీర్ఘికకు డిగ్గి. ఇట్టివి లోకంబున ననేకములు గలిగి యుండు నవి యెల్లఁ బ్రాకృతవ్యాకరణమువలనను సంస్కృతాది భాషా నక్షత్రంబున నుద్భవించి తద్భవముల వెలయు తెలుఁగుపలుకు లని తెలియవలయు.

త్రిలింగశబ్దతద్భవము

క. శ్రీకాళిధరకాళేశ, ద్రాక్షారామంబు లనఁగఁ దనరారెడునీ
త్రిక్షేత్రంబులలింగము, లీ[1]క్షితిఁ ద్రిలింగసంజ్ఞ నెన్నిక కెక్కెన్. 99

తే. తత్త్రిలింగనివాసమై తనరుకతన
నాంధ్రదేశంబు దాఁ ద్రిలింగాఖ్య మయ్యెఁ
దెలుఁ గగుచుఁ దద్భవము దానివలనఁ బొడమె
[2]వెనుకఁ గొందఱు దానినే తెనుఁగు నండ్రు. 100

ఆంధ్రభాషాభేదచతుష్టయము

మూ. సూ. తజ్జా సమా చదేశ్యా గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధాభవతి.

తే. దైత్యదమన తత్సమ మనఁ దద్భవ మన
దేశ్య మన గ్రామ్యభాష నాఁ దెనుఁగు నాల్గు
విధము లందుఁ దత్సమమును విడిచి మూఁడు
నాంధ్రములె యెందు నందు గ్రామ్యంబు [3]దిరుగు. 101

తజ్జలక్షణము

మూ. సూ.—ప్రకృతిద్వయజా తజ్జా. 9.

తే. [4]వఱలుసిద్ధాక్షరములలో వర్ణసమితి, దూలఁ బోఁ బల్క నర్థంబు [5]దొడరుకొనుచు
సంస్కృతప్రాకృతాఖ్యభాషాద్వయమున, నుద్భవించిన తెలుఁగులు తద్భవములు.

తత్సమలక్షణము

మూ. సూ.—తుల్యా తు సమా. 10

క. తెనుఁగువిభక్తులకదపలఁ, దనరారఁగ నిలుప సంస్కృతప్రాకృతముల్
గనుపట్టుఁ దత్సమములన, వనజాక్షుఁడు జముఁడు దనుజవరులకు ననఁగన్. 103

---

1. క్షితిని (ప); క్షమను (పెం. వా). 2. వెనక (పెం. వా). 3. దిగును (ప); దిగుడు (పెం. వా). 4. వరుస. 5. దోఁపు (ప. పెం).

దేశ్యలక్షణములు

మా. సూ.—ప్రవాహినీ దేశ్యా. 11.

క. ఏదేశముమానవులకు, నాదేశముభాష దేశ్య మయ్యెగరుత్మ
త్సాది జనవ్యవహారముచే దాని నెఱింగి కృతులఁ జెప్పఁగ నొప్పున్. 104

ఆంధ్రదేశ్యభేదంబులు

క. జలశయన యాంధ్రదేశ్యంబులు రెండు దెఱంగు లయ్యె భువి శుద్ధాంధ్రం
బులు నన్యదేశజాంధ్రంబులు నాఁ గామెపలినామపురవరధామా. 105

తే. ఆంధ్రదేశపురస్థాయు లైనసకల, జనములకును మఱుంగుదేశంబు లేక
తేటతెల్లమిగాఁ బల్కుమాట లెల్ల నవని శుద్ధాంధ్రదేశ్యంబు లనఁగఁబడును. 106

క. పాలును బెరుఁగును నెయ్యిని, వాలాయం బుట్టెఁ బట్టి వంచుక త్రాగ౯
బో లెక్కక నీబిడ్డఁడు, జోలి యిఁకేమున్నదన్న శుద్ధాంధ్రంబుల్. 107

క. కేశవ యాంధ్రులు నానా, దేశంబులయందు నిలిచి తెలుఁగులె తత్త
ద్దేశోక్తు లంటఁ బలికిన, నాశబ్దము లన్యదేశజాంధ్రము లయ్యెన్. 108

సీ. ఆలంబు చివ్వ కయ్యము పోరు బవరంబు దుర మని యొంటరి దొమ్మి కలను
వెలఁది యింతి పడంతి యెలనాగ చెలి బోటి పొలఁతి తొయ్యలి నాతి మెలఁత నెలఁత
మేను మేవి మోవి గౌను డొందం బక్క పీను లుల్లము కేలు వెన్ను నొసలు
వాదిరి యేడ్తెఱ వఱలుట కొఱలుట నలి నొగి మొగిఁ బర్వి నలువు పొలుపు

తే. నెల తునుక వాఁక వలవంత నెమ్మి నెఱక, లారజము సోయగము గొనయంబు చిలుక
[1]బొల్ల చెచ్చెర మక్కువ తెల్లమి యనఁ, దనరు నిటు లన్యదేశజాంధ్రములు పెక్కు.

క. నెలకొనుసంస్కృతతత్సమ,ములు దొరలక శజ్జదేశ్యములమాఁటను సం
ధిలి కేవలాంధ్రములు నా, నలరుఁ గృతుల నచ్చతెనుఁగు లంద్రు తెలుఁగునన్.

క. తెలుఁగుమఱుంగులు ప్రాఁదెనుఁగులు తద్భవదేశ్యములును గూర్చి మృదుపదం
బులు గాఁగ నచ్చతెనుఁగులు, మెలఁకువలోఁ జెప్పఁ దగు శమీప్రాంతగృహా. 111

తే. అబ్ధిమేఖల కుదయించినట్టిసీతఁ
జేకొనియె రాఘవుం డని చెప్పుచోటఁ
గడలిమొలనూలిచేడియ గనినపడుచుఁ
దెచ్చుకొనె రాముఁ డనఁగను దెనుఁగు[2]మఱుఁగు. 112

1. బొల్లి (క). బొల్ల (వా). 2. లమరు (పె).

క. తొల్లింటిజనులవాక్యము, లెల్లను బ్రాఁదెనుఁగు లయ్యె నిప్పటివారల్
చెల్లుబడి నాడునవియే, [1]దెల్లమిగా నింకఁ బ్రాఁత తెలుఁగులు నృహరీ. 113

క. పుడమియుఁ సిరియును బడఁతులు, వెడవిలుతుఁడు పసిఁడికడుపువేల్పును గొడుకుల్
గదలి విడిమట్టు పాఁపల, నడుచు [2]గుఱ్ఱముసామి కనఁగ నచ్చతెనుంగుల్. 114

పూర్వకవిసమయసిద్ధపదంబులు

మూ. సూ.—సిద్ధిర్లోకాద్గ్రాహ్యా లోకోఽనన్యాదృశశ్చ నిత్యశ్చ. 12

క. కవులకు దేశ్యము లోక, వ్యవహారమువలనఁ దెలియ నగు నాలోక
వ్యవహారము నిత్యంబును, భువి నిజదేశమున యోగ్యమును నగుఁ గృష్ణా. 115

తే. అవనియందు లోకవ్యవహార మనఁగ, నాత్మదేశంబులను బెద్ద లైనవార
లాడుభాషావిశేషవాక్యములలోన, [3]వాడుకకు వచ్చునవి దుగ్ధవార్ధిశయన. 116

వ. అవి యెయ్యవి యనిన. 117

సీ. మదిరాక్షిచెవులు తొమ్మిదిలెక్క లన రాదు ముద్దియకనులు తమ్ము లన రాదు
శుకవాణిబుగ్గలు ముకురంబు లన రాదు చెలిపండ్లు మల్లెమొగ్గ లన రాదు
గజయానచండ్లు బంగరుకుండ లన రాదు సతిబొడ్డు సుడిని మెచ్చ దన రాదు
సరసిజాననముడ్డి సైకతం బన రాదు హరిమధ్యకాళ్ళు గుళ్లనఁగ రాదు
తే. క్రమత వీనికి వీనులు కన్నుదోయి
చెక్కులును బలువరుసలు నిక్కఁజన్నుఁ
గవయుఁ బొక్కిలి పిఱుఁదు చొక్కంపుటడుగు
లనుచు మును వాడి రవియ చేకొనఁగ వలయు. 118

తే. రణము [4]వర్ణించుచో వీరరసమునందు
యుద్ధపంచకమునఁ దిక్కయొజ్జ సారెఁ
గాళ్లటంచు రచించుట గాంచి కవులు
చెప్పుకొనిరి మీఁగాళ్లని చెలఁగి కృతుల. 119

సారంగధరచరిత్రమునందు సీసపాదము:—

సీ. ఉమ్మెత్తపువ్వు నా [5]నౌర పైనకుచ్చిళ్లు [6]చెలఁగి మీఁగాళ్ళపైఁ జిందులాడ (1-120)

1. దెల్లమిగా నింతఁ బ్రాఁత తెనుఁగులు నృహరీ (వా); దెల్లమిగా వింకఁ బ్రాఁత తెనుఁగులకు హరీ (ప). 2. గుఱుఱు (పెం). 3. వాడికకు (ప. వా. పెం). 4. వర్ణింపుచో (వా). 5. నొకటై (ప); నొరవైన (పెం). 6. చెలిక (ప. వా. పెం).

గ్రామ్యపదలక్షణము

మూ. సూ.—సంస్కారార్థో నియమోఽనియమా ద్గ్రామ్యం హి యత్త్వపభ్రంశః.

తే. ఉక్తలక్షణవంత మై యుండునట్టి, కావ్యముల[1] నెఱ్గవలయు సంస్కార మనుచు
హీనలక్షణకావ్యంబు తెఱుఁగ వలయు, గ్రామ్య మనుచు నపభ్రంశకంబు ననుచు.

క. లక్షణవిరహితకావ్యము, పక్షిగమన గ్రామ్య మనఁగఁబడు నది పెద్దల్
వీక్షింపరు లక్షణయుత, మీక్షితి నగ్రామ్య మని గ్రహింతురు ప్రీతిన్. 121

తే. క్షితి నపభ్రంశపదములు కృతులయందుఁ, గమలలోచన చెప్ప నర్హములు గావు
గాన నాంధ్రకవీంద్రులు వానిఁ దెలియ, వలయు నీశాస్త్రమునఁ దమకలఁపు నిలిపి.

తే. చులుకఁగా గ్రామ్యజనములువలుకునట్టి, తెనుఁగుమాటలు గ్రామ్యంబులనఁగఁ బడియె
వర్ణలోపంబు నొంది కావ్యములఁజొరవు, పరులఁదెగడెదుచో నొప్పుఁ బాలదొంగ.

తే. అక్షరవిలోప మై యుండునట్టిపలుకు, గ్రామ్య మననొప్పు నది యపభ్రంశకంబు
ననఁగఁబడు ధాత్రి నాకడ కాడ యనుచు, నడుమ నున్నకకారంబు నుడువకున్న.

క. దస్తాఁడా హరి సొమ్ములు, దెస్తాఁడా గొల్ల [2]దంట దిట్టక కరుణన్
జాస్తాఁడా కౌఁగిలి నేఁ, డిస్తాఁడా చెప్పు మన్న నివి గ్రామ్యోక్తుల్. 125

అగ్రామ్యపదలక్షణము

మూ. సూ.—విరళా వేచోషాదికశబ్దా [3]ప్రవ్యాహారస్తు శబ్దజ్ఞాః, ఇహ తు ప్రవ్యాహార్యం సఙ్కేతితసుప్రసిద్ధ మేవ పదమ్.

సీ. ధరణిపైఁ బుట్టి మధ్యమపురుషంబున బహువచనంబునఁ బరఁగుచుండు
నట్టివేచోషశబ్దాదులు కడు నప్రసిద్ధంబు లగు నైన శేషశయన
వేదంబునందు వానిఁ బ్రయోగంబులు [4]గలవు నవార్తికంబులును "నోఽథ
నాస్త్యప్రయుక్త"యటంచు మహాభాష్యమునఁ బతంజలి యుక్తము లె యటంచుఁ

---

1. 'తెఱుఁగవలయు' పూ. ము. ప్రాఁతఅచ్చుప్రతుల నటులున్నను పై రీతిస్వల్పమైన సవరణతో గణభంగదోషము నవరింపనగును. 'చూచి కాకెత్తిపచ్చునె సుద్దతాత' నన్నిచ్చుమా. ప్ర. 2. దండు (ప); దంట (వా. పె.) 3. ప్రత్యాహారస్తు—ప్రత్యాహార్యం (ప). 4. గలవు గావున వార్తికంబునొద్ద "నాస్త్యప్రయుక్త" (ప); గలవు నవార్తికంబులును "నోఽథ, నస్త్యప్రయుక్త" (వా).

తే. బలుకుటను సంస్కృతమున శబ్దశాస్త్ర, సిద్ధశబ్దంబులను గూర్చి చెప్పుచుందు
రాంధ్రమున సుప్రసిద్ధంబు లైనపూర్వ, కవిసమయసిద్ధపదములుగాని చోరవు. 126

వ. పేచయన్నందుకు ధాతువు 'డుపచష్పాకే' యనునది. 'ఊష' యన్నందుకు ధాతువు 'వస నివాసే' యనునది. 127

ఆ. గ్రామ్య మైన నాంధ్రకవులు సంకేతిత, సుప్రసిద్ధ మనుచు సూత్రమునను
గలిమిఁ బూర్వసుకవికావ్యోక్తములు ప్రసిద్ధంబు లైనఁ గూర్పఁదలఁతు [1]రపుడు.

వ. అది యె ట్లనినఁ గనియె ననవలసినభూతార్థక్రియాపదైకవచనంబునందు [illegible] లోపము చేసి కనెనఁట యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనులు ప్రయోగించినారు గనుక నది సాధనము చేసికొని యాంధ్రకవితాపితామహుఁడు కొనియె ననుటకుఁ గొనె నని చెప్పె నని యెవ్వి యనిన. 129

ఆదిపర్వమునందు:—

క. [2]వనకన్యక యఁట నే నఁట, వనమున గాంధర్వమున వివాహం బఁట నం
దనుఁ గనె నఁట మఱచితి నఁట, వినఁ గూడునె యిట్టిభంగి విపరీతోక్తుల్. 130

విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

[3]ఉ. భూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మను [4]కాంచి యజాండభాండముల్
వానను మీఁదఁ బోవ [5]నడువం గొనెఁ ద న్నన నగ్రనిశ్చల
ధ్యానచలత్వనిష్ఠలె సమస్తజగంబులజాడ్యచేతనల్
గా నులి కెక్కు సైన్యపతికాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్. 131

కందగీతిగర్భచంపకమాల

చ. నరహరి కేశవా వనజనాభ రమాధవ వంశహస్త బం
ధురసుగుణాకరా దురితదూర జనార్దన దోర్బలాఢ్య గీ
ర్వర గిరిశస్తుతా మురహరా సురపూజితముఖ్యపాద సుం
దర పురుషాగ్రణీ భుజగతల్ప శచీపతిపుత్రరక్షణా. 132

గర్భకందము

క. హరి కేశవా వనజనాభ రమాధవ వంశహస్త బంధురసుగుణా
గిరిశస్తుతా మురహరా, సురపూజితముఖ్యపాద సుందరపురుషా. 133

---

1. రదను (వా); రలమి (పెం). 2. ఈపద్యము పినవీరభద్రుని శృంగార శాకుంతలమునందుఁ గనఁబడును గాని ఆదిపర్వమునందుఁ గనఁబడదు. చూ. పు. 95 శృం. శా. 3. ఇది ఆముక్తమాల్యదకు నామాంతరము (రా). 4. దాల్చి (పెం). 5. నడవం (పు. వా. పెం).

గర్భగీతము

తే. వనజనాభ రమాధవ వంశహస్త దురితదూర జనార్దన దోర్బలాఢ్య
మురహరా సురపూజితముఖ్యపాద, భుజగతల్ప శచీపతిపుత్రరక్ష. 134

ఆశ్వాసాంత గద్యము

ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర, భారద్వాజగోత్ర, కామెపల్లీపురమందిర, నందనందనచరణారవిందవందనాభిలాషమనీషాప్రాభవ, వెంగనార్యతనూభవ, విద్యావిశేషసురాచార్య, కాకునూర్యప్పకవివర్యవిరచితం బైనయాంధ్రశబ్దచింతామణి యను సంధ్ర వ్యాకర్ణశాస్త్రంబునందు గోవింద, కౌస్తుభ, వైజయంతీ, శ్రీవత్స, మురళీ, పంచాయుధ, పీతాంబర, బర్హిబర్హ, లక్ష్మీ, క్షమా, నంత, గరుడ, విష్వక్సేన, మారుతి, పరమభాగవత, విధాతృ, శారదా, శివ, భవానీ, గణేశ, గుహ, లోకపాల, గ్రహ, పురాతనవర్తమానభావికవిగురునమస్కారంబును, స్వప్నప్రకారంబును, భగవద్వాక్యంబును, గ్రంథప్రభావంబును, కర్తృవంశావతారంబును, కవివిచారంబును, షష్ఠ్యంతములును, మూలసూత్రంబులును, పూర్వగ్రంథనామ సంగ్రహంబును, ప్రబంధమహిమయుం, గావ్యభేదంబులును, శబ్దార్థలక్షణాలంకారదోషంబులును, వాక్యలక్షణంబును, రసవివేకంబును, పంచవిధభావంబులును, శృంగారరసస్వరూపంబును, అష్టరసప్రపంచంబును, నాయకనిర్ణయంబును, సుకవిమాహాత్మ్యంబును, దల్లక్షణంబును, సప్తవిధకవులును, కుకవినిరసనంబును, కవితాప్రశంసయు, దేశభాషావిశేషంబులును, భాషాష్టకోత్పత్తివివరణంబులును, ప్రకృతి వికృతి భేదంబులును, దద్భవంబులును, ఆంధ్రభాషాభేదచతుష్టయంబును, పూర్వకవిసమయసిద్ధపదంబులును, గ్రామ్యాగ్రామ్యంబులును గల భాషాపరిచ్ఛేదం బను ప్రథమాశ్వాసము.

వర్ణపరిచ్ఛేదము

ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీమహితకొండవీటి
నామకరమ్యగిరిదుర్గనగరాభిమత
శ్రీమకరవాహనహరి
ధ్యామిస్థితకామెపల్లిపురవరశరణా. 1

క. అవధారు శబ్దశాసను, డవనిఁ గలియుగమున గాది నారాజమహేం
ద్రవరంబునఁ జెప్పినయాం, ధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనుఁగింతున్. 2

క. శిష్టార్యావింశతి విస్పష్టముగా నక్షరప్రపంచము లోకో
త్కృష్టుఁడు నన్నయ సుకవుల, కిష్టాపత్తిగ వచించె నెంతయుఁ బ్రీతిన్. 3

వర్ణపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు. ఆర్యావృత్తశ్లోకంబులు:—

ప్రాణా స్సమాసతోఽచో బిందు రనుస్వార ఏ జఢో వక్రః,
వక్రతమ ఐజ్ఝల స్స్యు స్సమాసతః ప్రాణినో ద్రుతాఖ్యో నః. 1

కచటతపాః పరుషాఖ్యా గజడదబా స్తు సరళాః స్థిరా ఇతరే,
ఏతా స్సంజ్ఞా స్సర్వా జ్ఞాత్వా పశ్చా త్ప్రవర్తయే దత్ర. 2

బాలేందుపరిధిశృంగావర్తకుశగ్రంథివాత్రబరశుసమాః,
ఆద్యా ఇభకరతుల్యా స్తద్దీర్ఘా శూన్యలసన్నిభా వన్యా. 3

సిద్ధ స్సాధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్ధభేదతో ద్వివిధః,
హ్రస్వా త్పూర్ణోఽపి భవే ద్దీర్ఘా చ్ఛే త్ఖండ ఏవ స జ్ఞేయః. 4

దరశార్ఙ్గపిప్పలదళాంకుశపన్నగసన్నిభాః క్రమా త్పరుషాః,
స్తంభవిరేఖాధిక్యై స్త ఏవ వర్గద్వితీయవర్ణాద్యాః. 5

[1]కిరతరిహా స్తిమ స్తకశు క్తితులాసనవితర్దిసీరసమాః,
అంత స్థా శ్చోష్మాణో దంత్యౌ చజౌ గురురళా చ బిందుయుతౌ. 6
ఆద్యాయాః పఞ్చాశ ద్వర్ణాః ప్రకృతే స్తు తే దశోనా స్స్యుః,
సప్తత్రింశ దిహా న్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్. 7
ద్వివిధా విసుదేదో తో చో వక్రతమా వనుస్వారా,
కగచజయుగటడణతదన పబమయరయుగలయుగవసహా శ్చ హాలః. 8
వికృతిపదాదౌ ప్రథమా స్తస్థ తృతీయానునాసికా న స్తః,
అయిగవుగాదేశౌ స్తః క్రమేణ సర్వత్ర వక్రతమయో ర్వా. 9
వా స్యా త్క్వచి ద్వకారో నాదిగత స్యాద్యవర్గసరళస్య,
అ ద్ద న్త్యస్తాలవ్య శ్చు ర్వక్రః స్యా న్మిథ స్సవర్ణ శ్చ. 10
లఘువోఽలఘువ శ్చేతి ద్వేధా స్తస్థా న్విద న్తి శాస్తారః,
అన్యే న్య వ్యాకరణస్పృష్టా ర స్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః. 11
అద్యః క్రియాసు [2]భూతాద్యర్థసముద్యోతితం వినా సర్వః,
యచ్ఛ్రుతి మార్యా లఘుయం ప్రవద న్తి ప్రాణతః పరం ప్రాణమ్. 12
క్వచి దపి న స్త ఉదోతౌ దంతోష్ఠభవస్య వికృతి శబ్దాదౌ,
నా న్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయో స్తు నిత్యం స్యాత్. 13
శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్త ఏవ కావ్యాదౌ,
గ్రాహ్యాః పురా స్త్రరసగిరిసుద్రే ష్వకచటహామాతృకానింద్యాః. 14
[3]ఆద్యోర్వలి ద్ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసో త్ర పాదపాదేషు,
స్వస్వచరణేషు పూర్వః ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవ స్యాత్. 15
వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యం గణై ర్నిసర్గాఖ్యైః,
సంబద్ధం వృత్తం స్యా దుపగణమాత్రాభి రన్వితా జాతిః. 16
శాస్తార ఏకమాత్రాం లఘో ర్ద్విమాత్రే గురో రితి వద న్తి,
గౌ లౌ గగలలసంజ్ఞౌ గ్లో హాగణో లఘుగురూ లగో వగణః. 17
గత్రితయం లత్రితయం మనసంజ్ఞా వాద్యమధ్యమాంత్యార్ణాః,
గురవ శ్చే ద్భజ సగణా లఘవో యది యరతసంజ్ఞకాః క్రమతః. 18

1. కిరణాహా స్తి (ప. వా.) 2. భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా.
3. 15-20 శ్లోకముల వివరణము తృతీయాశ్వాసములో ఉన్నది.

మిత్రా నగలా వింద్రా నలనగసలభరతా శ్చంద్రా మలషుః,
రలరగతలతగనవనహా భలభగసలలనలలనగగసవసహాః. 19

దీర్ఘ స్సంయుక్తాద్యః పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణ శ్చ,
ఏతే గురవ శ్శేషా స్సర్వే లఘ్వక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః. 20

ఇతి శ్రీసకలభాషావాగనుశాసన నన్నయభట్టవిరచితాన్ధ్రశబ్ద
చిన్తామణౌ వర్ణపరిచ్ఛేదో ద్వితీయః.

క. ఈ శ్లోకంబు లిరువదియును నలువదిరెండు సూత్రంబు లయ్యె నవి యెల్ల నిందు
వివరించెద. 3

తే. కాంచనాంబర కవితాప్రపంచ మెల్ల, వర్ణరూపంబు గాన నావర్ణములకుఁ
గలుగు భేదంబు లెఱుఁగక కవిత వలుక, వలను గామి వచించెద వాని నెల్ల. 5

వర్ణసంజ్ఞలు

క. మాతృకలు వర్ణములు మఱి, భూతలమున వర్ణములు [1]లిపులు వ్రాలు ననఁగా
దైతే బహువిధంబున విఖ్యాతము లగు నక్షరాహ్వయము లివి యైదున్. 6

సీ. అదులు పదియాఱు నచ్చులు స్వరములు ముప్పదిమూఁడు కా మొదలు గాఁగ
నవనిపై హల్లులు వ్యంజనమ్ములు నయ్యె నీవ్యంజనములలో నిరువదేను
స్పర్శము ల్మొదలియక్షరములు పయినాల్గు నంతస్థములు యకారాదికములు
పిదప శవర్ణంబు మొదలుగా నూష్మంబు లయ్యె నాస్పర్శంబు లైదు నైదు

తే. వర్ణములు గూడ నొక్కొక్క వర్గ మగును, వర్గవర్గంబు తుద లేనువర్ణములును
ధరణి ననునాసికము లనఁ బరఁగుచుండు, జమ్మికడఁ గామెపలి నున్నచక్రపాణి. 7

సీ. అత్వం బకారంబు ననఁ దలకట్టు నిక్కము దానిదీర్ఘ మాకార మయ్యె
నిత్వం బికారంబు నిది పిల్లగుడు నుపే రీకార మన గుడి సొఁగుదీర్ఘ
మమరు నుత్వము నుకారము ననఁ గుఱుచకొమ్మూకార మన దీర్ఘయుక్తశృంగ
మొనరు వట్రువ ఋత్వమును ఋకారము నన దీనిఁ జాఁపిన ఋత్వదీర్ఘ మనఁగ

తే. నేత్వ మేకార మైకార మైత్వ మయ్యె, నోత్వ మోకార మౌకార మౌత్వ మయ్యె
వసుధఁ బ్రత్యేకలిపు లైనవ్యంజనముల, పైనిఁ గూడిన నిమ్మాడ్కిఁ బలుకఁబడును.

తే. అత్తు నాత్తును మఱి యిత్తు నీత్తు నుత్తు, నూత్తు నేత్తును వెస నైత్తు నోత్తు నౌత్తు
వరుసలో నివి పదియును స్వరములయ్యె, ముంగలఁ బ్రయోగములఁ దెలియంగవలయు.

---

1. లిఖులు - అని ప్రాచీనముద్రణము.

క. విడుదలు సెఱయక్కరములు, పొడవులు చాఁపులును దీర్ఘములు నన నొక్కటై
వడివ్రాలు ఱుఱుచ లలరును, గిడుసులు గుజ్జులు ననంగ క్షితి హ్రస్వలిపుల్. 10

క. సున్న యన బొట్టనంగా, సెన్న ననుస్వారసంజ్ఞ లిలవలఱుల రెం
డున్నది విసర్గ మనఁ జనుఁ, బున్నగపలితయన ధవళపంకజనయనా. 11

ఆ. గజడదబలు మొదలుగా వర్గవర్గంబు, నందు మూఁడు మూఁడు హ యొకండు
యాదిలిపులు నాల్గు నన్యవర్ణయుతంబు, లైనశసలు ఘోష లనఁగఁ దనరు. 12

తే. ఒత్తు జడ్డయు ద్విత్వసంయుక్తములును, మహిని సంయోగవర్ణనామంబు లయ్యెఁ
బైస్వరము లేక కడుఁ దేలఁ బలుకఁబడిన, వ్యంజనంబులు పొల్లు లనం దెలంగు. 13

మూ. సూ.—ప్రాణా స్సమాసతోఽచో బిన్దు రనుస్వార ఏ జఘో వక్రః,
వక్రతమ ఐ ఝల స్స్యు స్సమాసతః ప్రాణినో ద్రుతాఖ్యో నః,
కచటతపాః పరుషాఖ్యా గజడదబా స్తు సరళా స్థిరా ఇతరే,
ఏతా స్సంజ్ఞా స్సర్వా జ్ఞాత్వా పశ్చా త్ప్రవర్తయే దత్ర. 1

సీ. అచ్చులు ప్రాణంబు లని చెప్పఁబడు ననుస్వారంబు బిందుప్రశస్తిఁ గాంచు
నేత్వంబు నోత్వంబు నెసఁగు వక్రము లన వానిమీఁదివి రెండు వక్రతమము
లిలఁ బ్రాణి లనుపేర నేపారు హల్లులు ద్రుత మనంగ నకార మతిశయిల్లు
వర్గాదులను గలవర్ణంబు లైదును బరుషనామంబు లై ప్రణుతి కెక్కుఁ

తే. పంచవర్గతృతీయముల్ పరమపురుష, సరళముల్ శేషహల్లులు స్థిరము లయ్యె
శబ్దశాస్త్రంబు గాన నీసంజ్ఞ లెల్లఁ, దెలిసి యీగ్రంథమునఁ బ్రవర్తించు టొప్పు.

వర్ణోత్పత్తిస్థానంబులు

క. ఇమ్మహి ద్విస్థానోద్భూతమ్ములు వక్రయమవక్రతమయుగ్మవకా
రమ్ములు మఱియేకస్థల, జమ్ము లితరవర్ణములు భుజంగశయానా. 15

సీ. ఉదయించు నత్వంబు మొదలుగా రెండురెండచ్చులు వరుసతో నఱుతఁ దాలు
వుల నోష్ఠముల నవుదల దంతములఁ గంఠతాలువుల గళోష్ఠతలములందు
బుట్టు నాసను గళంబున విసర్గంబును గాదివర్ణము లైదు నైదు గూడి
తగఁ గంఠతాలుమస్తకరదోష్ఠముల నంతస్థము ల్తాలుమస్తకరదముల

తే. నూర్ధ్వదంతాధరంబుల నూష్మలిపులు, క్రమతఁ దాలుశిరోదంతకంఠములను
బలువ్రాయి శిరంబున బొడిరాకు, స్థానభేదంబు లేదు దంతములఁ జజలు. 16

వ. బలువ్రాయి యనఁగా దొడ్డళకార మనుట. 17

తే. అలఘుఱళదంత్యచజులకు హ్రస్వవక్రములకు నిందుఁ బ్రత్యేకించి పలుకనియొడఁ
గ్రమతఁ దత్తత్ప్రధానవర్ణముల కెవ్వి, యనియె వానికి నని తెలియంగ వలయు.

తే. అచ్చు లొకవర్గ మయ్యె స్పర్శాక్షరంబు, లయిదువర్గంబు లయ్యె యాద్యష్టకంబు
దలఁప నొకవర్గ మింకఁ గొందఱమతంబు, నూష్మములు నొకవర్గ మైయొప్పుచుండు.

శుద్ధాంధ్రలిపి లేఖనక్రమము

క. మొదల నకారాద్యచ్చులు, వదియాఱును వానిపిఱుఁద బాణాసురదు
ర్మదహర కాదిలిపులు ముప్పదిమూఁడును బుట్టి వాక్ప్రపంచం బయ్యెన్. 20

మూ. సూ.—బాలేందుపరిధిశృంగావర్తకుశగ్రంథిదాత్రపరశుసమాః,
ఆద్యా ఇభకరతుల్యా స్తద్దీర్ఘా శ్శూలసన్నిభా వన్త్యా. 2

సీ. విదియచంద్రునిమాడ్కి వెలయు నకారము దానికుడివంక శృంగంబుకొన గుణింపఁ
బ్రభవించుఁ దక్కినప్రాణంబు లెల్లను నడిమికి గుడిఁ జుట్టి విడువ నిత్తు
కుడి నావృకొమ్ముకై వడి వ్రాయ నుత్వంబు క్రిందను గుడి నిల్ప బుత్వ మయ్యె
వలపల మీఁదికి మెలి గొన్న ఇస్వర మెడమ నెత్వం బొప్పుఁ గొడవలిక్రియ

తే. యామ్యమున గండ్రగొడ్డలియ ట్లొనర్పఁ, గ్రాలు నొత్వ మిన్నింటిదీర్ఘములు కుడిని
గరికరాకృతిఁ దనరుడాకడవలపల, నమరు నైత్వౌత్వములు త్రిశూలములకరణి. 21

*వీనికి రూపములు

ౘ-ఇది అకారము, ౘా-ఇది ఆకారము, ి-ఇది ఇకారము, ీ-ఇది ఈకారము, ం-ఇది ఉకారము, ూ-ఇది ఊకారము, ృ-ఇది ఋకారము, ౄ-ఇది ౠకారము, ఌ-ఇది ఌకారము, ౡ-ఇది ౡకారము, ె-ఇది ఎకారము, ే-ఇది ఏకారము, ఐ-ఇది ఐకారము, ొ-ఇది ఒకారము, ో-ఇది ఓకారము, ౌ-ఇది ఔకారము, "అనుక్త మన్యవత్" అనున్యాయము చేత నీశబ్దానుశాసనసూత్రమునందుఁ జెప్పిన యనుస్వారమును, విసర్జనీయమును, సకలదేశప్రశస్తమైన నాగరలిపియందు నెటువలెనో యటులఁ దెలిసికొనునది. తత్స్వరూపంబులు-ం-అం-ఇది పూర్ణానుస్వారము, ః-అః-ఇది విసర్జనీయము, ఇవి యచ్చు లనంబడు.

అనుస్వారనిర్ణయము

మూ. సూ.—సిద్ధ స్సాధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్ధభేదతో ద్వివిధః,
హ్రస్వా త్పూర్ణోఽపి భవే ద్దీర్ఘా చ్చే త్ఖండ ఏవ స జ్ఞేయః. 3

* ఈ రూపములు సరియయినవి కావు. పూర్వకాలపువ్రాఁత ఎట్లుండెనో తెలియ గోరువారు బర్నెలువ్రాసిన 'సౌ దిండియన్ పేలియాగ్రఫీ' అనేపుస్తకముగాని, ఆంధ్ర విజ్ఞానసర్వస్వముగాని చూడవలెను. (గి).

సీ. పొసఁగ దీర్ఘాఖండపూర్ణంబు లనుపదంబులు సంజ్ఞ లౌ గట్టిపొట్టులకును
హ్రస్వఖండార్ధంబు లనుశబ్దములు మూఁడు నరసున్నలకుఁ బేరు లగుచు నుండు
శబ్దంబులోఁ దాను జనియించుబిందువు సిద్ధంబు నాఁగఁ బ్రసిద్ధ మగును
బదమి నకారంబు చెడి యైనయాయనుస్వారంబు సాధ్యసంజ్ఞమున వెలయుం
తే. నిక్క మీసిద్ధసాధ్యంబు లొక్కటొకటి, ఖండపూర్ణంబు లన ద్విప్రకార మయ్యె
నవియె క్రమమున హ్రస్వదీర్ఘాక్షరముల, మీఁద రెండు తెఱంగులై మెఱయుఁ గృష్ణ.
ఆ. వెలఁది చెలఁగి నిన్నుఁ దలఁచిన నన సిద్ధ, ఖండబిందు వయ్యెఁ గమలనాభ
పొంక మైనయింతిపొందు సొం పగు నన, సిద్ధపూర్ణబిందు విద్ధచరిత. 23
క. ఘనుఁ గొలిచెదఁ గాళిందీ, ధవు ననుచును విశ్రుతులను ద్రుతంబులు చెడి బిం
దువు లైన వెల్ల సాధ్యో, ద్భవఖండము లయ్యెఁ గామెపల్లినివేశా. 24
క. కెందమ్ములు చెంగలువలు, ముందర చెంగావిచీర ముంగొంగ నన నీ
చందము లెల్లను నందిత, బృందారక సాధ్యపూర్ణబిందువు లయ్యెన్. 25
మూ. సూ:—హ్రస్వాత్పూర్ణోఽపి భవేద్దీర్ఘాచ్ఛ ఖండ ఏవ వి(స)జ్ఞేయః
తే. జగతిపై సిద్ధసాధ్యసంజ్ఞలఁ బొసంగు
ఖండములు హ్రస్వలిపులపై నుండెనేని
వాని బూర్ణంబులను జేయ వచ్చుఁ గృతులఁ
బూర్ణములు ఖండములు సేయఁ బొసఁగ వెందు. 26
క. కొలఁకులకుఁ గొలంకులు నాఁ, దలఁపులకుఁ దలంపు లిట్లు తగ సిద్ధము లై
చెలు వందుఁ బెఱతసున్నలు, వెలయును బూర్ణంబు లగుచు విమతధరతల్పా. 27
క. జలజాతుఁ గొలుతు ననుచో, జలజాతుం గొలుతు ననుచు సాధ్యార్థము భూ
తలమున నరసున్నయుం బై, చెలు వగుఁ గామెపలివాస సిద్ధోల్లాసా. 28
తే. నిడుద లగునక్కరములపై నిలిచినట్టి, యర్ధబిందువు[1]లన్నియు నరసి చూడ
ధరణి సిద్ధంబు లైన సాధ్యంబు లైన, ఖండములె కాని పూర్ణముల్ గావు సుమ్ము.
ఆ. లోఁగ వించుకైన తాఁగతనంబున, దోఁచి వలువ లెల్ల దాఁచినావు
గీఁటు[2]బూర కొమ్ము సేఁ జన వలె నన్న, నిడుదమీఁద సున్న నిలుచు సగము. 30
తే. హల్లులను బంచవర్గంబులందు మొదలి, వర్ణములకును మూఁడవవర్ణములకుఁ
దక్క నితరాక్షరములకు దాపలికడ, నాంధ్రపదమధ్యమునఁ బుట్టదయ్యె బొట్టు.
సీ. కొంకక పోఁకమై కొమ్మతోఁ జతురెంచి ముంగల నాఁగిన మురు వధించె
మించి చెయ్యాఁచక మేదినీసుతుఁ ద్రుంచి నెంజిలి రోఁజాకన్నియలఁ గొనియె

1. లెల్లను. 2. పోరకిమ్ము (ఓ).

మింటితోఁటను గలమేటివృక్షము దెచ్చి మెండుగాఁ గోఁడిన మెలఁత కిచ్చి
వింతసోఁకల గోపకాంతల వలపించి [1]పొం దూఁది బహువిధంబుల రమించె
తే. కంపుతూఁపులు గలవన్నెకానిఁ గాంచెఁ, గంబమునఁ బుట్టెఁ దాఁ జేటికరణి నొప్పె
నార హరి యనఁ బూర్ణంబు లర్ధములును, బరుషసరళాదులను గనుకట్టు నిట్లు. 32
తే. సగముజాబిల్లివలె వ్రాయ సగమునున్న, నిండుజాబిల్లివలె వ్రాయ నిండునున్న
యయ్యెనీభేదములెఱింగి యాంధ్రకృతుల, వ్రాయఁదగుబిందువులుపొందవేయుపక్ష.
వ. ఁ ఇది యర్ధబిందువు. ం ఇది పూర్ణ బిందువు. (ఇంకను అచ్చులన్ని వరుసకు వ్రాయు
చున్నాము. (?)) 33

మూ. సూ: దరశార్ఙ్గపిప్పలదళాంకుశపన్నగసన్నిభాః క్రమాత్పరుషాః,
స్తంభ విరేఖాధిక్యే స్త ఏవ వర్గద్వితీయవర్ణాద్యాః. 5

సీ. శంఖశార్ఙ్గద్విపాశనదళాంకుశపన్నగాకృతులను మీఁద నడ్డరేఖ
వలపల నొక్కటి నిలుపంగఁ బరుషంబులై దును వరుసఁ జెన్నారుచుండుఁ
గ్రిందఁ గంబముపోల్కి గీటొక్కటిడిన నాద్యములు రెండవలిపులై పొసఁగుఁ
బైనున్నగీటు లిబ్బడి సేయఁ బ్రథమాక్షరంబులు సరళవర్ణంబు లగును
తే. గంబమొక్కటి రేఖాయుగంబు క్రింద, వ్రాసినఁ దృతీయమును జతుర్థంబు నగును
నిలువుగీఁటులు రెండునుం గలసి తమ్ముఁ, గదియఁ దొల్లింటి వనునాసికంబు లగును.

[2] హల్లులకు రూపంబులు

క - ఇది క్ కారము, కి - ఇది ఖ్ కారము, క్ - ఇది గ్ కారము, క్౭ - ఇది ఘ్ కారము, క్ర - ఇది ఙ్ కారము, బా - ఇది చ్ కారము, చే - ఇది ౘ్ కారము, ఘా - ఇది ఛ్ కారము, చ్ - ఇది జ్ కారము, చే్ - ఇది ౙ్ కారము, చా ౭ ఇది ఝ్ కారము, చ్రా - ఇది ఞ్ కారము, టా - ఇది ట్ కారము, ఠా - ఇది ఠ్ కారము, ట్ - ఇది డ్ కారము, ట్రా - ఇది ఢ్ కారము, ట్రా - ఇది ణ్ కారము, త్ - ఇది త్ కారము, త్ - ఇది థ్ కారము, త్ - ఇది ద్ కారము, త్౭ - ఇది ధ్ కారము, త్ర - ఇది న్ కారము, బా - ఇది ప్ కారము, భా - ఇది ఫ్ కారము, బ్ - ఇది బ్ కారము, భ్రా ఇది భ్ కారము, బ్రా - ఇది మ్ కారము. ఇవి స్పర్శము లనం బడును.

---

1. పొం దూఁచి (క). 2. చూ. పు. 48 - అథస్సూచిక

మూ. సూ:—కిర[1]తరిహాస్తిమస్తకశుక్తితులాసనవితర్దిసీరసమాః,
అంతస్థాశ్చోష్మాణో దంత్యచజౌ గురురలౌ చ బిందుయుతౌ. 6

'తరి' అంటేను నావకు పేరు.

తే. శుకతరిమతంగభవకుంభశుక్తినిభంబు లంతస్థములు తులాభద్రపీఠ
వేదికాహాలనిభములం గాదిలిపులు, దంత్యచజగురురలలకుఁ దనరు బొట్టు. 35

య - ఇది య్‌కారము, ర - ఇది ర్‌కారము, ల - ఇది ల్‌కారము, ళ - ఇది ళ్‌కారము, వ - ఇది వ్‌కారము. ఇవి యంతస్థము లనంబడు.

శ - ఇది శ్‌వర్ణము, ష - ఇది ష్‌కారము, స - ఇది స్‌కారము, హ - ఇది హ్‌కారము, ళ - ఇది దొడ్డ ళ్ కారము. ఇవి యూష్మము లనంబడు.

క. పొల్లు లయి తాము పుట్టియుఁ, హల్లులు ప్రాణములతోడ సంబంధితనయా
వల్లభ కూడి కదా తల, ముల్లు గుడులు శృంగములును మొదలుగఁ దాల్చున్. 36

వ. అది యెట్లనిన. 37

క్‌కారముతోడ నచ్చులుగూర్చి గుణించెడివిధము

క - ఇది క్. క్‌కారమునకు తలకట్టు ఇచ్చితే క. తలకట్టున దీర్ఘమిచ్చితే కా. క్‌కారమునకు గుడియిచ్చితే కి. గుడిలో దీర్ఘమిచ్చితే కీ. క్‌కారమునకు కొమ్మునిచ్చితే కు. కొమ్మున దీర్ఘమిచ్చితే కూ. క్‌కారమునకు వట్రువసుడియిచ్చితే కృ. వట్రువసుడిని దీర్ఘమిచ్చితే కౄ. క్‌కానమునకు ఌత్వమిచ్చితే కౢ. ఌత్వమునకు దీర్ఘమిచ్చితే కౣ. క్‌కారమునకు ,ఎత్వమిచ్చితే కె. ఎత్వమునకు దీర్ఘమిచ్చితే కే. క్‌కారమునకు ఒత్వమిచ్చితే కొ. ఒత్వమునకు దీర్ఘమిచ్చితే కో. క్‌కారమునకు ఐత్వమిచ్చితే కై. క్‌కారమునకు ఔత్వమిచ్చితే కౌ. క్‌కారమునకు అరసున్న పెట్టితే కఁ. నెరసున్న పెట్టితే కం. క్‌కారమునకు విసర్గము పెట్టితే కః. ఇటువలెనే హల్లుల కెల్లా వ్రాయవలెనని తెలుసుకొనేది.

ఇది స్వరగుణితము.

తే. ఎన్నిహల్లులు జడ్డలై యున్న నేమి, [2]పొల్లలకు మీఁద నుండెడుహల్లు లెల్లఁ
గడపటను వ్రాయుద్విత్వ మొక్కటియె తాల్చు, దానితలకట్లు మొదలైన వానినెల్ల.

1. శా. 2. పొల్లు. (పూ. ము.)

వ. ప్రద్యుమ్నుఁడు—బ్ర ౨ క్ష్యు బ్ర ప్త్యు ౧ టాయు ఇటువలెఁ గ్రిందను వ్రాసిన యొత్తులకే కలకట్లు మొదలైనవి వ్రాసేది ఈ లిపియందు రేఫమునకు నొత్తులు వ్రాసేదిగాని వలపలగిలక లేదు. అది యె ట్లంటేను. 40

తే. మొదల రేఫాక్షరంబు నాపిదప దాని
జడ్డయును గూర్చి యొకటిగాఁ జదువుకొనుచు
ముందు జడ్డయుం బెగ రేఫమునకు బదులు
గిలుక [1]లిఖియించియుం వచింతు రిలఁ గుమతులు. 41

వ. స్వర్గమనుటకు—స్వ ర గ ం బ్ర యు యిటులాగే వ్రాసేది. 42

క. పద్యాదిప్రాణంబుల, నాద్యంతాంతస్థములుగ నక్షలు కృతులం
జైద్యహర వ్రాయుదురు తమ, విద్యాధికు లెల్లఁ జూచి వికవిక నవ్వన్. 43

క. ఇరు లీఁగ లుఱుత లూ ళ్లివ్వరు నేమిటి కొక్కఁ డొప్పు వానికి ననుచీ
కరణిపదంబుల మొదలిడి, స్వరము లనుచుఁ దెలిసి వ్రాయఁ జనుఁ బద్యాదిన్. 44

క. బలుఁబొట్టుల పైవర్ణం, బులు క్రిందట నవియె మరల మూఢమతులు జ
డ్డలు చేసి వ్రాయుచుందురు, విలిఖింపరు వాని నెందు ద్విత్వము లార్యుల్.[2] 45

ఆ. [3]హల్లుమీఁద నున్నహల్లు దానికి ద్విత్వ,మొందుఁ గాని వేఱె యొకటి గాదు
సంధివేళ నది విచారించి వ్రాయుచోఁ, బాప రెందు దాని ప్రాజ్ఞు లెల్ల. 46

పంచాశద్వర్ణనిర్ణయము

మూ. సూ:-ఆద్యాయాః పంచాశద్వర్ణాః ప్రకృతేస్తు తే దశోనాస్స్యుః,
సప్తత్రింశదితోఽన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్. 7

తే. ఆయిదుపదు లగు సురభాష కక్షరమ్ము
లందుఁ బది ప్రాకృతమునకు నడలిపోవు
[4]దొలఁగి చనుఁ బదియును మూఁడు తెలుఁగుబాస
కెనఁగుఁ దత్సమపదముల కేఁబడియును. 47

వరరుచివచనము:—

శ్లో. ద్విధా క ఏచో సుస్వారో విసర్గ ష్షోడశ స్వరాః,
స్పర్శా అంతస్థ్యోష్మాణ శ్చతుస్త్రింశ ద్ధల స్స్మృతాః.

---

1. విభజించియు లిఖింతు రిలఁ గమతులు. 2. పూర్వులు నిట్లు జడ్డలు వ్రాసినట్లే కనఁబడుచున్నవి. అప్పకవి నాఁటికి మార్పు కలిగినది కాఁబోలును. (గి) 3. హల్లు. 'హల్లు' అనుట తప్పు (గి). 4. దొలఁగిచనునవి పదమూఁడు.

టీ. ద్విధా=రెండువిధములైనటువంటి, అకః = అక్ప్రత్యాహారమున్ను, అక్కు-లనంగాను - అ ఇ ఉ ఋ ఌ అనేటి ఈయయిదక్షరములకుఁ బేరు. అది యెట్లంటేను.

పాణినీయసూత్రములు:—

హలన్త్యమ్.

వృ. ఉపదేశేఽన్త్యం హలిత్స్యాత్.

టీ. ఉపదేశే = [1]సూత్రమునందు, అంత్యం = తుదిది అయినటువంటి, హల్ = వ్యంజనాక్షరము (తుదపొల్లు), ఇత్ = ఇత్తనేసంజ్ఞ గలది, స్యాత్ = అగును. ఇందు చేత ఇత్తు అంటేను సూత్రముకొన నున్న పొల్లు అనుట.

ఆదిరన్త్యేన సహేతా.

వృ. అన్త్యేన ఇతా సహితః ఆదిః మధ్యగానాం స్వస్య చ సంజ్ఞా స్యాత్.

టీ. అంత్యేన=కడపటనున్న, ఇతా=ఇత్తుతోడ, సహితః = కూడుకొన్నటువంటి, ఆదిః=మొదటిఅక్షరము, మధ్యగానాం=నడుమనుండేటి అక్షరములకున్ను, స్వస్యచ=తన కున్ను, సంజ్ఞాస్యాత్ = పేరగును. కడపట నున్న యిత్తుతో కూడుకొన్నటువంటి మొదటి అక్షరము నడుమనుండే అక్షరములకున్ను దనకున్ను పేరగును. ఇటన్నందు చేత తుద నున్న కకారమునకు పొల్లు పనిలేదాయెను గనుక.

సూ:—తస్య లోపః.

వృ. తస్య=ఇతో లోపస్స్యాత్.

టీ. దానికొన నున్న యిత్తునకు లోపమవును. ఇందున్న కవర్ణము పొల్లులోకము కాగాను జిక్కిన యయిదక్షరములున్ను హ్రస్వములుగానున్ను దీర్ఘములుగానున్ను నుచ్చరించితేను అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, ౡ, యని పదియాయెను. ఏచః = ఏ, ఓ, ఐ, ఔ, చ్ అనేటి ఏచ్ ప్రత్యాహారమునందు మునుపటివలెనే కొన నున్న చకారము పొల్లు గనక మిగిలినవి నాలు గాయెను.

సూ:—"ఏజ్ హ్రస్వో నాస్తి"

అనే సూత్రముచేతను ఈయేచ్చునకు హ్రస్వము లేదు గనుక ఏ, ఓకారములు గీర్వాణభాషయందు కుఱుచలులేవు. అనుస్వారః = పూర్ణబిందు వొకటి (సంస్కృతము నందు పూర్ణమేకాని ఖండము లేదు.) విసర్గః = విసర్జనీయ మొకటి. ఇవన్నిన్నీ కూడం గాను, స్వరాః=అచ్చులు, షోడశ = పదహాఱు, స్పర్శాః = స్పర్శములు ఇరువై అయిదు, అంతస్థోష్మాణః = అంతస్థములు నాలుగున్ను దొడ్డళకారమున్ను, ఊష్మములు నాలు

---

1. సూత్రమునందు (పూ. ము,). సూత్రములేకాక ధాత్వాదులుగూడ ఉప దేశము అనఁబడును.

గున్ను, హలః = వ్యంజనములు, చతుస్త్రింశత్ = ముప్పదినాలుగు, అచ్చులు పదహాఱు, హల్లులు ముప్పదినాలుగున్ను, ఉభయములున్ను గూడంగా నేఁబది వర్ణము లాయెను.

తే. అచ్చు లాఱుపదియాఱును వ్యంజనములు
పాండుపుత్త్రసహాయ ముప్పదియుఁ మూఁడు
దొడ్డళా యందులోపల దొరల నయ్యె
నమరభాషకు నేఁబది యక్షరములు. 49

సీ. ఏకవీరము దేవహేళనంబు నటంచు యాజుషామ్నాయంబునందు లేదొ
కాళనాళవ్యాళగోళహింతాళంబు లనుచు సంస్కృతభాషయందు లేదొ
కయ్యాళి త్రుళ్లు నంగళ్లు వజ్రపుతళ్కు తాళి యటంచు నాంధ్రమున లేదొ
పాళం బెఱుంగనికూళ విరాళి పిసాళించు ననుచు దేశ్యమున లేదొ

తే. యాగమజ్ఞులు దొడ్డుబీజాక్షరంబు, లందు లేకున్కి సున్నంబు నదియుఁ గూడ
నొకటిగాఁ జేసి బీజోపయోగి గాన, దాను జేకొని రది శబ్దసరణి గాదు. 50

వ. ఆగమజ్ఞులు పంచాశద్వర్ణంబులలో నున్న క్షకారమును గూడుకొన్నందునకు మహా
విద్యలోని శ్లోకంబులు. 51

శ్లో. మూలాధారం గుదస్థానం స్వాధిష్ఠానం తు మేహనమ్
నాభి స్తు మణిపూరాఖ్యం హృదయాబ్జ మనాహతమ్,
తాలుమూలం విశుద్ధాఖ్య మాజ్ఞాఖ్యం నిటలాంబుజమ్,
సహస్రారం బ్రహ్మరంధ్ర మిత్యాగమవిదో విదుః.

శా. ఆధార స్తు చతుర్దళో ఽరుణరుచి ర్వాసాంతవర్ణాశ్రయః
స్వాధిష్ఠాన మనేకవైద్యుతనిభం బాలాంతషట్పత్త్రకమ్,
రత్నాభం మణిపూరకం దశదళం డాద్యం ఫకారాంతకం
పత్త్రై ర్ద్వాదశభి స్త్వనాహతపురీ హైమీ కఠాంతాన్వితా.

శా. ద్వ్యష్టారం స్వరషోడశైశ్చ సహితం జ్యోతిర్విశుద్ధాంబుజం
హం క్షేత్యక్షరపక్ష్మపత్త్రయుగళం రత్నోపమాజ్ఞాపురీ,
తస్మా దూర్ధ్వ మధోముఖం వికసితం పక్ష్మం సహస్రచ్ఛదం
నిత్యానందమయీ సదాశిఃపురీ శక్త్యై నమ శ్శాశ్వతమ్.

తే. కాన హా జడ్డ యైన క్షకార మగుట, దలఁప కేఁబదిలిపులలో దానిఁ గూర్చి
తొలుత భిన్నాక్షరం బైనదొడ్డళాను, విడిచిపెట్టె ననంతుండు వెఱ్ఱి గాఁడె. 52

వ. ఛందమునందు ననంతుఁడు చెప్పినవిధము. 53

క. యరలవ లంతస్థలు నాఁ, బరఁగును శషసహాలు చేటపడు నూష్మ లనన్
బొరిది ఋకారము గూడుక, సరి నేఁబది యయ్యె వర్ణసంఖ్య ధరిత్రిన్. 54

క. ళశలకు భేదము లే దను, పలుకున శా దొలఁగి యైదుపదు లగు వర్ణం
బులు సంస్కృతభాషకు మఱి, తెలుఁగున ఱళ లనఁగ రెం డధిక మగుఁ గృష్ణా. 55

ప్రాకృతోనాక్షరపరిగణన హేమచంద్రాచార్యవచనము:—

శ్లో. ఋఌవర్ణౌ హ్రస్వదీర్ఘౌ వైజాద్యా వనునాసికౌ,
శషౌచ దశ తే న్యూనాః ప్రాకృతోక్తిషు సర్వతః.

టీ. హ్రస్వదీర్ఘౌ = హ్రస్వమున్నూ దీర్ఘమున్నూ ఐనటువంటి, ఋఌవర్ణౌ = ఋకార ఌకారములున్నూ, అనఁగా ఋ, ౠ, ఌ, ౡ అనేవి ఈరెండున్నూ, ఐచ్ = ఐఔలును, ఆద్యౌ = మొదటి వైనటువంటి రెండున్నూ, అనునాసికౌ = అనునాసికము లున్నూ, అనఁగా మొదటి రెండనునాసికము లైన ఙకార ఞకారములనేవి, శషౌచ = శవర్ణ షకారములున్నూ, తేదశ = ఆపదివర్ణములున్నూ. ప్రాకృతోక్తిషు = ప్రాకృతవచనములయందు, న్యూనాః = తక్కువ. అనగా సంస్కృతభాషకు చెప్పిన యేబదింటిలో ఋ, ౠ, ఌ, ౡ, ఐ, ఔ, ఙ, ఞ, శ, ష అను నీపదివర్ణములు ప్రాకృతభాషకుఁ దక్కువ యగుచున్న వనుట.

తే. సప్తమస్వరముఖచతుష్టయము ద్వాద, శస్వరంబును లోకసంఖ్యాస్వరంబు
నర్వి నాద్యనునాసికయుగము శషలు, ప్రాకృతంబున నిక్క మీపదియుఁ లేవు 56

వ. లోకసంఖ్యాస్వర మనఁగా గణితశాస్త్రోక్తసంఖ్యను జతుర్దశలోకములు గనుక పదు
నాలవస్వర మనుట. ఔకారమునకు పేరు. 57

ఆంధ్రభాషావర్ణసంఖ్య

మూ. సూ:—ద్విపిధావిమ దేదోతోచో వక్రతమా వనుస్వారా,
కగచజయుగ టడణతదనపబమయరయుగలయుగవశసాశ్చహలః.

సీ. అచ్చులలో సప్తమాక్షరం బాదిగా వరుస నాల్గును దుదివర్ణ మొకఁడు
స్పర్శాక్షరములందుఁ బంచవర్గములను సమము లై యుండునక్షరములు పది
మొదలివ్యంజనవర్గములను రెంటను మవి. గనుపట్టునను నాసికద్వయంబు
నూష్మవర్ణము లవ నొక్కనాల్గిఁటిలోనఁ బ్రథమద్వితీయాక్షరములు రెండు

తే. నెన్న నీయొందు కడమగా నిరువదియుఁను, జగతి శుద్ధాంధ్రదేశ్యభాషాపదముల
వెదకినను లేవు తత్సమపదములందుఁ, దనరు నిన్నియుఁ నది సంస్కృతంబు గాన.

క. తుదలను వికృతివిభక్తులు, గదియుటచేఁ దెలుఁగులందుఁ గలసెను గాకో
యదుపర తత్సమపదముల, మొదలాద్యప్రకృతిశబ్దములు తెలుఁగగునే. 56

సీ. దేవతాభాషను దీర్ఘంబులే కాని కలనైనఁ గుఱుచలు గాక యుండు
హారవిశ్వాదివసుసంఖ్యాచ్చులు తెలుఁగులఁ గడు హ్రస్వములును దీర్ఘములు నగును
సంస్కృతంబునఁ దాలుజనమాత్రమె కాని జగతి నన్యస్థానసంభవంబు
చర్చింప తెలుఁగునిచజ లాంధ్రమునఁ దాలుజాతంబులును దంతజములు నగును
తే. దలఁప నేకప్రకారమై దైవలోకు, లందు భేదంబు లేనిరేఫాక్షరంబు
రేఫము ఱకారమును నన రెండుదెఱఁగు, లగుచు వికృతులఁ దనరు దుగ్ధాబ్ధిశయన.

వ. హారవిశ్వాదివసుసంఖ్యాచ్చు లనఁగాను గణితశాస్త్రోక్త సంజ్ఞను, హార అంటేను బద
నొకొండవయచ్చు ఎకారము, విశ్వ మనఁగాఁ బదుమూఁడవయచ్చు ఒకారము,
దివసు మనఁగాఁ బదిహేనవయచ్చు అఁ అనునది. యీమూఁడచ్చులకున్ను తెలుఁ
గున హ్రస్వమున్ను దీర్ఘమున్ను గల వనుట. అం అనుదానికి దీర్ఘమువచ్చితేను
అం అయెను. ఇంతమాత్రమున కచ్చులమొదలను అకారంబును ఆకారంబును
రెండును ఉన్నవి. దానికిం జెప్పరాదా దీనికి జెప్పవలెనా అంటేను, ఇది యాకార
మునకు చెప్పుట గాదు. అనుస్వారము ప్రత్యేక ముచ్చరింప శక్యము కాదు గనక
పాణిన్యాచార్యులవ్యాకరణమునందు అం ఇత్యనుస్వారః అని అకారముతోఁ గూర్చి
చెప్పినాఁడు గనుక అం అనఁగా బిందువునకు సంజ్ఞ. అబిందువునకు హ్రస్వదీర్ఘము
లెటువలెకలుగు ననఁగా ముంగలిపద్యముచేతను దెలిసికొనునది. 61

ఆ. బిందువునకు రెండు భేదంబు లగు హ్రస్వ, దీర్ఘరూపములను దెలుఁగులందు
హ్రస్వ మనఁగ నొప్పు నర్ధబిందువు దీర్ఘ, మనఁగఁ బూర్ణబిందు వయ్యెఁ గృష్ణ.

క. తక్కువపదియును దొమ్మిది, యెక్కువలిపు లాఱు నయ్యె నేఁబదిలో నీ
లెక్కను మప్పదియును నే, డక్కరములు నిలిచె శుద్ధ మగునాంధ్రమునన్. 63

వ. తత్తద్వర్ణభేదాభేదంబు లెఱింగించెద. 64

మూ. సూః—వికృతిపదాదౌ ప్రథమాంతస్థతృతీయానునాసికౌ న స్తః.

క. తెలుగున యణకారంబులు, గలుగవు శబ్దాదులను యకారముపగిదిన్
బలుకఁబడునవి స్వరము లగు, ఖలపూర్వామరవినాశ కామెపలీకా. 65

క్రారకొమ్ములు

సీ. క్రుజ్ క్రుధ క్రూర గృధ్ర క్రుతి [1]వికృత శుశ్రూష నిః స్రుతి స్రు క్స్రువములు
భ్రూణ భ్రుకుంశ బభ్రు బ్రువాణంబులు భ్రుకుటిక భ్రూలతా ప్రకటితములు

1. 'వికృతి' పాఠాంతరము.

కద్రువ ద్రుపద ద్రుమ ద్రుహిణ ద్రుహి సారద్రు విద్రుమ శత్రువులును
ధ్రువమును ద్రుతమును భువిఁ గ్రారకొమ్ము లై తనరారుఁ గాని ఋత్వములు గావు
తే. వట్రువులు లేవు తెనుఁగున వానిపగిది, బలుకులివు లెల్లఁ గ్రారకొమ్ములు నిజంబు
దునుమఁ నిందాఁకఁ జైద్యుఁడు ద్రుప్లైనదఁగ, రోహిణీభర్తచరయాద్రిఁ గ్రుంకె ననఁగ.

నృసింహపురాణమునందు:—

సీ. పా. క్రూరకిల్బిషశైలకులిశనిపాతంబు ధువకలుషారగగరుడమూర్తి. (ఆ. 2. 35.)
వ. మఱియు. 67

చ. శ్రుతిమతధర్మయోగములు చోద్యపుమాల్యము లష్టరంబునన్
జతురతఁ బుణ్యవస్తువులు సారవిముక్తిపదంబు లమ్మువా
రతులితవిష్ణుశాసనసమాహితు లైనమహాత్ము లంచితో
ద్ధతిఁ గొనువారు భూరివిహితవ్రతపారగు లైనబోధనుల్. (ఆ. 1. 46.) 68

కావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

క. భావమె యించుక వదనా, వ్యావళితవికాస మైనహావము శృంగా
రావిర్భావనిదానము, భ్రూవల్లీమందచలనమున నెఱుఁగఁబడున్. (ఆ. 2. 22.)

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమునందు:—

సీ. పా. సురటి చేకొని భద్ర శుశ్రూష గావింప. (ఆ. 3. 15.) 70
ఆ. అద్రువ విద్రువ నను క్రియాపదంబులయందుఁ, దగిలి వట్రసుడులపోది నుండు
వ్రాలు తేలఁ బల్కఁ గ్రారకొమ్ములు గాని, వట్రసుడులు గావు వనజనాభ. 71

ఋత్వాక్షరంబులు

సీ. ఋష్యమూకాద్రియు ఋష్యశృంగుండును ఋక్షమృగేంద్రుండు ఋక్షపదము
ఋతము ఋత్విక్కు నైరృతి ఋతుమత్కమ్ము ఋతుపర్ణభూపతి ఋతుమతియును
ఋషభవాహనుఁడును ఋషియు ఋగ్వేదంబు ఋభురాజఋణమును ఋద్ధిఋజువు
ననునీపదంబుల కాదివర్ణంబులు సప్తమస్వరము లై జగతి వెలయుఁ
తే. గృష్ణ వృత్రాంతకా వృషీకేశ మదన, జనక పృథ్వీకుమారభంజన యటంచు
వాల్లులందును వట్రువ లమరి యుండు, సంస్కృతంబున యదువంశసార్వభౌమ.

వక్రభేదంబులు

ఆ. ఏక మొక మిట్టు లేకవంబు నోకవంబు, నమరభాష నిడుద లగును గాని
హ్రస్వలిపులు గావు వాల్లపై నట్లన, యగును గేకి కోకిలాలి యనఁగ. 73
ఆ. పెక్కు రేల కృష్ణుఁ డొక్కఁ డోఁకడె పసి, సెలవు సేల యరసి పొలము వోవ
ననఁగ నిట్టు దెనుఁగులందు వక్రయుగంబు, హ్రస్వములును నిడుదవ్రాలు నగును.

వ్యంజనలోపము

ఆ. పొంగె డగసెఁ దొడరెఁ దొనరెఁ బొందె నటన్న, పలుకులందు మొదలఁ గలుగునట్టి
వ్యంజనంబు లడఁగి వానిపై స్వరములు, నిలుచు పలికినపుడు నీరజాక్ష. 75

ఊని యనేటందుకు విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

ఉ. ఊని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె [1]కాంచి యజాండభాండముల్
వానకు మీఁదఁ ద్రోవ నడవం గొనెఁ ద న్నన నగ్రనిశ్చల
త్వానచలత్వనిష్ఠలె సమస్తజగంబులజాడ్యచేతనల్
గా నుతి కెక్కునైన్యపతికాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్. (అ. 1. 4.) 76

హల్లు లోప మై ఊని అనేటందుకు పారిజాతాపహరణమునందు:—

క. మానవతి యిట్లు మానిని, మానక్రోధము[2]లచేత మరలిచి చింతా
ధీనగతి నుండ మదిలో, నూనినప్రేమమున నంబుజోదరుఁ డనియెన్. (ఆ. 1. 114)

ఎగసె అనేటందుకు నాదిపర్వమునందు:—

ఆ కర్మబంధములను గ్రక్కునఁ బాయుచుఁ, బుణ్యగతికి నెగయుపురుషునట్ల
బంధనంబు లెల్లఁ బాయుచు భీముఁడు, నీరిలోననుండి యెగయుదెంచె. (ఆ. 5. 177.)

విరాటపర్వమునందు:—

సీ. పా. ఎగసినకొనలతో నింగి యంతంతకు నవలఁబోవఁగఁ దనరారుదాని. (ఆ. 1. 162.)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. ఎలుకలు విచ్చుచుఁ దుండము, దెఱచుచు వ్రేఁ గడరి సాగసి త్రెళ్ళి వివశుఁ డై
యఱచిన నోదకు మని హాస్యకేళి చక్కఁగఁ ద్రోచి యొత్తె నెగయఁగఁ గృపలోన్.
(ఆ. 3. 301.)

వ్యంజనలోప మైనందుకు శృంగారనైషధమునందు:—

సీ. పా. ఒంటికాలను నిల్చి యూర్ధ్వమారుతములఁ జిగురుటాకుల రేకు లెగయుచుండ.
(ఆ. 3. 69.)

ఒదవె నన్నందుకు నృసింహపురాణమున:—

తే. అసురిపాటున [3]వెస విచ్చి ఒదవికొనినఁ, [4]దూలఁగి పోవఁగఁ గూడక మలయుపవనుఁ
డింపుఁదలఁదూర్చుకొనియె[5]నోయిప్పుడనఁగ, నమరుఁదాళవృంతములమందా నిలంబు.

---

1. దాల్చి. 2. లఁజేత మాటిచి (అచ్చుప్రతి). 3. వేసవి. 4. గలఁగి కలఁగి
పంసేరక. 5. నా నింపొనర్చె (అచ్చుప్రతి).

అందే:—

తే. పొదవి యొండొండ దివియును భువియు దెసలుఁ
బొదవికొని యుండు చీఁకటి ప్రోవువలన
మిక్కుటంబుగఁ గాటుక గ్రుక్కినట్లు
కరవటం బన జగదండ ఖండ మమరె. (అ. 3. 80.) 83

అందే:—

క. అది యట్లు కాదె నిప్పనఁ, జెద లంటునె దేవదేవు శ్రీరమణీశున్
మదినుంచుకొన్న వానిని, బొదవునె యాపదలు రవినిబొందునె తమముల్ (అ.4.82.)

అచ్చునకుఁ జిత్రభారతమునందు:—

క. కదనంతరంబ గ్రమ్మఱ, యదువిభుఁడు కృపావిధేయుఁడై వానిన్
త్రిదశేశుల కాశ్చర్యం, బొదవ మనిచె నుభయసైన్యయోధుల సెల్లన్. 85

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. పదపడి దుస్తర మగునీ, పదమూఁడగు నేఁడు గడవఁబడుట యరిది ద
మ్మైదు రెఱుఁగకుండ నాపద, లొదవఁగ సైరించి రిట్టి యునికియుఁ గలదే. (అ.1.9.)

పొనరె సన్నందుకు నుద్యోగపర్వమునందు:—

క. ధనమును విద్యయు వంశం,బును దుర్మదులకు మదంబుఁ బొనరించుచు స
జ్జను లైనవారి కడఁకువ,యును వినయము నివియ తెచ్చు నుర్వీనాథా. (అ.2.35.)

అందే:—

మ. అని నిశ్చైచ్చి వృకోదరుం డతఁడు కార్యం బింత తెల్లంబుగాఁ
బొనరం బల్కెనె యంచుఁ బేరెలుఁగు సొంపుం జెంద వక్త్రంబు పో
ల్పున దర్పం బొలయంగ నంగములకుం బొంగారుకద్బృంహిత
ధ్వని యై మించుమహోగ్రసింధురముచందం బొంది పొల్చెం దగన్. (అ.3.143.)

ప్రకారములో నిస్వర మే సిల్చినందుకుఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁడు చెప్పిన [1]అహోబలమాహాత్మ్యమునందు:—

క. నిను నాశ్రయించియును నే, ననఘా కడ లేనివనట యనువననిధిలో
మునుఁగుదునె ప్రతీకారం, బొనరింపఁ గదయ్య దీని నూహించి కృపన్. 89

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు:—

చ. ధనదునిపుష్పకంబునకుఁ దా నెన వచ్చు నటంచు లోకముల్
వినుతి [2]యొనర్ప బొల్పెసఁగి విద్రుమమౌక్తిక నీలవజ్ర కాం

1. నృసింహపురాణమున కిది నామాంతరము. 2. యొనంగ (ప).

చనయుతము న్సవేగహయసంఘటితంబును నైన తేరు పొం
పొనరఁగ నెక్కి మిక్కిలి సముత్సుకతం బురబాహ్యవీథులన్. 90

పొందె ననేటందుకు శంభుదాసునిలక్ష్మీనృసింహావతారకథయందు:—

ఉ. పొందవు దుఃఖము ల్భయము పొందదు పొందదు దైన్య మెమ్మెయిం
బొందవు తీవ్రదుర్దశలు పొందుఁ బ్రియంబులు పొందు సంపదల్
పొందు సమగ్రసౌఖ్యములుఁ బొందు సమున్నతకీర్తు లెందు గో
విందపదారవిందపదవీపరణద్ధగరిష్ఠచిత్తులన్. (అ. 2. 31.) 91

[1]ఒదాదేశహ్రస్వంబులు

తే. కాంచు హ్రస్వద్వితీయవక్రంబు నంద, ఓక్కఁ దనువీనిరెండవయక్కరంబు
హ్రస్వ మగుఁ జోటనుపదంబునందు మొదలి,వర్ణమును గబ్బములను గావలసినపుడు.

‘అంవోఱు’ అనుట కాదిపర్వమున:—

క. [2]గఱపు నెడ నేయు నెడ వడిఁ, [3]బఱపు నెడం బెఁగు నెడ నపారబలంబుల్
మెఱయు నెడ భీమునకు నం,దొఱుగీడ్పడఁదొడఁగి రుద్ధతులు రాజసుతుల్.
(అ. 5. 168.)

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

సీ. పా. కూరులు ధృతరాష్ట్రసుతులు దుర్యోధనాదులు దురాధర్షు లందొఱుసు మనకు.
(అ. 1. 269.)

ఒత్వము రానందుకు విరాటపర్వమునందు:—

క. ఎఱుక గలవారికైనను, గఱపక దక్క రుచితప్రకారము శుభముల్
గొఱలుపొతు లట్లగుటనం,దఱకును జెప్పంగ వలయుఁ దగియెడుబుద్ధుల్.
(అ. 1. 116.)

ఒక్కొ అనేటందుకుఁ గర్ణపర్వమునందు:—

మ. సముదాత్తోవత వాయునందనుఁడు ధృష్టద్యుమ్నుఁడై నేయు లే
కమనోవృత్తిఁ గడంగి తో నసువ దోర్గర్వంబు శోభిల్ల శౌ
ర్యము పొంపార నిలింపకోటి వొగడన్ రారాజుసైన్యంబు లొ
క్కొమొగిం జెల్లగిలంగ బెట్టదిమె సక్రోధాంతరంగంబునన్. (అ. 2. 352.)

మనుచరిత్రమునందు:—

క. ఇట నవ్వరూథినియు నొ,క్కొటఁ గలిపయసఖులు దన్నుఁ గొలిచి నడువఁగాఁ
గటకఝుళంఝుళరపద, కటకసమాకృష్టకేళికలహంసిక యై. (అ. 3. 72.) 97

1. ఓదా (పాఠాంతరము.) 2. కఱచు. 3. బఱచు.

రాఘవపాండవీయమునందు:—

స్రగ్ధర. ఆరాజన్యోత్తముం డిట్లనుచు దశరథసుం డై భవత్సత్వరవ్యా
హారం బిట్లొప్పి యుంటన్యముగఁ గొనకు మాత్మాంగనాతుల్యతాప్స
శ్వారోగ్రే ష్వాస మ ట్లశ్రమజిత మగు టెంచంగ నాచేతికాఁటం
స్రూరేష్వాసంబు లే దొక్కఁడుగలుగునె మద్ఘోరయుద్ధంబునైనన్. (ఆ. 2. 93)

ఒకారము రానందులకుఁ గాశీఖండమున:—

ఉ. కంటికి నిద్రవచ్చునె, సుఖం బగునే రతికేళి, జిహ్వకున్
వంటక [1]మింపు నే, యితరవైభవముల్ పదివేలు మానసం
బంటునె మానవంబు గలయట్టి మనుష్యున కెంతవానికిన్
గంటకుఁ డైనశాత్రవుఁ డొకండు తనంతటివాఁడు గల్గినన్. (ఆ. 1. 108) 99

విరాటపర్వమునందు:—

సీ. పా. శక్రాదిసురలతో సంగ్రామ మొనరించి ఖాండవం బేర్చె నొక్కరుఁడు గాఁడె.
(ఆ. 4. 210)

చోటు అనేటందుకు ద్రోణపర్వమునందు:—

క. కటకట పేరినపెన్నెత్తుట జొత్తిలి యున్న మోముతో దను గాడు కొ
చ్చటఁ బడి యున్నాఁడో యచ్చోటుఁ జూపెడువారు లేరె చూచెద వానిన్.
(ఆ. 2. 251)

విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

మ. స్ఫుటభూయోహ్యతిశంక వార్ధిరవిరశ్ము ల్మిన్నుఁ జేర్పం దటి
చ్ఛటగార్యంబుగఁ గాయుకొంచు ఘన మై త్వాధీర వర్షింప న
చ్చోటుఁ ద్రోచి గ్రసింపఁ బోలుఁ గలశీసూనుండు గాకున్న నొ
క్కటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశుక్తుల్ వ్యక్తమై తోఁచునే. 102
(ఆ. 4. 145)

హ్రస్వము గానందులకు మనుచరిత్రము:—

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృపారహితాత్మక నీవు ద్రోయ ని
చ్చోట భవన్నఖాంకురము సోఁకెఁ గనుంగొను మంచుఁ జూపి య
ప్పాటలగంధి వేదన [2]నెపం బిడి యేడ్చెఁ [3]గలస్వనంబునన్
మీటిన విచ్చుగబ్బిచనుమిట్టల నశ్రులు చిందు వందఁగాన్. (ఆ. 2. 70) 103

---

1. మించు నే (పాఠాంతరము). 2. నెపంబున నే. 3. గలస్వనంబుతో.

వక్రభేదంబులు, పాణినీయసూత్రము

సూ.—తద్ధితే ష్వచా మాదేః.

వృ. ఞితి ణితి చ తద్ధితే పరే అచా మాదే రచో వృద్ధి స్స్యాత్.

క. హైయంగవీనమునకున్, సైయంకవశబ్దమునకు నైయగ్రోధ
[1]స్త్రైయజితాదుల కాదిని, వ్రాయంగా వలయుఁ బ్రథమవక్రతమంబుల్. 104

క. వైయర్థ్యత్రైయంబక, వైయాకరణాగ్రగణ్యవైయాఘ్రపదీ
వైయాత్యంబుల మొదలను, వ్రాయం దగు బుధులు ప్రథమవక్రతమంబుల్. 105

క. యౌవనయౌవతకౌస్తుభ, సౌవర్ణకయౌవరాజ్యసౌవీరమహీ
దౌవారికశబ్దంబులఁ, దావుకొను ద్వితీయవక్రతమములు మొదలన్. 106

క. సౌవగ్రామికశౌవన, [2]సౌవర్చససౌవిదల్లసౌవస్త్యలను
త్స్వైవరశబ్దములమొదల, వావిరి నిలుచున్ ద్వితీయవక్రతమంబుల్. 107

కౌస్తుభము అనుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

ఉ. శ్రీస్తనకుంకుమద్రవనిషిక్తభుజాంతరభాగవిస్ఫుర
త్కౌస్తుభజాతవార్కరుచిగర్వితనాభిసరోజసౌరభ
ప్రస్తుతమత్తభృంగరవరాగరసోల్బణభోగిభోగత
ల్పాస్తరణుం దలంచుసుకృతాత్ములపాస్తసమస్తకల్మషుల్. (ఆ. 2. 37) 108

క. మెచ్చు లగుకబ్బములలో, నచ్చతెలుఁగుపల్కులందు నైత్వౌత్వంబుల్
వచ్చిన నొం దగు రెం డగు, విచ్చలవిడి వలసెనేని విబుధస్తుత్యా. 109

మూ.సూ:—అయిగవుగాదేశౌ స్తః క్రమేణ సర్వత్రవక్రతమయోర్వా.

క. క్రమమున వక్రతమములకు, నమరు నయిక్కును నవుక్కు ననియెడునాదే
శములు వికల్పంబున దైత్యమదాపహ యాంధ్రభాషయం దెల్లెడలన్. 110

ఆ. లోకహితముకొఱకుఁ బైకొని దుష్టుల, లయ మొనర్చి శిష్టులయిననృపుల
కేల యేల నిలిపెఁ గౌలిచ్చి నలుదెసఁ, దవిలి కృష్ణరాయఁ డవుర యనఁగ. 111

కవర్గాక్షరభేదంబులు

మూ. సూ:—వా స్యాత్క్వచిద్వకారో నాదిగతస్యాద్యవర్గసరళస్య.

సీ. పరుగులు పరువులు పగడంబు పవడంబు పగలుట పవలుట పగలు పవలు
నగుఁబాటు నవుఁబాటు నలుగురు నలువురు తగులాట తవులాట తోగలు తోవలు

1. స్త్యైయకృతంబుల. 2. సౌవర్చన సౌవిదల్ల సౌదశ్వ (అచ్చు).

త్రాఁగుట త్రావుట ప్రేఁగులు ప్రేవులుఁ ప్రోఁగులు ప్రోవులు సోవ
యిఁగ మివ మగు నవ్వు నిగురాకు లీగు లీవులు మ్రానిచేఁగ చేవ

తే. తీఁగియలు తీవియలు నయిఁ దిగిచెఁ దివిచె
ననుచు నిట్టింగి నొకవేళ నాదివర్ణ
ములకుఁ దక్కంగఁ గొన్నిమాటలకు గృతులఁ
బ్రథమపరశంబులకు వకారములు వచ్చు. 112

పూర్వనైషధమునందు:—

మ. దవిసంగంబునఁ దావ మొందినశచీప్రాణేశుకెంగేలికిం
జివురుం గైదువజోదువైద్య ముపదేశించెన్ రహస్యంబుగా
నవనీహారపయోమిళన్మలయజస్నానార్ద్రపర్యంత మై
యివతాళించువిదర్భరాజతనయావ్యాద్యస్తనద్వంద్వమున్. (ఆ. 3. 34) 113

శాంతిపర్వమునందు:—

చ. వినుము నరేంద్ర విప్రుఁ డలిపెన్ జమదగ్నిసుతుండు శాశ మి
చ్చె నమరభర్త వంచనము చేసి వరం బని కోరి గొంతి మా
న్చె నలుక భీష్ముఁ దర్ధరథుఁ జేసి యలంచెఁ గలంచె మద్రరా
జుచిత మాడి కారి విధి యచ్యో [1]నరుం దనిఁ జంపెఁ గర్ణునిన్. (ఆ. 1. 35) 114

మార్కండేయపురాణమునందు:—

చ. ఘననిబిడాంధకారరిపు[2]ఖండనచండమయూఖరాజిచే
ననుదినముం బ్రభాతములయం దమృతాంశుమరీచు లేఁగఁగా
వనజము లుల్లసిల్లఁగఁ [3]దావ ల్మొదుఁగం బ్రగమాద్రిఁ బొల్చిన
ద్దినమణికి న్నభోమణికి దేవశిరోమణి కేను మ్రొక్కెదన్. (ఆ. 7. 123) 115

తే. అఁగె లోఁగెను వీఁగెను డాఁగె నేఁగె, వాఁగె ననునివి మొదలగువాక్యములను
బొదలునక్షరములు [4]చిన్నబొట్లపై గ,కారములు గాని యనునాసికములు గావు.

చవర్గాక్షరభేదంబులు

మూ. సూ:—అ ద్దంత్యా స్తాలవ్యాశ్చ ర్వ్యక్రః స్యాన్మిథస్స్వవర్ణాశ్చ. 6

ఆ. ధరణి దంత్యములును దాలవ్యములు నన, వికృతిచజలు రెండువిధము లయ్యె
వీనిఁ దెలియ కున్న విశ్రమభంగంబు, దొడరి కావ్యములకు దోష మొదవు. 117

1. నరుం డటు నంపె. 2. ఖండపిచండ. 3. దొవల్మొగుడం; దొవల్మునఁగం.
4. ఈపాతము పొరపాటు; చిన్నబొట్లపైగ, కారములు గాని యంతస్థకములుగావు అని సవరింప నగు (రా) చూ-పీఠిక.

ఆ. దంతజంబు లెల్లఁ దలకట్టులును వాని, యందు దీర్ఘములును బొంది యుండుఁ
దాలుజాక్షరములు దవరారు హ్రస్వాది, వక్రయుతము లగుచు వనజనాభ. 118

ఆ. చేలము మాని కుడువు చేట్టకేశవ ప్రొద్దు, చాల నయ్యెఁ బసివ్రజంబు వెడలె
జేకలు గూడి వచ్చి సఖులు చీరెద రేల, జో గనంగ దంతజంబు లయ్యె. 119

ఆ. చెప్పరానిక్రొవ్వచేఁ గంసుపంపునఁ, జెలఁగికొనుచుఁ దన్నుఁ జేరి పెనఁగ
బెట్టి మట్టుఁబెట్టెఁ జిఱుతయే నందుని, పట్టి యనఁగఁ దాలుభవము లయ్యె. 120

ఆ. చేతఁ జీర లైదు చేఁ రెదువరహాలు, జేనెఁ దంత జిత్తు చేత టొంకటి
చేఁదుకొనియెఁ గృష్ణుఁ జేర్చుక యన నిట్లు, వఱలుఁ గొన్ని దీర్ఘవక్రలిపులు. 121

తే. దంత్యముల నరవంకలు దైఖ్యాఖ్యఁ, గనము తాలవ్యములఁ దలకట్లు లేవు
ప్రాకృతమునందుఁ దద్భవపదమునందు, దంత్యములె కాని తాలుజాతములు లేవు.

వ. వక్రమునకుఁ దద్భవము వంకలు, అరవంక లనఁగాను గుఱుచ యెత్వములు అనుట,
దీర్ఘమునకుఁ దద్భవములు తీఁగలు. 123

ఆ. చందమామ గాయఁ జెక్కెరవిలుకాఁడు, జాజిపువ్వుటంపజల్లు గురియఁ,
జామ గాక తోర్వఁ జాలక హరి వచ్చు, దనుక బడలె ననఁగ దంత్యచజలు. 124

తే. చంద్రశబ్దమునకుఁ దజ్జంబు చేందమామ జాతికి జాజి శ్యామకును జామ
శర్కరకుఁ జెక్కెరయునగు జలము జల్లు (జమ్మికడఁ గామెకలి నున్న చక్రపాణి.)

వ. చంద్రశబ్దతద్భవంబు చేందమామ, జాతికి జాజి, శ్యామకు చామ, శర్కరకు
చెక్కెర, జలమునకు "లళయో రభేదః" అను సూత్రముచేత జళము, దానికి
"లడయో రభేదః" అనుదానిచేత జడ మాయెను. అది ప్రాకృతముచేసిన నాది
వర్ణము దంత్యమాయెను. అది తద్భవముచేసి బహువచనముచేసిన జల్లు. 125

క. కొందరు జటాశబ్దమునకు, జెడ యనునది తద్భవంబు చేదలును జాజుం
గడు నచ్చతెనుఁగు లివి కద, కడి మూఁడును దంత్యములుగఁ బలుకఁ దగు హరీ.

వ. జటాశబ్దతద్భవము జెడ. 127

ఆ. జెడలు మెఱయ వచ్చి సంయమిశ్రేష్ఠుఁడు, చేవలుప్రానిపువ్వు కొరి కిచ్చె
సరస నున్న దనుచు జా నొప్ప భీష్మక, తనయ కిచ్చె నతఁడు దగ వెలింగి. 128

పారిజాతాపహరణమునందు:—

సీ. గీ. దేహకాంతు[1]లు బాలచంద్రికల నీన, జెడలు మోహద్రుపల్లవశంకఁ జేయ.
(1-44)

1. లకాలచంద్రికల (అచ్చు పారిజాత).

నైషధమునందు:—

సీ. పా. చేదలేటిబంగారుజలరుహంబుల[1]తూండ్లు, భోజనంబులు మాకు బుచ్చెఁబోఁడి.
(ఆ. 1.49)

అనంతుని-ఛందమునందు:—

ఉపజాతి. పినాకికోదండము విట్టు ద్రుంచెన్, [2]తా నొప్పు గెల్చె న్జమదగ్నిసూనున్
ఘనుం డితం డుర్వి ననంగ రెంటన్, జొన్నైనవృత్తం బుపజాతి యయ్యెన్. 131

క. భూమినిఖుంటునఁ 'జాచః, పామరజాతీయ' యనుట పరికించి బుధ
గ్రామణులు చంచు లని వెసఁ, దా మేత్వం బిడరు వడికి తలకట్టగుటన్. 132

తే. ప్రాసముల రెండు నొకటిగాఁ బలుకవచ్చు
వడికి స్వరమైత్రి లేకున్న నుడుగ రాదు
ఖొట్టియెత్వములకు దంత్యములకుఁ దక్క
భేదములు లేవు చజలకు వేదవేద్య. 133

ఆ. రాచకొలఁకులందు నేచెలియకు భోజ,రాజతనయవంటియోజ గలద
చెక్కుఁదనము గాక సద్గుణంబుసు గాంచెఁ, జెఱకుఁగోల ఫలముఁ జెందినట్లు. 134

తే. దంత్యతాలవ్యచజలకు ధరణి వ్రాయు, తతిని శుద్ధాంధ్రలిపిని భేదంబుకలిమి
[3]వ్యర్థకృతులను దలకట్టు లనుచనొకట, నిదియునొకదాన నదియును నిడఁగరాదు.

రాఘవపాండవీయమునందు:—

ఆ. ఎందు వేఁట రారె యితరు లేమన సుతో
దారసంగసుఖము తప్పఁ ద్రోచి
తకట పాండురాజయశ మెన్నవై తలి
క్రూరదశరథేశకులము రోయ. (ఆ. 1. 29) 136

వ. ఈ పద్యములోను రామాయణార్థమునందు అజయశ మని సమాసము చేసి పలుక జకారము తాలవ్య మాయెను. భారతార్థమునందు పాండురాజ యని సంబుద్ధిగాను బలికి లేను అవర్ణమే మరల దంత్యమున్ను అయెను. ఇటువలెనే యాదిమహాకవి ప్రయోగంబులు చూడగాను, దాలవ్యము అర్థాంతరమందు దంత్యముగా చెప్ప రాదని యెట్లాగంటివోయి అంటేను ఆద్యప్రకృతియందు దంత్యచజలు లేవు గనక శుద్ధసంస్కృతమైన పాండురాజశబ్దమునందుఁ గల జకారము తాలవ్యమే కాని దంత్యము కానేరదు. ఇది తెలియక కేవలాంధ్రులు దంత్యాక్షరముగా నుచ్చరింతు రది లాక్షణికమతము కాదు. అట్లు గనకనే సకల కవితాప్రవర్తకులైన సూరప రాజుగారు ఇంతవట్టును విచారించే ప్రయోగించినారు. 137

---

1. తూళ్ల (ప). 2. జానొప్ప (ధ్రా.ము. యతిభంగము) 3. ద్వ్యర్థికృతుల (రా)

పాణినీయసూత్రము

సూ:—ఛే చ.

వృ. హ్రస్వస్య, ఛే పరే తుగాగమ స్స్యాత్ సంహితాయాం విషయే. 'హ లంత్య, మితిసూత్రేణ కకారస్య ఇత్సంజ్ఞా. "తస్య లోపః" ఇతి లోపః తు, "ఉప దేశేఽజనునాసికఇ" దితి (ఉకారస్యేత్సంజ్ఞాయాం తస్యలోపఇతి) ఉల్లోపః.

సూ:—స్తోః శ్చునా శ్చుః.

వృ. స్తోః=సకారతవర్గ యోః (శ్చునా=) శకారచవర్గాభ్యాం యోగే (శ్చుః=) శకారచవర్గా స్తః. [1]శివచ్ఛాయా.

సూ:—ఆఙ్మాఙో శ్చ.

వృ. ఏతయో శ్ఛే పరే తుగాగమ స్స్యాత్. ఆచ్ఛాదయతి, మాచ్ఛిదత్. 'పదాంతా' ద్వేతి వికల్పాపవాదః.

సూ:—దీర్ఘాత్.

వృ. దీర్ఘా చ్ఛే పరే తు క్స్యాత్. హ్రీచ్ఛతి, మ్లేచ్ఛతి.

సూ:—పదాన్తాద్వా.

వృ. దీర్ఘాత్పదాన్తాచ్ఛే పరే తు గ్వా స్యాత్, లక్ష్మీచ్ఛాయా, లక్ష్మీఛాయా.

సీ. ఛాగపుచ్ఛచ్ఛటాచ్ఛందోయదృచ్ఛాసితచ్ఛత్రపద్మచ్ఛదచ్ఛలాచ్ఛ
విచ్ఛిత్తికచ్ఛపకచ్ఛపరిచ్ఛేదపృచ్ఛాచ్ఛవిచ్ఛిరతుచ్ఛగుచ్ఛ
పదములు మొదలైనత్రిదశభాషాశబ్దముల నాదిమధ్యాంతములను గలుగు
సప్తమవ్యంజనాక్షరము హ్రస్వముమీఁదఁ దనక్రిందఁ దాన ద్విత్వ మగుచుండు

తే. నిడుద లగునక్కరంబులకుడిన నిలుచు, నప్పుడ వికల్పకంబున నట్లన యగు
బంధురవిలాస చంద్రికాధరదరహాస, ధర్మమయవాస శ్రీకామెపలినివాస. 138

టవర్గాక్షరభేదంబులు

ఆ. తవర శివి శివ తావును ఢాకయు, మొదలుగా ద్వితీయములు చతుర్థ
వర్ణములును గలుగువాక్యంబులును స్వదేశ్యములు గాని వైకృతములు గావు. 139

విజయవిలాసమునందు:—

క. కొమ్మరో నీవు పక్షము, లిమ్మెయి కెరపుడు వి చేల యేచెద వకటా
కమ్మఁగ నవాతుచక్కెర, గ్రమ్మఁగ ఘాటాడు తవర కలకంఠవరా.(ఆ. 3.59) 140

1. శివ + ఛాయా (శివ + తుక్ = శివ + తు = శివ + త్ + ఛాయా = శివచ్ఛాయా.)

మనుచరిత్రమునందు:—

క. దివి బిసరుహబాంధవసైం, ధవసంఘము వెంతదవ్వు దగ లేకరుగున్
భువి నంతదవ్వు మేమును, జవజవ లేకరుగుదుము హుటాహుటినడలన్. 141
(ఆ. 1. 76)

పాండురంగమాహాత్మ్యమునందు:—

సీ. గీ. సఖులు పరిచారకులు వెంటఁ జనఁగ యువతి, భుక్తనిర్ముక్తపరిధానయుక్తుఁ డగుచు
నగరఘంటాపథంబున నగుచుఁ దిరుగు, నౌఁబ్రగలతీవి జాతిమాత్రోపజీవి. 142
(ఆ. 3. 10)

రామాభ్యుదయమునందు:—

సీ. పా. [1]తీవ మీఱఁ దటిన్నటీకంఠిఁ ద్రేరించి తోపుగా మెఱుఁగులు గొనఁగఁ జేసి.
(ఆ. 6. 18)

[2]సుభద్రాపరిణయమునందు:—

శా. దేవబ్రాహ్మణభక్తిప్రౌఢి ప్రియవక్తృత్వంబు దానాది వి
ద్యావైశేష్యము దిక్కు ధర్మమునకుం దారాకృణ మర్యాదకున్
దా నౌచిత్యము జీవగఱ్ఱ హితశిష్టవ్రాతసంతోషణ
శ్రీవజ్రాంగి యజాతశత్రుఁడు మహీభృన్మాత్రుఁడే చూడఁగన్. (ఆ. 1. 85)

శశిబిందుచరిత్రమునందు:—

క. నాకౌకసులైనను నీ, ఢాకకు నిల్చెదరె కటకటా మును బోట్లం
జేకొని సంరక్షింపక, నీ కిటు లుచితంబె యురవణింప నరేంద్రా. 145

సీ. క్ష్వేళంబు క్ష్వేడంబు చోళుఁడు చోడుఁడు తాళంబు తాడంబు దళము దడము
క్రోళంబు క్రోడంబు నాళంబు నాడంబు నీళంబు నీడంబు గాళి గాడి
వ్యాళంబు వ్యాడంబు చూళిక చూడిక వళి వడి హేళి సర్వజ్ఞహేడి
జలకేళి జడకేడి వెలుఁదు వెడలుఁదు కేళంబు కేడంబు పాళి పాడి

తే. కేవళము కేవడం బిట్లు నిర్జరాంధ్ర
భాషలను రెండు గొన్ని శబ్దంబులందు
నరయ "లడయో రభేద" యటన్నసూత్ర
మున ళకారంబునకు డత్వములు ఘటించు. 146

---

1. తీవ మీఱంగఁ దటిన్నటి ప్రేరేచి క్రొవ్వుగా మెఱపులు గొనఁగఁజేసి (గ). 2. విజయవిలాసమున కిది నామాంతరము. (రా)

సీ. డిండీరదీప్తిపోఁడిమి మీఱు నీకీర్తి డిండీరపాండిమఁ దెగడు నవ్వు
దంభ మిచ్చుటను గూడదు కృష్ణ నీ కేఁగి దంభంబు మిత్రవిందకడఁ జేయుఁ
డాడిమీఫల మిద్యోదకు నేల కొనిపోవు దాడిమీఫలము సుదంత కిమ్ము
డోలిక నూఁగువేడుక నీకుఁ గల్గిన దోలిక లక్షణతోఁడ నెక్కు
తే. మనుచు నీకద్యమునఁ జరణాదులందు, నిలుపుపదముల మొదటను గలుగువ్రాలు
దత్వదత్వంబులందు రెంటను బొసంగు, శాబ్దికమతంబునను వనజాతనయన. 147
తే. దంభడిండీరడోలికాడాడిమాది, శబ్దముల కాదివర్ణంబు సంస్కృతమున
నుభరివర్గతృతీయ మై యొప్పునట్లు, తెనుఁగున దకారము [1]దవర్ణ మొనరుచుండు.
తే. దాక దగ్గఱ దిగ్గియ దాయ దోయ, దాపలను దిగ్గ మను వైకృతములమొదల
డాక డగ్గఱ డిగ్గియ డాయ డోయ, డాపలను డిగ్గ మని డా కడంగి నిలుచు.

రాజశేఖరచరిత్రమునందు:—

శా. డాకేల న్నిజకన్యకామణులు కంఠశ్రేణి గీలించి వీ
ణాకంజాతము లాత్మపాదనఖరేఖం దార్చి సంగీతవి
ద్యాకౌశల్యము గాన రా మదికి నాహ్లాదంబు సంధిల్లఁ గౌ
[2]రీకల్యాణముఁ బాడి రప్పుడు పురంధ్రీరత్నముల్ వేడుకన్. (ఆ.3.167) 150

ద్రోణపర్వమునందు:—

చ. డిగకుఁడు వాహనంబులు గడిందిమగంటిమి గోలుపోవ మీ
రు గడఁక [3]దక్కి పెట్టకుఁడు రూపఱ నాయుధము ల్మహాస్త్రశ
క్తి గెలుతు [4]సేన మత్కులిశతీవ్రశరంబులవైభవంబు [5]భూ
రిగదవిహారభంగియుఁ బరిప్రకరంబులు పిచ్చలింపఁగన్. (ఆ. 5. 381) 151

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. దక్కను రాజ్య మంచు నకటా యిటు తమ్మునిభాగ మీక నీ
వెక్కటి మ్రింగఁ జూచెద వ దెట్లరుగున్ విను మీను లోలతన్
గ్రక్కున నామిషంబుచవి గాలము మ్రింగినమాడ్కి నువ్వె యి
ట్లక్కువఁ డైననీకొడుకుపల్లము ని న్నిటు లాడఁ [6]గూడునే. (ఆ.2.52) 152

---

1. దవర్ణమునకు వచ్చు (ప); దవర్ణము నగుచుండు (వా). 2. కల్యాణము వాడి (ప్రా. ము.) 3. దక్కిటిల్లనుఁడు (వా); దక్కిదిల్లనుఁడు (ప). 4. జంపఁ దత్కులిశ (వా); ఁజావ దత్కులిశ (ప); గోత్రభి త్కులిశ (అచ్చు). 5. భూరిగను విహారభంగుల (వా). 6. గూడునే (వా).

వైజయంతీవిలాసమునందు:—

తే. దొంగవలె వచ్చి యిక్కడ [1]దొంగిలావు దేవయానా బావగారు పెద్దామె కోప
గించినందులకా బళా మంచివాఁడ, వేమనందును ముకుళాంజలి యెవివేకి. 153
(ఆ. 4. 36)

వ. దంభడిండీరాదిశబ్దములవలెనే యన్నందుచేతను రెండునుగలవు గనుక దకారమునకు.

అరణ్యపర్వమునందు:—

క. జగముల కెల్లను నిండిన, శౌగత్తకును వెలితి చేసి పొలయొదలికి నై
తగుచే జన్మవ్రతములు, దిగ విడువఁగ నిపుడు నాకుఁ ద్రిభువనదీపా.[2] (ఆ.7.290)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. తగ నీలో నూహింపుము, దిగ విడువక ధర్మతనయుఁ దృఢమతి నై పొం
దగుచందమున్ కొడుకులను, బ్రెగడలకును జెప్పి [3]తేఱ్పు పెంపేర్పడఁగన్. (ఆ.2.95)

పారిజాతాపహరణమునందు:—

ఉ. కాఁపుర[4]దోయలోఁ దవిలి దాఁటెడు తేఁటులువోలెఁ బెన్నుఱుల్
వేమఱుఁ జేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులన్
గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగినీరటు చల్లి చల్లి గం
ధామలకంబు వెట్టె నొకయంగన కాళియనాగభేదికిన్. (ఆ. 2. 10) 157

తే. పదఁతుక వదంతుగుబ్బలిపదుకచెంతఁ, గడము మ్రాఁకులకడ నుండుఁ గడఁకతోడ
వేదుకొనఁ దగు నాపువ్వుఁబోఁడి ననఁగఁ, గదలిపులు గావు పరశము గ్గాని కృష్ణ.

నృసింహపురాణమునందు:—

సీ. పా. వడిగాలి సుడిసిన మిడుఁగురులందందఁ బొదవినఁ దాలిమి[5]వదలనీక. (ఆ.2.14)

చ. కడిఁదివరంబు వారిరుహగర్భునిచేఁ గొనినాఁడు వాఁడు మీ
మొదననిశంబు [6]పెన్పగయు నీసును రోషము నెమ్మనంబులో
జడి గొని యుండుఁ గావున నసాధ్యుఁ డవధ్యుఁడు దైత్యనాథుఁ డే
వడువునఁ జాపమంబు గొని వాని జయించుట ద్రెంగు చూడఁగన్. (ఆ. 2. 135)

రాఘవపాండవీయమునందు:—

సీ. పా. పుడమి తేఁడీరీతిగఁదఁగిడెందముత్సృగవ్యాపారఖేలనమభిలషింప. (ఆ. 1. 19)

---

1. దొంకి (పు. వా). 2. అచ్చుప్రతిలో పాఠాంతరము లున్నవి. 3. తీర్పు. 4. దోయలో (ప). 5. ప్రిదుల (అచ్చు). 6. పెన్పగ (పూ. ము.) పెను+పగ - 'పెన్పగ' అని కాని 'పెంబగ' (ప్రాఁతాదిసంధి) అని కాని యుండును. 'పెన్పగ' అనురూపము పొరపాటు. (రా)

తే. పోఁడిమియు నురవడియును నాఁడెమునను
బలుకులఁ దృతీయపరశముల్ వలసినపుడు
భువి స్వకీయానునాసికంబులును గాఁగఁ
బలుకఁబడు నాదికవులకబ్బములకలిమి. 161

రంగనాథునిరామాయణమునందు ద్విపదము:—

రాణివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి, పోఁడిమి చెఱుకవా బుధులు నుతింప. 162

రాఘవపాండవీయమునందు ద్విరదగతి రగడము:—

పోఁడిమిగ వకుళకుజపున్నాగములఁ బూగములు,రాణఁ దనరారినపరాగములరాగముల.

(ఆ. 2. 6)

కర్ణపర్వమునందు:—

తే. సారవంత మై కర్ణునిసైన్య మురవ,ణించుఁ గా కేమిటికి నిల్చి నృపవరేణ్య
పూని చేయంగ[1]ఁ దగినవిగానకార్య, మతని సమయించుటయె నాకు నదిభరంబె.

(ఆ. 2. 148)

శాంతిపర్వమునందు:—

[2]చ. యజనము దానకర్మములు నధ్యయనంబు తప స్సహింసయుఁ
బ్రజ కనురాగ మైనపరిపాలన శాంతియు సంగరంబున
న్వ్యాజితవిభీత మై యురవణించుటయు న్నృపధర్మముల్ కురు
ప్రజతిలకాయమాన సమరంబు సుధర్మము పేసిలోఁపలన్. (ఆ. 2. 224) 165

చంద్రికాపరిణయమునందు:—

ఉ. నాణెము [3]నూడ నున్నదితెనంగు లంగడ నొక్కరాశి దు
ష్ప్రాణుఁడు పీఁడెకంబు నొక[4]రాశియుఁ బొందు జగంబు గాల్పఁ గ
ల్యాణవిహారు లౌకదమయందఱు పుణ్యజనాఖ్యులు న్నగ
త్ప్రాణసమాఖ్యుఁ డీఖలుఁడు నైరి సుఁడీ [5]విపరీతలక్షణల్. 166

తవర్గాక్షరభేదంబులు

ఆ. వెతకి వాని కతికి జతికిలఁ బడి యావుఁ, బితుక చీర లులికెఁ గొలికి వనుచుఁ
బలుకుచోఁ డకారముల దకారములును, వలసెనేని నిలుప వచ్చుఁ గృతుల. 167

---

1. వలయుఁ బ్రధానకార్య, మతని సమయించుటయ (అచ్చు). 2. అచ్చు ప్రతిలో పాఠభేదములున్నవి. 3. నూడగొన్న (వ). 4. రాశి యజాండు (పూ. ము.) 5. విపరీతలక్షణక్ (వా).

కవిగజాంకుశమునందు:—

క. ఒదుగుచు లక్షణ మెఱుఁగక, కొదుకుచుఁ బ్రాసంబు వడియుఁ గూడక మీఁదుల్
వెదకుచుఁ బదసంధులు చెడ, నదుకుచు వెడకవిత చెప్పు నతఁడుం గవియే. 168

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

చ. కదళిగభీరపుష్పపుటికాచ్ఛటఁ జేతుల నిప్పపిండి పైఁ
గుదురుగ నిల్పి యోపుగతి గూనల నూనియనించి త్రాట ము
న్నుదికినకాటి ప్రేల నది నొక్కుటఁ గ్రుంకిడి వత్తు రెంద తే
వదలక యాతనింట శనివారమునం [1]బరదేశవైష్ణవుల్. (ఆ. 1. 83) 169

చిత్రభారతమునందు:—

చ. చదివినవారికి న్వినినసభ్యుల కున్నతి వాంఛ సేయుబ
ల్లిదులకుఁ గల్గు విప్రులకు లేఁగలతోఁ గనుపట్టులక్ష వె
న్నొదవుల నిచ్చునట్టిఫలము న్హయమేధము సేయుపుణ్యముల్
గొదకక ధాత్రి యంతయు నకుంఠితదాన మొనర్చుశ్రేయమున్. 170

కళాపూర్ణోదయమునందు:—

చ. అది శతతాళదఘ్న మనుసార్థకనామముతోడ నుత్తమ
హ్రదములలోఁ బొగడ్తఁ గనినట్టిది యందునఁ బడ్డవానికిన్
బ్రదుకులె యంచు...(ఆ. 4. 56) 171

వసిష్ఠరామాయణమునందు:—

చ. కదిసిన[2]నోరువోయి మతి కల్పపుదొంతులసత్పదార్థముల్
గదుకుచు నెట్టివారిఁ బొడగన్నను గుట్టనిస్నేహసౌఖ్యముల్
మదికి[3]నసహ్యమౌ కునకమార్గమునం [4]జరియించుచున్న త
త్పదకవు లెల్ల మత్కవిత తప్పులు పట్టక యూర కుండుఁడీ. (ఆ. 1. 7) 172

అంతస్థభేదంబులు:—

శబ్దానుశాసనమూలసూత్రము.

మూ. సూ:—లఘువోఽలఘువ శ్చేతి ద్వేధా స్తత్థా న్వద న్తి శాస్త్రాః,
అన్యేఽన్యవ్యాకరణస్పృష్టా ర స్త్వత్ర గృహ్యన్తే ద్వివిధాః.

---

1. బరదేశి (అచ్చు). 2. నోరువోవుదురు; నోరువోయియొరు. 3. నసహ్యమై.
4. జరియింపకున్న సత్పద; జరియింపుచున్నసత్పద.

క. అలఘులఘుసాధకంబుల, నలరు నిరుదెఱంగు లగుచు నంతస్థము లీ
తెలుఁగున నయ్యెను రేఫము, యలవలు సెప్పఁబడి యుండు వ్యాకరణములన్. 173
క. ఆద్యంతాంతస్థంబులు, చోద్యం బగుపాణినీయసూత్రమువలనన్
హృద్యము లై యాగమసం, వేద్యా లఘ్వలఘువు లన ద్వివిధము లయ్యెన్. 174
వ. యవలు రెండువిధము లయినందు(న)కు.

పాణినీయసూత్రము.

సూ. హలి సర్వేషామ్.

వృ. భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య లఘ్వలఘూచ్చారణస్య యకారస్య లోపస్స్యా ద్ధలి సర్వేషాం మతేన; భోదేవాః, భోలక్ష్మీః, భోవిద్వద్బృందః, భగో నమస్తే, అఘో యాహి, దేవా నమ్యాః.

క. పలుకులఁ బ్రాకృతసూత్రము, వలనను ద్వివిధంబు లగుచు వసుమతిలోన
న్వెలయుఁ దృతీయాంతస్థము, వలమును గొంచెంబు ననఁగ వనజదళాక్షా. 175
వల మనఁగా: దొడ్డ అనుట, కొంచె మనఁగా: సన్న మనుట.

లకారము రెండువిధము లైనందునకు వాల్మీకిసూత్రము:—

సూ. లోళః పైశాచ్యామ్.

వృ. లకారస్య ళ స్స్యాత్, ముకులస్య-ముకుళః. కలస్య-కళః. ప్రలయస్య-ప్రళయః.
క. అంతస్థంబులలోపల, వంతున కనఁగా ద్వితీయవర్ణం బిగ్రం
థాంతరముల నిరుదెఱఁ గగుఁ, గంతుజనక రేఫ మన నకారం బనఁగాన్. 176

రేఫము ద్వివిధ మైనందుకు

మూ. సూ:—ర స్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః.

రస్తు = రేఫమయితేను, అత్ర = ఈ యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు, ద్వివిధః= రెండువిధములుగా, గృహ్యతే=గ్రహింపఁబడును.

యకారభేదంబులకు

మూ. సూ:—అద్యః క్రియాసుభూతాద్యర్థసముద్యోతితం వినా సర్వః.

సీ. ఆంధ్రోక్తిమొదల నాద్యంతస్థ ముండదు ప్రాణ మై యది గనుపట్టుఁ గాని
నుడుగులనడుమను గడను యా రెండును దలకట్టు దక్క నొత్వంబు లేదు
యాను ఘూతాదిక్రియాద్యోతితములఁ జూపట్టునొత్త్వము దలకట్టు గాదు
తలకట్టు వక్రము ల్దాల్చునీరెండును నలఘుయకారంబు లనఁగఁ బరగు

తే. నిన్ను డేవంతఁ గనుఁగొంటి నింతలోన, నిచ్చటికి నేఁగి వనఁగ నాద్యచ్చు లయ్యెఁ
గయ్య మైనను గానిమ్ము గాయకమునఁ, గాయ వలె కారి వనఁ దలకట్టు లయ్యె.

సీ. ఎక్కడఁ గనఁబడిరొయిదుఁ జక్రి చెలులార యింక నెవ్వరు చనిరొయిదరు వెదుక
నీవేళ నెటకుఁ బోరొయిద వన్న మిన్నక యేఁగె న న్నేమనిరొయిదరు మీరు
హేమాంగదము లిడిరొయిదఁ జెప్పరే వాని నేరీతిఁ బోఁదఁగనిరొయిదము మనము
హితము దలంచుఁ డాతొయిను నన్నుఁ గని నగిరొయిదు సవతుల కిది హేతువయ్యె

తే. ననుచు నిట్లు భూతాదిక్రియాపదాంత,ముల విశేషణభావిక్రియలను దక్క-
మొదలియంతస్థమున కేత్వములు త్రిలింగ, దేశభాషను బుట్టవు దితిజభేది. 178

ఆదియకారంబునకు నుద్యోగపర్వమునందు:—

తే. కొంచెమైనను దగఁ బాచికుడువ మేలు,పనులయెడదుఃఖ మోర్చి యల్పంబుసుఖము
ననుభవించుట హితము శత్రునకునైన, నిచ్చటయె లెస్స యడిగినయెడ నృపాల.
(అ. 2. 47)

మధ్యయకారమునకు రుక్మాంగదచరిత్రమునందు:—

మ. ధననాథప్రియకంతకాళిమము మోదం బొప్ప వీక్షించి చ
య్యన జంబూఫల మంచు డాసి నిజహస్తాగ్రంబు వే సాఁచి యే
పునఁ బల్మాఱును బట్టి రాఁ దిగుచు వేల్పుం బ్రోడ విఘ్నేశ్వరుం
డను మోదంబునఁ జేయు మత్కృతికి నత్యంతంబు నిర్విఘ్నమున్. (అ. 1. 8)

విజయవిలాసమునందు:—

మ. అనిన న్నీమదిలోఁ దలంచునది మే లౌ సిద్ధసంకల్పు లీ
రని యావేళనె చిత్రవాహనుఁడు కొల్వై యుండఁగాఁ బోయి యా
యన రా రమ్మని గారవించి సుముఖుం డై రాజుగా రిప్పుడే
మని యా రెయ్యవి వార్త లన్నచుఁ బయిపై నాసక్తితోఁ బల్కఁగన్. (అ. 2. 4)

తే. భూతాధిక్రియార్థంబులు దెలుపని కడపటి యకారమునకు. 182

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. స్వాంతము బాహుగర్వఘనసంతమసాంధము గాఁగ శంక యా
వంతయు లేక కీచకుఁ డహంకృతి మ్రుంగలి నాగమంటపా
భ్యంతరసీమఁ జొచ్చి [1]దరియం జని యారసి సెజ్జఁ గాంచి య
త్యంతముదావహం బగుడు నందు రయంబునఁ గేలు సాఁపఁగాన్. (అ. 2. 331)

1. కదియన్ (ఘ)

చమత్కారమంజరియందు:—

మ. ధరలోన౯ ద్విజరాజనామమున సత్సంగంబున న్సత్కళా
నిరతి న్మించియు సత్పలప్రియుఁ డన న్నిత్యంబు రాజీవసం
హరణం బే కరజాలముల్ సొనిపి ¹చేయంబూను నీచంద్రుఁ డో
తరుణీ వీనికి నెంత చేసిన దయాదాక్షిణ్యముల్ గల్గునే. 184

క్రియాపదాంతయకారమునకు శృంగారనైషధమున:—

చ. అడిగితి నొక్కనాఁడు కమలాసను తేరికి వారువంబ నై
నడచుచు నుర్విలో నిషధనాథున కెవ్వతె యొక్క భార్య య
య్యెడు ²నని చక్రఘోషమున నించుక యించుక గాని యంత యే
ర్పడ విన నైతి నీ వచుచుఁ బల్కినచందము దోఁచె మానినీ. (అ. 2. 58) 185

తే. ధరణి నుయ్యేల పయ్యెద తాయెతులను, గలయకారంబులకు వక్రములు నిజంబు
ముద్దరాజురామన వానిమూఁటిని బద,మధ్యయా లని చెప్పె నిమ్మాట మిథ్య. 186

తే. ఊఁచు నెలవౌ కగుటచేత నుయ్యె లయ్యెఁ
బయిని యెద కునికి వక్రోక్తిఁ బయ్యె దయ్యెఁ
దల్లి కాపునకై కట్టఁ ³దగినయెత్తు
తేలఁ బల్కఁగఁ దాయెతు ద్దేశ్యమునను. 187

వ. హేలాశబ్దమునకు దద్భవము ఏల. అది కుఱుచ కాకుచేస్తేను హ్రస్వముగాను బలికితేను ఎల అయినది. ఊఁచేటి ఎల కనక ఉయ్యెల. హృదయశబ్దమునకు తద్భవము ఎద అయెను. ⁴దానికి పై నుండేది గనక వక్రసమాసము చేస్తే పయ్యెద యాయెను. ఎత్తు లనగా దక్షిణదేశీయమున దండలకు పేరు. దానిజడ్డను తేలనుబలికిన ఎతులాయెను. తాయి యనఁగా తల్లి, ఆతాయి శిశువులకు శరీరరక్షగాను కట్టునది యెతులు గనుక తాయెతులు. ఆటుగనక శబ్దాదినున్న అచ్చులుగాని హల్లులు గావు. సంధి చేతను లఘు యకారము లైనవి. ఇవి మూఁడును ప్రత్యేకపదములు గాని యేకపదములు గావు. వీనిని తెలియక ముద్దరాజు రామన కవిలోకసంజీవనిలోను చెప్పికొనిన పద్యము. 188

తే. "తాయెతులు నుయ్యెలయుఁ బయ్యెదయును దక్కఁ
గలుగ దెత్వంబు మధ్యయకారమునకుఁ
దుదిని క్రియఁ దక్క నెత్వంబు గదియ దాద
నత్వ మొందదు తెనుఁగున నబ్జనాథ. 189

---

1. సేయం (పూ. ము.); నేయం (ప). 2. యయ్యెడుమని (పూ. ము)-ఇందు మకారాగమము ప్రమాదపతితము. (రా)3. దగినసరులు (గి)-దగినయెత్తు(ప)-4. దానికి పైనుం......సము పయ్యెద (పాఠాంతరము).

*ఉయ్యెలకు నరణ్యపర్వమునందు:—

చ. కలి దమయంతిఁ బాసి నమకట్టి పొరింబోరిఁ బాయ నోపఁ డా
లలనను దీర్ఘసౌహృదబలంబున నిట్టులు రెంటియందు న
ల్నలుఁడు విమోహరజ్జులు పెనంగ గతాగతకారియై దయ్యె న
య్యులయును బోలె నూఁదక యెంతయుఁ బ్రొద్దు వినిశ్చితార్థుఁ డై. (అ.2.78)

*పయ్యెదకు యయాతిచరిత్రమునందు:—

సీ. పా. వలఁ బడ్డచక్కవల్ వలె నున్న జిలుగుపయ్యెదలోనిగుబ్బపాలిండ్లు మెఱయ.

*తాయెతులకుఁ జంద్రభానుచరిత్రమునందు:—

సీ. పా. ఒకయింతి యొరఁగినసికమీఁదముడిపువ్వు టెత్తులు[1]దోరయు తాయెతులు చుట్టి."

లఘుయకారమునకు

మూ. సూ:— య శ్రుతి మార్యా లఘుయం ప్రవదన్తి ప్రాణతః
పరం ప్రాణమ్

తే. తొలిపదము తుదివర్ణంబుతోడఁ దమకు, సంధి లేనిపదాదిగస్వరము లెల్ల
లఘుయకారంబు లై భూతలమున వెలయు, దేవకీపుత్ర జాంబవతీకళత్ర. 193

క. సురనది యాత్మజ కాకో, దరపతి యాసనము మరుఁడు తనయుఁడు రతిసుం
దరి యన్న నముఁగుఁగోడలు, సిరి [2]యంగన యబ్ధి యిరవు శ్రీహరి కెపుడున్. 194

రేఫభేదంబులు

తే. రేఫము ఱకారమును నన రెండుదెఱఁగు, లగుచు వికృతిపదంబుల నమరియుండు
వాని సంస్కారపూర్వకావ్యప్రయోగ, సరణుల నెఱుంగవలయు సజ్జనవిధేయ.

వ. సంస్కార మనఁగా లక్షణవంత మనుట. ఇందులోపల నే భాషాపరిచ్ఛేదమునందుఁ
జెప్పఁబడియున్నది. 196

తే. ప్రకృతి శబ్దానుశాసనోభయకవిసఖు, శంభుసేవకసోమభాస్కరులచేత
భారతాదుల విభజింపఁబడియెఁ దొల్లి, కరివరద రేఫములును ఱకారములును. 197

రేఫాక్షరసీసమాలిక

శ్రీకామెపల్లిపురీగోపికాజార యసురసంహార నీ కంకితముగ
నాదికవీంద్రకావ్యము లెల్ల శోధించి క్రమత హ్రస్వములు దీర్ఘములు నైన

---

* ఈ మూఁడు పద్యములు కవిలోకసంజీవనియందున్నవి. 'కలి దమయంతి' అను పద్యము భారతముద్రితప్రతిలోఁ బాఠభేదముగలదై యున్నది. 1. చోరయు (ప). 2. యబ్ధియు నాలుఁ బంపు (పూ. ము).

యచ్చులమీఁదఁ హల్లులమీఁదను గలుగు రేఫఱకారములు వచింతుఁ
[1]తాళ్ళపాకాన్వయోదధిపూర్ణధవళదీధితి [2]పెద్దతిరుమలదేశికుండు
మొదలైనవారలు మును రచించినయవి యెల్లఁ జాలవా యనఁగ వలదు
వెండియు నొకకొన్ని వెదకి కూర్చితిఁ గవిరాజులు మే లని ప్రస్తుతింప
నిట్టి వెట్టియు నని యిట్లు క్రిందను జడ్డ లుండెడు లిపు లెల్ల బండిఱాలు
వీనిద్విత్వము లొకవేళఁ బోయినఁ బోవు జెఱిపోఁతు కఱిమేఁక గొఱియ యనఁగ
జనిరి కాంచిరి చేకొనియెద రనియెదునవి మొదలైనక్రియాపదముల
తుదలను సంస్కృతపదములందును దద్భవములయందును ఱకారములు లేవు
క్రచ్చఱ బ్రతుకుట గ్రాలుట మొదలగు క్రారము రేఫవర్ణములె యగుచు
జేకూఱె ననుటకుఁ జేకుఱె నని యిట్లు పొడుగు లెల్లను హ్రస్వములుగఁ జేసి
పలికెడువేళ రేఫములును ఱాలును మునుపటియట్లనే తనరుచుండు
రా దక్కఁ జకలాక్షరములమీఁదను [3]గార కదియ నకారక్షకారము లన
నట రవర్ణమున కొక్కటికిని బై నిఫ య్యని నిల్పుటను రేఫ మ్మనఁగ బరఁగె
నరడంబు సేనాంగ మరుగుట పోవుట యరి కప్ప మర సగ మరుదు వింత
యరయుట్ల వెదకుట యిరవొందు టమరుట యిఱుపదంబు యిఱుగార్థ మిరవు సిరవు
కలనఁ బొట్టురుముట గద్దిక సేర్చుట యురణించు టురు [4]లొడ్డు టురులఁ ద్రోయు
టురువడించుట [5]వీఁక నొత్తుట యురువడి యరియాడుటయు డొంద మరియఁ జేయు
టెరగలి చిచ్చు మేఁకెరు వెరమానుట యెర గాఁగ భోజనం బిడి యెరియుట
యెరు లొండొరులసొమ్ము లారయుట [6]యొరిమె కేకరివాఁడిదూఁపులు కరిసెముకృషి
కరువలి పుత్తడి కరఁగి యాకరణిపి గరుగునఁ బోసి యొక్కరుఁడు చేసెఁ
గరవాలు మొక్కర కరకరల్ కరకరి కరిగోరుటలు కనికరము వాన
గురియుట తొలుకరి కొరఁ బ్రాణములు కరకరఁ గ్రాలి కరమొప్పఁ గెరలి పడుట
గరిత బంగరు మేను గరు దాల్పెఁ గరిచేడి గరిగె చేఁబట్టుట గరువతనము
గిరగిర వ్రాయ వేగిరపడి జేగురుకొండపై గురుపోతు గురుసు పట్టి
గురువులు వాటుచు గురువుగా గురుగాకు గురుగులఁ బెట్టి ముగ్గురును వండి
చెరుచుటయును మరి చెచ్చెర చేటను జెరుగుట చెరువులోఁ జొరువఁ జేసి
చొరక యచ్చెరువుగా చిరుగవిఁకొకల చెరఁగులు చించుట చెరగు మసట
తరచి యాడుటయుఁ జిత్తరుబొమ్మ తరఁగలు తరిచినమజ్జిగ సరము బడిత
తరము శక్యము మూఁడుతరములుచుట్టంబు తరలఁ బాయుట తరతర దిరుగుట
తెరిసినకూడు మార్తురమేనినెత్తురు తెరలఁ గాఁగిన నెయ్యి తెరపు తోడు

---

1. తాళ్ళపాక పెదతిరుమలాచార్యులు రేఫఱకారనిర్ణయమను గ్రంథము రచించె. (రా). 2. మేటి (ప); వెద (పూ. ము.) 3. గ్రార (పూ. ము.) 4. లొగ్గు (వ). 5. వీఁగ (వ). 6. యొరిమి (వా).

తెరతెర వచ్చుట తెరలు గట్టుట రెండు[1]తెరఁగులవారిలో దొరలుకొనుట
తొరితొరి చెమ్మట దొరఁకుట బెదరుట దరి ద్రొక్కి జాదరి దరికొలుపుట
దురము సేయుట దురదురఁ బోయి కుదురుట దొరయుట సరియాట దొరకొనుటయు
దొర రాజు దొరకోలు దొరుకుట బొనఁగుట నర [2]వెంద్రుకలు పెద్దనరము నురుగు
నురయఁగాఁ జల్లుట నురుగులు పరుసంబు పరువులు పెట్టుట పరపు నిడుపు
పరచనుదెంచుట పగిగొని పరిపరి పరపుట నించుట పరువడి యనఁ
బరిమారుచుట పెనుపరి నేరుపరి దొడ్డపరి చప్పరంబు దెప్పరము పరగఁ
బరికింప పరసు పొంపిరి వోవఁ బిరిగొని పురపురఁ బొక్కుట పురిఁటితగవు
పురుడీదు పురికొలుపుట తుట్టెపురుగులు పెరుగుట నిక్కుట పెరుగు పెరడు
పెర తేనె పొరిపొరి పొరుగునఁ బొరిగొని పొరిగడుగుట పొరపొచ్చెము పొర
పొరలుట చీపురు పొరకలు బరికట్టె బరుజులు గజ్జెలు బరవసంబు
బరు లుబ్బఁగా నానవాలు ద్రావుట బరిమేను గంధపుచెక్కమీఁదిబరడు
బిరుదు లబ్బురము గొబ్బెరకాయ పెరయుట బురబురఁ బొంగుట [3]బురదనేల
మరులు మోహము బుద్ధి మరుపుట తామర మరియాద క్రమ్మర మరలి చనుట
మిరియంబు మురిపెంబు మురియలు తునియలు మురమురలాడుట మెరమెరయును
మొరపనేలయుఁ దేంట్లమొరయుట మొరదును ర మ్మని పిలుచుట రచ్చ రంగు
రంకెలు రజ్జులు రమణ రక్కసి రహి రిచ్చలు రిత్తయు రెట్ట రెండు
దేవర విస్తరంబు తెరువరి తలవరి యెవ్వరు నివ్వరు నవ్వ రనఁగ
వరిచేను వరుజులు వరు(ర)సయు వరుపును నోవరి విరవిరఁ బోవు టనఁగ
విరిసినవిరు లెల్ల విరియఁ జల్లుట కాలువురు పలువురు నలువురు పదువురు
వెరువరి [4]వెరువాక వెరుసు దూసరివద్దు సరకు లమ్ముట సరి సరకు కొనమి
సిరికి నై సురియల సురుగుట సిరిబడి [5]సారిది మోహరమును హారువు గనుట
మొదలుగా నొక కొన్నిపదముల హ్రస్వాక్షరములపై రేఫంబు లమరియుండు
[6]నారెకు త్తలవరు లారాట మారటం బారఁ గూరినకొక మారఁ గాఁగి
నట్టిపా గారనియనల మారఁగ ధర్మ మారసెఁ దనకన్నులారఁ జూచె
క్రమ మారెఁ బొంగారెఁ జల్లారెఁ దనరారె నీరికె లెత్తుట యిగురు వెట్టు
టీకెదు జగము లీకెలుఁగు హీనస్వర మీ రన నిమ్ము పేరూరు పల్లె
యూరార్చు టూరట యూర కుందుట దొంగ లేరీ యనుట యిరి యేరి కనుట
యోరోరి యనుమాట కోరుచుకొనుటయు నోర వోయినగోనె లోరసిలుట

---

1. శ. ర. లో, తెలుఁగు అనే కాని తెరఁగు అనిలేదు. (అప్పకవి దీనిని ఉభయ రేఫ ఘటితముగా నిచ్చియున్నాఁడు. రా). 2. వెంట్రుకలు (ప. వా). 3. శ. ర. లో, బురద అనే కాని బురున అనిలేదు, 4. వెరువాక (ప. వా). 5. సారవి (ప. వా.) కాని శ. ర. లో సారిది అనే కాని సార్దది అనిలేదు. 6. అరికు.

[1]కాఱులు కల్లలు కాఱుమెఱుంగులు కటుకాఱు ముక్కాఱుకంట రిపులు
కాఱు కాఱించుట కడు నొప్పి పెట్టుట కాఱాకు కాఱాట కాఱియంబు
కూఱుట పొఱలుట కూఱుకు నిద్ర చేకూఱుట కూఱిమి కూర దినుట
కొమ్ములు గూఱగాఁ జేయుట గాఱంబు గూఱుట దానికిఁ గూఱుతు ననఁ
గోఱికె గోఱుట కోఱప్పనము పంది కోఱాడె కోఱడి కోఱ గిన్నె
గాఱెలు భక్ష్యముల్ గాఱాము బంగారు గోఱు గాఱాబంబు గారవంబు
చీఱికఁ గొన కైదుచీఱలు చేఱుట చేఱువ చెంతలఁ జేఱఁ దనఁగఁ
జీఱుట పిలుచుట చూఱనఁగాఁ గొడి చేఱు ద్రావుట మాఱి చిన్ని కత్తి
తా ఱెల్ల నేగిరి తీఱనికినుకతోఁ దూఱుపునాటికిఁ దేఱ లెక్క
తేఱెద మనుచు నేతేఱ తేఱకు తేఱ తేఱోఱి సొమ్ములు తోఱముగను
దూఱులు పలుకుట నారచీఱలు నింటినారి విన్నారు కన్నార మనఁగ
నీఱు ద్రావుట పాఱ నీఱయి పోవుట నెఱపు నేఱేడు నోఱు పడుట
పూఱేడు జగడంబు పేఱుట పే ఱాఖ్య పేఱిననేతులు పేఱురంబు
పోఱామి పోఱచి పోఱోఱి యనుటయుఁ బోఱుట పోఱాట పోఱితంబు
బాఱు గట్టుట దైత్యు బాఱికిఁ దప్పుట బాఱెడు బీఱంబు బూఱటిలుట
బూఱుగుచెట్లలో బూఱగ యూఁదుట బూఱెలు బేఱంబు బేఱజాబుఁ
బోఱవిమ్రోయుట బోఱుఁగొండ లనంగ బోఱలు క్రిందుగా బోఱగిలుట
మాఱట మూర్తి యై మాఱుమసంగుట మాఱేడు వేమాఱు మాఱుతు రన
మీఱలు మేఱలు మోపతోపు లనంగ ఱాయుంచ ఱాచూలి ఱాయడి పడి
ఱాణ ఱాణించుట ఱాయలు ఱాణువ ఱాపాడి ఱాముల్క ఱాను ఱాని
ఱాచుట ఱాఁజుట ఱాయుట ఱాలుట ఱాగిల్లుటయును ఱాఱా యనుటయుఁ
ఱాము పొమ్మనుటయు ఱాఱాపు వలదు పోఱా విఱురా యేలరా చలంబు
ఱీతి గా దనక నీఱీతి ఱూపించుట ఱూపుట ఱూపరి ఱూపు ఱూక
ఱేయి గేదంగిపూఱేకులు ఱేయెండ ఱోఁజు ఱోఁకలి ఱోలు ఱోవెలంది
ఘుమలార బాలుర కాలారి జాలారి లేరు కోలారి తలారి [2]కాండ్లు
వారువ మశ్వంబు వారనికోపంబు వారించుకొనుటయు వారకులును
వారక వార లెవ్వారును దెలియనివారు గా రిది యెల్ల వారకంబు
వీరలసాటి లే రీరాజ్యమున నన సారెల జూదంబు సారెసారె
సైరణ లేక వేసారుట సూరెలు సోరణగండ్లును సేరుపసపు

తే. సారు సారంబు నోడబేహారి వింత, హోర యనుట నాదిగా నొక్కకొన్ని
తెలుఁగుపలుకులలోపల దీర్ఘలిపుల, పైని దనరారుచుండు రేఫములు కృతుల. 198

---

1. శ. ర. లో శకటరేఫమే కాని లఘురేఫము లేదు. 2. కాండ్రు (పూ. ము); కాడ్లు (ప).

హ్రస్వాక్షరములమీఁది రేఫములకు రూపములు

అరదము = సీసాంగము
అరుగుట = పోవుట
అరి యనఁగాఁ దనకంటె దొ
డ్డరాజునకుఁ బెట్టెడుకప్పము.
అర = అనఁగా సగము. దీనికి
లక్ష్యము:—
అరగంటఁజూచుట = సగము
కంటఁజూచుట, అరవా
యి = సగమునోరు, అర
గొంతె=సగముతక్కువ-
ఇవి మొదలైనవి.
అరుదు = వింత
అరయుట = వెదకుట
ఇర వొందుట = అమరుట
ఇరు = అనఁగా రెండు. దీనికి
ఇరువాగు, [లక్ష్యములు:—
ఇరువంక,
ఇరువురు = ఇద్దఱు,
ఇరువాయి = రెండునోరులు.
ఇరుగేలు = రెండు చేతులు.
ఇరుమేను,ఇవి మొదలయినవి:
ఇరవు = నెళవు. [చుట
[1]ఉరుముట=జగడమునగద్దిం
ఉరణించుట [పని
ఉరు లొడ్డుట = వేఁటకాని
ఉరులఁద్రోయుట = కోటలు
మొదలయినవి పడఁగొట్టుట
ఉరవడించుట = పీఁకనొత్తుట
ఉరువడి = బిగ్గర

ఊరియాడుట = డొంక మురి
యఁ జేయుట
ఎరగలి = చిచ్చు [కలు
మేఁకెరుఁగు = మేఁకపెంటి
ఎరమానుట = [2]ఎరపరికరము
విడుచుట, ఎరగా నాహా
రముఁ బెట్టుట
ఎరియుట
ఒరులు = అన్యులు
ఒండొరులు = ఒకరొకరు
సొమ్ములొరయుట = ఒరగం
టను వ్రాయుట
ఒకరిమె = కలిపికోలుతనము,
ఒరిమి యనియుం గలదు
కేకరి = వాఁడితూఁపులు
కరిసెము = కృషి
కరువలి = గాలి [వానిపని
పుత్తడి కరఁగుట = కంసాల
ఈకరణిని = ఈరీతిని
కరఁగునఁబోయుట=పోఁతఁ
ఒక్కరుఁడు [బోయుట
కరవాలు = ఖడ్గము
ముక్కర = ముత్తెము
కరకరలు
కరకరి
కరిగోరుట
కనికరము = పాడి
వాన గురియుట
తొలకరివానలు

కొరఁబ్రాణము
కరకరఁగ్రాలుట [మొప్పుట
కరమొప్పుట = మిక్కిలి
కెరలుట
గరిత = పతివ్రత
బంగరు = పైఁడి
మేను గరు దాల్చుట=గగు
రుపొడుచుట
గరిచేడిగరిగె = పెండ్లివేళ
చేతఁ బట్టుకొనియుం
డెడిముంత గరువతనము
=సరకుసేయకపోవుట
గిరగిర వ్రాయుట
వేగిరపడుట
జేగురుకొండ
గురుపోతు
గురుసులవరపు గురుసులు
గురువులు వాఱుట = గమక
విశేషము
గురువుగాను = దొడ్డగాననుట
గురుగాకు = గురుగుకూర
గురుగులు = పిడతలు
ముగ్గురు
[3]చెరుచుట
చెచ్చెర
చేటను చెరుగుట
చెరువు = తటాకము
చొర(రు)వఁ జేసికొనుట
చొరక = చొరకపోవుట

---

1. 'ఉఱుము' అని శకటరేఫముగా సూ. ని. లోఁ జూపఁబడినది (రా). 2. విపరికము విడుచుట (వా). 3. చెరుచుట-చెఱుచుట-అను ద్వైరూప్యము అప్పకవిసమ్మతము చూ. పుట. 88 (రా).

అచ్చెరువు
చిరుగనికొక
చెరఁగులు = అంచులు
చెరగుమనుట
తరచియాడుట
చిత్తరువు = బొమ్మ
తరఁగలు = కరళ్లు
తరచినమజ్జిగ
తరము = బడిశ
తరము గాదు అనఁగా - శ
క్యముగాదనుట
మూఁడుతరములచుట్టము
దేహము తరలఁ బారుట
తరతర
తిరుగుట = సంచరించుట
తిరిసినకూడు
మార్తురు = పగవాఁడు
మేనిసెత్తురు
తెరలఁ గాఁగిననేయి
తెరువు తోడు
తెరతెర వచ్చుట
తెరలు గట్టుట [తెగలు
రెండుతెరఁగులు = రెండు
తొరలుట = కలయుట
తొరితొరి
చెమట దొరగుట
బెదరుట చింక్యము
దరి ద్రొక్కుట
జాదరి
దరికొలుపుట [సేయుట
దురము సేయుట = జగడము
దురదురఁ బోవుట
కుదురుట
దొరయుట = సరి వచ్చుట
దొరకొనుట
దొర = రాజు
దొరకోలు
దొరసుట = పొసఁగుట
నర వెండ్రుకలు
పెద్దనరము = జీవనరము
నీటినురుగులు
సెరయఁ జల్లుట
సెరసులు
పరుసము
పరువులు వెట్టుట
పరపు నిడుపు
పరిచనుదెంచుట
పరిగొనుట
పరిపరి
పరపుట = నించుట
పరువడి
పరిమారుచుట
పెనుపరి
తేరుపరి
దొడ్డపరి
చప్పరము
దెప్పరము
పరగ
పరికింపుట
పరసు
పాంపిరి వోవుట
పిరిగొనుట
పురపురఁ బొక్కుట
పురిటితగవు
పురుడు . . . కాడు
పురికొల్పుట
తుట్టెపురుగులు
పెరుగుట = నిక్కుట
పెరుగు
పెరడు = ఇంటివెనుక
పెర = తేనెతెట్టె
పొరిపొరి
పొరుగు
పొరిగొనుట
పొరిగడుగుట
పొరపొచ్చెము
పొర
పొరలుట
చీపురు
పొరకలు
బరిగె
బరుజులు = గజ్జెలు
బరవసము
బరులు = పలులు
బరిమేనుఁబసమొల [తాఁట
గంధపుచెక్క మీఁది బరడు
బిరుదులు
అబ్బురము
కొబ్బెరకాయ
పెరయుట
బురబురఁ బొంగుట
బురుదనేల
మరులు = మోహము
బుద్ధిమరుపుట
తామర = పువ్వు
మరియాద
క్రమ్మర
మరలి చనుట
మిరియము
మురిపెము
మురియలు = తునియలు
మురమురలాడుట = కోపము

కుదిలో మెరమెర
మొరపనేల [ట
లేంట్లు మొరయుట=కూయుట
మొరడు=మోటు
రమ్మని పిలుచుట
రచ్చ
రంగు
రంకెలు వైచుట
రజ్జాకాండి
రమణ
రక్కసి
రహి
రిచ్చపడుట
రిక్తకు రిత్త
రెట్టవడుట
రెండు చేతులు
దేవర
వివరము
తెరువరి
తలవరి=తలారి
ఎవ్వరు
దానమివ్వరు
నవ్వరు
వరిచేను
వరుజాలుగట్టుట
వరుస
వరుపు=వాన లేకుంట
ఓవరి
విరవిరఁ బోవుట
విరియుట=విప్పుట
విరువు=పువ్వులు
విరియఁ జల్లుట
కాలువురు=కాల్బలము
పలువురు

నలువురు
పదువురు
వెరవరి
వెరవాళ
వెరుగులు వేయుట
దూసరివడ్లు=ధాన్యవిశేషము
కేసరులు, దినసరులు మొదలయినవన్నియు
సరకు అమ్ముట
సరి [పోవుట
సరకు గొనమి=సరవసేయక
సిరి=లక్ష్మి
సురియలు=చూరుకత్తులు
సురుఁగుట=చచ్చుట
సిరిబడి
సొరిది=చాలు [ద్దమొన
మోహరము=దండునకుఁ బె
హరువు=ఉపాయము

ఇవి హ్రస్వాక్షరముల మీఁది రేఫములు.

దీర్ఘాక్షరములమీఁది రేఫములకురూపములు

ఆరెకులు=తలవరులు
ఆరాటము
ఆరటము [నాడిన దుఃఖము
ఆరఁ గూరిన శోకము = తీర
ఆరఁ గాఁగిన పాలు [యగ్ని
ఆరనియనలము = శమింపని
ఆరగ ధర్మము
ఆరయుట=పరామర్శించుట
కనకన్నులారఁ జూచుట = కన్నులనిండుగఁజూచుట

క్రమమూరుట=బడలిక దీరుట
పొంగారుట = పొంగుదీరుట
చల్లారుట=చల్లఁదనము నిం
తనరారుట [డుట
ఈరికలెత్తుట = ఇగురువెట్టుట
ఈరేడుజగములు
ఈరెలుఁగు=హీనస్వరము
ఈరు=ఇమ్ము
ఊరు=గ్రామము [వుట
ఊరార్చుట = దుఃఖముడు
ఊరకుండుట=చాలించుట
దొంగ లేరని యడుగుట
ఇది యేరికి=ఎవ్వరికనుట
ఓరి యని పిలుచుట
ఓరుచుకొనుట
ఓర వోయినగోలు
ఓరసిలిపోవుట
కారులు=కల్లలు
కారు మెఱుంగులు
పటుకారు
ముకార్చరుపుట
రిపులు కారు
కారించుట=నొప్పి చేయుట
కారాకులు
కారాటము=వ్యాపనము
కారియము = కర్జము
కూరుట=పొరలుట
కూరుకు=నిద్ర
చేకూరుట
కూరిమి
కూరదిచుట
ఎమ్ములు గూడఁగా సేయుట = యెముకలునాటసేయుట

42 గాతము తూరుట = నాటుట
43 దానికిఁ గూరుతు ననుట
44 కోరికె
45 కోరుట
46 కోరు=అప్పనము
47 పంది కోరాడుట
48 కోరడి = ఆవరణముగా వేసిన పొడిమట్టిగోడ
49 కోర=గిన్నె
50 గారెలు=భక్ష్యములు
51 గారాము
52 బంగారు
53 గోరు=నఖము
54 గారాబము
55 గారవము
56 చీరికిఁ గొనక
57 అయిదు చీరలు=కోకలు
58 చేరుట
59 చేరువ=సమీపము
60 చేరఁడు
61 చీరుట=పిలుచుట
62 చూరు=పొడి
63 చేరుద్రావుట
64 చూరి=కొంచె పాటికత్తి
65 తారెల్లరు=కమరందఱు
66 తీరనికిచుక=శమింపనికోపము
67 తూరుపునాఁడు
68 తేరులు=రథములు
69 తేరెదము అనుట
70 ఏ తేరిన=వచ్చి తేని అనుట తేరకు తేర, తే తేర యని యుం గలదు
71 తేరోరి = సొమ్ములు తేరోరి యనుట
తోరము 72
దూరులువలుకుట 73
నారచీరలు 74
వింటినారి 75
విన్నారు 76
కన్నారము 77
నీరు ద్రావుట 78 [ట
79 పోర నీరయిపోవుట=చచ్చు
నేరుపు 80
నేరేడు-చెట్టు 81
నోరువడుట 82
పూరేడు పిట్ట 83
జగడము పేరుట 84
పేరు=నామము 85
పేరిన నేతులు 86
87 పేరురము = పెద్ద ఱొమ్ము, పేరాముదపు గింజలు మొదలయినవి
88 పోరామి
89 పోరచి=కూర [ట
90 పోరోరి=పోరాయోరి యను
91 పోరు
92 పోరాటము
93 పోరికము
94 బారు కట్టుట
దైత్యుబారికిఁ దప్పుట 95
బారెడు 96
బీరము 97
బూరటిల్లుట 98
బూరుగుచెట్టు 99
పెద్దబూరుగ యూఁదుట 100
బూరెలు=పిండివంటలు 101
ఓడ బేరము 102
బేరజము 103
బోరని మ్రోయుట 104
బోరుగొండలు 105
బోరలు=క్రిందుగాను బోరగి లుట 106
మారటమూర్తి 107
మారి మసంగుట 108
మారేడు 109
వేమారు 110
మారుట (?) 111
మారుతురు=పగవారు
మీరలు=మీరుకు 113
మేరలు 114
మోరత్రోపు 115
రాయంచ 116
రాచూలి 117
రాయడిపడి 118
రాణ 119
రాణించుట 120
రాయలు 121
రాణువ 122
రాపొడి=రాచినపొడి 123
రాముల్కుపండు 124
రాను=యథార్థము 125
రావిచెట్టు 126
రాచుట 127
రాఁజుట 128
రాయుట 129
రాలుట 130
రాగిల్లుట 131
రారా యని పిలుచుట 132
రాము పొమ్మనుట 133
రారాపు 134
వలదుపోరా 135
విసుఠా 136

ఏలరా చలము	కుమారా-సంబోధనము	ఎవ్వారు
రీతి గాదు=వడిరి గాదు	బాలురు-ప్రథమాబహువచనము	తెలియనివారుగాను
ఈరీతి		వారకము
రూపించుట	కారారి	వీరలసాటిలేరు
రూపుట = ఒకరిని తెలుపుట	కారారి	సారెలజూదము
రూపరి	తేరు	సారెసారె
రూపు చెడుట	కోరారివాఁడు	సైరణ లేక
బంగారురూక	తలారికాఁడు	వేసారుట
రేయి=రాత్రి	వారువము=గుఱ్ఱము	సూరెలు
గేదంగిపూ రేకులు	వారనికోపము=శమింపని కోపము	సోరణగండ్లు
రేయెండ=వెన్నెల		సేరుపసుపు
రోఁజు పుట్టుట	వారించుకొనుట	సౌరు
రోఁకలి	వారకలు	సౌరంబు
రోలు	వారక	ఓడ బేహారి
రోవెలఁది=లంజ	వారలు	వింతవారలు

ఇవి దీర్ఘాక్షరములమీఁది రేఫములు

ఆకార సీసమాలిక:—

ఆఱవఱ లనఁ దునియలు నోట నఱచుట యఱిముఱి యఱగొఱ లఱము టఱ్ఱు
[1]టఱకటఁ బెట్టుట యఱచేత నఱకాల నఱవలు ద్రావిడు లఱవు దఱిసె
లఱిగిపోవుట కొంచె మగు టఱమఱ సేయు టఱ లేక చను టఱు గఱపుకొనుట
ఆఱుపది కో ట్లఱపొఱఁడు గు జ్జుక్కఱి రూపఱి పొలుపఱి యేపఱచుట
పెంకఱి సిగ్గఱి బిట్టఱి పెల్లఱి యఱయిల్లు క్రచ్చఱ యక్కఱకఁడి
[2]పఱకమ్మట మఱంటు లఱ టఱకం బిఱిచుట కదియుట యిఱియుటయును నన
[3]నిఱులు చీఁకటి బండియిఱుసు క్రిక్కిఱియుట యిఱుకటం బిఱుకన్న మిఱిసిచెడుట
యుఱఁదు నైకొనఁ డేరి నుఱుకుట పే చను టుఱపదం బెల్లెడ నురుకరార్థ
ముఱు పన్నలా వను టఱిది బెట్టిన మయ్యో నుఱక మానక మొగు లొడ్డి యుఱిమె
నుఱుకటి బలమఱి యుఱియ ని ల్లుఱియుట యుఱనిరోషంబున నుఱుతకట్టి
యెఱపఱికంబున నెఱగుట మ్రొక్కుట యెఱపు కెం పెఱుకువాఁ డెఱిశెఁ జెప్పి
బెఱకలు నా తెక్క లెఱుఁగుట తెలియుట యెఱపుసొమ్మొకరిది యెఱచి మాఁస

---

1. టఱకట పొదుగుట (ప); టఱకదఁ బెట్టుట (వా). శ. ర. లో అఱకద అనియే కాని అఱకట యని లేదు (గి). 2. అఱకమ్ము టమఱటులఱువ యిఱియుట కది యుంట యిఱియుంట కలుసుటయును (ప). 3. ఇరులు - ఇందు లఘు రేఫమే కాని శకట రేఫ మున్నట్లు దోఁపదు. చూ. సూ. ని. (రా).

మొఱలుట విలపించు టొఱవ దేహం బొఱగాల నుండుట యొఱ కత్తియూఁతి
యొఱకటంబునఁ బోవు టొఱపులు నాఁ డెక్కు[1]లొఱగుబిళ్ళ తలాడ యొఱగువంక
కఱపుట నేర్పుట కఱతలు పోకిళ్లు కఱదలు బుద్ధులు కఱటి మంకు
కఱకు కాఠిన్యంబు కఱవు దుర్భిక్షంబు కఱ కప్పు మేకములఁ గఱచుఁ గుక్క
కిఱపుట కెఱయఁ నుక్కెఱయఁ బక్కెఱయును గురుమాపుకుఱుగంద్లకుఱుచకుఱులు
కుఱువలిగొనుటయుఁ గుఱుకుఱ కుఱుకలు కుఱుగొని కుఱుఁగడ కుఱుపు వ్రణము
కొఱకొఱలాడుట కొఱఁత తక్కువ పండ్లు గొఱకుట కోపంబు కొఱదు వడుట
కొఱ యనఁగాఁ బని కొఱలుట నిండుట కొఱవిఁ జాఁడుట సొమ్ము కొఱకు నన్ను
గఱికె నట్టులు గఱగఱికెలు గఱుగులు గఱిసె దగ్గఱ నంపగఱి పగఱలు
గిఱిగొనుటయు మోటగిఱుకయు గిఱుమెట్లు గిఱులు వ్రాయుటయును గీఱుటయును
గుఱుక వెట్టుట గుఱుగుఱ గుఱ వెట్టుట గుఱకొని గుఱి గుఱుకొండి గుఱుతు
గుఱుములు గింజలు గొఱుగుట వపనంబు [2]గొఱవంక పిట్టలు గొఱక కట్టె
వా చఱచుట గొడవలి కాఁచి చఱచుట కరమునఁ జఱచుట గట్టుచఱులు
చిచ్చఱపిడుగులు చిఱుతయుఁ జిఱునవ్వు చిఱికొట్టి చిఱిమి ముచ్చిఱితనమునఁ
చుఱుకు పుట్టఁగ మేను చుఱచుఱఁ గాల్చుట చెఱువున ఘుజియించి చెఱక బట్టు
చెఱలాట చెఱుచుట చెఱుముల చెఱుగుట చెఱసాల చెఱుకులు చెఱిసగంబు
జఱిజఱి [3]ఝూజఱి జాజఱి జఱిగొని [4]జఱపుట జఱజఱ జఱిగె ననుట
చేతులు వెజఱుట జిఱజిఱఁ ద్రిప్పుట జుంజుఱు[5]వెంద్రుకల్ జొఱజొఱ యనఁ
దఱుగుట వెలితియుఁ దక్కువయును గోసి వైచుటయును నగు వలసినపుడు
తుఱగలి దేహశ్రి తఱుగనిసంపద తఱిగొలుపుటలు ముత్తఱులు తఱుచు
తఱి వేళ పయనంబు దఱలుట పుచ్చినతఱకలు శత్రుల దఱియఁ జొచ్చెఁ
దఱుముక వచ్చుట తఱిగొని నడచుట [6]తిఱుగ రెండవసారి తిఱిఁ బెనుచుట
తిఱుగలి తుఱుము వాతెఱ మోవి యేడ్తెఱ తెఱలినవాడన తెఱకొలుపుట
దెఱపి సేయుట కన్ను దెఱచుట పాపుట తెఱవలు తెఱకువ తెఱఁగు విధము
తొఱలుట కలయుట తొఱగుట ముందఱ నందఱు నెందఱు కొంద ఱింద
ఱిద్దఱు పదఱుచుఁ బెద్దఱికంబున గద్దఱి యద్దిరా [7]కట్టెదుఱను
నఱుజా కొంచెము మ్రాను నఱుకుట నిఱు పేద నూఱుముగా నుఱుపుట నెఱవు పాదవు
నెఱి యనఁగా బాగు నెఱదొడ్డు గొప్పయు నగు నెఱి యనఁగను మిగుల ననుట
[8]నీటుల నెఱపుట నెఱి లేనిమిత్రుఁడు నెఱసుట నిండుట నెఱిక కాసె
నెఱఁకు లయంబులు నెఱులు కేశంబులు పఱపఱఁ జించుట [9]పఱుసఁదనము

1. శ. ర. ఒరగుబిల్ల-రూ. (గి). 2. గొరవంక-సూ. ని. ఇందు శకటరేఫము లేదు. (రా) 3. ఝూజరి-శ. ర. (రా) 4. శ. ర. జరపుట. (గి) 5. వెంట్రుకల్ (ఝూ. ము.) 6. తిరుగ-సూ. ని. (రా) 7. కట్టెదురను-ఇందలి రేఫము అలఘువుగాదు. (రా) 8. నీటు లని. (ప) 9. పరుసఁదనము - ఇందు లఘురేఫముండవలెను. (రా)

పఱచుట సేయుట ప్రవహించుటయు వేగ నుఱుకుటయును నగు నుచితభంగిఁ
బఱికెలు పఱియలు పఱివోవు టంపఱ పఱతెంచి పఱిగొని పఱిపఱియలు
పఱు పైన పువ్వు చూపఱఁ బఱిమార్చుట తెంపఱ పెంపఱఁ దెప్పఱిలుట
పిఱుఁదను వెనుకను బిఱుఁదు నితంబంబు పిఱుసుటయు దొడ్డపిఱికితనము
పుఱియ కపాలంబు పెఱికెలు గోనెలు పెఱిగినమీసముల్ పెఱుకుకొనుట
పెఱ యితరార్థంబు పెఱుసనిపోవుట బఱబఱ నీడ్చి దబ్బఱ పలుకుట
బిఱబిఱఁ ద్రిప్పుట బిఱుసులు బుఱుజులు మఱవ మృద్భాండంబు మఱుఁగుచాటు
మఱచుట మఱునాఁడు మఱఁదలు మఱఁదియు మఱియు నేమఱుట పల్మఱు మఱుగుట
మఱుపడి క్రమ్మఱ మఱు లేక క్రమ్మఱి [1]పడమఱ మఱఁగాలు పెడమఱలుట
మిఱిచూపు [2]మిఱిమిట్లు మఱిముఱి చీఁకటిముఱి మొండె మఱిమఱి మెఱములిడుట
[3]మెఱుపులు మెఱుసుట మెఱుఁగు లీనుట కనుమొఱఁగుట దాఁగుట మొఱకవెలితి
మొఱలుపెట్టుట మొఱమొఱలుగా మొఱయుట మొఱగుడుకుక్కలు మొఱకుతనము
ఱట్టు ఱంపిల్లుట ఱవ ఱంకు ఱవికెలు ఱవఱవల్ ఱంపము ఱాతు ఱవిళి
ఱెక్కలు వైచుట ఱెవ్వన ఱువ్వుట ఱెక్క ఱెప్పలు ఱెల్లు [4]ఱెమ్మ ఱొమ్ము
[5]వఱతయు వఱదయు వఱడు గూయుట వాగవఱుగులు వఱలుట విఱిగిపడుట
విఱివోవు విఱిగాలి విఱివిడి కంబము విఱుగుట వెఱబొమ్మ వెఱచఱుచుట
వెఱచుట వెఱఁగు నివ్వెఱ సుఱ స్రుక్కుట యను ఉసు అను టివి యాది గాఁగఁ
గొన్ని తెనుంగుఁబల్కుల హ్రస్వములమీఁదఁ దప్పక బండిఱా లొప్పుచుండు
నెల్లంకితాతన బొల్లెను బండిఱా నిడుదపైఁ గలుగదు నిక్క మనుచుఁ
గావున నేను దీర్ఘములపైఁ గలపెద్దఱా లొకకొన్ని యేర్పఱతు నిక
ఱాఱు సంఖ్యాపద మాఱడి యాఱికెపంట చిచ్చాఱెఁ బాపంబు లాఱె
ఱాఱని లేజ మూటాఱినముత్తెంబు తడియాఱె శ్రమమాఱెఁ దాప మాఱె
ఱాఱపు లాడె నూటాఱె దేహం బెల్ల నూఱడి చాలించు టూఱుగాయ
లుధకంబు లూఱుట యోఁక పఁ ల్లేఱుట యేఱుపసీమలో నేఱు దాఁటె
కాఱుపోతులు [6]హాంతకాఱి కాఱడవులు కాఱియఁ బెట్టుట గాసిలుటయుఁ
గాఱుట జాఱుట కోఱలు పండ్లు గీఱుట నాఱుటయును దీఱుటయు నయ్యెఁ
[7]ఛేత్రము మాదలు చీఱుట కొండుగాఁ జేయుట యుయ్యేల చేఱు లనఁగఁ
జాఱ యెల్లరిని దోఁచుట చోఱమీనులు చాఱలబెబ్బులి చాఱకప్ప
జాఱుపయ్యెదలు బజాఱికన్నియలు వాజాఱంబులోన దుజాఱు లనఁగఁ

---

1. పడమర-శ-ర(రా) 2. మిఱుమిట్లు-శ-ర. 3. శ-ర. మెఱపులు. 4. శ-ర.లో రెమ్మ అనియేకాని ఱెమ్మ లేదు. 5. శ-ర. లో వఱద అనియేకాని వఱత లేదు. 6. హాంతకారి-శ-ర (రా) 7. చేరెడు (రా)

దాఱు తెఱంబు లీలీఱున దిఱిచు దీఱుట పొదలలో దూఱి చనుట
దేఱి చూచుట గడి దేఱుట ధర్మంబు దేఱుట యింతకుఁ దేఱుదు రవ
పొన్నాఱి నాఱు వైచుట నాటు విడుచుట నీఱు నిప్పులమీఁదినిండుబూఁది
పసపు నూఱుట నూఱుపదులు నన్నూఱు మున్నూఱు అనవెస దొమ్మనూఱును ననఁ
బాఱుఁడు బ్రాహ్మణుఁ డేఱు పాఱుట యింకఁ బాఱుట వెన్నిచ్చి పాఱుటయును
బఱఁతిదేహము గఱు పాఱుట నీఱుట పీఱుట పోఱఁడు చిన్నవాఁడు
బీఱు వోవక యనుమాఱు మా ఱడుగుట మాఱి మసఁగుట మాఱుపడుట
మాఱుమా టాడుట మాఱుమొగంబు వేమాఱు పెద్దలమాట మీఱి చనుట
ఱాచు నీలపుఱాయి ఱాఁగ వెన్నెలఱేఁడు ఱేసి ఱేసున ఱంగ ఱేవు ఱెప్ప
ఱేఁచుకుక్కలు ఱేల ఱేఁగు ప్రేఱేఁచుట [1]ఱోయుట వెదకుట ఱోఁత పడుట
తే. ఱేలు వడుటయు వీఱిఁడి వే ఱొకటియును
నాదిగాఁ గొన్ని యాంధ్రవాక్యములయందుఁ
బాదుకొను దీర్ఘములమీఁద బండిఱాలు
వీని దెలియఁగ కృతి సేయువెట్టి గలఁడె. 197

కుఱుచలమీఁది ఱకారములకు రూపములు

అఱపఱలు=తునకలు
నోట నఱచుట=కూయుట
అఱిమఱి=బడిబడినియనుట
అఱగోఱలు
అఱముట=అబ్బుట
అఱకటఁ బెట్టుకొనుట = పొదిగిటఁ బెట్టుకొనుట
అఱచేయి
అఱకాలు
అఱవలు=ద్రావిడులు
అఱవుడు=నుప్పసము
అఱసెలు=అప్పములు
అఱిగిపోవుట = తక్కువయి పోవుట
అఱమఱ సేయుట

అఱ లేక చనుట=అపోహము లేకపోవుట
పెండ్లియఱుగు
అఱపుకొనుట = దక్కించుకొనుట
అఱువదికోట్లు
అఱపోఱఁడు=పొట్టివాఁడు
ఉక్కఱి
రూకఱి
పొలుపఱి
ఏపఱచుట
పెంకఱి
సిగ్గఱి
బిట్టఱి
పెల్లఱి
అఱమూఁత యిల్లు

క్రచ్చఱ
అక్కఱపడి
అఱకమ్ము[లు
అఱంటులు=అఱఁటి కంబము
అఱటులు=స్త్రీలు మెడను గట్టుకొనెడుపూసలు
అఱకము = అన్నమఱుగకుండుట
ఇఱియుట=కదియుట. దీనికి లక్ష్యములు:—
ఇఱిచను=చిన్న చనుగవ
ఇఱికికొనిపోవుట = కదియించుకొనిపోవుట ఇవి మొదలైనవి
ఇఱియుట=నలిగిపోవుట
ఇఱులు=చీఁకటులు

1. రోయు-రోఁత-శ-ర. (రా)

అంటియుఱుకు [కదియుట
క్రిక్కిఱియుట = మిక్కిలి
ఇఱుకటము=కుసిలి
ఇఱుకు=కొంచెము
అన్నమిఱిసిపోవుట=కదియఁ
బడి ముద్ద కట్టుట
ఉఱఁడు=సురేంద్రుఁ డైనను
గైకొనఁడు
ఉఱుకుట=వేగముగఁ బోవుట
ఉఱు అనఁగా మిక్కిలియ
నుట. దీనికి లక్ష్యములు:-
ఉఱునట్టివరము, ఉఱు
తనదుశక్తివాలయఁగ ఇవి
మొదలైనవి
ఉఱువు=లావు
ఉఱువి=పెట్టెదము
ఉఱక=మానక
మేఘముఱుముట
ఉఱుకఱి
బలముఱి
ఉఱియ=దిట్ట
ఉఱియుట
ఉఱవి తెగువ
ఉఱుతపట్టి
ఎఱపఱికము [క్కుట
అడుగుల కెఱఁగుట = మ్రొ
ఎఱుపువన్నె
ఎఱుకువాఁడు
ఎఱికచెప్పుట
ఎఱకలు=ఱెక్కలు
ఎఱుఁగు=తెలిసికొనుట [మ్ము
ఎఱువుసొమ్ము=మఱొకరిసొ
ఎఱచి=మాంసము
ఒఱలుట=శోకించుట
ఒఱపు=దేహము

ఒఱగాల నిలుచుట
ఒఱ=కత్తిమీఁదిమూఁత
ఒఱకటపుఁ ద్రోవను బోవుట
ఒఱపులు=ఎమ్మెలు
ఒఱగుబిళ్ల
ఒఱగు వంక
కఱపుట=నేర్పుట
కఱతలు=పోకిళ్లు
కఱదలు=బుద్ధులు
కఱటి=మంకువాఁడు
కఱకు = కాఠిన్యము. దీనికి
లక్ష్యములు:— కఱకె
క్కుట కఱకులాడుట
ఇవి మొదలైనవి.
కఱవు=దుర్భిక్షము
కఱ = కప్పు. దీనికిలక్ష్యము
లు:-కఱకంఠుఁడు, పోఁ
కకఱ, తమ్మకఱ, నీలకఱ
ఇవి మొదలైనవి.
కఱచుట దీనికిలక్ష్యములు:-
పండ్లఁ గఱచుట, వేళ్లు
గఱచుట, భూరి గఱ
చుట, పింజపింజ గఱ
చుట ఇవి మొదలైనవి
కిఱపుట
కెఱయుట
ఉక్కెఱ=పిండివంట
పుక్కెఱ [ము మాసినచీర
కుఱుమాపుచీర=కొంతమాత్ర
కుఱు=కంటు
కుఱుచ=కొంచెము
కుఱులు=వెండ్రుకలు
కుఱువలిగొనుట
కుఱుకుఱ
కుఱుకులు

కుఱుగొని
కుఱుగద
కుఱుపు=వ్రణము
కొఱకొఱలాడుట
కొఱఁత=తక్కువ
పండ్లు గొఱకుట
గుట్టపుగొఱద [దుచునది
కొఱదు = ఆకాశమునఁ బొ
కొఱ=పని. దీనికి లక్ష్యము
లు:- కొఱగామి, కొఱ
గాదు, కొఱమాలుట, కొ
ఱ అవుట కొఱగలవాఁ
డు ఇవి మొదలైనవి.
కొఱలుట=పూర్ణమవుట
కొఱవినిగాల్చుట
వానికొఱకు=చతుర్థి
గఱికెనట్టులు
గఱగఱికెలు
గఱుగుకాయలు
గఱిసె
దగ్గఱ=సమీపము
అంపగఱి
పగఱ=పగవాఁడు
గిఱికొనుట=కుప్ప వడుట
మోటగిఱుక
గిఱుమెట్లు=గిఱుకచెప్పులు
గిఱుతు వ్రాయుట
గీఱుట [రము
గుఱుకపెట్టుట = నిద్రావికా
గుఱగుఱ
గుఱపెట్టుట
గుఱుఁగొని
గుఱిగదచుట = మేరదప్పుట
గుఱుకొండి
గుఱుతు

గుఱుములు=గింజలు

తలగొఱుగుట

గొఱవంకపిట్టలు

గొఱక=కట్టె

వాచఱచుట

కొడవలి కాఁచి చఱచుట అదచుట దీనికిలక్ష్యములు:- చేతఁ జఱచుట, వీఁపుఁజఱచుట, నేలఁ జఱచుట, గోడ సున్నము చఱచుటయివి మొదలైనవి

గట్టుచఱులు = కొండచరులు

చిచ్చఱ = ఇంగలము దీనికి లక్ష్యములు:- చిచ్చఱపిడుగు, చిచ్చఱకన్ను, చిచ్చఱకోల = ఆగ్నేయాస్త్రముఇవి మొదలైనవి.

చిఱుత = కొంచెము దీనికి లక్ష్యములు:- చిఱుతప్రాయము చిఱుతనడుము చిఱుతగండు ఇవి మొదలైనవి.

చిఱు=పిన్న ఇందుకు లక్ష్యములు:—చిఱునవ్వు చిఱుచెమట చిఱుదొడ మొదలయినవి.

చిఱికొట్టి

చిఱిమి

ముచ్చిఱికనము

చుఱుకుపుట్టుట

మేను చుఱచుఱఁ గాల్చుట

చెఱుపు

చెఱకబట్టుట

చెఱలాడుట

చెఱుచుట

చెఱుముట=రాచుట

చెఱుగుట

చెఱసాల

చెఱుకులు

చెఱిసగము

జఱిజఱి

పూజఱి

జాజఱి

జఱిగొని [ట

జఱపుట = అలస్యము చేయు

జఱజఱ

జఱుగుట=పోవుట

వెజఱుట

జీఱజీఱఁ ద్రిప్పుట

ఝాంఝాఱు వెంట్రుకలు

జోఱజోఱ

తఱుగుట=వెలితిఅవుట. దీనికి లక్ష్యములు:— నెయ్యి తఱుగుట, మఱియు తఱగుట అనఁగా తక్కువగుట. దీనికిలక్ష్యములు:— ధారణ తఱుగుట కొంత తఱుగుట ఇవి మొదలయినవి. కొన్ని చోట్ల తఱుగుట, అనఁగా కోసివైచుట. దీనికి లక్ష్యములు:— తలతఱుగుట కూర తఱుగుట ఇవి మొదలయినవి. [డు

తఱుగఱి = నిర్ణయించెడివాఁ

తఱుగని సంపద

తఱి గొలుపుట

ముత్తఱులు=పళులు

తఱుచు=దట్టము

తఱి=వేళ

పయనముతఱలుట

పుచ్చినతఱకలు

శత్రువులను దఱియఁ జొ

తఱుముకవచ్చుట [చ్చుట

తఱిగొని నడచుట

తిఱుగ=రెండవసారి

తిఱిపెనచుట

తుఱఁగలి=కాం

తుఱుము

వాతెఱ=మోవి

ఏడ్తెఱ

తెఱలినవాసన

తెఱఁగొలుపుట

తెఱపిసేయుట

కన్ను తెఱచుట = పాపుట దీనికి లక్ష్యములు:— నోరు తెఱచుట, తలుపు తెఱచుట ఇవి మొదలైనవి.

తెఱవలు=స్త్రీలు

తెఱకువ

తెఱఁగు=విధము దీనికిలక్ష్యములు:— తెఱఁగెట్టిదకొ, తెఱఁగొప్ప, తెఱగులేమి, ఇత్తెఱఁగున ఇవి మొదలయినవి.

తొఱుట=కలయుట

తొఱగుట

ముందఱు

అందఱు

ఎందఱు

కొందఱు

ఇందఱు

ఇద్దఱు

పదఱుట

పెద్దఱికము
గద్దఱికాఁడు
అద్దిఱ
కట్టెదుఱు
నఱుజా = కొంచెము. దీనికి లక్ష్యములు :— నఱుజాపేలు నఱుజాముత్తెములు మొదలగునవి.
మ్రాను నఱుకుట
నిఱుపేద
నుఱుము=నుగ్గు
ధాన్యము నుఱుపుట
కోకనెఱవు = పొదవు
నెఱి=బాగు. దీనికి లక్ష్యములు:— నెఱిదప్పి పడుట నెఱిచెడుట నెఱిఁబడుట నెఱిమొగము నెఱికురులు నెఱినొచ్చుట నెఱిద్రోవ నెఱిచక్కఁద్రోచుట ఇవి మొదలైనవి.
నెఱ యనఁగా దొడ్డ. దీనికి లక్ష్యములు:— నెఱతనము నెఱగూటుట=దొడ్డనాటుట నెఱనారసము నెఱసఱి నెఱవాదులు నెఱదాతలు నెఱబిరుదులు నెఱపంటలు నెఱచంద్రుఁడు ఇవి మొదలైనవి.
మఱియు నెఱ యనఁగా గొప్ప దీనికి లక్ష్యములు:— నెఱమంట నెఱదెవులు నెఱవెంట్రుకలు మొదలైనవి.
నెఱియను=మిగులను
నీటులు నెఱపుట
నెఱిలేనిమిత్త్రుఁడు
నెఱసుట = అంకట విస్తరించుట
నెఱిక = కాసె
నెఱకులు=అయములు
నెఱులు=తలవెంట్రుకలు
కోక పఱపఱ చించుట
పఱుసదనము
పఱచుట = సేయుట. దీనికి లక్ష్యములు :— పఱచిన పాట్లు, చిక్కు పఱచుట, సిగ్గుపఱచుట, భంగపఱచుట-ఇవి మొదలైనవి.
కొన్నిచోట్ల పఱచుట యనఁగా ప్రవహించుట దీనికిలక్ష్యము :— నెత్తురు కాలువలై పఱచుట.
ఒకచోట పఱచుటయనవేగ నుఱుకుట దీనికి లక్ష్యములు:— వెనుకొని పఱచుట, గుఱ్ఱము పఱచుట, శత్త్రులఁబఱపుట, అమ్ములఁబఱపుట-ఇవి మొదలైనవి.
పఱికెలు
పఱియలు సేయుట
పఱివోవుట=ముంచుకొనుట
అంపఱక=ఓపక
పఱతెంచుట=వచ్చుట
పఱగొనుట=నిండుకొనుట
పఱిపఱియలు సేయుట
పఱుపైనపువ్వు
చూపఱ పొగడను
పఱిమార్చు
తెంపఱ
పెంపఱ
తెప్పఱిలుట
పిఱుఁదను = వెనుకను. దీనికి లక్ష్యములు:—వానిపిఱుఁదనె చొచ్చుట, విఱిగి పిఱిఁదికిఁ బోలుట ఇవి మొదలైనవి.
ఒకపట్టు పిఱుఁదు = కటిస్థలము
పిఱుసనుట పిఱివోవుట = వెనుకదీసుట
దొడ్డపిఱికితనము
తలపుఱియ=కపాలము
పెఱికెలు=గోనెలు
పొదవు పెఱుగుట
అమ్ములు పెఱుకుట = పీకుట.
పెఱయనమఱియొకటి. దీనికి లక్ష్యములు :- పెఱమూఁకలు పెఱచేఁతలు పెఱవారు పెఱచోట ఇవి మొదలైనవి.
పెఱుసనిపోవుట
బఱబఱ నీడ్చుట
దబ్బఱమాటలు
బిఱబిఱఁ ద్రిప్పుట
బిఱుసు గాల్పుట
కోటబుఱుజులు
మఱుప=మంటికుండ
మఱుఁగు=చాటు. దీనికి లక్ష్యములు:—మాట మఱుఁగు పెట్టుట, కనుమఱుఁగుచోటు, బలవంతుని మఱుఁగు చొచ్చుట, మైమఱుఁగు=కవచము, కొండమఱు అనియుసిరి. ఇవి మొదలైనవి.

మఱచిపోవుట
మఱుగాఁడు
మఱఁదలు
మఱఁది
మఱియు
ఏమఱిపాటు
పలుమఱు
మఱుగుట = మచ్చికయవుట
మఱువడి
క్రమ్మఱ=తిరుగ
మఱులేక=మఱుఁగులేక
క్రమ్మఱుట=తిరుగుట
పడమఱ=దిక్కు
మఱఁగాలు
పెడమఱలుట
మిఱిచూవుట
మిఱిమిట్లుగొనుట
ముఱిముఱి చీఁకటి
ముఱి=మొండెము
ముఱిముఱి=బడిబడిని
పిల్లమెఱుములు వైచుట
మెఱుపులు మెఱయుట
మెఱుఁగు లీనుట
కనుమొఱఁగుట=దాఁగుట
మొఱక=వెలితి
మొఱ పెట్టుట
మొఱమొఱ లాడుట
మొఱసుట=కోవికారము
కుక్కలు మొఱగుట
మొఱకుతనము
ఱట్టువొందుట
ఱంపిల్లుట
వజ్రపుఱవలు
ఱంతువోవుట

పట్టుఱవికె
ఱవఱవలు=కోపము
ఱంపము
ఱంతు
ఱవిక
ఱెక్కలువైచుట
ఱివ్వన నెగయుట
ఱాళ్ళను ఱువ్వుట
చిలుక ఱెక్కలు
కనుఱెప్పలు
ఱెల్లుగడ్డి
పూఱెమ్మలు
బలుఱొమ్ము
పఱపె=వెల్లి
ఏఱివఱద
పఱదుగూయుట
వంగపఱుగు
పఱచుట
దండు విఱిగి చనుట
విఱివోవుట
విఱిగాలి
విఱివిడి
కంబము విఱుగుట
వెఱబొమ్మలు
వెఱపఱచుట
వెఱచుట
వెఱగొందుట
నివ్వెఱపడుట
సుఱసుఱ స్రుక్కుట
అఱు ఱుఱు అనుట

ఇవి పలుచుంబమీఁది ఱకారములు

నిషు పలమీఁది ఱకారములకు రూపములు

ఆఱు=లెక్క దీనికి లక్ష్యములు:-ఆఱుచవులు ఆఱమ్ములు ఆఱుమాట ఇవి మొదలైనవి.
ఆఱడిపోవుట
ఆఱికెపంట
చిచ్చాఱుట
పాపము లాఱుట
ఆఱని తేజము
ఊటాఱినముత్యములు
కోకతడియాఱుట
శ్రమ మాఱుట
ఆఱపులు
దేహమంతయు నూటాఱుట
ఊఱడి = విశ్రమించి
ఊఱుగాయలు
నోరూఱుట
ఓఁకపండ్లేఱుట
ఏఱువసీమ
ఏఱుదాఁటుట
కాఱుపోతులు
హాంతకాఱి
కాఱడవులు [ట్టుట
కాఱియఁ బెట్టుట = గాసిపె
కాఱుట=జాఱు
కోఱలు=నోటిపండ్లు
గీఱుట = నాటుట
పండ్లను గీఱుట=తీవుట
చేఱెడుమాడలు [చేయుట
చీఱుట=నడిమికి రెండుగాఁ
ఉయ్యాల చేఱులు [కొనుట
చూఱ = అందఱిని దోఁచు
చోఱమీను=చేప
చాఱలబెబ్బులి

చాఱపప్పు
కయ్యొడజాఱుట
బజాఱి(వాండ్లు) కన్నియలు
కొజాఱము = పెద్దకొలువు పావడి
తుజాఱి=ధనముగలవాఁడు
తాఱుట=కఱువెత్తుట
ఈతీఱిన తీఱుట = సేయ వలసిన పని తీఱుట
తీఱినమిట్టగుడ్లు
పొదలలోఁ దూఱుట [చుట
తేఱిచూచుట=తేఱికొనచూ
గడిదేఱుట
ధర్మముదేఱుట
ఇంతకుం దేఱుదురు
సొన్నాఱి=అగసాలవాఁడు
వంగపాఱు వైచుట=పాటు వైచుట
నీఱు అనఁగా నిప్పుపైఁ గప్పియుండెడు బూడిద
పసపు నూఱుట
నూఱుపదులు [మ్మన్నూఱు.
నన్నూఱు, మున్నూఱు, లో
పాఱుఁడు=బ్రాహ్మణుఁడు
ఏఱు పాఱుట
ఇంకఁ బాఱుట
వెన్నిచ్చి పాఱుట
దేహము గఱుపాఱుట

చీఱుట=చినుఁగుట
పోఱఁడు=చిన్నవాఁడు
బీఱు వోవుట
ఇనుమాఱు
మాఱడుగుట [పట్టుట
మాఱి మసంగుట = గావు
మాఱుపడుట
మాఱుమాట
మాఱుమొగము
వేమాఱు
పెద్దలమాట మీఱుట
ఱాచుట
నీలపుఱాయి
ఱాఁగ
వెన్నెలఱేఁడు = చంద్రుఁడు
ఱేసి
ఱేసున
గంగఱేవున
ఱేవు
ఱేఁచుకుక్కలు
ఱేల
ఱేఁగు
ప్రేఱేచుట
ఱోయుట=వెదకుట
ఱోఁతవడుట
వేఱు వడుట
ఏఱిడి
వేఱొకటి

ఇవి నిడుదలమీఁది బండిఱాలు

ఉభయరేఫలు

అరుగుట = పోవుట
చెఱుచుట
తెఱఁగులు
తొఱలుట
తొఱఁగుట
నెరయుట=విస్తరించుట
పరిగొనుట
పరిచరించుట
పరిమెయి=పరయొకటి
పరిమార్చుట
పెరుగుట
క్రమ్మర
మరలుట

ఇవి కుఱుచల మీఁది రేఫ అకారములు రెండు నగును.

ఆరుట=శమించుట
తీరనికినుక
తీరుట
పొర నీరయి పోవుట
మారిమసంగుట
వేమారు

ఇవి దీర్ఘముల మీఁది రేఫ అకారములు

కుఱుచలమీఁది రేఫఱకారములు రెండును అయినవానికి లక్ష్యములు.
అఱుగుట, పోవుటకు మౌసలపర్వమునందు:—

క. మఱునాఁడ యగుట లెస్సగ
[1]నఱిగె నిదుం డపుడు పెడి యడరిన దీప్తుల్

1. చెఱఁగె......యెడలిన దీప్తుల్ (ఆనంద)

తుఱంగలి గొని పశ్చిమగిరి
చఱికి ననలిదూరుఁ డై విశదుఁ డై తోఁచెన్. (ఆ. 1-69) 198

చెఱుచుటకు సభాపర్వమునందు:—

క. వెఱచఱువ నింతకంటెను, దఱుచుగ బాణంబు లేసి తడయక పగఱం
జెఱుతు నని యిసుముఁ జల్లుచు, నుఱక ధనంజయుఁడు రణజయోన్నతి నరిగెన్. (ఆ. 2. 305)

తెఱఁగునకుం గవిజనాశ్రయమునందు:—

క. తెఱయంగా నీఛందము, తెఱఁగెఱుఁగక కవితఁ జెప్పఁ దివురుసతఁడు ద
బ్బఱచీకు చీకుగుఱ్ఱముఁ, బఱపినగతి నిఖిలహాస్యపదనిరతుఁ డగున్. (ఆ. 1. 4)

తొరఁగుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

సీ. పా. పరమాత్మపదములఁ దొరఁగి పాఱెడు నేటి, తరఁగలపై లీల దాటి దాటి. (ఆ. 1. 54)

అందే:—

తే. పొగడ మ్రాఁకుల మొదలను బుష్పరసము
[1]తొఱఁగి నెత్తావి యందన నెఱయ నొప్పెఁ
బూచుకొఱకును మున్ను నిప్పులు దలర్పఁ
గడఁగి వనలక్ష్మి యుమిసినకళ్ల యనఁగ. (ఆ. 2. 69) 202

పరిగొనుటకు*

... ...

పరిచను దెంచుటకు విరాటపర్వమునందు:—

చ. పరిచనుదెంచె గోగణముఁ బట్టె నన న్విని పిన్న గాన మీఁ
దరయక రాజనందనుఁ డహంకృతితోఁ బఱతెంచి సైన్యవి
స్ఫురణముఁ జూచి భీతిఁ దనబుద్ధి గలంగినఁ బాఱఁ జొచ్చె నీ
పురుషునిశౌర్యసంపదయు భూరిబలంబు నెఱుంగఁ దేమియున్.(ఆ. 4. 78) 203

పరిమెయి యన్నందునకు శాంతిపర్వమునందు:—

చ. పరిమెయిఁ బాఱి పాఱఁ గని పట్టి పెసం బెడకేలు గట్టి తె
చ్చి రసురభర్త చూచి యిటు సేరఁగఁ దేవల దీకృతఘ్ననిం
బొంగొని వే తినం దనినఁ బోకడ మాలినవార మయ్యు యి
ద్దురితశరీరముం దినఁగ [2]పోసము మా కని వార లొల్లమిన్.(ఆ. 3. 505) 204

1. అచ్చుపడ్డనృసింహపురాణమందు 'తొరఁగి' నెరయి' రెంటను లఘురేఫ మున్నది. 2. గూడునె (ప. వా). ఈపాఠమున యతిభంగము. *దీనికి లక్ష్యము ప్రాచీన ప్రతులలోలేదు. లేఖకులు చోటువిడిచినారు. హరివంశము పూ. భా. ఆ. 6 లోను వసుచరిత్ర ఆ. 5 లోను కలవు. చూ. శ. ర. (గి)

[1]పరిమార్పుటకు

....

పెరుఁగుటకు స్త్రీపర్వమునందు:—

క. పెరుఁగుట ప్రగ్గుట చపలం, బొరయుట యరుచంబు గాఁగఁ బుట్టుట పావం
బెరయుట పాయఁ బదార్థో, త్కరములనైజంబు లెట్లు దప్పింప నగున్. 205
(ఆ. 1. 24)

క్రమ్మఱుటకు ఆరణ్యపర్వమునందు:—

మ. పఱచుం దవ్వుగఁ జేయలంతి నిలుచుం బట్టీక యాసాకలం
బిఱువోవుం బొదలందు డిందుఁ బొదముం బిట్టుల్కి వే దాఁటుఁ గ్ర
మ్మఱి చూచుం జెవి దార్చి నిల్చు మలయు న్నట్టాడుఁ గ్రోడాడు నే
మఱిన ట్లుండుఁ దృణంబు లాను నలయుం మాయామృగం బిమ్ములన్. 206
(ఆ. 6. 327)

మఱఁద లనుటకు భాస్కరరామాయణమునందు:—

చ. ఎఱిఁగి యెఱింగి మున్నతఁడె యగ్గొనరింపఁడె దానికై కదా
చెఱఁ గొని వచ్చితిం బిదప సీత వృథాకథ లింక నేల పెం
పఱ బ్రతుకింత తీయనె ఖరాదులచావున కేమి చింత నీ
మఱఁదలిబన్న మేపగిది మానిని యాఁగును సంధి చేసినన్. (యుద్ధ.784.) 207

నెరసె ననుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

మ. ధరణీమండలి దిద్దిరం దిరిగెఁ బాతాళంబు ఘూర్ణిల్లె ని
ర్జరనాథప్రముఖాఖిలామరనివాసశ్రేణులం దోలిమై
నెరయం బాకజుంభవాలయమున న్నిండారె నవ్వేళ శ్రీ
కరదైతేయకనాథవాద్భవకథాకల్యాణ ముద్ఘోష మై (ఆ. 3. 141) 208

నిఘంటులమీఁది రేఫఱకారములు రెండును అయినవానికి లక్ష్యములు.

అరుటకు శాంతిపర్వమునందు:—

క. కౌరవులు సేయునవమతి, కారణముగఁ గోప [2]మెత్తుఁ గర్జునివననాం
భోరుహము గనుఁగొనఁగ [3]శ్రమ, మారు న్నావశము గాక [4]యుంతన బుద్ధిన్.
(ఆ. 1. 18)

ఆదిపర్వమునందు:—

క. కాఱడవిఁ బఱచుమృగముల, [5]చూఱడకం దిగిచి డస్సి యున్నతని శ్రమం
బాఱంగా నెదఁ దాపము, దీఱఁగఁ బైవీచె నన్నదీపవనంబుల్. (ఆ. 4. 18) 210

---

1. ప్రాచీన ప్రతులలో దీనికి లక్ష్యము వ్రాసియుండలేదు. లేఖకులచోటు విడిచినారు. భారతము విరాటపర్వములో లక్ష్య మున్నది. చూ. శ. ర. (౧) 2. మెత్తె. 3. శమ. 4. యూతనిబుద్ధిన్. 5. సూఱకదం (వా.)

కాఱులకు సుద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. ఆఱడిపోకయుం స్థలము సంకటయుం గని పల్క నేరమి
స్రాఱుటనోటిదాన నయి మాటలు చిత్తమునందు నిల్ప కేఁ
గాఱులు [1]ప్రేలెద న్వినఁడు కర్జము సెగ్గును గాన నల్కమై
[2]వీఱిఁడి యైనమానిసికి వెండి వివేకము గల్గ నేర్చునే. (అ. 3. 107) 211

తీఱుటకు రామాయణమునందు:—

ఉ. మీఱినకోఱలు న్నిగిలి మింటికిఁ బర్విన పల్ల[3] వెండ్రుకల్
తీఱినమిట్టగ్రుడ్లు నతితిగ్మకరం బగునట్టిసాహసం
బాఱని తేజము న్దిశల నంటినచేతులు లోకరాజిలోఁ
జేఱిన మేటిరూపముల నెంతయు నేర్చిరి రాక్షసు ల్వడిన్. (యుద్ధ. 2032) 212

*తేఱుటకు యుద్ధకాండమునందు:—

క. తేఱుదురు రిపుల నక్కట, మీఱుదురుసు నిపుడు మూర్ఛ మెయి నిట్లున్నా
రాఱని తేజంబులలో, నీఱు పయిం గవిసి యున్న నిప్పులవోలెన్. 213

*నీఱనుటకు త్రిపురాంతకదేవుని యుదాహరణమునందు:—

ఉ. ఆఱడియూస నీరసధనాధిపలోకమునిండ్లవాకిళుల్
దూఱుట మాని శ్రీనగముతూరుపువాకిట దూఱి పాపముల్
నీఱుగఁ జేసి గంధవతి నీళ్లను గ్రుంకి మనంబులోనిచి
చ్చాఱఁగఁ జేయు టొప్పుఁ ద్రిపురాంతకదేవునకై నమస్కృతుల్. 214

*మాఱి యనుటకుఁ గర్ణపర్వమునందు:—

ఉ. పాఱినఁ జూచి కౌరవనృపాలుఁడు సూతకనూజుతోడ నీ
కాఱియు మద్బలంబునకుఁ గాఁ దగునే వివిధాస్త్రసంపద
న్మీఱినవీవు గల్గఁగ నమేయపరాక్రమ నీకుఁ బాండవు
[4]ల్మాఱి తలంప నీదగుబలంబును జేవయుఁ జూపు మిత్తఱిన్. (అ. 3. 10) 215

వేమాఱనుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

క. మీఱినమాఁవులకినుకకు, మాఱలుగక యున్న మీనమగ్రక్షమ వే

---

1. చీరెద. (ప. వా.) 2. వీఱఁడి (ప వా.) 3. వెంట్రుకల్ (ప. వా.) 4. ల్మాఱె (వా.)

* దీర్ఘములమీఁది రేఫఱకారములు రెండును గలమాటలపట్టిలో 'తేఱుట' లేదు; దానిలోనున్న పోరసేరియుపోవుటకు ఉ. ఆఱడి... ఉదాహరణమా ? 'మారిమసంగుట'కు ప్రయోగమీయవలసియుండెను. శ. ర. లో ఈమాట లేదు. మార్కండేయపురాణములో (ఆ. 6. 103) 'సీ. గీ. మారిమసఁగి దైతేయులబారిపమరె' అని లఘురేఫముతో ప్రయోగ మున్నది.

మాఱు గొనియాడఁగాఁ దగు, గీఱునె సాత్వికులబుద్ధిఁ గిల్బిషచయముల్.(ఆ.1.95)

క. తెలిపితి నన్నయభట్టా, దులకావ్యములందు నాకు దొరకిన శ్లేషం
బులు ఱాలు మఱియు శౌందుల, గలిగినఁ దగ వనక యవియుఁ గైకొనుఁ బొత్తున్.

క. తొలుతటివారలు వాడని, తెలుగులకులకు గలద్వితీయాంతర్థం
బులు గూర్పరు తద్భేదం, బులు దెలియమి బుధులు ప్రాసములకు యతులకున్. 218

లకారభేదంబులు:—

తే. దురితసంహార నిర్జరోక్తులను కాదు, వెలయుదొడ్డళకారంబు వికృతియందు
నెళవు దళవాయి మేళంబు నీళ్లనంగఁ, బళ్లెరం బనఁ గక్కులకళ్లె మనఁగ. 219

ఆ. ప్రథమమీఁద నుండుపంచమవర్గాది, వర్ణమునకు బదులు వచ్చి నిలుచు
లాఁతి యగువకార మూఁతమై తెలుఁగున, బరువు వెట్టి చిక్కువడియె ననఁగ. 220

మూ.సూ.—క్వచి దపి నస్త ఉదోతా దంతోష్ఠభవస్య వికృతిశబ్దాదౌ.

సీ. జాతివాఁ గలవోష్ఠ్యతద్భ మొక్కటి దక్క సంస్కృతాంధ్రముల ముజ్జగములందు
శబ్దంబు మొదల నిశ్చయముగాఁ గొమ్ములు నోత్వంబులును గల్గ వొకటి కైన
వాకు శృంగములకై వడి నోత్వములభంగి శబ్దాదిఁ గలయవి స్వరము లగుచు
రెండును లాఁతుల నుండుఁ గృష్ణుఁడు గిన్క వుట్ట మోఁదినఁ జెట్టు వొలిసె ననఁగ

తే. నడుమఁగొమ్ములు సంస్కృతాంధ్రములరెంట, బలసి శాక్యతక్షరములకే గలిగియుండు
ఘాపుకము నీవు భవుకంబు భవుఁ డనంగఁ, బొదవుదీవులు వురంబుపువ్వులనఁగ.221

లఘ్వలఘు భేదంబులను:—

మూ. సూ —నాన్యేషాంవై ధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయోస్తు నిత్యం
స్యాత్ —

క. వైకృతకావ్యంబులలో. గాఢోదరశయన లఘుయకారము హల్లై
కైకొనఁ దగు బ్రాసములకు, జోకయె స్వరహాయులు వడికిఁ జొప్పుదు టరుదే.222

తే. ప్రియుఁడు రాఁడాయె సత్యభామయెడఁ గాఁగ
నెన్నిమాయలు పన్నెనో యెఱుఁగరాదు
గాయఁగాఁ జొచ్చె శశి మింట నాయనంగఁ
జేయఁగాఁ జొచ్చె సఖి చక్రి యేఁడి యనఁగ. 223

క. రెండర్థంబులపద్యము, లుండెడిచో నొకటి యచ్చు నొక యర్థమునన్
నిండారువాల్గు నగు మూర్ఖ, ఖండన వలసినను లఘుయకారము కృతులన్. 224

రాఘవపాండవీయమునందు:—

క. ఏవి యతనిం దలపై నిడు, కొని యేఁగి నియమితిఁ దగనిఘోరాత్రి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ, నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనఁ జేసెన్. 225
(ఆ. 1. 25)

సీ. త్రైయక్ష పానీయ పీయూష పైయూక్ష హైయంగవీన పైయూషిక త్వ
దీయ స్వకీయా స్మదీయ మదీయ ప్రభృతులను [1]గియ్యలు పెట్ట రాదు
శయ్యాజయ్యా న్యాయ్యా సాహాయ్యా సాన్నాయ్యా ధాయ్యా హేయ్యములనికాయ్యములను
గ్రయ్యాశబ్దమునను గియ్యలు గల వని తెలిసి ప్రాసములకు నిలుప వలయు
తే. పైయెద పయూటయు నొయారి బలుగయాళి, యనుపదంబులఁ గొన్నిటినరసి మాఁదఁ
దాల గు నిలుచును గియ్యలు దెలుఁగులందు, సత్యభామాముఖాంభోజచంచరీక. 226

శశిబిందుచరిత్రమునందు:—

ఉ. పయ్యెదఁ బాపి గుబ్బలను బాహులఁ బట్టఁగ నిచ్చి మోవిపైఁ
దియ్యనిమోవియిమ్ము న్ననను దీరఁగఁ గ్రోలఁగ నిచ్చి యిప్పుడో
తొయ్యలి నీవి ముట్టినను ద్రోచెద వేమఁగు నిచ్చి యంకుశం
బియ్యక కయ్య మాడఁ దగునే నను నీగతి నేఁచఁ బాడియే. 227

చిత్రభారతమునందు:—

ఉ. ఆయమరాచలంబు ధను వై విలసిల్లఁగ విష్ణుఁ డమ్ముగా
వేయుఁవిధంబులం బరిధవిల్లెదుశింజిని గూర్చినట్టిశా
లాయఁధు [2]నొక్కమాత్రమున న గము వ్రయ్యఁగ మోఁది మించి తేఁ
దీయనివింట నే వెరుకఁ దీయనిధీరమున న్మనోభవా. (2-80) 228

రేఫమునకు:—

తే. జ్ఞాతి వైరంబు నొంది ప్రాసంబులందు, విశ్రమములందుఁ దమలోన వేఱు గలిగి
దేవదానవు లట్లన తెనుఁగులందు, మించి రేఫఱకారముల్ మెలఁగుఁ గృష్ణ. 229
క. [3]భ్రమయక రేఫములకు రే, ఫములను ఱాలకును ఱాలుఁ బ్రాసములను వి
శ్రమములను జెప్పఁ దగు నీ, క్రమ మెఱుఁగక రెండునుం గుకవి గూర్చుఁగృతిన్.
ఆ. [4]సారిది భోజకన్య నరదంబుపై నిడి, తేఱుఁ దెచ్చె నీనఁగ రేఫ మయ్యె
మఱవి యనక సిగ్గు పఱిచి రుక్మిని జాల, అట్టు చేసె ననఁగ ఱా ముకుంద. 231
తే. చెల్లు నని ముందు భీమన చెప్పె ననుచుఁ, గలుపుదురు రేఫములును ఱకారములును
దుష్టకవు లవి యొక టైనఁ దొంటిపెద్ద, లందఱును నేలవిభజింతురఁ తెలియరు. 232

1. గీయలు. 2. మాట (వా) 3. బ్రమయక (రా) 4. సారది (పు. వా.)

*. ర. లో సారిది అనియే కాని సారది లేదు.

క. వలసినరేఫఱకారము, లలవడుఁ దా నొకటి కొక్కటని భీమనయే
పలుకుట గలిగిన నాతఁడు, గలిపినలక్ష్య మొక టైనఁ గనఁబడ దున్నే. 233

ఉ. బమ్మెరపోతరాజకృతభాగవతంబు సలక్షణంబుగా
కిమ్మహి నేమిటం గొదువ యెంతయు నారసి చూడఁగాను రే
ఫమ్ములు ఱాలునుం గలసి ప్రాసము లై నకతంబునం గదా
యిమ్ముల నాదిలాక్షణికు లెల్లను మాని రుదాహరింపఁగన్. 234

శారదాదర్పణమునందు:—

తే. చఛజఝులకు మొదలియూష్మములు మూఁడు, నరసవడి నిల్పఁగా నేకజాతి యైన
బండిఱాకు రేఫము వడి కుండ రాదు, ప్రాసవర్ణంబులకుఁ గూర్ప రాదు గాని. 235

ఈపద్యంబు లక్షణవేద్యంబును సుకవిహృద్యంబును గాదని యె ట్లనిన:—

కవిజనాశ్రయమునందు:—

క. [1]ధరజఝలకు నీ రెండ,క్షరములు విన్నయదిలేదు శబ్దము మొదలన్
[2]మరయలవములకు నేన,క్షరములు తమతమకె వళ్లు కమలాధీశా. (1-72) 236

అనంతుని ఛందమునందు:—

క. ధర నెక్కటివళులై తగు, లరమఱవలు దానితోఁ దొలంగక లాను
స్వరి శా యని విశ్రమవేళ రమాధవ రెండునుం గలసి వర్తించున్. (1-118)

ఆ. మరునితండ్రి లోకమహితుండు యాదవ, రాజసింహమూర్తి రక్షకుండు
ఱాఁగ వేలు పనఁగ ఱంపిల్లు నెక్కటి, వళ్లు నాఁగ నిట్లు వనజనాథ. (1-119)

కావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

క. లరమఱవ లేకతరవళు, లరయఁగఁ దమతమకె కవులయనుమతి వళు లై
పరఁగుఁ బహుంతము కారము, పొతి నూఁదినఁ దూం చనిరఁ బుధుబు[3]ధులకగున్.
(ఆ. 7. 44)

లక్ష్యము

ఆ. అజ్జ లాడి యాగి ఱాపడి సభలోన, ఱేపిపోరిలోన ఱిచ్చఁ బొరసి
ఱెన్న ముడుగు పుడమిఱేండ్ల నేల మలింప, మనకు విశ్వనాథుఁ డొసరి యుండ.

సర్వలక్షణసారసంగ్రహమునందు:—

తే. మహిమ నెక్కటివళు లన మఱవఱలును, రహిని దమతమకయ యగు రమ్యచరిత
వనధిగంభీర సద్గుణవాస యనఁగ, భంజితాసురసముదాయ యాంజనేయ. 241

1. ఈపద్యము లేఖకులు వ్రాసియుండలేదు. వ్రాయుటకు చోటుమాత్రము వదలియున్నారు. ఇది (వా) లోనే కనఁబడును. 2. "మరవఱలును నానేనక్కరములు" అని వావిళ్లవారిముద్రిత కవిజనాశ్రయము. 3. భుఘ కగుస్. 4. కాగ్రంథకర్త చిత్రకవి పెద్దన. (రా).

రేఫలోపము

క. చేరు చ(వ)మనట్టిలపితము,లో రేఫం బచ్చుతోడ లోపం బగు రా
ధారమణ వలసినప్పుడు, భారతమున సోమయాజి పలుకుటవలనన్. 242

విరాటపర్వమునందు:—

క. ద్యూతక్రీడకుఁ గొండొక, చేతుం గపటమున నొప్పనిజనంబులు నా
చేతిధన మెల్లఁగొని పరి, భూతి యొనర్చిన విరక్తి [1]పొడమి వెడలితిన్.(అ.1.196)

మౌసలపర్వమునందు:—

క. కాచి కొని వచ్చి తగ నా, చేచినయ ట్లచట నిచట నిలిపితి మునినా
థా చేటును భంగంబును, నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గం బయ్యెన్.(అ. 1.215)

లోపము రామికి రాజశేఖరచరిత్రమునందు:—

క. ఏరికి బుద్ధిబలంబులు, కారణములు గావు నువ్వె కలరే ధరిత్రిన్
చేరిచి బ్రతికినవారలు, నేరక చెడ్డట్టివారు నీరజనేత్రా. 245

క్రావడులకు

తే. క్రిందు గ్రద్దయుఁ ద్రోవయుఁ ద్రిమ్మఱుటయుఁ
ద్రోచుటయుఁ బ్రతికించుట మ్రొక్కుటయును
ప్రేలుటయుఁ స్రుక్కుటయు నన వీనిమొదలి
వ్రాలిటులఁ గొన్నిటను గ్రారవడులు చెందు. 246

లకారములకు

క. విరమణములకును బ్రాసా, క్షరములకును లలు దొడ్డసన్నములును మ
చ్చరము లెఱుంగక చెల్లును, వారనుత "లళయో రభేద" యనుసూత్రమునన్. 247

ఆ. గంగకొడుకుమాట గాదని సభను బెబ్బ్బపడ నెల్లనృపులలోన వారిని
గొల్ల దనుచుఁ జాలఁ ద్రుళ్లి చేదివిభుండు, వాలిసెఁ బఱచి బలము నెళవుఁ జేరె.

వకారమునకు

తే. పొలుపడి నిల్చి లాఁతివా ప్రాసమునకు, జాతివాకు సవర్ణ మై శంక లేక
యతికిఁ బంచమవర్గాద్య మగుటఁ జేసి, చెల్లను వకారమునకు లక్ష్మీశుజాగ. 249

తే. అవనితనయుం దేతఁ బట్టు వడి యున్న, పనుచుఁ గొమ్మల వారి చెట్ట వట్టి యేలెఁ
దవిరి పదియూఱువేవురు దనుకఁ దాము, మేలువాఁ దరి తను నిచ్చ మెచ్చుకొనఁగ.

తే. లాఁతి జాతికి వడిరి నిల్పఁ దగ దనుచు, సూత్రమునఁ జెప్ప లే దని చూడ వలదు
నన్నయార్యుఁడు పంచమామ్నాయమునను నిల్పులక్ష్యంబులకుమాఱు పలుకవళమె.

1. పుట్టివెడలితిన్. (పీ).

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. భూనుతకీర్తి బ్రాహ్మణుఁడు పుట్టఁగఁ బోదఁడె పుట్టు నుత్తమ
జ్ఞానము సర్వభూతహితసమ్మతబుద్ధియుఁ జిత్తశాంతియుం
స్నానమదప్రహారము సమత్వము సంతతవేదవిద్యయు
ధ్యానము సత్యవాక్యము దృఢవ్రతముం గరుణాపరత్వమున్. (ఆ. 1. 157) 252

క. నువు నువ్వు నూవు నూఁబు, [1]వ్వివఁ డేవాఁ డెవ్వఁ [2]డేవఁ డీతఁ డనంగాఁ
బువు పువ్వు పూవు పూమొగ్గవురా వికసించె ననఁగ నగు వలయు నెసన్. 253

నూ వన్నందుకు శశిబింబచరిత్రమునందు:—

క. నూవుంబువ్వును సంపెఁగ, పూవు గెలిచి బిసరుహముత్తెపుంజల్లి దగ
ద్దా వైచె ననఁగ ముంగర,తో వనరుహ[3]నేత్ర వాస తుల లే కొప్పున్. 254

ఏవాఁ డన్నందుకు విరాటపర్వమునందు:—

క. నీ వొకతె యేల యిలుఁ బడి, వేవురు నే వలచి పట్టి వెదకిన నడ్డం
బై వచ్చి వలదు నా నిం, దేవాఁడు మగండు లేమి నెఱుఁగవు కంటే. (ఆ.2.256)

శాంతిపర్వమునందు:—

క. ఏవానిబంధుమిత్రులు, జీవధనంబులును నొప్పెఁ జెందుదురు కృశుం
గా వాని నెన్నఁగాఁ దగుఁ, గేవలతను కార్శ్యయుతుఁడు కృశుఁడె నరేంద్రా.
(ఆ. 1. 52)

పూ వన్నందుకు ఆముక్తమాల్యదయందు:—

ఉ. వేవినమేదపై వలభి వేణికఁ జంట వహించి విప్పఁగాఁ
బూవులు గోళ్ళ మీటుకతిఁ బోయెను లేఁటుల మ్రోఁత కామి కం
కావహ మాఁ గృతాభ్యసన లౌటను దంతపుమెట్లవెంబడిం
జేవడి వీణ మీటుటలుఁ జిక్కఁదలించుటలున్ [4]సమంబుగన్. (ఆ. 1. 62) 257

వ. కడమవి ప్రసిద్ధములు గనుక లక్ష్యములు వ్రాయలేదు.

సకారభేదంబులు

క. తన తెలుఁగక చనుపంగా, బొసఁగ ద దె ట్లనిన శకలము సక్రు త్తుచో
వసుధ సకలము శకృత్తన, రసికులు నవ్వుదురు గాన రాతుసవై రీ. 258

సీ. విశ్రుతిపదాదిని వెలయుఁ దాలవ్యాలు మొదలిదిర్ఘక్తిపైఁ గదిసెనేని
యరయఁ దృతీయోష్మ మగు శాంత సీసలు దాఁచి గోపస్త్రీల నేఁచె ననఁగఁ

1. వ్వివఁ డెవ్వాఁ డెవ్వఁ. 2. ఏవఁడు - ఈ రూపమునకుఁ బ్రయోగము మృగ్యము. (రా). 3. నేత్రి. 4. సరింబడన్ (అచ్చుప్రతి).

ప్రథమోష్మవర్ణంబుఁ బరికింపఁ దద్భవాద్యాంధ్రదేశోక్తులయందు లేదు
సింగంబు [1]సింగిణి సెవమును సెలగోల వీసెఁడు పసి గోవఁ జేసి రసఁగ

తే. భీష్మసన్నుత యివి తృతీయోష్మలిపులు, గాని ప్రథమోష్మవర్ణము ల్గావు వీనిఁ
దెలియక రచించు కృతులు ధాత్రీతలమునఁ, బ్రాసభంగంబులై నగుఁబాటుఁ జెందు.

క. తెలుఁగుపదంబుల సెత్వము, గలమూఁడవయూష్మమును శకారముఁ గాఁగం
బలుకుదు రజ్ఞజనంబులు, సెలగోలలు సోగ లాఁబు సీరులు నసుచోన్. 260

హకారవివేకము

సీ. బహ్వర్థ విహ్వల జిహ్వ హ్వ లాహ్వన గహ్వ రోపహ్వర ప్రహ్వ కహ్వ
శబ్దంబులు వకారసహితంబు లగుఁ గాని బిందుపూర్వములు దా మెందుఁ గావు
సంహాతి సంహూతి సంహితా సంహార సంహన న్సాంహో నృసింహ రంహ
బృంహణ పదములు బిందుపూర్వకములు గాని వకారయుక్తములు గావు

తే. మాముదులు నిల్చు బ్రహ్మజిహ్మగపదములఁ
జిహ్మ మనుచోట నాముడిఁ జెందియుండుఁ
గియ్య లగు లేహ్య గృహ్య ప్రగృహ్యములను
బ్రాసముల వీని నెఱిఁగి చెప్పంగ వలయు. 261

కావ్యాదిగ్రాహ్యవర్ణంబులు

మూ. సూ. శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్తవేవ కావ్యాదౌ
గ్రాహ్యాః. 18

తే. లిపుల కధిదైవతంబులు లింగములును, బ్రాణగతి ఫలబీజంబు లాసనములు
నమృతములు విషములును దగ్ధాదిభములు, దెలిసి కావ్యముఖంబున నిలుప వలయు.

క. జడ్డలు గలమాతృక [2]తొలి, నిడ్డ నవోర్ణములకెల్ల నేఁటికి మీఁదన్
దొడ్డదొరబిడ్డకైవడి, నొడ్డై కనుపడ్డ వ్రాల నూహింపఁ దగున్. 263

వర్ణాధిదైవతంబులు

తే. హరిధరలు కంతురమ లంబికామరాంబు, లలకుమారవరాహశక్తులు వసుత్రి
దివభిషక్కులు మఘుచిత్తభవులు కాళి, కార్యలు హరాధవులు పతు లచ్చులకును.

సీ. స్పర్శవర్గములకుఁ జతురాస్యపవమానకరిముఖగణపతినరమృగేంద్రు
లింద్రావరజుహరిద్రీంద్రజా భైరవజిష్ణు లంతకాస్త్రశివమహేశ

1. సిరిదరిసెనము (ప. వా). 2. తో, నిడ్డ (ప).

వాణులు ఫణినాథవాసుకినందికేశ్వరపద్మమిత్రశంకరులుభీర
భద్రకేశవదగ్రభద్రకాళీశూలధారులు నింక నంతస్థములకు
ఆ. మారుతాగ్నిపూర్వమాతంగవరుణులు, శాదివర్ణములకు శ్రీదినేశ
వాక్పినాకధరులు వల మాటికాంతు భూతములు నాగమోక్త దైవతములు. 265
తే. కృతిముఖాక్షర [1]దేవత పతికి సుకవి, వరునకును లేఖకునకును వాచకునకు
శ్రోతృజనములకును శుభాశుభఫలంబు, తెలియఁ గల్పించుచుండు మహీస్థలమున.

వర్ణలింగంబులు

క. పుల్లింగంబులు ప్రాణము, లెల్లను స్త్రీలింగములు మహిని స్వరములతో
వాల్లులు నపుంసకంబులు, శొల్ల లగుఁ గకారముఖ్యములు నలినాక్షా. 267
తే. చిరవిభూతి పతికి స్త్రీలింగలిపు లిచ్చు, భంగపఱుచు షండలింగలిపులు
భూరివైభవంబుఁ బొందించుఁ బుల్లింగ, లిపులు తొలుత నిలిచి లేఖవితత. 268

వర్ణంబులకు (లో) నల్పప్రాణమహాప్రాణంబులు

ఆ. స్పర్శవర్గ జాతసములిపు ల్బాదవ, వర్గమునను విషమవర్ణములును
నాలు గూష్మములను నలిమహాప్రాణంబు, లల్పసంజ్ఞకంబు లన్యలిపులు. 269
క. తొలుత మహాప్రాణంబులు, నిలిచినఁ గృతినాయకుండు నీల్గును నెలలో
పల నల్పప్రాణాక్షరములు గూర్చినఁ జెక్కువర్షముల జీవించున్. 270

వర్ణంబులకు దేవమనుష్యతిర్యగ్రౌరవగతులు

సీ. ప్రాణార్ణములఁ బదియాఱును బంచమాక్షరములఁ బాసినస్పర్శములును
హ్రస్వంబు లగుటటి నాదిత్యగతు లగుఁ జాఁపు లైనపుడు భూజనగతు లగుఁ
జింతింప ననునాసికాంతస్థవర్ణంబు లరయ నెప్పుడును దిర్యగ్గతు లగు
శషసహాక్షరచతుష్టయమును దొడ్డక్కరంబును గూడ రౌరవగతు లగుఁ
తే. కృతి మొదల నిల్పి సురగతు లెక్కీర్తిఁ జేయు, మనుజగతులు విరోధినాశనముఁ జేయుఁ
గినిసి తిర్యగ్గతులు చాలఁ గీడుఁ జేయుఁ, బతికి రౌరవగతులు పాపంబుఁ జేయు.

వర్ణంబులకుఁ బ్రత్యేకఫలంబులు

౨. శుభకరంబు లాఱు విభవనాశదములు, నాల్గు కీర్తిదములు నాల్గు హాని
దములు రెండు వరుస దప్పక కావ్యంబు, మొదల నిలుపఁ బ్రాణములు ముకుంద.
౧. ధనధాన్యసుతరాజ్యకనకంబులును య...నాశనారోగ్యదైన్యప్రతాప
మరణంబులును దుఃఖమానభంగద్రవ్యరోగభద్రములును భోగయుద్ధ

1. దైవత (వా).

ధైర్యతేజఃపరితాపంబులును గార్యభీతినిరోగసంప్రీతివంశ
నాశనంబులును మానక కాదివర్గంబు లైదు నొసంగు కల్యాణదాహా

తే. ఖేదదీర్ఘాయువులు యకారాదు లిచ్చు,జయభయ శ్రీ సుఖంబు లాష్మ ము లొసర్చు
నాయు వల్పంబుగా దొడ్డలా యొసంగు, గవికిఁ బతికిని బద్యాదిఁ గదియునపుడు.

వర్ణంబులకు బీజచక్రము

సీ. నిలువుగీటులు పది నిలిపి రేఖావట్క మడ్డంబుగా గీఁచి యూవిలిపులు
తొలిదొంతి క్రిందు క్రిందుల రెండురెండు డిపి రెండవదాన నొండొండు గూర్చి
కడపలిప్రాణంబు కడగ మున్న లిఖించి హెచ్చుగా దానిపైయింట నిలిపి
తరువాతిదొంతులధామంబులను గాదు లొక్కటొక్కటి క్రమ మొప్ప వ్రాసి

తే. యడ్డముగఁ జూడ నయ్యె వాతాగ్నిభూమి. జలఖబీజంబు లివి కావ్యములకు మొదల
నిలుప ఖేదార్తిధనహర్ష నిర్ధనంబు, లొసఁగుఁ గర్తకు భర్తకు నుదధిశయన. 274

బీజాక్షరచక్రోద్ధారణము

అఆ	ఏ	క	చ	ట	త	ప	య	ష	ఇవిగంయు	వాయుబీజాక్షరములు పద్యాదిని నిలిపిన ఖేదమును జేయును.
ఇఈ	ఐ	ఖ	ఛ	ఠ	థ	ఫ	ర	స	ఇవిగంయు	అగ్నిబీజాక్షరములు పద్యాదిని నిలిపిన ఆర్తిని జేయును.
ఉఊ	ఓ	గ	జ	డ	ద	బ	ల	హ	ఇవిగంయు	భూమిబీజాక్షరములు పద్యాదిని నిలిపిన ధనమును జేయును.
ఋౠ	ఔ	ఘ	ఝ	ఢ	ధ	భ	వ	ళ	ఇవిగంయు	జలబీజాక్షరములు పద్యాదిని నిలిపిన హర్షముఁ జేయును.
ఌౡ	అం	ఙ	ఞ	ణ	న	మ	శ	అః	ఇవిగంయు	గగనబీజాక్షరములు పద్యాదిని నిలిపిన నిర్ధనమును జేయును.

ఊర్ధ్వముఖాధోముఖపార్శ్వముఖంబులు

తే. వట్రువుడు లూర్ధ్వముఖములు వక్రములును
గుణుతులు నధోముఖంబులు గడమపడియుఁ

కార్శ్యముఖములు వరుసతోఁ బ్రాణహాని
ఖేదసంపద లొసఁగుఁ గావ్యాది నిలిచి. 275

వర్ణంబులకు నమృతవిషంబులు

క. పరువడి హ్రస్వము లమృతా, ఖరములు కృతిమొదలఁ గూర్ప గదము లడంచున్
[1]ధర నిడుపులు విషలిపు లగు, గరళముగతి మ్రింగుఁ బలిని గావ్యాది నిడన్. 276

వర్ణంబులకు దుష్టనక్షత్రంబులు

క. పలికెడుకబ్బమునకు మొన, దల నెలకొనునక్రూరంబు తారకదగ్ధా
దుల నైదింటను దొరలక, వెలసిన నాయకున కింద్రవిభవం బబ్బున్. 277

దగ్ధజ్వలితధూమితతారలు

తే. క్రూరఖేటము విడిచినతార దగ్ధ, యపుడు వసియించునది జ్వలితాఖ్య దాని
ముంగలిది ధూమితం బివియూఁదుఁ గృతికి, మొదలఁ[2]గదిసినమృతిదుఃఖగదము[3]లొదవు.

మృతజీవరోగభంబులు

తే. సైంహికేయగ్రహాస్థితర్క్షంబుమీఁది, తార మొదలుగఁ బదుమూఁటివరకు జీవ
యుతము లవతలి వన్నియు మృతము లిట్లు, త్రివిధముగఁ జెప్పఁబడియె విరించిజనక.
ఆ. తప్పిచుట్ట మున్న తారక మొదలుగ, మృతము లేదు ప్రాణయుతము లర్క
పరిమితములు రోగభంబులు గూడంగ, నిది వసిష్ఠమతము యదుకులేశ. 280
క. కృతిమొదల నిలిచి చంపును, మృతనక్షత్రంబు చాల మే లొనరించున్
సతతంబు జీవతారక, పతికిఁ దెవులు సేయు రోగభము నెలలోనన్. 281

అవకాద్యష్టస్వరనిర్ణయము

వరరుచిసంహితోక్తవచనంబులు

శ్లో. స్వరాః పంచవిధాః ప్రోక్తా అ, ఇ, ఉ, ఏ ఓతి క్రమాత్,
తై ర్యుక్తా అవకాద్యర్ణా ఏకైకం పంచధా భవేత్.
అవకహాడా మటపరతా నయబజఘా శ్ఛాథ గసదచలాః,
వర్ణా ఏతే భానా మేకైకం పంచధా క్రమశః.
ఇత్వ మాత్వ మనుస్వారో విసర్గో వా [4]భవే ద్యథా,
సర్వస్వరాణాం మాత్రత్వా దేతేషా మస్వరో భవేత్.

---

1. ధర నిడుపు విషమ లిపు లవి (వా.). 2. గదసిన (వ. వా.) 3. లొసఁగు(వ.)
4. భవే ద్యది (వ.)

[1]ఋక్తై ర్వత్వయో ర్మిథో హ్రస్వదీర్ఘ యో ర్వైక్య ముచ్యతే,
యామళో క్త మిదం జ్ఞాత్వా వదే త్సర్వ బలాబలమ్.

క. తలకట్టులు గుడుసులు కొమ్ములు వెస నేత్వములు నోత్వములు నన బ్రాణం
బులు పంచవిధము లై వ్రాల్లుల తెల్లకు గూడుకొని నిలుచు దారలకున్. 282

తే. అవకపాదలును మటపరతాక్షరములు, నయబజగసదలచవర్ణములు వరుస
నిరువదియు స్వరపంచకాన్వితము లగుచు, గృత్తికాదుల నాల్గేసి పాత్తియుండు.

తే. ప్రాణషోడశమునకు నాద్యస్వరంబు, జనని యగుటను బిందువిసర్గవక్ర
తములకు దాన యగునిదుదలకు నెల్ల, గుణుచలగు వట్రసుడులకు గుడుసు లగుచు.

నక్షత్రాధిపతులు

సీ. అశ్వినీప్రభృతుల కైదింటికిని దస్ర యమకీలిధాతృనీహారకిరణు
లార్ద్రాదులకు శంకరాదితిచిత్ర శిఖండినంభవభుజంగమ[2]పితలును
నిజముపూర్వాఫల్గునీముఖ్యములకు భగార్యమార్కత్వష్ట ప్రాణిణహాయులు
మతి విశాఖకు శతమఖవహ్ను లిద్దఱు పిదప ననూరాధ మొదలుగాఁగ

తే. నాలుగింటికి మిత్రేంద్ర నైరృతాంబు, లుత్తరాషాఢమొదలి యష్టోడువులకు
విశ్వవిధివిష్ణువసుతోయ విభువిరించి, పాదహిర్బుధ్న్యపూషులు పతులు కృష్ణ. 285

క. ఏతారకు నెవ్వఁడు విభుఁ, డాతనినామంబు లెల్ల నాతారకుఁ బ్ర
ఖ్యాతము గాఁ జెప్పంబడు, జ్యోతిశ్శాస్త్రంబునందు సుమనస్స్తుత్యా. 286

వర్ణంబులకు నక్షత్రంబులును రాసులును నెఱుఁగు తెఱంగు వివరించెద.

కాలజ్ఞానతంత్రోక్తశ్లోకంబులు.

శ్లో. అకారః కృత్తికా మేష ఈ, ఉః, ఏ కృత్తికా వృషః,
ఓ, వా, వీ, వూ, ధాతృవృషౌ వే, వో, మృగవృషస్తథా.
కా, కీ, మృగశిరాయుగ్మం కూ, ఘం, జం, ఛ, శివాయుగం,
కే, హో, కో, అదితిద్వంద్వం హీ, సురాంబాశికుళీరకాః.
హూ, హే, హో, డా, పుష్యకర్కటీ, డూ, డే, డో, హి కర్కటః,
మా, మీ, మూ, మే, మఘాసింహో మో, టా, టీ, టూ, భగేభభుక్.
టే, ఉత్తరాభహార్యాప్తో, టో, పా, పీ, ఉత్తరావధూః,
పూ, ష, ణా, ఠా, హస్తకన్యా పే, పో, చిత్రాకుమారికా.

1. ఋత్వేత్వయో (వా.) 2. పితరులు (పు. వా.) 3. కుళీరగః (పు. వా.)

రా, రీ, చిత్రా తులారాశీ రూ, రే, రో, తా, మరుత్తులా,
తీ, తూ, తే, వైశాఖతాలీ తో, విశాఖా సరీసృపః.
నా, నీ, నూ, నే, మైత్రికీటో నూ, యా, యీ, యూ, స్వారా దవిః,
యే, యో, బా, బీ, దైత్యచాపో బూ, ధా, భా, ఢా, జలం ధనుః.
బే, విశ్వేదేవకోదండో బో, జా, జీ, విశ్వవాశ్చరః,
జూ, జే, జో, ఖాభిజిన్నక్రో ఖీ, ఖూ, ఖే, ఖో, హారిగ్రహః.
గా, గీ, ధనిష్ఠామకరో గూ, గే వసుపయోధరః,
గో, సా, సీ, సూ, శతభిషగ్ఘటరాశి రుదాహృతః.
సే, సో, దా, [1]అజరాట్కుంభో ధిత్రజైకపదో ఝషః,
దూ, శా, ఝా, దా అహిర్బుధ్న్యతారాక్షేత్రం తిమింగిలః.
దే, దో, చా, చీ, పౌష్ణతారా రాశిః పాఠీనసంజ్ఞికః,
చూ, చే, చో, లా అశ్వినీ ఖా లీ, లూ, లే, లో భరణ్యజః.

వ. వెండియు వీనికి నాదేశంబు లగునక్షరంబులు గల విధియును జెప్పెద. 288

శ్లో. [2]ఘోరార్ద్రర్క్ష ద్వితీయాంఘ్రౌ వహిర్బుధ్న్యతృతీయకే,
డకారో జలభ స్యాంతే తద్వితీయేఽథ కారకః.
భవర్ణక స్తృతీయే ఏతే వర్గ చతుర్థకాః,
ద్వితీయే హిర్బుధ్న్యభస్య ప్రథమోష్టాక్షరం విదుః.
రౌద్రాహిర్బుధ్న్యతో యార్క్ష నక్షత్రాణాం మనీషిభిః,
ద్వితీయాది త్రిపాదేషు యే వర్ణాః కీర్తితాః పురా.
తేషా మేకైకవర్ణ స్స్యా త్పర్వస్వరసమన్వితః,
మాతృత్వా దస్వర స్తేషా మేక ఏవ ప్రకీర్తితః.
ఆద్యద్వితీయవర్గాణునాసికాక్షరయో ర్మిథః,
భేదో నాస్తి మిథ స్తద్వ దంత్యవర్గసమూర్ధన్యయోః.
యత్ర తిష్ఠంతి నామాదౌ సంయోగవ్యంజనాక్షరాః,
తత్రాదివ్యంజనం గ్రాహ్య మిత్యుక్తం బ్రహ్మయామళే.

---

1. అజపాట్కుంభో (ప. వా). అజపాత్కుంభో (ఓ). 2. ఘోరార్ద్ర్యే ద్వితీయర్క్షాఘహిర్బుధ్న్య (ప. వా.)

రేఫాన్వితాక్షరో యత్ర నామాదౌ నృపభృత్యయోః,
ధనధాన్యాయ దంపత్యో ర్గ్రాహ్యో రేఫస్తు నేతరః.

తే. వారుణిరిక్క రెండవకాల నవలిభాద్ర, మూఁడవపదంబునను బలిలోఁడు పుననఁ
నబ్ధినేత్రకృశానుసంఖ్యాంఘ్రులందుఁ, గ్రమత వర్గచతుర్థాక్షరంబు లమరు. 289

క. జలరిపశివోత్తరాభాద్రలలోని పాదములఁ దక్కఁ దక్కినచోటన్
గలిపుల కేస్వరంబులు, తల నిలచిన నొకటి గాఁగఁ దలఁపఁగ వలయున్. 290

క. మించి ప్రథమాదినాసిక, యెంచఁ జవర్గాంత్యమునకు నెల్లెడఁ జెల్లున్
బంచమవర్గచతుర్థము, వంచింపక స్వద్వితీయవర్ణమున తగున్. 291

క. పలికెనామాద్యర్ణమునకుఁ, గృతిముఖమున నుండు ప్రాయికివి గీర్వాణ
స్తుత ద్విత్వము లున్న నధోగతము లుడిగి మీఁదిమాత్రకయ కొను టొప్పున్. 292

క. నామాది నుండువర్ణము, దామోదర రేఫసంయుతం బై యున్నన్
యామళమునందు రేఫం, బే మిక్కిలి గ్రాహ్య మనుచు నెన్నంబడియెన్. 293

నాయకాక్షరకూటంబులు

తే. నేతృనామాది నుండెడిమాతృకకును, గావ్యముఖవర్ణమునకును గాంతి జాతి
చక్రగణయోనిలింగ[1]నక్షత్రయోగ, రాశిఖగమైత్రు లెఱిఁగి కూర్పంగ వలయు.

క. కుతలమున వధూవరులకుఁ, జతురత దైవజ్ఞమణి విచారించుగతిన్
గృతికన్యానాయకులకు, హితమతిఁ దెలియం దగు సుకవు లివి తొమ్మిదియున్.

1. అక్షరకాంతికూటములు

తే. ప్రథమదశమచతుర్థస్వరంబు లెఱుపు, లసితరుచులు తృతీయషష్ఠాష్టమములు
పంచమైకాదశంబులు పచ్చవన్నె, లిందునిభములు తక్కినయొనిమిదియును. 296

సీ. శ్యామలశుభ్రశోణార్జునకృష్ణంబు లసితవినీలారుణాంజనాభ
కాళిమ లరుణశుక్లచ్ఛవిపీతసితేతరరక్తంబు లిందుకాంతి
హారిణమేచకహరిద్రాభపాండురములు సితకృష్ణధవళలోహితసువర్ణ
పటలిలాభంబులు స్పర్శవర్గములకుఁ గృష్ణారుణాసితక్షీరరుచులు

తే. నాల్గునంతస్థములకుఁ గుందనపుఁదేట, గెంపుతోఁచాయయును బవడంపుజిగియు
మొల్లవిరిమిసిమియు నూష్మములకుఁ దెలుపు, నెఱ ళకారంబునకు సువన్నియలువరుస.

ఆ. విభుశరీరకాంతి వీక్షించి తత్కాంతి, గలుగునక్షరములు కావ్యములను
మొదల నిలుపఁ దేజ మొదవు వేఱొకచాయ, వర్ణ మిడినఁ దెవులు వచ్చు నిజము.

---

1. నక్షత్రదూర (పూ. ము. ఆని. ౮. ప్రతి).

క. శ్వేతము నీలము పీతము, ధూమలమునఁ బీతరక్తములకు నభేదం
బై తనరుఁ గృతులయందును, నీ తెఱఁగునఁ దెలియ వలయు నిభపతివరదా. 299

2. అక్షరకులకూటము

సీ. ఆదిషోడశమును గాదిపంచాదశవర్ణంబులును ద్విజాన్వయభవములు
తపవర్గ మాతృకాదశకనమాంతస్థములు రాజగోత్రసముద్భవములు
తలపోయ నంతస్థములలోన దేసులు నూష్మంబులును విట్కులోద్భవములు
రదనజాతచేజోక్షరములును గురుజాలక్ జగతి నంఘ్రిజవంశసంభవములు
ఆ. వీనిఁ దెలిసి కావ్యవిభుని జేజాతి తజ్జాతియక్షరంబు నత్కవీంద్రు
లరసి కృతిముఖంబునందుఁ బొందించిన, నొసఁగు సకలశుభము లిరువురకును. 300

స్నిగ్ధరూక్షాక్షరంబులు

ఆ. అధిపుసులముగ్రాయి యగ్నాపు వైనను, స్నిగ్ధ మయ్యో[1]నాదిసిరు లొసంగు
నన్యజాతిలిపి మహాప్రాణ మై రూక్ష, మనఁగ మొదల నిలిచి యునికి: శాపు. 301

3. అక్షరచక్రకూటము

సీ. అయి దూర్ధ్వరేఖలయందుఁ దిర్యగ్రేఖ లై దిడి యిండ్లు పదాఱుఁ జేసి
యధిపనామాద్యక్షరాదిగా నచ్చులు హల్లులు గురుశకారాంతములుగ
నాద్యగ్నివారనిధివాస్తవేదాదిత్యదిగ్రసకరిన్నపతిమనుబాణ
శైలవాసరవిశ్వసంఖ్యాలయంబుల లిఖయించి యామీఁదిలిపులు మరల
తే. వెనుకట్టుల నిలిపి లెక్కినవి రెండు, పదియు మూఁడవతావునఁ గుదురుపఱిచి
జగతి నరివర్ణశోధనచక్ర మిట్లు, వ్రాయఁగాఁ దగు నేఁబదివర్ణములకు. 302

4. స్నిగ్ధాదిచక్రకూటము

సీ. [2]నాల్గిండ్లు పైని క్రిందను బ్రదక్షిణముగా జత గూడి యొక్కొక్కచవుకమయ్యె
నట్టిచౌకములు నాల్గవి క్రమంబున సిద్ధసాధ్యసుసిద్ధారిసంజ్ఞము లగు
నవి గాక యొక్కొక్కచవుకంబునను గల్గునిరవులు నాల్గును వరుసతోడ
క్షితి సిద్ధసాధ్యసుసిద్ధారు లన నొప్పుఁ గావునఁ గడచవుకంబునందుఁ
తే. గలగృహంబులు నాల్గింటఁ గడమమూఁడు, చవుకములయందుఁ గడపలిపదనములను
బద్యముఖవర్ణములు గనుపట్టెనేని, పతికి నెటువంటిహితుఁడైనఁ [3]బగఱ యగును.

---

1. నేని (పూ. ము. అని. 7 ప్రతి). 2. నాల్గింట్ల (ప). 3. బగర. (పూ. ము.)

అరివర్ణచక్రోద్ధారణము

౧ ఎటర	౨ అంణష	౩ ఐతల	౪ ఆఃకశ
౫ భబఈ	౬ గధఇ	౭ జభఊ	౮ ఘనఆ
౯ ఔఢశ	౧౦ ఖదళ	౧౧ ఓడవ	౧౨ ఒథహ
౧౩ ఞయఋౠ ఌౡ	౧౪ చఫఙ	౧౫ ఝమఉ	౧౬ ఛషఏ

ఎట్టాప్రగడ తనకున్ను అరణ్యపర్వశేషము మొదలిపద్యమునకున్ను అక్షర చక్రము చూచుకొన్నందునకు తెలివిడి.

తెనుఁగున శబ్దాదిని యకారము లేదు గనుక ఎఱ్ఱాప్రగడనామాద్యక్షర మచ్చుగనక, ఎకారము అది మొదలుకొనిన్ని వ్రాసితేను పద్యాదివర్ణము, 'స్ఫుర దరుణాంశు' అన్నాఁడు గనక ద్విత్వాక్షరమునందు మీఁదటియక్షరమే కారణము గనక సకారము సాధ్యపుచౌకమునందు సాధ్యపుయింట నిలిచెను గనక సాధ్యసాధ్యము మంచిది, యెవరికిఁ జూచినా యిటువలెనే. 304

[1]శ్లో. ఆద్యగ్నిరుద్రగ్రహనేత్రవేద రవిర్దిశర్తు వసుషోడశశ్చ,
మన్వంతరే బాణతురంగవాసర స్త్రయోదశాస్యుః పదవర్ణమాహ.

ఉ. చేరక యిట్లు వ్రాసి లిఁగ సిద్ధము సాధ్యము నా సుసిద్ధముఁ
వైరియుఁ గావ్యనాథునిని వర్ణగృహాళిఁ బ్రదక్షిణంబుగా
నారసి చూచి శత్రులిపు లన్నియు వీడ్కొని భద్రమున్న మా
దారశివప్రదంబు లని తక్కినమాటి సెఱుఁగఁగా నగున్. 305

5. అక్షరదేవారిగణకూటము

క. అరయ [2]నామాద్యక్షర, తారాగణమును దదీశతారాగణముఁ
వైరము నొందిన భర్తను, ఘోరార్తి ఘటించు మైత్రిఁ గూడిన నొప్పున్. 306

1. (వా) లో ఉన్నది. 2. కావ్యాద్యక్షర (ఓ).

తే. అధిపతికి నేండ్లు మున్నది యైనదనుక, నతఁడు పుట్టినరిక్కయు నంతనుండి
నామధేయంబు మొదలివర్ణమున నైన, చుక్కయును జేకొని బలాబలంబుఁ జూడవలయు.

క. జనియించినతార యెఱుఁగ, గనిజనులకు నామతారకయు చేకొనఁగాఁ
జను నని సంహితలోపల, ననియె వసిష్ఠుండు గోచరాధ్యాయమునన్. 308

గణనిర్ణయము

సీ. నవతార లొక్కగణం బగు నట్టిగణంబులు మూఁడువిధంబు లయ్యె
హాయమృగాదితిపుష్యహస్తమారుతమైత్ర రేవతీశ్రవణముల్ దేవగణము
లగ్నీంద్రవరుణచిత్రాహిమూలలు విశాఖావసుమఖలు రాక్షసగణములు
పూర్వాత్రయవిరించిశర్వోత్తరత్రయయామ్యముల్ నృగణంబు లనఁగఁ జెలఁగు

తే. నుత్తమము రెండుగణములు నొకటియైన, [1]మధ్యమము సురనరగణాహ్వయము లైన
నధమమాదిత్యగణము దైత్యంబు లైన, నాశనము దానవంబు మానవము లైన. 309

ఆ. మురవిభేది కావ్యముఖవర్ణతారకా, యోని నాయకర్క్ష యోనితోడఁ
బొందు గూడెనేని పూర్ణాయు వగు వైర, మొందెనేని హాని చెందుఁ బతికి. 310

యోనినిర్ణయము

సీ. వాజిశతోడు లశ్వములు యామ్యాంత్యభంబులు కరు లగ్నిజ్యములు గొఱియలు
బ్రహ్మేంద్రు లహులు సర్పపునర్వసులు పిల్లు లిల మఖాఫల్గును లెలికెకూన
లుత్తరాహిర్బుధ్న్య లూహింప గోవులు వాయుహస్తంబులు వాహారిపులు
దలఁప నింద్రాగ్నిచిత్రలు పులు లింద్రానురాధ లేణంబులు రాక్షసార్ద్ర

తే. లదవికుక్కలు జలభంబు హరియుఁ గపులు, విశ్వతారాభిజిత్తులు వేఁటముంగు
లజపదంబు ధనిష్ఠయు నరసి చూడ, బాలకంఠీరవంబులు పద్మనాభ. 311

ఆ. ఏకయోను లైన నెంతయు మంచిది, కొంతమేలు భిన్నజాతు లైన
వైరజాతు లైన వర్జనీయము వాని, తెలియఁగ గోత్రమైత్రిఁ దెలియవలయు. 312

సీ. అశ్వంబునకు హరివ్యాఘ్రసైరిభములు కరికిఁ శార్దూలతురగహరులు
మేఁకకుఁ గపిపుండరీకహర్యక్షంబు లురగంబునకుఁ బిల్లియును నకులము
మార్జారమునకు సింహవ్యాఘ్రశునకంబు లాఖువునకు బిడాలాహిబభ్రు
లర్వగోకాసరైణాలికిఁ గేసరిద్వీపులు పులికి హస్తిద్వీపంబు

తే. కుక్క లేడికి సింగంబు గోల్పుడియును, బభ్రుకపులకు శునకడింభంబు నరులు
గట్టికసమున మృగరాజుఁ బట్టునట్టి, జంతువులు లేవు దానిచే సమయుఁ గాని. 313

---

1. ఇందు యతిభంగము గలదు. 'మధ్యమము దేవగణమును మనుజగణము' అని సవరించు టుచితము (రా.) 2. ఎలుకకూన (రా.)

క. ఇభరాజభయనివారణ, ప్రభుతారాలింగమును బ్రబంధాదిమవ
ర్ణభలింగంబును గలుగుక, శుభదంబులు గాఁగ సుకవి చూడఁగ వలయున్. 314

లింగనిర్ణయము

ఆ. ప్రథమయోని[1]పురుషభం బొక్కటైనను, యువతిభంబు మిథునయోగ మైన
నుత్తమంబు స్త్రీభయుగ మైనమధ్యంబు, పురుషభద్వయమునఁ బోరు పుట్టు. 315

క. పెంఁకలకుఁ బురుషతారలు, తలఁపఁగఁ బురుషులకు యువతితారలు నైనం
దిలునపుడు లింగదోషంబులు పని లే దనిరి కశ్యపుండును భృగువున్. 316

అక్షరనక్షత్రద్వారము

ఆ. కృత్తిముఖంబుప్రాయిరిక్కకు నిభుతార, పదియు మూఁటిమీఁదఁ బొదలునేని
భర్తవర్షశతము బ్రతుకు లోపల నున్న,నల్పకాలమునఁ గృతాంతుఁ గాంచు. 317

అక్షరరాశికూటము

క. అక్కజ మగుకబ్బముతొలి, యక్కరపుంజుక్కరాశి యారభ్యముగా
లెక్కింప నధిపురాశికి, నిక్కశుభాశుభము లెంచి నిలుపఁగ వలయున్. 318

రాశినిర్ణయము

తే. క్రమతఁ గావ్యాది నుండునక్షత్రరాశి,[2]నుండి లెక్కింప భూరామయుగశరాద్రి
కరితపనసంఖ్యలను గృతీశ్వరునినామ, రాశి దనరిన నతులసామ్రాజ్య మొసవు. 319

తే. మేషమునకు వృశ్చికము మిథునమునకు, నక్రము సింహమునకు మీనంబునహితు
లెనిమిదవయవి శుభదంబు లనుచు పేరిఁ, గైకొనుటకూడదనిచెప్పెఁగశ్యపుండు. 320

తే. విజితము రెండు నాఱు తొమ్మిదియుఁ బదియుఁ
బదునొకొండు నై పదిరాశి పరఁగు నేని
నిర్ధనంబుఁ గళత్రహానియు నపత్య
నాశనంబు దుఃఖంబు దైన్యంబు గలుగు. 321

ఆ. కన్యకాకుళీరకార్పిజలగ్రహ, వృషతిమింగిలంబు లెంచునపుడు
మష్ఠరాసు లైనఁ జాయకు దీర్ఘాయు, వనుచు నక్షపాదుఁ డానతిచ్చె. 322

తే. రాశియొక్కటి రెండుతారకలు నైన, రాముఁగతిఁ గృతిపతి శత్రురాజి నడఁచు
రిక్క యొక్కటియు రాసులు రెండు నైన, రిపులచేఁ గృతిపతి సంహరింపఁబడును.

---

1. పురుషభంబు బిందుకమది (ప. వా.) 2. నుంచి (ఫ్రా. ము.)

క. మును దూషించినరాసులు, గనుఁగొన నేకాధిపత్యఖగమైత్రము లొం
దినఁ దద్దోషము లెల్లను, జను నని నారదుఁడు సెప్పె సంహితలోనన్. 325

అక్షరగ్రహకూటము

ఆ. కర్తృరాశి పతికిఁ గావ్యాదివర్ణము, రాశికిఁ దైన గ్రహమునకును
గూఁడు గలుగఁ జెప్పువాఁడు కాలధముండు, గాని కవివరుండు గాఁడు పలికి.

రాశ్యధిపతులు

క. ధరణీసుతభృగుబుధశశి, సరసిజహితసౌమ్యకవిరసాభవసుమనో
గురుమందపంగుజీవులు, తిరముగ మేషాదిరాశ్యధిపతులు వరుసన్. 326

వ. మఱియు నొక్కవిధంబు. 327

చ. హరిపతి హేళి, కర్కివరుఁ డంబుజశత్రుఁ, డజాళి[1]భర్తగ
ద్వారికనయుండు, యుగ్మవనితాధిపుఁ డిందుసుతుండు, చాపమ
త్స్యరమణుఁ డింద్రమంత్రి వృషతౌలివిభుం డుశనుండు, నక్ర పు
ష్కరధరరాశివల్లభుఁడు సారసబంధుకుమారుఁ డచ్యుతా. 328

క. జ్యోతిశ్శాస్త్రము గాదని, మాతృకలకు భైరవుండు మఱియొకచందం
బై తనరఁ జెప్పె గ్రహసంఘాతము రాశిపతి దక్క గ్రహ మొరుఁ డగునే. 329

తే. అధిపతులకంటె గణముల కర్ణములకు, గ్రహములే బలవంతు లామహిమఁ గాదె
యదుగుదాఁకినఁగవిభానుఁ డలిగి మూఁడు, గడియలకుఁ ద్రొల్లి శిల పొడిగాఁగఁదిట్టె.

గ్రహమైత్రీనిర్ణయము

సీ. భానున కాప్తులు భౌమేజ్యసోములు శత్రులు భృగుపుత్రశనులు, శశికి
సఖులు బుధార్కులు శతుఁ డొక్కఁడును లేఁడు, కుజునకుఁ జుట్టలు గురురవీందు
లరి రౌహిణేయుఁడు, హరిణాంకసుతునకు హితులు భార్గవమందు లిను తండ్రి
గురునకుఁ జెలులు భాస్కరచంద్రకుజులు వైరులు కావ్యసౌమ్యులు, బ౯ గురునకు

తే. బంధు లినశనయజ్ఞులు పరులు మిహిర తుహినకిరణులు శనికి విందులు కవిజ్ఞు
లహితు లారార్కతారేశు లందఱును, సములు చిక్కనహరిపదచారు లెల్ల. 331

క. సమమిత్రమో లైనను భద్రము సేయుఁ బలికి సుహృదరాతిగ్రహముల్
సమకూడిన భయ మొదవును, సమశాత్రవు లైనఁ గీడు చాల ఘటించున్. 332

1. కర్త.

తే. ఈశుఁ డొకఁ డైన నిద్దఱి కిష్ట మైన, మంచిది సమత్వ మైనను మధ్యమంబు
వైర మైనను వర్జింప వలయుఁ గాని, తగదు సేకొన నవియెఁ బితామహుండు.

తే. రవియుతుఁడు నీచగతుఁడు పరాజితుండు, నహితరాశిస్థితుండు నై యప్పు డుండు
గ్రహము వర్ణంబు గణముగ గావ్యమునకు, నాది నుండిన లేవు శుభాశుభములు.

తే. శారదాదర్పణంబున జ్యౌతిషంబుఁ, బట్టి గ్రహమైత్రి మాత్రంబు పలుకఁబడియె
దానిఁ గని విస్తరించిరి తద్విధంబు, భైరవాదులు తెలుఁగునఁ బనికిమాలి. 335

కృత్యాదివర్ణద్వయ యోగలక్షణములు

ఆ. గరిమ యోనిలింగగణతారకాదూర, రాశిఖేటకక్ష్యకాశబీజ
చక్రకూటములు విచారించి కావ్యాది, వర్ణయుగము నిలుపవలయు సుకవి. 336

తే. ఆదిలిపి కన్యయును ద్వితీయాక్షరంబు, పతియుఁ గాఁ జేసి యారెండువర్ణములకు
నిపుడు చెప్పినకూటంబు లెల్ల నరసి, కూర్చిన ప్రబంధము నిలింపకుజము పలికి. 337

క. మొదలను నాయుక్తార్ణము, గదిసిన నీరెంటికిని సకలకూటంబుల్
కదలముగఁ జూడ వలయును, బదరక యామీఁదిలిపికిఁ బని లేదు హరీ. 338

క. క్రిందను జడ్డక్కరములు, సెందనిపు లాది నున్న సిద్ధముగాఁ జూ
డం దగుఁ గూటము లెల్లను, బొందుగఁ బ్రథమద్వితీయములకు ముకుందా. 339

తే. త్రిదశనుత యోని లింగంబు మొదలు గాఁగ
నాలు ముసు జెప్పఁబడి యుండు నవలిఖేట
కాంతికూటము మొదలుగాఁ గ్రమత మూఁడు
దెలియఁ బలికెద నిఁకఁ దేటతెల్ల గాఁగ. 340

గ్రహకాంతికూటము

క. మొన నున్న మాతృకాద్వయ,మునకు న్గణయుగ్మమునకు మును చెప్పినచో
ట్లూన నైన ఖేచరంబుల, తనుకాంతులవలనఁ దెలియఁ దగుఁ దత్ఫలముల్. 341

గ్రహవర్ణంబులు

క. రవిభౌములు రక్తాంగులు; కవిజైవాతృకులు ధవళకాయులు సోమో
ద్భవగురులు పీతగాత్రులు, దివాకరసుతుండు నీలదేహుం డరయన్. 342

తే. పాండుపీతాంగు లెల్ల శుభగ్రహములు, రక్త మేచకతనులు క్రూరగ్రహములు
పద్మహితుఁగూడి శశియును బాపి యగును, క్రూరసంగతి బుధుఁడును గ్రూరుఁడగును.

తే. రెండుశుభలగ్రహములైన మృత్యువగును, సౌమ్యుఁడునొకండునైనను శర్మ మగును
బాపశుభఖేచరము లైన బవర మగును, శోభనక్రూరు లైనను శోక మగును. 344

ఆ. [1]జనిసామమునకుఁ గ్రిందివంకను మీఁది, వంకయందు నుండువర్ణములకు
గణములకును బొసఁగు చరంబు లై యున్నఁ, జెడక యుండువాఁడు శివుఁడొ హరియొ.

బీజాక్షరకూటము

క. కమలాప్రమదాప్రియ కా, వ్యముఖంబున నుండు రెండువ్రాలకు నగుబీ
జము లక్షక్రమమున మి, త్రము లైనను బలికి శుభము దార్కొను నరుదే. 346

బీజమైత్రీనిర్ణయము

తే. చదలు గాడ్పులయుంగల జగతి పుడమి, నరుస నేలయుం నీరును జలముమీఁద
క్షితియు నప్పును నిప్పును జిచ్చుచెంత, నుదకమును గృతిముఖమున నున్నమైత్రి. 347
ఆ. కిలిమీఁదిగాలి కృతిముఖంబున నిల్చి, యేటిలోనఁ దొత్త మెల్లఁ గాల్చు
గాలిమీఁదికిలి కర్తమందిర మెల్ల, నిర్దహించు నాఱునెలలలోన. 348

అరివర్ణశోధనచక్రకూటము

క. నిక్కము మొనలిపి రెండవ, యక్కరమునఁ గరిగృహంబునం దుండినయా
వెక్కురుకబ్బం బొదయని, యిక్కువ వడఁగఁ జేయుఁ బగఱచే రణభూమిన్. 349

ప్రశస్తకూటంబులు

తే. క్షితిసురుల కాఱు ధారుణీపతుల కైదు, వైశ్యులకు నాల్గు శూద్రాంత్యవర్ణజులకు
మూఁడు రెండును శుభకరంబులయియున్నఁ, జాలు ననియె సంహితలోన శౌనకుండు.
తే. విప్రులకు గ్రహమైత్ర్య మూర్వీపతులకు, గణవిధము వైశ్యులకు రాశిగణన శూద్ర
నీచులకు యోనితార లిన్నింటిలోనఁ, గడుఁ బ్రశస్తంబు లిది వృద్ధగర్గమతము. 351
క. కూటము లెఱుఁగవు మాతో, సాటికిఁ బద్యములు చెప్పి చదివెద విది బల్
చేటు సుమీ యని పెద్దలు, [2]నేటించినఁ గుకవి కడుఁ గినిసి జగడించున్. 352

సంయుతాక్షరవిశేషము

సీ. క్షారహరిద్రారజంబులు గూడఁగఁ దమశుభ్రపీతవర్ణములు విడిచి
రక్తవర్ణంబు లై రాణించుచాడ్పున నశుభప్రదంబు లైనట్టివ్రాలు
జగతిపై సంయుతాక్షరము లై కనుపట్టి నిజదుష్టఫలము లెన్నియును బాసి
సకలసంపత్ప్రదాయకము లై తనరారు పంచదారయు నానవాలు గలసి
తే. తొంటికంటెను మిగుల మాధుర్యరుచుల, నొప్పుగతిశుద్ధలిపు లుత్తమము లగుచు
నధికమంగళకరము లై యమరు ననుచుఁ, బ్రమథపతి మాతృకాభిధానమునఁ జెప్పె.

---

1. నృపుని (పూర్వముద్రణమని గిడుగుప్రతి.) 2. మాటికిఁ బల్కినను వినఁడు మఱిజగడించున్ (వా.)

శ్రీకారప్రభావము

తే. వేదముల కెల్ల నోంకార మాది యైన, కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీకారమాది
గానఁ గవివరు లెల్లను దానిఁ దక్కఁ, నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతుల మొదల. 354

క. ఎంతయు శ్రీకారము లా, ద్యంతంబుల నుంచి లేఖ లంపిన నగు న
శ్రాంతంబు గార్యసిద్ధి మ, రాంతక కావ్యాదిఁ గూర్ప నరుదె శుభంబుల్. 355

క. పదపడి శ్రీకారము కృతి, మొదల నిలిచి దోషపుంజము నడంచి శుభం
బొదవించుఁ బరుస మినుమును, [1]కదిసి సువర్ణంబు సేయుకరణిన్ ధరణిన్. 356

క. శుభదేవతాత్రయంబును, శుభఖచరత్రయము గలిగి శుభవాచక మై
యభినుతి గాంచినకతమున, శుభములు శ్రీకారమునకు నొప్పుదు టరుదే. 357

వ. దీనితాత్పర్యము—శకారమున్ను రేఫమున్ను ఈస్వరమున్ను ఈమూఁడున్ను గూడఁగా శ్రీకారమాయెను. అందులోను శకారమునకున్ను ఈకారంబునకున్ను అధిదేవత లక్ష్మీదేవి గనుక రేఫమున కగ్నిదేవుఁడు. అయితే నేమి. "శ్రియ మిచ్ఛేద్ధుతాశనాత్" అని పురాణవచనము గలుగుటం జేసి అతఁడున్ను లక్ష్మీప్రదుండే. అటు గనుక మూఁడువర్ణములకున్ను శుభదేవతలే అయిరి. మొదలి శవర్ణమునకు గ్రహము గురుఁడు రేఫమునకున్ను ఈ యనుస్వరమునకున్ను శుక్రుఁ డొక్కఁడే. అటు గనుక మూఁటికిన్ని శుభగ్రహములే అయిరి. "కమలా శ్రీర్హరిప్రియా" అని లక్ష్మీనామ మగుటం జేసి శుభవాచకమును అయెను. అటుగనుక కృతిముఖమునందుఁ బ్రయోగించిన శ్రీకారమువలన శుభము గలుగుట యాశ్చర్యము గాదు నిశ్చయమే యనుట. 358

సీ. మొదలితాలుభవోష్మములకు నభోబీజకారవగలి మహాప్రాణములును
దిగువరేఫమునకుఁ దిర్యగ్గమనదాహఫలవీతిహోత్రాధిపత్యములును
గనుఁగొన నారెంటికిని మర్త్యదానవగణబృహస్పతిశుక్రఖచరములును
బ్రథమాక్షరమునకుఁ బతికిని వైశ్యబాహుజకులగోవ్యాఘ్రయోనిభములు
తే. నగుటఁ దంబున శ్రీయనునక్షరమున, నిండి యుండుదోషంబు లన్నియును నెఱింగి
సంయుతం బనియును శుభశబ్ద మనియు, నదియ నిలిపె నన్నయ భారతాదియందు.

కృతిముఖప్రశస్తంబులు

మూ. సూ:—శుభవర్ణాశ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్తపవ కావ్యాదౌ
గ్రాహ్యాః. 19

---

1. కదసి (ఘ. వ్రా.)

తే. అమరవాచకములు మంగళార్థవాచకములు నైనశబ్దములు కావ్యములమొదల
నిలిచి దుర్వర్ణదోషము ల్దొలఁగఁ ద్రోచి, కర్తకును భర్తకును భావుకంబుఁ జేయు.

క. శ్రీవాణీకీర్తిసతీ, శైవాశ్వకహర్ష మేఘసాగరధరణీ
భావుకనీరోగాయు, గ్గ్రావాఖ్యానములు శుభకరము లాది నిడన్. 361

క. మోదంబున నక్కృతి ప్రతిపాదింపఁగ వలయు శుభముఁ బడయుటకై కా
వ్యాదిని నరునకు నాశీర్వాద మయిన దేవతాభివాదన మైనన్. 362

క. నాయకపుకవులు కొందఱు, నాయకకల్యాణగుణగణము లొండె నభీ
ష్టాయతవస్తువు లొండెను, నాయక కీర్తింపుదురు ప్రబంధము మొదలన్. 363

వ. అమరవాచకంబులకు నైకావళియందు "ప్రాలేయాచలకన్యకా" యనియును, కల్పితకల్పవల్లియందు "హేరంబ మవలంబే" అనియును రామాయణమునందు "రాముని శుభచరితములు" అనియును, మంగళార్థవాచకంబులకు శ్యామలాదండకంబునందు "జయ మాతంగతనయే" యనియును, త్రిస్థలీదండకమునందు "విజయ నగరహేమకూటంబున న్నిల్చి" యనియును, ఆశీర్వాదంబునకుఁ గృష్ణవిజయంబునందు "పాయా దపాయా" త్తనియును, సాహసాంకంబునందు "అవ్యాత్సవో" యనియును, దేవతాభివాదంబునకు ఛప్పన్నంబునందు "ప్రణమ్య లోకకర్తార" మనియును, నాయకగుణంబులకు నైషధమునందు "సువర్ణదణ్డైకసితాతపత్రితజ్వలత్ప్రతాపావళికీర్తిమండల" యనియును, అభీష్టవస్తువులకు వృత్తరత్నాకరమునందు "సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థ" మనియును లక్ష్యంబులు గలిగియుండును. 364

తే. క్లీబలింగశబ్దంబులు కృతికి మొదలఁ, గూర్ప నాయకుధన మెల్లఁ గొల్లవోవు
సరవి స్త్రీలింగపుల్లింగశబ్దము లిడ, నరుదగు వైభవంబులు చాలఁ గలుగు. 365

క. అతిశుభదపదయుగాంతర్గత మై పతిపేరు కృతిని గనుపట్టిన నీ
క్షితి వజ్రపంజరాంతర్గతుమాడ్కి నభేద్యుఁ డగు నరాతుల కెల్లన్. 366

తత్తత్స్థానప్రయోగసిద్ధాక్షరంబులు

మూ. సూ:— పురాస్త్రరసగిరిరుద్రేష్వకచటపమాతృకా నింద్యాః.

క. ఆదిస్వరమును బ్రహ్మమై, కాదశవర్ణములు కకారాములలో
నాదట [1]కంతోష్ఠ్యము లిడ, రాదు పురశరర్తుగిరిహరస్థానములన్. 367

క. మూఁడవతావున మొదలిటి, మూఁడుపరవర్ణములును మూఁడవస్వరముఁ గా
మూఁడవయూష్మాక్షరమును, గూడదు కదియింప నెట్టికూళకు నైనన్. 368

1. దంతోష్ఠ్యము (పూ. ము.) ఇది పొరపాటు. అంతోష్ఠ్యము = వకారము.

తే. వ్యంజనావ్యయమున నొప్పు వ్రాలలోన, షోడశాక్షర మాఱవచోట నిలిపి
యుచ్చరంబునఁ దనుఁ జంపు వచ్చినట్టి, చెదుగునకు నైనఁ బద్యంబు నుదుగ వలదు.

సీ. గడియలోపల మూఁడు[1]చంద్రికలై తాఁడి ధరఁ గూలఁ దిట్టె మేధావిభట్టు
కినిసి యొక్కముహూర్తమున బ్రహ్మదండిముం డ్లెల్ల దుల్లఁగఁ దిట్టె మల్లఘనుఁడు
మూఁడునాడికలకు ముట్టడి వై చినమారని భీమన మడియఁ దిట్టె
నరఱామునకుఁ జెఱు వంతయుం నింకంగఁ దిట్టెను బడబాగ్నిభట్టసుకవి
తే. వాసరత్రయమునకుఁ జావంగఁ దిట్టె, శ్రీనగము దోఁచుతుక్కని శేషమంత్రి
తురగచోరకుఁ బడఁ దిట్టెఁ దిరుమలయ్య, పద్యగతదుష్టవర్ణప్రభావములను. 370

వీరలు చెప్పినలక్ష్యంబు లెవ్వి యనిన మేధావిభట్టు ఆఱవచోట తకారము నిలిపి గడియకుఁ దాటిచెట్టు విఱుగఁ దిట్టినచాటుధార:—

క. సాళువపెదతిమ్మమహీ, పాలవరుఁడు వీఁడె వచ్చెఁ బద్యము వ్రాయన్
గేలను లే దా కొకటియుఁ, దాళమ ముత్తునియ లగుచు ధరపైఁ బడుమా. 371

ప్రౌఢకవిమల్లన మూఁడవచోట అకారమును నిలిపి రెండుగడియలకు బ్రహ్మదండి చెట్టుముండ్లు రాలఁ దిట్టినచాటుధార:—

క. గుడియన్ననృపతిఁ బొడఁగన, నడవంగాఁ గొండపల్లినగరిపదమటం
గుడియడుగుమడమ గాఁడిన, చెడుముండులు బ్రహ్మదండిచెట్టున దుల్లన్. 372

వేములవాఁడభీమకవి పదునొకండవచోట హాకారంబు నిలిపి మూఁడు గడియలకు రామగిరిదుర్గమున [2]ముత్తిక దిగినమారని జావఁ దిట్టినచాటుధార:—

ఉ. చక్కదనంబుఁ దీవి యగుసాహిణిమారఁడు మారుకైవడిన్
బొక్కఁ బడం గలండు చలముల్ బలముం గలయాచళుక్యపుం
జొక్కనృపాలుఁ డుగ్రుఁ డయి చూడ్కుల మంటలు రాలఁ జూచినన్
మిక్కిలి రాజశేఖరునిమీఁదికి వచ్చిన రిత్త వోవునే. 373

బడబానలభట్టు ఏడవచోటను టకారంబు నిల్పి త్రిపురాంతకమునుండి శ్రీశైలమునకుం బోవునప్పుడు దెలుఁగురాయఁడు గట్టించిన చెఱువునీళ్లన్నియు నాలుగుగడియలకు నింకి పోను దిట్టినచాటుధార:—

---

1. గంద్రగ. (ప). 2. క. ర. లో 'ముత్తిక' అనుమాట లేదు.

క. బడబానలభట్టారకు, కుడిచేయుంగరము రవికి గొబ్బున నర్ఘ్యం
బిడువేళ నూడి నీలోఁ, బడియెఁ దటాకంబ నీటిఁ బాయుము వేగన్. 374

ఏలూరి శేషమంత్రి యైదవచోట శకారము నిలిపి శ్రీశైలముం దోఁచిన తుక్కరుసును మూఁడుదినములకుం జావం దిట్టినచాటుధార:-

చ. మును పొలికేల రావణుఁడు మోదమున న్రజతాద్రి యెత్తినం
దశశి హరుఁ డప్పుడే తనపదంబునఁ ద్రొక్కి మదం బడంచెఁ గా
వున నయగోరితుక్కరచివా యల శ్రీగిరి గద్దపాలిలన్
గనలుచుఁ ద్రవ్యసర్వమును గైకొన నీశివు డాతఁ దోఁపునే. 375

వెల్లూరి తిరుమలయ్య ఆఱవచోటను తకారంబు నిలిపి తనగుఱ్ఱమును దొంగిలించిన శ్రీపతిరాజు పోతరాజును నేడుదినములకుం జావఁ దిట్టినచాటుధార:—

చ. హాయ మది సీత పోతవసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు ని
శ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ బాహ్నబి వారిధి మాఱుఁ దంజనా
ప్రియతనయుండు లచ్చన విభీషణుఁ డాగుడిమెట్ట లాక నా
జయమును బోతరక్కసునిచావును నేడవనాఁడు సూడుఁడీ. 376

వ. మఱియును గొన్నియుదాహరణంబు లెడవల్లి పర్వతన్న పంచమస్థానంబునను హకారము గూర్చి చెప్పినపద్యము:—

క. అంగజుఁడా హరుం డగు, సంగరభీముండు ప్రళయసమయోగ్రుం డై
యింగలపుఁగంటఁ జూచిన, బంగరుకామయ్య మేను భస్మం బయ్యెన్. 377

పింగళి రామరాజు పంచమస్థానంబున కకారంబును షష్ఠస్థానమున చకారంబును గూర్చి చెప్పినపద్యము:—

ఉ. పింగళి యేకచక్రపురి పెంపుగ నందు వసించి యున్నయా
తంగెడకొండఁడే బకుఁడు తథ్యము మానవులార వానిబా
ధం గడ ముట్టఁ జేసె మును ధర్మజుతమ్ముఁడు భీముఁ డిప్పు డీ
యొంగిలిముచ్చుఁ జంపుటకు నీశ్వరు పేఁడుఁడు భీముఁ డయ్యెడిన్. 378

తెనాలి రామకృష్ణయ్య పంచమస్థానంబున కకారంబును సప్తమంబున టకారంబును గూర్చి చెప్పినపద్యము:—

[1]క. భువనత్తుఁ బుట్టినప్పుడె, పసరము గోవిందరాజు పసరం బైతే
గస కోటికిఁ దినఁ దంటేఁ, గసవుం దిను శత్రు లాజిఁ గవిసినవేళన్. 379

రంగరాజులింగయ తృతీయస్థానమునందు శకారము గూర్చి గూఢముగాఁ జెప్పినచాటుధారాపద్యము:—

క. రవికోటిధామమయ మై, నవకాంచనయుతము నగుచు నానాఁటి కొగిన్
భువిని శివాన్విత మగు నీ, భవనము జూపల్లిలింగ భవగుణసంగా. 380

[2]తే. ఆదిపర్వంబు మొదలిపద్యంబునందు, సప్తమస్థానమున శబ్దశాసనుండు
జమిలియక్కరమును విశేషము దలంచి, పొందుకొలిపెఁ జవర్ణంబు భయము దక్క.

దోషప్రభావము

క. ఇప్పటినియమము లన్నియు, నొప్పుగఁ గావ్యంబుమొదల నొకపద్యము దాఁ
జెప్పినను జాలు నవతలఁ, దప్పిన దోషంబు లేదు దర్పకజనకా. 382

క. గట్టిగఁ దోషము లెఱుఁగక, తిట్టిన నది దీవన యగు దీవించినచోఁ
దిట్టగు నవి దెలియక మఱి, తిట్టిన దీవించినను ఫలితము నిక్క మగున్. 383

క. శుద్ధి యగు నెద్దు చెన్నను, బద్ధపుగిరి లక్షణంబుపై నెఱుఁగనివా
రెద్దే కవిత్వముఁ జెప్పిన, సిద్ధం బై బుధు లదల్ప [3]నది యే మగునో. 384

గుణావగుణబాహుళ్యవిశేషంబులు

తే. ఇపుడు చెప్పినదోషంబు లెల్ల మాని, గుణము లన్నియుఁ గలుగంగఁ గూర్ప నగునె
ప్రస్తు తైనను స్వల్పదోషంబు నధిక, గుణము లగు నెద్దిదానిఁ జేకొనఁగ వలయు.

క. ఇల సద్గుణనికరములో,పల నొకదోషం బడంగు బడి యమృతాం
శులలోన నొకకళంకము, జలజారికి నెన్నఁబడని చందమున హరీ. 386

తే. విఫలము సకంటకంబును విషధరాశ్ర
యంబు వక్రంబు పంకభవంబు నైన
మొగలి పరిమళమున యోగ్య మగు తెఱఁగున
సద్గుణం బొక్కటియ దోషసమితిఁ జెఱచు. 387

1. పూ. ము. లో 'పసరంబై నన్'...'దనఁగా' అని ఉండెను. గాని వ్రాఁతప్రతులలో మాత్రము 'పసరంబై తే' 'అంటే' అను ప్రయోగములే కనఁబడును. (గి) 2. ఆది పర్వము మొదలిపద్యము - శ్రీ వాణీగిరిజాశ్చిరాయ... ఇందు సప్తమస్థానమున చకారము శవర్ణముతో సంయుక్తమై యున్నది. (రా) 3. నపుడే మగునో (వా); నపుడేమియగున్ (ప).

క. తెలియఁగ నీశుభలక్షణములు [1]కురుకురుకవులకావ్యములఁ లేవు సుమీ
తొలుత మహాకవివర్యులు, పలికినసత్కృతులఁ దక్కఁ బన్నగశయనా. 388

మాతృకార్చనావిధానము

చమత్కారచంద్రికాయామ్:—
శ్లో. అకారాదిక్షకారాంతవర్ణాః స్యు ర్మాతృకాహ్వయాః,
సాహిత్యరత్నాకరే:—
శ్లో. ప్రభూ నుద్దిశ్య పద్యం వా ప్రబంధం వా కదాచన,
నవక్తవ్యం న వక్తవ్యం మాతృకాపూజనం వినా.
[2]లక్షణదీపికాయామ్:—
శ్లో. నాయకేన ప్రయుక్త స్సన్ దంతధావనపూర్వకమ్,
పుణ్యానిర్మలతోయేన మంగళస్నాన మాచరేత్.
శుచి ర్ధౌతాంబరధరో గంధమాల్యై రలంకృతః,
పూజాగృహం వ్రజే న్నానాగీతవాద్యాదినిస్వనైః.
శుభాసనే సుఖాసీనః ప్రాఙ్ముఖో ధ్యానపూర్వకమ్,
విప్రాదిమాతృకా స్తత్తద్వర్ణద్రవ్యైః ప్రపూజయేత్.
ఆ. కవులు మొదల మాతృకాపూజ సలుపక, కావ్యమొండెఁ జాటుకావ్యమొండెఁ
జెప్పిరేని తమకుఁ దప్పుగఁ బలికిని, హాని వచ్చుఁ గృతియు నడఁగి పోవు. 389
సీ. ప్రత్యూషకాలంబునఁ బలుదోమి మంగళస్నాతుఁడై శుభ్రవస్త్రములు కట్టి
మలయజకర్దమం బలఁది భూషణములు పైఁ దాల్చి కుసుమదామములు చుట్టి
కవిలాక్షణికలేఖకగ్రంథవాచకశాబ్దికతార్కికసహితముగను
గానతతానద్ధఘనసుషిరధ్వనంబులు సర్వదిక్కులఁ ఘోరుకలుగ
తే. వచ్చి దక్షిణపాదపూర్వకముగాఁగ, మాని యై మాతృకార్చనమందిరంబుఁ
జొచ్చి పూర్వాభిముఖముగా సుకవివరుఁడు, చిత్రకంబళమునసుఖాసీనుఁడగుచు.
శ్లో. విఘ్నరాజ నమ స్తుభ్యం లమ్బోదర గజానన,
నిర్విఘ్నం కురు మే దేవ సర్వకార్యేషు సర్వదా.
క. ఈమంత్రంబున మున్నుగ, సామజముఖు నేకదంతుఁ జామరకర్ణున్
ధూమధ్వజుఁ బ్రమథగణ, స్వామిని బూజించి సుకవి సమధికభక్తిన్. 391
సీ. జ్యోతిర్విదుక్తముహూర్తకాలంబునఁ బ్రస్థపంచకమాత్రపాండుశాలి
తండులంబులను హస్తద్వయవిస్తారసుచతురశ్రకస్థండిలంబు

1. కురుకురు అనుశబ్దము. శ-ర. లో లేదు (గి). సూ. ని. లో సయుతము గ్రహింపబడలేదు (రా). 2. ఇది గౌరనకృతము (రా).

గావించి నాల్గుచౌకపుటిండ్లు రచియించి వామదేవునియూలగీయునందు
విప్రమాతృకలను వీతిహోత్రునితావుమందిరంబున రాజమాతృకలను
ఆ. దనుజచాయభవనమున వైశ్యమాతృకలను సమీరభాగమునను గలుగు
సదనమునను శూద్రజాతిమాతృకలను, వరుస దప్పకుండ వ్రాయ వలయు. 392

మాతృకానిర్ణయము

శారదాదర్పణే:—

శ్లో. స్వరాః కచటవర్గాశ్చ ధరణీసురమాతృకాః,
తపవర్గౌ సమాంతస్థౌ బాహుసంభవమాతృకాః.
యలౌ శాదిహకారాంతవర్ణా వైశ్యమాతృకాః,
దంత్యౌ చజౌ గురు రలౌ జఘన్యభవమాతృకాః.

అ ఆ, ఇ ఈ, ఉ ఊ, ఋ ౠ, ఌ ౡ, ఏ ఐ, ఓ ఔ, అం అః, ఈ స్వరములు పదునారున్నూ క ఖ గ ఘ ఙ, చ ఛ జ ఝ ఞ, ట ఠ డ ఢ ణ, ఈకచటవర్గాక్షరములు పదిహేనున్నూ కూడాను ముప్పదియొకటిన్ని విప్రమాతృకలు; ఇవి యీశాన్యమూల యింట వ్రాసేది. త థ ద ధ న, ప ఫ బ భ మ, యీతపవర్గాక్షరములు పదిన్ని అంతస్థములలోని సరియక్షరములైన రేఫవకారములు రెండున్నూ కూడాను పండ్రెండున్ను రాజమాతృకలు; ఇవి యాగ్నేయదిక్కున నుంచేది. యవర్ణలవర్ణములు రెండు శ ష స హ లు నాల్గును గూడా నారున్ను వైశ్య మాతృకలు; ఇవి నిరృతిభాగమున నిలిపేది. దంత్య జచలు రెండున్ను అకారళకారములు రెండున్ను గూడా నాలుగున్ను శూద్రమాతృకలు; ఇవి వాయవ్యకోణమున లిఖించునది.

సీ. అస్వర మపుడల యూ ఫాల మిద్వయి శ్రవణయుగ్మం బుకారములు రెండు
గన్నులు ఋత్వయుగంబు చెక్కులు ౡవర్ణద్వంద్వ ముభయదంతచ్ఛదములు
వక్త్రముల్ భుజములు వక్త్రతమాక్షరంబులు కక్షములు సున్న లలితగళము
కటువిసర్గము లురోభవసూచకంబులు కచవర్గములు పాణికరరుహములు -
తే. టాదు లైదును గూడఁ బృష్ఠము చతుర్థ, వర్గముదరంబు పంచమవర్గ జములు
జఘన మంతస్థంపులు సూక్ష్మములు నంఘ్రు, లేవధూమణి కట్టివాగ్దేవిఁ గొలుతు.
క. అని వారిజాతసంభవు, వనితకుఁ బ్రణమిల్లి సుకవివరు: ధీపద్యం
బునఁ జెప్పినట్లు న్యాసము, తనకుడికడ మొదలుగాఁ బిదపఁ జేయ నగున్. 393

న్యాసప్రకారము

అం శిరసి ఆం లలాటే, ఇం దక్షిణకర్ణే, ఈం వామకర్ణే, ఉం దక్షిణనేత్రే ఊం వామనేత్రే, ఋం దక్షిణకపోలే, ౠం వామకపోలే, ౡం ఊర్ధ్వోష్ఠే, ౡ

అధరోష్ఠే, ఏం దక్షిణభుజే, ఓం వామభుజే, ఐం దక్షిణకక్షే, ఔం వామకక్షే, అం గళే, అః దక్షిణోత్తరస్తనాగ్రయోః, కం ఖం గం ఘం ఙం దక్షిణహస్తాంగుళిషు, చం ఛం జం ఝం ఞం వామహస్తాంగుళిషు, టం ఠం డం ఢం పృష్ఠే, తం థం దం ధం నం ఉదరే, పం ఫం బం భం మం జఘనే, యం రం లం వం దక్షిణపాదే, శం షం సం హం వామపాదే విన్యసేత్.

విప్రమాతృకాపూజామంత్రః

విధిప్రదీపికాయామ్:—

శ్లో. శ్వేతమాల్యాంబరధరాం శ్వేతరత్నవిభూషితామ్,
శ్వేతాబ్జవాసినీం విప్రమాతృకాం పూజయామ్యహమ్.
అనేన వాగీశ్వరీధ్యాన ముక్తమ్ తల్లక్షణం మంత్రరహస్యే ద్రష్టవ్యమ్.

వ. అకారము మొదలు - ముప్పదియొక్క మాతృకలనున్న ఈమంత్రముచేత వేఱేవేఱే పూజించేది. 395

సీ. తెలిపట్టుపుట్టంబు మలయజగంధంబు మౌక్తికామలవజ్రమయము లైన
భూషణంబులు దెల్లపువ్వులు కర్పూరధూళిధూపంబు మధూకతైల
నీరాజనంబు ఖర్జూరపాత్రంబు సమన్వితశర్కరామస్పృణధేను
దుగ్ధాన్నమును భక్తితో సమర్పణ చేసి శ్వేతాబ్జకర్ణికావిష్టరస్థ
తే. దారకాకుందమందారధవళదేహఁ, బుస్తకసువర్ణవల్లకీహస్త విప్ర
మాతృకను గవి శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగు టరుదె.

రాజమాతృకార్చనమంత్రః

శ్లో. రక్తమాల్యాంబరధరాం రక్తరత్నవిభూషితామ్,
రక్తాబ్జవాసినీం రాజమాతృకాం పూజయామ్యహమ్.
అనేన వశ్యముఖిధ్యాన ముక్తమ్. తల్లక్షణం ప్రపంచసారే ద్రష్టవ్యమ్.

వ. ఈమంత్రముచేతను బాడ్రెండుమాతృకలను పూజచేసేది. 397

కవిగజాంకుశే:—

సీ. జిలుగుచందురుకావిచీరయుఁ గుంకుమగంధంబు పద్మరాగప్రవాళ
ఖచితంబు లగుపరిష్కారంబులును గెంపువన్నియ గలపరువంపువిరులు
ప్రస్తుతాలక్తధూపంబులు తిలభిజతైలదీపికయును దామ్రచషక
పూరితగోఘృతాహారంబు భక్తితో సర్పించి రక్తతోయజనివిష్టఁ

తే. గోకనదనిభలోహితఁ గోమలాంగిఁ, బ్రసవబాణేక్షుకోదండపాణి రాజ
మాతృకను గని శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగు టరుదె.

వైశ్యజాతిమాతృకారాధనమంత్రః

శ్లో. పీతమాల్యాంబరధరాం పీతరత్నవిభూషితామ్,
పీతాబ్జవాసినీం వైశ్యమాతృకాం పూజయామ్యహమ్.
అనేన సిద్ధలక్ష్మీధ్యాన ముక్తమ్. తల్లక్షణం మంత్రార్ణవే ద్రష్టవ్యమ్.

వ. ప్రతిమాతృకారాధనమున్ను నీమంత్రము చదువుచున్నె చేసెది. 399

సీ. అతతబహురత్నపీతకౌశేయంబు నవహారిద్రాలేపనంబు పుష్య
రాగగారుత్మత రత్నకీలితమండనంబులు పచ్చక్రొన్ననలవరులు
సాంద్రసౌరభహరిచందనధూపంబు బస్త్రాజ్యసహితదీపంబు రీతి
ఘుటపరిపూరితక్షౌద్రోపహారంబు గడు భక్తి నర్పించి కనకనలిన
తే. కర్ణికాపీఠికాసీన గౌరగాత్రి, వనజకుట్మలాన్వితకరద్వంద్వ వైశ్య
మాతృకను గని శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగు టరుదె.

శూద్రమాతృకారాధనమంత్రః

శ్లో. నీలమాల్యాంబరధరాం నీలరత్నవిభూషితామ్,
నీలాబ్జవాసినీం శూద్ర మాతృకాం పూజయామ్యహమ్.
అనేన త్వరితాధ్యాన ముక్తమ్. తల్లక్షణం మంత్రదర్పణే ద్రష్టవ్యమ్.

వ. శూద్రమాతృకల నన్నిటిని బూజచేసెటప్పుడు నీమంత్రమే చెప్పేది. 401

సీ. నీలవర్ణదుకూలచేలంబును లవంగమృగమదగంధంబు వగవిరోధి
రత్నవిభూషణరాజియుఁ గృష్ణపుష్పములు కాలాగురుసాలమూల
రచితధూపంబు శేరండబీజస్నేహనీరాజనంబును జారుకాంస్య
మయచషకాన్వితమద్యనైవేద్యంబు నొసఁగి సద్భక్తి పెం పొంది మదిని.
తే. శ్యామపద్మనివిష్ట మేచకశరీర, శరధనుఃకాండధృతపంచశాఖ శూద్ర
మాతృకను గవి శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగు టరుదె.

వ. ఇది ప్రబంధోపక్రమం బింక నాశుధారాకవిత్వమున కెట్లనిన. 403

తే. సభలను సమస్య లొసఁగినసమయమునను, మాతృకాపూజ కవుల కేరీతి నబ్బు
నపుడు వాగ్దేవతాధ్యాన మాత్రఁ జేసి, యాశువుగఁ జెప్ప నొప్పుఁ బద్యంబు లెల్ల.

వాగ్దేవతాధ్యానముక్తమ్

సీ. [1]త్రయివేణి మీమాంసకల వైద్యశాస్త్రంబు నుదురాగమంబు కర్ణోరములనడుము
కడపలిప్రాంబల్కు గణితలు శ్రౌతంబు తర్కము చెక్కులు నిరుక్తంబు శ్రుతులు
న్యాయంబు [2]చుబుకంబు జ్యోతిషం బక్షులు శిక్ష గంధవహంబు స్మృతి రదములు
కావ్యంబు జిహ్వ వ్యాకరణంబు పెదవులు గీతంబు గళ మలంకృతి కుచంబు
తే. లలపురాణంబు నడు మితిహాస మక్కు, కల్పము కరద్వయము రతికళ జఘనము
ఛంద మూరులు నాట్యలక్షణము పదము, లేవధూమణి కట్టివాగ్దేవిఁ గొలుతు. 405
ఆ. అనుచు శారదాంబ నధరనిర్జితబింబ, భ్రమరవేణిఁ బద్మభవునిరాణి
సుకవిరాజకీరసురమహీరుహాలతఁ, గొలిచి యాశుకవితఁ గూర్ప వలయు. 406

ప్రబంధోపక్రమశుభకాలంబులు

క. తిథి నయనమాసపక్షది, వసవారభయోగకరణవర్జ్యవిలగ్నా
భ్రమరేక్షణము లరసి సద, వసరమునను మొదలు సేయ వలయుం గృతికిన్. 407
తే. సింహమున గురుఁ డున్నరాశివబంధుఁ
డార్ద్ర మొదలుగఁ బదితారలందు నడుమ
శివకవు లస్తమయమును జెంది యున్నఁ
గావ్యసముపక్రమము సేయఁగాదు పలికి. 408
సీ. అబ్దంబు మొదలిదినాష్టకం బయనర్తుమాసాదులను బంచవాసరములు
కవిబృహస్పతులు గ్రుంకకముందుఁ బొడిచినవెనుకను మును ప్రొద్దుమనుయుగాదు
లగుదినములు సంక్రమాది రెండుపగళ్లు గ్రహణంబుకొలునాఁడు శామవహన
మునకు మీఁదను మూఁడుదినములు తిథ్యాదిఘటికాత్రయంబు బుక్షంబు మొదల
తే. నాడికాయుగ్మమును విలగ్నమున కాది, దెలసినవాంశ మొకటియు విడిచిపెట్టి
చిక్కినప్పుడు శుభములు సేయవలయు, ననుచు చ్యవనుఁడు సంహితయందుఁ జెప్పె.
సీ. షష్ట్యంతమున నొక్కసంవత్సరము హాయనాంతంబునను బక్ష మయనమునకుఁ
గడపల దివసాష్టకము ఋతుమాసావసానంబునను దివసంబు లైదు
రవిశశిగ్రహణాదివివిధమహోత్పాతముల కెల్లఁ దరువాత మూఁడునాళ్లు
సంక్రమాంతమున వాసరము తిథ్యంతంబునందు నాడీత్రితయంబు రిక్త
తే. కొనను బదిగడియలు లగ్నమునకుఁ దుదిని, గడియసార్ధనవాంశంబు పదలి కావ్య
మునకుఁ దొలుకటిపద్యంబు మొగి రచింప, వలయు సత్కవి తక్కినవానియందు.
క. ఉదగయనంబునఁ జెప్పిన, సదమలకావ్యంబు పలికి సంపద లిచ్చున్
బదపడి యామ్యాయనమున, మొదలుకొనినఁ బ్రాణమునకు మోసముఁ దెచ్చున్.

1. తర్కమీమాంసలు (ప). 2. చిబుకంబు (ఓ. వా.)

తే. శ్రావణాశ్వయుక్కార్తికచైత్రమాఘ, మార్గశీర్షకఫాల్గునమాధవముల
సకలశుభకర్మములు సల్పఁ జను నటంచుఁ, జెప్పిరి పరాశరాత్రివసిష్ఠమునులు. 412

తే. నింద్యములు భాద్రపదమును నెలయుశుచియు, నరయఁ బుష్యము చైత్రకర్కటశ్రావణములు
నధికమాసంబుఁ బుష్యంబు నాశ్వయుజముఁ, గార్తికాది మేకాదశఘస్రములును.

క. కావ్యమునకు నారంభము, [1]కావ్యుఁడు సితపక్షమునను గావించిన నా
ధివ్యాధు లడఁగు విభునకు, ద్రవ్యము నయ మగుసితేతరంబున నైనన్. 414

క. దశమీద్వాదశ్యేకా, దశులను బంచమిని విదియతదియల హిమధా
మకళాంకసుతబృహస్పతి, శుక్రసోవారములఁ గావ్య మొనరింపఁ దగున్. 415

తే. ఉభయపక్షములందుఁ ద్రయోదశియును, సప్తమియు దినవాక్పవారము నంత
రాయ మొనరించుఁ గృతిసమారంభమునకు, నితరతిథివారములు గూడ నెంచిచూడ.

క. [2]లిపులను బూర్వాహ్ణంబున, నుపక్రమించిన శుభంబు లొనఁగును గావ్యం
బపరాహ్ణంబున సంధ్యల, నిసలను దొరకొనిన సాధ్వసం బొనరించున్. 417

సీ. నందయు భద్రయుఁ దనంబును జయయు రిక్తయును బూర్ణయు ననఁ గ్రమత నైదు
తిథులు దినములై పదియేను నొప్పారు భూమిబీజాక్షరంబులకు నంద
జలబీజరేఫుల కెల్లను భద్ర శిఖిబీజరాశికి జయ వాయుబీజములకు
రిక్త నభోబీజరేఖకుఁ బూర్ణయు నాదిగాఁ బంచనామ్యాపస్వరములు

తే. చెందు దిన మొక్కటొక్కటి శిశుకుమార, రాజ్యవృద్ధమృతాఖ్యలఁ బ్రకృతివిత్త
విజయభయంబులయిదంబులై పేని నెఱుఁగ, వలయుఁ గృతిపతినామాదివర్ణమునను.

క. బాలాదిస్వరములకును, గాలము నాఁటేసినాఁటికలు చేసి కృతుల్
వాలాయము నందాదుల, మే లగు వేళల నుపక్రమింపఁ దగుఁ గృతుల్. 419

సీ. వరుస భూజలవహ్నివాయునభస్తత్త్వములు దంతికళాస్త్రభూకశైల
పరిమితఘటికలఁ బగలును రేయును దినమున శిశుమాదిఁ దిరుగుచుండు
సూర్యేందుభౌమజ్ఞవారంబులను ధరాంభోగ్నివాతము లాది యగు క్రమమున
గురుశుక్రమందవారముల నాకాశతత్త్వంబు మొదలుగాఁ దనరు నైదు

తే. కావ్యములఁ దత్త్వమున నుపక్రమము సేయ, ధనము దకతత్త్వమునసుఖమనలతత్త్వ
మున భయంబు మరుత్తత్త్వమున గదాప్తి, గగనతత్త్వంబున మృతంబుఁ గల్గుఁ గలితి.

సీ. నాడికాత్రయము విశాడికావింశతిమాత్రకాలములఁ గ్రమంబులోఁ ద
సత్త్వరజస్తమస్సంజ్ఞల వేళలు త్రివిధంబులై పరఁగుఁ బ్రసురేజ్య

---

1. కావ్యుఁడుకవి (రా). 2. 'లిఫి' అని పూర్వముద్రణ ప్రతులందు సర్వత్ర కూర్పబడినది. 'లిపి' అను రూపమే సాధువు. అందులకుఁ బ్రాసస్థానబద్ధ మైన యీ ప్రయోగము ప్రమాణము. (రా)

దినముల సత్త్వాఖ్యయును భానుభృగువారముల రజోవేళయు జలజమిత్ర
బుధమందవాసరంబులఁ దమోవేళయు నాదిగా సూర్యోదయమున నుండి

తే. పదియు నెనిమిది మూఁడులు ప్రతిదినంబుఁ, దిరుగుఁ గావున నివి యెల్లఁ దెలిసి కవులు
భర్తరాశికి మైత్రి చొప్పడనివేళఁ, జెప్పుదురు కబ్బములు వానిఁ దెలుచుకొనక.

తే. సత్త్వపరిపంథులు కుళీరచాపమీన, కన్యలు రజోభిమానులు [1]కార్పివృషభ
మేషతులలు తమోరులు మిథునసింహ, ఘటమృగంబులు చుట్టలు కడమ లెల్ల. 422

తే. వైష్ణవత్రయమునను బార్హస్పత్ర్యయమున, మిత్రపూషాశ్వినుల భాస్కరత్రయమున
ధాతృషట్కనిశాచరతారకలను, గావ్యసముపక్రమముఁ జేయఁ గలుగు శుభము.

తే. వజ్రశూలవ్యతీపాతవైధృతులను, గండపరిఘాతిగండవిష్కంభములను
బదియు మూఁడవదానను బ్రతుకు నాఁడు, సేయువారు శుభంబులు సేయఁబోరు. 424

క. బవ మొదలగు నాలింటను, గవి కబ్బ ముపక్రమింప ఘనశకరవిభవం
బవు భద్రాదుల సేనిటఁ, దివిరి మొదలు సేయ దొడ్డ తెవులు జనించున్. 425

తే. వ్యస్తప్రలత్తలు క్రాంతయోగావయోగ, దుర్ముహూర్తములును ద్యాజ్యదోషములును
దుష్టచంద్రోడుబలములు దొరలునపుడు, కృతికి దొరఁకొనునట్టిదుర్మతియుఁ గలఁడె.

తే. తనకు భర్తకు సప్తమద్వాదశారి, జన్మములు గాని శుభఖేటసదనములను
మొదలు సేయఁగఁ దగుఁ గబ్బమునకు గ్రహము,లష్టమంబున లేకుండ నరసి సుకవి.

తే. పాపు లాఱింట మూఁటను బదునొకొంట, సౌమ్యులు ధరాగ్నిగతిదిశాజలజగర్భ
మునిగృహంబుల నుండంగ మొదలుకొనినఁ, గబ్బములు గడతేఱు విఘ్నములు లేక.

క. బుధుఁ డినుఁ గూడనివేళను, బుధదినమున బుధవిలగ్నమున బుధదృష్టిన్
బుధహోరను గావ్యములకు, బుధవర్యు లుపక్రమింపఁ బూనుదు రెపుడున్. 429

సారస్వతౌషధంబులు

తే. బ్రాహ్మి బోదతరంబు పిప్పలిమువసయు, శుంఠియు సమంబులుగఁ జూచి చూర్ణఁజేసి
ప్రతిదినము రేపకడ సగపాలు తేనె, గలిపి యాకెత్తు దినిన సూక్తులుమటించు. 430

వ. బ్రాహ్మి యన మండూకబ్రహ్మికి పేరు.

సీ. కరకకాయలమీఁద గలుగుబబ్బరయును బిప్పలిమూలంబు తిప్పతీగ
బ్రాహ్మియు శుంఠియు వావంచివిత్తనమ్ములు నపామార్గము మొదవేళ్లు
వాయువిళంగంబు లాయష్టిమధుకంబు సన్నపిప్పలియు నచ్చపుసముద్ర
పొదవిత్తనంబులు బోదతరంబును వలమాటితుంగముస్తలును వసయు

---

1. లింగాభట్టీయమందుగాని శబ్దకల్పద్రుమమందుగాని 'కార్పి' లేదు. శబ్దకల్పద్రుమమందు 'కార్ప్యః' ఉన్నది. ఈమాట గ్రీకుభాష (Scorpion) నుండి వచ్చినది. (రి) కార్ప్యము—వృశ్చికలగ్నము. సూ. ని. (రా.)

తే. సమములుగఁ దూఁచి పొడి చేసి సంతతంబు, ప్రొద్దునను లేచి నేతితో ముద్దఁజేసి
కర్షమాత్రంబు భక్షింపఁ గలిగెనేని, గడియ కొకపద్యశతకంబు నుడువుటరుదె.
సీ. శొంగల్వకోష్టువు జీలకపిప్పలియును మంచియోమపుఁబొట్టు మ్రానిపసపు
మైత్రాఁకపసపును మధుకంబు సైంధవలవణంబు చిత్రమూలంబుబరదు
జీలకఱ్ఱయు శుద్ధి చేసినశుంఠియు సమభాగములు గాఁగ సంతరించి
చూర్ణంబు గావించి శుభ్రపటంబుపై రాచి యాక్రిందను రాలినట్టి
తే. పొడుము నూతనఘటములో నిడి ప్రభాత
సమయమునఁ బ్రత్యహంబు నాజ్యమున మెదపి
వేసరక చిన్నమెత్తు సేవించునరుని
నాలుకను గాపురం బుండు వలువచెలువ. 432

కందద్వయరుగ్మవతీకమలవిలసితగర్భక్రౌంచపదవృత్తము

ద్వారవతీనాథా సదుదారా, తరుణధవళకరధరనుతనామా
మారమణీధామా సుకుమారా, మరుదధిపతిరిపుమదగిరిశంబా
సారసనేత్రా సత్యవిచారా, శరరుహభవముఖసకలసురేశా
కారకులా తేజోజితసూరా, సురవరమణినిభసురుచిరదేహా. 433

గర్భప్రథమకందము

ద్వారవతీనాథా సదు, దారా తరుణధవళకరధరనుతనామా
మారమణీధామా సుకు, మారా మరుదధిపతిరిపుమదగిరిశంబా. 434

ద్వితీయకందము

సారసనేత్రా సత్యవి,చారా శరరుహభవముఖసకలసురేశా
కారకులా తేజోజిత, సూరా సురవరమణినిభసురుచిరదేహా. 435

గర్భరుగ్మవతీవృత్తము

ద్వారవతీనాథా సదుదారా, మారమణీధామా సుకుమారా
సారసనేత్రా సత్యవిచారా, కారకులా తేజోజితసూరా. 436

గర్భకమలవిలసితవృత్తము

తరుణధవళకరధరనుతనామా, మరుదధిపతిరిపుమదగిరిశంబా
శరరుహభవముఖసకలసురేశా, సురవరమణినిభసురుచిరదేహా. 437

గద్యము. ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర భారద్వాజగోత్ర కామెపల్లిపురమందిరనంద
నందనచరణారవిందవందనాభిరామమనీషాప్రాభవ వెంగనార్యతనూభవ విద్యావిశేష
సురాచార్య కాకునూర్యప్పకవివిరచితంబైన యాంధ్రశబ్దచింతామణి యనువ్యాకరణ
శాస్త్రంబునందు మూలసూత్రంబులును వర్ణసంజ్ఞలును వర్ణోత్పత్తిస్థానంబులును
శుద్ధాంధ్రకలిపిలేఖనక్రమంబులును బంచాశద్వర్ణనిర్ణయంబును బ్రాకృతోనాక్షర
పరిగణనయును సంధ్రభాషావర్ణసంఖ్యయుఁ దత్తద్వర్ణభేదంబులును గాద్యాదిగ్రాహ్య
వర్ణంబులును నాయకాక్షరకూటంబులును గృత్యాదివర్ణద్వయయోగఫలంబులును
సంయుతాక్షరవిశేషంబును శ్రీకారప్రభావంబును గృతిముఖప్రశస్తంబులును దత్తత్
స్థానప్రయోగనిషిద్ధాక్షరంబులును దోషప్రభావంబును గుణావగుణబాహుళ్యబలం
బును మాతృకార్చనవిధానంబును బ్రబంధోపక్రమ శుభకాలంబులును సారస్వతావ
ధంబులును గలవర్ణ పరిచ్ఛేదం బను ద్వితీయాశ్వాసము.

వళిప్రాసపరిచ్ఛేదము

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీశైలభ్రమరాంబా
ధీశా కాశీవిదితశీతలవిలస
త్కాశీసమతం గెడనగ
[1]రీశదనూజానివేశ రిపుజననాశా. 1

క. అవధారు శబ్దశాసనుఁ, డవనిఁ గలియుగమున కాది నారాజమహేం
ద్రవరుఁ డనఁ జెప్పినయాంధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనుఁగింతున్. 2

క. ఇమ్ముగ వర్ణపరిచ్ఛేదమ్మునఁ జెప్పంగఁబడియెఁ దగ నేకశ్లో
కమ్మున ముఖ్యవళిప్రాసమ్ములు పంచేంద్రియములుగ సామజవరదా. 3

మూ. సూ:—ఆద్యో వళి ర్ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు,
స్వస్వచరణేషు పూర్వః ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవ స్యాత్. 21

వ. ఈశ్లోకం బొక్కటి యొకసూత్రం బయ్యె నది యెల్ల నిందు వివరించెదను. 4

క. చరణచరణమున కాద్యక్షరములు వళు లయ్యె నవియె క్రమ్మఱఁ దత్త
చ్చరణములలోనఁ జెప్పిన, యిరవులఁ బొందింప వలయు నెల్లకృతులలోన్. 5

తే. విరతి, విశ్రాంతి, విశ్రామ, విశ్రమములు, శ్రాంతి, విరమణ, విరమ, విరామ, యతులు
ననఁగ నివి తొమ్మిదియు వళి కాఖ్య లయ్యె, భవ్యసత్ఫలాయామ్యభాగ గేహ. 6

క. భీమన పది చెప్పె ననంతామాత్యుఁడు చేసె వెనుక యతు లిరువది నా
ల్గామీఁదఁ గొందఱు కవిగ్రామణు లిరువదియు నేడు గావించి రొగిన్. 7

ఆ. పూర్వకవులలక్ష్యములు గూర్చి సక్కవి, జనము లవు నటంచు సమ్మతింపఁ
విశ్రమంబు లేమ విరచింతు నాలుగు, పదులమీఁద నొకటి విదితముగను. 8

యతిభేదములు

క. స్వరయతులు వ్యంజనాక్షర, విరతు లుభయవళులు ప్రాసవిశ్రాంతులు నాఁ
బరికింప నాల్గుదెఱఁగుల, విరమణములు వఱలుచుండు విహగతురంగా. 9

---

1. "రీశమదాశా" (పాఠాంతరము).

అందు స్వరవళు లెట్టి వనిన:—

స్వరవళులు

తే. రచన స్వరమైత్రివళులు స్వరప్రధాన
వళులు లుప్తవిసర్గకస్వరవళులును
ఋవళి ఋత్వసంబంధంబు ఋత్వసామ్య
వృద్ధు లన స్వరవళు లేడువిధము లయ్యె. 10

1. స్వరమైత్రివళులు

తే. అద్వయమునకు వక్రతమద్వయంబు, నిద్వయమునకు ఋయుగంబు నెద్వయంబు
నుద్వయమునకు నంత్యవక్రద్వయంబుఁ, జెల్లు స్వరమైత్రివళు లన శేషశయన. 11

అకారయతులు

ఆ. *అబ్జపత్రనేత్ర, ఆర్తావనచరిత్ర, ఆతతాయిజైత్ర, [illegible]ంద్రమిత్ర
ఐందవప్రగోత్ర, ఔర్వశేయస్తోత్ర, యనుచుఁ జెప్ప నొప్పు యతులు కృష్ణ. 12

ఇత్వవళులు

ఆ. ఇందువంశసోమ, ఈశ్వరీనుతనామ, ఈడితాంగధామ ఋషభభీమ
ఋక్షజాభిరామ ఎటులైన మాభామ, ఎదఁ గటాక్ష ముంచి యేలు మనఁగ. 13

ఉద్విరామము

ఆ. ఉరగరాజశాయి, ఊర్ధ్వవిష్ణుపదాయి, ఊర్జితోరుకీర్తి, ఒడలి కాంతి
ఒదవ కుందఁ బ్రోచి ఓలి దాసునిఁ గాచి, చేరి కనకకశిపుఁ జీరి తనఁగ. 14

2. స్వరప్రధానవళులు

క. తెలిసి పదాంతగతాక్షర, ములతోఁ బైశబ్దములకు మొదలఁ గలుగున
చ్చులతోఁ గూర్చినసంధుల కవ్వల స్వరములె నిలుచు నుభయవళులను దక్షన్. 15

తే. అతులగుణధామ భానువంశాబ్ధిసోమ, ఇనతనూభవమిత్ర లంకేశజైత్ర
ఉరుగుణకలాప శకలీకృతోగ్రచాప, నాఁగ నిట్లు స్వరప్రధానవళు లొప్పు. 16

3. లుప్తవిసర్గస్వరవళులు

తే. దైవభావ నదంతసాంతములమీఁద, నత్తు మొదలగు గలశబ్ద మరుగువేళ
నమరు నోత్వంబునకుఁ జెల్లు (అ) నయవాలిపులు, జగతి లుప్తవిసర్గక స్వరవళు లన.

తే. అంబుదశ్యామ తవ కింకరోఽహ మనఁగ, యామినీచరగర్వతమోఽర్క యనఁగ
వారిసుతుండును నీవు నన్యోన్యమిత్రు, లయి ప్రవర్తింతు రనఁగ లక్ష్యంబు లయ్యె.

---

* 12, 13, 14 పద్యములందు స్వర యతిమైత్రి స్పష్టముగాఁ దెలియుటకై విసంధిగాఁ జూపఁబడినది. (రా)

మరున్నందనశతకమునందు:—

శా. కోపాటోపము కుప్పిగంతులు నిశాటాంకీభవచ్ఛౌర్యశే
ఖాపాండిత్య మయారె నీకును నమస్కారంబు లంకాపురీ
పాపగ్రంథికులాంగనాకుచతటీ[1]పై తాటగ్రాహబా
హాటోపచ్ఛర రామదాస తవ దాసోహ మ్మరున్నందనా. 19

శుభద్రాపరిణయమునందు:—

శా. తా సైరింప కపర్ణ యుండఁగ భవద్గర్వంబునం దాల్చి తే
జోవిస్ఫూర్తి శరజన్ముఁ గాంచి యల నీహారత్విషాధృక్కమా
రీసాహిత్యము గన్న మోహపుఁబురంధ్రీ[2]రత్నము న్నీవ కా
దే సర్వజ్ఞన శైల నిన్నుఁ దలపై చెక్కించుకో జాహ్నవీ. (1-114) 20

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. సైన్యము దక్క దూత యుచితంబుగఁ బాండునృపాలుపాలు రా
జన్యవరుండు ధర్మజుఁడు సమ్మతి వేఁడెదు నన్న లోకసా
మాన్యవిధిం దగంగ గరిమంబున నిచ్చినఁ బుచ్చికొంద మ
న్యోన్యవిరుద్ధభాషణము లాడినఁ దక్కల మాటఁ దంచెడిన్. (1-32) 21

4. ఋవళి

క. ఇత్తై ర్వత్వంబులఁ[3]దొలఁగక, ఋత్వంబుకు ఋవళి యనఁగ రేఫములో మి
త్రత్వంబు కలుపు నెట్టిమ్మహత్త్వమొ యట్ల నగుఁ గాదులం దున్నపుడున్. 22

క. రతివల్లభజనక విని,ర్జితకనకవిలోచనాఖ్య [4]ఋగ్యజుషాది
శ్రుతిచయగోచర వాహీ,కృతఖేచరకులలలామ రిపుజనభీమా. 23

సభాపర్వమునందు:—

సీ. పా. ఋత్విజాం దని విచారించి పూజించితే, ద్వైపాయనుం డుండ ధర్మయుక్తి. (2-11)

విజయవిలాసమునందు:—

ఉ. ఆణిమెఱుంగుముత్తెపుటొయారపు ముగ్గులు రత్నదీపికా
శ్రేణులు ధూపవాసనలు శ్రావ్యనిరంతరవాద్యఘోషము
ల్ప్రాణముఁ బోసఁగఁ బ్రోలు మిగులం గనువిం దొనరించు నిత్యక
ల్యాణముఁ బచ్చతోరణము నై జను లాదట నుల్లసిల్లఁగాన్. (1-83) 25

1. పై తాపతర్గా)హ (గి). 2. రత్నమాదీవ (వా). 3. గలయక (పూ. ము); బెరయక (వా). 4. ఋగ్యజురాది (ప్ర. ము) పైసవరణ (రా).

5. ఋత్వసంబంధవళులు

తే. సారిదిఁ గాదులఁ గల[1]వట్రసుడుల కెల్ల, ఋత్వమిత్రంబు లగునచ్చు లెనయునైదుఁ
జెల్లు హాయలును సర్వమైత్రిఁ జెందునపుడు, వెలయునివి ఋత్వసంబంధవళులనంగ. 26

ఆ. ఇనతనూభవుండు వృషదశ్వసుతు జేసె, ఋభునదీసుతుండు కృష్ణుఁ జేసె
నేమి చెప్ప నపుడు దృఢశక్తి శల్యుండు, హీనబలునిఁ జేసె వృష్ణికులుని. 27

జైమినిభారతమునందు:—

సీ. గీ. తంత్రితరమునఁ బెనిమిటితరమునందు, వీసమంతయుఁ బుణ్యంబుఁ జేసి యెఱుఁగ
వార్ధకంబున నింకేల పట్టిపోదును, కృష్ణు దర్శింప కున్న నాకేమి చిక్కు. 28
(2-109)

మనుచరిత్రమునందు:—

సీ. తీర్థసంవాసు లేతెంచినా రని విన్న నెదురుగా నేఁగు దవ్వెంత యైన
నేఁగి తత్పదముల [2]కెఱఁగి యింటికిఁ దెచ్చుఁ దెచ్చి సద్భక్తి నాతిథ్య మిచ్చు
నిచ్చి యిష్టాన్నసంతృప్తులఁగాఁ జేయుఁ జేసి కూర్చున్నచోఁ జేర వచ్చు
వచ్చి యిద్ధరఁ గల్గువనధిపర్వతసరిత్తీర్థమాహాత్మ్యము ల్దెలియ నడుగు. (1-57)29

నరసింహపురాణమున:—

సీ. పా. ఏదేవులీల లై యొసఁగుజగంబులు సృష్టిరక్షాసమాప్తేక్ష బరఁగు. (2-30)30

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

చ. హితులు భిషగ్గ్రహజ్ఞబుధబృందకవీంద్రపురోహితుల్ హితా
హితులు ధనార్జనాదినృపకృత్యనియుక్తులు వెండి. కేవలా
హితులు దశాదశార్పితసమృద్ధరమాచర [3]నేపు లాట నా
హితమును నట్లగాఁ జతురవృత్తిఁ జరించుట నీతి జేసినన్. (4-273) 31

శుభద్రాపరిణయమునందు:—

తే. చెఱకువిలుకానిబారికి వెఱచి నీదు, మఱుఁగుఁ జొచ్చితిఁ జేపట్టి మనుపు నన్నుఁ
బ్రాణదానంబుకన్నను వ్రతము గలదె, యెఱుఁగవే ధర్మపరుఁడవు నృపకుమార. 32
(1.158)

ఎడవల్లి పర్వతన్న చాటుధార:—

మ. రణరంగంబున నీశితాసి యరినోరం బూరి గైకొన్నఁ దా
నణుమాత్రంబును వానిపైని దగ దావా చిత్ర మూహింపఁగాఁ
దృణమే కావలె దారికట్టు మొన కట్టిద్ధారుణీమండలిన్
బ్రణుతప్రాభవ కందనోలిపురగోపాలా క్షమావల్లభా. 3ꠋ

1. వట్రుసుడులు (ప్రా. ము) 2. కెరఁగి (ప్రా. ము) అప్పకవిమతమున నిందు శకటరేఫముండవలెను. (రా) 3. నేచ్చు. (పాఠాంతరము.)

6. ఋత్వసామ్యవళులు

తే. వట్రువలు చెంది తమలోన వ్యంజనంబు, లన్నియుండుగూడు ఋత్వసామ్యవళులనఁగ
వృష్ణివంశాబ్ధిసోముఁడై పృథివిఁ బుట్టి, మృతునిఁ గాచెఁ గంసునిఁ గృష్ణుఁడనఁగ. 34

విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

సీ. గీ. *తిరుగుడు రథూరె సురపురి సురల మఱిగి, బహుళవాలవాలధరితకల్పతరునగర
నగరపురవరపరివృఢజవనయవన, ప్రతన భవదసి నని రెగి కృష్ణరాయ (1-41) 35

అందే:—

మ. గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో శృంగార [1]పల్యంకికా
వహనంబో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్య[2]లభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో ప్రాగ్దీపికారోపమో
నృహరీ వాదము లేల లేరె యితరుల్ నీలీలకుం బాత్రముల్ (2-91) 36

7. వృద్ధివళులు

క. తలకట్టులపై సంస్కృతములఁ గదియుపదాదివక్రములకు వరుసతో
నెలకొనువక్రతమంబుల, కిల నుభయము చెల్లుచుండు వృద్ధివళు లనన్. 37

తే. ఇభభయవిదార సర్వలోకైకవీర, ఉఖిలభువనప్రశస్త జితైణహస్త
ఉదధిజాశ్రితవక్ష భక్తౌఘరక్ష, శాతపరానీక నందవ్రజైక యనఁగ. 38

ఏత్వమునకు విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

మ. గురుగుంజాచలి తుమ్మి లేఁదగిరిసాకుం దింత్రిణీకల్లవో
త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికట్టారికో
గిరము [3]లెక్కి తమిం [4]బసు ల్పొలము వోఁగ్రేపుల్ మెయి న్నాక మేఁ
కైరువుంగుంపటిమించ మెక్కరి ప్రభుతైకాప్తి రెడ్డజడిన్. (4-134) 39

ఐత్వమునకు విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. అకమలాక్షిరూపమహిమాతిశయంబు మనోహరంబు భో
గైకపరాయణు ల్పురుషు లుంగణుఁ దప్రతిమానచేష్టిత
వ్యక్తలోకుఁ డట్లగుటఁ జేటు పురంబునవారి కెమ్మెయిన్
గా కెటు లుండు నిట్టియవగాఢపుఁబొత్తు మనంగ వచ్చునే. (3-32) 40

---

*తిరుగు హాపిపుర సురశరు సురల మరగి (అచ్చు.)

1. పర్యంకికా (ప.) 2. తార్క్ష్యధ్వజ (ప.) 3. మేసి (వా.) 4. గోవు(వా.)

ఓకారమునకు భాస్కరరామాయణమునందు:—

శా. నీకంఠార్పితకాలపాశము శిరోనిర్ఘాతపాతంబు లం
క్రాకష్టంచయకాళరాత్రి గళబద్ధోదగ్రకాలాహి క
న్యాకారాగతమృత్యు వీజనకకన్య త్వేగ నొప్పించి లో
[1]నైకత్రాణుని రాముని గనుము నీ కీబుద్ధి గా కుండినన్. (సుం. కా. 448) 41

ఔకారమున కయ్యల[2]రాజు రామభద్రుని చాటుధార:—

క. రాజమనోజా విద్యా, భోజా దీనార్థికల్పభూజా రిపుసం
ఘాజా వైభవవిజితబి,డౌజా రవితేజ గుత్తియప్పలరాజా. 42

ఇవి యేడును స్వరయతిభేదంబులు.

వ్యంజనాక్షరవిరతులు

సీ. క్రమమునఁ బ్రాణి వర్గజ బిందు తద్భవవ్యాజ విశేషసమాహ్వయములు
మహి ననుస్వారసంబంధానునాసికాక్షర మువిభక్తి ముకారయతులు
మొగి నవర్ణవిరామములు బుజ్జు ప్రత్యేక భిన్నైకతరము లభేదవిరతు
లోలి నభేదవర్గోష్మవిశ్రాంతులు సరస సంయుక్తవిశ్రామములును
తే. గరిమ వింతోష్మసంధి వికల్పసంధి, విరమములు నాఁగ వ్యంజనాక్షరవిరతులు
నిఖిలసుకవిప్రయోగము లెన్నమతి చూత, నేకవింశతి భేదంబు లెఱుఁగ వలయు. 43

౧. ప్రాణివిరామములు

తే. ప్రాణములు నాఁగ స్వరసమాహ్వయము లయ్యె
నవి కలిమిఁ జేసి హల్లులు ప్రాణులయ్యెఁ
బొల్లుహల్లుల నచ్చులు పొంద కునికిఁ
బ్రాణు లని పల్కఁ గూడదు వాని నెందు. 44

తే. వ్యంజనంబులు స్వరమైత్రి వలనఁ దమకుఁ, దామ ప్రాణివిరామాభిధానములను
బొంది మూఁడు తెఱంగులై చెల్లుచుండు, వాని నెఱుఁగక కృతిసేయ వలను గాదు.

క. చెలులు తలకట్లు నాచాఁ, పులు నైత్వౌత్వములు మిత్రములు గుడిగవయుఁ
[3]గొసుడిగవయు వేళ్వయుగమును, జెలు వగుచుట్టములు ద్వివిధకృంగౌత్వమ్ముల్. 46

1. ఈపద్యము ఓకారమునకు లక్ష్యముగా నొసఁగఁబడినది. ఇందు నాలవపాదమున ఐకారమునకును లక్ష్యముగలదు (రా). 2. ఓటరాజు రామభద్రుని (వా); బల రామభద్రుని (క). 3. కుడి (క); సుళి (వా). లదలప్రాసము అప్పకవికిసమ్మతమే. (అ. 3-366.)

సీ. కలశాబ్ధిగంభీర కాంచనాచలధీర కాళియోరగవైరి కైటభారి
కైలాసపతిమిత్ర కౌశికస్తుతిపాత్ర కిల్బిషాద్రిసురేంద్ర కీర్తిసాంద్ర
కీలాలరుహనాథ కృష్ణశమూరాథ కృతవర్మతోఁ జేఁగి కెలఁకు లాఁగి
కేరళి చైద్యుఁడు సూడఁ గేకయు ల్గానియూడఁ గుండినేశునిఁ బట్టి కూఁత మిట్టి
తే. కూర్మి వలకేల సింగంపుఁగోదమలీలఁ, గొని శతాంగంబుపై నుంచి కోర్కె మించి
ద్వారకకు వచ్చునీవైభవంబుఁ బొగడ, శక్యమే యనఁ గాకు లక్ష్యంబు లయ్యె. 47

9. వర్గజయతులు

ఆ. శబ్దసూత్రములను జగతి నేకస్థాన, సంభవంబు లగుచు సంధిఁజేరఁ
గలుపవర్ణసంజ్ఞఁ దలపోసి యతులకుఁ, గూర్ప వచ్చు మఱియుఁ గొన్నికృతుల. 48
క. తథతమయనునాసికవర్ణములు విడిచి వెనుకలిపులు నాల్గును దమలోఁ
దమకు [1]నర లేక నిలిచిన, నమరాహితదమన వర్గయతు లనఁ బరఁగున్. 49
ఆ. కంధిమధ్యగేహ ఖాండికారిసమూహ, ఖాజనాథదేహ గానమోహ
గరుడపక్షివాహ ఘనవాహజస్నేహ, భర్గవినుత యనిన వర్గయతులు. 50
వ. తక్కిన నాలుగువర్గములకును ఈలాగుననే తెలుసుకొనేది. 51

10. బిందుయతులు

క. పనిఁ బూని నిలుచుఁ దమతమ, యనునాసికములకు బిందుయతులను వెనుకన్
గనుపట్టు నాల్గులిపులును, తెనుఁగున్నలు డాసి తమకుఁ బిఱుఁదఁ గదియుచోన్. 52
తే. జ్ఞానవేద్యాయ తప్తకాంచనవిభూష, ణాయ మేచకవర్ణకాంతప్రియాయ
నగధరాయ నమోస్తు సౌందర్యవిజిత, మనసిజాకారాయ గోపడింభాయ యనఁగ. 53

11. తద్భవవ్యాజవిశ్రమములు

సీ. విజ్ఞానమునకు భావింప విన్నాణంబు విజ్ఞాపనమునకు విన్నపంబు
సంజ్ఞకు సన్న యజ్ఞమునకు జన్నంబు వాజ్ఞప్తి కానతి యాజ్ఞ కాన
యని యిట్లు సంస్కృత[2]వ్యాహారమధ్యావసానంబుల ద్వితీయసరళములకు
నడుగునఁ గలతాలుజానునాసికములు తద్భవంబున బ్రమత్వంబు గాంచి
తే. వెలయుటను దద్భవవ్యాజవిశ్రమమున, జరిగి నణలకు రెంటికి జ్ఞా తనర్చు
జ్ఞానిచేతోంబుజాతకోణాకర యనఁగ, జ్ఞాతివిద్వేషినృపనాశనకర యనఁగ. 54

గణితమునందుఁ బావులూరి మల్లన్న:—

ఉ. శ్రీనిధి యైనశివ్వనను జిమ్మనను న్మఱి సూర్యదేవునిన్
ధీనిధిఁ బోలనార్యులను దేజమునన్ రవితుల్యులైనయా

---

1. ఆర (వా.) 2. వ్యవహార (గి.)

మానుల నల్పురం బతసె సూరిజనస్తుతసత్యభారతీ
జ్ఞానుల బద్ధగర్వవదనంబులు నాలుగుఁ బోలె వారిలోన్. 55

12. విశేషవళులు

తే. శ్రావకులు కొందఱు జ్ఞకారంబునకును, బ్రథమవర్గంబుతొలి యక్కరములునాల్గు
నిడుదురు ప్రబంధముల నొక్కయెడ విశేష,వళులనుచు సోమయాజులువాడుకతన.

శాంతిపర్వమునందు:—

క. జ్ఞానము కేవలకృప న,జ్ఞానికి నుపదేశవిధిఁ[1] బ్రకాశము సేయం
గా నది సకలధరిత్రీ, దానంబునకంటె నధికతరఫలద మగున్. (4-255) 57

13. అనుస్వారసంబంధయతులు

ఆ. ఆదిపూర్ణయుతము లై టతవర్గాక్ష,రములు తుదను గలుగువ్రాలు దక్కఁ
బొసఁగు నొకటి కొకటి భువి ననుస్వారసం,బంధయతులు నాఁ బ్రబంధములకు. 58

మనుచరిత్రమునందు:—

శా. శీలంబుం గులము న్శమంబు దమముం జెల్వంబు లేఁబ్రాయముం
బోలం జూచి యితండు పాత్రుఁ డని యేభూపాలుఁ డీవచ్చినన్
సాలగ్రామము మున్నుగాఁ గొనఁడు మాన్యక్షేత్రము ల్వెక్కుచం
డాలం బందు నొకప్పుడుం దఱుఁగ దింటం బాడియుం బంటయున్. (1-55) 59

రావిపాటి తిప్పరాజు చాటుధార:—

మ. వరికేసై రిపు డేల భాస్కరులు భాషాకాత్ర!, పుత్రా! వసుం
ధర నం దొక్కఁడు మంత్రి యయ్యె, [2]వినుకొండ న్రామయామాత్యభా
స్కరుఁడో?, యా, నయితే సహస్రకరశాఖ ల్లే, వదే యున్న వే
తిరమై దానము సేయుచో రిపుల హేలి న్వ్రేయుచో వ్రాయుచోం. 60

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

మ. దప[3]ధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరస ద్రవ్యంబు పంకేజబాం
ధవభానుప్రతతుల్ హరింపఁ గుయి వెంట న్వెల్లతానోర్యుతూ
పలితావం[4]బులఁ జాఁదఁజాఁదఁ బుడమిం బాటిల్లి పై పిప్పు లై
యవసుం బంచల నాఁడఁగా దెగసె వాత్యాళి న్రజశ్చక్రముల్. (2-49) 61

---

1. ప్రజనితము (ముద్రితభారతపాఠము) 2. వినికొండ (వా.) 3. ధూమంబు తమంబు (వా.) 4. బనఁ జాఁదఁజాఁద-శ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్య.

14. అనునాసికాక్షరయతులు

తే. అలద్రుతంబునకును మధ్యమానునాసి, కమునకును జెల్లు ననునాసికయతు లరయ
డాపలను బార్ణములు గల్గుటఁదధలును, తథదధలును గ్రమంబున దానవారి. 62

కం. మనుమంతలిమందన భంద్రననిర్జితకార్తవీర్యనరనాయకఖం
డన పత్రిస్యందనసాంద్రన చందనచక్రవారణాలసత్కీర్తీ. 63

కిష్కింధా కాండమునందు:—

కం. బలవంతుఁ డైనవాలిఁ, దలఁకుచుఁ గిష్కింధ వెడలి త్వరలో నలుది
క్కులకుం బాటి మహీమండలమెల్లను జూచినాఁడ నాఁడు నరేంద్రా. (4-614)

రాజశేఖరచరిత్రమునందు:—

మ. కలమాన్నంబు ఘృతంబుఁ బాయసము శాకవ్రాతముల్ పిండివం
టలు బాత్తేనియ జున్ను వెన్న యిడి యానాలుక్కెర ల్చక్కెరల్
ఫలము ల్పానకము ల్రసాయనము లంబ ళ్లూరుబిం డ్లూరుగా
యలు బజ్జు ల్దధిపిండఖండములు నం దావిర్భవించె న్వెసన్. (2-127) 65

పరమయోగివిలాసమునందు:—

సీ. పా. నిగమచోరకుని ఖండించినయలంతయో యబ్ధిలోఁగిరి మోచినట్టియలతొ.
(2-104)

చిత్రభారతమునందు:—

తే. నకులసహదేవులార! భంద్రసకిరీటులార! సౌందర్యలక్ష్మీకుమారులార!
పోయితిరె మీరు నేఁడు నాపొందు విడిచి యనుచు విలపించు నలుదిక్కులాలకించు.
(8-94)

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు:—

సీ. పా. పల్లవారుణజటాపటలభారములోఁద నవ్యపలాశదండంబుతోఁద. (1-8) 68

15. మువిభక్తియతులు

తే. పున్నపుంసకతత్సమంబులకడపలఁ, దత్సమానాంధ్రదేశ్యశబ్దములతుదలఁ
గదిసినమకారశృంగముల్ కావ్యములను, బొసఁగుమువిభక్తియతులనఁ బుణ్యబుధులకు.

తే. పుష్కరము సూక్ష్మమధ్యముగ నొనర్చె ఫుల్లపంకేరుహము వక్త్రముగ నొనర్చె
బోండుమల్లెలు దరహాసముగ నొనర్చె, భోజనృపనందనకు నిక్కముగ నజుండు. 70

ఆదిపర్వమునందు:—

కం. ఎట్టివిశేషకులంబున, బుట్టిన సదసద్వివేకములు గలిగినఁ దాఁ
గట్టిన కర్మఫలంబులు, పెట్టిన భోగింపకుండ నేర్తురె మనుజుల్. (5-58) 71

16. ముకారయతులు

క. హెచ్చరికను బిళ్ళుఖములకు, నచ్చు పుమాకొమ్ములే మకారవు లాదిన్
మెచ్చులుగ నిలిపి రచ్చట, నచ్చటను ముకారయతు లటంచును గృతులన్. 72

[1]వసంతవిలాసమునందు:—

క. అత్తతి విటనాగరకులు, చిత్తమున వసంతకేళి చిగురొత్తంగా
ముత్తములు గట్టి తెచ్చిరి, ముత్తెపుఝల్లరులతోడ ముట్టుకొమ్ముల్. 73

శ్రీరంగమాహాత్మ్యమునందు:—

చ. పరిచరుఁ గాఁగ నేరె నిరపాయచరిత్రునిఁ బాకశాసన
స్ఫురదురువీతిహోత్రుని సముజ్జ్వలమేరుసమానగాత్రునిన్
బరమపవిత్రునిన్ మునిసుపర్వపరస్తుతిపాత్రుని స్వనో
హరఫలకేముషీకబళితాంబుజమిత్రుని వాయుపుత్రునిన్. 74

హరిశ్చంద్రకథయందు:—

ద్విపద. ముందు మీ కెఱిఁగినభూశలాధీశు, లందు రాజ్యంబుఁ బోనాడి క్రమ్మఱను. 75

17. ముపర్ణవిరామములు

సీ. మర్దితదైత్యసంయమిమనోబ్జాదిత్య మహితమేఘాభ సంరక్షితేభ
మాయాప్రవర్తి సంలబ్ధనిర్మలకీర్తి మణిహార సురవశంవదవిహార
మందరస్థైర్య వంశరసినాదచాతుర్య మాభూష యువతిపుంభూషణరూప
మంజులస్వాంత కంసధరావరకృతాంత స్మరహరారాధ్య పింఛావిధమధ్య

తే. యనుచుఁ జరమాంబు నాసికంబునకు నిట్లు, గ్రాలుఁ గృతుల ముపర్ణవిరామము లన
దండియున్నలు దాపల నుండె నేసు, పెలుచ సంకర్షములు నూష్మములును గృష్ణ. 76

భీమనచాటుధార:—

చ. గరళపుముద్ద లోహ మవగాఢమహోశనికోట్లు సమ్మెటల్
హరువయసాగ్ని వొల్పి యురగాధిపుకోరలు పట్టుకార్లు ది
క్కరటికిరంబు దాయి లయకాలుఁడు కమ్మరి వైరివీరసం
హరణ[2]గుణాభిరాముఁ దగు[3]మైలమభీమనఖడ్గసృష్టికిన్. 77

అనంతునిఛందమునందు:—

తే. యరలవలు శషసహలును నాదిబిందు, యుతము లై మకారవిరామయుక్తిఁ దనరు
మారుతాత్మజుఁ డరిదిసంయమి యనంగ, మదనజనకుఁడు దనుజసంహారుఁ డనఁగ. 78

(1-117)

---

1. ఈగ్రంథము వాచనసోమనకృతము. నేఁ డలభ్యము. (రా) 2. రణాభిరాముఁ డగు (వా.) 3. మైలమభీముని (పాఠాంతరము.)

18. ఋజుయతులు

తే. మొదలియంతస్థవర్ణంబు తుదిని గొదలు, సూక్ష్మమును ఋజుసంజ్ఞచే నొకటికొకటి
యతు లగు నపారసారసంహార యనఁగ, హారముఖార్చితపాదతోయజ యనంగ. 79

19. ప్రత్యేకయతులు

తే. ఉత్తరపదాద్యలిపి లోప[1]మొదవుచుండు, కతిని బ్రత్యేకయతినాఁగఁ దనరుచుండు
నరయ శార్ఙ్గంబు హరిచేతియదియు [2]నాక, దివ్యచాపంబు శూలిచేతిదియనంగ. 80

20. భిన్నయతులు

తే. గురుదుస్త్రైఁ గ్రియనడుమ సాగుదురు వచ్చి
భిన్నయతి యగు రానిచోఁ బెఱయతి యగు
సైనను లచ్చిని హరి ధరియించె ననఁగ
రిపుల సెల్లను ఘోర హరించె ననఁగ. 81

విజయవిలాసమునందు:—

ఉ. చిత్తజుఁ దగ్గి తూపు మొనఁ జేసినఁ జేయఁగ నిమ్ము పై ధ్వజం
బెత్తిన శత్రునిమ్ము వచియించెదఁ గల్గినమాట కట్టిగా
నత్తరళాయతేక్షణకటాక్షవిలాసరసప్రవాహముల్
కుత్తుకబంటి తామరలకుం దలమున్కలు గండుమీలకున్. (3-15) 82

అందే:—

ఉ. చిట్టకనంబునన్ జనకుజీవన మంతయు వెల్లి ద్రుచ్చి తోఁ
బుట్టినయాపెయు[3]ల్విఱిచి పుట్టినబిడ్డనికిం బగైన నీ
యుట్టిసిగాటకృత్యమున కెవ్వఁడు రోయక సమ్మతించు నీ
పెట్టిప్రదోషవేళ జనియించినవాఁడవొ గాక చంద్రమా. 83

పెఱయతి

ఆగమము రానందులకు శ్రీరంగమాహాత్మ్యమునందు:—

ఉ. గంధపుగొండచూత్రములఁ గందువమేలిమిలీవయిండ్లలో
నెందలిరాకుపొన్నపసఁ సుఖించి నితాంతరతిశ్రమంబునుం
జెందిన[4]చెంచుగుబ్బెతలచెక్కులఁ జెమ్మజవాదివాసనల్
విందులు సేయుచు న్నెలఁగు వేఁకువ గోమలగంధవాహముల్. 84

1. మొదవకుండు (గి.) 2. నాఁగ (గి) 3. చెఱచి (వా.) 4. చంచు (రు)

21. ఏకతరయతులు

తే. మహిని రేఫాక్షరంబును మఱి శకారం
నామకఱకారమును సవర్ణంబు లయ్యెఁ
గావ్యములయందు నొకటి కొక్కటి గలయఁ
దమకుఁ [1]దామయ యగు నేకతరయతు లన. 85

ఆ. ఱేర బాలకృష్ణ ఱచ్చలఁగమిఁ గూడి, ఱాఁగ యనుచు నిన్ను ఱవ్వఁబెట్టు
వాండ్రయిండ్ల కేఁగి వా దేల దెచ్చెద, వనిన నేకతరము ఱై పొసంగు. 86

2!. అభేదవిరతులు

తే. వేదముఖమున వబయో రభేద యనుట, వలన వల లొక్కటొక్కటి నిలుచు విరతి
కవని లడలకు ళళలకు నట్ల కలిమిఁ, జేసి తమలోన నివియును జెల్లుచుండు. 87

ఆ. వసుమతీకళత్ర బకవైత్ర గానక, ళాలవక్కలాడ[2]దంభ గోప
ళలితదేహ పింగళిపురదక్షిణ గేహ, యన నభేదవిరతు లప్రమేయ. 88

ఆదిపర్వమునందు:—

చ. సుతజలపూరితంబు లగునూతులు నూఱిటికంటె సూనృత
వ్రత యొకబావి మేలు మఱి బావులు నూఱిటికంటె నొక్కన
క్రతు వది మేలు తత్క్రతుశతంబునకంటె సుతుండు మేలు త
త్సుతశతకంబుకంటె నొకసూనృతవాక్యము మేలు చూడఁగన్. (4-94) 89

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. ప్రతిబలదర్పభంజనుఁడు పార్థుఁడు దారుణబాణవర్షము
న్నతి వతిధీరుఁ డై కురిసినం బరముండు మహాంబువృష్టి ప
ర్వతము [3]గ్రహించునట్లు తనబాహుల వాని గ్రహించి పోర న
క్షతతనుఁ డయ్యె వాని నతిగర్వితుఁ బార్థుఁడు చూచి యాత్మలోన్.(1-311)

భీమనచాటుధార:—

చ. *భిదురుహాగర్వ[4]వ్రాఁతయును విష్ణునిచక్రము వజ్రివజ్రముం
దసలను రాముబాణము యుధిష్ఠిరుకోపముఁ గాలుదండముం

1. తామే యనునర్థమున 'తామయగు' అనవలె - 'తామయయగు' అనుటసరి గాదు. తామయైతగు' అని సవరింపనగు నేమో (రా). 2. దంబ (పూ॰ ము). 3. గ్రసించు (పూ॰ ము). 'బలవంతుఁడు దాని' ముద్రితభార. 4. శాపమును (వా); పాశమును (వ).

*పాఠాంతరము

చ. భిదురుహాగర్వభ్రాంతయును విష్ణునిచక్రము వజ్రివజ్రముల్
దశరథసూనుబాణమును ధర్మజుకోపము మౌనిశాపముల్

మనకపుఁబాముకాటుకు గుమారునికీర్తియుఁ గానిరోషమున్
బనవనిరాతుకాలమును బండితవాక్యము రిత్త వోవునే. 91

[1]చమత్కారమంజరియందు:—

ఉ. బంగరుదుప్పటంబు వలెవాటుగ నొప్ప హసన్ముఖాబ్జుఁ డై
రింగున వారిఁ గోల నమరించి కటాలుకఁ ద్రుంచె సాధను
శృంగుఁడు గోపయాదవభుజంగుఁడు మోచితసంగుఁడుం గృపా
పాంగుఁడు దృప్తదర్పబలభంజనయంత్రము మత్స్యయంత్రమున్. 92

తే. పెద్దలాకును దనకు నభేద మగుట, లళలకు నభేద మట్లన కలుగుకతన
క్షితిని మూఁడవసరళంబు యతులఁ బ్రాస, ములను లఘ్వలఘులకారములకు నిలుచు.

అనంతుని ఛందమునందు డ ళ లకు:—

క. కాకుస్వరయతి యగు నిశఁ, డే కదలక జలధిఁ బవ్వళించె ననఁగఁ బ్ర
శ్నాకలితదీర్ఘమున నిశఁ, డే కవ్వడిరథముఁ గడిపె నిమ్ముల ననఁగన్. (1-95) 94

లళలకు నాదిపర్వమునందు:—

చ. అలసత నోరఁగాఁ దరుణి యమ్మునిపుంగవుమ్రోల నున్నయా
మిళితసుగంధబంధురసమీరవశంబునఁ దూలి పాంపై
వలు వెడల న్వయల్పడియె వల్లకుచంబులుఁ గన్యయుగ్మమున్
లలితకృశోదరంబుఁ దరళత్రివళీయుతరోమరాజియున్. (1-12) 93

నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

శా. చేసేతం బృథివీశు లందఱొనఁ గాశీపుణ్యతోయంబునన్
జేసె న్మజ్జనముం గుటుంబున హరించెన్ బల్లవోర్వీశును
ల్లాసం బైతగ ఫాలలోచనములీలం గట్టెఁ గావేరి వే
లాసాధ్యాఖిలదిఙ్ముఖుండు కలికాళక్ష్మావిభుం డల్పుఁడే. (1-26) 96

పారిజాతాపహరణమునందు:—

మ. అలినీలాలక నీవు నీపతి రహస్యక్రీడ వర్తించుచో
ళీ లతాంతాయుధసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించును
జ్జ్వలదీపాంకురమై రతిశ్రమతనూసంజాతధారాళను
ర్వలవంబుల్ ద్రొలఁగింపఁగా సురటియై రంజిల్లు నిచ్చాభరతిన్. (1-60) 97

మనకపుఁబాముకాటుకు గుమారునికీర్తియుఁ గాలదండమున్
బనుపలికంటెమంటయును బండితవాక్యము రిత్త వోవునే.

1. ఈగ్రంథకర్త సింహాద్రి వేంకటాచార్యులు.

23. అభేదవర్గయతులు

క. తన తరలేని బకారం, బునకు స్వవర్గజము లైన మొదలిలిపులకుం
టను లైలిపి నొకటను వా, యనుప్రాయి యభేదవర్గయతి నా జెనయున్. 98

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. ప్రల్లదుఁ డైనయొక్కకులపాంసనుచేసినదానఁ దక్కులం
బెల్లను దూషితం బగుట యేమి యపూర్వము కావున న్మహీ
వల్లభ తక్షకాధముచెట్టంబున సర్పము లెల్ల నగ్నిలోఁ
ద్రెళ్లఁగ సర్పయాగ మతిధీయుత సేయుము విప్రసమ్మతిన్. (1-126) 99

అందే:—

క. ఉరగకళేబర మంసాం, తరమునఁ బడి వ్రేలుచునికిఁ దలఁపక యచల
స్థిరుఁ డై పరమధ్యానో, పరతేంద్రియవృత్తి నున్నవాని శమీకున్. (2-172) 100

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

క. కోరి యనేకయుగంబు ల, పారతపోయుక్తు లైనవారికిఁ బడయన్
దూరము నీపద [1]మఱి నీ, కారుణ్యము నంతకంటెఁ గడు దవ్వందున్. (1-371) 101

ఫకారమునకు సాంబోపాఖ్యానమునందు:—

క. మురసంహరునాటోప, స్ఫురణమ్మునకున్ సదాశివుం డైన రణ
స్థిర నిలువఁ గలఁడె బాణా, సురునకుఁ దోడుపడ వచ్చి పోలయుట వినరే. 102

ఆదిపర్వమునందు:—

మత్తకోకిల. ధీరు లీ ధృతరాష్ట్రపాండు లతిప్రశస్తగుణు లప్రసి
ద్ధోరుకీర్తులు నాకు నిద్దఱు నొక్కరూప తలంపఁగా
వీరు వా రనునట్టిబుద్ధివిభేద మెన్నఁడు లేదు గాం
ధారిపుత్రశతంబునందుఁ బృథాతనూజులయందునున్. (8-29) 103

24. ఊష్మవిశ్రాంతులు

తే. అంత్యవర్ణంబుఁ బాసి యూష్మాక్షరంబు, లూష్మవిశ్రాంతు లనఁ జెల్లు నొకటి కొకటి
శతమఘోపలభూషావసంగ యనఁగ, షడ్జయుతవేణునాదప్రసంగ యనఁగ. 104

25. సరసవళులు

క. హాయ లత్వమునకు శషసలు, నయవర్తన చఛజఝులకు నలి మధ్యమవ
ర్గయుతానునాసికము ని, శ్చయముగ ద్రుతమునకుఁ జెల్లు సరసవళు లనన్. 105

---

1. మేదిని (పూ. ము. ఆని. గి. ప్రతి.)

తే. హరిహయాదిసురాధ్యక్ష యంబుజాక్ష, యతిజనమనోంబుజవిహార యఘవిదూర
నరకదైత్యవిరోధి ఘృణాపయోధి, యనఁగ సరసాఖ్యవత్యుదాహరణము లగు. 106
తే. శకటదానవసంహారి చక్రధారి, షట్పదశ్యామమూర్తి స్వేచ్ఛాప్రవర్తి
స్వర్ణపటపరిధాయి భుజంగశాయి, కరుణ నను బ్రోవు మన నయ్యెసరసవళులు. 107

26. సంయుక్తవిశ్రామములు

ఆ. ఒకటి రెండు జడ్డ లుండెడువర్ణంబు, విశ్రమస్థలమున వెలసెనేని
యవల దాని కెద్ది యైన సంయుక్తవి, శ్రామసంజ్ఞ చేఁ బొసంగుచుండు. 108
తే. క్ష్మాధరం బాతపత్రంబుగా ధరించె, క్ష్మాకుమారుని బోరను సంహరించె
క్ష్మారుహాంబునకై నిలింపులతోఁ బోరె, జక్రి యనిన సంయుక్తవిశ్రామము లగు. 109

యతినియతి

క. ఏకపదంబున విరతు ల, నేకంబులు గలిగి యుండునేని పదాదిం
జేకొన్నలిపియె యన్నిటఁ, బ్రాకటముగ నిలుచు సీసపదములఁ దక్కన్. 110
ఆ. ఒక్కపదములోనఁ బెక్కువిశ్రమములు, జరుగుచోట మొదల జడ్డ లున్న
నడుగు వెదలుదనుక నం దొక్కటియె కాని, యుండ దొకటనదియు నొకటనిదియు.
[1]జయభద్రరగడ:—

క్ష్మాపుత్రి కాలోల కమనీయగుణజాల ఘననీల యని చెప్పఁగా బహువిరతు లొప్పు
క్ష్మాపాలకలలామ కంధిగర్వవిరామ సంగ్రామభీమ యన మహిని రెంటికిఁదప్పు.112
తే. ఒంటియడుగున బహుయతు లుండునపుడు, నడుమ నొకదాన జమిలివర్ణంబు గదియ
నందుఁ జరణాదికి సవర్ణమయ్యె నెద్ది, దానికయ నిల్చు విరతి ముందరను గృతుల.
విజయమంగళరగడ:—

వైరిమదశమనకర సంగ స్వజనపోషితాంతరంగ
వ్రజవధూభుజంగ యనఁగ వలయుఁ బెక్కుపదులయెడల
ద్వారకక్షమాకుమార ద్వారకాపురీవిహార
వ్యాససన్నుతప్రచార యనఁగఁ దప్పుఁ గడకు వెడల. 114

27. అంత్యోష్మసంధివడులు

పాణినీయసూత్రము:—

సూ. ఝయో హోఽన్యతరస్యామ్.

వృ. ఝయః పరస్య హస్య పూర్వసవర్ణో వా స్యాత్. వాక్ + హరిః, ఘోషవత్త్వాది గుణవతో హస్య వర్గచతుర్థః పూర్వ సవర్ణ స్స్యాత్. వాగ్ఘరిః.

1. ఇదియే విజయభద్రరగడ. చూ. పుట. 268. (రా)

సీ. కైరవకామధుగ్ధరవాహకవిహరద్ధైరణ్యగర్భ[1]వాగ్ఘంసబృంద
డిండీరభోగిరాడ్ఢిమశైలకైలాసహరిధవళాంబురుడ్ఢరిదివాహ
దైవాశ్వసురసరిద్ధీరముక్తాకాశహరిచందనశైలభృద్ఢ్రాద్విసీత
శారదప్రాకృతుల్యస్ఫటికంబుక్షీరహలధరశారదాభ్రయశటీర
తే. పాండురకీర్తి యని యిట్లు వర్గహల్లు, పొల్లులకుఁ బైహకారంబు పొందునపుడు
కంధిబంధుని యాంతోష్మసంధివిరమ, ణాఖ్యచే దాని కెయ్యది యైనఁ జెల్లు. 115

28. వికల్పవిరమణములు

పాణినీయసూత్రము:—

సూ. యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా.

వృ. యరః పదాన్తస్యానునాసికే పరే అనునాసికో వా స్యాత్. ఏతన్మురారిః, ఏతద్మురారిః, మయటి నిత్యమ్ వాచ్యమ్, చిన్మయః.

తే. వ్యాకరణసూత్రముల సాధు లనుకునపుడు, రెండువిధముల రూపంబు లుండెనేని
వసుధ నయ్యక్కరముల కవ్వల వికల్ప, సంధివిరమణ మన రెండు సాగుచుండు.

తే. నందసుకుమార గూఢపాన్మదవిహార, ద్రళితశకుటాల గోత్రభిన్మణినీల
నాగపర్యంకశాయి పన్మార్గయాయి, ధాతృనుతనామ యోగిహృన్మధ్యధామ. 117

[1]ఆదిపురాణమునందు:—

మ. ఒకనాఁ డిందుధరుండుఁ బార్వతియుఁ లీలోద్యానకేళీపరి
న్నికటానేకవనప్రదేశముల దైతేయేంద్ర కన్యాప్సరో
నికురుంబంబులు పారిజాతకుసుమానీకంబు పైఁ జల్ల ద
ర్పకబాణంబుల కెల్ల నెల్ల యగుసౌభాగ్యంబు శోభిల్లఁగాన్. 118

మనుచరిత్రమునందు:—

మ. అకలంకౌషధసత్త్వముం దెలియ మాయాద్వారకావంతికా
శికురుక్షేత్రగయాప్రయాగముల నే సేవింప నుద్దండగం
డకవేదండవరాహవాహరిపుఖడ్గవ్యాఘ్ర నిమ్నాచుకోం
డక రాఁ జెల్లునె బుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్గదా శ్రోత్రియుల్. (2-16) 119

తే. హలధరానుజ మయటి నిత్య మ్మటంచుఁ, బలుకువాక్యంబుచే మయపదము గూడు
నప్పు డనునాసికంబె నిత్యమయి నిల్చు, నలినలోచనుమేను చిన్మయ మనంగ 120

ఇది వ్యంజనాక్షరవిరతిభేదంబులు.

---

1. ఆదిత్యపురాణము (ప) ఇది సోముని ఉత్తరహరివంశములో ఉన్నది. ఇందు ధరోపాఖ్యానమందు మొదటిపద్యము.

ఇఁక నుభయయతు లెట్టివనిన వివరించెద

సీ. సర్వేశ యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతులును బరరూపవిరతులు ప్రాదియతులు
రెండి నిత్యసమాసవిశ్రాంతి దేశ్యనిత్యసమాసనిత్యాభిధానములును
రాగమసంధివిభాగనామాఖండపంచమీవికృతివిభక్తియతులు
కాకుస్వరప్లుతాక్షరయుగవిశ్రామములు నన నుభయాఖ్య వెలయుఁబదులు
తే. క్రమత శబ్దానుశాసనప్రభృతిపూర్వ, కవిజనంబులకృతుల లక్ష్యములకలిమిఁ
బడియు రెండువిధములై పరఁగుచుండుఁ, దద్విధంబులు దెలియంగఁ దగు ముకుంద

1. యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతులు

క. శ్రీలి నస్మద్యుష్మత్పద, యతు లనఁ గావ్యముల యుష్మదస్మచ్ఛబ్ద
ద్వితయమునకుఁ బైఁ బ్రాణము, లతికిన నుభయంబుఁ జెల్లు నభయవిహారా. 122

[1]సాంబోపాఖ్యానమునందు:—

క. చతురాననసందన ది, వ్యతపోధనవర్య యుష్మ ద్దాగమనమునన్
గృతకృత్యుఁడ నైతిని నే, నతిపావన మయ్యె నస్మదన్వయ మెల్లన్. 123

అథర్వణాచార్యులవిరాటపర్వమునందు:—

ఆ. ధర్మతనయ యుష్మదాజ్ఞానిగళవినిబద్ధ మగుచుఁ జిక్కువడియెఁ గాక
విజయమత్తగజము విడివడ్డచో నడ్డ, పాటు గలదె విష్టపత్రయమున. 124

ఆదిపర్వమునందు:—

క. ప్రస్తుతఫణిపత్రభయ, త్రిస్తాత్ముల మైనయస్మదాదుల కెల్లన్
స్వస్తి యని పలుక నవసర, మస్తీకున కయ్యె నిప్పు డంబుజనేత్రా. (2-219)125

2. పరరూపవిరతులు

వ్యాకరణసూత్రము:—

సూ. అచోఽన్త్యాది టి.

వృ. అన్త్యాచ్ ప్రభృతిశబ్దం టిసంజ్ఞం స్యాత్. శకంధ్వాదిషు (టేః) పరరూపం వాచ్యమ్. (వా)

శ్లో. శకంధు రథ కర్కంధూః కుద్దాలోఽల క్తపర్కటీ,
లాంగలీషా హలీషా చ మనీషా చ పతంజలిః.
కుల్కలోష్ణీషమంజీరమస్తిష్కకులటాదయః,
తథా వృకంధుసీమన్తౌ శకంధ్వాదిగణే స్మృతాః.

---

1. దీనికర్త మోచర్ల నన్నయకవి - చూ. కవితరంగిణి (రా).

శకానాం దేశానా మంధుః కూపః శకంధుః, శకంధు వనంగాను, శకదేశమందలి బావిపేరు. కర్కూస్యాంధూః, కర్కంధూః. 'కర్కంధూర్బదరీకోలీ'త్యమరః. కర్కంధు వనంగాను రేఁగుచెట్టు. కం శిరః, ఉష్ణవీర్యత్వా దుద్దాలయతీతి కుద్దాలః; కుం భూమిము ద్దాలయతీతి వా. దళ విశరణే. ఉ దిత్యుపసర్గః. 'కుద్దాలో బహువారక' ఇత్యమరః. కుద్దాల మనంగాను విరిగిచెట్టు. పాద మలతీ త్యలక్తః. అల భూషణే-'యావో లక్తోద్రుమా మయ'ఇత్యమరః. అలక్త మనగా లత్తుకపేరు. పర్చ్యతే పరస్పరం సృజ్యత ఇతి పర్కటీ. పృచిసంపర్కే. ప్లక్షో జటీ పర్కటీ స్యా'దిత్యమరః. పర్కటి యనంగాను జువ్వి చెట్టు. లాంగలస్యేషా లాంగలీషా, 'ఈషాలాంగలదండస్స్యా'. దిత్యమరః. హలస్యేషా హలీషా. ఈరెండున్ను ఏడికోలపేళ్లు. మనసః ఈషా లాంగలదండవ త్సంబద్ధా మనీషా. 'బుద్ధిర్మనీషాధిషణే'త్యమరః. మనీష యనంగాను బుద్ధిపేరు. పతత్ అంజలిః పతంజలిః. పతంజలి యనంగాను వ్యాకరణమునకు మహాభాష్యము చేసిననాగముపేరు. కో ర్యూభ్యామే రుత్కీలః కుత్కీలః. 'అగ కుత్కీలజీమూత సానుమన్నగపర్వతా' ఇత్యమరః. కుత్కీల మనఁగాను గట్టుపేరు. ఉష్ణస్య ఈషః ఉష్ణీషః 'ఉష్ణీష శ్శిరోవేష్టకిరీటయోరితి నానార్థే, ఉష్ణీష మనంగాఁ దలపాగ పేరు. మంజు రుచ్య మీర యతీతి మంజీరః ఈర స్వనే. 'మంజీరో నూపురో స్త్రియా' మిత్యమరః. మంజీర మనఁగాఁ గాలిగజ్జె. మస్తం శిర ఇష్యతి ప్రాప్నోతీతి మస్తిష్కం, ఇష గతౌ. 'తిలకం క్లోమమస్తిష్క' మిత్యమరః. మస్తిష్క మనఁగాఁ దలమెదడుపేరు. కులం విటకుల మటతీతి కులటా అట గతౌ. 'అసతీ కులటేత్వరీ'త్యమరః. కులట యనఁగా లంజెపేరు. ఆదిశబ్దముచేత వేదండసారంగ ములు మొదలైనవి మఱికొన్ని గలవు. వేదః సామవేదః అండః జననకారణం యస్య సః వేదండః, సామోద్భవ ఇతి ప్రసిద్ధిః. 'సామజ స్సింధురోపి స' ఇత్యమరః. వేదండ మనంగా నేనుఁగుపేరు. సారాణ్యంగాని యస్య సః సారంగః. 'సారంగ శ్చాతకే భృంగే కురంగే చ మతంగజ' ఇత్యమరః. సారంగ మనంగాను చాతకాదులపేరు. వృక స్య అంధుః వృకంధుః. వృకంధువనంగాను వృకదేశమం దున్నబావిపేరు. [1]సీమ్నః అంతః సీమాంతః. సీమంత మనఁగాఁ బాటపేరు. ఇవి శకంధుశబ్దము మొదలుగాఁ గలవి గనకను శకంధ్వాదిగణ మనఁబడును.

క. విరతిక వ్యాకరణమునను, వరరుచిచేఁ జెప్పఁబడినవాక్యమువలనన్
బరరూపము నిత్యం బై, పరఁగుశకంధ్వాదులకు నుభయముం జెల్లున్. 126

వేదండశబ్దమునకు నాదిపర్వమునందు:—

మత్తకోకిల. దండితాహితవీర సూరివిధానదానవినోద కో
దండపార్థ పరాక్రమప్రియధామ దిక్పరిపూరితా

1. సీమస్య (ఓ; పూ. ము.)

ఖండితాండజయోనిధీ పరగండభైరవ వైరివే
దండగండవిదారిఘోరతరాసిభాసిభుజార్గళా. (3-228) 127

భీష్మపర్వమునందు:—

ఉ. పాండునృపాలనందనులు పావని ²ముందుగఁ దాఁకనట్లు భీ
ష్ముండు గడంకమై నడుచుచోటికిఁ జక్కటిగాఁగఁ ద్రోచి యొం
డొండ గడంగి సేన తమయుబ్బున నుబ్బఁగ వన్యసైన్యవే
దండముఖాంగము ల్తృణవితానముఁగాఁ గొని నిర్వికారులై. (1-234) 128

సారంగశబ్దమునకుఁ జంద్రికాపరిణయమునందు:—

ఉ. జంగమరోహణాద్రిసదృశంబులు తత్పురిఁ గల్గుభద్రసా
రంగవరేణ్యము ల్పయికి హస్తము లెంచుక సాఁచి యవ్వియ
ద్గాంగఝరంబు పీల్చి మఱి తద్వమథుప్రకరంబు దప్పి వా
యంగ నొసంగు రంగుగ నిజాఖ్య వహించినచాతకాళికిన్. 129

ద్రోణపర్వమునందు:—

ఉ. అంగదనాథు మ్రింగినవృకావలి దన్వెనుఁ జుట్టుకొన్న స
ర్వాంగములుం జలింప వెగడందుచు దిక్కులు చూచుచున్న సా.
రంగియ పోలె నుండెఁ గురురాజభవత్సుతుసేన భీష్ము నా
జిం గబళించి పాండవులు జృంభితవిక్రమలీలఁ బొల్చుటన్. (1-17) 130

3. ప్రాదియతులు : ఉపసర్గలు

శ్లో. ప్ర పరా ప్రతి ప ర్య త్య ధ్య భ్యవానూప సం స్వప,
ని వి ని ర్దు రుద ప్యాజిత్యుపసర్గా స్తు వింశతిః.

ప్ర, పరా, ప్రతి, పరి, అతి, అధి, అభి, అవ, అను, ఉప, సమ్, సు, అప, ని
వి, నిర్, దుర్, ఉత్, అపి, ఆఙ్, ఇవి యిరువదియును నుపసర్గలు.

వ. ప్రకారోపసర్గం బాది యగుటంజేసి ప్రాదు లనంబడును. 131

తే. ఆంధ్రమునకుఁ జేరని²పరాజపులు మూఁడు, గాక తక్కినయుపసర్గకములతలల
స్వరము లతికిన వాని కవ్వలను నిలుచునచ్చయిన వా ల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ.

తే. అబ్జయోని రజోగుణప్రాప్తిఁ దనరుఁ, బద్మనాభుఁడు సాత్త్వికప్రాప్తిఁ దనరు
రజతగిరిమందిరుఁడు తమఃప్రాప్తిఁ దనరు, ననఁగ నిబ్భంగిఁ బ్రాదుల కమరుయతులు.

వ. కడమయుపసర్గములకు అన్నిటికిన్నీ ఇటువలెనే రెండున్నూ జెల్లు నని తెలుసుకొనేది.

---

1. మున్నుగనేచి యపుడ. 2. పరా-ఆఙ్-అపి-పరాజపులు. (రా)

4. నిత్యసమాసవిశ్రాంతులు

తే. ఒక్కసమాసమున శబ్దయుగము గూడి, పదము లేర్పాటుగాఁ గానఁ బడని ప్రాణ
సంధులకు నిత్యసమాసవిశ్రాంతులును న,ఖండవిశ్రమములు నన రెండుఁ జెల్లు. 135

క. లోకంబునఁ గర్ణాటక, నాకోద్వీపాంతరీపనాస్తిపదార్థా
నేకానోన్యజనార్దన, నాకాదులు నిత్యసమాసము లండ్రు బుధుల్. 136

వ. ఆదిశబ్దముచేత మందారనారికేళశబ్దాదులు మఱిన్ని అనేకములు గలవు. 137

కర్ణాటకశబ్దమునకు రామాయణమునందు:—

శా. లాటీచందనచర్చ చోళ [1]మహిళాలావణ్యసామగ్రి క
ర్ణాటీగీతకళాసరస్వతి కళింగాంగనాపురీమల్లికా
వాటీమంజరి గౌళవామనయనావక్షోజహారాళి యై
పాటింపం దగు నీదుకీర్తి రథినీపాలాగ్రణీ సాహిణీ. (కిష్కిం. 826) 138

శ్రీనాథుని[2]వీథినాటకమునందు:—

మ. కుసుమం బద్దినచీరకొంగు వొలయం గ్రొవ్వారు[3]పాలిండ్లపైఁ
ద్రిసరంబుల్ వ్రేలుపార వేణి యవటూదేశంబుపై రాయఁగాఁ
బస నెవ్వాఁడొ యొకండు రాత్రి రతులం బల్గాసి గావించిన
న్వసివాళ్వాడుచు వచ్చుచున్నయది కర్ణాటాంగనం గంటిరే. 139

వ. వనౌకశబ్దమునకు;—వనే కాననే, ఓకః స్థాన మస్యేతి వనౌకాః. 140

అథర్వణాచార్యుల విరాటపర్వమునందు:—

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు వనౌకోధ్వజ మింద్రమకుట మర్దనతురగా
నీకము దివ్యశతాంగము, నాకవ్వడి కబ్బియున్న నరుఁడే మగుడో. 141

వ. దానియందు.

క. ఆకర్ణదురాలాపము, లాకర్ణింపఁగ నసహ్య మై ద్రోణునితో
నాకనదీసుతుఁ డనియె వనౌకోధ్వజ మెఱుఁగ వచ్చునరుఁ జూపి తగన్. 142

ద్వీపశబ్దమునకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

ఉ. ద్వీపులఁ ద్రుంచువిశ్వజగతీపతి యుత్తమశక్తిజాంబవ
ద్వీపమునందు గోవులకు నిమ్ముగఁ జేయుంటయుం బ్రసన్న యై
గోపతిధేను వన్యభునకుం దనవైభవ మిచ్చెఁ గాక యే
భూపతు లీవదాన్యగుణబుద్ధిఁ బ్రసిద్ధి వహించి రుర్వరన్. 7-65) 143

---

1. వనితా. 2. చూ. క్రీడాభిరామము. 36 పద్యము. పాఠభేదము లున్నవి. కుసుమం బెట్టిన...రాత్రి సురతప్రౌఢిం దమిం దేల్చినన్. (రా) 3. పాలిండ్ల.

నైషధమునందు:—

సీ. పా. ప్రతతనవద్వయద్వీపనానాజయ శ్రీవధూటీసమాశ్లిష్టభుజుఁడు. (1-44) 144

వ. అంతరీపప్రతీపశబ్దములకున్ను ఇటువలెనే. 145

నాస్తిపదమునకు శృంగారషష్ఠమునందు:—

సీ. గీ. తల్లియును దండ్రి దైవంబు తలఁప గురుఁడ
కాఁడె యితఁ డేమి చేసినఁ గనలఁ దగునె
నాస్తికాధమ యోరి యన్యాయవృత్తి
"నాస్తి తత్త్వం గురోః పర" మ్మనఁగ వినవె. 146

విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

శా. అనిష్టానిధి గేహసీమ నడురే యాలించిన న్స్త్రీయు నం
తేనాగేంద్రశయానుపుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం
ధానధ్యానము "నాస్తి శాకబహుతా, నాస్త్యుష్ణతా, నాస్త్యపూ
పో, నాస్త్యోదనసౌష్ఠవం చ, కృపయా భోక్తవ్య"[1]మన్పలుకన్. (1-84)

పదార్థశబ్దమునకు [2]సాంబవిలాసమునందు:—

తే. హాలికి సెదు రేఁగి సకలపదార్థములు ను, పాయనము వెట్టి నీముద్దుపట్టి జోడ
జాంబవంతునిదౌహిత్రు శౌరిపుత్రు సాంబు నొప్పించి బ్రతికించు సకలజనుల. 148

భాస్కరశతకమునందు:—

ఉ. దక్షత లేనియింటికిఁ బదార్థము వేఱొకచోటనుండి వే
లక్షలు వచ్చుచుండినఁ బళాయన మైచనుఁ గల్ల గాదు ప్ర
త్యక్షము వాగులు న్వఱద లన్నియు వచ్చిన నీరు నిల్చునే
యక్షయ మైనగండి దెగినట్టితటాకములోన భాస్కరా. 149

అనేకశబ్దమునకు విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

క. తునియలు తొమ్మిది యఁట పదు, నెనమండ్రఁట మోచువా రనేకపకిటికూ
ర్మనగాహు లేటిలావరు, లని తావక బాహు వొకటి యవని భరించెన్. (1-35) 150

కాళహస్తిమాహాత్మ్యమునందు:—

ఉ. తాను కుమారజంగమసుధాకరమాళియుఁ గూడి మాడి యిం
పైనరతిప్రసంగముల నర్ధనిమీలితనేత్రపద్మముల్
[3]మానని చుంబనం బలర [4]మాటలుసొక్కులు వీడి వీడిపో
నీవికపుంగిలింతలు ననేకవిలాసములుం జెలంగఁగాన్. (1-42) 151

---

1. మఱ బల్కులున్ (ప) 2. దీనికర్త చిత్రకవి వేంకటరమణకవి (రా).
3. మానిత (వా). 4. మాటలసొమ్ములు (అచ్చు).

కర్ణపర్వమునందు:—

ఉ. మ్రొగ్గెడువాహనంబులును మోములు ద్రెళ్ళఁగ బారువారలున్
డగ్గి తొలంగుసైనికు లనేకులు గప్పుఁబాటు చొప్పడన్
[1]మ్రగ్గసిడంబులుం గులము మాటికి నేటి[2]యెదిర్చి యొంటిమై
మ్రగ్గెడువారు నై కురుధరావరుసైన్యము రూపు మాయఁగాన్.(2-355) 152

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

చ. మలిచి పయోజకోశములమాడ్కి నొనర్చినపద్మరాగపుం
గలశపుటెల్లిడాల్ప్రమిడికంబులలో నపరంజియోడుబి
ల్లల నలవైజయంతముఁ జలంబున గెల్వఁగ దంశితంబులై
నిలిచినభంగి మాడువు లనేకము లుల్లసిలుం బురంబునన్. (1-52) 153

వ. ఆవాది అనంత అనంగ అనూరుశబ్దములు మొదలైన నఞ్ సమాసముల కన్నిటికిన్ని ఇటువలెనే రెండును జెప్పవచ్చును. 154

అన్యోన్యశబ్దమునకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

ఉ. ధన్యుఁడు విశ్వభూవిభుఁడు ధారుణి నేలఁగ భూజనంబు ల
న్యోన్యహితత్వసంపదల నొందిరి దంపతు లింపు నింప న
న్యోన్యసుఖానుకూలతల నోమిరి విప్రులు వెల్గొందు న
న్యోన్యసుపుష్టితుష్టికుశలాదుల నొందిరి నాఁడునాఁటికిన్. (7-68) 155

జనార్దనశబ్దమునకు:—

వ. జనా నర్దయతి సుఖయతీతి జనార్దనః. అర్ద గతౌ యాచనే చ. 'విష్వక్సేనో జనార్దన' ఇత్యమరః.

సాంబవిలాసమునందు:—

చ. శరధిసుతాకళత్ర నవసారసనేత్ర బలాంతకాదిని
ర్జరనుతనామ పాతకవిరామ విహంగమయాన చారుక
ర్బురపరిధాన పాండవవిరోధివిభంజన సిద్ధలాత్మ కా
యరుచిజితాభ్ర[3]ఖంజన జనార్దన కైటభదైత్యమర్దనా. 156

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. నగినగియేనియున్ న్యాయు జనార్దన యెన్నఁడు బొంకు పల్కమ
త్యగణితవిక్రమోరుబలధైర్యసమగ్రుల మట్లుగాక కా
లగతి దొలంగఁ ద్రోవఁగఁ దలం బగునే యగుఁగాక నీకు మె
చ్చుగ నిజప్రాణ మిచ్చెదము సుక్కమె చావున కాత్మ నేమిగున్. (1-397)

1. మొగ్గ...మాటికి (వ). 2. యదిర్చి. 3. భంజన (పూ.ము. 1859,1901).

వ. నాకశబ్దమునకు, న విద్యతే అకం దుఃఖ మత్రేతి నాకః. 'స్వ రవ్యయం స్వర్గనాక త్రిదివత్రిదశాలయా' ఇత్యమరః.

గౌరరాజుచాటుధార:—

ఉ. ప్రాకటదర్పులై సకలరాయని లక్కనృపాలు నాజిలోఁ
దాఁకువిరోధిసైన్యము ముదం బొదవ న్వరియింప వచ్చుచో
నాకన మెల్లఁ గ్రమ్మకొను నంచితదివ్యవిమానసంచర
న్నాకవిలాసినీచరణహంసకభూరిఝుణంఝుణధ్వనుల్. 158

విరాటపర్వమునందు:—

క. మును వెఱతు సేయ మీరలు, నను సేసినఁ గాని యనుడు నాకేశసుతుఁ
ధనురాచార్యుఁడు డెబ్బది, సునిశితబాణముల సేసెఁ జూపఱు వొగడన్.(5-124)

కావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

క. నీకరవాలము పాలై, నాఁకమున కేఁగి [1]రాజి న్నారాయణ యా
భూకాంతు లెట్టిచనవో? నాకవిటోత్తములఁ దూల నడఁతురు కడిమిన్. (7-66)

వ. నఞ్ సమాసశబ్దము లెన్నియున్నా అన్నిటికిన్ని ఇటువలెనే అని తెలుసుకోనేది.

విశ్వామిత్రశబ్దమునకు రంగనాథురామాయణమునందు:—

ద్వి. ఎక్కడా గురుఁడని యెఱుఁగనినీకునక్కటా గురుఁడు విశ్వామిత్రుఁ డయ్యె.161

రామాయణమునందు:—

మ. హరకోదండవిఖండనుండు జనకక్ష్మాధీశుజామాత భా
స్కరవంశాగ్రణి జానకీప్రియుఁడు విశ్వామిత్రయాగాహితా
సురసంహారి విరాధకాలుఁడు ఖరాసుధ్వంసి మారీచసం
హరుఁ డన్యప్రమదాపరాఙ్ముఖుఁ డయోధ్యానాయకుం డాదటన్. (నం. 263)

ఆపోశనశబ్దమునకుఁ జమత్కారరామాయణమునందు:—

క. ఓశశిముఖ లోపాముద్రేశుఁడు కలశభవుఁ డుండు నిట నతఁడు తపో
రాశి మహాత్ముఁడు మును హాపోశనముగఁ గొనియె సాగరాంబువు లెల్లన్. 163

శృంగారషష్ఠమునందు:—

సీ. గీ. తత్తరమున నాపోశన మెత్తఁ బోయి, భూసురుం డెత్తును త్తరాపోశనంబు.164

స్వాంతశబ్దమునకు శృంగారనైషధమునందు:—

గీ. అధికరోమకషాయితస్వాంతుఁ డైన, నరపతికి విన్నవింపను వాయవస్థ
హైత్యదోషాదయంబునఁ [2]బయస నైన, [3]జిహ్వకును బంచదారయుఁ జేదుగాదె.
(2-32)

1. రాజనారాయణ. 2. పరుసు. 3. జిహ్వకు.

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. స్వాంతము బాహుగర్వమున నంతము సాంద్రముగాఁగ శంకయా
వంతయు లేక కీచకుఁ డహంకృతి ముంగలినాగమంటపా
భ్యంతరసీమఁ జొచ్చి దరియంజని యారసి సెజ్జఁ గాంచి య
త్యంతముదావం బగుడు నందు రయంబునఁ గేలు సాఁపఁగాన్. (2-331) 166

ఏకాంతశబ్దమునకుఁ బారిజాతాపహరణమునందు:—

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణీ
కాంతగృహంబులోన శశికాంతశిలామయ వేదిమీఁద నే
కాంతమునందుఁ గొందఱు మృగాయతనేత్రలు గొల్వ జూద మ
త్యంతవినోదకేళి మెయి నాడుచు నుండఁగ నద్భుతంబుగాన్. (1-43) 167

ఆదిపర్వమునందు:—

సీ. గీ.[1] కామసుఖసంగములకు నేకాంతగృహముఁ, బోలిచిసోలిచియుధర్మార్థములకు నిదియ
యాస్పదంబన వర్గత్రయాపురమ్యులై నజనుల కెంతయు నొప్పు నప్పురంబు (8-74)

వ. సిద్ధాంతరాద్ధాంత లతాంత ప్రాంత నిశాంతాదిశబ్దముల కన్నిటికిన్ని ఇటువలె నే
కొందున్ను నడచును. 169

వ. నారాయణశబ్దమునకు, నారాః ఆపః అయనం స్థానమస్య నారాయణః 'విష్ణు
ర్నారాయణః కృష్ణః' ఇత్యమరః.

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. పాయక పాకశాసనికి భారతఘోరరణంబునందు నా
రాయణునట్లు [2]వానస ధరామరవంశవిభూషణుండు నా
రాయణభట్టు వాఙ్మయధురంధరుఁ డీకృతి కిష్టుఁడు న్సహా
ధ్యాయుఁడు నైనవాఁ డభిమతంబుగఁ దోడయి నిర్వహింపఁగాన్. (1-25) 170

వాతాయనశబ్దమునకుఁ జారుదేష్ణచరిత్రమునందు:—

గీ. అచ్చరలు నందనంబునఁ దెచ్చుకొనుసు, రాగసుమములు హర్మ్యవాతాయనముల
చెంతఁ గా లూఁది తత్పురస్త్రీల కొసఁగి, వేఁడికొనిపోవుదురు కప్రపీడియములు. 171

విరాటపర్వమునందు:—

సీ. పా. తరుణులుఁబతులువాతాయనమ్ములనల్లమలయువేఁబోకలటులయుపవహు (2-238)

ఉపాయనశబ్దమునకు సుదక్షిణాపరిణయమునందు:—

చ. వలఁ బడి యున్న జక్కవకవం బురుణింపుచు సన్నపైఁటలో
పల బిగిగుబ్బదోయి కనుపండువు సేయఁగ మోడ్పుఁ జేతు లా

1. కామసంభోగసుఖదేకాంతగృహముఁ, బోలి పొలిచియు......బంధు, లగు జనుల కెంతయు నొప్పునప్పురంబు. (అచ్చుప్రతిలోఁ బాఠాంతరము.) 2. దానును. (ని)

దలచు ఘటించి మ్రొక్కెడి పదంపడి మెల్లగ డాయఁ బోయి తో
య్యలి విరిబంతి దోయిట నుపాయన మాయన కిచ్చి యిట్లనున్. 173

అష్టమహిషీకల్యాణమునందు:—

ద్వి. ఇంతులమేల్బంతియిడిన సేవంతి, బంతి చేదోయి నుపాయన మిచ్చి. 174

రసాయనశబ్దమునకు ననంతుని ఛందమునందు:—

ఆ. నాస్తి యనక మహి ననంతసంపదలు నారాయణుం డొసంగు రమ్య మగుర
సాయనంబు బుధుల కతఁ డన నిత్యసమాసయతులు రెంటి నంటియుండు. (1-21)

జైమినిభారతమునందు:—

సీ. గీ. పుట్టిమాత్రంబె పిల్లలపుట్టిపేరు, పేరువలె: గాదు శారదాపీఠకంబు
వారిలోపలఁ బినవీరువాక్యసరణి, సరసులకు నెల్లఁ గర్ణరసాయనంబు. (1-22) 176

రామాయణశబ్దమునకు రాఘవపాండవీయమునందు:—

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుం [1]దిరం
బై యనవద్యతం బరఁగ నంధ్రవచస్స్థితి భారతంబు రా
మాయణమున్ రచించినమహాత్ముల నాత్మఁ దలంచెద న్జగ
ద్గేయుల నన్నపార్యుని [2]చిక్కన నెఱ్ఱన భాస్కరాఖ్యునిన్. (1-4) 177

జైమినిభారతమునందు:—

తే. మానిజప్రీతి మైనరామాయణంబు, స్వరలయగ్రామమూర్ఛనాసరణు లెఱిఁగి
గానశక్తులు మెఱసి సాత్వికరసపు, బాడిరాలాపముల ప్రసక్తముగ ముట్ట. (6-96)

వ. పరాయణ, పలాయన, బాదరాయణ, సాంఖ్యాయన, శాకటాయన, కాత్యాయన, వాత్స్యాయన, బోధాయన, దక్షిణోత్తరాయణాదిశబ్దములకున్ను ఇటువలెనే రెండున్ను గలవు. 179

మార్తాండశబ్దమునకు శృంగారషష్ఠమునందు:—

సీ. గీ. పలపదు భయంబు వా రెంతవార లైన, నట్టివారలు మన కగ్గ మైనవారు
వారు సిరయంబునకుఁ గాఁపు వచ్చువారలనుచు బుద్ధిగఁ జెప్పె మార్తాండసుతుఁడు.

ద్రోణపర్వమునందు:—

మ. ధరణీచక్రము దిర్దిరం దిరిగె మార్తాండుండు కుంభీభవ
త్కిరణుం డయ్యె [illegible]

1, పృథ్వై (వ.) 2. చిక్కసుధీమణి నెఱ్ఱనసత్కవిన్ (అచ్చుప్రతి.) తే. స్మిన్ను దిర్పున్ (వా); స్మిన్ను మ్రోసెన్. (వ)

ధరణుంతానము లోన గ్రక్కదలె [1]నుద్భ్రాంతంబులై యంబుధుల్
పొరలె న్గట్టులమీఁద బెట్టుపిడుగుల్ [2]మ్రోసె న్నితాంతధ్వనిన్. (5-377) 181

వ. బ్రహ్మాండాదిశబ్దములకును ఇటువలెనే అచ్చుహల్లును చెప్పఁదగును. 182

ఉపసర్గసంధికిఁ జంద్రికాపరిణయమునందు:—

ఉ. అంతట రుక్మబాహువసుధాధిపనందన యొక్కనాఁడు శు
ద్ధాంతగృహంబు వెల్వడి విహారరతిం జనుదెంచె నెచ్చెలుల్
చెంతలఁ గొల్వ గుంజదళిశింజితరంజితకుంజమంజుల
ప్రాంతగళత్పరాగపరతాంగజఘోటికిఁ బుష్పవాటికిన్. 183

కవిజనాశ్రయమునందు:—

ఉ. మానుగ విశ్రమాక్షరసమంచితమై స్వరమూఁడినం దదీ
యానుగుణాక్షరంబ కాని యైనను జెప్పఁగ నొప్పు నీక్రియన్
భానుసహప్రభాసి వృషభాధిపుఁ డన్నటు లర్థయుక్తమై
పూనిచో నఖండవడి పొల్పగు నాదికవిప్రణీతమై. (సం. 66) 184

వ. ద్వారశబ్దమునకు, ద్వే అరే పార్శ్వే యస్య తత్ ద్వారమ్. 'పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమ్' ఇతిసూత్రేణ ద్విశబ్దాంతస్య ఇకారలోపః. అకారాదేశః.

ఉ. వారక వారకామినులనర్తనచారుకుచోరుగేహముల్
గోరక కోరకోల్లసితకుంజములం జిగురాకుపానుపుల్
చేరక చేరకేరళకళింగకులింగనరేంద్రమందిర
ద్వారవిహారులై సిరుల నందక నందకపాణిఁ గొల్వరో. 185

హల్లులకు నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

ఉ. వారలు వారిభూరిపరివారముతోన విమాన మెక్కి రాఁ
గా రఘునందనుం డరిగి కాంచనతోరణ[3]చిత్రమై నవ
ద్వారనికాయ మైననిజపట్టణ ముత్సుకవృత్తిఁ జొచ్చె నిం
డారుముదంబున [4]స్ఫురతునాకృతి బాలికవృత్తిఁ గ్రాలఁగాన్. (1-84) 186

క్యజ్ ప్రత్యయాంతములు

వ. కుమారవ దాచరితా శక్తిః కుమారాయితశక్తిః. కుమారాయితయా శక్త్యా శాలత ఇతి కుమారాయితశక్తిశాలీ. కుమారసమానపరాక్రమద్యోతవా నిత్యర్థః.

---

1 సత్క్రాంతంబులై (ముద్దరాజు రామన్నకవిసంజీవని). 2 మ్రోసె న్నుహూఘోగ్రతన్; మఱికొన్ని పాఠభేదములును గలవు. 3 చిత్రమైన తద్ద్వార, చిత్రితోన్నతద్వార. 4. ధరతుఁ డాదృతిఁ జేసి బలిలఁ గ్రాలఁగాన్. ముద్రితపాఠము.

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. ఆయమ గర్వము న్విడిచి యన్నకుఁ బుద్ధి సేయ నిట్లు గాం
గేయభుజాశ్రయంబున నకృత్రిమవిరోధిమహాకృతై కుమా
రాయితశక్తిశాలి ధృతరాష్ట్రుఁడు రాజ్యము సేయుచుండె న
త్యాయతకీర్తిశోభితుఁ డనఘ హస్తిపురం బది రాజధానిగాన్. (5-6) 187

వ. ధ్రువ దాచరితా మూర్తి ర్యస్య తత్ ధ్రాయితమూర్తి శోభనమూర్తిమ తి యావత్, అయి మవి క్యజ్ ప్రత్యయాన్తః.

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. శ్రీయన గౌరి నాఁ బరఁగు [1]చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగురూపము దాల్చి "విష్ణురూ
పాయ నమ శ్శివాయ" యని పల్కెడుభక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత [2]నిష్ఠఁ దోల్పుపరతత్త్వము గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్. (1-1) 188

వ. ఈరెండుపద్యములయందున్న నన్నయ తిక్కనగార్లు కుమారభద్రశబ్దములు క్యజ్ ప్రత్యయాంతములు చేసి సంయుక్తవిశ్రాంతులుగాను ప్రయోగించిరి. అది గమక కొంద ఱారెండుశబ్దములమీఁదనున్న, ఆకారము లున్నవి నిత్యసమాసవిశ్రాంతు లని భ్రమయుదురు. శబ్దసూత్రమువలన వానికే వర్ణములు వచ్చునవి గాని అనులోపల అత్తులు లేవు.

5. దేశ్యనిత్యసమాసవిశ్రాంతులు

తే. శబ్దశాసనముఖకవీశ్వరకృతప్ర, బంధములలక్ష్యములఁ గనుపట్టుకతన
దేశ్యనిత్యసమాససంధిఁ జొనఁగు, వడి స్వరం బైన వ్యంజనవర్ణ మైన. 190

క. రూపఱఁ బొపఱఁ బెల్లఱ, వేపఱచుట క్రిక్కిఱియుట విఱఁ గ్రొవ్వుటయుం
జాపఱి యుక్కఱి మొదలుగ, జ్ఞాపతి నవి దేశ్యనిత్యసమసపదముల్. 191

వ. కొందఱు వీనిపేరే దేశ్యాఖండములున్న అందురు. 192

అనంతునిఛందమునందు:—(పేజీ 61.)

తే. [3]అట నసంగను దోర్బట కర్త మైన, సంధి నిత్యసమాసోక్తి జరుగుఁ గొంత
సమరవీరుల పెల్ల మక్కళ వధించె, భీముఁడును రావణుని చేపఱచె నసఁగ. 193

ఆరణ్యపర్వమునందు:—(6134 5)

క. ఎఱకల [illegible] మ. [4]తెఱఁగు [illegible]

1 చెల్వం [illegible] నవ్వు పెద్ది. 3 అటయనసంగను (శ) 4 తెలుఁగున వైర యము తెల్లయ పటికి తెలుఁగు తెలుయ రయము తెలియ. శ. ర. పాఠము.

ట్టుఱుము జలధరముక్రియ నుక్కఱఁ దద్వనమెల్ల నద్రువ న్నార్చుచుఁ గడిమిన్.

యుద్ధకాండమునందు:—

చ. ఎఱిఁగియుఁ ఱింగి ము న్నతఁడె యొగ్గొనరించినదానికై కదా
చెఱఁ గొని వచ్చితిం బిదప సీత వృథాశ్రఘ లింక నేల దం
క్షుఱ ల్రతు కింత తీయక ఖరాదులచావున కేమి చింత నీ
మఱఁదలిబన్న మేపగిది మానిని యీఁగుదు సంధిఁ జేసినన్. (784) 195

వసిష్ఠరామాయణమునందు:—

ఉత్సాహ. మఱియుఁ బెక్కుయోనులందు మహితచిత్రగతులఁ బెం
పఱ జనించి దుఃఖభాజియై చరించి వెండియున్
వఱలువిప్రవరునియింట వాసుదేవుఁ డనఁగఁ దా
నెఱుక గలిగి పుట్టె వేల్పుటేటితీరభూములన్. (3-24) 196

విరాటపర్వమునందు:—

చ. చిఱునగ వొప్ప గాండివము చెచ్చెర సజ్యముఁ జేసి సేన లు
క్కఱ రథసంఘమై నదరఁ గవ్వడి ద్రోణియు [1]సిడంబు య
త్తఱిఁ దఱుమంగ నస్త్రములు దండిడఁ దారొక్కని ముందుముందఱఁ జి
చ్చఱపిడుగు ల్వడిం దొరఁగుచాడ్పున సంబరవీథి నుగ్రమై. (5-143) 197

లక్షణసారసంగ్రహమునందు:—

తే. అచ్చవాల్గునదేశీయ మనియెడి వడి యొన్నరొక్కకచోట గ్రిక్కఱిసెఁ గృతుల
పరపలక్షణకవులు గ్రచ్చఱనొనర్పఁ దంజితాసురసముదాయ యాంబనేయ. 198

నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

చ. ఎఱుఁగవు గాక భోగముల కెల్లను నెచ్చెలి [2]జవ్వనంబు య
త్తఱి నడి వోవ కుండ నుచితంబుగ జక్కవదోయిఁ బోలి క్రి
క్కిఱిసిన చిన్నిచన్నుఁగవ [illegible] పెనలారఁగ కాంతుశిక్షమ
న్నఱయుపరోవరంబున నవారణకేళి రమించు కోమలీ. (5-14) 199

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. ఎఱిఁగితి నిన్ను నేను బలభేదుఁ డ నీవు జగత్త్రయంబు గ్ర
చ్చఱ భవదీయరక్షణము[3]నొంద వెలుంగుచునుండు నట్టి
న్నెఱుఁగుగ నేను పేదుకొన నుత్తఁ గాక మెఱింగి నన్ను ద
క్కఱపడి నీవు పోడుటిది కరము [illegible] (7-367) 200

1. సిడము వోక. పూ. ము. 2. జవ్వనంబు నిత్తలు. 3. లక్ష. 4. [illegible]

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

చ. కలి యగునంతకు న్నృపుడ దగ్రత నైచుట నీతి నీవు నా
కఱపినయట్లు సేయుము తగం జని యాతనిఁ గాంచి [1]నన్ను నా
తెఱఁగున నైనఁ బొందఁగ మదిం గలదేనియు నింత యేల క్ర
చ్చఱ మునివర్గవాహకుఁడవై చనుదెమ్ము మంతఁ దీఁటెదున్. (1-176) 201

... ...

ఉ. నన్నయముఖ్యసత్కవిజనంబులకావ్యములందు లేఖకుల్
గొన్నియెడం బాఠకాధములు గొన్నియెడం బొకడఁ బెట్టఁ దప్పులై
యున్నెడఁ గాంచి జానపదు లోడక దిద్దినతప్పుత్రోవ లె
ల్లన్నిజ మంచుఁ గైకొనిన లక్షణవేత్తలు సమ్మతింతురే. 202

వ. అది యెట్లనిన సులక్షణసారంబునందు లింగమకుంటతిమ్మన వ్రాసినయప్రశస్తంబు
లగులక్ష్యంబులకు నాశ్చర్యంబు నొంది బహుపుస్తకంబులు నిరీక్షించి దానినెల్లను
బ్రక్షిప్తంబులుగా నెఱింగినవాఁడనై లక్షణవంతంబు లగుపురాతనకవిప్రోక్తం
బులు వివరించెద. 203

ఆదిపర్వమునందు:—

క. నావచనమున నసత్యము, గావించుట నీకు గొంతి కడు నెయ్యమునన్
నీవడిగినయాయర్థము, ప్రూవె మనంబున [2]దలంతు సుందరి యెపుడున్. (5-135)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. తమతండ్రిభంగి నీకును, సముచితముగ భక్తిఁ జేసి సజ్జనుతమా
ర్గమునను [3]జరియింపంగా, నమలమతీ కన్నకొడుకు లట్లరయఁ జనున్. (2-74)

ఆనుశాసనికపర్వమునందు:—

క. అతిథి నిజుఁ గోరనేనియు, [4]నతిఁ గింకిరిపడక యోలమ్మాస పడక నీ
పతనికిఁ బ్రియంబు సలుపుము, పతికిం బతిపనుపు సేయఁ జను నెల్లవియున్. (1-68)

రామాయణమునందు:—

ఉ. అన్నవు తండ్రియట్ల విను మంతియ కాదట మీఁద రాజ వే.
మున్నఁ గొఱంత లేదు [5]మణిహారము లాదిగఁ బెక్కు కానుక
ల్మున్నగ సీత నిచ్చి జనలోకపతిం గని మమ్ముఁ బ్రోవు మీ
పన్నపుకార్యము ల్వలదు సంధియ మేలగు గాక తక్కినన్. (యు. 142) 207

---

1. నిన్ను (వా. ప.) 2. తలంచుచుందును నెపుడున్. 3. జరియింపఁగనమ, లమతీ నీకన్నకొడుకు. 4. మతి. 5. మణిమందన ముఖ్యము లైన కానుకల్ ...ఇవి యఖండపడిగల ప్రాచీన పాఠములు (రా.)

మఱియు, దానియందే:—

ఉ. ఓకపివీరులార సుగుణోదధి నీరఘురాము సర్వలో
కైకశరణ్యుని [1]గొలువ నిప్పుడు వచ్చితి నొండు గాదు నా
రాక మహాపరాధి యగురావణుతమ్ముఁడ నే విభీషణా
ఖ్యుఁడ వీరు నాసచివు లర్కకులాగ్రణితోడఁ జెప్పరే. (యు. 165) 208

దేవకీనందనశతకమునందు:—

మ. చతురంభోధిపరీతభూవలయ[2]రాజన్యాళికోటీరరం
జితమాణిక్యవిరాజితచ్చరణరాజీవుండు ధర్మాత్మజుం
డతికార్పణ్యముతోడ మత్స్యపతిఁ దా నాసింపఁడే [3]నీదుశా
శ్వతకారుణ్యము గల్గునంతకును గృష్ణా దేవకీనందనా. 209

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. ఉరమున రెండు గన్నులు పృథూదరదేశమునందు నోరు ప్ర
స్ఫురితభుజద్వయంబును [4]సముజ్జ్వలదున్నతభావముం గరం
బరుదుగ నుగ్రమైనవికృతాకృతితోడ నశేషసత్త్వ[5]సం
హరుఁ డగుచున్నవాని దివిజారిఁ గబంధుని గాంచి రచ్చటన్. (6-357) 210

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

చ. అని మది నిశ్చయించి తగ నందఱఁ బిల్వఁగఁ బంచి వారితో
ననిచినమాటలాడి వినయంబునఁ బ్రార్థన చేసి మీరు మా
కొనరినసైన్యము ల్పదునొకొంటికిఁ బ్రాభవ మాచరింపఁ జొ
చ్చిన సకలంబు నొప్పు నభిషేకముఁ గైకొనుఁ డుత్సవంబునన్. (4-140) 211

వ. దీని మూఁడవపాదంబునందు "పదునొకొంటికి" నని యున్నచోట సంధిగూర్చి స్వరప్రధానవడిగాను సోమయాజులు ప్రయోగించినారు. ఇది తెలియక కొందఱు మూఢులు దేశ్యనిత్యసమాసవడి యని యనుకొందురు. 212

6. నిత్యయతులు

క. ఏని యనునాంధ్రశబ్దముతో నలికినపూర్వపదము తుదివ్రాలుకి న
చ్చైనను వ్యంజనవర్ణం, బైన రచింపుదురు నిత్యయతు లనుచుఁ గవుల్. 213

శేషధర్మములయందు:—

క. మెట్టఁడు నారకమార్గం, బెట్టిమహాక్రూరకర్ముఁ డేనియుఁ దుద ని
ట్టట్టనక నమ్మనంబున, నెట్టన హరి దలఁపు గలిగెనేని మహాత్మా. 214

1 గొలువఁగా నిటవచ్చితి (రా). 2 రాజానీక (రా). 3 తావకాయత (ప).
4 ఁగులభూమిధరోన్నత (పాఠాంతరము). 5 ఘస్మరుఁడగు (రా).

7. రాగమసంధివళులు

తే. ఆ లకారదంబు మొదలను రాగమంబు, వచ్చుసంధికి నుభయంబు వళికిఁ జెల్లు
నలిన జవరాలు బాలెంతరాలు ముద్దరాలు ధర్మాత్మురా లన రాజసాని. 215

మనుచరిత్రమునందు:—

ఉ. ఇంతలు కన్ను లుండఁ దెరు వెవ్వరి వేఁడెదు భూసురేంద్ర యే
కాంతమునందు నున్నజవరాండ్ర నెపం బిడి పల్కరించులా
గింతియె కాక నీ వెఱుఁగవే మును వచ్చినత్రోవ చొప్పు నీ
కింత భయంబు లే కడుగ నొల్లద మైలిమె మాట లేటికిన్. (2-41) 216

చారుదేష్ణచరిత్రమునందు:—

క. కాలల వేలుపుజవరాలో యచ్చరయొ కిన్నరవధూమణియో
వ్యాళాంగనయో కాకీ, భూలోకస్త్రీల కిట్టిపొంకము గలదే. 217

8. విభాగవళులు

క. తులసీభూషణ సంఖ్యకుఁ, దెలుఁగునఁ బరిమాణసంజ్ఞ దేటపఱుచు ప
ట్టుల నేసి యనుపదమునకు, వలను విభాగవడి యనఁగ వచ్చును వల్లున్. 218

కాశీఖండమునందు:—(2-104)

తే. అప్పటికి నియ్యకొంటిఁ గా కంబుజాక్షి, ఋషులపాలిటివే యింతలేసిపనులు
కొఱుక కాఁబోదు నాఁబోదు గ్రమ్ములాడ, నడిమి యూఁ బెయ్యదెస వచ్చె నాకుఁ జాడ.

కావ్యచింతామణియందు:—

ఆ. కృష్ణుఁ డిచ్చె నాలుగేసిచీరలు కూర్మి, నింతులకును నాలుగేసిమణులు
త్రివిలోద దోసెఁ డేసిమాడలు కడు, నింపెసంగ గంపెఁడేసి పొమ్ము. 220

9. నామాఖండవిశ్రమములు

ఆ. అప్ప అయ్య అన్న [1]అర నవ్వ అమ్మక్క, ఆయి యనుపదంబు లదుకుసంధు
లుభయమునకుఁ జెల్లుచుండు నామాఖండ, వళు లనంగ నూఁదఁబడక యైన. 221

అప్ప యనుటకు నందితిమ్మన చాటుధార:—

క. ఇప్పటిదాతల సరిగాఁ, జెప్పకురా భట్టకర్ణశిబిఖేచరులన్
జెప్పుము మూర్తిఘనునివెం, కప్పను దానమున నిర్భయంబున సభలన్. 222

1 అరను (వా) అరసన్ - తమిళశబ్దము రా జని యర్థము (రా).

మాళిక్కి భాస్కరుని చాటుధార:—

క. అప్పు లిడునతఁడు ఘనుఁడా, యప్పు డొసఁగి మరలఁ గొనునాతఁడు రాజా
చెప్పఁగ వలె సాహిణిమా, ర్తప్పను దానమున ఘనుఁడు రాజా నటంచున్. 223

అన్న యనుటకు పొట్టూరిగోపన:—

క. అన్నలుఁడు రూపమున సిరి, యన్న కళాయుక్తి ధరతునన్న కరుణచే
నన్నసముద్రపుపెదచి, న్నన్నకుమారుండు వెంగళామాత్యుఁ డిలన్. 224

తెనాలి రామలింగము:—

క. చిన్నన్న ద్విపద కెఱుఁగును, బన్నగఁ బెదతిరుమలయ్య పదమున కెఱుఁగు
న్మి న్నంది మొనసె నరసిం, గన్నకవిత్వంబు పద్యగద్యశ్రేణిన్. 225

తేఁబలుకుటకు సింహాసనద్వాత్రింశికయందు:—

చ. అనఘుఁడు సింగనార్యునకు నబ్బయ గోపయమంత్రి చిక్కనా
ర్యనయును గల్గి రాత్మజులు ర్గాములు మువ్వురు దోఁచినట్లు పెం
పున వెలయంగ నబ్బయకుఁ బుత్త్రులు పుట్టిరి రామరాజుఁ గే
స్తనయును బాచిరాజు గుణస్తుంగుఁడు లింగనయుం గ్రమంబునన్. 226

అయ్య అనుటకు:—

... ...

కాశీఖండమునందు:—

సీ. గీ. నైషధాదిమహాప్రబంధములు పెక్కు, సెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడ వనఘ
యిపుడు సెప్పఁదొడంగిన యీప్రబంధ, మంకితము సేయఁ వీరభద్రయ్య పేర. 227
(11-3)

ఊఁదఁబడక ఉన్నందునకు ననంతునిఛందమునందు:—

తే. ఒరుల నమ్మయ్య యనుచోట నూఁదఁబడక
ద్వివిధ మగుఁ బ్రభునామాంతవిరమణంబు
మహి నయోధ్యకు రాజు రామయ యనంగ
నతనిపట్టంపుదేవి సీతమ యనంగ. (1-120) 228

రుక్మాంగదచరిత్రమునందు:—

ద్వి. శ్రీకరగుణసాంద్ర చిరయశోరుంద్ర
ఆకారచంద్ర రామయభాస్కరేంద్ర. 229

---

1. పట్నంపు (వా)

అరసు అనుటకు ఆంధ్రకవిపితామహుఁడు:—

క. చేపట్టిన ధ్రువు లగుదురు, కోపించిన రంభఁ గూడుకొందురు జగతిన్
స్థాపింపఁ బోదుపఁ జాలని, భూపాలురు సాల్వకోన మరుసున కెనయే. 230

పలకలూరిగోపన:—

అ. గోలకొండమలక గోవుల భక్షించుఁ, గొండవీటివిప్రకులము నెల్ల
బాచమురుసు చేరి భక్షింపుచున్నాఁడు, మలక మేలొ బాచమరుసు మేలొ. 231

అవ్వ అనుటకు:—

... ...

అమ్మ యనుటకు ఈవని పెద్దిరాజు రామరాజు చాటుధార:—

క. ఇమ్మహిలో మహనీయుగు, నమ్ముల నీపాటి గలరె నానావిధదే
శమ్ముల శ్రీరామునిసీ, తమ్మా మాయమ్మ నిత్యమార్గము లిమ్మా. 232

క. ఇమ్మా మదభీష్టంబులు, కొమ్మా మామ్రొక్కు లెల్ల గురుమతితో మా
యమ్మా రఘునందనుసీ, తమ్మా సౌభాగ్యసిద్ధిదాయిని వమ్మా. 233

అక్క యనుటకు, చాటుధార:—

క. ఇక్కలియుగశక్తులలో లెక్కింపకు భట్ట శంక లేక ధరిత్రిన్
మిక్కిలి మల్లేశునియం బక్కకు సరివేల్పు గలదె యవనీస్థలిలోన్. 234

క. చొక్కపు శ్రీగిరినిలయుని, మక్కువ మదిలో నెంచి మనుజులఁ బ్రోవన్
దిక్కయి నిల్చినమాయం బక్కకు సరిగలదె సకలభాగ్యస్ఫురణన్. 235

ఆయి యనుటకు రావపూడి వెంకటయ్య చాటుధార:—

క. వ్యాయామజనితమాయో, పాయసమస్తాఘములు నివారణ మగు దు
ష్కాయంబు పూత మగు గంగాయిని కొడగన్నఁ దాన మాడినమాత్రన్. 236

వణుకూరి గుర్వరాజు శమంతకమణి చరిత్రమునందు:—

ఉ. కాయవచోమనస్స్థలనకల్పితదోషము లెల్లఁ బాయఁగా
నాయెదలోన నిత్యము సనాతనధర్మముఁ బూని యర్మిలిన్
బాయక కొల్తు రామనరపాలనిరంతరసౌఖ్యదాయి సీ
తాయి సమస్తశోధనవిధాయి [1]మహాత్ఫలసిద్ధిదాయిఁగన్. 237

1. 'మహాఫలసిద్ధి' అనియుండవలెను. లేకున్న 'మహాతాం ఫలసిద్ధిః' అని షష్ఠీ సమాసము చేసికొనియైనఁ దృప్తిఁ జెందనగును. (ప్రా. ము.)

10. పంచమీవిభక్తివిరామము

ఆ. కర్మమంబుఁ జేయుకతనని బంచమి [1]నన్న, నంటె నమవిభక్తు లడుగుసంధి
తెలుఁగుఁ గృతులఁ బంచమీవిభక్తివిరామ, మనఁగ నచ్చునకును హల్లునకును. 238

చమత్కారరామాయణమునందు:—

క. నిన్నుఁ దెలుఁ గొన్న హైహయు, గన్నన్ దోర్వీర్య మెక్కు డగుభార్గవు నీ
ల న్నిర్జించినరాముని, గన్నను శూరుండు ముజ్జగంబులఁ గలఁడే. 239

ఆదిపర్వమునందు:—

చ. వితతమఖప్రయోగవిధివిత్తము లుత్తమధీయుతు ల్జగ
న్నుతగుణమహితపోధను లనుగ్రహనిగ్రహశక్తియుక్తు లీ
క్రతువున ఋత్విజు ల్కమలగర్భసమానులు పూర్వదిక్పతి
క్రతువున యాజకోత్తములకంటెఁ బ్రసిద్ధులు సర్వవిద్యలన్. (2-227) 240

11. కాకుస్వరవళులు

క. పలుకులకలఁ గలవ్రాలకు, వల నగుచోఁ బ్లుతము నిలిపి వానికి రెండున్
వళులుగఁ జెప్పిన: గావ్యంబుల నది కాకుస్వరంబుఁ బ్లుతవళియు నగున్. 241

ఆ. ఏకమాత్ర హ్రస్వ మినుమడించిన దీర్ఘ, మయ్యె మూఁడుమాత్రలయినఁ బ్లుతము
భీతిశోకతర్కగీతదూరాహ్వాన, నాశయార్థములను జరుగుఁ బ్లుతము. 242

భీతిప్లుతమునకు భాస్కరునిరామాయణమునందు:—

ఉ. ఏ జనకాత్మజ న్దశరథేశ్వరకోడల రామభార్యఁ బం
క్తోజనుఁగార యద్దెదరొ సురలార సురారి కంచు నం
భోజదళాక్షి శైలవనభూములు దాఁటుచు భీతి నేఁగుచో
నీజలరాశిఁ జూచి మది నెంత దలంకెనొ యేమి సేయునున్. (యు. 41) 243

మనుచరిత్రమునందు:—

ఉ. ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిఁ జరించె దోట లే
కివ్వనభూమి భూసురుఁడ నేఁ బ్రవరాఖ్యుఁడఁ ద్రోవ దప్పితిం
గ్రొవ్వున నిన్న గాఁ గ్రమునకుం జనుదెంచి పురంబుఁ జేర నిం
కెవ్విధిఁ గాంతుఁ జెప్పఁ గదవే తెరు వేది శుభంబు నీ కగున్. (అ. 2-39) 244

శోకప్లుతమునకు రామాయణమునందు:—

శా. అన్నా లక్ష్మణ నిన్నుఁ బుణ్యనిధి నే నజ్ఞాన నై పల్కితి
న్నన్నా పాపము వచ్చి ముట్టుకొనియె న్నాపాలిదైవంబ వై

1. కన్న, కంటె (వా).

యిన్నిచుం బరిమార్ప వేఁగ బలు లేవే నన్ను రక్షింపు మి
యన్నం గ్రక్కునఁ జీరవే యరుగవే యత్యుగ్రశీఘ్రంబునన్. (అర. 2-111)

తర్కప్లుతమునకు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు:—

శా. ఓరీ రాజకులాధమా నృపులు లేరో వేఁట రారో మద
క్రూరాభీలమృగావళిం దునుమరో ఘోరాటవు ల్లేవొ నా
యారామంబు గలంచి జంతుతతి మాయం జేసి యస్మత్కుమా
రీరత్నంబులు వేఁడ వచ్చినను వారి న్నొంచినా వేమిరా. (2-147) 246

శాంతిపర్వమునందు:—

మ. అనుమానింపక తోఁడబుట్టుల సెకా ద్రాటున్న తూఁటాడె సొం
దును గ్రొన్నెత్తురు లేము లై పటువ నిర్దుర్గ దుర్గరక్ దైత్యుల్
ముసు లవ్వీరు భజింపరో క్రతువు లామోదంబుతో నమ్మహా
త్మునిఁ జేయింపరొ యూర్ధ్వలోక మది కాదో నాక మూహింపుమా. (1-287)

రంగనాథునిరామాయణమునందు:—

ద్వి. ఆట్టినామీఁద సీతా యలిగెదవు, పట్టి చెట్టలు వావి పాలు వై చెదవు. 248

ఆనుశాసనికపర్వమునందు:—

ఉ. అనరనాయకుం డొకమహాధ్వర మెంతయు వేడ్కఁ జేయఁగాఁ
బూన మహీసురావలికిఁ బూజ యొనర్పఁగఁ దాను బ్రాహ్మణుం
డై నయ మారఁగా ననఘుఁ డాతనిపాలికి వచ్చి నాకు నీ
వై నృప నీదుపుత్రిఁ గృప యేర్పడ దానముగాఁగ నావుడున్. (1-53) 249

దూరాహ్వానప్లుతము:—

తే. ఆదితేయార్చితాంఘ్రిపద్మా యనంగ, ద్వారకాపురమధ్యసద్మా యనంగ
నసురకులవైరివీరులారా యనంగ, రసికచిత్తాబ్జవాసులారా యనంగ. 250

కళాపూర్ణోదయమునందు:—

మ. అకటా యేమని దూరుదాన నిను నాథా వేగుజా మయ్యెఁ బొం
దికగాఁ బాదము లొత్త ర మ్మనుట గానీ యొంటి యేమో కదా
నికటక్షోణికిఁ జేర ర మ్మనుట గానీ కొంత సెయ్యంపువా
నికతోఁ గన్నుల విచ్చి చూచుటయు కానీ లే దొకింతేనియున్. (4-112) 251

సంశయప్లుతము:—

ఆ. హరి యనంగ నాఁడు నిన్నుఁ గంటి న,ద్దంచెఁ గృష్ణుఁ డీకఁడా యశోద
కెంతభాగ్య మబ్బెనైతోటి నాఁటిపి, నెలఁత కట్టు గలుగునే తలంపు. 252

రామాభ్యుదయమునందు:—

సుగంధి. అంగనాలలామఁ గానవా లతాకుడుంగమా
తుంగమా భుజంగమా పతంగమా కురంగమా
లుంగమా లవంగమాతులుంగమాధవీనట
ద్భృంగమా పటీరమా కరీరమా సమీరమా. (5-239) 253

విజయసేనమునందు:—

ఉ. వల్లభుఁ డేఁగు దుర్లభుఁడు వానిదెసం దగు లాఁది యిమ్మెయిన్
దల్లడ మంద నేల యుచితస్థితికి న్ననుఁ బాఁపఁ జూచినన్
దల్లియు బంధులోకమును దండ్రియు నే మనువా రెఱింగి రే
న్నుల్లమ యిట్లు నీకుఁ దగునో తగదో పరికించి చూడుమా. 254

రామాయణమునందు:—

క. జనకజకు సుమిత్రానం, దనునకుఁ బ్రణమిల్లి సముచితస్థితి దర్భా
సనముల నుండఁగ రఘుపతి, యనుజన్ముల జూచి సేమమా [1]జనపతికిన్. (అర.258)

12. ప్లుతయుగవిశ్రామములు

క. ఆ మేవర్ణము లైనను, తన్మండలమునను బ్రాణమైత్రి గలిగినన్
దామోదర ప్లుతయుగవి, శ్రామము లనఁగాఁ బ్లుతాక్షరద్వయ మమరున్. 256

వజ్రపంజరశతకమునందు:—

ఉ. శ్రీగజగామినీమణిని సీతను గా నిరపాయిఁగాఁ ద్రిలో
కీగృహమేధిఁగా గరుడకేతనుఁగా భవరోగవైద్యుఁగా
నాగురువాన నిన్నె మది నమ్మితి వేఱొకవేల్పుఁ గొల్వ నీ
వే గతి కావవే రఘుపతీ శరణాగతవజ్రపంజరా. 257

ఈపంద్రెండును నుభయవళిభేదంబులు.

ఇంకం బ్రాసయతు లెట్టి వనిన:—

ప్రాసయతులు

సీ. గీతముల సీసములను బం క్తములను, విరతి విడనాడి యొక్కొక్కచరణమునను
రెంటికిని బ్రాసవర్ణంబు నంటఁ బలుకఁ, బ్రాసవిశ్రాంతు లంద్రు కల్పముల వాని.

ఆ. దేవకీకుమార గోవర్ధనోద్ధార, తోయజాక్ష పాండవేయపక్ష
ఘనవినీలగాత్ర మునిజనస్తుతిపాత్ర, యదుకులాబ్ధిసోమ కదనభీమ. 259

అగ్రాహ్యవిరామంబులు:—

ఆ. వికటకవులు కొన్నివింతలు [2]కల్పించి, కవిజనాశ్రయమునఁ గలిపినారు

---

1. రాజునకున్. 2. గల్పించి (వ్రా. ము.)

వానిఁ గైకొనంగ వల దప్రయుక్తంబు, లేల సెప్పు భీముఁ డెఱిఁగియుండి. 260

వ. అవి యెవ్వి యనిన. 261

క. వెలయఁ గకారాదులు ఘూ, కలమున సైదైదువళులు దామగు ననుచున్
లలనామదనుఁడు రేచన, నలినభవనిభుండు గుణవతంసుఁడు చెప్పెన్. 262

వ. ఈపద్యములోఁ జెప్పినయయిదువర్గములయందును మొదలివర్ణములు నాల్గింటికి వర్గ వళ్లు గనుకఁ జెల్లుబడి. యవి యనిన్ని దాపలఁ బూర్ణబిందువు లేకుంటేను నను నాసికములకు జెల్లవు. అబిందువు లున్నట్లాయెనా బిందుయతులు గనుక అవిన్ని చెల్లును. ఈభేదము చెప్పనందుచేత నీపద్య మగ్రాహ్యము. 263

అగ్రాహ్యసంబంధవళులు

క. దదలకు భేదము లెంచక, వడియును బ్రాసంబు నిలువ వచ్చును గృతులం
దది యె ట్లన్నను శ్రీహరి, దొడిబడి దానవులఁ జంప[1]దులి యాయె ననన్. 264

వ. ఈచెప్పినదడలకు పదాదినున్న చతుర్థవర్గసరళము ఆదేశమై వచ్చునప్పుడు ఆదేశ యతిగాఁ జెప్పవచ్చును. ఆన్ని గాక అరెంటికిన్ని దాపలించి సొఱుసున్న లున్నప్పు డనుస్వారసంబంధయతులు గనుక అటువలెను జెప్పవచ్చును. అది గలుగఁజెప్ప లేదు గనుక ఇదిన్ని సమ్మతము గాదు. 265

అగ్రాహ్యవర్ణచతుష్టయవళులు

క. యరలవ లకునీనాల్గును, వరుసం దమలోన వళ్లు రయమునఁ జెల్లున్
ధర శషసహావర్ణంబులు, సరవి నొకటి కొకటి చెల్లు మారినిభ రేచా. 266

వ. ఈమొదలను జెప్పినయరలవలకు నాల్గింటికిన్ని చెల్లుబడి గాదు. శషసహాలలోపలను తొలుకటివిమూఁడున్ను ఊష్మక్రాంతులు గనుక చెల్లును. వానికి హకారము చెల్లదు. ఇది తెలియక చెప్పినకతంబున ఇదిన్ని అప్రయుక్తమే అయెను. 267

అగ్రాహ్యభేదవర్గయతులు

క. ధరఁ బఫబభమాక్షరములు, వరుసవడి నిమ్మెయుగూడ వాతోఁ జెల్లున్
సరి సంభావన వడి యన, మరుదీమము లేమ కీరవాణి యనంగన్. 268

వ. పంచమవర్గాక్షరము లైదింటిలో నున్న పబల కభేదయతి గనుకనున్ను ప్రథమ ద్వితీయ చతుర్థవర్ణములు వకారమునకు అభేదవర్గయతులు గనుకను అవిన్ని నిలుచును. మకారము నడవదు. ఇది విచారించక చెప్పినాఁడు గనుక నిదిన్ని అబద్ధ మని తెలిసికొనేది. 269

1. ధులి (పాఠాంతరము)

తే. భరితభువనార్ణవంబులో బ్రంత సరియొ, రమ్యమణిరాజరాజులో లక్క సరియొ
లలితవీణారవంబులో ఘక్క సరియొ, యనఁగఁ జెల్లు నభేదాఖ్య నమరువళ్లు. 270

వ. ఈయూఁటిలోపలనున్న భకార వకారములకు నభేదవర్గవిరతి గనుక ప్రయోగింప వచ్చును. లవర్ణ ళవర్ణములకు నభేదవర్గయతులున్న గావు; గనుక ప్రయోగించరాదు. రేఫమునకున్ను లకారమునకున్ను గ్రాహ్యంబు గాదు. వానికిన్ని లక్షణవిలాసమువారు తెలియక *కొన్ని యుదాహరణంబులు వ్రాసినారు. అవియును వివరించెద. 271

శృంగారనైషధమునందు:—

క. కైలాటరాయ యభినవ,లీలామకరాంక చళిద్రరేఖాంకురచూ
డాలంకారపదాంబురు, హాలింగితముఖతనిర్మలాంతఃకరణా. (1-110) 272

రామాయణమునందు:—

క. దానవసుందరు లత్తఱి, జానకి నందలముమీఁద సమ్మద మొదవం
గానిలుప శారదాభ్రవిలీనత నేపారుచంద్రరేఖయు పోలెన్. (యు. 2323) 273

వ. సంస్కృతమునందు రేఖా లేఖాశబ్దములు రెండున్ను గలవు గనుక ఈరెండుపద్యముల యందున్ను చెప్పిన రేఖాశబ్దము మొదల తృతీయాంతస్థ మని యెఱుఁగునది. 274

హరిశ్చంద్రనికథయందు:—

ద్వి. చీఁకటి విరియించుఁ జిలువవ్వ పసిఁడి, రేకులతో గదిరించు చెక్కులును. 275

వ. కొందఱు 'రేకులతో మురాళించుచెక్కులును' అని చదువుదురు. అది వ్రాఁతతప్పు గాని కవిహృదయము గాదు. 276

వసుచరిత్రమునందు:—

శా. ఓలంబాలక యోల యోల యన నో లోలాచు మేలాయనన్
లోలంబాలక యొత్తు గ్రుంకి బిసవల్లు ల్దున్మి తూఁటాడి కెం
గేలం బూని తటాలున న్నొగసె నక్షీణాంబుశాఘాంబుజా
క్షీలోకంబు జయించి వారలయశశ్శ్రీ దెచ్చుచందంబునన్. (3-162) 277

వ. ఈపద్యము రెండవచరణము మొదలను లోలంబాలక గ్రుంకి యని కవిహృదయము. ఇది గానక కొందఱు "ఇందిందిర శృంచరీకో రోలంబో బంభరోపిచ" అని నిఘంటువున ఉన్నదని రోలంబాలక యని చదువుదురు. ఇట్లని రామరాజభూషణము తలంపుగాదు. 278

క. వణ లనురెండక్కరముల, ఱుసు వడి ప్రాసంబుఁ బెట్టుకొన వచ్చుఁ గృతిన్
విను అరల కీట్ల పెట్టం, జను లళల కభేద మరయ సర్వజ్ఞనిధీ. 279

* (వా) ప్రతిలో 'సుపూర్వ్యానునిర్ణయము' అని ఈ తావున 'తలసీల' కలదు.

వ. ఈచెప్పిన మూఁటిలోపలనున్ను మొదల జెప్పిన వణలకును వరుసవడిని కడను జెప్పిన ళళలకు అభేదవిరతియుఁ గనుక నీరెండున్ను గూర్పవచ్చును. నడుమను జెప్పినరళలకు "రయోస్తు నిత్యం స్యాత్" అని శబ్దశాసనసూత్రముకలిమిం జేసి యేకతరయతు లగుటను గూర్పరాదు అటుగనుక ఈపద్యమున్ను ప్రశస్తము గాదు. 280

ఇవి నలువదియొక్కటియు యతిభేదంబులు.

ఇంకఁ బ్రాసస్వభావం బెట్టి దనిన

మూ. సూ:—ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు, కించ ప్రాస
స్సర్వేషు చైక ఏవ స్యాత్. 22

తే. ప్రథమపాదద్వితీయాక్షరంబు ప్రాస, మయ్యెఁ బదపద్యముల నడుగడుగునందు
నదియు రెండవవర్ణమై యమరు సీస, గీతదండకమంజరీకృతులఁ దక్క. 281

ప్రాసపూర్వాక్షరనిర్ణయము

క. గురులఘువులలో నెయ్యది, మురవైరి తొలిచరణమునకు మొదల నిలుచు ని
ద్ధర నాపై నిడుప్రాసా, క్షరములఁ బూర్వమున నదియ కదియింప నగున్. 282

ఆ. దానపారిజాత వాసవావరజాత, ఘనఘనాఘనాంగ దనుజగర్వ
భంగ యనుచు నిట్లు ప్రాసాదులను గూర్ప వలయు నొక్కభంగి వ్రాలు కృతుల. 283

ఆ. క్రిందఁ జడ్డలును బిఱుంద బిందువులును, నూఁది ప్రాసములకు నుండెనేని
హ్రస్వ మొకట నిడుదయక్కరం బొక్కట, వాని మొదల నిలుప వచ్చు నెందు.

ఆ. పక్షిరాజపత్ర రాక్షసతృణదాత్ర, దంతిభయవిరామ కాంతిధామ
యింద్రనీలమూర్తి సాంద్రపాండురకీర్తి, యనఁగఁ బ్రాసమాత్ర కాదు లొప్పు. 285

ఆ. వేదవేద్య యనుమవృత్తపాదములను, బ్రాసనియమరహితపాదములను
వలసినట్లు మొదలి వ్రాలు సెప్పఁగ నొప్పు, నొక్కదానగురువు నొకట లఘువు. 286

స్వస్థానార్ధసమవృత్తోపజాతివృత్తము:—

క్షమాకళత్రుణ్ వనజాతనేత్రుణ్, గామేపలీశుం ద్రిజగత్ప్రకాశుణ్
దమాలనీలు న్సముదారశీలుణ్, హేమాక్షవైరి న్భజియింతు శౌరిన్. 287

ఆ. వారిజాతగర్భవావ:దేవసహస్ర, నయనముఖ్యపుణ్యనామ యనుచుఁ
బ్రాసనియతి లేనిసీసాదిపదముల, మొదల రెండు నిట్లుగదియుచుండు. 288

ప్రాసాక్షరమైత్రి

తే. ప్రాసముల కెల్లఁ దుల్యాక్షరంబు లైనఁ, జాలు స్వరభేద మైన దోషంబు లేదు
చరణములకడఁ గూర్చుప్రాసముల కెల్ల, నన్నియు సమస్వరంబులై యమరవలయు.

ఆ. సరసిజాతనేత్ర దురితగుల్మలవిత్ర, హరితనూజమిత్ర గరుడపత్త్ర
కారుణీకళత్ర నీరదాసితగాత్ర, యనుచుఁ గూర్పవచ్చు నచ్చు లెల్ల. 290

క. దురితద్విపహర్యక్షా, నరకమురాసురవిపక్ష సాకేతాక్షా
శరధిసుతాలయవక్షా, కరినాయకరక్ష వారముఖసురాధ్యక్షా. 291

తే. వట్రువయు [1]సైత్వమును గలవ్యంజనంబు, ప్రాసమై యుండునెడఁ బెఱప్రాసములకు
వ్యంజనంబు సమాక్షరం బైనఁ జాలు, వానిపై నేస్వరం బైనఁ బూన వచ్చు. 292

ఆ. సకియ పూర్వజన్మసుకృతఫలంబునఁ, గాక తనువిభానిరాకృతాభ్ర
నిక్రపాపయోధి దక్కఁగఁ గొనుటకుఁ, దరమె భోజసుతకుఁ దక్క ననఁగ. 293

శల్యపర్వమునందు:—

క. చావరు నొవ్వరు పాండవు, లేవురు నని నీవు సెప్ప నిప్పలుకులు దుః
ఖావేశకరము లై చేతోవృత్తిఁ గలంకఁ దొచ్చె దుర్భరభంగిన్. (1-14) 294

కవికర్ణరసాయనమునందు:—

మ. అమరీవిభ్రమరీతిలోలనయనాస్త్రాబ్జ[2]దోధూయమా
నమణీదండకచామరాగ్ర[3]పవమానస్పందనాందోళన
క్రమశోభాస్పదకుంతలప్రకర ముక్తాహార్య మయ్యెం దదీ
యమృదుస్పర్శసుఖోన్నతిం బరవశం బై తూఁగుచందంబునన్. (1-64) 295

క. విరమము స్వరప్రధానము, ధరఁ బ్రాసము వ్యంజనప్రధానము నగుటన్
స్వరసంధిఁ జెందునపుడును, బ్రరుచిరముగ హల్లు దాన ప్రాసము లయ్యెన్. 296

క. అనలు వెట్టిన నిలువక, తా నూరక యలిగి యా[4]సుదంతను జేరన్
దానవసంహారుఁ డేక్రియ, చే నిఁకఁ జనుదెంచు నాకుఁ జెప్పవె యనఁగన్. 297

ప్రాసభేదంబులు

సీ. అర్ధబిందుసమాన్వయముఁ బూర్ణబిందుఖండాఖండములు సంయుతాక్షరంబు
ధర సంయుతాసంయుతము రేఫయుతలఘుద్విత్వవికల్పముల్ వెస నుభయము
ననునాసికప్రాసమును బ్రాసమైత్రియుఁ బ్రాసవైరంబు స్వవర్గజంబు
బుప్రాసలఘుయకారప్రాసములు నభేదంబును సంధిగతంబు ననఁగ

తే. బదియు నేడు వెలుంగులఁ బరిఢవిల్లుఁ, బ్రాసములు పూర్వసుకవిప్రబంధములను
గ్రమత లక్షణలక్ష్యయుక్తంబుగాఁగ, దేటపఱచెద వాని నిక్కాటదమన. 298

సమప్రాసములు.

తే. పూర్వమున నర్ధమైనను బూర్ణమైన, దిగువ జడ్డక్కరం బైనఁ దగిలి మొదలి
ప్రాస ముండినయెడ సమప్రాస మనఁగ, బిదప నన్నియు నట్లన కదియవలయు.

1. ద్విత్వము (పూ. ము) కాని పైపాఠమే యప్పకవిపరిగృహీతము చూ. 4 ఆ. 50 ప. 2. దోధూయ. 3. 'పవమానాస్పంద' 4. సుదంతిని (పూ. ము) స్త్రీవాచ్యంబగుచో 'సుదతి' అనవలె. ఇందు 'సుదంత' సంజ్ఞావాచకము. (రా)

1 సమప్రాసములం దర్ధబిందుప్రాసము

ఆ. వీఁకఁ బత్త్రిముఖుని దాఁకి కోసలవల్లభుఁడు బలాసురాంతకుఁడు సెలంగ
నవనిఁ గూల్చె ననుట నర్ధబిందుప్రాస, మిట్లు గూర్ప వలయు నెల్లకడల. 300

2 పూర్ణబిందుప్రాసము

క. పొందింప వలయు నెల్లెడ, బృందావనచారి పూర్ణబిందుప్రాసం
బిందీవరాక్షి భీష్మక, నందనఁ జేకొనియె నందనందనుఁ డనఁగన్. 301

3 ఖండాఖండప్రాసములు

క. నిడుపులు నరసున్నలు దమ, కెదమను గలకచటతపుల కిలఁ బ్రాసము లై
దొడరుచు నిర్బిందువు లౌ, క్కడ ఖండాఖండసంజ్ఞ నళినదళనయనా. 302

ఆదిపర్వమునందు:—

క. వీఁకఁ [1]బఱతెంచినల్లడఁ, దాఁకినఁ గడు నలిగి ఘోరతరశరహతి న
మ్మూఁకలు విరియఁగ నర్జునుఁ, [2]డాకరమున నేసె నుగ్రుఁడై రణభూమిన్. (8-203)

విరాటపర్వమునందు:—

క. సాకొలఁత దీర్చి వచ్చితి, [3]నీకొలఁదియు నింక సూతుని న్దెగఁ జూడ
న్లోకము వంచింపఁగ నగు, నీఁకటికే యొడవె నేమి సేయుదొ చెపుమా. (2-271)

ద్రోణపర్వమునందు:—

[4]సీ. పా. మూఁకలు విరియించి వీఁక నాచార్యాదియోధుల కెల్లను నొక్కఁడెనను. (2-136)

రుక్మాంగదచరిత్రమునందు:—

ఉ. ఓకరుణాకలాప వికచోత్పలలోచన యిప్పు డియ్యెడన్
గాకులు చంప కుండ నను గైకొని కాచినసత్కృపాగుణం
బే [5]కలిగె న్వసింపఁ దగు నే తొలిపుట్టువునందు భర్తపైఁ
గాఁకలు సేసినట్టిఘనకల్మషము ల్విన నీకుఁ జెప్పెదన్. (4-99) 306

ఆదిపర్వమునందు:—

[6]మత్త. తీఁగయుయ్యెల నూఁగుఁ జల్లనితియ్యమామిడిమోకలం
డాఁగుఁ బువ్వులతేనెసోనలఁ దారుఁ గేతకిఁ జేరుఁ బు

---

1. బఱతెంచు నిరుడ. (రి) 2. డాఁకతమున (వ-వా-పె) డాఁకరమున (భారతము అచ్చుప్రతి) ఆకరమనఁగా ఆగ్రహము. ఇది యప్పకవిమతమున నిర్బిందువుగా నొప్పు. (రా) 3. నీ కొదవయు. (వా-వ) 4. మూఁకశబ్దము శ. ర. లో సార్ధానుస్వారముగఁ జేర్చి యీసీసపాదమునే యుదాహరించినారు; కాని యప్పకవిమతమున సార్ధానుస్వారముగాదు. (రి) 5. కరణిన్వసింప. (పా) 6. ఈపద్యము భారతమున నెందును గానరాదు. (రా)

న్నాగ్భోగమహోగవీథుల నాట్యము లాచరించు నా
భోగినాగలతాగృహంబుల భోగము ల్గను వేడుకన్. 307

రామాయణమునందు:—

ద్వి. మూఁగి చరించునమ్మొకరితుమ్మెదలు, బా గొప్పఁ గొప్పనఁ బరఁగినదాని. 308

వరాహపురాణమునందు:—

క. ఆచింతామణి ముని తన, పేఁచ మడఁచుదాఁక నీక పృథులోభముచే
దాఁచుకొనుఁ గాక నాచే, నిచ్చే నీక మోసపోవు నే నరనాథా. 309

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. [1]మీటుగలి రథికులను నొక, నాఁటికి వేవుర వధింతు నరుశరములు నో
నాటి పదపై చునంతకు, వేటాడెదఁ బ్రతిబలాంబుధిరుల నెల్లన్. (4-407) 310

[2]ఆ. బోఁటి యొకతె పెండ్లిపాట పాడఁగఁ జొచ్చె, నాఁడు రానివిరహతాపమునను
బేరు గూర్చి తాను బెండ్లికూఁతురు గాఁగ, గోత్రధరుఁడు పెండ్లికొడుకు గాఁగ.

ఆదిపర్వమునందు:—

క. అపన్నగముఖ్యులఁ దన,వీఁపునఁ బెట్టుకొని పఱచి విపినములు మహా
ద్వీపములు గిరులు సకలది, క్పాలపురములుఁ జూపెఁ జని వారలకున్. (2-42)

4. సంయుతాక్షరప్రాసము

తే. సంయుతాక్షరప్రాస మై జగతి వెలయు, గర్గుఁ దర్పించు దైవంబు భర్గుఁ డనఁగఁ
బక్షలేక్షణ కౌసలిసూక్ష్మ మనఁగఁ, జంద్రవంశ్యుఁడు భోగదేవేంద్రుఁ డనఁగ.

5. సంయుతాసంయుతప్రాసము

తే. రలలు తమక్రింద జడ్డ లై క్రాలు వ్రాలు, ప్రాసవర్ణంబు లై వానిఁ బాసియైనఁ
గూడియైనను బెఱయడుగులను నిలుచు, సంయుతాసంయుతప్రాససంజ్ఞఁ దనరి.

తే. పాఁడి ద్రచ్చఁగ నిమ్ము నాతండ్రి కృష్ణ
పేదకొనియెద నందాకఁ బాడ్లు దినుము
దుండగపుఁ[3]జేష్టలును నోటిగాండ్రతనము
మెండుగాఁ జొచ్చె నీకు నై [4]దేండ్ల కనఁగ. 315

రేఫశ్లిష్టమునకు నాదిపర్వమునందు:—

ఉ. క్షత్త్రియవంశ్యులై ధరణిఁ గావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ
క్షత్త్రియవైశ్యశూద్రు లనఁగాఁ దగునాలుగుజాతుల న్సవా

1. మీటుగల; మేటులగు (అచ్చు. భా). 2. బోటి - స్త్రీవాచకమైనచో నిర్బంధకము-చూ. శ. ర. (రా). 3. దైదములు నోట. 4. దేండ్లు (ర్రా. ము).

రిత్రముఁ దప్ప కుండఁగఁ బరీక్షితుఁ గాచినయట్లు రామమాం
ధాతృరఘుక్షితీశులు ముదంబునఁ గాచిరె యేయుగంబునన్. (ఆ. 2-173) 316

వ. మాంధాతృశబ్దము ఋకారాంతము గనుకఁ దకారముక్రింద నున్నది వట్రువసుడి గాని క్రారవడి కాదు. అందులకు—

కవికర్ణరసాయనమునందు:—

సీ. గీ. దానగుణశాలి భూసముద్ధరణదక్షుఁ
డనిశమఘదీక్షితుండు మత్తారిహారి
విప్రతినిరతుఁడు యువనాశ్వవిభుసుతుండు
ఘనుఁడు మాంధాత నృపుఁ డైనకాలమునను. (2-58) 318

సోమునిహరివంశమునందు:—

శా. నాతో మార్కొన లేరు నిర్జరపురీనాగేంద్రబృందారకా
రాతు లున్నగ దేవసంఘములు పోర న్ధీరసంగ్రామకుం
డీత్రైలోక్యమునందుఁ గల్గఁడు రణం బెచ్చోట లేకుండఁ గాఁ
జేతు ల్వేయు వృథాభరం బగుచు వచ్చె న్దేవ యీ మేనికిన్. 319

దేవీవిజయమునందు:—

తే. వాక్త్రినేత్రాంగనాశచీశక్తు లధిక
సంభ్రమంబునఁ గుంభనికుంభదైత్య
హంత్రిఁ బూజింపుదురు త్రయీమంత్రములను
స్తోత్రములు చేసి మంగళారాత్రిక లిడి. 320

పద్మపురాణమునందు:—

క. శ్రీకరచక్రాంకితు లగు, లోకులు శుద్ధులును బుణ్యులును నగుదురు వా
రికి క్రియలు లేక యుండినఁ, బ్రాకృతు లనఁ బతితు లనఁగఁబడుదురు జగతిన్.

లకారశ్లిష్టమునకు రాఘవపాండవీయమున:—

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా
షా*క్లప్తప్రథమద్వితీయపదగుంజన్మంజుమంజీరగ
ర్జాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబుల న్మించు వా
ల్మీకివ్యాసుల: గొల్చెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. (పీఠిక. 3) 322

6. రేఫయుతప్రాసము

ఆ. నుడులు తెలుఁగులందుఁ బొడమ వాక్రైవడి, వ్రాలు కొమ్ము క్రారవడులు గాన

* 'క్లప్త' లో 'క్ల' లకారశ్లిష్టముగాదు. అప్పకవి యీపద్యములను లకారశ్లిష్టమున కుదాహరణముగ నిచ్చుట ప్రమాదము.

రేఫయుతసమాఖ్యఁ గృతులఁ బ్రాసము లగు, సారిదిఁ దమకుఁ దామ సమములఁ జాసి.

క. సంగ్రామరంగమునఁ జెలు,వంగ్రమ్మఱుచున్న సాల్వజగతీవరు మే
నం గ్రుచ్చిపార నాటెం, జెం గ్రూరాస్త్రములు వాల్గు శ్రీకృష్ణుఁ డొగిన్. 324

క. శక్రార వలుకునకు మొదలై, క్రాలుచుఁ దేలి ప్రాస మగుఁ దనకనకే
శ్రీక్రొమ్ముడిసౌందర్యము, వాక్రువ్వం దరమె యురగవరునకు నైనన్. 325

7. లఘుద్విత్వప్రాసము

తే. భువి లఘుద్విత్వసంజ్ఞకంబు లయి కొన్ని
యూఁదఁ బదనిక్రారలతోడ నొకటి కొకటి
ప్రాసముల కగుఁ దమలోనఁ బత్త్రయుగము
విద్రుచె వినతాత్మజుఁడు దిక్కు లద్రువ ననఁగ. 326

8. వికల్పప్రాసములు

తే. పంచవర్గంబులను గనుపట్టునట్టి
పొల్లు లనునాసికాక్షరంబులను గదిసి
తమదుపంచమములఁ దృతీయములు నగుచు
నమరుఁ బ్రాసంబులకు వికల్పాన్వయములు. 327

తే. ప్రాజ్ఞగణమానధృతి సుధారుక్షిణ్ణభాస్య, ప్రక్షిణ్ణచయసక్తకంఠ దావాగ్నిపాయి
వాఙ్మనోహరచరిత యనవృజ్మహాత్మ, దిఙ్మహితకీర్తి యర్జునయుగ్మభేది. 328

9. ఉభయప్రాసము

ఆ. ధాత్రిఁ బాణినీయసూత్రములను దృతీ,యోష్మములు ద్రుతంబు నొక్కచోటఁ
గ్రమత హాక్షరము ణకారము నై ప్రాసములకు నుభయసంజ్ఞఁ బొసఁగు రెండు.

త్రైశంకవోపాఖ్యానమునందు:——

క. ఝషకేతుద్విషునకుఁ గ్రిల్పిష్టపర్వతవృషునకమృతవిషనిధిజామా
త్రిష్టునకు ఋషిపూజితునకు, విష్ణుమాతృన కింద్రముఖదివిజపక్షునకున్. 330

సాంబవిలాసమునందు:——

క. వసుధాకళత్రునకు సాగరసుదకళత్రునకు మురదరాలిమదకమో
విసరాంబుజమిత్రునకు, న్విష్ణమశిలీముఖసహస్రనిధగాత్రునకున్. 331

తే. ప్రాణములఁ బాపె నాహవక్షోణియందుఁ, బ్రాణవల్లభఁ గొని చన్నదానవేంద్రుఁ
దమ్ముఁడును దాను గీశజాతమ్ముతోడ, శరధి బాధించి [1]దాఁటె దాశరథి యనఁగ. 332

1. దాఁటి.

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. ద్రోణుఁడు భీష్ముఁడుం గృపుఁడు ద్రోణసుతుండును గర్ణశల్యులుం
బ్రాణము లాసుయోధనునిపాలివ యంద్రు నిజానుజన్ము ల
క్షీణపరాక్రము ల్పుతు లజేయులు బాహ్లికసోమదత్తు లా
స్థాణున కైన సోదరు వశంబె జయింపఁగ వారి నేరికిన్. (1-299) 333

కాళహస్తిమాహాత్మ్యమునందు:—

మ. ప్రణతు ల్సేయుచుఁ గాంచెఁ గుంభజుఁడు లోపాముద్రతోఁ గూడి ద
క్షిణకైలాసము నంబికాహరకృతశ్రీపాదుకాన్యాసమున్
మణిమంత్రౌషధవాసము న్భవమహామాయావిపర్యాసమున్
గణనాతీతనటీవిలాసము సమగ్రశ్రీసముల్లాసమున్. (1-109) 334

కాశీఖండమునందు:—

క. [1]త్రిణయనునిరాణివాసము, నణిమాద్యైశ్వర్యవితరణామరతరువున్
మణికర్ణిక ముక్తివధూ, మణికర్ణికఁ దలఁచె మౌని మానసవీథిన్. (2-110) 335

రామాయణమునందు:—

చ. రణమున నుగ్రసాయకపరంపర భానుకులాంబరామల
క్ష్మణము జగం బవానరముగా విలునేర్పున మద్భుజావిజృం
భణమును జూపి తండ్రిమదిఁ బట్టినచింత దొలంగఁ బెట్టి శూ
ర్పణఖకు నిట్లు వాటిలినబన్నము నీఁగుదు నే నవశ్యమున్. (యు. 544) 336

మధుసేనమునందు:—

క. పో నుద్యోగముఁ జేసిన, ప్రాణంబా యింక నీకుఁ బాథేయం బీ
మానినిమందస్మితమధు, రాననచంద్రికలు గ్రోలి యరుగుము పిదపన్. 337

శృంగారషష్ఠమునందు:—

క. అనుటయుఁ గృష్ణద్వైపాయనతనయుం డిట్టు లనియె నవహితమతి యై
విను మతిగుహ్యము నారాయణకవచము భక్తవాంఛితార్థప్రదమున్. 338

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. కనకగిరిం బ్రదక్షిణముగా శశిభాస్కరతారకాగణం
బనవరతంబు ద్రిమ్మఱు మహాముని సప్తకమండలంబుతో

1. ఇచ్చట ణత్వము కాదు; కాని శ్రీనాథుఁడు ప్రయోగించినందున సాధుత్వము కల్పనీయము. లేక సామాన్యముగ నణలకుఁ బ్రాసమైనను ఒప్పుకొనవలసివచ్చును (అ).

నన్ను తదీయశైలశిఖరాగ్రమునందుఁ బయోరుహాక్షు
[1]త్రిణయనవిష్ణు లుండుదురు దేవగణంబులు గొల్చుచుండఁగన్. (4-38) 339

10. అనునాసికప్రాసము

తే. తనకుఁ దాను ద్విత్వంబు లై తనరునవియుఁ
బూర్ణబిందులు దాపలఁ బొరయునవియుఁ
గలసి యనునాసికప్రాసము లను పేర
వను లమరుఁ గావ్యములయందుఁ దమకు దాము. 340

క. మిన్నేఱు పాదమున [2]ధాతన్నాభిని గుసుమశరు నెదం గాంచిననీ
[3]సాన్నిధ్యము దొరకుటకై, సన్నుతి సేయుదురు నిన్ను సనకాదు లజా. 341

క. తమ్ములను మల్లికాళుల,మమ్ముల మరువాదిపత్రమాలికలను భ
[4]క్తిం మురసంహరుపూజలు, [5]సమ్మదమున సలుపఁ గలుగు సకలార్థంబుల్. 342

11. ప్రాసమైత్రిప్రాసము

తే. గట్టిబిందువు మీఁదిబకారమునకు, జమిలిమా ప్రాసమైత్రి నా జరుగుచుండుఁ
గమ్మతావులు వెదచల్లునంబుజములు, శంబరారాతిచేతివాలమ్ము లనఁగ. 343

12. ప్రాసవైరము

తే. కబ్బముల రేఫమునకు ఱకారమునకు, మైత్రి గలుగమిఁ గవిశిఖామణులు ప్రాస
వైర మనుచును గలపరు వాని నెందుఁ, గూర్తు రారెండు నెఱుఁగక కుకవిజనులు.

13. స్వవర్గజప్రాసము

తే. గ్రంథముం గ్రంథశబ్దంబులఁ గలద్వితీయ, వర్ణములు రెండును సఘోషవర్ణము లగు
నైన నిజవర్గభవచతుర్థాక్షరముల, గలియుఁ బ్రాసంబులను స్వవర్గజము లనఁగ. 345

వ. 'గ్రంథ గ్రంథ సందర్భే' యను ధాతువువల్లనున్న 'శాస్త్రద్రవిణయోర్గ్రంథః' అని నామలింగానుశాసనమునందు నానార్థవర్గములోఁ గలను దవర్గద్వితీయాంతములయందే అమరసింహుఁడు చెప్పుటచేతనున్న గ్రంథిశబ్దము తనయందు రెండవప్రాసము తవర్గమునందు ద్వితీయాక్షర మైనాగాని ప్రాసములయందు చతుర్థాక్షరములను మహాకవిప్రయోగములు గలుగుటవల్లను చెల్లును. 346

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

ఉ. అంధకవృష్ణిభోజకురాన్వయభూపతు లెల్ల నీదెసన్
బాంధవసౌహృదప్రణయభక్తివిశేషము లొప్ప నీమనో

---

1. వ్రాతప్రతులందు ణత్వమే కనఁబడుచున్నది. 2. ధాతన్నాభిని. (గి) 3. సాంనిధ్య...సంమతి. (పూ. ము.) 4. భక్తిమ్మురహర. (గి) 5. సంమద. (పూ. ము.)

గ్రంథి యడఁగఁ జేయు నెపకంబునఁ బూనినవారు లోభమో
హాంధులు ధార్తరాష్ట్రులు నయమ్ము మెయి న్మన కుర్వి యిత్తురే. (ఉ. 4-160) 347

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. బాంధవశాత్రవా కలితభావభవాధిప పాశబంధసం
బంధవిరామ కామపరిపక్వవివేకనిరూఢశక్తహృ
ద్గ్రంథివిభేదనా పరమకారుణికా పరిమాణదూర దుః
ఖేంధనపావకాయితసమీక్షణ[1]శైత్యమహాద్భుతాత్మకా. (1-333) 348

వ. మంథ విలోడనే యను ధాతువు కవికల్పద్రుమమునందుఁ దవర్గ ద్వితీయాంతధాతువులలోను బరిగణిత మైనది గనుక మంథరశబ్దములోని రెండవవ్రాయి తవర్గమునందే ద్వితీయాక్షరమైనను బ్రాసములపట్లను బూర్వకవిప్రయోగములు గలుగుటచేతను జతుర్థవర్ణములకుఁ జెప్పవచ్చును. 349

ద్రోణపర్వమునందు:—

క. సింధురము మదోద్రేకమదాంధం బై వచ్చునోజ నాచార్యునిపై
గంధవహసుతుఁడు [2]గవయుఁగ, మంథరగతి నెవ్వఁ డాఁగు మనయోధులలోన్. 350
(1-88)

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

ఉ. కంథరనీలవర్ణ మధుకైటభనాగసుపర్ణ యోగిహృ
ద్గ్రంథిభిదోత్థభోగివనితాస్వనవచ్ఛ్వసనప్రవచ్ఛర
స్పంధివసన్నిశాపతిరసుప్రతిముగ్ధపయోధివీచికా
మంథరకేళికాధర సమాశ్రితపత్త్రిశిరోధిసోదరా. (5-158) 351

వ. బుధ అవగమనే అను ధాతువువలనను బుధశబ్దములోనిరెండవవ్రాయి తవర్గమునందు చతుర్థాక్షర మైనను బ్రాసములపట్లను బూర్వకవిప్రయోగములు కలుగుటచేతను దృతీయవర్ణమునకుఁ జెప్ప వచ్చును సుధాశబ్దము మొదలైనవానికిని ఇటువలెనే యని తెలిసికొనునది. 352

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. కాదన కిట్టి పాటియపకారము తక్షకుఁ డేకవిప్రసం
బోధనఁ జేసి చేసె నృపపుంగవ నీవు ననేకభూసురా
పాదితసర్పయాగమున భస్మము సేయుము తక్షకాదికా
కోదరసంహతిన్ హుతవహోగ్రమహోగ్రశిఖాచయంబులన్. (2-200) 353

---

1. దైత్య (అచ్చు. భా.) చైత్య. (గ) 2. గవయున, మంధరగతి (వా. ప.)

నరసింహపురాణమునందు:—

క. వేదము లాదిగఁ గలయ, ష్టాదశవిద్యలకు నీవ ప్రవక్తవు కర్త
ద్బోధకులును భవదాజ్ఞా, పాదకులు సమస్తధర్మపాలనచతురా. 354

విరాటపర్వమునందు:—

క. ముద మొదవ రమ్యహర్మ్యము, తుద్ది నిలుపున నిష్టసఖులతోడ విహారా
స్పద మగు[1] నెలవున మెలఁగెదు, సుదేష్ణ కజ్జాలకములఁ జూచెఁ గ్రీడిన్. (1-301)

ద్రోణపర్వమునందు:—

క. వింధ్యాద్రిపోలె నాకృతి, విద్యుచ్చలితోగ్రమూర్తి వెలయ నిలిచి గ
ర్వాంధ్య మలరఁగను దీప్తా, వంధ్యాస్త్రము లక్కుమారవరుపైఁ బఱపెన్. (1-135)

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. [2]ఎండకు వాన కోర్చి తనయిల్లు ప్రవాసపుఁ గోట నాకయా
కొంటి నలంగితి న్నిదురకుం దఱి దప్పెను దప్పి పుట్టె నా
కృండను నెట్లకో యనక కార్యము గల్గినవేళ జేరినా
తం డొకచాయఁ జూపినను దత్పరతం బని సేయుఁ టొప్పగున్. (1-135) 357

14. ఋప్రాసము

తే. స్వరము లెల్లను బ్రకృతిభావంబులందు,రా వెనుక వ్రాయి యగు ఋస్వరంబొకండు
తగుయణాదేశమున రేఫ మగుటఁ జేసి, ప్రాసముల కట్ల యగు వళికట్లఁ గాదు. 358

క. ధారుణి ఋప్రాస మనం, గా రేఫాక్షరమునకు ఋకారము చెల్లున్
వార్ధికి సై నాకభుజం, బాఋభుపతిఁ గెలిచి తెచ్చె నచ్యుతుఁ డనఁగన్. 359

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

క. ఆఋషిపుత్త్రుఁడు గట్టిన, చీరలు మృదులములు నవ్యశిష్టములు మనో
[3]హరులు నాతనిపృథుకటి,భారంబున నొక్కకనకపట్టము వ్రేలున్. (3-104) 360

15. లఘుయకారప్రాసము

తే. ప్రకృతిభావంబుఁ జెందినప్రాణములకు, మొదలియంతస్థములు ప్రాసములకు నిలుచు
నటమటలులేక లఘుయకారాహ్వయముల, నాయజానితండ్రి ఫణిరాజశాయియనఁగ.

కళాపూర్ణోదయమునందు:—

ఉ. ఏర్పడ నెన్నఁడుం గననియింపులు గుల్కెడు తద్గళస్వనం
బాయత మైనకౌతుకము నద్భుతము న్మొలపింప నెయ్య దె

---

1 నెలవున (భూ. ము. అని గి.) 2. అప్పకవి చెప్పిన స్వవర్గజప్రాసమున కీ పద్యము లక్ష్యము గాఁజాలదు. (రా).

గ్దీ యిది చాలఁ గ్రొత్త బళి యింకొకమా టిఁక నొక్కమా టటం
చాయలినీలవేణి నలకాధిపసూనుఁడు వేఁడె వేఁడినన్. (1-92) 362

16. అభేదప్రాసము

తే. రేఫమునకుఁ బై నుండుఋకారమునకుఁ బెద్ద, లా యభేదాఖ్యప్రాస మైయొసంగు
ఖలజనవిపక్ష జలరుహదళనిభాక్ష, కాళియోరగమదవనగిరి యనఁగ. 363

రాజశేఖరుని చరిత్రమునందు:—

శా. శ్రీకాంచనసౌధవీథికలచక్కిన్ దొట్లలోఁ బెట్టి యో
ప్రాలేయాచలకన్యకాధవ కృపాపారంగతా నిద్ర వో
వే లావణ్యపయోనిధీ యనుచు నావిర్భూత మోదంబుతో
జోలల్పాడుదు రక్కుమారకునకున్ శుద్ధాంతకాంతామణుల్. (2-4) 364

రామాభ్యుదయమునందు:—

ఉ. పాల్గుచు నీరు నేఱుపఱుపం గలమావుల వేదవీథి వా
హ్యాళి యొనర్చు నేయలిపులాలక తా సితవర్ణ యయ్యు నే
బాల సువర్ణదేహమున భాసిలు నానలు మోము వేల్పుప్రో
యాలు ప్రవీణ మామకమహాకృతినాథుఁ గృతార్థుఁ జేయుంతన్. (1-8) 365

తే. పెద్దలాకును దనకు నభేద మగుట, లళలకు నభేద మట్లన గలుగుకతన
ళులని మూఁడపసరళంబు యతులఁ బ్రాస, ములకు లఘ్వలఘులకారములకు నిలుచు.

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమునందు:—

క. జలనిధి యను తెరమఱుఁగటు, వెడలి నిలిచినట్టిచూటవెలఁదియపోలెన్
గడు నింపులు గులుకుచుఁ దన, రెడు నీపురలక్ష్మి యవధరించితె యధిపా. (1-57)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—(1-220)

క. కొడుకులు దానును గుఱ్ఱపు, దళములు కరిఘటలు భటరథవ్రాతములుం
బుడమి చలింపఁగ ద్రుపదుఁడు, గడు వేడుకఁ దోడు మాకెఁ గౌంతేయులకున్.

భీష్మపర్వమునందు:—

క. కొడుకులు దమ్ములు గుఱ్ఱపు, దళములు పెక్కైనబలవితానము తగుమై
నడపింపుచు మెలపున సం, గడములతో నడుచుశకుని కడు నొప్పారెన్. (1-93)

శృంగారనైషధమునందు:—

చ. చిలుకలు గూయునో చెవులు సిల్లులు వోవఁగ నంచు నెన్నఁడు
న్వెడలఁడు నందనోపవనవీథులకై యట వాళిభాగని

శూలశిఖరేఖ చేయునసురాధమునిన్ గజదైత్యశాసనుం
గొలువఁడు పాకశాసనుఁడు కోమలి నీ దెసఁ గూర్మి యెట్టిదో. (4-24) 370

కూర్మపురాణమునందు:—

తోటకము. తాలిమిదూలిన తాపసపత్నుల్, ప్రీతమనంబున వీడ్కొని జాఱన్
లోలమృగాలసలోచనపఙ్క్తుల్, జాలఁ దలిర్చిరి శంకరులీలన్. 371

17. సంధిగతప్రాసము

తే. సంధిఁ గూడినవ్రాలు ప్రాసంబు లైన, నవియె సంధిగతాఖ్యల నమరుచుండు
దివిజు లాశ్చర్య మొంద శౌరి వదవైచెఁ, జెంగి పోనీక మధురఁ గ్రోనె గరి వన.

శల్యపర్వమునందు:—

క. కపిదోనలును గాండీవము, నవల నిడం బసుపు ముందఱ రథము డిగు చే
పొమ్మైదవ డిగియెద శుభకర, మఱి యిచ్ఛ మిట్లు చేయుం మనుదు నతండున్. 373

* కళాపూర్ణోదయమునందు:—

శా. అవ్వాలుంగనుదోయి యాసగు మొగం బాగుబ్బపాలిండ్ల పెం
పావేణీభర మాతనూవిలసనం బాయొప్పు లేఁ జెప్పినం
గై వ్రారం బగుఁ గాదె కేవలశిరశ్శంపంబు గల్పించి యా
వే వృట్టింపదె యిత్తుధన్వునకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్. 374

విరాటపర్వమునందు:—

శా. సింగం బాఁకటితో గుహాంతరమునన్ జేడ్పాటుమై నుండి మా
తంగద్వారజితయూథదర్శనసముద్యత్క్రోధ మైవచ్చునో
జం గాంతారనివాసఖిన్నమతి నక్కీచకున్ వీఁడె వ
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్. (4-95) 375

లకారప్రాసము, కాకుత్స్థవిజయమునందు:—

శా. మారుం దద్భుతశంఖ మొక్కటిని సంపాదించి దోర్మధ్యక
స్తూరీచర్చ నెపంబునం దనదు కేల్దోయన్ సువర్ణత్వరే
ఖాలిప్సన్ శశి కత్తిఁ జూప నతఁ డుత్కంఠోత్థుఁడై చేర నిం
పారన్ బట్టుట దోఁచెఁ దద్గళము కేళాఘుంబు మోముం గనన్. 376

వ. ఈపద్యములోను 'రేఖాలిప్సన్' అన్నచోటను రభరాభస్యే యనుధాతువువలనఁ
బుట్టినది లిప్సాశబ్దము గనుక సంధిగతప్రాస మాయెను. 377

అప్రశస్తప్రాసము

ఆ. అప్రశస్తము లగుప్రాసజాలము లలం,కార[1]విస్ఫురములు గావు గానఁ

---

*ఈ పద్యము కళాపూర్ణోదయమందు గనఁబడదు. శృంగారశాకుంతలమునందు ద్వి. ఆ. 187 వ పద్యముగా నున్నది. 1. విస్మిత. (గ).

దివిరి ధూర్తు లైనకవులు కల్పనఁ జేసి, యొప్పిదంబు లనుచుఁ జెప్పరాదు. 378

వీథినాటకమునందు:—

ఉ. కందుకకేళి సల్పెడు ప్రకారమునం బురుషాయితక్రియా
తాండవకేళి సల్పెడువిధంబునఁ బామరభామ లేఁతనీ
రెండఁ బ్రభాతవేళ రచియించెను గుబ్బలమీఁదిహారముల్
కుండలము ల్కురు ల్గదల గోమయపిండము లింటిముందటన్. 379

రామాయణమునందు:—

చ. కదుకొని వేఁడిబొబ్బలు గ్రమ్మి పయిం బడి పర్వ ధీతిమై
వదరుచు విన్ననైనహృదయంబునఁ బొల్పుగుహారయష్టి [1]ప
య్యెద దడిముంగఁ గానఁబడి యంచితనిర్మలరత్నభూషల
దదుదితదృశ్యమానమణిధామసముజ్జ్వలభాతి దోఁచఁగన్. 380

ఇవి పదియేడున్ను ప్రధానప్రాసంబులు

ఇంక శబ్దాలంకారంబు లగువిశేషప్రాసంబు లెఱింగించెద:—

సీ. ప్రాసంబు సులభాక్షరం బైన సుకరంబు దుర్లభం బైనను దుష్కరంబు
తగ రెండుమూఁడునాలుగువర్ణములపదంబుల నెల్ల నొకతెఁగిఁ బొసఁగెనేని
పరుసఁ గావ్యముల ద్వంద్వప్రాసమును ద్ర్యక్షరప్రాసమును జతుఃప్రాసము నగుఁ
బదములఁ దుది నొక్కపరిదియక్షరములు దనరు నంత్యప్రాసమునకు నెందు
తే. బడిబడినివర్ణ మొక్కఁడు కదకు వెడలఁ, బలుకఁబడునేని యది యనుప్రాసమయ్యెఁ
గంజలోచన యవి యలంకారశాస్త్ర, కథితములు వీని నేఁడింటిఁ గానవలయు. 381

సుకరప్రాసము

క. కమలదళనయన సకలా, గమవేద్య పురాణపురుష కరుణాకర మ
ద్రమహీశ ప్రియతనయా, రమణ యనుచుఁ బలుక సుకరప్రాస మగున్. 382

దుష్కరప్రాసము

క. దుష్కృతగిరివజ్రాయుధ, పుష్కరసదనాధినాథ బుధనుత దవకో
చిష్కాహార యనఁగ, దుష్కర మని దీనిఁ బలుకుదురు ప్రాజ్ఞుల్. 383

ద్వంద్వప్రాసము

క. వ్యాసమునివినుత గోప, స్త్రీసముదయమానహరణ శృంగారరసా
వాసముగ నిట్లు ద్వంద్వ, ప్రాసము కావ్యములఁ జెప్పఁబడు నెల్లెడలన్. 384

త్ర్యక్షరప్రాసము

క. తిర మగుఁ ద్రిప్రాసము సుందర మగు మురవైరిరూపు తరుణులకు మనో

1. పయ్యెద దడియంగఁ గానఁబడియెఁ జితనిర్మల (పాఠాంతరము.)

హార మగు దానవులకు భీ, కర మగుఁ దపసులకు మూర్తికర మగు ననిపన్. 385

చతుష్ప్రాసము

క. ధీరుఁడు కమనీయశుభా, కారుఁడు కమలావధూటికాహృదుహ్లాదయా
ధారుఁడు కుమతిజనాధిక, దూరుఁడు కమలాక్షుఁ డనఁ జతుష్ప్రాస మగు. 386

అంత్యప్రాసము

క. తొలుతను గురులఘువులలో, పల నెయ్యది పదముతుదిని ప్రాసమునకుఁ దా
పల నిల్పు నదియె నాల్గడుఁ, గులకడఁ బ్రాసముల మొదలఁ గూర్పఁగవలయున్. 387

తే. అంఘ్రితుదిప్రాయి దాపలియక్షరంబు
గురు వయినఁ బ్రాస మొక్కటియక్కరము యగుచు
గాక లఘు వైన వర్ణయుగ్మంబు నడుచు
స్వరవిభేదంబు గాక కావ్యంబులందు. 388

క. నందాంగనాకుమారా, మందరగిరిధీర దనుజమదసంహారా
బృందావనవిహారా, కందర్పాకార రాధికాస్త్రీజారా. 389

క. గోపవధూజనమదనా, గోపాలనచతుర కుందకుట్మలరదనా
గోపారివిజితకదనా, గోపతివాహస్థ ధవళగోసమవదనా. 390

అనుప్రాసము

క. నందసుత పురందరముఖ, బృందారకవంద్య దాసబృందావన గో
విందా యన ననుప్రాసం, బందం బగు నెందుఁ గృతులయందు ముకుందా. 391

క. పదములకుఁ బ్రాసంబులకును, విడువక చెల్లుబడు లెల్ల వివరించితిఁ బా
ల్పడి వీనిలోన సక్కటి, లొడఁబడి కావలసినవి ప్రయోగింపఁ దగున్. 392

మత్తేభవృత్తకందగీతగర్భసీసము

సీ. వినయసంపన్నరవిప్రభూతరమణీనాథా పయోజేక్షణా నరాప్త
విభయదాకారహవిర్భుగాయకరిపుప్రాణానిలాహీశ్వరా రమేశ
నిలయకాలానలవిక్రమప్రథితపాల్వగ్రావవృద్ధశ్రవా వరేణ్యా
విజయశీలా యదువీర కౌస్తుభధరా చక్రీ యశోదాత్మజా ముకుంద

తే. కరివరద పూతనాంతక గరుడగమన, సత్త్వసహిత కామజనక శంకరసఖ
కనకవసనసుందరదేహ వనధిశయన, సనకమునివినుతచరణసరసిజయుగ. 393

గర్భమత్తేభము

నయసంపన్నరవిప్రభూతరమణీనాథా పయోజేక్షణా
భయదాకారహవిర్భుగాయకరిపుప్రాణానిలాహీశ్వరా

లయకాలానలవిక్రమప్రథితశౌర్యగ్రావవృద్ధశ్రవా
జయశీలా యదువీర కౌస్తుభధరా చక్రీ యశోదాత్మజా. 394

గర్భకందము

కరివరద శ్రితసాంత్వక, గరుడగమన సత్యసహిత సామజవర శం
కరసఖ కనకవసనసుం, దరదేహ సకథితయనసనకమునివినుతా. 395

గద్యము. ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర భారద్వాజగోత్ర కామెపల్లిపురమందిరనంద నందనచరణారవిందవందనాభిరామమునిపాప్రాభవ వేంగనార్యతనూభవ విద్యావిశేష సురాచార్య కాకునూర్యప్పకవివిరచితంబైన యాంధ్రశబ్దచింతామణి యనువ్యాకరణ శాస్త్రంబునందు వళిస్వరూపంబును, ఏకచత్వారింశత్సంఖ్యావిశ్రామంబులును, సగ్రావ్యా విరామంబులును, ప్రాసలక్షణంబులును, వస్తుదశప్రధాన ప్రాసనిర్ణయంబును, ఉభయ ప్రాసంబులును, శబ్దాలంకారప్రాసనిరూపణంబును గల వళిప్రాసపరిచ్ఛేదం బను తృతీయాశ్వాసము సంపూర్ణము.

పద్యపరిచ్ఛేదము

చతుర్థాశ్వాసము

శ్రీ

సత్యాశ్రిత్యంతో
ర్వసంభృతప్రభవకృష్ణవేణీకటభూ
[1]వాసైలేశ్వరపూర్వా
కా[2]సప్తమయోజనప్రసన్న నమస్తే. 1

క. అవధారు శబ్దశాసను, డవనిఁ గలియుగమున కాది నారాజమహేం
ద్రవరంబునఁ జెప్పినయంధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనుఁగింతున్. 2

తే. మునుఁడు నాగమశాసనకవివరుండు, ముందు వర్ణపరిచ్ఛేదమునకుఁ దుదిని
బద్యలక్షణ మెల్ల జేర్పఁదగఁ బల్కె, నొరిది సంక్షేపముగ నైదుశ్లోకములను. 3

పద్యపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు:—

ఆర్యావృత్తశ్లోకంబులు

వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యం గణై ర్నిసర్గాఖ్యైః,
సంబద్ధం వృత్తం స్యా దుపగణమాత్రాభి రన్వితా జాతిః. 1
శాస్త్రార ఏకమాత్రాం లఘో ర్ద్విమాత్రే గురో రితి వదన్తి,
గౌ గా గగలలసంజ్ఞౌ గ్లోహా గణో లఘుగురూ లగో వగణః. 2
గత్రితయం లత్రితయం మనసంజ్ఞా వాద్యమధ్యమాన్త్యగ్ణాః,
గురవ శ్చే ద్భజసగణా లఘవో యది యరతసంజ్ఞకాః [3]క్రమశః. 3
మిత్రా నగలా వింద్రా నలనగసలభరతా శ్చంద్రా మలఘుః,
రలరగతలతగనవనహాభలభగసలలనలలనగగసవసహాః. 4
దీర్ఘ స్సంయుక్తాద్యః పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ,
ఏతే గురవ శ్శేషా స్సర్వే లఘ్వక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః. 5

---

1. వాసైవేశ్వర (పూ. ము 1859). వాసైకేశ్వర (1922). 2. సప్తమ (పూ. ము). సప్తమయోజనాంత సదన (పాఠాంతరము). 3. క్రమతః (పూ. ము).

వ. ఈశ్లోకంబు [1]లైదును తొమ్మిదిసూత్రంబు లయ్యె నవియెల్ల నిందు వివరించెద. 4

ఆ. [2]సకలభాషలందు ఛందంబు దెలియక, పద్యములు రచింపఁ [3]బాటి గామిఁ
దద్విధం బెఱుంగఁదగఁ గావ్యములు సేయుఁ, దలఁపు గలిగినట్టిధన్యులకును. 5

మ. పారభక్తుం డగుభీమసత్కవి ననంతామాత్యునిం బెద్దనా
ర్యునిం దాతనఁ గాచిరాజు బసవప్పన్ భైరవు న్శ్రీధరుం
బరమోత్సాహమునం దగం దలఁచి చెప్పం బూనితి న్వారిచే
త రచింపంబడినట్టిఛందములచందం బెల్ల నందంబుగాన్. 6

క. భువి నీఛందముఁ దెలియక, [4]కవితను రచియింతు ననుచుఁ గడఁగుట యెల్లన్
వివరింప నీఁత [5]నెఱుఁగక, కవిలి యమున దాఁటి పోవఁ దలఁచుట గాదే. 7

ఛందఃప్రభావము

తే. ఆదిమూలస్వరూపుఁ డైనట్టివేద, పురుషుఁ డాఱుప్రధానాంగముల వెలుంగు
వాని నెఱిఁగింతుఁ జేదిభూవరకృతాంత, తంగెడాహ్వయదేశమధ్యమనికాంత. 8

తే. శిక్ష నాస నిరుక్తంబు చెవులు ఛంద, మంఘ్రియుగ్మంబు కల్పంబు హస్తయుగము
జ్యౌతిషము నేత్రయుగళంబు శబ్దవిద్య, సురుచిరానన మామ్నాయపురుషునకును. 9

తే. వేదమునకుఁ బాదంబు లై వెలయుకతన
ఛంద మన్నిటిలో నవశ్యంబు గాదె
పురుషుఁ డఖిలాంగయుతుఁ డయ్యుఁ జరణయుగము
లేక నడవ సమర్థుఁడే లోకమునను. 10

క. ఛందస్సూత్రంబుల చేఁ, తం దగఁ గూర్పంగఁబడి కదా వాక్యమణుల్
చెందుఁ జతుర్దశవిద్యా, సుందరహారంబు లై యఖిలపతిగళమున్. 11

ఛందోవ్యాపకసంప్రదాయము

తే. అట్టిఛందంబు నంది దా నంద ముందు, శివునిచే నంత నొక్కనిచేత నొకరు
వడసిరి సనత్కుమారకుంభజబృహస్పతీంద్రవాసుకిపింగళాహిప్రముఖులు. 12

క. గురుఁడయి పింగళకాకో, దరపతి వెసఁ జెప్పె మౌనిదానవవిద్యా
ధరనిర్జరగంధర్వా, ప్సరోభుజగయక్షసిద్ధసాధ్యుల కెల్లన్. 13

వ. తత్స్వరూపం బెట్టి దనిన. 14

క. ప్రేమమున [6]బ్రహ్మ గాయత్రీమహిమ గ్రంథకథితదివ్యచ్ఛందో
నామము లింకను దెలిపెదఁ, గామెపలీపురనివేశ కంపవినాశా. 15

---

1. లేవు (పె). 2. ఈపద్యము (పె) లో లేదు. 3. బాటు (ఓ). 4. కవిత్వము రచింతు (ఓ.; పూ. ము.) 5. నేరక (ఓ.; పూ. ము). 6. ధర్మ (ప. పె).

అనుష్టుప్శ్లోకత్రయము

ఉక్తాత్యుక్తా తథా మధ్యా ప్రతిష్ఠా న్యా సుపూర్వికా,
గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీ పఙ్క్తి రేవ చ. 1
త్రిష్టుప్చ జగతీ చైవ తథా తిజగతీ మతా,
శక్వరీ చాతిపూర్వా స్యా దష్టి రత్యష్టి రేవ చ. 2
ధృతి శ్చాతిధృతి శ్చైవ కృతిః ప్రకృతి రాకృతిః,
వికృతి స్సంకృతి శ్చైవ తథా భికృతి రుత్కృతిః. 3

పదవిభాగగద్యము

ఉక్తా, అత్యుక్తా, మధ్యా, ప్రతిష్ఠా, సుప్రతిష్ఠా, గాయత్రీ, ఉష్ణిక్, అనుష్టుప్, బృహతీ, పఙ్క్తిః, త్రిష్టుప్, జగతీ, అతిజగతీ, శక్వరీ, అతిశక్వరీ, అష్టిః, అత్యష్టిః, ధృతిః, అతిధృతిః, కృతిః, ప్రకృతిః, ఆకృతిః, వికృతిః, సంకృతిః, అభికృతిః, ఉత్కృతిః, ఏతాని షడ్వింశతి శ్ఛందో నామాని.

క. [1]యదుతిలక కామెపలిపుర, సదనా యివి యిరువదాఱుఛందంబులకున్
మొదలుకొని వరుస వెంబడి, సదమలనామములు వీనిఁ జదువఁ దెలియంగాన్. 16

ఇతిహాసాదిస్వరూపము

ఆ. కవిత యనుచు నొకటి కల్పించి వాల్మీకి, వెలఁగి రామకథ రచించె మొదల
నతనిఁ జూచి చెప్పి రామిఁదికవు లెల్లఁ, గామెపల్లిగోపకామినీశ. 17

వ. అది యెట్లంటేని. 18

తే. ఎఱుకు మును క్రౌంచమిథునంబు నేయఁ గాంచి
వగచి వాల్మీకి దాఁ బల్కువాక్యములను
బద్య మైనను నేర్చి చెప్పంగఁ దొడఁగెఁ
బూర్వరామాయణము నాఁడు పుట్టెఁ గవిత. 19

క. విను మితిహాసము కావ్యము, నన ద్వివిధం బయ్యెఁ గవిత యం దితిహాసం
బనుపమచాతుర్యపురా, తనవృత్తం బయ్యె భారతం బదియ కదా. 20

క. పుడమిని గవిచేఁ జెప్పం, బడునది కావ్యం బటంచుఁ బలుకుదు రార్యుల్
తొడిబడ నదియె కదా యిప్పుడు రామాయణ మనంగ భూనుతచరితా. 21

---

1. యదుపతి కామెపలిపుర (పె).

ఆ. ద్వివిధ మయ్యెఁ గావ్య మది సంగీతసాహిత్యసంజ్ఞలను మహేంద్రవంద్య
సప్తతాళభవము సంగీత మాజయ, దేవకావ్య మదియె పో వచింప. 22

మ. ధర సాహిత్యము గద్యపద్యము లనం దా రెండు భేదంబు లై
పరగు న్గద్యమునందుఁ బాదనియతుల్ భావింపఁగా లేవు వా
క్స్ఫురణం బై విలసిల్లఁగా నుడువ నొప్పుం [1]గావ్య మెంతేనియున్
మరుతండ్రీ మఱి దీనికే వచననామం బయ్యె నాంధ్రంబునన్. 23

గద్యము. శ్రీవిలాసినీవక్షోరుహద్వయగిరిదుర్గసర్వాధ్యక్ష, పద్మజాండానేకభరణదక్ష, గామాతృధాతృప్రథమవిశాలనేత్రప్రముఖనిఖిలబర్హిర్ముఖప్రస్తూయమానశుభశీల, ధరణీతనూజాదిదైత్యకాలకాలయవనజరాసుతప్రభృతిదుష్టక్షితిపతినిగ్రహోపాయపారీణ, సౌందర్యవిజితారవిందబాణ, బాణాభిధానపూర్వగీర్వాణేంద్రసహస్రబాహారంభాస్తంభసునిశితసుతార, ద్వారకాపట్టణవిహార, హారాంగదవలయమకరకుండలకిరీటాద్యనేకవిశేషభూషణభూషితగాత్ర, భూమిధరారాతిపుత్రమిత్ర, మిత్రకుమారికాంతిక కాంతారాంతరలతానికాంతసంచరణచరణసముల్లాస, యోగీంద్రహృదయపయోజవాస, వాసవరత్నాభ, వారిజనాభ, నాగారిస్యందన, నందగోపనందన, కరుణాలవాల, కాంచనచేల, భుజగేంద్రశయన, పుండరీకనయన, ఆర్తరక్షణపరాయణ, గోవింద, ముకుంద నమస్తే నమస్తే పునస్తే పునస్తే. 24

వ. అని యివ్విధంబున గద్యరూపంబుగా నాదిమధ్యాంతశూన్యుండును, జతుర్దశభువనమాన్యుండును, సకలసద్గుణసంపన్నుండును, సజ్జనాసన్నుండును, భవబంధమోచనుండును, పంకజలోచనుండును, కందర్పకోటివిలాసుండును, గామెపల్లినివాసుండును నగు గోపాలుని వినుతించుజనంబులకు ధర్మంబు కరతలామలకం, బర్థంబు ముంగొంగు బంగారంబు, కామంబు తంగేటిచెట్టునం బెట్టినజుంటితేనియ[2] పెర, మోక్షం బంగణంబునం గలవేల్పుటా వివి నిశ్చయం బని విపశ్చిద్వచనంబులు ప్రచురంబు లై వెలయుచుండు. 25

తే. కొంగను నిషాదుఁ డేయఁ గన్గొనినవామలూరుభవుని శోకంబు లకారసహిత
మై కదా శ్లోక మయ్యెఁ బద్యంబు నంద్రు, దాని: గొందఱు నాల్గుపాదములకలిమి.

మూ. సూ:—వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్య గణై ర్నిస
ర్గాఖ్యైః, సంబద్ధం వృత్తం స్యా దుపగణమాత్రాభి రన్వితా జాతిః. 1

తే. పాదనియమంబు గలయట్టిపద్యసమితి
వృత్తములు జాతులు నన ద్వివిధ మయ్యె
[3]సల నిసర్గగణంబుల వృత్తము లగు
జాతు లుపగణమాత్రల జరుగుచుండు. 27

1. గావ్యుఁడెం (పె. ము.) 2. పెరయు. (పె). 3. నిట.

ప్రథమప్రత్యయోద్ధారణ[1]క్రమము

క. అత్యాశ్చర్యము లగునట్టి ప్రత్యయములు దాన నైనప్రస్తారాఖ్య
ప్రత్యయమువలన గణములు, దైత్యాంతక తెలియఁ జెప్పెద న దెట్లన్నన్. 28

మూ. సూ:—శాస్త్రార ఏకమాత్రాం లఘో ర్ద్విమాత్రే గురో
రితి వదన్తి. 2

క. ధరిత్రేందిర కామెపలీ,పురమందిర యొక్కమాత్ర ధుని లఘువునకున్
గురువు ద్విమాత్రాయుత మీ,[2]యురవువలన రెండులఘువు లొకగురువునకున్. 29

తే. మహిని లఘువులు నిడుపుగా మరుశరముల, వైఖరిని వ్రాయ నగు గురుల్ వానిరెట్టి
యగుట రెండేసి రేఖలు దిగువకొనలు,గలయఁగాఁ గ్రొన్నెలలభంగి నిలుపఁదగును.

క. సమవృత్తప్రస్తారక్రమ మిది వో యుక్త మొదలుగా నెన్నవఛం
దము వలయు నన్నిగురువులు, కమలాప్రియ యడ్డచాలుగా నిడి పిదపన్. 31

ఆ. బంతిబంతిమొదల భాసిల్లు గురు వెందు, దానిక్రింద లఘువు దానికుడిని
బైకి సమము వామభాగోర్వి గురువులు, నయ్యె సర్వ లఘువు లై నదనుక. 32

తే. ఇటుల వ్రాయంగ నేఛంద మెన్నిబంతు
లన్నిసమవృత్తములు దానియందుఁ బుట్టె
బంతి యొక్కొక్కసమవృత్తపాదగణము
లయ్యె నాలుగుపదముల నవియె నిలుచు. 33

ఇందునకుటీక. ప్రస్తార ప్రత్యయ మనంగా నిన్నవఛందంబున నెన్ని సమవృత్తంబులు పుట్టెను? వానిలోపల నిన్నవసమవృత్తంబునకు నేయేగణంబు లని యడిగితేను సరి చెప్పేటివిధము:—వా రెన్నవఛందమున నడిగితేను అన్నిగురువులు అడ్డపత్త్కిగాను వ్రాసి ప్రస్తరించేది. అది యె ట్లంటేను ఆబంతి మొదల ఎక్కడ గురు వుంటేను దానిక్రిందను లఘువుగా వ్రాసేది. ఆలఘువునకు వలపలను మీఁదను గురువుంటేను గురువున్ను లఘువుంటేను లఘువున్ను నిలుపేది. ఏమిన్ని లేకుంటేను నేమిన్ని వ్రాయక ఊరకుండేది. ఆబంతిని ముందుగా వ్రాసినలఘువునకు ఎడమవిక్కునను మీఁదను గురులఘువులలోపలను ఏది ఉన్నాను దానిక్రింద గురువే నిలుపుచున్నా వచ్చేది. మీఁదను ఏదిన్ని లేకుంటేను క్రిందనున్నా వ్రాయఁబనిలేదు. ఇప్పుడు వ్రాసేక్రమమునవే క్రిందిబంతి చూచి యాక్రిందట దిరుగా దిరుగా బంతిని

1. చక్రము (పె. ప). 2. యొరపు (పూ. ము).

అన్నిన్ని లఘువులు వచ్చినదనుకాను ప్రస్తరించి అన్నిజాతులనున్ను లెక్కబెట్టఁగాను ఎన్నిఅయితేను యీఛందమున అన్నిసమవృత్తములు పుట్టిన వనేది. ఎన్నవ వృత్తమడిగితేను అన్నవబంతిని ఉన్న గురువులు లఘువులు గణములు చేసి అవృత్తమునకు ఏకపాదమునకు అవి గణము లని చెప్పేది. నాలుగుచరణములకున్ను ఆగణములే నిలుచు నని తెలిసికొనేది. ఇరువై ఆఱుఛందములకున్ను ప్రస్తరించేటిక్రమము ఈలాగుననే యని తెలుసుకొనేది. 34

క. భూమి నిసర్గోపగణ,స్తోమము వివరింతు వినుము సురరిపుభీమా
కామెపలీపుటభేదన,ధామా సుగుణాభిరామ దైవలలామా. 35

క. ఉక్తాత్యుక్తా మధ్యల, వ్యక్తం బగు నాప్రతిష్ఠయందును గణముల్
సూక్తిమయములై పుట్టెను, భక్తపరాధీన కామెపలిపురవాసా. 36

నైసర్గికగణములు

ప్రథమచ్ఛందోజాతగణములు

క. గాయనఁగ నొక్కగురు వగు, లాయనఁగా ధాత్రి నొక్కలఘునామం బా
నీయక్షరములు గణముల,పై యోగం బైనఁ గలయఁ బలుకఁగ వలయున్. 37

ద్వితీయచ్ఛందోజాతగణంబులు

మూ. సూ:—గౌ లౌ గగలలసంజ్ఞౌ గ్లో హాగణో లఘుగురూ లగో వగణః. 3

క. గగ మాయె రెండుగురువులు, లగమను వగణంబు నయ్యె లఘువును గురువున్
జగతిని లఘుయుగ్మము లల, మగు గురువును లఘువు గలము హాగణంబు నగున్.

తృతీయచ్ఛందోజాతగణంబులు

మూ. సూ:—గత్రితయం లత్రితయం మనసంజ్ఞా వాద్యమధ్యమాన్త్యార్ణాః। గురవ శ్చే ద్భజసగణా లఘవో యది యరతసంజ్ఞకాః క్రమశః.

తే. మూఁడు గురువులు లఘువులు గూడిన మన, లాదిమధ్యాంతముల గురు లైన భజస
లవియె లఘ్వక్షరము లైన యరత లయ్యెఁ, గ్రమము దప్పక యెనిమిది గణములకును.

ఉపగణోత్పత్తిప్రకారము

మూ. సూ:—మిత్రౌ నగలా విన్ద్రా నలనగసలభరతా శ్చంద్రా

మలఘుః । రలరగతలతగనవనహాభలభగసలలనలలనగగసవసహాః. 5

క. ద్వివిధం బయ్యెను గణచయ, మవని నివర్గములు నుపగణాలియు నవఁగా
నివి సైసర్గగణంబులు, రవిశక్రశశాంకు లివి ధరణి నుపగణముల్. 40

తే. గరిమ నత్యుక్త మొదలుగాఁ గలుగునట్టి, మూఁట రెండేసిపంక్తులు మొదల విడిచి
మొదల లఘువున్నపంక్తుల మొదల లఘువు, పెండియును నిల్ప రవిశక్రవిధుగణములు.

వ. దీనికి తెలివిడి: అత్యుక్త యనురెండవఛందము ప్రస్తరించితేను నాలుగుపంక్తులు పుట్టెను. మధ్య యనుమూఁడవది లిఖించితేను ఎనిమిదిచాళ్లవును. ప్రతిష్ఠ యనునాలవది వ్రాసితేను పదహాఱువీథు లవును. ఈమూఁడుఛందములయందున్ను మొదలిని రెండేసిపంక్తులు విడిచి మిగిలినవీథులలోను ఏవీథిమొదలను లఘువుంటేను ఆవీథిని ఆలఘువునకు మొదలను, మఱిన్ని ఒక్కొక్క లఘువు నిలిపేది. ఇటువలెనే ప్రస్తరించి ఒక్కొక్క చాలున గలగురులఘువులు గణములు చేసితేను అత్యుక్తయందలి రెండుబంతు లనిన్ని సూర్యగణము లవును. మధ్యయందలి ఆఱుచాళ్లనిన్ని ఇంద్రగణము లవును. ప్రతిష్ఠయందలి పదునాలుఁగువీథు లనిన్ని చంద్రగణము లవును. 42

క. నగణమును గురువు నగ మగు, నగణము తుదిలఘువు గదియ నల మనఁ బరఁగున్
నగణముపై గగ మొడిన, నగగం బగు మఱియు నుపగణము లిట్లొప్పున్. 43

క. హన లర్కగణము లనఁగాఁ, జను నింద్రగణములు భరత సలనలనగముల్
పనివడి జాతులయం దివి, కనఁబడు నక్కరలు మొదలుగా శశి కొప్పున్. 44

క. భలభగురుతలతగములును, మలఘురలరగములు నేడు మఱి నవనహాల్
నలలనగగములు నాల్గును, సలలసవసహాములు మూఁడు చంద్రగణంబుల్. 45

స్వభావగణప్రస్తారము

ఉక్తాఛందోజాతగణంబులు.

U గగణము.

| లగణము.

వెరసి ౨ ఉభయమున్ను.

అత్యుక్తాఛందోజాతగణంబులు.

UU గగ గణము.

|U లగ గణము. (ఇదే వగణము.)

U| గల గణము. (ఇదే హగణము.)

|| లల గణము.

వెరసి ౪ గణములు.

మధ్యాచ్ఛందోజాతగణంబులు.

UUU మగణము.

|UU యగణము.

U|U రగణము.

||U సగణము.

UU| తగణము.

|U| జగణము.

U|| భగణము.

||| నగణము.

వెరసి ౮ గణములు.

సూర్యేంద్రచంద్రగణప్రస్తారము

సూర్యగణములు.

{ UU / IU }

U I	గలగణము.
I I I	నగణము.
వెరసి ౨	ఉభయమున్ను.

ఇంద్రగణములు.

{ UU / IUU }

U I U	రగణము.
I I I U	నగము.
U U I	తగణము.
I I U I	సలము.
U I I	భగణము.
I I I I	నలము.
వెరసి ౬	గణములు.

చంద్రగణములు.

{ UUU / IUUU }

U I U U	రగగణము.
I I I U U	నగగగణము.
U U I U	తగగణము.
I I U I U	సభగణము.
U I I U	భగురుగణము.
I I I I U	నవగణము.
U U U I	మలఘుగణము.
I I U U I	సహాగణము.
U I U I	రలగణము.
I I I U I	నహాగణము.
U U I I	తలగణము.
I I U I I	సలలగణము.
U I I I	భలగణము.
I I I I I	నలలగణము.
వెరసి ౧౪	గణములు.

గురులఘువర్ణనియమము

క. గురువు పరమేశ్వరాకృతి, యరయ లఘువు గిరికుమారికాకృతి గణముల్
పరికింపఁగ దత్ప్రకృతులు, మురహర గణములకు లక్ష్యములు వర్ణంబుల్. 46

మూ. సూ:—దీర్ఘస్సంయుక్తాద్యః పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ,
ఏతే గురవ శ్శేషా స్సర్వే లఘ్వక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః. 6

క. ఇల జమిలియక్కరములకు, బలుసున్నకు నెడమ నూఁది పల్కెడువర్ణం
బులుఁ దాఁపి పలుకునవియును, లలి గురువులు కడమలివులు లఘువు లఘారీ. 47

క. విను తన్వంగీ యని పల్కిన మూఁడును గురువు లయ్యె గిరిజ యనుచుఁ బ
ల్కిన మూఁడు లఘువు లయ్యెను, దనరు లివుల కెల్ల నిట్లు దనుజవిభేదీ. 48

తే. కొమ్ము క్రారలు ద్విత్వ[1]వర్ణంబు లగుట, వానియెడమవి గురువులు [2]వట్రసుడులు
ప్రాణములు గాన వానిడాపలను గల్గు నక్కరము లెల్ల లఘువులు నిక్కముగను.

1. వర్ణమ్ము (పూ. ము.-గి). 2. వట్రసుడులు (పూ. ము.).

ఆ. వ్యంజనాక్షరంబులందుఁ గ్రిందటివ్రాఁత, లైనవట్రసుడులు నైత్వములును
వానిఁ గూడి యున్నస్వరములు గాని జ, డ్డక్కరములు గావు యజ్ఞరూఢ. 50

ఆ. అనృతదస్పృశ మగు మహావృజినంబును, బితృసమర్చఁ బోలునలిసుకృతము
నమృతసింధుశాయిసుమమగుదైవంబు, గలుగ దనఁగ లక్ష్యములు ముకుంద. 51

ఆ. ఆంధ్రకృతులమాట కాదివర్ణము క్రింద, నూఁదఁబడనివర్ణ లుండెనేని
వానియెడమ మున్నవ్రాలు నందును గూడి, గురువు లగుచు గణము గూర్పవలదు 52

తే. భవవిముతనాథు వ్రజధాము బ్రగ్నఖిను, కంజదళనేత్ర స్తుతిపాత్ర త్యాగశత్రు
కారి ప్రధ్వస్తవైరి భ్రాజత్కిరీట, హారకేయూర యనఁగ లక్ష్యంబు లయ్యె. 53

సర్వగణలక్ష్యంబులు

క. ఇలఁ బద్మా యన గగ మై, పొలుచు రమా యనిన వగణమును లగమును నై
వెలయు గిరి యనఁగ లల మగు, లలి లక్ష్మీ యనంగ వగు గలము హగణంబున్. 54

క. మయరసతజభనగణములు, భయమునఁ బింగళుఁడు దొల్లి పక్షీంద్రునితో
రయమునఁ బల్కినమాటలు, పయిపొల్లు లటంచుఁ జెప్పఁబడు నెనిమిదియున్. 55

వ. అవి యెయ్యవి యనిన : భీశ్రీస్త్రీమ్, వరాహాయ్, కాసుహార్, వసుదాస్, సాతేక్వల్, కథాసజ్, కింపిదభ్, నసహాన్, అనియెడు నీయెనిమిది వాక్యంబులయందు నొక్కొకదానికి మొదల నుండెడుమూఁడక్షరంబులకు నైనగురులఘువులకు నాలవది యగుపొల్లు గణసంజ్ఞాక్షరం బని వియద్గంగాతరంగిణీరంగదుత్తుంగభంగ శృంగారసంగతోత్తుంగదయాపాంగసుధారసైకపావనాంగుం డగుపింగళభుజంగపుంగవుండు వేదాంగంబునందు ముంగల నెఱింగించె నట్లు గావున. 56

క. శ్రీరామా యన మగణం, బారయ భుజుఁ డనఁగ నగణ మగు మధ్యాప్ర
స్తారాద్యవసానంబుల, నీరెండును వెలయుఁ గ్రమత నెఱుఁగఁగ వలయున్. 57

క. ధీరుఁ డన భగణ మొప్పు న, మారియనం జగణ మయ్యె ననఘా యనఁ జె
న్నారు సగణంబు వీనికి, హారయ గురు లాదిమధ్యమాంతగతంబుల్. 58

క. సారిది నుపేంద్రా యనినను, బరువడి యగణంబు వల్లభా యన రగణం
బరుదుగ గోవింద యనఁగ, ధరఁ దగణము క్రమత లఘుయుతము లిమూఁడున్. 59

తే. నరమృగా యన నగణుగు నరసఖ యనఁ, దలఁకొను నలంబు నరకజైత్రా యనంగ
నగగ మై తగు నీగతి జగతి నింద్ర, చంద్రగణములు మఱియునుజను నుపేంద్ర. 60

గణాధిదేవతాఫలంబులు

తే. కంసమర్దన కృతిముఖగ్రాహ్యవర్ణ, సూత్రమున శబ్దశాసనసూరివరుని

చేత సంక్షేపముగ నాను చెప్పఁబడిన, శుభగణము లిచ్చట వచింతు సుకవు లలర.

మూ. సూ:—యే చ శుభగణా స్త ఏవ కావ్యాదౌ గ్రాహ్యాః. 7

క. తెలుపఁగ శుభఫలదాయక, ములు మంగళదేవతాకములు నగుగణముల్
నిలుపఁ దగుఁ గృతిముఖంబునఁ, దెలిసి కవీశ్వరుఁడు పతి కతిశ్రేయము గాన్. 62

ఆ. బాలచంద్రనిభము పార్వతీవల్లభు, దాసి యుచ్చరించుతఱి ద్విమాత్ర
హారలఁ దక్క గణములం దెల్ల మొదలను, భూతిదాయి గురువుఁ బొగడ వశమె.

క. శరసన్నిభము లలఘు జే, తరగణముల మొదల భద్రదాయి పలుకుచో
ధర నేకమాత్ర హిమభూ, ధరనందన దాసి లఘువుఁ దరమే పొగడన్. 64

ఆ. గగము భూమిగణము లగ మంబుగణమును, లలము వాయుగణము గలము పావ
కమును మధ్య సైనకతమునఁ దత్సమా, నంబులై శుభాశుభంబు లొసఁగు. 65

క. మయరసతజభనలకు [1]భూ, పయోగ్ని పవనగగనరవిపద్మారివృషా
హ్వయము లీశులు శివజయులయ, భయశుభరుగ్ధనముదములు ఫలములు వరుసన్. 66

వ. అది యెట్లనిన నథర్వణవేదముఖంబున మగణంబు వసుమతీదేవతాకంబు గావున శివప్రదం బని మహానాటకంబునందు "విఘ్నేశో న స్స పాయా" త్తని హనుమంతుండును, సూర్యశతకంబునందు "జంభారాతీభకుంభోద్భవ" మని మయూరుండును, మేఘసందేశంబునందు "కశ్చిత్కాంతావిరహగురుణా" యని కాళిదాసుండును, కాలామృతమునందు "శ్రీమద్వేంకటనాయక" మ్మని మదీయాన్వయప్రభవుం డగు తిరుమలభట్టారకుండును, భారతంబునందు "శ్రీవాణీగిరిజా" యని వాగనుశాసనుండును, కవిజనాశ్రయమునందు, 'శ్రీకాంతా" యని వేములవాడభీమకవియును, ఛందంబునందు "శ్రీరామాస్తనమండలీమిళితకాశ్మీరార్ద్రవక్షంబుతో" నని యనంతుండును మొదలం గదియించిరి. యాజుషామ్నాయాద్యం బగుయగణంబు జీవనదేవతాకంబు గాన జయప్రదం బని యాదికావ్యంబునందు, "తపస్స్వాధ్యాయనిరత" మ్మని వాల్మీకిగారు, ప్రథమశైవస్తవంబునందు "మహిమ్నః పారం తే" యని పుష్పదంతుండును, సౌందర్యలహరియందు "శివ శ్శక్త్యా యుక్తో" యని శంకరాచార్యభారతులును తొలుత నిలిపిరి. ఋక్సామంబులకుం బ్రథమం బగురగణ మాశ్రయాశదేవతాకంబు గాన లయప్రదం బని యెల్లవారు నాది నిడ నోడిరి. కవికంఠపాశంబునందు "వ్యోమసూర్యం వితనుతే" యనిపల్కినకతంబునఁ బంచత్వంబు నొందె. సగణంబు దహనసఖదేవతాకంబు గాన భయప్రదం బని కవివరులు మొదలం గూర్ప వెఱచిరి. వెఱవక 'శాలినీసహాకారంబు'నందు "అవలంబ్యస్వహేరంబ" మని సార్వభౌముండును, వృత్తరత్నాకరమునందు "సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థ" మని కేదారకవియును రచియించి పంచత్వంబు నొందిరి. 67

1. భూపయోగ్న్యనిలగగనభాను (పూ. ము-౨).

తే. గగన మేలిక గావునఁ దగణమునకు, ఫలము శూన్యం బటందు రాపలుకు మిథ్య
యఖిలభూతంబులందు నిత్యమయి నిల్చు, వ్యోమము శుభప్రదంబు గాకుండు టెట్లు.

ఆకాశము నిత్యమైనందుకు భాగవతము ద్వితీయస్కంధమునందు:—

ఉ. సర్వఫలప్రదాతయును సర్వశరణ్యుఁడు సర్వ[1]శక్తియున్
సర్వజగత్ప్రసిద్ధుఁడును సర్వ[2]గుణుండును నైనచక్రి యా
సర్వశరీరులు [3]న్విగతసంగతిఁ జెంది [4]విశీర్యమాణులై
సర్వినచో [5]నభంబుగతి బ్రహ్మము దాఁ జెడ కుండు నెప్పుడున్. 69

తే. ఎల్లరును శుభదము లని యెన్నినట్టి. గణములకు వ్రాయు టేపాటి? కాని పలిన
తజలు మంచివిగా వ్రాయఁ దగు మహాకవిప్రయోగలక్ష్యంబులు వెదకి చెప్ప. 70

వ. అవి యెయ్యవి యనినఁ బ్రక్రియాకౌముదియందు "యేనాక్షరసమామ్నాయ" మని ధర్మకీర్తియు, తర్కభాషయందు "బాలోపి యో న్యాయనయే" యని కేశవ మిశ్రుండును, మంత్రదర్పణమునందు "ఆధారపద్మవనఖేలనరాజహంసీ"మని పృథివీధరాచార్యుండును, కృష్ణవిజయంబునందు "పాయాద పాయా" త్తని కుసుమాయుధుండును, సాహసాంకంబునందు "అవ్యాత్సనో" యని పరిమళుండును కావ్యాదిని బ్రతిపాదించిరి. మఱియు "ఆరోగ్యం భాస్కరా [6]దుపైతి" యని మనువచనంబు గలుగుటం జేసి. 71

తే. ఆరయ నారోగ్యకరుఁ డైనయరుణుఁ డేలు
జగణమున నెట్లు రోగంబు సంభవించుఁ
గాంతి యగుఁ గాని రోగంబు గాదు దక్ష
దార్థ మనుచు వెల్లంకితాతప్ప చెప్పె. 72

వ. కావున శిశుపాలవధంబునందు "శ్రియఃపతి శ్రీమతి" యని వణిస్మాఘుండును, కిరాతార్జునీయంబునందు "శ్రియః కురూణా" మని భారవియును, మణిదర్పణమునందు "దివాకరం నమస్కృత్య" యనియును [7]శాకున నామ గ్రంథంబునందు "విరించి నారాయణశంకరేధ్య" యనియును, ఛప్పన్నంబునందుఁ "బ్రణమ్య లోకకర్తార" మనియును, భోజరాజీయంబునందు "సుసిలిశాస్త్రసద్విద్యా" యనియును మొందరం

---

1. శక్తుఁడున్ (అచ్చు. భా). 2. గుణుం డగుచక్రపాణి యా. 3. విగమ. 4. విశీర్య. 5. అచ్చు భాగవతములోని పాఠము అప్పకవి మతమున కేమాత్రమును ఆధారముకాదు. నాలవపాఠములో 'నభంబుగతి బ్రహ్మము' అనిలేదు; 'అభంగగతి బ్రహ్మము' అని ఉన్నది. ఏపాఠము సాధువో? అయితే, భాగవతము పూర్వముద్రణములలోను వ్రాతప్రతులలోను నభంబు' అనే ఉన్నది. ఈపాఠముచూచి అప్పకవివ్రాసి ఉండును. (గి) నభంబుగతి యన్నచో యాకాశమునకు బ్రహ్మమునకు సమానధర్మమగు నిత్యత్వమేర్పడును (పూ. ము.) 6. దిచ్ఛేత్ (ప). 7. లాకునలనామ శాకునగ్రంథంబునందు (పె); లూకుండును శాకువనామ (ప.)

బొందించిరి. భగణంబు సుధాకరదేవతాకంబు గాన ధనప్రదం బని శుభ మపేక్షించి భారతశేషమగు విరాటపర్వము ప్రారంభించునప్పుడు, "శ్రీ యన గౌరి నాఁబరఁగు" నని తిక్కనయును, శ్రీమద్రామాయణమునందు "రాముని శుభచరితములను" అని భాస్కరుండును, యుద్ధకాండమునందు లంకాదహనము పట్టుకథ యుపక్రమించుచును "శ్రీయుతమూర్తియైన" యని యయ్యలభట్టారకుండును, నృసింహపురాణము నందు "శ్రీకి నిరంతరం" బని ప్రబంధపరమేశ్వరుండును, రుక్మాంగదచరిత్రమునందు "శ్రీమయపత్రముల్ జడలు" అని ప్రౌఢకవి మల్లనయుం బ్రయోగించిరి. నగణం బమృతాంశునాథదేవతాకంబు గాన సకల భోగప్రదం బని నలోదయమునందు "హృదయసదా" యని కాళిదాసుండును, శివభద్రంబునందు "ప్రణమితశిరసి" యని కవివరుండును, ఆరణ్యపర్వావశిష్టంబునందు భీమకవి శాపభయంబున జయము గోరి "స్ఫురదరుణాంశురాగరుచి" యని శంభుదాసుండును, త్రిస్థలీదండకమునందు "విజయనగర హేమకూటంబున న్నిల్చి" యని నందితిమ్మనయుం జెప్పి రదియునుం గాక. 73

సీ. గ్రహములలోన భాస్కరునిచందంబునఁ దరులలోఁ బారిజాతంబుకరణి
క్ష్మాధరంబులలోనఁ గనకాద్రికైవడి నదులలో జహ్నుకన్యకవిధమున
దైవతంబులలోన దైత్యారిచాడ్పునఁ బ్రమథులలో శూలపాణిపగిది
[1]మృగములలోన గరిద్వేషిభాతిని వివిధవిద్యలలోన వేదముక్రియ
తే. క్షేత్రములలోన వారణాశిస్థలంబు, శివి నిధములలోన నైరావణంబు
రీతి గణములలోనఁ జర్చించి చూడ, నగణ మొప్పారు శుభనిధానంబు గాన. 74

క. కృతిమొదల నిడినప్పుడు, మతిఁ దలఁపఁగ నుపగణములు మగణాదులతో
జత గూడి యాఫలంబులె, పతి కిచ్చు రవీంద్రశీతభానులమహిమన్. 75

అష్టగణ [2]లక్షణంబులు

సీ. చంద్రసూర్యాగ్నిలోచనుఁ డగుముక్కంటిమూఁడు నేత్రములను మూఁడుగురువు
లావిర్భవించి మధ్యాఛందమున నాది యై మగణం బయ్యె నందువలన
జనియించెఁ బ్రస్తరించినక్రమమున యరసతభజన లనంగ సప్తగణము
లివి మగణముఁ గూడ నెనిమిదిగణములై తనరు [3]పీటికి రూపదైవవర్ణ
తే. కులరసస్వరదిగ్యామగోత్రయోని, గణభరాశిగ్రహతదీయకాంతిజనక

1. 'మృగములలోఁ గరిద్వేషిభాతిని గాఁడ' అని పూర్వముద్రణములం దన్నిటఁ గలదుగాని యతిభంగము. 2. పూ. ము. అన్నిటను 'లక్ష్యంబు'లని యున్నది; గాని తప్పు. 3. 'పీఠికి' అనుటకుబదులు 'పీటికి' అనియే అన్ని తాటాకుపుస్తకములందును ఉన్నది. (గి)

తనయఫలములు నాఁబదునెనిమిదియును, దెలిసి కృతిముఖమునఁ గూర్పవలయుఁ గృష్ణ.

మగణలక్షణము

సీ. అలఘుత్రయంబు కాశ్యపము గోత్రము వశ్ని పచ్చన సంతతి పాదజంబు
ధరణి దైవంబు రౌద్రము రసంబు శుభంబు ఫల మాదియూహ ముత్పత్తివేళ
స్వరము మధ్యమము శంబరయోనియును దైత్యగణమును నగువృషర్ష్ఠంబు తార
వృశ్చికాఖ్యము రాశి విపులాకుమారుండు గ్రహము వానిశరీరకాంతి యెఱుపు
తే. ప్రమథనాథునిలోచనత్రయము జన్మభూమి గారాముపట్టి యంభోగణంబు
మందిరము శంభుకోణంబు మగణమునకు, దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 77

యగణలక్షణము

సీ. ఆదిలఘువు ద్వితీయప్రహరము జన్మవేళ బ్రాహ్మ్యంబు భావింప కులము
గౌతమగోత్రంబు కారుణ్యము రసంబు జలము దైవమ్ము పంచమము స్వరము
కపియోని మర్త్యంబు గణము పూర్వాషాఢ నక్షత్ర మిష్వాసనంబు రాశి
గ్రహము గురుండు తత్కాంతి పీతాభంబు వరుణునిదిక్కు నివాసభూమి
తే. తండ్రి ధరణి గణాబు సంతాన మగ్ని, దేవతాకంబు ఫల మతిభావుకంబు
హరిణవర్ణంబు తనుకాంతి యగణమునకు, దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 78

రగణలక్షణము

సీ. మధ్యమలఘువు యామంబు మూఁడవయది క్షాత్రంబు కులము రక్తంబు ఛాయ
దైవతంబు స్వరంబు దైత్యంబు గణము దస్రము యోని శతతార జన్మభంబు
రాశి కుంభము వికర్తనసుతుండు గ్రహంబు ఖంజనాభంబు తత్కాయకాంతి
శృంగారము రసంబు కృష్ణవర్ణ యధీశుఁ డాంగిరసము గోత్ర మంబుగణము
తే. గణుతి సేయంగఁ గదుపారఁ గన్నతండ్రి, యనఁగఁబట్టి నకారంబు వ్యర్థఫలంబు
రచ్చపట్టు హుతాశాశ రగణమునకు, దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 79

సగణలక్షణము

సీ. గురు వంత్యవర్ణంబు ఘోరంబు రసము వంశంబు పంచమము తేజంబు నలువ
ధవుఁడు మారుతము గోత్రంబు కౌశిక మునిక్కపట్టు వాయవ్యంబు ఫలము లయము
నాశకము గణంబు హస్త తారక యోని మహిష మంగన రాశి గ్రహము బుధుఁడు
వానిదేహము పీతవర్ణంబు స్వరము గాంధారంబు యామంబు నాలవయది
తే. యెనుచేతులు గలదయ్య మేలుపట్టి, ప్రాయి జనకుఁడు గగనదైవత్య మాత్మ
సంభవుం డెంచి చూడంగ సగణమునకు, దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 80

తగణలక్షణము

సీ. అవసానమున లఘు వాకాశ మీశుఁడు రసము శాంతంబు భార్గవము గోత్ర
మనిలదైవత్యంబు జనకుఁడు వనజబాంధవదైవతాకుండు నందనుండు
జనన మగ్రజము పంచమము యామము వర్ణ మసితంబు ఫలము శుభాభివృద్ధి
సౌరంబు గణము పుష్యమి తార బస్తంబు యోని రాశి కుళీర ముదుమిథుండు
తే. గ్రహము తద్విగ్రహచ్ఛవి తుహినశైల, సన్నిభంబు నిషాదసంజ్ఞంబు స్వరము
తావు దేవేంద్రభాగంబు తగణమునకు, దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 81

జగణలక్షణము

సీ. నడుచక్కి నుండువర్ణము గురు వాలవయది యామ మన్వాయంబు క్షత్రి
యము రుక్కు ఫలము శోణాభంబు రుచి నభోగణ మయ్య శీతాంశుగణము కొడుకు
నరసంజ్ఞకంబు గణంబు యోని వృషంబు రెండవఫల్గుని రిక్క రసము
వీరంబు రాశి కంఠీరవం బాత్రేయగోత్ర మంబరచారి కువలయారి
తే. యతనిమైచాయ కెంపు పూర్వాశ యిరవు
ఋషభసంజ్ఞంబు స్వరము త్రయీతనుండు
జలజబాంధుఁడు వేలుపు జగణమునకు
దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 82

భగణలక్షణము

సీ. ప్రథమాక్షరము ద్విమాత్రము కాపిలము గోత్ర ముత్తరం బిరవు మహోరగంబు
యోని మృగోక్షంబు లుడురాజు లుశనుఁడు ఖచర మాతఁడు మల్లికానిభాంగుఁ
డూరుజంబు కులంబు సూరదైవత్యంబు జనకుఁ డైంద్రము చాలు స్వరము షడ్జ
మధిపతి జాబిల్లి యాదితేయంబు గణంబు సప్తమము జన్మప్రహరము
తే. రసము హాస్యంబు వన్నియ రజతనిభము, ఫలము ధనహేమమణివస్త్రపశుకనూజ
పరిజనాశ్వాదిసంప్రాప్తి భగణమునకు, దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 83

నగణలక్షణము

సీ. ఏకమాత్రలు మూఁడు నింద్రుఁడు పతి యద్భుతము రసంబు నిశీశదైవతాక
మారయఁ దండ్రి బృందారకాధీశునిదంతావళం బుండుతావు సెలవు
దివ్యభోగం బీగి తెలుపు వర్ణము జాతి విప్ర ముద్భవవేళ వేఁగుజాము
రవము షడ్జము ప్రవరంబు వాశిష్ఠంబు చుక్క రేవతి గామ సురగురుండు
తే. వానితేజంబు పచ్చన యోని గజము, రాశి మీనంబు గణము సుధాశనంబు
నందనుఁడు లేఁడు మధ్యమ నగణమునకు, దానవవినాశ కామెపల్లినివేశ. 84

దేవతాంకితనియమంబులు

క. స్వరమును ధామను దిక్కును, బరికించి కవీశ్వరుండు పదపద్యంబుల్
సురనామాంకితములుగా, విరచించినఁ గలుగు సకలవిభవము లెపుడున్. 85

స్వరకూటము

క. నిరతము నిషాదముఖ్య, స్వరములపదములు రచించుచక్కని దత్త
త్స్వరగణములె మొదలగు గూర్తురు గానకళాయుగంధరులు భద్రేచ్ఛన్. 86

యామకూటము

క. పనివడి పద్యం బే యామునకు రచింపంగ వలయు మొదలగు నాయా
మునఁ బుట్టినగణ మిడఁ దగు, ఘననీకాశప్రకాశ కామేపలీశా. 87

దిక్కూటము

క. ఏదిక్కున నెలకొను గణ, మాదిని గూర్పంగఁబడియె నపుడు కృతికిఁ దా
నాదిక్కున కభిముఖ మై, మోదంబునఁ జెప్ప వలయు మురనరకహరా. 88

నరాంకితనియమంబులు; దగ్ధాదితారలు

తే. దగ్ధమును జ్వలితము ధూమితంబు మృతము, గదయుతము నగుతారలగణము లాది
నిడఁగ నొల్లరు విభునకు నిష్టసిద్ధి, గలుగఁ గోరెడునట్టిసత్కవులు కృతుల. 89

వ. వీనిలక్షణం బంతయు ముందర రెండవపరిచ్ఛేదంబున వర్జ్యదుష్టతారానిర్ణయంబునందు
విస్తరింపఁబడియెఁ గావున నది చూచి తెలిసికొనేది. 90

నాయకకూటంబులు

చ. అలయక కబ్బపుందొరకు నాదిగణంబునకుం గ్రమంబునన్
గులములు యోని లింగములు గోత్రములు న్నతి కాంతులు న్గణం
బులు నుడురాశి ఖేటములు పొందిక లై శుభదాయకంబు లై
వెలయ నరాంకితంబులు[1]గవిప్రవరు ల్రచియింపఁగాఁ దగున్. 91

క. కులమున వధూవరులకుఁ జతురత దైవజ్ఞమణి విచారించుగతిన్
కృతికన్యానాయకులకు, హితమతిఁ దెలియఁ దగు సుకవి యిది తొల్మినియున్. 92

గణకులకూటము

తే. నాథుకులమును మొదలిగణంబుకులము, నొకటి గాక విజాతు లై యుండెనేని
భిన్నకులజాత యగుచంద్రబింబవదనఁ, నేలు పట్టినపగిది దుష్కీర్తిఁ జెందు. 93

గణయోనికూటము

క. జా నగునాయకతారా, యోనియుఁ గృత్యాదిగణభయోనియు వైరం
బూనక యుండ నహల్యా, జానివచనమున నెఱుంగఁ జను సుకవులకున్. 94

---

1. కవి (పె)

తే. కృత్తదాఖ్యముఖార్ణసంతతికి నైన, తారకలు గావు ఛందోమతంబునందు
జన్మతారక లని బహుజనము లాడు, కతన నవియె వచించితి గణములకును. 95

క. వర్ణపరిచ్ఛేదంబున, వర్ణములకుఁ గూటనిర్ణయం బంతయు వి
స్తీర్ణముగా మును చెప్పితిఁ, గర్ణాహితమిత్ర దానిఁ గని తెలియ వగున్. 96

గణలింగకూటము

క. మొనగణమురిక్కలింగంబును బతినక్షత్ర లింగమును వైరముఁ జెం
దిన నాయకు ధన మెల్లను, మనుజపతి హరించుఁ బంచమాసంబులకున్. 97

గణగోత్రకూటము

క. పతిగోత్ర ప్రవరములో, గతతంబుగ బలుకఁబడిన వస్తునిగోత్రాం
కితము లగుగణము లతినిం,దితములు కావ్యాది [1]నాదితేయసహాయా. 98

గణకాంతికూటము

తే. నాయకునికాయ మేఛాయ నలుపు మీఱు, నరసి తద్వర్ణముఁ దనరారునట్టి
గణము పద్యాదిఁ గూర్చినఁగలుగు శుభము,వ్యత్యయంబయ్యెనేని దేహంబుచెడును.

క. శ్వేతము నీలము నేకము, ఘూతలమున రక్తపీతములకు నభేదం
బై తనరు నరతనుద్యుతు, లీతెఱఁగునఁ దెలియవలయు నిభపతివరదా. 100

గణదేవాదికూటము

తే. గద్యపద్యాదిగణతారకాగణంబు, భర్తృనక్షత్రగణమును బంధులైన
వత్సరశతంబు బ్రతుకుఁ గావ్యప్రభుండు, మైత్రి లేకున్న నెలకు ధర్మపురిఁ జేరు.

గణనక్షత్రదూరము

ఆ. ఆదిగణమురిక్క కధిపతినక్షత్ర, మెన్నఁ బదియు మూఁటి కెక్కుడైన
బ్రతుకు నూఱువత్సరంబులు కృతినేత, తక్కువైన వేగఁ దనువు విడుచు. 102

గణరాశికూటము

క. పదపద్యగద్యముఖమునఁ, [2]గదియ గణమురాశి[3]నుంచి గణుతించిన నా
రదనుత విభురాశి శుభప్రద మై యుండంగ సుకవి పరికింపఁ దగున్. 103

గణఖేటకూటము

క. మహి నధినాయకురాశి, గ్రహమును గృతిముఖగణోడురాశిగ్రహముల్
మిహిరేందులు దమగతిఁగో, సుహృత్తులై యున్న పరియ చుట్టము గాదే. 104

---

1. నాదితేయసహాయా (పూ. ము). 2. గదయుం (పె. ప. పూ. ము.) లోను, 4 ఆ. 126వ పద్యములోనున్నది. 3. తాటాకుపుస్తకములలో 'నుంచి' అనియే ఉన్నది.

క. కొందఱు జ్యోతిశ్శాస్త్రము, పొందు వదలి భిన్నమార్గముల గణములకుం
గొందింతురు గ్రహముల నా, చందమునకు గణము శాస్త్రసాధక మెందున్. 105

కృత్యాదిగణద్వయకూటములు

తే. మొదల నుండుగణద్వయంబునకుఁ జెప్పఁ, జూడఁ దగు యోనిలింగగణోడురాశి
ఖచరతత్త్వాంతిమైనసర్గికరసనామ, కూటములు తొమ్మిదియును నిశాటదమన. 106

ఆ. ప్రథమగణము వధువు పైగణంబు వరుండు, నగుట నాగణద్వయంబునకును
బొత్తు గలిగినట్టిపాత్రంబు ముంగిటఁ, గలుగువేల్పుటావు గాదె పతికి. 107

ఆ. తొలుత నేడుకూటములు మాత్ర కాదరి, చ్ఛేదమునను దెలియఁ జెప్పఁబడియెఁ
గాన వాని మాని కడమవి రెండును, వివరపఱుతు నిచటఁ గవులు వొగడ. 108

గణనైసర్గికకూటము

ఆ. తండ్రి కొడుకు లగుచుఁ దనరారుగణములు, గలసి మెలసి కృతిముఖమున నిలుచు
రసలనడుమఁ బచ్చికసవు వైచిన మందు, నగ్నిపవనగణము లగుట నేమొ. 109

క. సుతజనకులు [1]గదిసిన ధన, యుతుఁ డగుఁ గృతిభర్త రెండు నొకగణ మైనన్
సుతలాభనాయకుం డగు, నితరగణద్వయము గూడ నిలపైఁ గూలున్. 110

గణరసకూటము

క. మొగదలఁ గలగణయుగమున, కగపడురసములకు వైర మగుపాత్రము భ
ర్తగళంబునఁ జుట్టినపా, ముగతిం దత్ప్రాణపవనములు భక్షించున్. 111

తే. తలఁప శృంగారబీభత్సములకుఁ బగలు
హాస్యకరుణలకుఁ బోరు రౌద్రాద్భుతముల
కధికవైరంబు వీరభయానకముల
కీసు శాంతంబునకుఁ జెలు లెనిమిదియును. 112

క. రసములకు రెంటికిని సమ, రస మైన శుభంబు వైరరసంగతి పా
ధ్వస మొకరస మైనను సం, తస మన్యరసములు గూడినను ముద మొదవున్. 113

ప్రశస్తకూటంబులు

తే. [2]క్షితిసురుల కాఱు ధారుణీపతుల కైదు, వైశ్యులకు నాల్గు శూద్రాంత్యవర్ణములకు
మూఁడు రెండును శుభకరంబులయియున్నఁ, జాలునని యె సంహితలోన శౌనకుఁడును.

తే. విప్రులకు గ్రహమైత్ర మూర్వీపతులకు, గణవిధము వైశ్యులకు రాశిగణన శూద్ర
నీచులకు యోనితార లిన్నింటిలోనఁ, గడుఁ బ్రశస్తము లివి వృద్ధగర్గమతము. 115

దోషాదోషబాహుళ్యఫలంబులు

ఆ. స్వల్పదోషములును సమధికగుణములు, నైన నుత్తఫలము లధిక మగును

1. గలసిన (పె). గదసిన (వ) 2. క్షితిసురల (పూ. ము)

సద్గుణంబు లిచ్చు సప్తాశ్వసవమాన, కలిగుణము లిడవు కృతిముఖమున. 116

తే. గుణము లవగుణములకన్నఁ గొంచె మైన, నాథునకు మెందు దుష్టగణంబు లిచ్చు
పోఁకనీయ వాకింతయు శుభగణములు, నిజఫలములను బద్యాది నిలిచినపుడు. 117

మగణద్వయయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, రెండున్ను హరిణయోనులే కాన ఏకయోనులేగనుక మంచిది. 2. లింగకూటము, జ్యేష్ఠప్రథమయోని గాన పుల్లింగనక్షత్రము రెండున్ను పుల్లింగతారలే అయెను. పోరుపుట్టినాగాని మొదలిగణము వధువున్ను రెండవగణము వరుఁడున్ను గనుక స్త్రీకి పుల్లింగతార అయినందుచేతను అదోషము పనిలేదు. 3. గణకూటము, రెండున్ను రాక్షసగణములే గనక ఉత్తమము. 4. ఉడుకూటము, మొదలిగణము తారనుండి రెండవగణము తారదనుకను లెక్కపెట్టవలెను గనుక రెంటికిన్ని జ్యేష్ఠ యొక్కటే అయెనుగనక లెఖకు మొదటిదే అయెను. పదమూఁటికి లోపలనుండుట చేతను కృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశికూటము, ప్రథమగణరాశినుండి రెండవ గణము రాశిదనుకాను ఎన్నవలెనుగనుక, రెండున్ను వృశ్చికరాసులే గనుక సంఖ్యకు తొలుతటిదే అయెను గనుక సామ్రాజ్యము. 6. ఖేటకూటము, రెంటికిన్ని కుజుఁడే కనుకమంచిది. 7. గ్రహకాంతికూటము, అంగారకుఁడు ఎఱుపుగనుక పాపిఅయెను; ఆరెంటికిన్ని పాపగ్రహమైనాను నతఁడొక్కఁడే కనుక సుఖము. 8. నైసర్గిక కూటము, రెండున్ను మగణాలే కనుక కుశలాధినాయకత్వము. 9. రసకూటము, రెండున్ను రౌద్రరసములే అయెను గనుక సంతసము. 10. వీనికి వేరుగద వివరము: ఉడుకూటమొకటిన్ని చెడ్డదిన్ని కడమకూటము లెనిమిదిన్ని మంచివిగనుక దోషము కొంచెమున్ను గుణములు చాలానున్ను గాన ఆది నున్నమగణము తనమీద మగణమునిల్చినప్పుడు తానిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణయగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణకపులు భిన్నయోనులుగనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, రెంటికిన్ని పుల్లింగతారలే కనుక పోరు పుట్టును. అయితే నేమి ? మొదలిగణము వధువు గనుక స్త్రీకి పుల్లింగతార అయినందుచేతను అదోషము పనిలేదు. 3. గణకూటము, రాక్షసమనుష్యగణములు గనుక నాశనము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు పూర్వాషాఢ మూడవ నక్షత్రముగనుక పదుమూఁటికి లోపలనుండుటచేతను కృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు ధనుస్సు రెండవరాశి గనుక నిర్ధనము. అయితే నేమి? వృశ్చికాధిపతి యైనకుజుఁడున్ను ధనురధిపతి యైన గురుడున్ను అన్యోన్యమిత్రులుగనుక నారదమతమున అదోషము పనిలేదు. 6. ఖేటకూటము, కుజగురు లన్యోన్యమిత్రులు గనుక మంచిది. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుఁ డెఱుపుగనుక పాపిన్ని, గురుడు [1]పచ్చనగనుక శుభుఁడున్ను గాన పాప

1. తాటాకు పుస్తకములలో 'పత్సన' అని ఉన్నది.

శుభయోగము గనుక జగడము వచ్చును. 8. నైసర్గికకూటము, ప్రస్తరించేటప్పుడు మగణమువలనను యగణము పుట్టుటచేతను మగణము తండ్రిన్ని యగణము కొడుకున్ను గనుక సుతజనక [1]యోగమున నిధనము. 9. రసకూటము, రౌద్రకారుణ్యరసము లన్యములు గనుక సుఖము. 10. వీనికి దేరుగడవివరము: గణోడుగ్రహకాంతి కూటములు మూఁడున్ను చెడ్డవిన్ని కడమకూటము లాఱున్ను మంచివి గనుక దోషము కొంచెమున్ను గుణములు చాలానున్న గనుక మగణము తనమీఁదను యగణము నిల్చినప్పుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణరగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణతురగములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, పుల్లింగ స్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రెండున్న రాక్షసగణములే కనుక మంచిది. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు శతతార యెనిమిదవ నక్షత్రము గనుక పదుమూఁటికి లోపలనుండుటచేతను కృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు, కుంభము నాలుగవరాశి గనుక సామ్రాజ్యము. 6. ఖేటకూటము, కుజునకు శని సముఁడు. అమందునకు భౌముఁడు శత్రుఁడు గనుక సమశాత్రవముగనుక కీడు. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుఁడు ఎఱుపున్ను శని నలుపున్ను గనుక ఇద్దఱును పాపగ్రహములే కాన మృత్యువు. 8. నైసర్గికకూటము, మగణరగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రౌద్ర శృంగారము లన్యరసములు గనుక ముదము. 10. వీనికిఁ దేరుగడవివరము: ఉడుఖేట గ్రహకాంతి నైసర్గికకూటములు నాలుగున్ను చెడ్డవి, కడమకూటము లయిదున్ను మంచివి గనుక దోషములు కొంచెమున్ను గుణములు చాలాను గనుక ఆదినున్న మగణము తనమీఁద రగణము నిలిచినప్పుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణసగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణమహిషములు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, పుల్లింగ స్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షసదేవగణములు గనుక అధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు హస్త యిరువదినాలుగవ నక్షత్రము గనుక పదుమూఁటికి పై నుండుటచేతను కృతిపతికి శతాయుఁవు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు కన్య పదునొకొండవరాశి గనుక దైన్యము. 6. ఖేటకూటము, కుజునికి బుధుఁడు శత్రుఁడు. ఆ సౌమ్యునకు భౌముఁడు సముఁడు కాఁగాను సమశాత్రవము గనుక కీడు. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుఁ డెఱుపు గనుక పాపి, బుధుఁడు పచ్చన గనుక శుభుఁడు అయినాగాని క్రూరగ్రహముతోఁ గూడినప్పుడు తానున్న

1. యోగమున నిధనము. (వె. ము.) 110 వ పద్యములో 'సుతజనకులు గదిసిన ధనయుతుఁడగుఁ గృతిభర్త' యని యుండుటచేత 'యోగమున నిధనము' అనుట పొసఁగదు. (పూ. ము.)

క్రూరులే కాగాను ఖలద్వయయోగము గనుక మృత్యువు. 8. నైసర్గికకూటము, మగణనగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రౌద్రభయానకము లన్యరసములు గనుక ముదము. 10. వీనికి దేరుగడవివరము: గణరాశి ఖేటగ్రహకాంతికూటము లైదున్ను చెడ్డవిన్ని కదమకూటములు నాలుగున్ను మంచివి గనుక దోషములు చాలానున్ను గుణములు కొంచెమున్ను గనుక మగణము తనమీఁదను నగణము నిలిచినపుడు తా నిచ్చు శుభఫలము అధికముగా నియ్యఁడు.

మగణతగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణ మేషములు భిన్నజాతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, పుల్లింగ స్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షస దేవగణములు గనుక అధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు, పుష్యమీనక్షత్రము పందొమ్మిదోది గనుక పదుమూఁటికి పై నుండుట చేతను కృతిపతికి శతాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు కర్కటము తొమ్మిదవరాశి గనుక సపత్యము. 6. ఖేటకూటము, కుజునకుఁ జంద్రుఁడు మిత్రుఁడు అతనికి మంగళుఁడు సముఁడును గాంగాను సమమిత్రము గనుక భద్రము. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుఁ డెఱుపు గనుక పాపిన్ని చంద్రుఁడు తెలుపు గనుక శుభుఁడును గాగాను పాపశుభయోగము గనుక జగడము వచ్చును. 8. నైసర్గికకూటము, మగణతగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రౌద్రశాంతములు మిత్రములు గనుక శుభము. 10. వీనికిఁ దేరుగడవివరము: రాశిగ్రహకాంతి నైసర్గికకూటములు నాలుగున్ను చెడ్డవిన్ని కదమకూటము లయిదున్ను మంచివిన్ని గనుక దోషములు కొంచెమున్ను గుణములు చాలాను గనుక ఆదినున్న మగణము తనమీఁద తగణము నిలిచినప్పుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణజగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణవృషభములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, రెంటికిన్ని పుల్లింగతారలే కనుక పోరుపుట్టును. అయితే నేమి వధూగణమునకు పుల్లింగతార అయినందున ఆదోషము పనిలేదు. 3. గణకూటము, రాక్షస మనుష్యగణములు గనుక నాశనము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు ఉత్తర యిరువై మూఁడవనక్షత్రము గనుక పదమూఁటికి పై నుండుట చేతను కృతిపతికి శతాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు సింహము పదవరాశి గనుక దుఃఖము. అయితే నేమి ? వృశ్చికాధిపతియైన కుజుఁడున్ను సింహాధిపతియైన సూర్యుఁడున్ను అన్యోన్యమిత్రులు గనుక నారవమమున ఆదోషము పనిలేదు. 6. ఖేటకూటము, కుజసూర్యు లన్యోన్యమిత్రులు గనుక మంచిది. 7. గ్రహకాంతికూటము, మంగళ భాను లిద్దఱున్ను ఎఱుపే గనుక పాపగ్రహములే కాగాను ఖలద్వయయోగమున

మృత్యువు. 8. వైసర్గికకూటము, మగణజగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రస కూటము, రౌద్రవీరము లన్యరసములు గనుక ముదము. 10. వీనికి దేరుగడవివరము: గణగ్రహకాంతి వైసర్గికకూటములు మూడున్ను కెడ్డవిన్ని కడమకూటము లాఱున్ను మంచివి గనుక దోషములు కొంచెమున్ను గుణములు చాలాను గనుక అది నున్న మగ ణము తనమీఁదను జగణము నిల్చినప్పుడు తా నిచ్చుశుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణభగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణభుజగములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగ కూటము, పుల్లింగ స్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షసదేవ గణములు గనుక అధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు మృగశిర పదాఱవనక్షత్రము గనుక పదుమూఁటికి పైనుండుటచేతను కృతిపతికి శతాయువు. 5. రాశి కూటము, వృశ్చికమునకు వృషభము ఏడవది గనుక సామ్రాజ్యము. 6. ఖేటకూటము, కుజ శుక్రు లన్యోన్యసములు గనుక మధ్యమము. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుఁ డెఱుపు గనుక పాపిన్ని, శుక్రుఁడు తెలుపు గనుక శుభుఁడున్ను గాన పాపిశుభ యోగము గనుక జగడము. 8. వైసర్గికకూటము, మగణభగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రౌద్రహాస్యము లన్యరసములు గనుక ముదము. 10. వీనికి దేరుగడవివరము: గణఖేటగ్రహకాంతివైసర్గికకూటములు నాలుగున్ను కెడ్డవిన్ని కడమకూటము లయిదున్ను మంచివి గనుక దోషములు కొంచెమున్ను గుణములుచాలాను గనుక అది నున్నమగణము తనమీఁదను భగణము నిలిచినపుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నుండును.

మగణనగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణగజములు భిన్నజాతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగ కూటము, పుల్లింగస్త్రీలింగతారలు గనుక నుత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షసదేవ గణములు గనుక నధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు రేవతి పదునొకొండవనక్షత్రము గనుక పదుమూఁటికి లోపలనుండుటచేతను కృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశి కూటము, వృశ్చికమునకు మీనము అయిదవరాశి గనుక సామ్రాజ్యము. 6. ఖేట కూటము, కుజబృహస్పతు లన్యోన్యమిత్రులు గనుక మంచిది. 7. గ్రహకాంతి కూటము, మంగళు డెఱుపుగనుక ఖలుడును గురుడు పచ్చని గనుక శుభగ్రహము. కాగాను పాపశుభయోగము గనుక జగడము వచ్చును. 8. వైసర్గికకూటము, మగణ నగణము లితర గణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, శాంతాద్భుతములు నిత్యవైరములు గనుక సాధ్వసము. 10. వీనికి దేరుగడవివరము: గణోడుగ్రహ

A
హైదరాబాదు-500 044.

కాంతి నైసర్గికరసకూటము లైదును శేషవిన్ని కదమకూటములు నాలుగున్ను మంచివి గనుక దోషములు చాలాను, గుణములు కొంచెమున్ను గనుక ఆది నున్నమగణము తనమీఁద నగణము నిల్చినపుడు తా నిచ్చుశుభఫలము నియ్యదు.

తే. మగణమున కెల్ల వ్రాసితి మిగిలినట్టి, గణములకు నిట్లువ్రాసిన గ్రంథ మధిక
విస్తరం బగు నని వ్రాయ విడిచినాఁడఁ, దెలిసికొనఁ దగుఁ గవులు యాదులకు నిట్లు.

వ. ఇది కావ్యముఖంబున నుండు రెండుగణంబులకుం గవిరాక్షసమతానుసారంబు లగు యోన్యాదినవకూటఫలంబులు. ఇంక నథోక్షజాచార్యమతానుసారంబులగు గణనాథ యోగఫలంబు లెఱింగించెద. 119

తే. అష్టగణములు శివవిష్టునష్టమూర్తు, లయి వెలింగెడుతమతమయధిపతులకుఁ
జెల్లుచుండెడు నామంబు లెల్లఁ దామఁ, దాల్చి ఛందంబులం దెల్లఁ దనరుచుండు.

ఆ. ధరణిపై [1]స్థిరాంబుదహనమారుతవిష్ణు, పదరవీందుదేవపతులు గదియఁ
బ్రమదవిత్తతాపభీప్రార్థజయసౌఖ్య, శత్రునాశనము లొసంగు వరుస. 121

క. తోయముపై భూజలశిఖ, వాయుగగనసూర్యచంద్రవాసవు లున్నన్
శ్రీయోవ్యాధిక్లేశా, ల్పాయుర్మరణసుఖభోగవార్షము లబ్బున్. 122

ఆ. వీతిహోత్రు మీఁద విశ్వంభరాంభోగ్ని, వాయుగగనసూర్యవారిజారి
వృషులు గదియఁ గుశలవిభవాగ్నిభయరాజ్య, శోకరోగయుద్ధశుభఫలములు. 123

చ. అవనిజలాగ్ని వాయుగగనార్కశశీంద్రులు డాయఁ గల్గు గం
ధవహునకయిన్ స్వరాజ్యగృహదాహమృతార్తిగదార్థభోగముల్
దివికిఁ గీర్తిశర్మలయదీప్తిబలక్షయభద్రమోదముల్
రవికయి ఖేదమృత్యుపరాభవభోగమృతిస్వరాజ్యముల్. 124

క. హిమకరుమీఁద నిలాంభోగ్ని, మరుద్వియదర్కసోమనిర్జరనాథుల్
క్రమమున నిత్తురు జ్వరభయ, సమరశుభాశుభగదార్థసౌఖ్యము లెపుడున్. 125

సీ. శర్కరతోఁ గూడి చవి గానివస్తువు లెంతయు మధుర మై యొనసినట్లు
గంగోదకంబులఁ గలసి పల్వలతోయమును బవిత్రం[2]బునఁ బొందునట్లు
పరుసము సోఁకంగఁ బడి యయఃపిండంబు బంగార మై కనుపట్టునట్లు
చందనవృక్షంబుసంగతి నిర్గంధతరువు నామోది యై పరఁగినట్లు

తే. నిర్జరేశ్వరగణముపై నిలిచి దుష్ట, మగుగణంబును శుభకారి యై మెలంగ
శోభనగణంబు గదిసినచోట నిత్తు, దండమునఁ బండుపండుచందంబు గాదె. 126

వ. మఱియుఁ గొందఱుకవిపురందరులు నిజకృతచ్ఛందంబులందుఁ గొన్నివిశేషంబులు చెప్పి రవియెల్ల వివరించెద. 127

---

1. ధరా. 2. బయి తనరినట్లు (పూ. ము).

తే. భువనములకెల్ల సాధారభూతమైన, జగతి యధిదైవతంబుగాఁ జనుమగణము
శమకుఁ గారణ మగుటచే దానిఁ గూడి, ధన మొసఁగునేడు నవికల్పఁ దాతనొజ్జ.
తే. చందనోదకములను నిచ్చలును బెంపఁ, బడియుఁ బెల్లున్న ఘనశంఖుఁ బాయనిగతి
శుభగణము గూడియుండు నిజశూన్యఫలము, తగణము త్యజింప దనియె నథర్వణుండు.
ఆ. ఇది గణప్రపంచ మింక నీగణముల,చేతఁ గూర్పఁబడుచుఁ జెల్వ మీఱు
వృత్తములకెఱుంగ విదితంబు గాఁగ షట్ప్రత్యయములు తేటపఱుతు మొదల. 130

షట్ప్రత్యయములు

తే. వృత్తసంఖ్యయుఁ బ్రస్తారవిధము నష్ట
లబ్ధియును వెస నుద్దిష్టలఘుగురుక్రి
యాధ్వభాగము లనఁగఁ బ్రత్యయము లాఱు
వెలయు వానిఁ గవీంద్రులు దెలియ వలయు. 131

1. వృత్తసంఖ్యాప్రత్యయము

ఉ. ఇన్నవదాన నెన్ని జనియించెను వృత్తము లన్న ధాత్రిపై
నన్నిగురు ల్లిఖించి యొకఁ డాదిగ నిబ్బడి వాని క్రిందటన్
సన్నుతలీల వ్రాసి తుదిసంఖ్యలు రెట్టిగఁ జేయ నెన్ని యా
నన్నియె దానియం దుదయ మౌ సమవృత్తము లన్నఁ జెన్నగున్. 132
తే. ప్రత్యయము లాఱు నీచెప్పుపద్యములను, దెలిసికొన నెంతవారికి నలవి గామి
వరుస నన్నిటికిం డీక వ్రాయ వలసెఁ, దెఱుఁగుమాటలఁ గడు తేట తెల్లగాఁగ.

టీ. వృత్తసంఖ్యాప్రత్యయ మనఁగాను ఇన్నవఛందమునందు ఎన్నిసమవృత్తములు పుట్టినవి అని యడిగితేను సరిచెప్పేటివిధము: వారెన్నవఛందమున కడిగితేను అన్నిగురువు లడ్డవరుసగాను వ్రాసి వాటిక్రిందను ఒకటి మొదలుగాను ఇనుమడించుచున్న లెక్కలు వరుసవెంబడిని కడకు వెడలాను వ్రాసి తుది లెక్క ఇనుమడించితేను ఎన్ని అయెను అన్ని సమవృత్తములు ఆఛందమునందు బుట్టినవి యని చెప్పెడిది. 133

తే. అక్షరం బొక్కటియె యుక్త కంతకంత, కవలి వానికి నేకోత్తరాధికంబు
లుక్తయం దెల్ల సమవృత్తయుగము వుట్టె, నదియె మొద లంతకంతకు నయ్యె రెట్టి.

తత్తచ్ఛందోవృత్తసంఖ్యాసీసమాలిక

ఉక్తను గరము లత్యుక్తను నేదముల్ మధ్యను వసువులు మఱి ప్రతిష్ఠ
వలనను రాజు లవ్వలిసుప్రతిష్ఠను నేత్రపావకులు గాయత్రియందు

విద్య లుష్ణిక్కున వేదండలోచనతతు లనుష్టుప్పున శాస్త్రబాణ
పాణులు బృహతిని [1]బాహాంభుధీశరములు పఙ్క్తిని గతికరాంబరజగతులు
త్రిష్టుప్పునందు దంతియుగాభ్రనయనముల్ జగతి నంగవిరించిగగనయుగము
లతిజగతిని లోచనాజభూవసువులు శక్వరిని గతీభపలిలయోని
శాస్త్రకుంభిను లతిశక్వరిని గజర్తుమునిబాహురామ లష్టిని రసాగ్ని
సాయకభూశరసంబు లత్యష్టిని హస్తగోత్రనభోధరాగ్నిశశులు
ధృతియందు గతియుగక్షితిపక్షరసబాహు లతిధృతిని వసుద్విపాక్షినిగమ
శయబాణములు కృతిచ్ఛందంబున రసాద్రిపర్వేభవేదాభ్రపద్మరిపులు
ప్రకృతిని నేత్రనారాచసోమాహార్యగీర్వరాభ్రము లాకృతిని ధాతృ
పదనాంతరితపావకయుగబ్రహ్మచంద్రఋతు లవికృతిని నాగశూన్య
శర్కసింధురవసుదహనకుంజరములు సంకృతిని రసాంబుశాశవైరి
హస్త్యాద్రిగిరిపర్వతాంగోడుపతు లభికృతిని బాహుకృశానుగతియుగాస్త్ర

తే. రతిపశరశిఖవహ్ను లుత్కృతిని వేద,శాస్త్రసామజగజవధశ్చంద్రశైల
రసము లిట్లుద్భవం బయ్యెఁ [2]ప్రస్తరింప, సమపదము లగువృత్తము ల్ఛందములను.

టీ. ఇవి అన్నిన్ని ఉక్తాదిషడ్వింశతిచ్ఛందంబులకున్ను ద్వితీయాదిద్విగుణితంబులై రెం కొక్క ఛందంబునం బుట్టినసమవృత్తసంఖ్యలకు గణితశాస్త్రోక్తసంజ్ఞలు గావున జ్యోతిశ్శాస్త్రానుసారంబున కుడినుండి యెడమకు పద్యక్రమంబున ఆయాసంజ్ఞలు లెక్కలువైచి యుగ్గడించి వామాదిగాను దెలిసికొనేది.

ఉక్తాదిజవృత్తసంఖ్య

తే. ఛందమున నొక్కటను వృత్తసంఖ్య మడపి, రెండు వెలియ నుక్తాదిజవృత్తసంఖ్య
యటుల నుత్కృతివృత్తసంఖ్యయును జేయ, సర్వసమవృత్తసంఖ్య భుజంగశయన.

టీ. ఉక్తాదిజవృత్తసంఖ్య అనంగాను ప్రథమచ్ఛందం బగునుక్త మొదలుకొని యిన్నవ ఛందమువద్దికి ఈవెనుకటిఛందము లన్నిటియందున్ను పుట్టినవృత్తములు అన్నిన్ని ఎన్నిఆయెనని అడిగితేను సరి చెప్పేటివిధము : వారు ఎన్నవఛందమువద్ది కడిగితేను ఆఛందమున బుట్టినసమవృత్తసంఖ్య యినుమడించి ఆలెక్కలోను రెండు దీసివేయఁగాను ఎంత లెక్కనిలిచితేను అన్నిసమవృత్తములు మొదలిఛందమువద్దినుంచి వారడిగిన దానివద్దికి ఆయె నని చెప్పెడిది. ఉక్తాదిషడ్వింశతిచ్ఛందంబుల నన్నింట నున్ను పుట్టినసమవృత్తములన్నిన్ని కలయఁగూడితేను యయ్యె నని యడిగితేను సరి చెప్పేటివిధము : మునుపటివలెనే కడపటిఛందమగు నుత్కృతియందుఁబుట్టిన సమ

1. బాద (పూ. ము). 2. ప్రస్తుతింప (ప).

వృత్తసంఖ్య రెట్టించి అందులోను రెండు కడను దీయగాను ఎన్ని నిలిచి తేను
అన్నిసమవృత్తములు ఇరువదాఱుఛందములయందున్ను బుట్టిన వని చెప్పెడిది. 139

క. పదుమూఁడు[1]గోటులును [2]నలు,బదిరెండును లక్ష లవలఁ [3]బదియేడ్వేలున్
మదిఁ జేదునూటిపై నిరు,వదియాఱు సమాంఘ్రివృత్తపద్యములు హరీ. 140

తే. అందులో నొకకొన్ని వేదాంగమైన,ఛందమునఁ బల్కఁబడి యుండె నందులోనఁ
గొన్ని తెనుఁగుగఁ జేసె భీమన్న మొదల, నదియె వెసఁ జెప్పుకొని రనంతాదికవులు.

2. ప్రస్తారప్రత్యయము

సీ. వరుఁగ నేఛందంబు ప్రస్తరింపు మటన్న నాఛందమునఁ బుట్టినట్టిసర్వ
సమవృత్తసంఖ్యకు సమ మగునందాఁక దొంతిగాఁ గ్రిందుక్రిందులకు వ్రాయ
నగు మీఁదగురువును నాక్రింద లఘువును నొప్పారఁ దొలుబంతి నొక్కటొకటి
తరువాత నది మొదల్ద్విగుణ రెట్టించి ఛంద మెన్నవ దన్ని చాళ్లుగాఁగఁ

తే. బాదవునకు నడ్డవరుసలు బొసఁగ నిలుపు, నందనందన వేడినఛంద మగును
ధారుణీమండలమునఁ బ్రస్తారమనుచు, దీనినామంబు కవులచేఁ దేటపడియె. 142

టీక. ప్రస్తారప్రత్యయ మనఁగాను ఇన్నవఛందంబునందు పుట్టినసమవృత్తంబులకు ఏయే గణంబు లని యడుగితేను సరి చెప్పేటి విధము. వారు ప్రస్తరింపుమన్నఛందమునందు ఎన్నిసమవృత్తములు పుట్టెను అన్ని గురులఘువులు దొంతరగాను ఒకదానిక్రింద నొకటివ్రాసేది. అది ఎట్లంటేను తొలిదొంతరకు ఒకగురువున్ను ఒకలఘువున్ను రెండవ దానికి రెండుగురువులున్ను రెండులఘువులున్ను మూఁడవదానికి నాలుగుగురువులున్న నాలుగులఘువులున్ను ఇటువలెనే యినుమడించుచున్ను ఎన్నవఛందమైతేను అన్ని నిడుదచాళ్లుగాను అడ్డవరుసలు సరిపోయ్యేటట్టుగాను పాదవునకున్ను వ్రాసి, వా రెన్నవసమవృత్తమునకు అడిగితేను అన్నవయడ్డవరుస నున్నగురులఘువులు గణములుచేసి ఆవృత్తమునకు ఒక్కొక్కచరణమునకు ఆగణంబు లని చెప్పెడిది.

ప్రస్తారద్విగుణము

క. అందముగా నేఛందము, క్రింద మఱియు నదియె నిలిపి రెండర్థములం
బొందుగ గురులఘువులకుడి, బందునఁ జెఱిసగము వ్రాయఁ బైఛంద మగున్. 144

టీక. ఏదయినానుగాని ఒకఛందము ప్రస్తరించి ఆఛందమే దాని తరువాతిదిగాను ప్రస్తరించు మంటేను ప్రస్తరించెడివిధము. ఆఛందము క్రిందను తిరిగీ ఆఛందమే ప్రస్తరించి కుడికడను మీఁదినుండి క్రిందుక్రిందులకు నిడుపుగా సగమువరకును గురువులున్ను కడను సగమున్ను లఘువులున్ను వ్రాసితేను ఆమీఁదటిఛంద మవును.

1. కోటులు (రా). 2. నలువది (రా). 3. బదిహేడ్వేలున్ (వ. పె.)

3. నష్టలబ్ధిప్రత్యయము

సీ. జలజాక్ష యిన్నవఛందంబులోపల నిన్నవసమవృత్త మెట్టి దనిన
నావృత్తసంఖ్య దా నంకంబ యర్ధించి వ్రాయంగ దిగువానివైపు దెలిసి
సరిలెక్క లెడనెడ సగము గావించువేళల నెల్ల నొక్కొక్కలఘువు నిలిపి
విషమంబులను [1]బాలు వెలయ మఱొక్కటి గలిపి యర్ధము సేయుకాలములను
తే. గురువుభాగార యొక్కొక్కగురువు నిడుచు, నడిగి రెన్నవఛందమునందు వారు
దన్న గురువులు లఘువులు నన్నియైన, మానవగు నష్టలబ్ధి రమాసహాయ. 146

టీక. నష్టలబ్ధిప్రత్యయ మనంగాను ఇన్నవఛందంబున ఇన్నవసమవృత్తమునకు ఏయే గణంబు లని అడిగితేను సరి చెప్పేటివిధము. వా రెన్నవసమవృత్త మడిగితేను అన్నవ లెక్కనుండి తేపతేపకున్న అర్ధించుకొనుచున్న గురులఘువులు వ్రాసేది. అది యెట్లన్నను: సరిలెక్క అర్ధించునప్పు డెల్లాను ఒక్కొక్కలఘువు పెట్టేది. బేసిలెక్క అయినప్పుడు అర్ధించేటందుకు పాలుపోదు గనుక మఱియొక్కటి కలియఁగూడి సరిగాఁజేసి అర్ధించేది. ఒకటి కూడి యర్ధించునప్పుడెల్లను ఒక్కొక్కగురువు పెట్టేది. తన్ను వా రెన్నవఛందములోనిసమవృత్త మడిగితేను అన్ని అయ్యేటట్టుగాను గురులఘువులువ్రాసి అవి గణములు చేసి ఆఛందమున అన్నవసమవృత్తమునకు ఒక్కొక్క పాదమునకు అవి గణము లని చెప్పెడిది. 147

4. వృత్తోద్దిష్టప్రత్యయము

సీ. తనయిచ్చ వచ్చినట్టును గురులఘువులు జగతిపై నడ్డచాలుగ లిఖించి
యేఛందమునఁ బుట్టె నెన్నవసమవృత్త మిది యన్న నొక్కండు మొదలుగాఁగ
రెట్టించుచును వానిక్రిందను లెక్కలు వరుస దప్పక యుండ వైచియందు
లఘువులక్రింది వెల్లను గూడి వెండియు నొక్కటి [2]గలుపుక యుగ్గడింప
ఆ. నైనవృత్తసంఖ్య మది గురులఘువుల, సంఖ్య ఛందమునకు సంఖ్య యిట్లు
దెలిసి చెప్పవలయుం దీని వృత్తోద్దిష్ట, మండ్రు ప్రత్యయజ్ఞు లంబుజాక్ష. 148

టీక. ఉద్దిష్టప్రత్యయ మనఁగాను దనమనస్సుకు వచ్చినట్లు గురువులఘువులు అడ్డచాలుగా వ్రాసి యిది యేఛందమునఁ బుట్టినది? ఆఛందమునం దిది యెన్నవసమవృత్తము అని యడిగినతేను సరి చెప్పేటివిధము. అతఁడు వ్రాసినగురులఘువులక్రిందను వరుసకున్న ఒకటి మొదలుకొని లెక్క లినుమడించి వ్రాసి వాటిలోపలను గురువులక్రిందివి అనిన్ని విడిచిపెట్టి లఘువులక్రిందిలెక్క లన్నిన్ని గలయఁ గూడి అందులోప

1. బోలి (పూ. ము). 2. గలుపుకొ (పె.)

లను మఱి యొకటి కలిపితేను ఎన్ని అయెను అన్నవవృత్త మనేది. అతఁడు వ్రాసిన గురులఘువులు ఎన్ని అయితేను అన్నవఛందమున బుట్టినది యనేది. ఇరువై యాఱింటిలోపలాను ఎన్నిగురులఘువులు వ్రాసినను ఇటువలెనే వ్రాసి సరిచెప్పేది.

౯. లఘుగురుక్రియాప్రత్యయము

సీ. రెండిండ్లు వ్రాసి యాక్రింద వెంబడి [1]నిరుమేల నొక్కొకయిల్లు మించి యుండ
మొదలనుంచియు నిరువదియునాఱడ్డవీథు లమర్చి రెండుకోపులను గల్గు
గీముల నన్నింట సోముల నిడి మధ్యగృహములయందుఁ బై యిండ్లరెంట
నిలుచులెక్కలు గూడి విలిఖింప [2]నీ మేరుచక్రపార్శ్వద్వయాంతసదనములను

తే. వెలయునవి సర్వగురులఘువృత్తసంఖ్య
లగు ద్వితీయాదిగృహములయందుఁ దనరు
సంఖ్య లేకాదిలఘువృత్తసంఖ్య లయ్యె
నన్నియును వానివృత్తసంఖ్య లగుఁ గృష్ణ. 150

టీక. మేరుచక్ర మనఁగాను ఇన్నవఛందమునందు ఎన్నేసిలఘువులవృత్తములు ఎన్ని యని యడిగితేను సరిచెప్పేటివిధము. మొదల అడ్డవీథిగా రెండిండ్లు వ్రాసి యాక్రిందను వెంబడిగాను రెండు పార్శ్వములయందున్ను ఒక్కొక్కయిల్లు మించియుండేటట్టుగాను మొదటివీథిలోఁగూడాను ఇరువైయారుఅడ్డవీథులుగాను గీటులు తీసి ఉభయ పార్శ్వములయందున్ను మించియున్నకడపటి[3]యిండ్లును మీఁదియిండ్లు మొదలుకొని అన్నియిండ్లను తప్పకుండాను ఒక్కట్లు పెట్టి మీఁదివీథి నున్న లెక్కల క్రిందను దిగువవీథియందు నడుపుగాను ఒక్కొక్కయింటను ఆలెక్కలకు క్రింద ఉండేటట్టుగాను వ్రాసేది. ఇటువలెనే వ్రాస్తేను మీఁదివీథికంటె క్రిందివీథిని ఒక్కొక్కయిల్లు ఎక్కువ అవుచును వచ్చును. ఈక్రమమున వ్రాసితేను ఈమేరుచక్రమునందు పైవీథిమొదలుగాను అడ్డవీథులన్నిన్నీ ఉక్త మొదలైన యిరువైయాఱు ఛందములున్న క్రమముననే అవును. ఆవీథులయందు మొదలియిండ్లనున్న ఒక్కొటొక్కటిన్ని సర్వగురువృత్తములు. తుదియిండ్లనున్న ఒక్కొక్కటిన్ని సర్వలఘువృత్తములు; రెండవయిండ్ల ఎన్ని ఉంటేను, అన్నిన్ని ఒంటిలఘువృత్తములు; మూఁడవయిండ్లవి రెండేసిలఘువులవి; నాలవయిండ్లవి మూఁడేసిలఘువులవి; ఈప్రకారముననే మొందరనున్న అన్నియిండ్లకున్ను అని తెలిసుకొనేది. ఆవీథినిఉన్న లెక్కలన్నిన్నిఁ గలయఁ గూడితేను ఆఛందమునఁ బుట్టినసమవృత్తసంఖ్య యవును. వా రిన్నవఛంద

1. నిరుమైల (పె). 2. నిరుమైల (క. పె.) 3. 'ఇండ్లు' అనుటకు బదులుగా (పె.) లో 'ఇంట్లు'; (క.) లో 'ఇట్లు.'

మున కడిగితేను అన్నవయడ్డవీథి చూచి యిప్పుడు చెప్పినచొప్పున సరి చెప్పేది. ఏఛందముదనుకాను వ్రాయ మంటే ఆఛందముదనుకాను వ్రాయనున్ను వచ్చును.

లగనిర్ణయశకటచక్రము

సీ. ఒకమందిరంబులో నొకలెక్క వైచి గూడిగువ నడ్డంబిండ్లు దిద్దుకొనుచుఁ
గ్రమతఁ బైవీథిలెక్కలు [1]ద్విగుణింపుచుఁ దొలుసారి యది యెల్లఁ గలుపు వ్రాసి
వెండియు రెట్టించువేళ నొక్కొక్కటి విడిచి వ్రాయుచు దాని వృత్తసంఖ్య
కెచ్చైన మానుచు నీరీతి నావృత్తసంఖ్యకు ప్రక్కకిఁ దొలిసదనమునను
తే. నిలుచునందాఁక బంతు [2]లెన్నని వ్రాయ
శకటచక్రంబు నాఁగఁ బ్రశస్తమయ్యె
వరుస నాద్యంతములు సర్వగురులఘువులు
కడమ వేళాదిలఘునియుక్తంబు లిందు. 152

టీక. శకటచక్ర మనఁగాను ఇన్నవఛందమునందు ఒకలఘు వాదిగాను ఎన్నేసిలఘువుల వృత్తములు, ఎన్నవ ఎన్నవయవి అని యడిగితేను సరి చెప్పేటివిధము. వారడిగిన ఛందము వృత్తసంఖ్య నిర్ణయించుకొని ముందుగాను ఒకయిల్లు వ్రాసి ఆయింటను లెక్క యొక్కటి వైచి దానిక్రిందనుండి యడ్డముగాను ఇండ్లు వ్రాసికొంచు ఆ యిండ్లలోను వానికి మీఁద నున్న అడ్డవీథియిండ్లను మొదలియిల్లు మొదలుకొని వరుస వెంబడిన్ని ఒక్కొక్కయింటనున్న లెక్క సారెసారెకున్ను ఇనుమడించుకొంచున్ను వ్రాయుచున్న వచ్చేది. అది యెట్లంటే తొలుసారి ద్విగుణించునప్పు డొకలెక్క యైతేను అంతాను వ్రాసేది. అంతటనుంచి అది యెన్నిమారు లినుమడించినా ఒక్కటొక్కటి కడను బుచ్చి చిక్కినలెక్క వేసేది. ఇటువలెను వ్రాయగాను ఆ ఛందంబున బుట్టినవృత్తసంఖ్య యెప్పుడు మించితేను అప్పు డది విడిచి మీఁదివీథిని అతరువాతనున్న ఇండ్లలెక్కలు ఒక్కటొక్కటి యిప్పుడు వ్రాసినట్లే రెట్టింపుచున్న వ్రాసేది. ఏదియైనాను వృత్తసంఖ్యకు అధికమైతేను అది విడిచిపెట్టేది. పైవీథిలెక్క లైతేను అంతటను ఆవీథిని వ్రాయక చాలించేది. ఇప్పుడు వ్రాసిన బంతిలెక్కలు మునుపటివలెనే చేసేది. ఆక్రిందను తిరుగాను ఇండ్లు వ్రాసి ఆయిండ్ల లోను ఇప్పటివలెనే లెక్కలు నిలిపేది. ఇటువలెనే ఒక్కొక్కబంతి వ్రాసి అది చూచి దానిదిగువను మఱొక్కబంతి వ్రాయుచున్న రాఁగా బంతికి మొదలియింటను ఆఛందమునఁ బుట్టినవృత్తసంఖ్య యెక్కడ వస్తేను అక్కడనుంచి వ్రాయక మానేది. ఈతీరున వ్రాసితేను ఏయింటనున్న వచ్చినలెక్క[3]రాక వచ్చును. దీని

1. ద్విగుణింపుచో (పె). 2. లెన్నన్ని (ప); లెన్నన్ని (భూ. ము.) లెన్నని (రా). 3. రావచ్చును (పె. ప.)

పేరు శకటచక్ర మనిపించుకొనును. ఈచక్రమునందు మొదలిబంతిది సర్వగురువృత్తము; కడపటిబంతి యెంతయుంటేను అన్నవయది సర్వలఘువృత్తము; రెండవబంతియిండ్ల ఎన్నియుంటేను అన్నవయవి ఒంటిలఘువృత్తములు; మూఁడవయర్ధవీథిని ఎన్నియుంటేను అన్నవయవి రెండేసిలఘువులవృత్తములు; నాల్గవచాలున ఎన్నియుంటేను అన్నవయవి మూఁడు మాత్రలు గలవృత్తములు; ఈ క్రమముననే ముందర ఎన్నిబంతు లున్నాను రెండవబంతి మొదలుగాను బంతిబంతికి ఒక్కొక్కలఘువెక్కువ యని తెలిసికొనేది. ఇండ్లు అన్నిన్ని లెక్కపెట్టితేను ఎన్ని అయితేను అన్నివృత్తము లాఛందమున బుట్టినవని యెరిగేది. ఈరెండుచక్రంబులయందున్న చెప్పిన లఘుసంఖ్య ఛందస్సంఖ్యలోను తివిసివేయగాను ఎన్ని మిగిలితేను నన్ని గురువులు ఆయావృత్తములకు గలవు గాన ఈచక్రములు రెండున్ను లఘుగురుక్రియాచక్రములున్ను అనంబడును. కొందఱు లగనిర్ణయచక్ర మందురు. 153

6. అధ్వభాగప్రత్యయము

క. నందసుత యధ్వభాగము
ఛందస్సంఖ్యయును వృత్తసంఖ్యయు రెంటన్
బొందుగ గుణించి యొక్కటి
యందుఁ దిగియ నెన్ని యన్ని యంగుళము లగున్. 154

టీ. అధ్వభాగప్రత్యయ మనఁగాను ఇన్నవఛందము ప్రస్తరించేటందునకు ఎన్నియంగుళములపొడవుభూమి కావలె నని అడిగితేను పరిచెప్పేటివిధము. ఎన్నవఛందమున కడిగితేను అంతా లెక్కపెట్టి యందులో ఆఛందమునఁ బుట్టినవృత్తసంఖ్య గలియఁగూడి యినుమడించి యందులో ఒకటి తివిసి వేయఁగాను ఎంతయైతేను అన్ని యంగుళములపొడవు భూమి ఆ ఛందమునకు ప్రస్తరించేటందుకుఁ గావలె నని చెప్పెడిది. 155

సమవృత్తసంఖ్యాజ్ఞానము.

అయిదవఛందమునందు ఎన్నిసమవృత్తములు
పుట్టిన వని అడిగితేను సరిచెప్పేటివిధము.

U U U U U
౧ ౨ ౪ ౮ ౧౬

ఈకడపలిలెక్క 16 ను రెట్టించితేను 32 అయెను. అటుగనుక 5 వ ఛందమునందు 32 సమవృత్తములు పుట్టిన వని చెప్పెడిది. ఏఛందమున కడిగినా ఇటువలెనే వ్రాసేది. ప్రస్తరించి చూచితేను అన్నివృత్తములే పుట్టుచున్నవి.

పంచమచ్ఛందమునకుఁ బ్రస్తారము

UUUUU ౧ — UUUU| ౧౭
|UUUU ౨ — |UUU| ౧౮
U|UUU ౩ — U|UU| ౧౯
||UUU ౪ — ||UU| ౨౦
UU|UU ౫ — UU|U| ౨౧
|U|UU ౬ — |U|U| ౨౨
U||UU ౭ — U||U| ౨౩
|||UU ౮ — |||U| ౨౪
UUU|U ౯ — UUU|| ౨౫
|UU|U ౧౦ — |UU|| ౨౬
U|U|U ౧౧ — U|U|| ౨౭
||U|U ౧౨ — ||U|| ౨౮
UU||U ౧౩ — UU||| ౨౯
|U||U ౧౪ — |U||| ౩౦
U|||U ౧౫ — U|||| ౩౧
||||U ౧౬ — ||||| ౩౨

పంచమచ్ఛందము ప్రస్తరించినాను. ౩౨ సమవృత్తములే పుట్టెను.

ఛందస్సంఖ్య.	సమవృత్తసంఖ్య.	ఛందస్సంఖ్య.	సమవృత్తసంఖ్య.
౧ ఉక్తయందు	౨	౧౪ శక్వరియందు	౧౬౩౮౪
౨ అత్యుక్త	౪	౧౫ అతిశక్వరి	౩౨౭౬౮
౩ మధ్య	౮	౧౬ అష్టి	౬౫౫౩౬
౪ ప్రతిష్ఠ	౧౬	౧౭ అత్యష్టి	౧౩౧౦౭౨
౫ సుప్రతిష్ఠ	౩౨	౧౮ ధృతి	౨౬౨౧౪౪
౬ గాయత్రి	౬౪	౧౯ అతిధృతి	౫౨౪౨౮౮
౭ ఉష్ణిక్కు	౧౨౮	౨౦ కృతి	౧౦౪౮౫౭౬
౮ అనుష్టుప్పు	౨౫౬	౨౧ ప్రకృతి	౨౦౯౭౧౫౨
౯ బృహతి	౫౧౨	౨౨ ఆకృతి	౪౧౯౪౩౦౪
౧౦ పఙ్క్తి	౧౦౨౪	౨౩ వికృతి	౮౩౮౮౬౦౮
౧౧ త్రిష్టుప్పు	౨౦౪౮	౨౪ సంకృతి	౧౬౭౭౭౨౧౬
౧౨ జగతి	౪౦౯౬	౨౫ అభికృతి	౩౩౫౫౪౪౩౨
౧౩ అతిజగతి	౮౧౯౨	౨౬ ఉత్కృతి	౬౭౧౦౮౮౬౪
			వెరసి ౧౩౪,౨౧౭,౭౨౬

ఇవి అన్నిన్ని కలియఁగూడితేను సర్వసమవృత్తసంఖ్యయగును.

ఉక్తాప్రభృతిచ్ఛందోజాత వృత్తసంఖ్యావివేకము

ప్రథమచ్ఛందం బగునుక్త మొదలుకొని చతుర్థచ్ఛందమువద్దికి నీలాగుఛందముల యందున్ను బుట్టినసమవృత్తము లన్నిన్ని ఎన్నిఆయెనని యడిగితేను సరిచెప్పేటివిధము.

నాల్గవఛందమువృత్తసంఖ్య

∪∪∪∪

౧ ౨ ౪ ౮

పదహారుసమవృత్తములు పుట్టెను

ఈవృత్తసంఖ్య యినుమడించితేను ముప్పదిరెండాయెను. అందులోను రెండు పుచ్చితేను ముప్పది గనుక ఉక్తనుంచి ప్రతిష్ఠవద్దికి నాలుగుఛందములయందున్ను ౩౦ సమవృత్తములు పుట్టినవి అనేది ఏఛందమువద్దికి అడిగినా ఇటువలెనే చూచేది. వెరసివేసి కూడినా సరే. 158

సర్వవృత్తసంఖ్య

ఇరువైయారు ఛందములయందున్ను ఎన్నిసమవృత్తములుపుట్టె నంటే సరిచెప్పేటివిధము. ఈఉత్కృతిచ్ఛందమువృత్తసంఖ్య మునుపటివలె ద్విగుణించి రెండు విడిచివైచితేను ౧౩౪౨౧౭౭౨౬ అయెను. కనుక ఇరువదాఱుఛందములయందున్ను ఇన్ని సమవృత్తములు పుట్టెనని చెప్పునది [1]వెరసు వేసి కూడినాను సరి. 159

వృత్తప్రస్తారవిధము

నాల్గవఛందం బగుప్రతిష్ఠయందుఁ బుట్టినసమవృత్తంబుల కేయేగణంబు లని యడిగితే సరిచెప్పేటివిధము.

∪∪∪∪	౧ మగణము	∪∪∪I	౯ మలఘువు
I∪∪∪	౨ యగణము	I∪∪I	౧౦ యలము
∪I∪∪	౩ రగణము	∪I∪I	౧౧ రలము
II∪∪	౪ సగణము	II∪I	౧౨ సలము
∪∪I∪	౫ తగణము	∪∪II	౧౩ తలము
I∪I∪	౬ జగణము	I∪II	౧౪ జలము
∪II∪	౭ భగణము	∪III	౧౫ భలము
III∪	౮ నగణము	IIII	౧౬ నలము

ఇవియన్నిన్ని అడ్డబాతులుగాఁ జేసి ఆయాబాతిసమవృత్తమునకు ఆయాగణంబు లనేటిది. నాలుగుపాదములకున్ను అగణములే అని చెప్పేది ఏఛందమునకడిగినా ఇటువలెనే వ్రాసేది. 160

---

1. తాటాకుపుస్తకములలో వెరసు వేసి ఉన్నది.

ద్విగుణప్రస్తారలేఖనక్రమము

మూఁడవఛందమునకుఁ బ్రస్తారద్విగుణము.

U U U మగణము	౧	U U U మగణము	౧
| U U యగణము	౨	| U U యగణము	౨
U | U రగణము	౩	U | U రగణము	౩
| | U సగణము	౪	| | U సగణము	౪
U U | తగణము	౫	U U | తగణము	౫
| U | జగణము	౬	| U | జగణము	౬
U | | భగణము	౭	U | | భగణము	౭
| | | నగణము	౮	| | | నగణము	౮

ఈమూఁడవఛందము నాల్గవయదిగాను బ్రస్తరించువిధము. ఒకప్రతికడ గురు
వున్ను లఘువున్ను వ్రాసేది. ఏఛందమున కడిగినాను ఇటువలెనే వ్రాసేది. 161

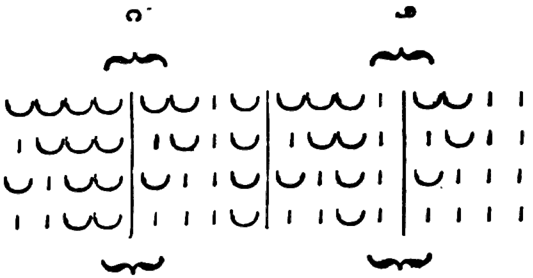

నష్టవృత్తప్రస్తారము

ఆఱవఛందమున నలువదినాల్గవసమవృత్తమునకు ఏయేగణము లని యడిగితేను చెప్పేటివిధము. వారు నలుబదినాల్గవది యడిగిరి గనుక సరిలెక్క గనక అది అర్ధించి లఘువు పెట్టేది. నిలిచినయిరువై రెండున్ను సరిగనక అది అర్ధించి లఘువు పెట్టేది. చిక్కిన పదునొకొండున్ను బేసిగనుక మఱియొకటి కలియఁగూడి పండ్రెండుచేసి అర్ధించి గురువు పెట్టేది. మిగిలినఆఱున్ను సరిగనక అది అర్ధించి లఘువు పెట్టేది. ఉన్న మూఁడున్ను బేసిగనుక మఱియొకటి కూర్చి నాల్గుచేసి అది అర్ధించి గురువు పెట్టేది. కడమరెండున్ను సరిగనుక అది అర్ధించి లఘువు పెట్టేది. వారు ఆఱవఛందమున కడిగిరి గనుక గురులఘువు లాఱయితేను చాలించేది. ఏవృత్త మడిగినా ఇటువలెనే సరిచెప్పేది.

౪౪			౩	I
౨౨	I		౧	
౧౧	I		౪	
౧			౨	U
౧౨			౧	I
౬	U			
} స			} జ	

ఆఱవఛందమునకుఁ బ్రస్తారము.

UUUUUU	౧	UIIUIU	౨౩
IUUUUU	౨	IIIUIU	౨౪
UIUUUU	౩	UUUIII	౨౫
IIUUUU	౪	IUUIIU	౨౬
UUIUUU	౫	UIUIIU	౨౭
IUIUUU	౬	IIUIIU	౨౮
UIIUUU	౭	UUIIIU	౨౯
IIIUUU	౮	IUIIIU	౩౦
UUUIUU	౯	UIIIIU	౩౧
IUUIUU	౧౦	IIIIIU	౩౨
UIUIUU	౧౧	UUUUUI	౩౩
IIUIUU	౧౨	IUUUUI	౩౪
UUIIUU	౧౩	UIUUUI	౩౫
IUIIUU	౧౪	IIUUUI	౩౬
UIIIUU	౧౫	UUIUUI	౩౭
IIIIUU	౧౬	IUIUUI	౩౮
UUUUIU	౧౭	UIIUUI	౩౯
IUUUIU	౧౮	IIIUUI	౪౦
UIUUIU	౧౯	UUUIUI	౪౧
IIUUIU	౨౦	IUUIUI	౪౨
UUIUIU	౨౧	UIUIUI	౪౩
IUIUIU	౨౨	IIUIUI	౪౪

ప్రస్తరించినను సగణజగణములే అయెను.

ఉద్దిష్టవృత్తనిర్ణయము

U U I U U I U	I I U I U I
౧ ౨ ౪ ౮ ౧౬ ౩౨ ౬౪	౧ ౨ ౪ ౮ ౧౬ ౩౨
౪	౧
౩౨	౨
౩౬	౮
౧	౩౨
౩౭	౪౩
	౧
	౪౪

"ఇది యెన్నవఛందమునందుఁ బుట్టినది ? ఆఛందమునం దెన్నవసమవృత్తము?" అని యడిగితే సరిచెప్పేటి విధము. వారు వ్రాసిన గురులఘువుల క్రిందను వరుస వెంబడిని ఏకాది ద్విగుణితముగాను వ్రాసిన లెక్కలలోను లఘువుల క్రింది లెక్కలన్నిన్ని వెరసువేసి వానిక్రింద మఱొకటి పెట్టి కలయఁగూడితేను ముప్పదియేడాయెను. కనుక అన్నవ సమవృత్త మనేది. వారు వైచిన గురులఘువులు లెక్కపెట్టితేను ఏడు అయెను. గనుక ఏడవఛందమునను బుట్టినది అనేది.

సప్తమచ్ఛందః ప్రస్తారము

U U U U U U U	౧	I I U U I U U	౨౦
I U U U U U U	౨	U U I U I U U	౨౧
U I U U U U U	౩	I U I U I U U	౨౨
I I U U U U U	౪	U I I U I U U	౨౩
U U I U U U U	౫	I I I U I U U	౨౪
I U I U U U U	౬	U U U I I U U	౨౫
U I I U U U U	౭	I U U I I U U	౨౬
I I I U U U U	౮	U I U I I U U	౨౭
U U U I U U U	౯	I I U I I U U	౨౮
I U U I U U U	౧౦	U U I I I U U	౨౯
U I U I U U U	౧౧	I U I I I U U	౩౦
I I U I U U U	౧౨	U I I I I U U	౩౧
U U I I U U U	౧౩	I I I I I U U	౩౨
I U I I U U U	౧౪	U U U U U I U	౩౩
U I I I U U U	౧౫	I U U U U I U	౩౪
I I I I U U U	౧౬	U I U U U I U	౩౫
U U U U I U U	౧౭	I I U U U I U	౩౬
I U U U I U U	౧౮	U U I U U I U	౩౭
U I U U I U U	౧౯		

ప్రస్తరించితేను రెండుతగణములున్ను ఒక గురువున్ను వచ్చెను.

మేరుచక్రోద్ధారము

నాల్గవఛందమునకు ఎన్నేసిలఘువుల వృత్తములు ఎన్నెన్ని పుట్టెనంటేను సరి చెప్పేటివిధము. వీథివీథి ఒక్కొక్కఛందము కనుకను ఈచక్రమునకు నాలుగడ్డచాళ్లు గాన నాలవఛందము పర్యంతము ఆయెను. దీని నాలుగవబంతి చూచి చెప్పేది. 164

౧	౧			
౧	౨	౧		
౧	౩	౩	౧	
౧	౪	౬	౪	౧

నాల్గవబంతి మొదలింటి దొకటిన్ని సర్వగురువృత్తము. రెండవయింటి నాలుగున్ను ఒంటి లఘువృత్తములు. మూడవయింటి యారున్ను రెండేసి లఘువులవృత్తములు. నాలవ యింటి నాలుగున్ను మూడేసి లఘువులవృత్తములు. కడపటియింటి దొక్కటిన్ని నాలుగులఘువుల సర్వలఘువృత్తము. 165

శకటచక్రోద్ధారము

ప్రతిష్ఠాఛందమునందు ఎన్నేసి లఘువులవృత్తములు ఎన్నవ యెన్నవయవి యని యడిగి తేను సరిచెప్పేటివిధము. 166

౧					
౨	౩	౫	౯		
౪	౭	౧౩	౬	౧౧	౧౦
౮	౧౫	౧౪	౧౨		
౧౬					

ఈ చక్రమునందు మీదియింటి దొకటిన్ని నాలుగు గురువుల సర్వగురువృత్తము. రెండవ యడ్డవీథినున్న ౨ వది, ౩ వది, ౫ వది, ౯ వదిన్ని ఒంటిలఘువృత్తములు.

మూఁడవచాలునఁదున్న ౪ వది, ౭ వది, ౧౩ వది, ౬ వది, ౧౧ వది, ౧౦ వదిన్ని రెండేసి లఘువులవి. నాలుగవబంతినున్న ౮ వది, ౧౫ వది, ౧౪ వదిన్ని ౧౨ వదిన్ని, మూఁడేసిలఘువుల వృత్తములు. కడపటి ౧౬ వది యొక్కటిన్ని నాలుగు లఘువుల సర్వలఘువృత్తము. 167

పద్యలక్ష్యప్రయోగిసంజ్ఞలు.

ఉక్తాఛందం బొక్క యక్షరంబుననుండి యొండొంటికివచ్చు నక్షరంబు షడ్వింశాక్షర పర్యంతంబుగా బెరుగుచుండు నందు నుక్తకుఁ బ్రతిపాద మేకాక్షరం బాను. 168

ఛందస్సంఖ్యలు.	వృత్తసంఖ్యలు.	ఛందస్సంఖ్యలు.	వృత్తసంఖ్యలు.
౧ శ్రీవృత్తము	౧	౭ లోల	౨౪
౨ స్త్రీవృత్తము	౨	హంసమాల	౨౫
౩ నారీవృత్తము	౩	మదరేఖ	౨౬
మృగి	౪	కుమారలలిత	౨౭
వినయ	౫	సరసిజము	౨౮
౪ కన్య	౬	విభూతి	౨౯
క్రీడ	౭	మధుమతి	౩౦
సుకాంతి	౮	మదనవిలసిత	౩౧
బింబము	౯	౮ విద్యున్మాల	౩౨
౫ ప్రీతి	౧౦	వితానము	౩౩
ప్రగుణ	౧౧	విమానము	౩౪
సతి	౧౨	సింహరేఖ	౩౫
పంక్తి (సుందరి)	౧౩	చిత్రపదము	౩౬
నంద	౧౪	హంసరుతము	౩౭
అంబుజ	౧౫	నారాచము	౩౮
౬ సావిత్రి	౧౬	ప్రమాణి	౩౯
విచిత్ర	౧౭	నాగరము	౪౦
తనుమధ్య	౧౮	మాణవకము	౪౧
చంద్రవదన	౧౯	సమాని	౪౨
శశివదన	౨౦	౯ భుజంగశిశురుతము	౪౩
సురలత	౨౧	ఉత్సుకము	౪౪
వసుధ	౨౨	భద్రకము	౪౫
వసుమతి	౨౩	హాలముఖి	౪౬
		౧౦ పణవము	౪౭

మయూరసారి (మయూరభాషిణి)	౪౮
రసాలి	౪౯
రుక్మవతి	౫౦
చంపకమాలి	౫౧
మణిరంగము	౫౨
మత్త (హంసశ్రేణి)	౫౩
కౌముది	౫౪
భోగివిలసితము (విలసితము)	౫౫
మనోరమ	౫౬
శుద్ధవిరాటి	౫౭
నందిని	౫౮
పఙ్క్తి	౫౯
౧౧ ఇంద్రవజ్ర	౬౦
ఉపేంద్రవజ్ర	౬౧
ఉపస్థిత	౬౨
దోదకము	౬౩
రథోద్ధత (వరాంతిక)	౬౪
భద్రక	౬౫
స్వాగతము	౬౬
శాంతి	౬౭
శ్యేని	౬౮
వాతోర్మి	౬౯
కలితాంతము (గీతాలంబనము)	౭౦
శాలిని	౭౧
సుముఖి	౭౨
భ్రమరవిలసితము	౭౩
వృత్త	౭౪
పృథ్వి	౭౫
వృంత	౭౬
మౌక్తికమాల	౭౭
ఉపస్థితము (శిఖండిరుతము) (స్త్రీ)	౭౮
ఏకరూప	౭౯
చంద్రిక	౮౦
౧౨ స్రగ్విణి	౮౧
భుజంగప్రయాతము	౮౨
తోటకము	౮౩
జలధరమాల	౮౪
వంశస్థము	౮౫
ఇంద్రవంశము	౮౬
ద్రుతవిలంబితము	౮౭
తోదకము (తామరసము)	౮౮
ప్రియంవద	౮౯
ప్రమితాక్షర	౯౦
జలోద్ధతగతి	౯౧
విశ్వదేవి	౯౨
చంద్రవర్త్మ	౯౩
ప్రహేయము	౯౪
ప్రముదితవదన	౯౫
కుసుమవిచిత్రము	౯౬
మణిమాల	౯౭
మేఘవిలసితము	౯౮
౧౩ మత్తమయూరము	౯౯
ప్రహర్షిణి	౧౦౦
ప్రభాతము	౧౦౧
జలదము	౧౦౨
మంజుభాషిణి	౧౦౩
రుచిరము	౧౦౪
క్షమ (క్షప)	౧౦౫
చంచరీకావళి	౧౦౬
మత్తహంసిని	౧౦౭
సుమంగలి	౧౦౮

౧౪ వనమయూరము	౧౦౯
వసంతతిలక, సింహోన్నతి, ఉద్ధర్షిణి, శోభావతి, మధుమాధవి	౧౧౦
భూనుతము	౧౧౧
సుందరి	౧౧౨
ప్రహరణకలిత	౧౧౩
నవనందిని	౧౧౪
అపరాజితము	౧౧౫
అసంబాధ	౧౧౬
కమలవిలసితము	౧౧౭
౧౫ మాలిని	౧౧౮
సుకేసరము (భద్రకము)	౧౧౯
మనోజ్ఞ	౧౨౦
మణిభూషణము	౧౨౧
సుగంధి (శాలిని) (చామరము) (ప్రకాంతి)	౧౨౨
ఇల	౧౨౩
చంద్రరేఖ	౧౨౪
నలిని	౧౨౫
అలసగతి	౧౨౬
మణిగణనికరము	౧౨౭
౧౬ ప్రియకాంత	౧౨౮
పంచచామరము	౧౨౯
పద్మకము	౧౩౦
చంద్రశ్రీ	౧౩౧
మేదిని, వాణి	౧౩౨
ఫలసదనము	౧౩౩
అశ్వగతి	౧౩౪
మదనదర్పణము	౧౩౫
గజవిలసితము	౧౩౬
౧౭ శిఖరిణి	౧౩౭
పృథ్వి	౧౩౮
హరిణి	౧౩౯
నర్కుటము (కోకిలకాకము)	౧౪౦
మందాక్రాంత	౧౪[illegible]
పాలాశదళము (త్వరితగతి)	౧౪౨
వంశపత్రపతిత	౧౪౩
చంపకకేసరి	౧౪౪
౧౮ మత్తకోకిల	౧౪౫
కుసుమితలతావేల్లిత	౧౪౬
నిశ	౧౪౭
హరనర్తన	౧౪౮
క్ష్మాహరము	౧౪౯
౧౯ శార్దూలవిక్రీడిత	౧౫౦
తరళము	౧౫౧
మేఘవిస్ఫూర్జితము	౧౫౨
చంద్రకళ	౧౫౩
భూతిలకము	౧౫౪
కవికంఠభూషణము	౧౫౫
౨౦ మత్తేభవిక్రీడితము	౧౫౬
ఉత్పలమాల	౧౫౭
అంబురుహము	౧౫౮
ఖచరప్లుతము	౧౫౯
ప్రభాకలితము	౧౬౦
౨౧ చంపకమాల	౧౬౧
వనమంజరి	౧౬౨
లాటీవిటము	౧౬౩
మణిమాల	౧౬౪
కరిబృంహితము	౧౬౫
కనకలత	౧౬౬

౨౨	మహాస్రగ్ధర	౧౬౭	౨౪	సరసిజము	౧౭౭
	భద్రకము	౧౬౮		క్రౌంచపదము	౧౭౮
	మానిని	౧౬౯		తన్వి	౧౭౯
	విచికిలిత	౧౭౦		అష్టమూర్తి	౧౮౦
	తురగము	౧౭౧	౨౫	బంధురము	౧౮౧
	మద్రకము	౧౭౨		భాస్కరవిలసితము	౧౮౨
౨౩	కవిరాజవిరాజితము	౧౭౩		ధరణిధరగతి	౧౮౩
	అశ్వలలిత	౧౭౪	౨౬	భుజంగవిజృంభిత	౧౮౪
	పద్మనాభము	౧౭౫		వరాహ	౧౮౫
	మత్తాక్రీడ	౧౭౬		మంగళమహాశ్రీ	౧౮౬

క. యతిగణసామస్త్యము, వితతంబుగ దెలిపి గురుల వివరించి తగన్
యతిగణసామయుతంబుగఁ, బతగధ్వజ తేటపఱుతు, బద్యవిధంబుల్. 169

క. సమవిషమవృత్తములకు, సముద్రము లనఁగఁ దనరి షడ్వింశతిభే
దము లై వేదములకుఁ బాదములై ఛందంబు లొప్పిదము లగు వరుసన్. 170

తే. జగతి సమవృత్త మెన్నవఛందమునను
సంభవము నొందు నన్నియక్షరము లమరుఁ
బదపదమునకు హెచ్చును గొదువ లేక
గణములును నొక్కభంగిని గానఁబడును. 171

ఆ. ఒంటికాలఁ గొంత యుంచ చేసి పాద, యుగములోఁదఁ గొంత యుంచఁ జేసి
రేచు విషమవృత్తవృషముల నడపింతు, నాల్గుపాదముల జనంబు వాగడ. 172

క. ఒకకాలను రెండడుగులఁ, బ్రకటంబుగ గ్రంథవిస్తరభయంబునఁ బూ
ర్వకవులవలెఁ జెప్పిన లే, ఖకుఁ డొకలిపి విడువఁ దప్పుఁ గనఁ దర మగునే. 173

క. నేనురచించినవృత్తవి,తానములో నొకట రెంటఁ దప్పుండిన వి
ద్యానిధులు కడమపదముల,లో నారసి యతులు గణములును దెలియఁ దగున్. 174

తే. అడుగులకు వర్ణములు గొంచె మగుటఁ జేసి
యందు నుక్తప్రభృతివచ్ఛందములను
జోడము వృత్తములకు జెల్ల వడులు లేవు
నాల్గుపదములఁ బ్రాసము లున్నఁ దమఁ గాని. 175

క. గురులఘుగణసంజ్ఞలయ,క్షరములు దీర్ఘంబు లైనఁ జను నవి రెం డై
పరువడి సంయుక్తము లై, పరఁగిన నవి రెండు చెన్నఁబడు వెంబడి గాన్. 176

వ. ప్రథమచ్ఛందం బగునుక్తయందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నొక్కొక్క యక్షరం బై రెండువృత్తంబులు పుట్టె నందు శ్రీ యనువృత్తము.

1 శ్రీవృత్తము. ౧-౧

U గ.

శ్రీ
గో
పా
లా 177

ద్వితీయచ్ఛందం బగునత్యుక్తయందుఁ బ్రతి పాదంబునకు రెండేసి యక్షరంబు లై నాల్గు వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

2 స్త్రీవృత్తము. ౨-౧

UU గగము.

స్త్రీనా
గానీ
త్మానిం
పూనున్. 178

తృతీయచ్ఛందం బగుమధ్యయందుఁ బ్రతి పాదంబునకు మూఁడేసియక్షరంబు లై యెనిమిది వృత్తంబులు పుట్టెనందు:—

3 నారీ. ౩-౧

UUU మగణము.

శ్రీనాథున్
సేవింతున్
మా నొప్పం
గా నారిన్. 179

మృగీ. ౩-౩

4 U I U రగణము.

భూమిలో
రా మహో
ద్దామ మూఁ
దా మృగిన్. 180

5 వినయవృత్తము. ౩-౪

I I U సగణము.

వినయం
బునఁగాఁ
జను సా
ననఘా. 181

చతుర్థచ్ఛందం బగుప్రతిష్ఠయందుఁ బ్రతి పాదంబునకు నాలుగేసియక్షరంబు లై ౧౬ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

కన్య. ౪-౧

6 UUU మ U గ.

భావింప స్త్రా
గావాప్తి న్గ
న్యావృత్తం బీ
శేవ న్బొలుచున్. 182

7 క్రీడ. ౪-౨

I UU య U గ.

యగల్ చెప్పం
దగుస్క్రీడన్
నగోద్ధర్తా
జగద్భర్తా. 183

8 సుకాంతి. ౪-౬

I U I జ U గ.

జకారమున్
గకారమున్
సుకాంతికిన్
శుకస్తుతా. 184

బింబ. ౪-౭

9 U I I భ U గ.

ఇమ్మహిలోఁ
గ్రమ్మ భగల్
బింబమునం
గంబుధరా. 185

పంచమచ్ఛందం బగుసుప్రతిష్ఠయందుఁ బ్రతి
పాదంబునకు నైదేసియక్షరంబుల ముప్పది
రెండువృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

ప్రీతి. ౫-౩

10 U I U ర U U గగ.
ప్రీతిఁ బ్రేమా
న్వితగద్వంద్వం
బై తగన్ దైత్యా
రాతి వర్ణించెన్. 186

ప్రగుణ. ౫-౪

11 I I U స U U గగ.
ప్రగుణాఖ్యం బొ
ప్పగుఁ జెప్పంగా
సగణాన న్తెన్
నిగమస్తుత్యా. 187

సలి. ౫-౬

12 I U I జ U U గగ.
క్షితిం జగాసు
గతిం దనర్చున్
సలీసువృత్తం
బలిప్రసిద్ధా. 188

13 పఙ్క్తి (సుందరి). ౫-౭
U I I భ U U గగ.
ఏకభకారం
బేకగగంబుల్
నైకొనుఁ బఙ్క్తిన్
14 శ్రీకమలాక్షా. 189

నంద. ౫-౧౩

U U I త I U వ.
దేవస్తుత నం
దావృత్తమునన్
తేవ న్నిలుపం
గా వచ్చుఁ దవన్. 190

15 అంబుజము. ౫-౧౫

U I I భ I U లగ.
ఇమ్ముల భకా
రమ్ము లగయుం
క్తిం బరఁగుఁ దా
నంబుజ మనన్. 191

షష్ఠచ్ఛందం బగుగాయత్త్రియందుఁ బ్రతి
పాదంబునకు నాఱేసియక్షరంబు లై
యఱువదినాల్గువృత్తంబులుపుట్టెనందు.

16 సావిత్రి. ౬-౧

U U U మ U U U మ.
గోవిందస్తోత్రంబుల్
దైవారు న్నాయుక్తిన్
సావిత్రీవృత్తంబుల్
గావింపంగా నొప్పున్. 192

17 విచిత్ర. ౬-౧౧

I U U య I U U య.
తనర్చు న్విచిత్రం
బనంగా యయుక్తిన్
ఘనశ్యామగాత్రా
మునిస్తోత్రపాత్రా. 193

18 తనుమధ్య. ౬-౧౩

U U I త I U U య.
శ్రీ మేదినివాసున్
మీ మెంతు మనంగన్
స్వామీ తనుమధ్యన్
భూమిన్ దయ లొప్పన్. 194

19 చంద్రవదన. ౬-౧౫

U I I భ I U U య.
చంద్రవదనా దే
వేంద్రవినుతా ని
స్తంద్రత భయంబుల్
సాంద్రముగఁ జెప్పన్. 195

౨౦ శశివదన. ౬-౧౬

I I I న I U U య.

శశివదనాఖ్యన్
విశదము లయ్యెన్
దిశల నయంబుల్
దశముఖవైరీ. 196

[1]సురలత. ౬-౧౬

౨౧ I I I న I U U య.

సురహరుఁ జేసే
గురుకుచ నాఁగా
ధరణి నయంబుల్
సురలత గొప్పన్. 197

వసుధ. ౬-౨౮

౨౨ I I U స I I U స.

వసుదేవసుతున్
గొనఁగింపు మనన్
వసుధాహ్వయ మిం
పెసఁగున్ గుసలన్. 198

వసుమతి. ౬-౨౯

౨౩ U U I త I I U స.

బృందావనవిహా
రిం [2]దార్తునద నం
చందు న్వసుమతిం
బొందింతురు తసల్. 199

వ. వృత్తమచ్ఛందం బగుసుష్టిక్కునందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నేడేసియక్షరంబులై నూట యిరువది యెనిమిది వృత్తములు పుట్టినందు:—

౨౪ లోల. ౭-౧౦

I U U య I U U య U గ.

ధరిత్రీ సుతారాతిన్
నరో జాతపత్రాక్షున్
హరిన్ యోగలన్ లోలన్
గరం బొప్ప వర్ణింతున్. 200

౨౫ హంసమాల. ౭-౨౦

I I U స U I U ర U గ.

సరగంబుల్ రచింపన్
బరఁగున్ హంసమాలన్
నరసింహావతారా
సురవిద్విడ్విదారా. 201

౨౬ మదరేఖ ౭-౨౫

U U U మ I I U స U గ.

గోపాలాఖ్యుఁడు నిచ్చల్, మాపాలం గలఁ డంచున్
రూపింప న్మసగంబుల్, దీపించు న్మద రేఖన్. 202

౨౭ కుమారలలిత ౭-౩౦

I U I జ I I U స U గ.

సుమాయుధనిభాంగా, రమాహృదయనాథా
కుమారలలితావృ,త్త మొప్పు జసగా ప్తిన్. 203

---

1. 'సురలత' కును, 'శశివదన'కును భేదములేదు. కాఁబట్టి భిన్నవృత్తముగ నటుల చూపింపఁబని లేదు (గ)2. దర్శించెదనని (గ-ప్రతి) గణభంగము.

౨౮ సరసిజము ౭-౩౧

∪ | | భ | | ∪ స ∪ గ.

శౌరి సరసిజనాభం, జారు భసగయుక్తిన్
శారదనుతిపాత్రా, నీరదనిభగాత్రా. 204

౨౯ విభూతి ౭-౪౩

∪ | ∪ ర | ∪ | జ ∪ గ.

ఇమ్మహి న్నజంబు లం, తమ్మునం గశారమున్
గ్రమ్మి యుండునట్టివృ, త్తమ్ము దా విభూతి యా. 205

౩౦ మధుమతి ౭-౫౬

| | | న ∪ | | భ ∪ గ.

కుధరవైరికరన్, విధుఁడు దానమరున్,
మధుమతి న్నవమ, న్నఘశరీర హరీ. 206

౩౧ మదనవిలసితము ౭-౬౪

| | | న | | | న ∪ గ.

పదపడి ననగల్, గదిసి వెలసినన్
మదనవిలసితం, బది యదుతిలకా. 207

వ. అష్టమచ్ఛందం బగుననుష్టుప్పునందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నెనిమిదేసియక్షరంబు లై
యున్నూటయేఁబదాఱు వృత్తంబులు వుట్టె నందు:—

౩౨ విద్యున్మాల ౮-౧

∪ ∪ ∪ మ ∪ ∪ ∪ మ ∪ ∪ గగ.

శ్రీదేవీధాత్రీప్రాణేశా, యాదిత్యేంద్వాదిస్తుత్యా
వేదోద్ధర్తా విద్యున్మాలం, బా దై మాగాప్రాప్తిం బొల్పున్. 208

౩౩ వితాన ౮-౬

| ∪ | జ ∪ ∪ ∪ మ ∪ ∪ గగ.

క్షితి న్జగాయుక్తం బైనన్, వితానవృత్తం బై యొప్పున్
పితామహాద్యాదిత్యప్ర, స్తుతప్రభావా సర్వేశా. 209

౩౪ విమానము ౮-౩౮

| ∪ | జ ∪ ∪ | త ∪ ∪ గగ.

క్షమన్ జతాంతస్థగాయు, క్తమై రచింపం బొసంగున్
విమాన మంభోరుహాక్షా, రమాంగనావాసవక్షా. 210

౩౫ సింహరేఖ ర-౮౩

∪ । ∪ ర । ∪ । జ ∪ ∪ గగ.

ద్వారకాపురీవిహారా, మేరుధీర పంచబాణా
.కార సింహరేఖయుం బెం, పారు రేఫజల్ గగంబున్. 211

౩౬ చిత్రపదము ర-౨౪

∪ ।। భ ∪ ।। భ ∪ ∪ గగ.

చిత్రపదం బనువృత్తం, బత్రిమునిస్తుత శౌరీ
స్తోత్రము సేయంగ నొప్పున్, ధాత్రిని భాగగయుక్తిన్. 212

౩౭ హంసరుతము ర-౨౭

∪ ∪ ∪ మ ।।। న ∪ ∪ గగ.

శ్రీవత్సాంకితసువక్షా, దేవా హంసరుత మెందున్
భావింప న్నవగ గాత్రిన్, గావింపం దగు ధరిత్రిన్. 213

౩౮ నారాచము ర-౨౪

∪ ∪ । త ∪ । ∪ ర । ∪ వ.

క్షీరాబ్ధికన్యకాపతిన్, నారాయణుం ద్రవంబులన్
ధీరంబుగా నుతించిరన్, నారాచవృత్త మై చనున్. 214

౩౯ [1] ప్రమాణి ర-౨౬

। ∪ । జ ∪ । ∪ ర । ∪ వ.

అమిత్రలోకసంహరా, సమగ్రకాంతిభాసురా
క్రమన్ జరేధ[2]వంబులన్, బ్రమాణివృత్త మొప్పగున్. 215

౪౦ నాగరము ర-౨౭

∪ ।। భ ∪ । ∪ ర । ∪ వ.

బాగమరన్ భరేసుం, యోగలగంబుల న్నహో
రోహిణితా వినంబడున్, నాగరనామవృత్త మై. 216

౪౧ మాణవకము ర-౧౦౩

∪ ।। భ ∪ ∪ । త । ∪ వ.

శోణమయూఖప్రవిభా, బాణసుపర్యారిహారా
వేణుధరా భత్వములన్, మాణవకం బై తనరున్. 217

---

1. ఇది (పూ. ము.) లో లేదు. దీని పేరుమాత్రము సంజ్ఞలపట్టికా నున్నది. (చూ. ర. ౩౯.) 2. గంబులన్ అని ౧-ప్రతి. ఇది పొరపాటు (రా).

౪౨ సమాని ౮-౧౦౭

U I U ర I U I జ I U గ

శారదాదిమౌనివరుల్, చేరి కొల్చి గొల్తు రనఁగ
గౌరి రేఫమున్ జకముల్, ధారుణి న్సమాని కగున్. 218

వ. నవమచ్ఛందం బగుబృహతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ దొమ్మిదేసియక్షరంబు లై యైనూటపండ్రెండు వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

౪౩ భుజంగశిశురుతము ౯-౧౨౮

I I I న I I I న I U U మ

నిజముగ ననయ లొప్పన్, భుజగశిశురుత మయ్యెన్
సుజనవినుతచరిత్రా, వృజినతృణఘనదాత్రా. 219

౪౪ ఉత్సుకము ౯-౧౮౩

U I I భ U I I భ U I U ర

వాసవముఖ్యసురస్తుతా, దాసమనోంబుజషట్పదా
వాసిగ భారము లొందినన్, భాసిలు నుత్సుకవృత్తముల్. 220

౪౫ భద్రకము ౯-౧౮౭

U I U ర I I I న U I U ర

కాద్రవేయశయనా నమ, న్నిద్రదైత్యమదభంజనా
రుద్రమిత్ర రనరేఫముల్, భద్రకంబునకు భాసిలున్. 221

౪౬ హాలముఖి ౯-౨౪౧

U I U ర I I I న I I U స

కింకరీకృతసురవరా, పంకజాతదళనయనా
పొంక మౌ రనసగణముల్, శంక లేక హాలముఖికిన్. 222

ఆ. పఙ్క్తిఁ జెంది వృత్తపఙ్క్తి కిన్నవవ్రాయి, వడి యటంచుఁ జెప్పఁబడియె నిచట
సంస్కృతంబునందు జనుఁ బదవిచ్ఛేద, మదుగు మొదలివర్ణ మగుఁ దెనుఁగున. 223

క. ధర గణితశాస్త్రసంజ్ఞల, శరరసగిరిదంతినిధిదిశాశంకరభా
స్కరవిశ్వమనుదినోర్వీ, శ్వరనామములు యతివర్ణసంఖ్యార్థంబుల్. 224

వ. దశమచ్ఛందం బగుపఙ్క్తియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదేసియక్షరంబు లై వేయు నిరువదినాల్గువృత్తములు పుట్టె; అందు:—

47 పణవము ౧౦-౧౨౧

∪∪∪ మ | | | న | ∪∪ య ∪ గ

ఊర్విన్ మన్నగ • యుతపాదంబుల్, పర్వన్ సద్యుతిఁ • బణవం బయ్యెన్
గీర్వాణాహిత • గిరినాశా, సర్వేశా రవి • శతసంకాశా. 225

48 మయూరసారి (మయూరభాషిణి) ౧౦-౧౭౧

∪ | ∪ ర | ∪ | జ ∪ | ∪ ర ∪ గ

లెక్కసించె శైల • విక్రమంబు, లొప్పెక్క రేఫజంబులు న్నగంబుల్
చక్కఁగా మయూరసారి కొప్పున్, నిక్కమంబుజాతనేత్ర శౌరీ. 226

49 రసాలి ౧౦-౧౮౭

∪ | ∪ ర | | | న ∪ | ∪ ర ∪ గ

గోత్రవిక్రమము • గూడి భక్తిన్, ధాత్రి రేఫనగణాలు లొప్పెఁ
బోత్రిరూప! రగము ల్రసాలిం, జిత్రభంగి నుతిసేయు నిన్నున్. 227

50 రుక్మవతి ౧౦-౧౯౯

∪ | | భ ∪∪∪ మ | | ∪ స ∪ గ

అంగయతిం బొందై భమస ల్పర్వం గురుయుక్తి • న్రుక్మవతి న్స
ర్వాంగనకై తేఁడా సురశాఖం, బొంగుచు గోపీపుత్త్రుఁ డనంగన్. 228

51 [1]చంపకమాలి ౧౦-౧౯౯

∪ | | భ ∪ ∪ ∪ మ | | ∪ స ∪ గ

భూమిధరక్రాంతు • లొప్పలు పారన్, బ్రేమ భమంబు ల్గూరినగంబుల్
దామ నుతించు న్నందసుతు న్నా, మామకరాంతుం జంపకమాలిన్. 229

52 మణిరంగము ౧౦-౨౧౯

∪ | ∪ ర | | ∪ స | | ∪ స ∪ గ

అంగనామణి • లంగయతుల్గా, నంగ మెచ్చ రసాగురుయుక్తిన్
బొంగుచు న్యదుపుంగవు పేరన్, రంగగున్ మణిరంగ మనంగాన్. 230

53 మత్త (హంసశ్రేణి) ౧౦-౨౪౧

∪∪∪ మ ∪ | | భ | | ∪ స ∪ గ

శైలక్రాంతి న్మభసగ లొప్పిం, గ్రాల న్మత్తాఖ్యను • గనుపట్టున్
బాలించె న్యాదవపతి యాపాంచాలిం గౌరవ్యులసభ నాఁగన్. 231

---

1. రుక్మవతికిని, చంపకమాలికిని గణములలో భేదములేదు; యతిస్థానమున మాత్రము భేదముగలదు గాన వేఱుగఁ జెప్పఁబడినది (గి). దీనికి రుక్మవతి యను పేరు సంస్కృత వృత్త రత్నాకరాదులలో నొసఁగఁబడినది (రా).

౫౪ కౌముది ౧౦-౨౯౬

। । । న ∪∪ । భ ∪∪ । భ ∪ గ

మునినుతా కౌముదీవృత్త మొప్పు నభాగంబుల్ మద్యతిన్
దనరెడు కౌసల్యభూపుత్రికై, తనర రాముండిటులుం దనన్. 232

౫౫ భోగివిలసితము (విలసితము) ౧౦-౩౫౧

∪ । । భ । । ∪ న । ∪ । జ ∪ గ

సాగ భనములున్ జగంబులున్, దాఁగగు నగవిశ్రమంబులన్
భోగివిలసితంబుఁ జెప్పఁగా, సాగరతనయా సమన్వితా. 233

౫౬ మనోరమ ౧౦-౩౮౮

। । । న ∪ । ∪ ర । ∪ । జ ∪ గ

నరజగంబుల న్మనోరమల్, సరవి శైలవిశ్రమంబులన్
దురితదూరు సింధురాజవరిన్, సొరిది సన్నుతించు సంతతంబున్. 234

౫౭ *శుద్ధవిరాటి ౧౦-౩౮౫

∪∪∪ మ । । ∪ స । ∪ । జ ∪ గ

చా లొప్ప న్మసజ ల్గకారముల్, గ్రాలు న్శుద్ధవిరాటిన్ మద్యతిన్
లీలాంగా రమణీమనోభవా, సాకేతనగనందనస్తుతా. 235

౫౮ నందిని ౧౦-౩౫౭

∪ । । భ ∪∪ । భ । ∪ । జ ∪ గ

శ్రీరమణా నిర్జితదానవా, సారసపత్త్రేక్షణ మద్యతిన్
సారె భతంబుల్లగము ల్దగన్, ధీరులచే నందిని నాఁ జనున్. 236

౫౯ పఙ్క్తి ౧౦-౪౩౭

∪ । । భ ∪ । । భ ∪ । । భ ∪ గ

గ్రావవిరావము గా విబుధుల్, భావజతండ్రిని బాధగురుల్
గా వినుతించినఁ గావ్యముల, న్యావిధిఁ బఙ్క్తియనం బరఁగున్. 237

వ. ఏకాదశచ్ఛందమగు త్రిష్టుప్పునందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునొకండేసియక్షరంబులై ౨౦౪౮ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

---

* (పూ. ము.) సజ్జలపట్టీలో 'వరాటి' అనియున్నది; (పె) లో విరాటీ; విరాట (ప).

౬౦ ఇంద్రవజ్ర ౧౧-౩౫౭

U U I త U U I త I U I జ U U XX

ఇంతు ల్పదా పాదము • లింద్రవజ్రల్, స్వాంతంబున న్మోహము • సంధిలంగన్
దంతావళక్రాంతిని • తాజకార, ప్రాంతంబునం గద్వయ • మంద మందన్. 238

౬౧ ఉపేంద్రవజ్ర ౧౧-౩౫౮

I U I జ U U I త I U I జ U U XX

ఉపాచరారు ల్జత•జ ల్గగంబుల్, బ్రపూర్ణ మై దంతివి•రామ మొప్పన్
ద్విపాధిపత్రాత ను•తింపఁ జేరై, యుపేంద్రవజ్ర ల్వె•లయు న్ధరిత్రిన్. 239

౬౨ ఉపస్థితము ౧౧-౩౬౫

U U I త I U I జ I U I జ U U XX

భక్త ల్హరిమీఁద ను•పస్థితం బా, శక్తి న్విరతు ల్కరి • సంఖ్య సాగన్
సూక్త ల్గాని చెప్పెదు•చోఁ దశాగా, యుక్తం బగుచుం దెలు•వొందుచుండున్.

౬౩ దోదకము ౧౧-౪౩౯

U I I భ U I I భ U I I భ U U XX

తోరపువేడుక • [1]దోదక మొప్పన్, భూరివిరామము • భూధరసంజ్ఞం
బారుచు భాభగ•గాన్వితమై లక్ష్మీరమణా విర•చింప నొసంగున్. 241

౬౪ రథోద్ధతము (పరాంతిక) ౧౧-౬౯౯

U I U ర I I I న U I U ర I U వ

అంది రేఫనర•వాప్తి నొప్ప గో,విందభూమిధర•విశ్రమంబులన్
జెంది కల్పములఁ • జిత్రభంగిఁ జె,న్నొందు నొతయు ర•థోద్ధతం బిలన్. 242

౬౫ [2]భద్రకము ౧౧-౭౦౪

I I I న I I I న U I U ర I U వ

నరకదమన • నారవంబులన్, సరగఁ గధర • సమ్మితంబులై
విరతు లమర • వేడ్కఁ జెప్పినం బరఁగుఁ గృతుల • భద్రకం బనన్. 243

౬౬ స్వాగతము ౧౧-౪౪౩

U I U ర I I I న U I I భ U U XX

స్వాగతంబు దగు • శైలవిరామం, బై నగేంద్రవర•దా రనభంబుల్
పై గురుద్వయము • భాసిలఁ జెప్పన్, యోగిమానసప • యోజమిళిందా. 244

---

1. తోటక (పె. ప.) దీనిపేరు దోధకమని సంస్కృతచ్ఛందములం దున్నది. (రా) 2. భద్రకమునకును జంద్రికకును గణములలో భేదము లేదు. యతిస్థానమున మాత్రము భేదము గలదు. చూ. చంద్రిక-పుట. 230 (రా)

67 కాంతి ౧౧-౮౭౭

∪∪ | త | ∪ | జ | ∪ | జ | ∪ లగ

క్రాంతు ల్కారిసంఖ్యను • రాజిలఁగా, సంతోషముతోడఁ ద•జాలగముల్
చింతింపఁ బదంబులఁ • జెంద రమా, కాంతాహృదయేశ్వర • కాంతి యగున్.

68 శ్యేని ౧౧-౬౮౩

∪ | ∪ ర | ∪ | జ ∪ | ∪ ర | ∪ వ

మానితాద్రివిక్ర•ముంబుఁ బూనఁగా, శ్యేనికి న్రజ ల్వ•యి న్రవంబులున్
గాని యొండు గూర్పఁ • గాదు రుక్మిణీప్రాణనాథ కామె•పల్లిమందిరా. 246

69 వాతోర్మి ౧౧-౮౧౭

∪∪∪ మ ∪ | | భ ∪∪ | త | ∪ వ

ఆమోదం బొప్పఁగ • వ్యాసాదికవుల్, భూమిధ్రశ్రాంతులు • పొంగార మహీ
భామాప్రాణేశ మ•భంబుల్ తవలున్, దా మీవాతోర్మిని • దాపింతు రొగిన్.

70 కలితాంతము (గీతాలంబనము) ౧౧-౮౭౭

∪∪ | త | ∪ | జ | ∪ | జ | ∪ లగ

సామోద్భవవిక్రమ•సంయుత మై, వేమాఱు తజాలగ•విస్తృత మై
దామోదరదేవుక•థ ల్పలుకన్, భూమిం గలితాంతము•పూర్ణ మగున్. 248

71 శాలిని ౧౧-౫౮౫

∪∪∪ మ ∪∪ | త ∪∪ | త ∪∪ గగ

ధీరశ్రేష్ఠు ల్సన్ను•తింపం గవీంద్రాధారం బై ధాత్రి న్మ•తాగాగణార్తిన్
దోరం బై భూభృద్య•తుల్ సంఘటింపన్, నీరేజాక్షా శాలి•నీవృత్త మొప్పున్.

72 సుముఖి ౧౧-౮౮౦

| | | న | ∪ | జ | ∪ | జ | ∪ లగ

ఖగపతివాహ • కపర్దినుతా, మృగపతిమధ్య • హితార్తిహరా
నగవిరమం బెనయంగ నజా, లగములచేఁ జెలఁగు న్సుముఖుల్. 250

73 భ్రమరవిలసితము ౧౧-౧౦౦౫

∪∪∪ మ ∪ | | భ | | | న | ∪ వ

పేయుంఘ్రిం బారు•యి మగణభన, ల్వాయొక్కం దవ్వ•లను వెలపన్
మాయాతీతా భ్ర•మరవిలసితం, బై యొప్పుం దర్క•యతుల నిలుచున్. 251

74 వృత్త ౧౧-౭౮౮

। । । న । । ∪ న ∪ ∪ । త ∪ ∪ గగ

అనయము నుపేంద్రాంగంబు సెప్పఁగా, దనుజహార నంత్యంబు లగంబుగాఁ
బెనఁగొని భరాభృద్విక్రమంబుల్, దనరునది వృత్తావృత్త మంచున్. 252

75 [1]పృథ్వి ౧౧-౭౯౬

। । । న । । । న । ∪ । జ । ∪ నగము

నళినభవనుత ॥ నాజలగం, బులు గజయతులఁ ॥ బొందుపదం
బెలుచఁ బలికినఁ॥బృథ్వి యనన్, వెలయు నొక సమ॥వృత్త మిలన్. 253

76 వృంత ౧౧-౨౪౮

। । । న । । । న । । ∪ న ∪ ∪ గగ

నగణయుగము నగ॥ణా బొందున్, గగ మొకటియు జత॥గాఁ గూడన్
ఖగవిరమములమ॥రల్పెంచన్, దగుఁ గవులకు వసు॥ధ వృంతల్. 254

77 మౌక్తికమాల ౧౧-౪౭౨

∪ । । భ ∪ ∪ । త । । । న ∪ ∪ గగ

భక్తజనత్రాత ॥ భతనగాద్యం, యుక్తము లై మాని॥యుతయతుల్ సు
వ్యక్తము లై సూక్తులమరఁ జెప్పన్, మౌక్తికమాలాక్ర॥మము దనంగున్. 255

78 ఉపస్థితము (శిఖండివిరుతము); (స్త్రీ) ౧౧-౬౭౬

। ∪ । జ । । ∪ న ∪ ∪ । త ∪ ∪ గగ

ఉపస్థితమునం ॥ దొప్పారుచుందున్, దపస్విదిరతు ॥ ల్దాకం జకారం
బుపై సతగణం॥బు ల్గద్వయంబున్, గపిధ్వజసఖా ॥ కామేపలీశా. 256

ఏకరూప ౧౧-౩౯౬

79 ∪ ∪ ∪ మ ∪ । । భ । ∪ । జ ∪ ∪ గగ

ఏకారుం గావ్యముల ॥ నేకరూపల్, త్మాపుత్రీశుల్ మధజ॥గాగణంబుల్
బ్రాపించుం గుంజరవి॥రామ మొప్పన్, బాకంబుల్ వాయుటకు॥ బ్రస్తుతింపన్.

80 [2]చంద్రిక ౧౧-౨౦౪

। । । న । । । న ∪ । ∪ ర । ∪ వ

అగవరధర నారు॥వాన్వితం,బుగఁ గృతులను జెప్పఁ ॥ బొందికై
తగ నిధివిరమంబు ॥ దాఁకఁగా, జగతిని నెగడొందుఁ ॥ జంద్రికల్. 255

1. మదునేదపఛందమువ మఱియొక పృథ్విగలదు. అయ్యది ప్రసిద్ధము (రా).
2. చూ. భద్రకము-పుట. 228.

వ. ద్వాదశచ్ఛందం బగుజగతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బండ్రెండేసియక్షరము లై ౪౦౯౬ వృత్తంబులు పుట్టె నందు.

౮౧ స్రగ్విణి ౧౨-౧౧౭౧

U I U ర U I U ర U I U ర U I U ర

కామెపల్లి మహాగ్రామముఖ్యంబునన్
భూమిదేవోత్తము ల్పూజ సేయంగ నా
స్వామి యున్నాఁ డనన్ స్రగ్విణిన్ రైలది
గ్రామమం దొప్పఁ జతుర్మఖం బగున్ రేఫముల్. 259

౮౨ భుజంగప్రయాతము ౧౨-౫౮౬

I U U య I U U య I U U య I U U య

ఫణీంద్రున్ సదా కామెపల్లినివాసున్
వ్రజస్త్రీవిటున్ యాదవశ్రేష్ఠ నంచున్
భుజంగప్రయాతాఖ్యమున్ నాల్గు యాలన్
గజప్రాంతవిశ్రాంతిగాఁ జెప్ప నొప్పున్. 260

౮౩ తోటకము ౧౨-౧౭౫౬

I I U స I I U స I I U స I I U స

తగుఁ దోటకవృత్తము ధాత్రియతిన్, సగణంబులు నాలుగు సాగినఁ బ
న్నగపుణ్యపదీనుతనాథదిశా, జగతీద్విజపట్టణసంచరణా. 261

౮౪ జలధరమాల ౧౨-౨౪౧

U U U మ U I I భ I I U స U U U మ

ధీరుల్ మెచ్చం గృతుల నతిశ్రీదంబై, మారాకారా జలధరమాలావృత్తం
బై రాజిల్లున్ భువిఁ జతురాశ్యక్రాంతుల్, సారం బేర్చన్ మభసమయుక్తం బై.

౮౫ వంశస్థము ౧౨-౧౩౮౨

I U I జ U U I త I U I జ U I U ర

జతల్ జరేఫంబులు సోమశేఖర, స్మితాక్షరక్రాంతుల మెప్పు పుట్టఁగాఁ
బతంగరాజధ్వజుఁ బద్మలోచనున్, నుతింప వంశస్థ మనూనమై చనున్. 263

౮౬ ఇంద్రవంశము ౧౨-౧౩౮౧

U U I త U U I త I U I జ U I U ర

ఇందీవరాక్షుల్ తగ నింద్రవంశ మా, నందంబునం బాడిరి నందసూనుపై
డెందంబుల న్మోహము లేవ మీఱఁగాఁ, బొందై గజక్రాంతులు పూనఁ దాజ్రలన్.

87 ద్రుతవిలంబితము ౧౨-౧౮౭౨

I I I న ∪ I I భ ∪ I I భ ∪ I ∪ ర

ద్రుతవిలంబితరూప మగుం గుభృ, ద్యుతి నభారయుతంబుగఁ జెప్పినన్
వరజనార్తిహరవ్యసనప్రియా, నిరతభూసురపీరపురాలయా. 265

88 తోదకము (తామరసము) ౧౨-౮౮౦

I I I న I ∪ I జ I ∪ I జ I ∪∪ య

కలితతోదకసామజవిశ్రాం, తులను నజాయలఁ దోదకవృత్తం
బలవడుఁ గేశవరాసురకాష్ఠా, జ్వలనవశీకరసాధ్వలవాసా. 266

89 ప్రియంవద ౧౨-౧౮౦౦

I I I న ∪ I I భ I ∪ I జ ∪ I ∪ ర

విభు శమీరభృద్వీజరక్షభా, నభవసాలయునిఁ గామెపల్లికా
ప్రభు నభజ్రలను బ్రస్తుతింప నా, నిభవిరామమున నీప్రియంవదన్. 267

90 ప్రమితాక్షరము ౧౨-౧౭౭౨

I I ∪ స I ∪ I జ I I ∪ స I I ∪ స

ప్రమితాక్షరం బమరుఁ బద్మజవి, శ్రమ మొప్పమీఱ సజసాయుతమై
యమునానదీతటవిహార పృథా, ప్రమదాకుమారసుఖ భద్రయశా. 268

91 జలోద్ధతగతి ౧౨-౧౮౮౬

I ∪ I జ I I ∪ స I ∪ I జ I I ∪ స

జలోద్ధతగతిం దగం గజయతిన్, మెలంగు నినుమాఱు మెచ్చఁగ జుల్
ఫలానుభవ కామెపల్లినిలయా, ఖలాంబుదసమీర కామజనకా. 269

92 విశ్వదేవి ౧౨-౫౭౭

∪∪∪ మ ∪∪∪ మ I ∪∪ య I ∪∪ య

శ్రీవత్సాంకా పద్మాధరిత్రీ కళత్రా, దేవేంద్రస్తోత్రా విశ్వదేవీసమాఖ్యం [జెప్పన్.
జైవిశ్వాందు న్మాయాగణావాప్తి దిక్సం, ఖ్యావిశ్రామంబుల్ చోద్యమైయుండ

93 చంద్రవర్త్మ ౧౨-౧౯౭౯

∪ I ∪ ర I I I న ∪ I I భ I I ∪ స

ఇంద్రవంద్య జగదీశ ఘనయశ, స్సాంద్ర కామెపలిసద్మ యదువరా
చంద్రవర్త్మ యగు శైలపతి ని, స్తంద్ర మై రనభసంబు లమరినన్. 271

94 ప్రహేయము ౧౨-౫౭౬

I I I న I I I న U U U మ I U U య

శరనిరమణముల్ • గా బాయుయంబుల్, పరఁగ నిలుపఁ జా•కట్టుం బ్రహేయం
బురగశయన భో•శో ర్వీశపుత్రీ, వర పరమకృపావారాశి కృష్ణా. 272

95 ప్రముదితవదన ౧౨-౧౨౧౬

I I I న I I I న U I U ర U I U ర

మమత నిభవిరా•మముల్ గూడఁగా, జమినిరములన్ • సదా చెన్నగున్
బ్రముదితవదనల్ • రమానాయకా, సుమశరజనకా • సుపర్వస్తుతా. 273

96 కుసుమవిచిత్రము ౧౨-౯౭౬

I I I న I U U య I I I న I U U య

కుతలములోనం • గుసుమవిచిత్రం, బలిశుభదం బై • యగయతు లున్నం
దతనయ యొప్పున్ • నయ లినుమా తై, సతతము విద్వ•జ్జనులు నుతింపన్. 274

97 మణిమాల ౧౨-౭౮౧

U U I త I U U య U U I త I U U య

కామేపలినామ•గ్రామస్థలవాసా, స్వామీ తయకార•ద్వంద్వంబు పొసంగన్
వేమాఱుమహీభృ•ద్విశ్రాంతులతోడన్, భూమండలిఁ గూర్పం•బొల్పు న్మణిమాలల్.

98 మేఘవిలసితము ౧౨-౨౦౪౧

U U U మ I I I న I I I న I I U స

కాళిందీముఖ•కమలమధుకరా, నాళీకాసన•నత రఘువరతు
ల్గాల స్మేఘవి•లసితము దనరు, న్వ్యాలాయుంబు మ•ననసగణములన్. 276

వ. త్రయోదశచ్ఛందం బగునతిజగతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదుమూఁడేసియక్ష
రంబు లై యెనిమిదివేలనూటతొంబదిరెండువృత్తములు వుట్టె నందు:—

99 మత్తమయూరము ౧౩-౧౬౩౩

U U U మ U U I త I U U య I I U స U గ

శ్రీగోపాలా తంగెడ•సీమావనిగేహా
వాగీశాదిస్వర్గని•వాసస్తుతిపాత్రా
యోగిధ్యేయా మత్తమ•యూరంబున కొప్పున్
నాగక్రాంతు ల్మత్యగ•ణంబు ల్సగ మొందన్. 277

౧౦౦ ప్రహర్షిణి ౧౩-౧౮౦౧

∪ ∪ ∪ మ | | | స | ∪ | జ ∪ | ∪ ర ∪ గ

శ్రీరుక్ సింధురవిరతిన్ మనజ్రగంబుల్, సారెం బాదములను సంఘటించుచుండన్
గ్రూరారిప్రహరుననుం బ్రహర్షణం బెల్పారం జెప్పుదురు మహామదంబుతోడన్.

౧౦౧ ప్రభాతము ౧౩-౧౩౯౨

| | | స | ∪ | జ | ∪ | జ ∪ | ∪ ర ∪ గ

ఎంచని నజారగముల్ ప్రభాతవృత్తం, బెనసు మదేభనామహావిక్రమంబున్
దనరఁగ నిల్చెఁ బృందారకరాజతల్పా, కనకమయాంశుక ! కామెనల్లవాసా. 279

౧౦౨ జలదము ౧౩-౩౫౮౩

∪ | | భ ∪ | ∪ ర | | | న ∪ | | భ ∪ గ

బాగరుచుం గుబ్జపదము ; భైరవలయా, తంగెడదేశవాసు జలదంబులచే
తం గడునున్నతింతు నభ ; తారయతిన్, బొంగుచు సారె భర్నభగముల్ గదియన్.

౧౦౩ మంజుభాషిణి ౧౩-౨౭౯౬

| | ∪ స | ∪ | జ | | ∪ స | ∪ | జ ∪ గ

ఉరగాసుగాదివారిశుర్వరాలయా, కరుణాసముద్ర ! మురగర్వభంజనా
యిర వొందుచుండు సజలిబ్బడింపఁ బల్కరు గాప్తి ధాత్రియతిమంజుభాషిణుల్.

౧౦౪ రుచిరము ౧౩-౨౭౦౬

| ∪ | జ ∪ | | భ | | ∪ స | ∪ | జ ∪ గ

గదాధరున్ జభసజగంబులన్ గవుల్, సదా పితామహయతిసాగుచుండఁ గా
ముదంబుతోడ రుచిరము ల్రచింతు రి, ట్లుదారధీశక్తిఁ గృతుల ; సర్వరాస్థలిన్.

౧౦౫ క్షమ (క్షప) ౧౩-౨౩౬౮

| | | న | | | న ∪ ∪ | త ∪ ∪ | త ∪ గ

క్రమమున నిధివిశ్రాంతి నాతాగయు, క్తమగ సుకవి పద్యంబు లూహించిరన్
షుకు లనఁ బరఁగుం ; గంజపత్రేక్షణా, సుమశరజనకా ; శూరవంశోత్తమా. 283

౧౦౬ చంచరీకావళి ౧౩-౧౧౫౩

∪ ∪ ∪ మ ∪ ∪ ∪ మ ∪ | ∪ ర ∪ | ∪ ర ∪ గ

కంబుగ్రీవా సత్యాకామినీప్రాణనాథా, బింబోష్ఠామారాగ ; ల్పెర్చిభూభృద్ధృతు[1]ల్గాం
చం బాదంబై ధాత్రిం జంచరీకావళినా, మంగొందుం గావ్యశ్రీమానిపీభూషణంబై.

---

1. ల్గాంచుం బాదంబై (గి. పూ. ము). యతిభంగము (రా).

107 మత్తహంసిని ౧౩-౨౭౯౦

I ∪ I జ ∪ ∪ I భ I I ∪ స I ∪ I జ ∪ గ

మనోహరాకార • మధుదైత్యసంహరా, వినాయకారూఢ • విబుధేంద్రవందితా
జనార్దనా జన్ముజగురుల్ శుభద్యుతిన్, దనర్చు పద్యంబుదగు మత్తహంసినిన్.

108 సుమంగలి ౧౩-౧౭౭౨

I I ∪ స I ∪ I జ I I ∪ స I I ∪ స ∪ గ

సారిదిన్ ధరిత్రిని • సుమంగలివృత్తం, బరయంగ సామజ • యతిన్ నజసాగల్
తిర మొందఁ జొప్పు విధిభ్రాజితపాదా, బురుహద్వయా ఖరమురాసురవైరీ 286

వ. చతుర్దశచ్ఛందం బగుశక్వరియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునాలుగేసి యక్షరంబులై ౧౬౩౮౪ వృత్తములు పుట్టె నందు:—

109 వనమయూరము ౧౪-౩౮౭౩

∪ I I భ I ∪ I జ I I ∪ స I I I న ∪ ∪ గగ

శ్రీకర ధరాధర ధృతిష్ణుహిత పుణ్య, శ్లోక [1]భజసల్గగయుతిన్ ద్రుహిణసంఖ్యన్
సోఁకు విరమంబుగను జెన్నువనమయూరా, ఖ్యాకమను వృత్తమిల నుత్తమిలు చుండున్.

110 వసంతతిలక (సింహోన్నతము, ఔద్ధర్షిణి, శోభావతి, మధుమాధవి)
[illegible] ౧౪-౨౯౩౩

∪ ∪ I త ∪ I I భ I ∪ I జ I ∪ I జ ∪ ∪ గగ

శ్రీమేదినీరమణ సింధుతరంగరంగ, ధామాహితల్ప వినతాసుతవాహ రాధా
కామా వసంతతిలకన్ దభజాగగంబుల్, సామప్రభూతయతి సాగిధరం దెలుంగున్.

111 భూనుతము ౧౪-౩౬౧౬

∪ I ∪ ర I I I న ∪ I I భ ∪ I I భ ∪ ∪ గగ

ముష్టిరించి రసభాగగముల్ దశవిశ్రా, మంబు భూతలమునందున • మానిత మయ్యెన్
జాంబవత్యధిప కేశవ సారసనేత్రా, కంబునందక గదాధర ఖండితసాల్వా. 289

112 సుందరి ౧౪-౫౮౧౬

∪ I I భ ∪ I I భ ∪ I ∪ ర I I ∪ స I ∪ వ

సూరిజనప్రకరంబు • సుందరి సెప్పఁగా
భారసవంబులు రత్న • భాసితవిశ్రమా
ధారముగాఁ దనరారుఁ • దార్క్ష్యతురంగమా
శౌరి ముకుంద మునీంద్ర • సన్నుత కేశవా. 290

---

1. భజసన్నగగలున్ (ప్రా. ము) ఈగణములు పొరపాటు గాన సవరింపఁబడియె. (రా)

113 ప్రహరణకలిత ౧౪-౮౧౨౮

I I I న I I I న U I I భ I I I న I U వ

ననిగొను నెపుడుం బ్రహరణకలితన్, ననభనవలు మం దగజనిరమణున్
ఘననిధిఘనదృగ్ర్రహ ఖకమురమ, ర్దన మధునరక ప్రహరణకలితా. 291

114 నవనందిని ౧౪-౩౮౨౦

I I U స I U I జ I I U స I I I న U U XX

నవనందినిన్ సజసంబన్నXX లారయన్, నవవిశ్రమంబును దనర్చి తెలుఁగొప్పన్
నవనీతచోరకు జనార్దను నుపేంద్రున్, భవదూరు నెంతురు సుధాసదులు భక్తిన్.

115 అపరాజితము ౧౪-౫౮౨౪

I I I న I I I న U I U ర I I U స I U వగణము

ననరసలగ లొందిన న్నవవిశ్రమం, బును గలిగి కవీంద్రభూషిత మై జనా
ర్దన నిగమనుగోచరా యపరాజితం, బనఁగఁ దనరు శ్రావ్యమై వినువారికిన్. 293

116 అసంబాధ ౧౪-౪౦౬౫

U U U మ U U I త I I I న I I U స U U XX

వాలాయంబుల్ సత్కవిజనములు వాక్రువ్వన్
వాలారున్ గోవింద పరవ ధ్రువవాత్సల్యా
కాళిందీప్రాణేశ మతనసగగప్రాప్తిన్
జ్వాలాభాస్వద్విశ్రమమునను నసంబాధల్. 294

117 కమలవిలసితము ౧౪-౪౦౯౬

I I I న I I I న I I I న I I I న U U XX

క్రమమున నననన గగములు గూడన్, గమలవిలసితము కమలజవిశ్రా
మము జగతిని నగు మహితచరిత్రా, కమలదళనయన కడుఁ దొగ డొందున్. 295

తా. పంచదశచ్ఛందం బగునతిశక్వరియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునై దేసి యక్షరంబు
లై ౩౨౭౬౮ వృత్తంబులు పుట్టె నందు.

118 మాలిని ౧౫-౪౬౭౨

I I I న I I I న U U U మ I U U య I U U య

కనకకశిపుహర్తన్ గానలోలున్ శుభాంగున్
దనుజహరణదక్షున్ ధర్మమార్గానుసారిన్
మునిజనగురు నెంతున్ మాలినీవృత్తమందున్
ననమయయగణంబుల్ నందవిశ్రాంతి గూడన్. 296

౧౧౯ సుకేసరము (భద్రకము) ౧౫-౧౧౧౮౪

I I I న I U I జ U I I భ I U I జ U I U ర

సురుచిరధర్మమూల మయి • సొంపు మీఱు నా, గిరిధరనాభిపంకజసు • కేసరంబువై
ధరి నజభద్రముల్ గదియఁ • గల్పనంబునన్, గిరిశవిరామసంగతి సు • కేసరంబునన్.

౧౨౦ మనోజ్ఞ ౧౫-౧౧౬౩౨

I I I న I U I జ I U I జ U I I భ U I U ర

అజమృడవాసవసంస్తుతార్చితపాదకం
గజయుగళుం డహరి నిర్వికారు మనోజ్ఞ నా
బుజా వగువృత్తమునందుఁ • బ్రీతి నుతింపఁగా
నజజభరంబులు వొల్చు • నచ్చిన దిగ్యతిన్. 298

౧౨౧ మణిభూషణము ౧౫-౧౧౭౦౭

U I U ర I I I న U I I భ U I I భ U I U ర

వింతయైనమణిభూషణవృత్తమునందు న
త్యంతమోదమున నెన్నుచు • నద్దశవిశ్రమా
క్రాంతమైన రసభారలఁ • గంజదళాక్షుఁ గం
సాంతకు న్నరకసంహరు • నార్యసమూహముల్. 299

౧౨౨ సుగంధి([1]శాలినీ, చామర, ప్రశాంతి) ౧౫-౧౦౯౨౩

U I U ర I U I జ U I U ర I U I జ U I U ర

రంబు జంబు రంబు జంబు • రంబు చెన్ను మీఱఁగాఁ
దొమ్మిదింట విశ్రమంబు • తోరమై సుగంధికిన్
గ్రమ్మఁగా నుతింప నొప్పు • గానలోలుఁ దచ్యుతుం
దంబుజాక్షుఁ డాదిదేవుఁ • దక్షరాఖ్యుఁ డెప్పుడున్. 300

౧౨౩ ఇల ౧౫-౧౬౩౬౮

I I U స I U I జ I I I న I I I న I I U స

గజవిశ్రమంబునఁ • గవలు నిల యనఁగా, సజసాన లుండిన • సకలకవిస్తుత్యమై
భుజగాశనధ్వజు • భుజగపతిశయనున్, బ్రజసుందరీముఖ • వనజహితుఁ బొగడన్.

---

1. ౧౧-వ ఛందములో మఱియొక శాలినీవృత్తము గలదు. (229 పుట.)

౧౨౪ చంద్రరేఖ ౧౫-౪౬౭౫

UUU మ U । U ర UUU మ । UU య । UU య

మత్తేభక్రాంతిచే రమ్యంబై మహిం జంద్రరేఖా
వృత్తంబై క్రమ్మ్యయంబుల్ • వేడ్కన్ హృషీకేశుఁ బార్థ
శుత్రత్త న్నారాయణు న్విశ్వామిత్రయాగారిదైత్య
చ్ఛేత్త న్దాశార్హు లక్ష్మీచిత్తాబ్జవాసు న్నుతింపన్. 302

౧౨౫ నలిని ౧౫-౧౪౦౪౪

।। U స ।। U స ।। U స ।। U స ।। U స

ససగాగులచే దశమిశ్రమయుక్తతచేఁ, బొసఁగ న్నలినీ మణికంబుసుదర్శనహ
స్తసరోరుహు సామజగోత్రపుకారినభాక్, వసుదేవసుపాలకసూనుభవుఁ బాడుదు రా.

౧౨౬ అలసగతి ౧౫-౭౬౪౮

।।। స ।। U స ।।। స U ।। భ । UU య

అలసగతి నాఁ జను సభాంతరమునందు, న్నలసదవతారయతి • నిండి ననసభ్యాల్
గలయ శకటాసురవిఘాతను విశిష్టున్, బలుమఱుఁ గవీశ్వరులు ప్రార్థనలు సేయన్.

౧౨౭ మణిగణనికరము ౧౫-౧౬౩౮౪

।।। స ।।। స ।।। స ।।। స ।। U స

మణిగణనికరము • మనలఘుగురులై, మణివిరమణ మయి • మధుదనుజహరున్
ఫణిపతిశయనునిఁ • బ్రమథితనరకు, న్ఫణిమదయుతనిభుఁ • బొగడఁ దనరున్.

వ. షోడశచ్ఛందం బగు అష్టియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునాఱేసి యక్షరంబులై
౬౫౫౩౬ వృత్తములు పుట్టె నందు:—

౧౨౮ ప్రియకాంత ౧౬-౧౩౭౬౪

।।। స । UU య ।।। స । UU య ।। U స U గ

అమరులు భృత్యులనయవి • యద్గంగ ధరిత్రీ
కమలలు [1]పెండ్లాములు రవి • కంజారులు గన్నుల్
శమికత్రుణావర్తన కని • చాటు బ్రియకాంతా
ఖ్యము శివసంఖ్యావిరమణ • మై న్యన్యసగంబై. 306

౧౨౯ పంచచామరము ౧౬-౨౧౮౪౬

। U । జ U । U ర । U । జ U । U ర । U । జ U గ

జరజ్రజంబులున్ గముం బొసంగి తొమ్మిదింటిపై
విరామ మొంది సక్కవు ల్సవిస్తరంబు సేయఁగాఁ

1. పెంటాములు.

పరాత్పరుండు మాధవుండు • రుచచామరంబున౯
ప్రరూఢగుంభనంబులాదుఁ • బాడ నొప్పు ధాత్రిలోన్. 307

130 పద్మకము ౧౬-౨౩౮౧౬

। । । న ∪ । । భ । ∪ । జ । ∪ । జ । ∪ । జ ∪ గ

నభజజాగగణయుక్తిఁ దిశనాకివిరామక
ప్రభవ మై కృతుల నొప్పును • బద్మక మంద మై
ప్రభుఁడు నక్రమును ద్రుంచి సురక్షితుఁ జేయ సా
మభవపద్మకముచాడ్పున • మానిత మై ధరన్. 308

131 చంద్రశ్రీ ౧౬-౧౦౧౭౮

। ∪ ∪ య ∪ ∪ ∪ మ । । । న । । ∪ స ∪ । ∪ ర ∪ గ

క్షమం జంద్రశ్రీతో యమనసరగ ల్భానువిశ్రా
మమున్ సంబంధించు న్నరహరి రమాచిత్తచోరా
శమీరామ్యాగారా శమనసహజానాశ కృష్ణా
ప్రమత్తక్రవ్యాదక్షణదళన • రాధాభుజంగా. 309

132 మేదిని (వాణి) ౧౬-౧౧౧౮౮

। । । న । ∪ । జ ∪ । । భ । ∪ । జ ∪ । ∪ ర ∪ గ

హృదయతి నజ్భజర్గములు • మేదినీసమాఖ్య౯
దడబడుచుండఁగాఁ దనరు • దంష్ట్రి పద్మనాభా
జదనిధితల్ప నందసుత • సాళ్వరాట్కృతాంతా
కడు హితభక్తి నీకు నతి • గావు మయ్య దేవా. 310

133 ఫలసదనము ౧౬-౧౬౩౮౮

। । । న । । । న । । । న । । । న । । ∪ స ∪ గ

ననననసగములు దనరఁగ దశవిశ్రాం
తిని ఫలసదనము లతిశయ మగుఁ జెప్ప౯
[1]మునిజనహృదయములనుము బొలుచువాని౯
గొనబుగ మదమొదవఁ • గొలిచెద మటంచున్. 311

134 అశ్వగతి ౧౬-౨౮౦౮౭

∪ । । భ ∪ । । భ ∪ । । భ ∪ । । భ ∪ । । భ ∪ గ

అందము లై నభికారము • లైదును గాంతము లై
పొంది పదింట విరామముఁ • బూనినయశ్వగతిం
గందసమానమహోన్నతనాగ్రుని గొలిని గో
విందునిఁ బ్రస్తుతి సేయఁగ • వేడుక యయ్యెఁ జామీ. 312

1. మునిజనహృదయములఁ బొలుచువాని౯ (కి. ప్రతి) ఇది గణభంగము గాన సవరింపఁబడినది. (రా)

౧౨ మదనదర్పణము ౧౬-౨౧౮౪౪

U I I భ I I U స I U I జ U I U ర I U I జ I U గ

చారుమదనదర్పణంబు భస్వరజ్జము ల్దగన్
మారవిమతవిశ్రమంబున న్సహింం జెలంగు నా
భీరుల యమునాతటంబునం బ్రియంబుఁ జేసి యా
భీరవరుఁడు గూడె నంచు భక్తి సన్నుతింపఁగా. 313

౧౩ గజవిలసితము ౧౬-౩౨౭౬౮

U I I భ U I U ర I I I న I I I న I I I న U గ

బాల సరోజనాథ వరద తనుమిళితజం, బాల దిగంబరా సుమసృణకబళకర లం
బాలక మంగళావహ గజవిలసితమున, న్గ్రాలు [1]భరేఫనత్ర్యనగములిభ విరమ మై.

వ. సప్తదశచ్ఛందం బగు అత్యష్టియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు బదియేడేసియక్షరంబు లై ౧౩౧౦౭౨ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

౧ శిఖరిణి ౧౭-౪౯౩౩౦

I U U య U U U మ I I I న I I U స U I I భ I U వ

భజింతు న్నిత్యంబు న్మునిజనసదాప్రార్థనపరున్
గజేంద్రార్తిధ్వంసిం గృతకలలనాగ్రావు నజరున్
ద్విజశ్రేష్ఠుల్ మెచ్చ న్యమనస భవల్ విశ్వవిరతిన్
బ్రజాతాహ్లాదం బై శిఖరిణియ బా భాసుర మగున్. 315

౨ పృథ్వి ౧౭-౩౮౭౫౦

I U I జ I I U స I U జ I I U స I U U య I U వ

జసల్ జసయవంబు లష్టకరసంఖ్యవిశ్రాంతులున్
బొసంగి కవిపుంగవుల్ పలుక భూమిఁబోఁ బృథ్వి నా
వసంశయ మగుం గళిందతనయామనోవల్లభా
ప్రసన్నవదనాంబుజా ధృతసురశ్వధా మాధవా. 316

౩ హరిణి ౧౭-౪౬౧౧౨

I I I న I I U స U U U మ U I U ర I I U స I U వ

హరిణి యనువృత్తం బొప్పు న్సభ్యరాత్తవిరామ మై
నసి నసమరేఫస్వం బై పోసక్ప్రమదాసవా

1. పూర్వముద్రణమునందు భరేఫనానసగము లనియున్నది. దీనిఁబట్టి మీఁదను భ, ర, న, న, న, న, గ లీ పద్యమున నుండునట్లు గుర్తింపఁబడినది, పద్యమున భ, ర, న, న, న, గ లు మాత్రమే కలవు.

ప్రమదంబుఁ దృణావర్తక్రవ్యాదసంహారు మస్తకో
పరిరచితపింఛాచూడుం బీతవస్త్రు నుతింపఁగా. 317

150 [1]నర్కుటము (కోకిలకాకము) ౧౭-౫౬౨౮౦

I I I న I U I జ U I I భ I U I జ I U I జ I U వ.

కొలిచెద నాదిదేవుపదకోకనదంబులు నేఁ
[2]మలఁచెదఁ దొంటిబామునఁ గుదుర్పదు పాపములం
దలఁచెద నామధేయ మతితత్పరత న్జభజా
వలఁ దగునర్కుటంబులను ధర్గవిరామములన్. 318

151 మందాక్రాంత ౧౭-౧౮౯౭౫

U U U మ U I I భ I I I న U U I త U U I త U U గగ.

మందాక్రాంత న్గిరిశవిరతు ల్మభ్నతాగాగణంబుల్
పొంద న్నాందీశునివలన సంపూర్ణవిద్యాచయంబుల్
మ్రందించె న్దారుణరణమునం జాంద్రసాళ్వాదులం దే
యం దెం తేతెం దనుజులకు సంద్రాక్షజుం డంచుఁ జెప్పన్. 319

152 పాలాశదలము (త్వరితగతి) ౧౭-౩౨౭౬౮

I I I న I I I న I I I న I I I న I I I న U U గగ.

అడవడనున హరిసుతు లపుర ధరఁ బాలా
శదళ మనఁ దనరుఁ గవిజనులు పచియింపన్
బదునొకఁ డగుచెడ యతి పదిలమునఁ జేరన్
గదియు నగణము లయిదు గగము తుద నొందన్. 320

వంశపత్రపతితము ౧౭-౬౮౯౭౩

U I I భ U I U ర I I I న U I I భ I I I న I U వ.

బాగుగఁ జెప్ప నొప్పు వసుధన్ భరనభనలగల్
సాగి పిబాకివిశ్రమములన్ సభలతుఁ గుదురై
రాగిలు వంశపత్రపతిత ప్రణయున నరకు
న్రాగతనంబునం దునిమె నందతనయుఁ డనినన్. 321

1. సంస్కృత ఛ్ఛందమున "నర్దటక" మనిపేరు. (గ) 2. మలఁచెదఁ దొంటి బామున కుమర్పదు.?(గ)

144 చంపకకేసరి ౧౭-౪౬౮౭౨

I I U స I U I జ I I U స I I U స I I U స I U వ.

సనకాదియోగినుతు • జాంబవతీప్రియు నిర్వ్యళ
లుఁ డమేయు నక్షరు విభు న్యమళార్జునభంజనున్
వనమాలిఁ గృష్ణు మురభంజను సెంతురు వారిజా
సనవిశ్రమంబు సజసాస్వలు చంపకకేసరిన్. 322

వ. అష్టాదశచ్ఛందం బగుధృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునెనిమిదియక్షరంబులై ౨౬౨౧౪౪ వృత్తములు పుట్టె నందు:—

145 మత్తకోకిల ౧౮-౯౩౦౧౯

U I U ర I I U స I U I జ I U I జ U I I భ U I U ర.

అత్తమిల్లు మహేశవిశ్రమ • మార్యసమ్మతి నొప్పఁగా
సత్తు లా రసజాభరేఫలు • చొక్కళింపుచు నొందఁగా
మత్తకోకిలవృత్తపద్ధతి • మక్కువం బొనరింపఁగా
వాత్తి రాజ యొనర్ప వచ్చు జనార్దనాహ్వయు సెప్పుడున్. 323

146 కుసుమితలతావేల్లిత ౧౮-౩౭౮౫౭

U U U మ U U I త I I I న I U U య I U U య I U U య.

వేమా తెన్నంగాఁ గుసుమితలతావేల్లిత స్తన్నయాయల్
శ్రీమార్తండక్రాంతియుఁ గుదిరినం • జెన్ను మీఱు న్ధరిత్రిన్
గామేపల్లీశుం గనకవసనుం • గంజనేత్రున్ శుభాంగున్
గోమద్భాలుం గాలయవనహరుం • గుంజరేంద్రార్తిహారున్. 324

147 నిశి ౧౮-౭౪౯౪౪

I I I న I I I న U I U ర U I U ర U I U ర U I U ర.

ప్రబలు నిశను నారరారంబులున్ వ్రత్నవిశ్రాంతియున్
గబళితదవపావకా ఘాతనాజీవితాహారి కృ
ష్ణ బలసహజ పారిజాతాపహారా యదుశ్రేష్ఠ దే
వ బలిదమన వంద్య • బర్హిష్ఠ వార్ష్ణేయ శైనేయకా. 325

148 హారనర్తనము ౧౮-౯౦౯౭౧

U I U ర I I U స I U I జ I U U య U I I భ U I U ర.

దావపావకఖాది మాధవ దాశార్హాదనుజాంతకా
దేవకీప్రియనందనా బిబిషద్వంద్యా [1]ధుషిపసన్నతా

1. ఇట యతిభంగము. 'ధృష' అనురూపము అసాధువు. చూ. అప్పకవీయము. 2-66 (రా).

భావగోచర విశ్వరూపు డగు వ్యాకృష్ణు ననద్యునిం
ఖ్యాతిరామము రేఫయుగ్యరేఫంబుల్ • హరిన ర్తనన్. 326

149 త్వాహారము ౧౮-౩౦౬౮౧

∪ ∪ ∪ మ | | | న | ∪ ∪ య ∪ ∪ | త | | | న ∪ ∪ ∪ మ

బాహాబాహిని దమలో • భాస్కల్ బొద్దుపగలఁ బోరాడం
గా హాంపిరుఁ దగులుభుజాసూనుల్ జగతిని గూలంగా
నాహా యేసినరపాలా రత్నేషయతులు పొందంగా
త్వాహారంబు మనయత్నంబుల్ చెంది • మనుచు నందం బై. 327

వ. ఏకోనవింశతిచ్ఛందం బగుసతిధృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బందొమ్మిదేసి యక్షరంబు లై ౫౨౪౨౮౮ వృత్తములు పుట్టె నందు:—

150 శార్దూలవిక్రీడితము ౧౯-౧౮౯౩౩౭

∪ ∪ ∪ మ | | ∪ స | ∪ | జ | | ∪ స ∪ ∪ | త ∪ ∪ | త ∪ గ.

నీరేజాంచితలోచనాయ హరయే • నీలాంబుదాంగాయ మా
యారాత్రించరఖండనాయ విభవే • హర్యక్షవక్త్రాయ తా
ర్క్ష్యారూఢాయ యటంచుఁ గూర్తురు నిరీహా విశ్వవిశ్రాంతి వి
స్తారింప న్మసజ స్తతంబులు గము • శ్శార్దూలవిక్రీడితన్. 328

151 తరళ ౧౯-౧౬౬౦౮౦

| | | న ∪ | | భ ∪ | ∪ ర | | ∪ స | ∪ | జ | ∪ | జ ∪ గ.

జలజలోచనుఁ గైటభాంతకు • శంఖచక్రగదాధరున్
గలశజాదిమునీంద్రసేవితుఁ • గాళియాంతకు నచ్యుతున్
బలుకుచోఁ దరళంబులందుల • భానువిశ్రమపద్ధతిన్
గలియ నభరసజాగముల్ సమకట్టి చెప్పుదు రుత్తముల్. 329

152 మేఘవిస్ఫూర్జితము ౧౯-౨౫౨౧౮

| ∪ ∪ య ∪ ∪ ∪ మ | | | న | | ∪ స ∪ | ∪ ర ∪ | ∪ ర ∪ గ.

శ్రీమాలక్ష్మీనాథున్ విదురవరదున్ • జాహ్నవీజాతపాదున్
సమామ్నాయస్తవ్యున్ గరుడతురగున్ • సామజప్రాణదాతన్
మిముం దాఁ జేరొక్కన్న న్సభలఁ దనరు • మ్మేఘవిస్ఫూర్జితంబుల్
విమర్శం గూర్పన్ యమ్నసరగము • ల్విశ్వవిశ్రాంతి చేతన్. 330

1. శనలు (గ్రం. పాఠాంతరము)

153 చంద్రకళ ౧౯-౧౮౭౬౯౨

U I U ర I I U న I I U స U U I త I U I జ I U I జ U గ.

తావకంబుగఁ జంద్రకళావృత్తంబు కవు ల్విరచించిరన్
వీనులార మనోజ్ఞపదంబుల్ • పేర్చి కపర్దివిరామమై
కాన వచ్చి రసస్తజజంబుల్ • గంబు దనర్చి కళిందజా
మానినీరమణ స్తవగాథా • మానితరత్నములం దగున్. 331

154 భూతిలకము ౧౯-౧౮౭౦౩౯

U I I భ U I I భ U I U ర I I U స I U I జ I U I జ U గ.

భారసజాగగణాంబులుం బఱవంగ భానువిరామవి
స్ఫారత భూతిలకంబు పాండవపక్ష దైవతవృక్ష మిం
పార ధరిత్రికిఁ దెచ్చినట్టిమహాత్మ యంచుఁ గవీశ్వరుల్
చారుపదంబులు గూర్చి చెప్పిన • శ్రావ్య మా వినువారికిన్. 332

155 కవికంఠభూషణము ౧౯-౧౨౨౯౦౦

I I U స I U I జ I I U స I I U స I I U స I U I జ U గ.

నవరత్నవిశ్రమముననే సజసాసజగంబులన్ గవుల్
గవికంఠభూషణముగా రచియింతురు మాటిమాటికి
న్రవణిల్లుకబ్బమున • నందకపాణి యుపేంద్రు రుక్మిణీ
ధవు సత్కథాసుధలఁ • దత్పరులై [1]నమహాత్ములట్లుగాన్. 333

వ. వింశతిచ్ఛందం బగుకృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరువదేసియక్షరంబులై ౧౦౪౮౫౭౬ వృత్తములు పుట్టెనందు:—

156 మత్తేభవిక్రీడితము ౨౦-౨౯౭౬౨౬

I I U స U I I భ U I U ర I I I న U U U మ I U U య I U వ.

మనువిశ్రాంతిని సభరనమ్యవములన్ • మత్తేభవిక్రీడితా
హ్వాను వృత్తంబు చెలంగె మానవతులారా పీఁ డెవ్వఁ డెంచె భ
క్తిని గాత్యాయనిఁ గొల్చువాఁడు యమునాతీరంబునం బొంది వే
డ్కను మాచీరలు దోఁచుకొన్నవెడదొంగం జూచినారా యనన్. 334

---

1. తనరారునట్లుగాన్.

౧౫౭ ఉత్పలమాల ౨౦-౩౫౫౭౯౯

U I I భ U I U ర I I I న U I I భ U I I భ U I U ర I U వ.

మేరువనేయి దుగ్ధములు • మెర్గును మీఁగడతోయు న్సదా ప్రశా
గారము పొచ్చి త్రాగి వెఱఁగంతులు వై చుమురారి నెంచఁగా
ధారుణి రూఢి కెక్కినవృతాఱవిరామము చే లసద్భరో
ద్ధారలగంబులుం గలయఁ బల్కిన నుత్పలమాల చెన్నగున్. 335

౧౫౮ అంబురుహము ౨౦-౩౭౨౧౫౧

U I I భ U I I భ U I I భ U I I భ U I U ర I I U స I U వ.

చారుతమాలదళాసితవర్ణుని • జక్రహస్తు సనాతను
ద్ద్వారకకంఠముఖక్షితిపాలకు • నందనందను నవ్యయుఁ
డూరకులోద్భవుఁ డైటభభేదిని • జోలి చేసి నుతింప భా
ధారుణంబులు విశ్వవిరామముఁ • బల్క నంబురుహం బగున్. 336

౧౫౯ ఖచరప్లుతము ౨౦-౩౭౩౧౭౬

I I I న U I I భ U I I భ U U U మ I I U స I I U స I U వ.

యమునలోఁ జోర నోడినవారా • ప్రాకృతజంతువులం బ్రమో
దమునఁ బ్రోచుట కై కలఁచంగా • దర్పమునం జయదెంచి ఘో
రముగఁ జుట్టినకాళియుఁ జంపఁగరం బొనరించినకృష్ణ య
[1]ర్యమవిరామములోఁద నభామ్సస్వల్ • రాజిలనా ఖచరప్లుతన్. 337

౧౬౦ ప్రభాకలిత ౨౦-౩౭౨౦౭౯

I I I న I U I జ I U I జ U I I భ U I U ర I I U స I U వ.

వలి కదమూఁదవయక్కరంబుగ వ్రాసి కెక్కి నభాభరే
ఫలు నలగంబు లమర్చి సాం పొదవం బ్రభాకలితాఖ్య మై
చెలు వగువృత్తమునందు నక్కవిశేఖరు ల్వినుతింతు రా
జలనిధిమీఁదను బవ్వళించిన జాంబవత్యధిపాలునిన్. 338

వ. ఏకవింశతిచ్ఛందం బగుప్రకృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరువదియొక్క యక్ష
రంబులై ౨౦౯౭౧౫౨ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

---

1. ర్యమవిరామములోఁద నభామ్సుస్వల్వలయుఁ గ (పూ. ము.) ఇందు యతి తప్పినది; ర్యమవిరామములోఁద నభామ్సస్వల్ • రాజిలనా (వ. ఓ. పె.) ఇందు గణము తప్పినది.

౧౬౧ చంపకమాల ౨౧-౭౧౧౬౦౦

I I I న I U I జ U I I భ I U I జ I U I జ I U I జ U I U ర.

చపలమనీషతోఁ దనొక • సంయమి వే మొఱ వెట్టుచుండఁగాఁ
గృపను దదీయపుత్త్రుఁ బ్రతి•కించిన మేటివిభుండ వంచు నిన్
నపరిగణంబుతో నజభ•జాజలు రేఫయుఁ గూర్చి సత్కవుల్
త్రిపురవిభేదనాఖ్యవిరు•తిం దగఁ జంపకమాలఁ గొల్తు రా. 339

౧౬౨ వనమంజరి ౨౧-౭౮౮౩౦౮

I I I న I U I జ I U I జ I U I జ I U I జ U I I భ U I U ర.

మనువిరతు ల్నజజాజభర ల్వన•మంజరిఁ గవిశేఖరుల్
దనరఁగ నాజయుఁడు న్విజయుం దను • ద్వారపాలకు లిర్వురు
న్సనకుసికాపము దాఁకి నిశాటు ల•నంగఁ బుట్టి సుపర్వులన్
జెనకినవాండ్రను జంపినయోలస్ఫు•సింహుని న్వినుతింతు రా. 340

౧౬౩ [1]స్రగ్ధర ౨౧-౩౦౨౯౯౩

U U U మ U I U ర U I I భ I I I న I U U య I U U య I U U య.

మానొందున్ స్రగ్ధరాఖ్యన్ • మరభనయయయల్ • మత్తనాగాష్టవిశ్రా
మానూన ప్రాప్తిఁ దైనన్ • హరిముఖదివిజుల్ • యాతుధానవ్రజంబుల్
పావందాసక్తిలోఁ దో•యధికడ నమృతం • బారగింపంగ నచ్చో
మాని న్యాకారతన్ సమ్మదము వొదలు పద్మాధవా! నందపుత్త్రా! 341

౧౬౪ లాటీవిటము ౨౧-౩౯౮౯౭౨

I I U స I I U స I I U స I I U స U U U మ U U I త I U U య.

సగణంబులు నాల్గిట మత్యల విశ్రాంతి న్లాటీవిటవృత్తం
బగు నంచుఁ గవీంద్రులు గొల్తురు స•మ్యక్ప్రీతి న్యాచించి యశేచ్ఛం
దగు సేర్పున మూఁడు పదంబులుగాఁ • త్రైలోక్యంబు [2]గ్గొల్చి సురారుల్
వొగులం బలిదానవుఁ ద్రొక్కినయా•పొట్టిం డట్ట న్వామనుఁ గృష్ణున్. 342

౧౬౫ మణిమాల ౨౧-౯౬౫౩౫౬

I I U స I U I జ I I U స I U I జ I I U స I U I జ I I U స.

అజహార్పయోదధిష్ఫుతంబు • లమ్ముచు మురారిఁ [3]బాడి కెలమిన్
ప్రజాగాఁ దదీయచరణా•త్తనవ్యహృదయారవింద లగుచు

---

1. ఇది (పూ. ము)లలో లేదు. (వ) లో ఉన్నది. 2. (పూ. ము.) లలో. గొల్వఁగ సూరుల్. 3. బాడికెలమిన్, పజాఁగా (గి). బాడికెలమి, న్నజాగా (పూ. ము.) ఈపాఠము చే దుస్సంధియు నఖండపడియు సంఘటిల్లును. ఇదియప్పకవిమతవిరుద్ధము(రా)

స్వ్రజనుం డరిజనము లొక్కఁ డాఁడు మణిమాలయందుఁ జొనఁగ
స్రజము త్రిగారము సముం భకారవిరమంబు పొందు దనరన్. 343

౧౬౬ కరిబృంహితము ౨౧-౭౮౨౨౭౧

U I I భ I I I న U I I భ I I I న U I I భ I I I న U I U ర.

మూఁడు భనములు రేఫమును బడు • మూఁట విరతియు సొంపుగాఁ
గూడుకొనఁ గరిబృంహితము సమ•కూర్చి వసుమతి మండలా
పీడ మనుకరిబృంహితరవము • వెల్లుగఁ బలుకుచుండఁగాఁ
గోడిగపుఁ[1]జెనకాఁడు శకటునిఁ • గూల్చినహరి నుతించెదన్. 344

౧౬౭ కనకలత ౨౧-౧౦౪౮౫౭౬

I I I న I I I న I I I న I I I న I I I న I I I న I I U స.

జవమున ధగధగ యనుచు వ్రజజనములఁ గొదవినం
దవశిఖ నుడిపినమధుముర • నరకదమన యని చే
లవముగఁ బలుమఱు విరువది • లఘువులు గము పదుమూఁ
డవయెడ విరతిఁ బొసఁగిన బెడఁ గడరుఁ గనకలతన్. 345

వ. ద్వావింశచ్ఛందం బగు నాకృతియందుఁ బ్రతిపాదంబున కిరువదిరెండేసి యక్షరం
బులై ౪౧౯౪౩౦౪ వృత్తములు పుట్టె నందు:—

౧౬౮ మహాస్రగ్ధర ౨౨-౬౦౫౯౮౮

I I U స U U I త U U I త I I I న I I U స U I U ర U I U ర U గ.

స్తతనస్రాగ ల్విరించాష్టవిరతులు మహాస్రగ్ధరం జెప్ప నొప్పున్
క్రతువిఘ్నుం బావహిల్లం • బ్రమదమున వ్రజవ్రాతదత్తాన్న మెల్లన్
క్షితిభృద్రూపంబున న్మెక్కిన రుచ నమరాగ్రేసరుం డంప మ్రుబ్బున్
ధృతిమై జాల్వానఁ [2]గూల్పన్ • దివిరి కరుణతోఁ[3]ధేనువృద్ధ్యద్రి మోఁచెన్.

౧౬౯ భద్రకము ౨౨-౧౯౩౦౭౧౧

U I I భ U I U ర I I I న U I U ర I I I న U I U ర I I I న U గ.

భంబు రనత్రయంబు గము నొంది • భానుయతి భద్రకంబు దనరున్
బంచినపిల్లగోల కరయుగ్మ • పాదములఁ బట్టి యూఁది పశువ
ర్గంబు వరణ్యమధ్యమధరిత్రిఁ • గాచుసమయంబున న్యమున తీ
రంబున గొల్లలం గలసి యోగి•రంబు దినెఁ గృష్ణుఁ డెంచుఁ బలుకన్. 347

1. చివవాడయసుదుల (పె). 2. గూల్పన్ (ఓ); గూల్వన్ (ప) గుర్వన్ (పూ. ము). 3. ధేనువర్ధాద్రి (పూ. ము).

170 మానిని ౨౨-౧౬౯౬౫౫౯

U।।భ U।।భ U।।భ U।।భ U।।భ U।।భ U।।భ U గ.

రాజిలు సప్తభము ల్గము విశ్వవిరామము మానినియందు భర
ద్వాజముఖప్రమునీశ్వరు లాదట । దైత్యగురుల్ భృగువాక్యమునన్
రా జలనాయకతల్పుని దైవతరాజు నజస్రము గొల్తురు వి
భ్రాజిత మోక్షము చేకుఱఁ బుణ్యధురాస్థలి నంచు వచించుటచేన్. 348

171 విచికిలిత ౨౨-౨౦౯౬౧౫౨

।।।న।।।న।।।న।।।న।।।న।।।న।।।న U గ.

ప్రవిలయసమయమునను బదుఁ పడి జలనిధినడుమ న
ద్ధ్యవనములు కడుపున నిడుక । భుజగపతిశయనముపై
నవిరళమతిఁ గురుసువరదుఁ । డని విచికిలితఁ బదుమూఁ
డవయెడ వడి యిరువదియొకలఘువు గము బలుక నగున్. 349

172 తురగము ౨౨-౧౮౯౦౯౮౮

।।।న।।।న।।।న।।।న।।Uస।U।జ।U।జ U గ.

ననననసజజగలు తిథివిరమణంబగు నురగంబునన్
గనలుచు నగరముపయి విడిసినఁ । గాంచి తా నొకరుం డెను
బ్బొఁకని దవులకుఁ గొని చని గిరిగుహఁ । గూర్కునాముచికుందు చే
తను యవనునిఁ బొరిగొని తని వసుధ న్గణింతురు భూసురుల్. 350

173 [1]మద్రకము ౨౨-౧౯౮౬౨౯౫

U।।భ U।U ర।।।న U।U ర।।U స।।U స।।।న U గ.

అధ్వమునందు నద్దమయి వాహనాకృతి నున్నబకాసురు మహా
సాధ్వసదు ప్రభార్భకవినాశనక్షము వక్త్రముఁ జొచ్చి సురల్
ప్రార్థ్యగులై నుతింపఁగఁ దదీయదేహము వెళ్లినకృష్ణుమతి న
క్రధ్వజమద్విరామము భరున్ర సానగలుం దగు మద్రకమునన్. 351

వ. త్రయోవింశతిచ్ఛందం బగువికృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరువదిమూఁడేసి
యక్షరంబులై ౮౩౮౬౬౦౮ వృత్తంబులు పుట్టె నందు.

1. ఇది (ప) లో మహాస్రగ్ధర క్రిందనున్నది.

174 కవిరాజవిరాజితము ౨౩-౩౫౯౫౧౨౦

I I I న I U I జ I U I జ I U I జ I U I జ I U I జ I U I జ I U వ.

కలయఁగ నొక్క నకారము నాఱుజకారములు న్వము గాటముగా
నలరినచో ద్విరదాచలశైలము లై త్రివిరామము లాది విర
ర్గళకవిరాజవిరాజితవృత్తము రాణ జనార్దనరమ్యకథా
వళులఁ గవీశులు వర్ణన సేయఁగ వ్రాలు నజస్రము వావిరిగన్. 352

175 అశ్వలలిత ౨౩-౩౮౬౧౪౨౪

I I I న I U I జ U I I భ I U I జ U I I భ I U I జ U I I భ I U వ.

సలలితవిశ్వవిశ్రమము నజ్భజ ల్భజభవంబు లశ్వలలితన్
దెలుపుఁగఁ గూర్చి సత్కవులు తన్లి చిన్నిసమయంబునందున సులా
ఖలమునఁ గట్టి వై చినను నీడ్చు [1]క న్దరలి మద్దిచెట్లు ధరణిం
గలపినకృష్ణుఁ గీర్తనము సేయఁ గాఁ దనరు సర్వకాలము ధరన్. 353

176 పద్మనాభము ౨౩-౧౪౯౭౯౭

U U I త U U I త U U I త U U I త U U I త U U I త U U I త U U గగ.

వేమాఱు నప్పద్మనాభంబున న్విశ్వవిశ్రాంతియు న్సప్తతంబు ల్గగంబుల్
[2]గోమారఁగా దేవరాత్రించరుల్ క్షీరకూపారమధ్యంబున న్వీఁపుమీఁదన్
భ్రామంగ మంథాచలం బోపికం గచ్ఛపస్వామి యై మోచె నీకృష్ణుఁ డంచున్
గామించి విద్వాంసు లెల్ల న్వచింపంగఁ బ్రాలు న్ధరిత్రి న్సదా మానితం బై. 354

177 మత్తాక్రీడ ౨౩-౪౧౯౪౦౮౧

U U U మ U U U మ U U I త I I I న I I I న I I I న I I I న I U వ.

మత్తాక్రీడాఖ్యం బెంపారు న్మతననననవ మహిత మగుచు ర
త్నాక్షబ్రహ్మాక్రాంతు ల్గ్రి లై యమరఁగ రణమున నధికబలు మదో
న్మత్తుం జాణూరక్రవ్యాదు న్మధురనడుమఁ బెడ మరలి పిడికిటన్
సత్తామాత్రుం దుర్విం గూల్చె న్సకలదివిషదులు సమతను బొగడన్. 355

వ. చతుర్వింశతిచ్ఛందం బగుసంకృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరువదినాలు గేసియక్ష
రంబు లై ౧౬౭౭౭౨౧౬ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

---

1. (ప) లో పాఠము ఇందులకు భిన్నముగానున్నది కాని దానిపై గీతలు గీచి యుండుటచే స్పష్టముగా లేదు. మఱికొన్ని తాటాకుపుస్తకములు చూడవలెను. 2. గో మారుగా (పూ. ము.)

౧౭౮ సరసిజము ౨౪-౮౩౮౮౧౯౩

∪∪∪ మ ∪∪ । త । ∪∪ య ।।। న ।।। న ।।। న ।।। న ।। ∪ స.

సంబాధించు న్మత్యలు వాచాటులు దశనిధియతి • సరసిజమునకున్
గంభీర వృందాటవిలోనం • ¹గనిశీగొనినసురుకరువలిదనుకన్
శంబాఖిలం బై తగుముష్టిం • జదిపినయదుపతి స్తవముల ననురా
గం బార నొక్కభిల్లంగఁ బ్రాంచత్కృపవరు లభియతిఁ గఱపుదు రవనిన్. 356

౧౭౯ క్రౌంచపదము ౨౪-౪౧౯౩౪౭౯

∪ ।। భ ∪∪∪ మ ।। ∪ స ∪ ।। భ ।।। న ।।। న ।।। న । ∪∪ య.

పంచమకేశుం డిచ్చినభావ్యంద్వరమున మనమున • బవరము గోరన్
వంచనతో బాణాసురుహస్తవ్రజములు దరిగెను • వడి హరి యంచు
న్బ్రాంచితలీల న్శంకరునందు ప్రకటితవిరతులు • భమసభనాన్యల్
²క్రౌంచపదీవృత్తమ్మునఁ జె న్నారఁగఁ బలుకుదు రిలఁ • గవివరు లెల్లన్. 357

౧౮౦ తన్వి ౨౪-౮౧౫౫౩౬౭

∪ ।। భ ∪∪ । త ।।। న ।। ∪ స ∪ ।। భ ∪ ।। భ ।।। న । ∪∪ య.

దూడలతోఁ గాపరులను గుహలో • దొంగిలిదాచినవిధి నదలింపన్
గూడుక తద్రూపము లయి పసులుం • గోపవధూటులు మురిపము నొందన్
బాడి వినోదంబులు సలిపినగోపాలుఁ దటంచును భతనసభాన్యల్
దాడి గొన న్విశ్వవిరమణముతోఁ • దన్విని జెప్పఁగఁ దనరుఁ గవీంద్రుల్. 358

౧౮౧ అష్టమూర్తి ౨౪-౩౬౧౮౫౨౧

∪∪∪ మ ।।। న ∪∪ । త ।। ∪ స ∪ । ∪ ర ∪ ।। భ । ∪ । జ ∪∪ య.

శ్రీకృష్ణుం గనకవస్త్రుం • జితతృణావర్తదైత్యు • న్నితకుశేశయనాభున్
వైకుంఠు న్వరదు బృందావనచరు న్వాసుదేవు • న్వసుమయుం బరముం బ
ద్మాకాంతు న్నిధినిధానామలవిరామంబు లొప్ప • న్మనతసర్భజయంబుల్
పోకం జెప్పుదురు విద్వాంసు లిలలో నష్టమూర్తిస్ఫురితభు ల్కృతచర్యల్.

వ. పంచవింశతిచ్ఛందం బగు నతికృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరువదియైదేసి యక్షరంబులై ౩౩౫౫౪౪౩౨ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

౧౮౨ బంధురము ౨౫-౧౪౩౬౮౭౬౮

।।। న ।।। న ।।। న ।।। న ।। ∪ స ∪ ।। భ ∪ ।। భ ∪ ।। భ ∪ గ.

పొరిది ననననభసభభగములతో • షోడశసంఖ్యవిరామముతో
బరువడి దినదినమును బుధజను లింబాధురవృత్తమునందు నుతిం

---

1. గవను (ప) 2. ఈపాదమున బహుయతి నియతి తప్పినది. (రా)

తురుహిమకరకుసుమము గొనటకు గన్న నృణిశాగయుఁ దాల్చినయా
దోరజతలవదు మనిలిచిన తెలుపుం • దూకొనువాఁగుకుఁ దండ్రి యనన్. 360

183 భాస్కరవిలసితము ౨౫-౮౩౮౧౩౧౧

U || భ ||| న | U | జ | U U య U || భ ||| న ||| న || U స U గ.

చెల్లెలి విజయున కిచ్చినవానిం • జేరెఁడుపృథుకములు దినినవానిన్
గొల్లతలను వలపించినవానిం • గొల్లకుఁ గొడు కనఁ బరఁగినవానిన్
మల్లుర రణమునఁ జంపినవాని • న్నన్వయభవనవగలు వదుమూఁటన్
బల్లిద మగువిరమంబు దలిర్ప • న్భాస్కరవిలసితములు గొనియాడున్. 361

184 ధరణిధరగతి ౨౫-౧౬౭౭౭౨౧౬

||| న ||| న ||| న ||| న ||| న ||| న ||| న ||| న U గ.

వసునములు గను • వసువసుయతులు • వల నగు ధరణిధరగతిన్
గన రొదని సుడికరువలిపగిదిఁ • గదిసి యదుశిశుచయములో
[1]మసలు చెడ మురమథన నినుఁ గొని • మదిని నలరుచు నొగసి యా
కసమున కెగయఁగ శకటదనుజుఁ డమఁ గలిపిలి వని పలుకన్. 362

వ. షడ్వింశతిచ్ఛందం బగునుత్కృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరువదాఱేసి యక్షరంబులై ౬౭౧౦౮౮౬౪ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

185 భుజంగవిజృంభిత ౨౬-౨౩౮౫౪౮౮౪

U U U మ U U U మ U U | త ||| న ||| న ||| న U | U ర | U స U గ.

వ్రాలు న్ప్రత్నేశానక్రాంతుల్వహి మమతననసరసవల్ భుజంగవిజృంభితన్
గాళిందీయోషం బెండ్లాడ • న్గరదనుఁ డుని మెను శిఖావలాంచితపింఛముల్
మౌళిం దాల్చె న్భండిం ద్రోచె • న్మఱిఁదికి రథముఁ గడపె [2]మద్దిచెట్టులు రెండు ని
ర్మూలించె న్దాలంబు ల్గాల్చెన్ ముగుదలు భ్రమయ మురళి మ్రోయఁ జేసె విభుం డనన్.

186 వరాహము ౨౬-౩౮౮౮౬౦౧

U U U మ ||| న ||| న ||| న ||| న ||| న ||| న || U స U U గ గ.

రాజిల్లు న్దశకుధరమిరతులు మగణరసనసగగలు వరాహాఖ్యన్
జేజే లందఱు బొగడ నుచితుఁ డని తలఁచి భృగువు పలుకఁగ నిత్యంబున్
దేజశ్శ్రీ పెరుగఁగ మది[3]దృఢముగ నిడి యిమురుచుఁ గొలిచిరి దాశార్హున్
రాజీవాక్షుని నరహరి రవికులవరు రఘుపతి బలసహజున్ గృష్ణున్. 364

---

1. మసలెడు చెదమురమథన - అనుపాఠము ప్రాచీనముద్రణములలో నుండెను. గిడుగుప్రతిలో ఛందోభంగమని యథస్సూచికలోఁ దెలుపఁబడెను. పైసవరణ మదీయము. (రా) 2. మద్దిచెట్టులఁగూలిచెన్, దాలంబుల్గాల్చె న్వేగన్ ముగ్ధలు భ్రమయఁ గను మురళి దాలిచెన్ సువిభుం డనన్. (పూ. ము.) 3. ధృవముగ (వ).

187 మంగళమహాశ్రీ [illegible]

U I I భ I U I జ I I U స I I I న U I I భ I U I జ I I U స I I I న U U గగ.

పొత్తు లెడఁబాయుటకుఁ బోరుసమయంబునను బొంగుచుఁ గురూద్వహుల కెల్లన్
దుత్తుమురు సేయఁగఁ గుదుర్చు నమనీష నదిఁ దుష్టసమరావనిఁ గిరీటి
కృత్తను [1]భజస్నభజసన్గగలు మణ్యాజుల శ్రాంతులును మంగళమహాశ్రీ
వృత్తములఁ జెన్నలర నిచ్చిరి సువాసినులు నిం పదర మంగళమహార్తుల్. 365

క. పొందుగ నిరువదియాఱగు, ఛందములం దుదయ మైన సమవృత్తము లా
నందమునఁ గవులు పొగడెదు, కందువల వచించినాఁడఁ గామెపలీశా. 366

వ. ఇవి సమవృత్తలక్షణంబు లింక ముఖ్యగౌణవృత్తలక్షణంబు లెఱింగించెద. 367

ముఖ్యగౌణవృత్తలక్షణము

సీ. సమవృత్తకంబు స్వస్థానార్ధసమములు స్వస్థానవిషమాఖ్యఁ జనునవియును
బృథివిపై సమవృత్తభేదంబు లీమూఁటి కక్షరంబులు సమం బన్ని కాళ్ల
నివి వృత్తముఖ్యంబు లిఁకఁ బరస్థానార్ధసమవృత్తములు పరస్థానవిషమ
సంజ్ఞలపద్యము ల్సర్వపరస్థానవిషమంబులును నివి విషమవృత్త

తే. భేదములు వీని నాలుగుఁ బాదములను, సమముగాఁ జూడవు వర్ణసంఖ్య లెచ్చు
కడమ లై యుండు నీమూఁటిఁ గౌణవృత్త, పద్యము లటంద్రు శ్రీకామెపల్లినిలయ.

సమవృత్తవివేకము

గీ. జగతి సమవృత్త మెన్నఁ జందమునను, సంభవము నొందె నన్ని యక్షరములమరుఁ
బదపదంబున హెచ్చుకుఁ గొదువ గాక, ప్రాసములు విరామంబులు బరిఢవిల్ల. 369

స్వస్థానార్ధసమవివేకము

ఆ. అక్షరములు సమము లయ్యె స్వస్థానార్ధ, సమములందు నాల్గుచరణములను
విషమపదము లొక్కవిధము గణంబులు, సమపదంబు లొక్క సరిగణములు. 370

క. సగ మొక్కవిధంబునఁ బెఱ, సగ మొక్కతెఱంగు గాఁగ సమకూర్పఁదగున్
జగతి నొకకా లొకకరణి, నొగి మూఁడుపదంబు లొక్క యోజ దనరున్. 371

తే. సాధుకవికృతగ్రంథసంజాత మెల్ల, వెదకి సకలోపజాతులు విచ్చలవిడిఁ
గాళిదాసుఁడు రఘువంశకావ్యమునను, దెలిగి రెండవసర్గలోఁ జెప్పినాఁడు. 372

వ. అటు గాన స్వస్థానార్ధసమవృత్తంబులం దుపజాతి యనువృత్తము. 373

188 ఉపజాతివృత్తము

ఈపాటితో చేసుల నింద్రవజ్రం, ఉపేంద్రవజ్రాహ్వయ మూర్వి సర్గం
దాపించినంతం కరుణాసముద్రా, జపిష్ఠలోలా యుపజాతి యయ్యెన్. 374

---

1. భజస్నభజసానగల— అని పూ. ము. ఇందుండవలసినగణములు భ, జ, స, న, భ, జ, స, న, గ గ లగుటచేత నీలక్షణము దుష్టము. కాన పై రీతి సవరింపఁబడినది.

వ. ఇది పదునొకండవ త్రిష్టుప్ఛందంబునందలి యింద్రవజ్రాచ్ఛాయను బేసి పాదాలను నుపేంద్రవజ్రాఛాయను సరిపాదాలను నడుచును. [1]దీని పేరే విశి. 375

189 మఱియు, వ్యత్యస్తోపజాతి

కలాంబులై బేసి జతజ్జగంబుల్, చాలొప్ప సర్గం దత జల్గగంబుల్
జలంబులో [2]నిట్టులు సాగినంతే, వాలారు వ్యత్యస్తము వాసుదేవా! 376

వ. ఇది ఉపేంద్రవజ్రచ్ఛాయను బేసిపాదములును, ఇంద్రవజ్రచ్ఛాయను సరిపాదములును నడుచును. మఱియు, 377

190 సమోపజాతి

తాపింఛనీలాంగుఁ బృందావనకేలుఁ బల్కేఁ, గోపాలబాలు న్రవికోటితేజుఁ
కృపాసముద్రు న్నుతియించెద న్మృత్యుపాధిఁ గాంక్షించి సమోపజాతిన్. 378

వ. ఇంద్రవజ్రాఛాయను మొదలిరెండు పాదములును నుపేంద్రవజ్రాఛాయను కడమ రెండు పాదములును నడుచును. మఱియు, 379

191 వ్యత్యస్తసమోపజాతి

తపంబుచేఁ గొల్తు మిథ్యాకృతార్థుఁ, గపాలికోదండవిఖండనాఖ్యుఁ
గోపీభుజంగుఁ ధృతగోత్రు సన్నో, క్షోపాయ వ్యత్యస్త సమోపజాతిన్. 380

వ. ఇది యుపేంద్రవజ్రాఛాయను మొదలిరెండు పాదములును నింద్రవజ్రాఛాయను కడమ రెండుపాదములును నడుచును. మఱియు, 381

192 వైపరీత్యోపజాతి

తాజ ల్గగం బొంట జతజ్జగంబుల్, గజిక్కన మ్మూఁటను గంతు తేయఁగ
వ్రజాంగనావల్లభ వైపరీత్యోపజాతివృత్తంబు సుధిం జెలంగున్. 382

వ. ఇది యింద్రవజ్రాఛాయను మొదలిచరణమును నుపేంద్రవజ్రాఛాయను కడమ మూఁడుచరణములును నడుచును. దీనిపేరే [3]వాతాంగియు, మఱియు నీవృత్తమునకే యింద్రవజ్రాఛాయను ఏదైన నొక చరణమును నుపేంద్రవజ్రాఛాయను నేవైన మూఁడుచరణములును జెప్పినను తప్పులేదు. మఱియును, 383

193 ఉపచిత్ర

[4]భిదురించి సపావలు బేసులఁ, గాదిలి భాభగగంబులు సర్గఁ
గుమ రై రసికస్తుతిఁగూడినఁ, శ్రీదయితా యుపచిత్ర చెలంగున్. 384

వ. ఇది త్రిష్టుప్ఛందమునందలి వృత్తచ్ఛాయను బేసిపాదములును దోదకవృత్తచ్ఛాయను సరిపాదములను నడచును. మఱియు, 385

---

1. ఈవాక్యము భూ. ము. లలో లేదు. 2. నిట్లు (గ). 3. వాతాంగిని (భూ. ము): వాతాంగి ముందు వచ్చును. (చూ. ఆ. 4. 395). 4. భిదురంచి (భూ. ము).

194 నారీనుతము

పేరెంబు ల్వారోరి జేసి న్సతాగా, సారంబు నర్లక్ దళ జ ల్గగంబుల్
ధీరో దాత్తుల్ సన్నుతింపన్ ధరిత్రిన్, నారీనుతం బయ్యె జనార్దనాఖ్యా. 386

వ. ఇది పదునొకంటం ద్రిష్టుప్ఛందస్సునందు శాలినీవృత్తచ్ఛాయను బేసిపాదములును నింద్రవజ్రాచ్ఛాయను సరిపాదములును నడుచును. మఱియు, 387

195 అజితప్రతాపము

జలజాక్ష ! బేసుల సజల్ సనలున్, బలుమఱున్ సరి సభజ ల్గొందఁగా
[1]జలజోద్భవాబ్జవిశాలయతుల్, దళము లైన యజితప్రతాపము. 388

వ. ఇది పండ్రెండవ జగతీచ్ఛందస్సునందలి ప్రమితాక్షరవృత్తచ్ఛా[2]యను బేసిపాదములును బ్రియంవదావృత్తచ్ఛాయను [3]సరిపాదములును నడుచును. మఱియు, 389

196 రతిప్రియము

బేసి న్నజరగలు పేర్చి సర్ల జంబుల్, భసజ్జగల్గడిసిన పాదబద్ధ మై
యాసామోద్భవచతురాస్యవిశ్రమఖ్యాతి సన్నుతింపఁదగు రతిప్రియం బనన్.

వ. ఇది పదుమూఁడవ అతిజగతీచ్ఛందస్సునందలి ప్రహర్షిణీవృత్తచ్ఛాయను బేసిపాదములును రుచిరవృత్తచ్ఛాయను సరిపాదములును నడుచును. 391

ఇది స్వస్థానార్ధసమవృత్తలక్షణం బింక స్వస్థానవిషమవృత్తంబు లెట్టి వనిన:—

స్వస్థానవిషమవృత్తవివేకము

ఆ. చరణములను వర్ణసంఖ్యలు దప్పక, నాల్గుపాదములగణములు నాల్గు
విధము లై వెలంగువృత్తముల్ స్వస్థాన, విషమవృత్తసంజ్ఞ వెలయుచుండు. 392

197 ధరణి

రసపై నచతుష్కము రారసలున్, నాసనల్, మానసల్, నాటిన న్గణి తా
పప నగ రసపరిపక్వయతుల్, రాసాం పాను న్యాయముగా ధరణుల్. 393

వ. ఇది జగతీచ్ఛందస్సునందలి తోటకవృత్తచ్ఛాయను మొదటిపాదమును గడవ మూఁడుచరణములును గవికల్పితము లై నడుచును; మఱియు, 394

198 వారాంగి

తాజ ల్గయుగ్మంబు జతజ్గగంబుల్, తజాగగంబుల్ మభతల్లగంబుల్
రాజిల్ల [4]నిభాద్రి విరామయుక్తిన్, వాజిగ్రీవా హరి వారాంగి దగున్. 395

---

1. జలజోద్భవాబ్జ - 9, 9 యతులని యర్థము. బేసిపాదముల 9-వ అక్షరము యతియున్నది గాని సరులందు 8-వ యక్షరము యతి. 'జలజోద్భవ ద్విపవిశాలయతుల్' అని సవరింపనగును (రా) 2. సరి (పూ. ము.) 3. బేసి (పూ. ము) 4. ఇభేంద్రవిరామయుక్తిన్ - అని గి. ప్రతి వాలోర్మికేడవ యక్షరమున యతి కనుక 'ఇభాద్రి విరామయుక్తిన్' అని సవరింపనగును (రా).

వ. ఇది యింద్రవజ్రచ్ఛాయను మొదటిచరణమునను ఉపేంద్రవజ్రచ్ఛాయను రెండవ చరణమునను గీతాలంబనవృత్తచ్ఛాయను మూఁడవచరణమునను వాతోర్మివృత్తచ్ఛాయను నాలవచరణమునను నడుచుచు. మఱియు, 396

199 అంగజాస్త్రము

రంగుభరమ్మగల్ • గ్రాలుమసజ్జల్, పొంగె మన్యగణము ల్రజగ్గలా
ప్పంగా సార్థవగిరివ క్లైతే, నంగజాస్త్రవృత్త • మందగించున్. 397

వ. ఇది రుగ్మవతీఛాయను మొదలిచరణమునను శుద్ధవిరాటిచ్ఛాయను రెండవచరణమునను పణవచ్ఛాయను మూఁడవచరణమునను మయూరసారిచ్ఛాయను నాల్గవచరణమునను నడుచును. మఱియు, 398

200 నదీప్రఘోషము

పోలిమై రారరంబుల్ జతజ్రంబులున్
[1]తలంచఁగా యాయయలున్ • దతజ్రలున్
విలాసాచలాష్టైభవిశ్రాంతితోఁదన్
చెలింప నొప్పారు నదీప్రఘోషముల్. 399

వ. స్రగ్విణీవృత్తచ్ఛాయను మొదలిచరణమునను వంశస్థచ్ఛాయను రెండవచరణమునను భుజంగప్రయాతవృత్తచ్ఛాయను మూఁడవచరణమునను ఇంద్రవంశచ్ఛాయను నాలవచరణమునను నడుచును. 400

ఇది స్వస్థానవిషమవృత్తవివేకం బింకఁ బరస్థానార్థసమవృత్తవివేకం బెఱింగించెద:—

పరస్థానార్థసమవృత్తవివేకము

క. మానుగ సమాంఘ్రులొకగతిఁ, బూనిక విషమాంఘ్రులొక్కపోలికలిపుడై
హీనాధిక్యములు పర, స్థానార్థసమంబులందు • సమవిషయములన్. 401

201 మనోహరవృత్తము

పేర్చి సతజజ్వలు • చేసియొదన్, సరుల్ సచరుమ్మము • సాగిన గం
భీరభసితామహావిక్రమముల్, పెరుగంగ మనోహరవృత్తము రా. 402

వ. ఇది కలితాంతవృత్తచ్ఛాయను బేసిచరణములును దోటకవృత్తచ్ఛాయను సరిచరణములును నడుచును. 403

---

1. ఇందు రెండవపాదమున వంశస్థవృత్తము నడచును వంశస్థమునకు యతిస్థానము 8; లక్షణమున 9 గ నున్నది; కానయతితప్పినది. 'తలంప యాయాలును + తాజరేఫలున్' అని సవరింపనగును. (రా)

౨౦౨ కేతుమతి

[1]జతచేసుల న్సజగముల్, భాతి సరిన్ భరేఫగగంబుల్
యతి శైలసంఖ్య నమరంగా, నాతత కేతుమతీత్యభిధ నొప్పున్. 404

౨౦౩ వేగవతి

[2]సగణత్రయగల్పము చేసిన్, బాగుగ సర్లను భత్రిగగంబుల్
సగవిశ్రమ మందము నొందన్, వేగవతీమతవృత్తమునందున్. 405

౨౦౪ ఖవియోగిని

[3]సజసల్ గముసాగ చేసులన్, బస పత్రిల్లము భాసిల్ సరిన్
రసశైలవిరామసంగతిన్, తొసగు న్వ్యోగిని భూరమాధిపా.

౨౦౫ పరావతి

[4]ఓలి రజరజాంతగంబులుంచి చేసులందులన్ జరజగంబులుం [5]గుదుర్పరిన్
గ్రాలుచు న్నిధానవిశ్రామ మొప్పంగా, నిలం బరావతీసువృత్తమింపుగాంచున్.

౨౦౬ ధృతమధ్య

బారగ చేసుల భాభగగంబుల్, సరుల నజాయలు సాగగ మేల
య్యారె శిలోచ్చయ మాస్థిరవిరామో[6]దారత నొప్పును దాధృతమధ్యన్. 408

వ. ఇది దోదకవృత్తచ్ఛాయను చేసిచరణములును తోదకవృత్తచ్ఛాయను సరిచరణములును నడుచును. 409

ఇది పరస్థానార్ధసమవృత్తవివేకం బింకః బరస్థానవిషమవృత్తవివేకం బెఱింగించెద:—

---

1. ఇందు చేసిచరణములు పఙ్క్తిఛందమున 492 వ వృత్తచ్ఛాయను సరిచరణములు త్రిష్టుప్ఛందమున 471-వ వృత్తచ్ఛాయను నడుచును. ఈ వృత్తముల నప్పకవి యుదహరించలేదు.

2. ఇందు చేసిచరణము పఙ్క్తిచ్ఛందస్సునందలి 220 వ వృత్తచ్ఛాయను సరిపాదములు త్రిష్టుప్ఛందస్సునందలి దోదకవృత్తచ్ఛాయను నడచును. చేసిచరణములందలివృత్తము నప్పకవి పేర్కొనలేదు.

3. ఇందు చేసిచరణములు పఙ్క్తిచ్ఛందమునందలి 348 వ వృత్తచ్ఛాయను సరిచరణములు త్రిష్టుప్ఛందమునందలి 692 వ వృత్తచ్ఛాయను నడచును. ఈవృత్తము నప్పకవి పేర్కొనలేదు.

4. ఇది పరస్థానార్ధసమవృత్తము కాజాలదు. స్వస్థానార్ధసమవృత్తములలోఁ జేర్పదగినదిగాఁ గనబడుచున్నది. సరి చేసి చరణము లేకచ్ఛందము లోనివిగానున్నవి.

5. గుదిరింపఁగా (వ్రా. ము.) ఛందోభంగము. 6. ఈచరణము రెండవచరణము వలెలేదు. అన్ని ప్రతులందును ఇది ఇట్లే ఉన్నది. కాని 'విరామోదరమున' నవి సవరించిన సంగతము.

పరస్థానవిషమవృత్తవివేకము

క. దానవహర యొకచరణం, బైనను రెండవను బైన, నతరగణము
ధానములను జెలఁజెల వగు, వీనికిఁ బేరు పరదేశవిషమము లయ్యెన్. 410

207 శరభక్రీడ

ఘనాదిత్యక్రాంతి న్యమనసరగల్గాఁడు శార్ఙ్గి
గవర్ధాత్యక్రాంతి న్భసయజగద్వంద్వ మొందఁగ
దనర్పంగాఁ బౌరాణికకథలదాశార్హ వాక్య
వ్యవర్ధం బై చెన్నారవని శరభక్రీడసంజ్ఞన్.[1] 411

వ. ఇది చంద్రశ్రీఛాయను బ్రథమచరణమునను విశాలచ్ఛాయను మూఁడుచరణము
లను నడుచును. 412

208 శ్రీరమణము

అది భమస్థల త్తిన ఖాసై, గాదిలి భాభగగంబులు మూఁటన్
బాదుకొనం గమపల్కినచో లక్ష్మీదయితా ధర శ్రీరమణం బౌ. 413

వ. ఇది రుక్మవతీఛాయను దొలిచరణమును, దోదకచ్ఛాయను మూఁడుచరణములును
నడుచును. 414

209 రథగమనమనోహరము

గ్రథితనయుగరజ్గగంబులుందొరంగం, బ్రథమతృతీయచతుర్థపాదముల్వదింకన్
విధిదశయతు లొందియింతగాఁజాగ్యల్, రథగమనమనోహరం బగున్ ధరిత్రిన్.

ఇది పరస్థానవిషమవృత్తవివేకం బింక సర్వపరస్థానవిషమవృత్తవివేకం బెట్టి దనిన:—

సర్వపరస్థానవిషమవృత్తవివేకము

క. ఊర్విని నాలుగుపదములఁ, బర్విన గణములును వర్ణపఙ్క్తిగణనయున్
సర్వము విపరీతం బగు, సర్వపరస్థానవిషమసంజ్ఞలను హరీ. 416

210 వీణారచనము

దారిం దయసాగ ల్గణికజ్ఞథగాలు, న్దారించి శజ న్భసలు భనాజగంబుల్
చేర న్మణిదిగ్ధశశి శేఖరవలి వీణారచన ధరఁ జెలఁగును నారదనుతా. 417

211 ఉద్ధతము

అరుదార నుద్ధత మయ్యె, న్సరి సజయల్ నసజ్జల్
జారుభనజగల్ సజ్జసల్, ధర షణ్ముహీధ్రగజ భాస్వయతిన్. 418

---

1. ఇందు నాలుగు చరణములును చంద్రశ్రీఛాయనే ఉన్నవి. రెండవచరణము గవర్ధామక్రాంతిన్భసయజగద్వంద్వ మొందఁగ (తా. ము). 2. సజ్జలున్ (ని). సజ్జసల్ -నవరణ (రా).

౨౧౨ మధుర

ఇన మధురాజ్యము • విన్నఁజాణగణ్ సా
రసలగములు మీఁద • రాఁగ ననమ్యయల్
నసజజజగ లొందఁ • దంతిరత్నాత్మభూది[1]
క్ప్రసరవిరమంబుఁ జెందు•రసం దనరా రజా! 419

వ. ఇది ప్రభాతచ్ఛాయను మొదటిచరణమునను, అపరాజితచ్ఛాయను రెండవచరణమునను, మాలినీచ్ఛాయను మూఁడవచరణమునను నడుచును. నాలవచరణము కవికల్పితము. 420

౨౧౩ మణిదీపిక

గురుపితామహముఖ్యులఁ గినిసి • ఘోరరణములోఁ
దెరలిచె నరుఁ డని పలుక రత్న•దీపిక ల్దనరును న
భరనభభ్నభస ల్నజాయజ•కారభసలు నభర్సనసనసలు
స్ఫురసజాగలు భూపతు ల్వెన•భానువిశ్రమయుక్తితోన్[2]. 421

ఉ. ఈసమవృత్తరాజి నుద•యించువిరామములు న్గణంబులుం
బ్రాసము లెల్లఁ దప్పక న•మర్చి వచించిన నైదుత్రోవలై
భాసిలు వృత్తపద్యముల•పారము లై విషమాహ్వయంబు లై
వాసికి నెక్కె శిష్టజన•పాలన దుష్టనిశాటచాలనా. 422

ఇది పంచవిధ విషమ వృత్తవివేకం బింక వైతాళీయజాతివృత్తంబు లెఱింగించెద:—

మ. ప్రకటింతు న్ధర దక్షిణాంతికయు నౌ•పచ్ఛాందసంబుం బ్రవ
ర్తక యా పాతలికాపరాంతికలు వై•తాళీయము న్జారుహా
సిక ప్రాచ్యంబు నుదీచ్యవృత్తి యనఁగాఁ • జెన్నారువృత్తంబు లిం
దుకులశ్రేష్ఠ యనేకము ల్గలుగు నం•దుం గొన్ని వాక్రుచ్చెదన్. 423

క. ఖ్యాతిగను రగదలందును, వైతాలీయాఖ్యవృత్త•వారములందున్
బీతాంబర గురువునకు, న్రీతిగఁ గృతుల న్లఘువులు • రెండేసి యగున్. 424

౨౧౪ దక్షిణాంతిక

ఉరుసాజగ • లుందు బేసుల్, సరులం దూకొను • సభ్రమంబులన్
దొర లేడిటఁ • దొమ్మిదింట రా, ధరలోఁ జెన్నగు • దక్షిణాంతికల్. 425

---

1. రత్నాజది - అను పూ. ము. లో గణభంగ మగుటచే నిట్లు సవరింపఁబడినది (రా). 2. ఇందు పద్రెండవ యక్షరము యతి యని చెప్పఁబడినది. తొలిపాదమునఁ బదమూఁడవయక్షరమును, రెండవపాదమునఁ బదునాల్గవయక్షరమును యతులుగా నున్నవి (రా).

౨౧౫ ఔపచ్ఛందసము

ఇమిడి నలము లేదు తొమ్మిదింటఁ, సమకూఱు న్యతి షడ్ల రేఫయంబుల్
సమత వసులు సాగి రేఫయంబుల్, క్షమలో నౌపచ్ఛాందసంబు మించున్. 426

౨౧౬ ప్రవర్తక (వర్తక)

స్థిర చేసి నుదీచ్యవృత్తియుఁ, బరఁగు నన్నర్లను ప్రాచ్యవృత్తియుఁ
గిరిమణియతికీలితంబుగ, బరముం గొల్వఁ బ్రవర్తకాఖ్య మా. 427

౨౧౭ ఆపాతలిక

[1]లము లాఱవలన్భగగంబుల్, లము లెనిమిదిటికి దన్భగగంబుల్
క్రమ గిరిసమక్రాంతులు నొప్పఁగ, బ్రమథితమర యాపాతలికాఖ్యల్. 428

౨౧౮ పరాంతిక

ఇల వర్తక వృత్తరీతితోఁ, దుల యై పాదచతుష్టయంబులన్
బలసినయది పద్మనాభ చెన్నలరుం గృతులఁ బరాంతికాఖ్యచే. 429

౨౧౯ వైతాలీయము

ఋతులఘువులు రేఫవంబులున్, ధృతవసులఘువులు రేఫవంబులున్
జత సమకొన సారసాక్ష పా, లితభుక వైతాలీయవృత్త మా. 430

౨౨౦ చారుహాసిని

[2]ప్రమదమునను వర్తకాఖ్యవృ, త్తము చందంబున ధాత్రి నక్కృతుల్
సమకూర్చిన శార్ఙ్గకార్ముకా, సమత నీమిఱుచు జారుహాసితల్. 431

౨౨౧ ప్రాచ్యవృత్తి

తొలి చేడిటఁ దొమ్మిదింట క్రాం, తులు పదునాలుగు దూఱు చేసులం
దులఁ బదాఱుతొంగలించు పర్ల లలి న్మాధవ ప్రాచ్యవృత్తి యా. 432

౨౨౨ ఉదీచ్యవృత్తి

తమ కిర వగు నక్షిణాంతికాఖ్యము తేజంబున నందగించు చే
లిమి కృతులఁ గండిందివేలు పాలిమురు ధాత్రి నుదీచ్యవృత్తికల్. 433

౼ వైతాలీయజాతివృత్తవివేకం బింక మాలికావృత్తవివేకంబు తెలిసిగించెద:—

---

1. లములాఱునలున్ భగగంబుల్. (గి) యతి భంగము. 2. ప్రవర్తక-పరాంతిక-చారుహాసితులకు నామభేదమే కాని రూపభేదము కానవచ్చుటలేదు. (శ్రీ-ము).

223 మాలికావృత్తవివేకము.

తే. మాలికావృత్తము లనంగ • మఱియు నైదు
దనరు నిరువదియాఱు ఛందముల మించి
యల లయగ్రాహి లయవిభాతి లయహారి
గదసహాజ! త్రిభంగియు దండకంబు లనఁగ. 434

224 లయగ్రాహి

క. ముప్పదితొమ్మిదిమాత్రల, ముప్పదియక్షరములపదము తదంఘ్రులు నా
ల్గొప్పయతి ప్రాసంబులు, గుప్ప లయగ్రాహి యనఁగ • గోమ రొందు హరీ.
ఇం బడరఁగా భజసనంబులతుద న్భజసనంబులం బదంపడి భయంబులు లయగ్రా
హింబరఁగుప్రాసనిరతంబు నలుమాఱు గుదురం బటుకవీశులు తిరంబుగ వచింపన్,
[1]నంబరముగా వలసితోంబగలి దానవకదంబము సహాయముగఁ బంచి త్రిదశు
ల్దుగ్ధాంబునిధి ద్రచ్చి యమృతంబు గొనఁజాలుసమయంబు దొరికించితి ముదం
బున ముకుందా. 435

225 లయవిభాతి

క. ముప్పదితొమ్మిదిమాత్రల, ముప్పదినాల్గర్ణము పదము తదంఘ్రులు నా
ల్గొప్ప యతిప్రాసంబులు, గుప్ప లయవిభాతి యనఁగ • గోమరొందు హరీ. 436
పెనిమిటులు భార్యలును దనయులను గాంచిరట యీమనుజులర దొడ్డతపమునన లదశ
స్యందనుఁడు మఱి కోసలియుఁ దనకడుపులోకుల భువనము లఖిలంబు నిడుకొనిన
కొడుకున్ రాముని [2]ననసత్రయము వెనుక ననగంబులును జొనిపి యతులుండు నెడలన
లంమఱుప్రాసంబు నిలిపి కవీశ్వరులు మును లయవిభాతి నిటు నిను వినుతిసేయు
దురు వనజదళనేత్రా. 437

226 లయహారి

క. ముప్పదితొమ్మిదిమాత్రలు, ముప్పదియేదర్ణము పదము తదంఘ్రులు నా
ల్గొప్ప యతిప్రాసంబులు, గుప్పిక లయహారి యనఁగ • గోమరొందు హరీ. 438
సగణములు పదునొకఁడు సగణమును గురువునిడి మిగులన లుమఱు యతులు దగులు లయ
హారిన్, బెగడి శతధృతి పరిషత్ గతుల మొఱయిడిన మరి గిరిఘన తనువుఁ బొదివి నిగిడి
చనియంతన్, నిగమములు గొనివెసను జగము లద్రువం బఱచి యొదిఁగి కడపలి జలధి
మునిఁగిన నభియాతిన్, బెగడుచు నొడిసి కరిచి • తెగఁగొనినతురగగళుఁ డగు హరివనఁగ
సుకవులగణుతి చెలంగున్. 439

---

1. సంబళముగా. 2. ననసద్వయము (వ్రా. ము.)

౨౨౧ త్రిభంగివృత్తము

క. ఇది నేత్రాంబుధిలము మునుపదినాలుగువర్ణములను • బాదం బగుఁ ద
త్పదచాతుర్థికములచే, నొదవుఁ ద్రిభంగి యనువృత్త • మూర్వరలోనన్. 440

విమవక[1]ముకవులురుఁ బ్రతిపదమున • [2]హాసగగయూఁడొకలీలై మతివేత్తై యూఁ డొక
లీలై, రసనగణములును[3]సనభమసగలును • కొనఁగినమధ్యలిసంగిన్ప్రణతింగింకెల్లఁ ద్రి
భంగిన్, మతిలెడు వ్రజమునఁదుసికిలి మధురతఁ • గసికిసమృద్ధశుభాంగిందగుభంగిం
జేరి త్రిభంగిన్, వెసమనిచిననవబినరుహానయనయని సఖలవేద్యాగురింతున్ విను
తింతున్ నిచ్చలుఁ గాంతున్. 441

౨౨౨ దండకము

క. ఇది నియమము లేనిమహాపథమునఁ గావలసినంత • [4]వక్కాణింపన్
గొద లేక నమరు దండక, ముదధీంద్రశయాన తామరసోత్తమనుతులన్. 442

విద్వాంసు లెల్లన్ మకారంబె కానీ నకారంబె కానీ సకారంబె కానీ వచిం
పం దగు న్నెందుగా నిందుఁ, గాదేని యాదిం దకారంబు గల్పించి యామీఁది
కెల్లం దకారంబులే మెండుగా నిచ్చుచు న్వచ్చునందాఁక నిర్మించి గుర్వంతముం జేసిన
న్దండకం బండ్రు భక్తానుయాయీ భుజంగేంద్రశాయీ పయస్తక్రదధ్యాదికస్తేయి
నైర్మల్యతాపింఛగుచ్ఛచ్ఛవిస్వచ్ఛ మాయూరపింఛావచూడా సదాభూతబృందాటవీ
మధ్యరథ్యాసమారాధ్యతథ్యార్భక క్రీడహేమేక్షణా ఖర్వదోర్గర్వసంభూతసర్వోర్వ
రాభారనిర్వాహకార్థాంగితక్రోడ చంద్రప్రభామండితానేకమార్తాండకోటిప్రతీకాశ
నానావిధాస్తోకలోకైకవైకుంఠసంవేశ ఘోషాంగనాలోల కాదంబినీనీల గోపాల
బాలా నమస్తే పునస్తే నమః. 443

క. దండిగ నేకపదంబున, నుండెడివిన్ నాల్గడుగుల • నుండెడివిన్ వే
దండావన దండకములు, పిండుపు దనరారుఁ జండవృష్ట్యాదికముల్. 444

దండకము. [5]ధూర్తు ల్నకారంబులు న్రెంటిపై సప్తరేఫంబులుం గూర్చినం జండవృష్ట్యాఖ్య
మయ్యెన్, న్నకారంబులు న్రెంటిపై నష్టరేఫంబులుం గూర్ప నర్ణాఖ్య మయ్యెన్,
న్నకారంబులు న్రెంటిపై రత్నసంఖ్యాకరేఫంబులుం గూర్చిన [6]న్నర్ణవం బయ్యెన్,
న్నోలి న్నకారంబులు న్రెంటిమీఁదం దశఖ్యాతరేఫంబులుం [7]జెప్పినన్ వ్యాళ
మయ్యెన్నకారంబులు న్రెంటిపై రుద్రసంఖ్యాకరేఫంబులు న్నిల్పజీమూత మయ్యెన్,

---

1. సుకవులురసఁ (పూ. ము.) ఛందోభంగము. 2. హసగగ-అనుటలో నర్థము
లేదు; 'ఎసగగ' అని సవరింపనగు (రా). 3. ససభసగములును. (గి) 4. వక్కాణింపన్
(ప); వక్కాణింపన్ (ఓ). 5. ధూర్తుల్-అను పాఠమే పూర్వముద్రణములలోనున్నది.
ఇది యర్థవంతముగాదు. 'ధీరుల్' అనిమార్చుకొనుట యుక్తము. (రా) 6. న్నర్ణవం
(పూ. ము.) కూర్చితే వర్ణవ (గి.) 7. జెప్పితే. (గి)

న్నకారంబులు రెంటిపై నొప్పుచుండ్రెండు రేఫంబులుం గొంది లీలాకరంబయ్యెఁ, శేర్మి న్నకారంబులు రెంటిపై మించు పద్మాఁడు రేఫంబులు న్నంత సద్దామమయ్యె, న్నకారంబులు రెంటిపై రూఢిఁ బద్నాల్గురేఫంబుల న్నంఖమన్దండకంబయ్యె, నీరీతిఁ దన్నకారంబులు రెంటితర్వాత నేఁదాదిగాఁగా రకారంబు లొప్పారఁగా నంపి) నొక్కొక్కటెక్కించి కావించినం జండవృష్ట్యాది నామాలసద్దండకంబు లిప్పాలించుఁ గాకుండె సాల్గంఘు)లుం జేయఁగా వచ్చు, [1]నీరీతి నేఁన సాహస్రపర్యంతముంగూర్చి యిచ్ఛావిధిం జెప్పఁగావచ్చు గాంతంబుగా, రాధికాజార శ్రీరుక్మిణీమానచోరా సుదంతాసునాథా కళిందాత్మజానాథ వాఃకేళికాసక్త గోపీజనోత్సవప్తవస్త్రాపహారా శుకాద్యోక్తవాక్యామృతాంభోధిచంద్రో[illegible]ద్రదేవా నమస్తే పునస్తే నమః. 445

జాత్యుపజాతినామములు

క. జాతులు నుపజాతులు నన, భూతలమున రెండు భేదములు జాతులలో
జాతులు కందాదిక ముప, జాతులు గీతాదికములు ♦ సరసిజనయనా. 446

సీ. కందభేదము లాఱు ♦ గాక [2]యుత్సాహంబు తరువోజ మధ్యమా♦క్కరలు నైదు
దీపించుమంజరీ♦ద్విపదత్రిపదచతుష్పదపంచపాదిమ♦ట్పదవిధములు
తొమ్మిదివిధముల♦తో నొప్పురగడలు కళికలు నుత్కళి♦కలును గూడ
జాతులు నవవిధ♦గీతంబులును సీసషట్కంబులు నుప♦జాతు లయ్యె

తే. ననుచు నన్నయభట్టు భీ♦మనయుఁ బెద్ద
సచివుఁడును మూర్తి తాత[3]నా♦జులు ననంత
మంత్రియునుఁ దిమ్మరాజు ని♦మ్మాడ్కిఁ జెప్పి
రందముగఁ దాము చేసిన♦ఛందములను. 447

జాత్యుపజాతినిరూపణము

క. గురులఘువులలో నెయ్యది
మురసంహార ప్రథమపాద♦ముఖమున నిలిచెఁ
ధర నుపజాతులు దక్కఁగఁ
బరఁగ నిలుచు నదియె సాల్గు♦పదముల మొదలన్. 448

మ. ధరణిన్ జాతుల కాదివర్ణ మొకఁడే♦తప్పంగరా దెల్లెడన్
హరి తజ్జాతిగణంబులైన సరి యు♦ట్టట్టైనఁ గావచ్చు మం
దరధారీ యుపజాతులం బ్రథమవ♦ర్ణంబు న్యథేచ్ఛంబుగా
సారిదిం జెప్పఁగ వచ్చుఁ బ్రాసములు ని♦ల్పు న్వర్ణకై యొక్కచోన్. 449

1. నీతీరు (ప.) 2. నొజ్ఝ (ప). 3. నుత్సాహంబు (భూ. ము)

క. తెలియఁగ విషమమి కాతేం, బలినామగ్రామధాము • ప్రస్తుతపద్యం
బులు గీతకందసీసా, దులు విరతిగణనియమములతో వివరింతున్. 450

క. గురులఘువుల పేరిటియు, న్నరయులు నష్టగణనామకము లగులిపులన్
సురరిపుగర్వతమోభాస్కర దీర్ఘము లైన రెండుగా జెప్పఁబడున్. 451

కందషట్కాభిధానంబులు

ఆ. [1]పరఁగఁ గందము పథ్యయు • [2]మరి విపులయుఁ
జపలయును ముఖచపలయు • జఘనచపల
లనఁగ గందపద్యంబు లీయాఱువిధము
లఖలసుకవికృతులలోన • నలరుచుండు. 452

సీ. పలగగథజసగణంబు లేనిచో కాని కందంబునకు నొండుగణము పొరదు
[3]పీఁటిలోపల నొకమాఁటిచే వడి లేనిహీనపాదము పుండుఁ • గానఁబడును
దరువాత దీర్ఘపాదము పంచగణములఁ దగు దానిమూఁడవతావునందు
నలజలు దక్కంగఁగలయ వామీఁద నొ యతి దాఁకు నిజపదాద్యక్షరంబు

తే. తుదిని గాఁగలు దక్కంగఁ • గదియ దొకటి, కొంచెపడుగుల దేసుల • గొప్ప కాల
పరుల జగణంబు గూడదీ చరణయుగము, భువిని ముగమయ్యె రెట్టింపఁబూర్ణమయ్యె.

ఇది సమస్తప్రబంధములందుఁ జెప్పెడుసహజకందపద్యలక్షణము:—

పథ్య

ధరలోఁ బథ్యాకందము, [4]హారు యగు నాఱవయెడ నల • మాఱిటిపై
విరతియుఁ గూడఁగ మూఁటను, నెరయఁ జతుర్గణములు గను • నిలిచినచోన్.

విపుల

తమ దేసికాలు సమపా, దములోఁ జొర శబ్ద మొకటి • తనరింపన్
సముదితపథ్యాకందము, గమనిక విపుల యన నలరు • కంద మగున్. 455

చపల

[5]సమపదముల మొదలం జగ, ణముం గదయదుగునను ద్విగ • ణలఘువుపై
[6]సముకొనువిరతియుఁ బడియేన్, లముల్ ముకుంద చప • లకు నమరున్. 456

---

1. ఆ. పరఁగఁ గందముమఱి పథ్యయు విపులయుఁ, జపలయు ముఖచపల జఘనచపల యనఁగనాఱువిధములై కందపద్యము, లఖలసుకవికృతులనలరుచుండు(పాఠాంతరము)
2. అప్పకవియతమున 'మఱి' లో నలఘు రేఫముండవలెను. చూ. పుట 90(రా)
3. ప్రాఁతప్రతులన్నిటిలో 'పీఁటి' అనియేయున్నది. 4. హారియగు (ఘ్రా. ము).
5. సమపదముల మొదలం జగ,ణముగదపాదమునకు ద్విగణలఘువుపై (ప. ఓ.)ఇందు రెండవపాదమున మొదటిగణము జగణముకాదు. 6. సమకొను యతి యాఱవయది, లమై ముకుందచపలకు నమరున్ (ఘ్రా. ము).

ముఖచపల

నీరఁ జపలాకందమునై, తరిఁ మొదలియడుగు చెప్పఁగఁ గవులు పె
ట్టిరి ముఖచపల యొకడు పే, రరిదిగ వైకుంఠ వరద । యఘశైత్రా. 457

జఘనచపలాకందము

క్షమఁ బథ్యరీతిఁ బూర్వా, ర్ధము చపలాకందము క్రియఁ । దగు నపరా
ర్ధము జఘనచపలకు మునీంద్రమానసమరాళ । దాశార్హా. 458

క. గురువొకటి రెండులఘువులు, సరియైనకతమున వృత్తచయములఁ దక్కన్
[1]బెరజాత్యుపజాతులు నిబ్బరముగ చెప్పెవ్వన నిలుపవచ్చుఁ గృతులన్. 459

ఉత్సాహలక్షణము

[2]ఇనహ మీఱ సూర్యగణము । లేడు గాంత మైన ను
త్సాహవృత్త మనఁగఁ గృతులఁ । జాగుచుండు సత్కవి
వ్యూహనుతులు గాంచి కృష్ణుఁ । డొడిసి కాళ్లు పట్టి పెన్
ద్రోహి చాణు మనుచు ఖరునిఁ । ద్రోచెఁ గాళ్లు మీఁదుగాన్. 460

తరువోజ

శతమఖత్రితయంబు జలజాప్తుఁ డొకఁడు । [3]శతమఖత్రయిమీఁదఁ । జను విశ్రమంబు
ప్రతిథ నీయడుగు లొప్పఁగ రెండుగూర్పఁ । బ్రతిమీఱ నొక్కొక్క పాదమై తనరుఁ
జతురంఘ్రు లీరీతి జత గూర్చి సుకవి । చతురవాచారూఢి జలజాక్షునుతులఁ
[4]గృతులందుఁ దరువోజ నియోజ సేయఁగఁ । గృతకృత్యుఁ డై చెప్పు నీతి నెల్లసభల.

పంచవిధాక్కరంబు లెట్టి వనిన:—

క. మధుదమన పురందరధా, మధిచంద్రగణాలిచే నుమ మహామధ్యా
మధురాంతరాల్పపూర్వ, గ్రథితాక్కరలైదు దనరు । గ్రంథములందున్. 462

మహాక్కర

సూరుఁ డొకఁడును మున్నుగాఁ దర్వాత । సుత్రాము లేవురు పిఱుఁద నొక్క
తారకేశుఁడు జత యైన నిట్టిస్తగణంబు లొక్క పాదంబునకుఁ
జేరు రెండవచోట నాలవచోటఁ । జిత్రభానుగణంబు గదియుచుండు
నోరసిలు నాలవగణంబుపై శ్రాంతి । యుత్పలాంగ మహాక్కరంబునకు. 463

మధ్యాక్కర

మునుపుగాఁ బ్రాసంబు గూర్చి । మూఁటిపై విరమంబు నిల్పి
చన నింద్రయుగళంబుమీఁద । జలజాప్తు నొక్కనిఁ జేర్చి

---

1. అప్పకవిమతమున ‘పెఱ’ లో నున్నది శకటరేఫము. ఇందు లఘురేఫముగా ముద్రితము చూ. పుట 89 (రా). 2. ఈవహాకారశక్ర (ప. ఓ.) 3. శతమఖత్రయిమీఁద యతిలేదు. శతమఖద్వయి అని సవరించినను రెండేసిగణములపై యతులన్నయర్థము కుదురుటలేదు. సరియైనపాఠాంతరము మృగ్యము(రా). 4. బహుళయతినియతిభంగము.(రా)

యినుమడించిన నాలుగణము • లెనసిన నొక్క పాదంబు
దనర వక్కాణించినంతఁ • దగు నిట్లు మధ్యాక్కరంబు. 464

మధురాక్కర

మురనిశాటేంద్రసంహార • మూఁటిపై విరతు లుంచి
తరణిశక్రత్రయంబు సుధామయూఖునితోఁ గూర్చి
వరుసతో నేనుగణముల • పాద మొక్కటి యొనర్చి
దొరలఁ జెప్పిన నొప్పుఁ గృతుల మధురాక్కరంబు. 465

అంతరాక్కర

[1]భానుఁ డిద్ద ఱాదిత్య • పతులు చంద్రుండు
పూని నాలుగుచరణ • ములఁ ద్రిగణాంత
[2]మైనవర్ణంబు విరతి • నంతరాక్కరంబు
భానుశీతాంశునేత్ర • పద్మాకళత్ర. 466

అల్పాక్కర

విరమంబు రెంటిపై • విస్తరిల్లి, సురపు లిద్దఱు నొక్క•సోముండు రాఁ
జరణ మీమూఁటిచే• సాగి యొప్పు, హరిపర్యంక య•ల్పాక్కరంబు. 467

మఱియు, మంజరి

తుదమొదళ్లను [3]నంటి•దూఁకు శబ్దంబు, వర్జించి యతిమాఱు•ప్రాసంబు లిడక
ప్రాసంబులేనిద్వి•పద యై చెలంగఁ, బ్రాసంబు తుదలందుఁ • బదిలంబు చేసి,
[4](సాగింపఁగాఁ జాల•సక్కవీశ్వరులు, మోదంబు పెంపార • భూమిలోపలను
బద్మాక్షుఁ డెపుడు చేపట్టుమంజరుల, చందాన నలరారు•జగతి మంజరులు.) 468

ద్విపద

సురపతిత్రితయంబు • సూర్యుఁ డొక్కండు
విరమంబు రెంటిపై • వెలయు నొక్కటికి

---

1. భానుఁ డిద్ద రాదిత్య • పతులు తమిస్రాపతియు, జానుమీర నీనాలుగు • చరణములకు త్రిగణాంత, మైనవర్ణంబువిరతి • నంతరాక్కరంబు, భానుశీతాంశునేత్ర • పద్మాకళత్ర (పు. ఓ.) 2. ఈ మూఁడవ పాదమున ఛందోభంగము గలదు. 'మైనవర్ణంబు విరతి • నంతాక్కరంబు' అని సవరించుట యుక్తము (రా). 3. నంటితూఁకు (పు); నంటుతూఁకు (ఓ). 4. ఈ రెండుచరణములు వ్రాఁతప్రతులందు లేవు. పూ. ము. లలో 'బదిలంబు చేసి' తర్వాత కనఁబడుచున్నవి.

క్షితిఁ దగ నీరెంటిచే నొప్పు ద్విపద
మితి లేక చెప్పిన • మే లంద్రు కవులు. 469

త్రిపద.

తొలుత నిర్వురింద్రులు రెంట మూఁటను
బలభిద్ద్వయంబును రవియు
వళి [1]లేక నలరారుఁ ద్రిపద. 470

చతుష్పద (చౌపద)

జలజాసనవిక్రమసంయుతమై, లలి షోడశమితలఘువులతోడన్
గలసి చతుష్పదగతులను ధరలోన్, జెలు వగుఁ జౌపద • సేవకసులభా. 471

విశాలచతుష్పద

[2]భానుగణయుగముపయి నవల లిం, పూన మణివిరతి • నొంది ధరలో
నా నలరుఁ జతుష్పదవిశాల, ఖ్యానమున వినాయకతురంగా. 472

కర్ణాటచతుష్పద

మొగిఁ బంచలఘుగణంబులు మూఁడు రవియుఁ
దగులఁదుదఁ బ్రాసంబు దాఁక రెంటిపయి
నగువిక్రమమునఁ గర్ణాటచౌపద యొ
నఁగుఁ గృతుల సత్కవులసమ్మతముతోడ. 473

పంచపద

క. ఆది సమవృత్తములలో, నైదంఘ్రుల చెద్దియైన • నార్యులు పలుకన్
బాదుకొని కృతులలోపల, నాదరమునఁ బంచపాది • యనఁగా వలరున్. 474

ఉ. ధన్య సుశీల యన్వనిత • తత్పరత న్నదిరొద్దునందు స
త్కన్యలు సేయుసువ్రతము • తానును వేడుక నాచరించి స
న్మాన్యతఁ గట్టినట్టి న[3]మండితదోర మసూయ చేసి వై
దైన్యము నొంది కానల విధాతృకృతంబున సంచరించుకౌం
డిన్యమహామునీశ్వరుఁ గడిందిగఁ బ్రోచినరుక్మిణీశ్వరా. 475

---

1. లేక యలరారు (రా). 2. భానుయుగముపై • పయి నవలని-అని పూర్వ ముద్రణము. రెండు సూర్యగణములపైఁ దొమ్మిది లఘువు లుండిన విశాలచతుష్పద. 3. మండితతోరము - అని పూ. ము. తోరము-తద్భవము, దోరము - తత్సమము (రా.)

షట్పద

ప్రాసము లుష్ణాంశు • వాసవు లాఱ్గురికిఁ బై సుధాదీధితితో నిర్యతి
భాసిల్లఁగాఁ బాద • మీసూటితో నాల్గుఁ • జేసినకృతు లందు షట్పదాఖ్య. 476

నవవిధరగడలు

వ. మఱియు వైతాళీయభేదంబు లైన రగడ లనేకంబులు గల వందుఁ బ్రసిద్ధంబులైన హయప్రచారాదినవవిధంబులు ప్రబంధంబుల వర్తిల్లు నవి యెయ్యవి యంటేని.

క. వరుసను హయప్రచారము, [1]సరగఁ దురగవల్గనము విజయమంగళముల్
ద్విరదగతివిజయభద్ర,మ్ముధురహరి హరిణవృషగతులు • దొరలుం గృతులన్. 478

క. ఆద్యంతప్రాసంబు ల,భేద్యంబులు రెంట రెంటఁ • బెనఁచి పదంబుల్
హృద్యంబులు గూర్చిన నన,వద్యంబులు రగడ లెల్ల • వాలుం గృతులన్. 479

క. కొద లేని నైపుణులఁ జొ,ప్పడ చే నుత్సాహవృత్త•పదయుగ్మముచేఁ
దుద నాదిని బ్రాసంబుల, వదలక విరచింప వలయుఁ • బ్రాజ్ఞులు రగడల్. 480

హయప్రచారము

బుధవిరాము • మినులు నల్వ, రతుల నొక్క•యంఘ్రి చెల్వ
దనర హయతఁ • దార్క్ష్యుఁ డంచు, దనుజహరణ•దక్షుఁ డంచు
మును శుకాది•మునులు వొగడఁ, జను హయప్ర•చారరగడ. 481

తురగవల్గనము

ఇరవుల న్హయప్రచార • మినుమడించి కృతులఁ జెప్ప
దురు విదూరితాగ్నివరణ • తురగవల్గనాఖ్య మొప్పు. 482

విజయమంగళము

తురగవల్గనంబు రెంటి•తోడ విజయమంగళంబు
  ధూర్తకంసతూలదహన • తుహినహీరసదృశకీర్తి
బరఁగ దుగ్ధసింధుమధ్య • భాసురాంతరీపవర్తి
  వారివాహసదృశమూర్తి • భక్తజనహృదబ్జపూర్తి. 483

ద్విరదగతి

శర మొప్పఁ బంచలఘు • గణచతుష్టయముచే
విరమంబు రెంటిపై • ద్విరదగతి పేరిచే. 484

---

1. వరుస (గి) - యతిభంగము. వరుస (పాఠాంతరము.)

విజయభద్రము

ద్విరదగతి రెట్టింప • విజయభద్రము చెల్లు •
విదురపూజితపాద • వేదసన్నుతనామ
దరచక్రకార్ముకగ • దాఖడ్గధారణా •
తాపింఛసమగాత్ర • దళితదైత్యస్తోమ. 485

మధురగతి

[1]నాలుగుమాత్రలు • నాటినగణములు, నాలుగు రెంటికి • నలి విరమణములు
గలసి మధురగతి • కనలును జగణము, తొలఁగిన ధృతకౌస్తుభ కవిరమణము. 486

హరిగతి

నలభగగములలోపల శేషై •వను నెనిమిది నాల్గిటిపై విరమము
గలసిన హరిగతి చెలు వగుఁ గృతులం • గవివరు లౌ నని చెప్పిననియమము. 487

హరిణగతి

నరహరి పదియుం • నాలుగులఘులు, కరియతి హరిణ•గతికి నెళవులు. 488

వృషభగతి

ఇరువదిరెనిమిది లఘువులు [2]పది • యేనిట విశ్రాంతియుఁ గూర్చిన
నిర వగు వృషగతి పద్మాధిప • యిది విను మాదరమున ముదమున. 489

యక్షగానలక్షణము

సీ. తుద నేడులఘువులు • తొలఁగించి చదివినఁ ద్రిపుటకు వృషభగ•తిపదయుగము
లలిఁ గదపల నొక్క•లఘువు మానిన జంపె యనుద్విరదగతిస•మపదయుగము
[3]గురు లగురచ్చరే•కు దురగ వల్గనాభిధ మేకతాళియా•మధురగతికి
నంఘ్రి కిర్వదినాలు • గటతాళమున మాత్ర లోలి విశ్రాంతి పుద్నాలుగింటఁ
తే. దెలియ నర్ధంబు నర్ధచం•ద్రికలు వీన
యక్షగానప్రబంధంబు • లడుక వచ్చు
రగడభేదంబు లివి యంద్రు • రఘుఁ గవీంద్రు
లభిలనిజసేవకస్తోమ • యబ్ధిధామ. 490

ఉదాహరణలక్షణము

సీ. సప్తవిభక్తులు • సంబోధనంబును గూడ నెన్మిదివిభ•క్తులు క్రమమునఁ
బలిపేరు దొరలంగఁ•బద్య మొక్కటిఁ జెప్పి రగడభేదములు మా•ర్గములు గాఁగ

---

1. నాలుగులఘువులు (ప). 2. పది•హేనిట (ప). 3. గురులగురచ్చెర-కుఁదు
రగవల్గనా, హ్వాయ మేకతాళియా - మధురగతికి - పూ. ము. ఇం దుత్తరార్ధమున యతి
భంగముంటచే సవరింపఁబడినది (రా.) .

గళికలు నెనిమిది • దళములు గావించి దానిలో సగము నుత్కళికఁ జేసి
యది యొక్కసమసనం • బయ్యెడు దళము లెన్మిదిఁ గూర్చి వానికిఁ దుద విభక్తి
తే. బయలు పఱచి కట్టకడను • బద్య మొకటి, పలుక వలయును సార్వవిభక్తికముగ
నిర్వదాఱుపద్యములందు • నిడిన ధాత్రి, నిది యుదాహరణ మటందు • రిద్ధచరిత.
సీ. సంబోధనమునకు • సరసాళి జయపతి ప్రథమకు వాణి వీరావళియును
శ్రీతి ద్వితీయకు ఝట • కీర్తిమతియుఁ దృతీయకుఁ గీర్తి సుభగయుం • జటఁ జతుర్థి
కిని దేవలాభిని • యును భోగమాలిని • పంచమికి సెపంగు • వాణియును గ
శావతి షష్ఠికి • లలిత కాంతిమతియు సప్తమికిని ఘోణి • సత్కమలయు
తే. నాదిసూక్తులనామధేయములు వెనుకఁ, బలికినది వేల్పు లష్టవిభక్తులకును
వారుతమశక్తికొలఁదిని • వ్రాలుఫలము, లిత్రు, నాయకద్వయమున • కిందిరేశ.
సీ. సంబుద్ధి యొదలించి • సప్తవిభక్తులు పలికిన భక్తిస్పద్ధలి యనంగ
సంబుద్ధితోఁ గూడ • సమవిభక్తులనిలఁబలుక నొప్పారుఁ బద్ధలి యనంగ
సంబుద్ధితోడ విషమవిభక్తులతోడఁ బలికినకృతియు విద్దళి యనంగఁ
గళిక లుత్కళికలు • గమకింపఁ బలికిన కావ్యంబు నుత్ఫుల్లకం బనంగ
తే. నవనిఁ జాటుప్రబంధంబులందు మిగుల, నాటుకొనియొప్పుచుండునీ • వాల్గుదగలఁ
గానఁబడు నుదాహరణము • ల్గానలోల, కామొకల్లిశ వల్లవీకామ కృష్ణ. 493

ప్రథమావిభక్తి

ఉ. శ్రీవనితాసనాథుఁడు సుశిక్షితభక్తమనోంబుజాండు వి
శ్వావసుఁ డుగ్రసేనుఁ డురు[1]వైద్యుఁ డజేయుఁ డగణ్యసద్గుణ
ప్రావృతభూషణోజ్జ్వలుఁ డహఃపతికోటిమరీచి భద్రదం
తావళనాయకావనుఁ డుదారుఁడు కృష్ణుఁడు మమ్ముఁ బ్రోవుతన్. 494

కళిక

మఱియుం దేవకీకారసేనికుమారనిర్మలరత్నరాజము
కఱకుటసురుల సెల్ల దారుణ • కదనధారుణిఁ దునుము తేజము
బలిమి నందనవనములోపలి • పారిజాతము ధరకుఁ దెచ్చెను
గోలఁది మీఱినసమ్మదంబునఁ • గుండలంబులు తల్లి కిచ్చెను
తెలఁగి నరునకు సూతకృత్యము • చేసి కౌరవులఁ బరిమార్చెను
దలఁపు మఱువనిదాసచయములఁ • దవిలి తిరుగనిముక్తిఁ జేర్చెను
వెలఁదికొఱకును బాణుచేతులు • వేయు నఱికినవిక్రమోగ్రుఁడు
జలదములఁబోలి దగదునోడలున • జానుమీఱెడుశుభసమగ్రుఁడు. 495

1. వైద్యుతచేలు (పాఠాంతరము.)

ఉత్కళిక

కమలనేత్రు నిరాశ రోయుచు, యమునయొద్దునఁ దపము సేయుచు
నున్న కాంతను జూచి రయమున, నున్నసుద్ది వచించి ప్రియమున
నరుఁడు గూర్చినమిత్రు నానతి, కరము పట్టెదు దానిఁ దానతి
విదళితాసురసార్వభౌముఁడు, యదుకులాంబుధిపూర్ణసోముఁడు. 496

ద్వితీయావిభక్తి

ఉ. మానవులార రోగములు • మానును లేములు లేవు సంపదల్
జానగు దుఃఖముల్ దొలఁగు • జాలు సుఖంబులు పొందబుద్ధులై
దీనత నొంద కెట్టికి సంతతిస్థిరభక్తినిఁ గొల్వుఁడీ పరా
ధీనులుగాక మీరు వసుదేవకుమారకు ముక్తికోసమై. 497

కళిక

[1]మఱియు ప్రేతల నెల్ల • మరలుకొల్పినవాని
మెఱసి కానను బసుల • మేపి తిరిగెడువాని
భామతో దుర్వాసు • బండియాడ్చినవాని
వేమఱదిరిసమగధు • [2]విఱుగఁ ద్రోసినవాని
బాలుఁడై యోలెక్క • పాలుద్రావినవాని
హేలతోఁ బదిరూపు • లెలమిఁ దాల్చినవానిఁ
దాళవృక్షము లెల్ల • ధరణిఁ గూల్చినవాని
గాలిరక్కసుఁ జావఁ • గాలఁ దన్నినవాని
లీలఁ గొల్తుఁ గడిఁది • లేమిఁ బాపెడివాని. 498

ఉత్కళిక

మందుపావకుఁ గొల్చి, [3]ఖాండవాహుంతి ప్రేల్చి
పార్థివేశ్వరుఁ గాంచి, పార్థు నక్కడ నుంచి
దారకుం దమరించి, చేరఁ దెచ్చినమంచి
యరద మెక్కక పూని, పురికి వచ్చినవాని. 499

1. ఇందు రెండవచరణము మొదలుకొని అయిదుపాదములు పూ. ము. లలో లేవు. (క. ఓ.) లలోఁ గలవు. (పూ. ము.) లలో ఇాదలి 1-7-8 పాదములును (క. ఓ.) లలో లేని 'లీలఁగొల్తుఁ గడిఁది లేమిఁబాపెడువాని' అను పాదమును ఇట్లు నాలుగు పదములు మాత్రమే కలవు. ఈ కళికలో 9 పాదము లున్నవి. ఒకపాద మధికము. (రా) 2. విరుగఁదోలిన (పాఠాంతరము) 3. కాండవాహుంతి (గి).

తృతీయావిభక్తి

చ. [1]పులసిల కేల మానవుల[2]పుట్టుచు బావన మయ్యె నెవ్వఁడున్
[3]గళవడ మేల రోగము లకాలగతిం గడవట్టు నీతిబా
ధలును దరిద్రతావ్యథలు • దప్పులఁ జేఁగును వాంఛితార్థముల్
గలుగు నమేయుచేతఁ గమలాధవుచే వటపత్రశాయిచేన్. 500

కలిక

మఱియు బ్రహ్మమాయఁ గెల్చి • మసలుమంత్రవాదిచేత
నెఱఁగి పాంథకునకు వరము • లిచ్చి మెఱయు మోదిచేత
మృతతనయుని మరల గురున • కిచ్చినట్టియమృతుచేత
నతులరాసకేళి సలిపినట్టియాదినటునిచేతఁ
బిండి దుబ్బుసాటిమోము • పెరుఁగు దుదుచుకొంటెచేత
మందుచున్న కారుచిచ్చు • మరిగి త్రావునమరుచేత
నెలుఁగుతోడఁ బోరి మణియు • నింతిఁ గొనినయజరుచేతఁ
వెలయఁ దులసిపూసపేరు • వేసికొనినజోగిచేత. 501

ఉత్కలిక

గట్టిగశరపంజరంబు, గట్టఁ దలఁచి వేగిరంబు
చపుటికదలిచెంతఁ జేరి, పవనతనయుతోడఁ బోరి
తన్నుఁ జేరినంత వచ్చి, చెన్ను గెలుపు నరున కిచ్చి
మహిమ మెఱయుకృష్ణుచేత, మిహిరకోటిదీప్తిచేత. 502

చతుర్థీవిభక్తి

శా. ఓలం బాసకుఁ దేక మత్సరముతో • నుప్పొంగి [4]పెక్కండులా
ఖీలాకారమునం గొలంకునదుమన్ • బేటాడునక్రంబుతోఁ
జాలా గయ్యము చేసి చిక్కనపుడ • స్తంబేరమస్వామిపై
కేలం బట్టి నిమిర్చినట్టిహరికై • కృష్ణాంబుభృన్మూర్తికై. 503

కలిక

మఱియును గోమోదకియును ఖడ్గము • మణియును శంఖముఁ బట్టినహరికై
మెఱయఁగ విద్యుచ్చేలముఁ దాల్చక • మెలఁగెడుదధికణపరిదిగ్ధునకై
పెలుచం గదిసిన[5]మల్లుల నిరువురఁ • బిడికిటఁ బొడిచినబలుమల్లునకై
[6]వెలయఁగ యమునానదిలోఁ గాళియ • విషధరుఁ దోలినయదుసింహునకై
విజయునిరథసారథియై గురునృపభీష్మాదులఁ గెలిచినభూపతికై

---

1. పులకిల (గి). 2. పుట్టువు. (ఓ. గి). 3. గళవళమేల (గి). 4. పెక్కండులం, ఖీలాకారము...నదుమన్నిట్టాడు (పాఠాంతరము); నదుమన్, బేపాడు (ఓ). 5. మల్లుర (ఛా. ము.) 6. వెలలఁగ (పాఠాంతరము.)

గళిగా యవనాభిధు ముచికుందునిఁ • గనుదృష్టినిఁ జూపిన శ్రీకలితకై
బలువిడి దేవకీతండ్రిని మధురకుఁ • బట్టము గట్టినగోవిందునకై
గెల దాల్చినవై ఖరి గోవర్ధనగిరి మోఁచినమహాదానందునకై. 504

ఉత్కళిక

తొలిపుట్టువునోము[1]ఫలంబున వేఁబలువిడి నగుపేదతికంబున వే
వరి కొందల మందుచుఁ బైనంబై, పురికిం బరమానందమునం బై
కొని యుబ్బుచు వచ్చి కలిమిబనికిం, గని యడుకు లొసంగినబాపనికిం
గలి మిచ్చినబాలస్నేహాలకై, [2]కలుములచెలి కేలినకృష్ణునకై. 505

పంచమీ విభక్తి

మ. [3]పురిటింటం బసిబిడ్డచందమున వాఁపోవంగ నాఁ డాత్మలో
మురు వొప్ప న్విషదుగ్ధయుగ్మకుచ యై • ముద్దాడురాకాసి *చ
*న్నిరుకేలుంగొని బాలు ద్రావుమిడ చే • నిమ్మైనకాలంబునన్
ధరణిం గూల్చిననందపుత్రువలనం • దార్కాణధర్మస్థితుల్. 506

కలిక

మఱియుం గీతామృతసమగ్రసింధునివలన, వఱలు భవకటుతిమిరవనజబంధునివలన
కొంకు బెయ్యెడ లేనిభూరిసత్యునివలన, జంకు బెన్నఁడు లేనిసమరనిత్యునివలన
ఖేదము ల్పొదఁ బాపు[4]కేశిమర్దనువలన, నాదికారణమూర్తి • యగుజనార్దనువలనఁ
గావ రానిపదముల• గాము పానుపువలనఁ, [5]బూని గొడ్రాలికిం • బుట్టె కానుపువలన.

ఉత్కళిక

[6]తను బిల్వఁ దమిఁ గూర • నిని పాక మింపారఁ
జేసి ద్రౌపది చేత • నాస దీరఁగ నేఁత
యడిగినమునీశులకు • నిదఁ గల్గుదాసులకుఁ
గల్పించుహరివలనఁ • [7]గల్పస్థాయివలన. 508

---

1. ఫలంబున నే (పూ. ము.) అంత్యప్రాసనియమభంగము. 2. కలుములచే (పూ. ము.) 3. పురుటింట. 4. కేశి (పూ. ము.) 5. పూనిగొడ్రాలికిఁ బుట్టు కానుపు వలన (పూ. ము.) ఛందోభంగము; బూని గొడ్డురాలికి (ఓ. ప). 6. తనుఁ బిల్వమిగుల (పూ. ము.) 7. ఛందోభంగము *గుత్తితిఁ గిష్టంబుగఁ......నిర్త్వైనకాలంబునన్ (పూ. ము.) ఇది "క్త్వార్థే కారసంధి" ఇది యప్పకవి యుపయోగించి యుండఁడు. కాఁబట్టి దీనిని సవరించుట న్యాయ్యము. మహాలాక్షణికుఁ డైనయప్పకవియె యిట్టియశాస్త్రీయమైన సంధిని జేసినచో నాంధ్రభాషకు ముప్పువచ్చుననుట యతిశయోక్తిగాదు. మఱియు "నిర్త్వైన" అనుపదము మిక్కిలి కర్ణకఠోరముగనున్నది. తక్కినపద్యశైలిని చూడగా పదముల మార్దవము స్పష్టముగదా.

షష్ఠీ విభక్తి

శా. [1]కారాగారమునందు వెల్వడి భుజంగస్వామి సుచ్ఛత్రమై
పై రాఁ దార్క్ష్యుఁడు వాకిట [2]న్దెలుప నంభస్స్తోమముల్ మీఱి శ్రీ
సూరోద్భూతి పథం బొసంగఁ దనుఁ గొంచుం దంష్ట్రి యేతెంచి [3]గా
గ్వ్రేపల్లెను నిల్పఁ గొల్చు [4]హరికి న్వ్యాలార నేమ్రొక్కెదన్. 509

కలిక

మఱియుఁ జెఱియ వెఱియ నుఱియు మధునిఁ గూల్చినట్టిహరికి
నఱిమి కఱిమి చఱిమి నుఱుము నక్రు గెల్చినదిశకరికిఁ
గఱచి చఱచి యఱచి పఱచు కపినిఁ జంపినచ్యుతునకు
మఱిగి తిరిగి విఱిగి [5]పారగు మద్దులీడ్చినయమితునకు
[6]సరలి కెరలి పరలి మరలి సాళ్వుఁ జంపినశూరునకు
గరిమ మెరిమె దొరిమి వెరిమి కామెసల్లిమందిరునకు
నయముఁ బ్రియము రయము జయము నరుని కిడినకేశవునకు
వ్యయము భయము లయము క్షయము వైరి కొసఁగుమాధవునకు. 510

ఉత్కలిక

[7]గొల్ల లెల్లఁ దల్లడిల్లఁ బెల్లుజల్లు లగ్గి రాళ్ళ
సోనవాన మాన కూని కాన రాని[8]లోనకోన
చుట్టి పట్టి గట్టి దిట్ట రొట్టు గట్టు మట్టు గుట్టు
నూఁచి లోఁచి నోచి మోఁచి [9]బ్రోచినట్టివామనునకు. 511

సప్తమీ విభక్తి

మ. పృథులావంతివరస్వయంవరమున న్వింందానువిందాదులన్
బ్రధనక్షోణిని గెల్చి సద్గుణ సుభద్ర న్భద్రఁ దోకొంచు వ
చ్చి ధరాధీశుననుజ్ఞచే ననలసాక్షీకంబు గృహోక్తస
ద్విధిఁ బెండ్లాడినకృష్ణునందు నిలిచె [10]స్థిరప్రతాపోన్నతుల్. 512

కలిక

మఱియు నగ్రసేనామాత్యునందు, వెఱ మీఱు లయకాలనిత్యునందు
విదురార్చితపదారవిందునందు, [11]విదళితఘోరారిబృందునందు

---

1. కారాగారమునుండి. (పూ. ము. అని-గి). 2. ర్దెలియ (ప). 3. ఘోష్వారం బల్లెను. (పూ. ము. అని-గి). 4. హరికి న్వాలార (ప). 5. దొరగు (పూ. ము. అని-గి). 6. సరలిమరలి కెరలి పరలి-సాల్వుఁ జదిపినశూరునకు (క. ఓ.). 7. ఇందు (పూ.ము.ల) లోను (ప) లోను మూఁడు చరణములు మాత్రమే యున్నవి; (ఓ) లో నాల్గుచరణము లున్నవి. (గి). 8. కాన (పూ. ము. అని-గి). 9. ద్రోచినట్టి వామనునకు (పూ. ము. అని-గి); ద్రోచినట్టి వామనునకు(ప). 10. దీర్ఘ (పూ.ము అని-గి.) 11. ఛందోభంగము.

నాభిరువస్త్రాపహారునందు, నాభిలకంససంహారునందు
బలిపట్టణద్వారపాలునందు, జలగాదిదశకన్యాచ్ఛాదునందు. 513

ఉత్కళిక

సజ్జరాగంబు, రజ్జునాగంబు, కంధియోగంబు, మందరాగంబు
రాపుతో నూఁచి, వీఁపుతో మోఁచి, వెలయువారియందు, జలశాయినందు. 514

సంబోధన ప్రథమావిభక్తి

ఉ. [1]ధర్మజుఁ డంపిన న్నరిగి • దంతిపురంబున నాంబికేయుతో
ధర్మముఁ జెప్పి దుష్కృతుల • [2]దగ్గఱ శాంతనవాదిసజ్జనుల్
నిర్మలచిత్తు లెల్లఁ గనఁ బేరుపున న్పథిఁ దాల్చినట్టి ని
న్నర్మవహాకృతిం దలఁతు • నాదుమనంబున నందనందనా. 515

కళిక

[3]మంతియుం జగన్మోహనమాయఁ దాల్చినశాల, శిఖిమకుటి ద్రౌపదికిఁ జీరలిచ్చినశాల
సఖులతో నదిలోనఁ జల్ది గుడిచినబాల, విభవము డెదలోన • వేఁ దలిర్చినలోల
నరుతేరినొగలపై • నాట్యమాడినవీర, సరకుగొని భీష్మపైఁ • జక్ర మెత్తినశూర
తరిని సద్గురుసుతులఁ దాపరించినసదయ, పెరిమె నాగపురంబు పెక్కలించినవిజయ.

ఉత్కళిక

గురుభీష్మరాధేయ, లురుజన్యమున నోయ
శరవహ్ని బయ లెక్క, యురద మెల్లను సొక్క
[4]తరి గొల్చునెడ పాండుపరుల నేగురి మెండు
బ్రతుకఁ జేసినపుణ్య, వితత దీనశరణ్య. 517

సార్వవిభక్తికము

శా. నీ వాక్కుందవు నిన్ను నమ్మి కొలుతు • న్నీచే సుఖం బబ్బె నీ
కై వే దండ మొనర్తు నీవలన నిష్టావాప్తి చేకూఱె నీ
కే విశ్వాసముఁ [5]జేర్చి తింక మదిలో • హెచ్చయ్యె నీయందు నా
కై వారంబులు గౌరసేనికనయా • కామేపలీవల్లభా. 518

ఉ. నామన విచ్చగింపు మిట • నన్నయభట్టకృతాంధ్రశబ్దచిం
తామణికల్పనోక్తికల నాచతురోపమ లుల్లసిల్ల ని
చ్ఛామతి నర్పణంబుగ నొసంగితిఁ గామెపలీశ నీకు నై
రామయ మై తగ న్పదుదాహరణంబు జగత్ప్రసిద్ధిగాన్. 519

---

1. అంపినన్నరిగి-దుస్సంధి యని యప్పకవి-చూ. 5. ఆ-44,45 ప. అంపఁగా నరిగి-అని సవరించ నొప్పు (రా). 2. దగ్గఱ (బ్రా. ము. అని-గి.) యతిభంగము. 3. ఛందోభంగము. 4. తరుగాల్చునెడ పాండుతనయులేగురి మెందు (బ్రా. ము. అని-గి.); తరి గొల్చు (ఓ.); తరుగొల్చు (ప.); మంతికొన్ని తాటాకుపుస్తకములు చూచినగాని సరియైన పాఠము నిర్ణయించుటకు సాధ్యముగాదు. (గి). 5. జేర్తు నింక (బ్రా. ము. అని-గి.)

సీసలక్షణము

సీ. సీసంబు లనునవి సమవిషమంబుల రెండుదెఱంగు లయ్యె వానివిశేషంబు లెట్టి వనిన.

సీసమాలిక

యతి యైనఁ బ్రాసంబు • నందైన [1]నొకటిలోఁ జెప్పి రేనియుం సమసీస మగును
నియమము లీనిపై • నిలిపిన సీసంబు లాఱుదెఱంగు లై • యతిశయిల్లు
నెనిమిదంఘ్రులఁ బ్రాస • మెక్కుంట వర్ణకై సర్వతఃప్రాససీసం బనంగఁ
బ్రాస మాఱంఘ్రులఁ • బదిలంబు గావింప నక్కలిప్రాససీసాఖ్య మనఁగ
నాది నేవడి నిల్పి • రావడే పద మెల్లఁ జేయ నయ్యాది వడిసీస మనఁగ
పదఖండములయందుఁ • బ్రత్యేకయతులుగా స్థిర నవకలివడిసీస మనఁగఁ
గుదురుగా నుత్సాహ • తుదయందు గీతంబు చెప్పిన విషమాఖ్యసీస మనఁగఁ
గడ వెళ్ల లఘువులే • కల్పించి రెద్దాన సరవి సర్వలఘుసీసంబు ననఁగ

తే. సప్తవిధము లివియ శబ్దశాసనుండు, పంచమామ్నాయపక్కిలోఁ • బల్కెఁ గాని
కడమకవు లాఱుసీసము • ల్విడిచి పెట్టి, చెలఁగి సమసీసపద్యమే • చెప్పినారు. 521

అందుసీసలక్షణ మెట్టిదనిన:—

క. సురపతు లాఱ్గురిపై భాస్కరు [2]లిరువురు గూడ నొక్కచరణము పొల్పొం
బరఁగు నవి నాలుగడుగుల, విరమముపై రెంట రెంట • వెలయఁగ వలయున్. 522

క. వాసిఁ జరణములు నాలుగు, చేసి తుదిని గీత మొకటి • చెప్పఁగ నయ్యెన్
సీసము ఈంగెడదేశవి, భాసురశుభశైల కామోలలిగోపాలా. 523

సమసీసము

బ్రతికించె నెవ్వాఁడు • మృతగురుతనయుని, మెలఁత వేఁడిన మెచ్చి • మేలుచేసెఁ
బోషించె నెవ్వాఁడు • పొదివినదారుణాపద లెల్లఁ దొలఁగించి • పాండుసుతుల
వెడలించె నెవ్వాఁడు • వెడపాడుబావిలో, నూసరవెల్లి యై • యున్ననృపుని
మర్దించె నెవ్వాఁడు • మాసలంబున వృష్ణి, యదుభోజసైన్యాంధకాదినృపుల

తే. ప్రేల్చె నెవ్వాఁడు ఖాండవవిపిన మెల్ల, జాతవేదోర్థవిలసితజ్వాలమీఁద
నతనిఁ గీర్తింతు మదిలోన • ననుదినంబు, ననఁగ వలరారు సమసీస • మఖిలకృతుల.

సర్వతఃప్రాససీసము

వేదండవరదుండు • వేదోండగాంగుండు, కాదేవళయనుండు • యాదవేంద్రుఁ
డాదిత్యవంద్యుండు • నాదాసులఘుండు, వేదాంతవేద్యుండు • కాదనీలుఁ
డాదితేయుఁడు బిందునాదకళాతీతుఁ, డాదిత్యకులజుండు • బాధితారి
మేదినీశ్రీకుండు • [3]భూదారగాత్రుండు, శ్రీదమిత్రసఖుండు • ద్వాదశాత్ముఁ

---

1. రెంటిలోఁ (వ్రా.ము.) 2. లిద్దఱు సీసదీర్ఘచరణమునకగున్, చరణాది పంచమాది యతివిరమములై రెంట, రెంట వెలయఁగవలయున్(పాఠాంతరము.) 3. భూధర (వ్రా.ము.)

తే. డాదిదేవుఁ [1]డాశ్రితగంధమాదనుండు, చేదిసాంధికవైదర్భసూదనుండు
మేదురమురళినాదవినోదుఁ డనుచుఁ, జెప్పినను సర్వతః ప్రాససీస మగును. 525

[2]వృత్తప్రాససీసము

శిక్షించె నెవ్వాఁడు ♦ [3]చేటుకై సభలోనఁ, జెడుమాట లాడిన ♦ చేదివిభుని
రక్షించె నెవ్వాఁడు ♦ ద్రౌణిబాణముచేతఁ, [4]జిదియకుండఁగఁ బరీక్షిన్నృపాలు
భక్షించె నెవ్వాఁడు ♦ పర్వతాకృతి చేత, నాభీరు లర్పించు ♦ నారగింపు
వీక్షించె నెవ్వాఁడు ♦ వేడ్కతో సేవకుల్, బ్రతుకునట్లుగఁ గృపాపాంగదృష్టి
తే. దాక్షిణాత్యుని సాంధికధారుణీశుఁ, జంపె నెవ్వాఁడు పోరిలో ♦ సాహసమునఁ
బక్షిరాజతురంగుఁ డెవ్వాఁ డనంగఁ, దెలుగుచుండు వృత్తప్రాససీసము లిల. 526

వడిసీసము

విజయసారథిఁ గాని వినుతింపఁగా నొల్ల, గిరినాయకునిఁ గాని ♦ కీర్తిసేయ
యాదవేంద్రునిఁ గాని యభినుతింపఁగ నొల్ల, మధుసూదనునిఁ గాని ♦ మదిని నిల్పఁ
బద్మనాభునిఁ గాని ♦ ప్రణుతింపఁగా నొల్లఁ, బాహినపతిఁ గాని ♦ ప్రస్తుతింప
బాణసంహరుఁ గాని ♦ భజియింపఁగా నొల్లఁ, బీతాంబరునిఁ గాని ♦ ప్రీతిఁ దలఁప
తే. నవితవేదండపతిఁ గాని యనుసరింప, ననుచు నిన్నుఁ గూర్చి యనురక్తి ♦ నాత్మ నెపుడు
పొగడుసత్కవివ్రజములు ♦ బ్రోచి తనఁగఁ, దనరు వడిసీసభేదంబు ♦ తాళభేది.

అవకలివడిసీసము

సామాజికాహితస్తోమంబు సామంబుగా మించి మైత్రి ♦ నామతింప
నభిమానధారుణీవిభులు దానంబుచే, నక్కజం బన్నియుఁ ♦ జక్కఁజేయ
నతిరుక్షపక్షమాపతులు భేదంబుచే, దినదినక్షీణత్వమునకుఁ జెడఁగ
బదిలింపుటుద్దండు ♦ లొదిగి దండంబుచేఁ దనయాజ్ఞ యొాదల ♦ నునిచి నడువ
తే. సంధియానాదిషాడ్గుణ్యబంధురముగ, [6]నోమి శక్తిత్రయోపేతుఁ ♦ డై మురారి
నేల ననురక్తి నీతితో ♦ నేలె ననుచుఁ, జేయ నవకలివడిసామ్యసీస మగును. 528

విషమసీసము

అంచితముగ భీమునకు సహాయ మేఁగుదెంచి తా
నించు కెదిరి దురము సేయ ♦ నేయునంకుశంబు తా
కించుకొనక కినుకవలనఁ ♦ గెరలి నరకపుత్త్రు మ
ర్దించినట్టిసవ్యసాచి ♦ తేరిఘోటకావలిం

---

1. డాదృత (పాఠాంతరము.) 2. దీనికే (వ్రా. ము.) లో అక్కలిప్రాససీసమని పేరు. సీసభేదములఁ దెల్పుసీసమాలికలో (521. ప.) దీనిపేరు అక్కలి ప్రాససీసమని యున్నది. వృత్తప్రాస మనుపేరు లేదు. 'వెలుఁగుచుండు నక్కలిప్రాససీసము లిల' అను పాఠము చేర్చుకొవచ్చును (రా). 3. చేటుకయ్యె (ప). చెట్టయై (పాఠాంతరము). 4. చిక్కకుండఁగఁ (వ్రా. ము.). 5. జనములఁ (ప). 6. నార (వ్రా. ము. 3.)

ఆ. డోలుకృష్ణ యంచుఁ • దోరంపుటుత్సాహ, మీఁద గీత మొకఁడు • మేలదింప
విషమసీస మనఁగ • వెలయుఁ గామెపలీశ, జమ్మిచెంత నున్న • చతురవచన. 529

[1]సర్వలఘుసీసము

క. ఈను షట్త్రింశల్లఘువులు, త్రిమహేశవిరామము గల • దీర్ఘ పదచతు
ష్కముపై నొకగీతి మురప్రమథన సర్వలఘుసీస • పద్యమున కగున్. 530

సీ. చిఱుతయగు కొడుకున [2]కొదరయి మృతికి మొదలగు
[3]టూరులవలన విని రుష • [4]పరుషుఁ డగుచు
చరమశరధిజలముల • తరణి మునుగక మునుపు
దురమున నురువడి బలు • దురుసుకరచి
కొరలి గొనయము దురిమి • మురిగుణము మొరయిడఁగ
నిరికిన శితశరములు • పరువ విడువ
జతిసి కొలవెతిఁ గొదిగి • మఱుఁగున నిలిచిన కురు
[5]పతిమఱఁదిని కొరి మడు • మగను దలఁచి

తే. చేసినట్టి ప్రతిజ్ఞ శా • సింపఁ గోరి, సవ్యసాచి తలాంగంబు • సైంధవములఁ
దోలుగోవిందు నుతుల చేఁ • దొడరుఁ గృతుల, సర్వలఘుసీసపద్యంబు • సాగుచుండు. 531

క. బలసోదర! గీత్యాదిత్యార్యలు నా ల్గార్యాఖ్యగీతు • లాటవెలఁది తే
టులు రెండు సమము లెత్తుక, మలనాహ్వాయ పవతలు విష • మంబులు మూఁడున్.

1 సమగీతి

ఈమఁ బథ్యాకందము పంద్యమునక్ రెండరలు వెలియఁ • దనరింపక్
సమ మనుగీతి కృతులఁగొఁ, గమలాహృదయాబ్జ నిలయ • కమలాక్షా. 533

2 , ఉద్గీతి

మొదలిదగము చపలగతిఁ, దుద నృగము పథ్యగతిని • దొడరంగా
నిది యుద్గితి యనం దగు, విదురాక్రూరాదివరద • వేణుధరా. 534

---

1. కవివరద పరమకృప • ధరణిధర సురవినుత కనకవసన నరహరి • గరుడగమన
నళినకరపదనయన • దళితఖరదనుజలయ నరసఖ పరగుణనిధి • శరధిశయన
పరమపదనిలయ హరి • పరమపురుష ప్రకృతికిఁ బరుఁడని వినునిగమని • వహములకు
నిరతమును హృదయమున • నిఱఁ దలఁతు నను మనుపు మనియనఘచరిత జల • దవిభతనువ

తే. సర్వలఘుసీస మీరీతి • సకలసుకవి • వరులు చెప్పుదు రిలమీఁద • వరుస కెల్ల
వారు మెచ్చంగ సర్వేశ • వారిజాక్ష, కామెపల్లీశ యచ్యుత • కామజనక. 532

ఈపద్యము (ఛూ. ము.)లో నున్నది. (గి) 2. కెదురయి (వ). ర. అ. ప్రాసయతి (రా). 3. ఉరుల (వ). 4. పరుషుఁ డనుచు (ఓ). 5. ఈపాదమున యతిభంగమున్నది (రా).

3 ఉపగీతి

ధరఁ జతులాశందముపై ,ఖరి న్సగం బైనఁ • గావ్యములఁ
బరఁగు నుపగీతి పూర్వామరప్రజతమిస్ర • మార్తాండా. 535

4 ఆర్యాగీతి

సముదీరితపథ్యాశం,దముతన్నను నొక్కగురువు • దాతించినచో
నదు నార్యాగీతి యగు, న్గమలాప్రాణేశ సహజుకంధం బదియే. 536

5 సమగీతులందు నాటవెలఁది

మేలు మే లటంచు • మిత్రులు ముగ్గురు, వింత వింత యనుచు • విబుధు లిద్ద
అహాహా యనుచు సూర్యులయిదుగురును మెచ్చ,నాటవెలఁది మాటలనలరు తగము.

6 తేటగీతి

మిత్రుఁ డొక్కఁడు వీణియ,మీటుచుండ, విబుధవరు లిద్ద అర్థంబు,విప్పి చెప్ప
వినులు సిద్ధులు వినుచుండ,నేకగతిని, దేటగీతంబు మూటను • వాటమయ్యె. 537

7 విషమగీతులందు నెత్తుగీతి

సురనాథు మీఁద,సూరు, లిరువురు రెంట,విరతి;
ధరణిఁ బ్రాసంబు • [1]దనరు, హరి యెత్తుగీతి,యందు. 539

8 కమలనగీతి

హగణ మైనఁ జాలు నగణ,మైనఁ జాలు హగణ
నగణములును రెండు గలసి • నాటి యంఘ్రి కేదు
తగినవిరతి నాలుగింటఁ • దనరఁ బ్రాస మొదవి
[2]మిగులఁ గమలనాఖ్యగీతి • మెఱయుచుండుఁ గృతుల. 540

9 పవడగీతి

అవని మఁగురుభాను • లాదిత్యపతు లిద్ద, అవల నేగు రర్క • లర్ధమునకుఁ
బవడగీతి యందుఁ • బ్రాసముల్ సమతూలు, నవియె యాటవెలఁది,యందు లేవు. 541

క. ఇది నపగీతివివేకం బింత బిరుదావళిలక్షణం బెఱింగించెద. 542

తే. క్షితి మహారాష్ట్రభాష చేఁ,జెప్పఁబడెడు, భీకరోక్తులు బిరుదులై • పెక్కుదనరు
[3]వాటబిరుదావళియొనర్చ,వలయునంద్రు, బుధులుసంబుద్ధి పదములు,పొసఁగఁగూర్చి.

---

1. దనరు నెత్తుగీతియందు (పూ. ము.) ఛందోభంగము. 2. మిగుల మెఱయుచుండుఁ గృతులఁ గమలనాఖ్యగీతి (పూ. ము.) యతిభంగమున్నది గాన సవరింపఁబడినది (రా). 3. వాని (పూ. ము.) 'వాట' అని వ్రాఁతప్రతులలోని పాఠము తప్పుని దిద్దినయెడల 'వాస' అనియుండవలెను (శి).

చ. అతిభుజవిక్రమోద్భవము • లై రిపుకర్ణకఠోరకంబు లై
¹యతులితవీరవాక్యము లయి • యాదిమపార్థివలాంఛనంబు లై
ప్రతిపదనూతనంబు లయి • భాసిలుసూక్తులు గూర్చి స్వస్తివా
క్యతతులఁ జెప్ప నొప్పు బిరుదావళి సార్వవిభక్తికంబుగాన్. 544

చ. సలలితవాక్యగుంభనల • సర్వవిభక్తుల ²దీవనంబులన్
జెలు వగుపద్య మొక్కటి రచించినపిమ్మట గాదరీతి సం
కలితచతుష్కషట్కదళ•గద్యము లెన్మిదియుం బదాఱు నిం
పలరఁగఁ గూర్చి పేర్చి బిరుదావళిఁ జెప్పఁగ నొప్పు నెంతయున్. 545

చక్రవాళము

క. ఒకపద్యముపిదప దళాష్టకగంధర్వాష్టగద్య • చతురం బగుచ
కెక్కుఁ బేరు చక్రవాళం, బకట చతుర్భద్ర మదియె•యచ్యుత మఱియున్. 546

క. తొలిపదమున నాంత్యవర్ణము, గళ మే పునరుక్తిఁ గాఁగఁ • గైకొని సామీ
ప్యలపత్సమాసము మొదల, నలరించినఁ జక్రవాళ • మగు దాశార్హా. 547

తే. అవధరింపుము దేవ దివ్యప్రభావ, భావనాతీత నిస్తుల•³పరమపూత
పూతనాజైత్ర సుత్రామ•పుత్రమిత్ర, మిత్రశశినేత్ర నిర్జర•స్తోత్రపాత్ర. 548

చిత్రకవిత్వము

సీ. అనులోమము విలోమ•ము నిరోష్ఠ్యమును దల,కట్టును గుడులు శృంగములు నక్ష
రవిలోపమును బద•భ్రమకంబు పద్యభ్ర మకమును నల్లెంట్లు • మఱియు నేక
పదియు ద్విపదియుఁ ద్రి•పదియును నేకవ,ర్ణంబును ద్వ్యక్షరి • త్ర్యక్షరియును
సరవి నిచ్ఛావాక్య•సంఘట్టనంబును, నాదిగాఁ గొన్నిప•ద్యంబు లెల్ల

తే. ఇలనిఁ జిత్రకవిత్వప్ర•సిద్ధనామ, ధేయముల చేతఁ జెం పొంది • తెలివి మీఱు
⁴వానిఁ దెలియంగ వచియింతు•వాసుదేవ, నందగోపాంగనాపుత్ర•నరకజైత్ర. 549

అనులోమము

క. దామోదరసామతనధ, రామాసరసాకరదశ•రథవారిరాధా
కామా సదయాలిపరమ, ధామా వరయాదవకుల•దారకరాసా. 550

విలోమము

సారాకరదాలకువద, యారవమాధామరపలి•యాదసమాకా
ధారారివాధరశదకర, సారసమారాధనతమ•సారద మోదా. 551

---

1. యతులనిరుద్ధ (క. ఓ.) 2. దీవనోక్తులన్ (క. ఓ.) 3. పరమమూర్తి. (పూ. ము.) పునరుక్తి నియమభంగము. 4. వాఁటి యని తాటాకుపుస్తకములన్నిటను గలదు.

నిరోష్ఠ్యము

క. పావన పాపాటవీశిఖా, మావా యనుపాటలుగిపులు ౹ మఱి పద్యములో
భావింప దొరల కుండిన, భూవలయమున న్నిరోష్ఠ్యము విస్తరించున్. 552

క. నరహర్యక్ష దయాకర, కరిరక్షణ చక్రహస్త ౹ కాంచనచేలా
గరుడతురంగ జనార్దన, ఖరదైత్యనికృంతన హరి ౹ కంజదళాక్షా. 553

తలకట్లు

క. హార కలశజ తపన ఘనస, శరధింగ మతంగ దక్ష ౹ సత్యావాసా
స్మరజనకయుగ గరుడధ్వజ, [1]ధరధర మత్స్యరయ ఘనఁగ ౹ దలకట్టులగున్. 554

గుడులు

క. చిరివిని నిలిచిరి విసిచి,క్రిమి దివి నిశిఁ ద్విరిరి తిరిగి మిడికి ఛిటి
స్థిరి చింతిస్థిరి తెలిరిని, సిరికొలుకు ధనాఢ్యు లనఁగ ౹ శ్రితి గుడులు లగున్. 555

కొమ్ములు

క. గురుఁడును శుక్రుఁడు నుగ్రుఁడు
పురుహూతుండును కుశుండు ౹ బుధుఁడును గుహుండున్
ఖురుకుత్సుండును గుత్సుఁడు
గురుతుగ లోనరించి రనఁగ ౹ గొమ్ములు కృష్ణా. 556

అక్షరవిలోపము

క. రవికన్యాసుందరకర, మవలంబన మొర్చి యూఁదె ౹ నచ్యుతుఁ డని యే
నవవర్ణవిలోపముగా, నవని బఠియింప వలయు ౹ నార్యులు నలరన్. 557

పదభ్రమకము

క. ధీరానానారాధీ, ధారాకరతా[2]కరరత ౹ తారకరాధా
ధారానుతకనురాధా, ధాతిశకరిధావ నాఁ బదభ్రమక మగున్. 558

పద్యభ్రమకము

క. రాధానాథా తరళిత, సాధకరధతావరతుత ౹ నరసునిధానా
సాధానిసరసతతురవ, తాధరకధసాతళిరత ౹ ధానాధారా. 559

నల్లెంట్లు

క. నారదమునిశార్దూలము, హరిమి నజసంబు గప్పుకొని వేడుకతో
నారాయణవాసమున క్రనారత మేతెంచు ననఁగ ౹ నల్లెంటు లగున్. 560

---

1. దరధర. (పాఠాంతరము) 2. తరళిత. (వ్రా. ప్ర)

ఏకపాది

తే. మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనంగ, మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనంగ
మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనంగ, మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనరె. 561

ద్విపద

తే. సౌమ్యగురుకవుల్ నినుఁ బ్రీతి । సరసిజాక్ష
భోగిభోగాసనుం డని । [1]పొలుచు టరుద
సౌమ్యగురుకవుల్ నినుఁ బ్రీతి । సరసిజాక్ష
భోగిభోగాసనుం డని । పొగడ ద్విపద. 562

త్రిపద

తే. దేవమునివంద్య గోవింద । దితిజహరణ
పుండరీకాక్ష యవ్యక్త । పుణ్యపురుష
యమరసన్నుత గోపాల । హరి ముకుంద
దేవ యవ్యక్త [2]హరియు నాఁ । త్రిపదయయ్యె. 563

ఏకాక్షరి

క. నానాననినానన్నన, నూనను నిన్నెను నేనునన్నునిననై
నానీననునానానును, నానూన యనంగ నొంటియక్షర మయ్యెన్. 564

ద్వ్యక్షరి

క. మునిమానా మమ్మును మనమున నూనిన నేమమునను । మొనమానను న
న్నుమమని మననము మన్నన, ననుమానానామునిన యౌనద్వ్యక్షరమగున్. 565

త్ర్యక్షరి

క. మానితమతితో మమతను, నీనామము నేమమునను । నేను మనమునన్
మానమున మతము మానను, దానకముగఁ దలఁతు ననఁగఁ । త్ర్యక్షరి యయ్యెన్.

ఇచ్ఛావాక్యసంఘట్టనము

క. తోఁటలు లెస్సైన యున్నవి, తాటాదూటములు గావు । తాపసు లుండన్
బేఁటలు దామోదరుచె, ర్లాటలకు న్నెళవులు మధురాపురి వెంకన్. 567

వ. ఈపద్యమునఁ దోఁట తాట పేఁట ఆట యనేమాట లర్థవంతములుగాఁ గూర్చుటం
గనుక దీనిపేరు ఇచ్ఛావాక్యసంఘట్టనము. 568

---

1 పోల్చు (పూ. ము. అని. గి) పొగడున్ (Ed). 2. హరియనా (పాఠాంతరము).

బంధకవిత్వము

సీ. గోమూత్రికాఛత్ర, గుచ్ఛకుండలినాగ, కంకణమర్దల, ఖడ్గచక్ర
పంకజసర్వతో, భద్రమాలా[1]క్షురీ, ప్రముఖబంధంబు లేర్పడఁగఁ జెప్ప
వృత్తము ల్బంధక, విత్వవిశ్రుతము లై, కవులకుఁ జెవులపం, డువులు సేయఁ
బటుతరప్రౌఢిమఁ, బండితపామర, సాధారణంబుగా, జగతిలోన
తే. రాధికాకేళికాలోల, రమ్యశీల, భూరిగుణసాంద్ర యదుకులాంభోధిచంద్ర
వల్లవీమానచోర దుర్వారశూర, పరమవాచాల రాజగోపాలబాల. 569

తే. మొనసి యెద్దుచ్ఛ రేఖల మూలలందు
వలను పద్యంబు నాలుగంఘ్రులను వ్రాసి
చదివి రేనియు సుకవులు సమ్మదమున
ధాత్రి గోమూత్రికాఖ్యబంధంబు దనరు. 570

గోమూత్రికాబంధము

మాలిని. కనకనయనవైరీ కాదపాహారవాహా
వనజనయనశౌరీ వాదవాహారివాహా
వసధనదవిధిజ్ఞా పాదసంభూతగంగా
వినయనరవిధిజ్ఞా వేదసంభూతగంగా. 571

క. వితరణశూరదయార్ణవ, ధృతచక్రధరనరసింహ, [2]ధృవకోధిమహా
వితరణధీరనయార్ణవ, జితవక్రపరతరగాహా, జీవనధిగృహా. 572

1. క్షురీ (ప్రా. ము) 2. 'ధృవ' అను రూపము సాధువుగాదు. 'ధ్రువ' అని యుండవలెను, గాని యట్లైన యతిభంగ మేర్పడును (రా).

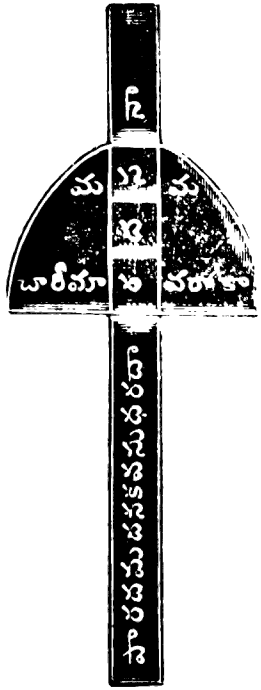

ఛత్త్రబంధము

క. పారదమదనకవసుధర
దారద సమసమసనాథదరమారీచా
చారీమారవరాకా
కారావరదారధసువంకనదమదరపా. 573

గుచ్ఛబంధము

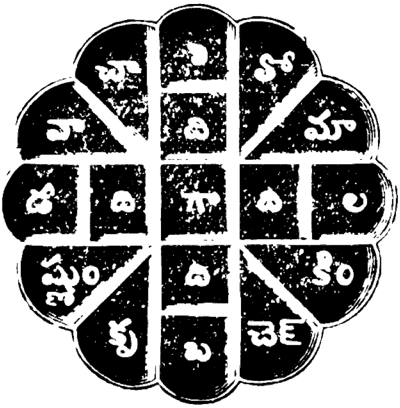

మాణవకవృత్తము.—
గాదిలితో మాలడిగా, గాదిలకించెఁ బదిగా
గాదిబకృష్ణుం డదిగా, గాదిదవాచా లిదిగా. 574

కుండలినాగబంధము

క. ఇలలో నెనుబదినాలుగు, నిలయంబు లగుం బయోదనిభనీలాంగా
మెలిగొన్న పాముపలె వెలుఁ బలుకుల్ దలతోఁ గనాగబంధంబునకున్. 575

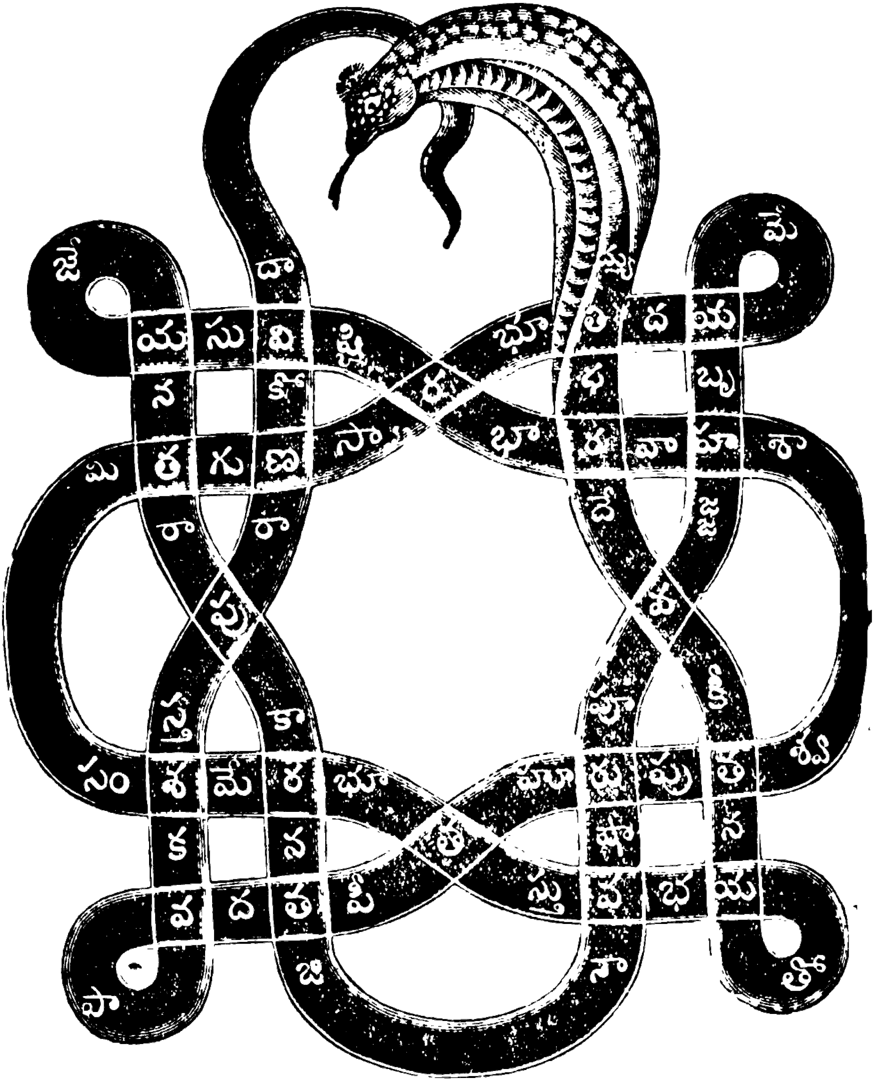

చ. ద్యుతిధరదేవకీతనయ, తోయభవస్తుత భూరమేశ సం
మితగుణసారభూతిదయ, మేయబృహజ్జవపూరుషావనా
జితనరకాపురాతనయ, జేయసువిష్కిరభారవాహకా
శ్వతపురుహూతసీతదవ, పావకశస్తపురాణగోవిదా. 576

కంకణబంధము

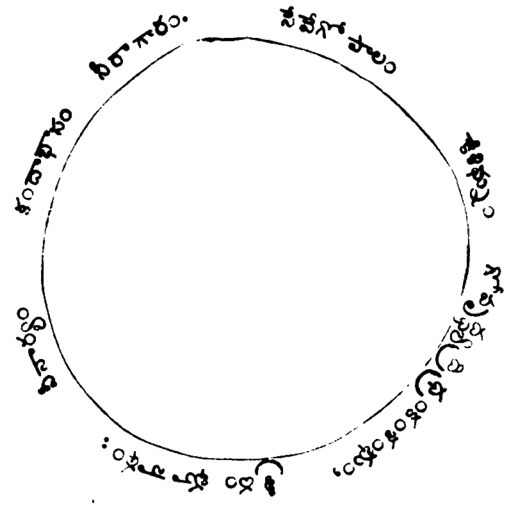

విద్యాస్యాలు:—

సేవేగోపాలం కేశఘ్నం, గోవృద్ధశ్రీద్రాకంశంభుం,
శ్రీదం ఘూనాఘం వీనార్యం, కందాభాసం నీరాగారం. 577

మర్దలబంధము

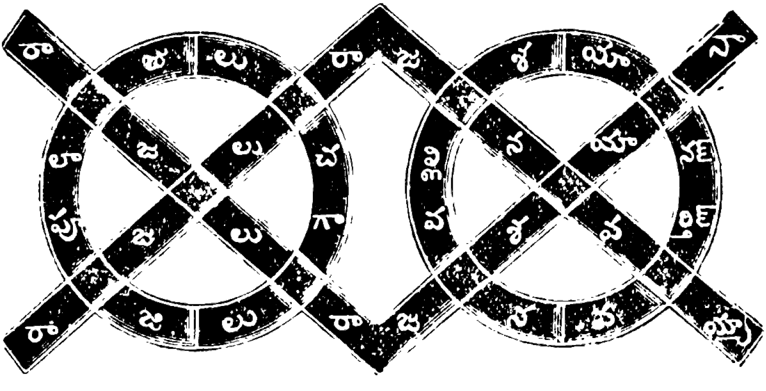

చిత్రపదము:—

రాజాలు రాజశయానా, లాజలు చల్లినయాసన్
భూజలు గావశవర్తిన్, రాజిలు రాజనవయ్యా. 578

ఖడ్గబంధము

లక్షణము:—

క. చరణాంత్యవర్ణ మొక్కటి, చరణయుగాద్యంబుఁ జేసి • సరసులు ముమ్మా
ఱిరుగడల మధ్య మొకటిగ, పరుజుల గదియింప ఖడ్గబంధం బొనరున్. 579

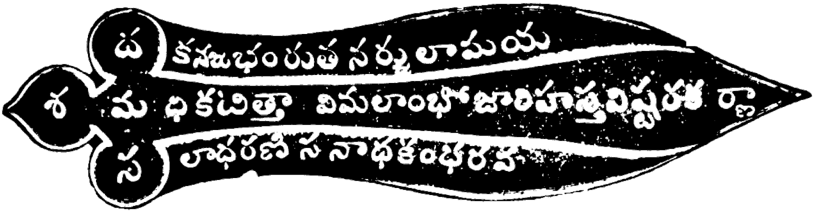

లక్ష్యములు:—

క. శమదమసమధిక చిత్తా, విమలాంభోజారిహస్తవిస్ఫురకర్ణా
యమళార్జునతరుభంజన, కమలాధరణీసనాథ • కంధరవర్ణా. 580

క. ధనదనవీనకనత్కన, కనకాంబరవాసుదేవ • కరుణాపాంగా
శనివరద శుభకర దశ,త్కనకకశిపు పూర్వదేవశకందనిభాంగా. 581

క. శూరవరద రఘువరముర, మారణ చాణూరకంస • మధుశాంత్రహరా
రారాజత్కనకాంబర, ఘోరగ్రాహారిరక్ష • గోపీజారా. 582

క. తారదరసారమణదర, పారదరజనీశకీర్తి • పావనచరితా
తారకరిపువినుతహారియ, పారదయార్ణవముకుంద • భావజతాతా. 583

సుగంధి:—

కోరితీరి వారిజాక్షు • గోరఁజేరఁ జేరవే
వేరుపడ్డదైత్యులోమ్ము • వేగిలించి వెన్నగా
గారవించి యతనిపుత్రు • గాంచి వేడ్కఁ బ్రోవవే
వేరువేర నింగినిల్చి • వేల్పులెల్ల మ్రొక్కఁగా. 584

చక్రబంధము

లక్షణము:—

సీ. వర్తులాకృతులుగా పదిగీటులు లిఖించి యాకటితరమధ్యమాలయమున
నంటంగఁ గడలెల్ల నారురేఖలు గీసి క్రిందిపందొమ్మిదోఁ ఛందమునను
బ్రోదిపుట్టినవృత్త మేదైన మూఁడంఘ్రు లటువ్రాసి నడిమింటి నాదివర్ణ
మేది యయ్యెను నది యినుమారు రాఁజెప్పి మూట నాఱిట నామములరచించి
గీ. కడలు గలయంగ నాలవ॰నాలువలికి, చక్రబంధస్వరూపంబు • సభ్యులెల్ల
వ్రాయఁదగుఁ గామెపల్లీశ • వారిజాక్ష, జమ్మికడనున్న గోపాలచారుశీల. 585

చక్రబంధము

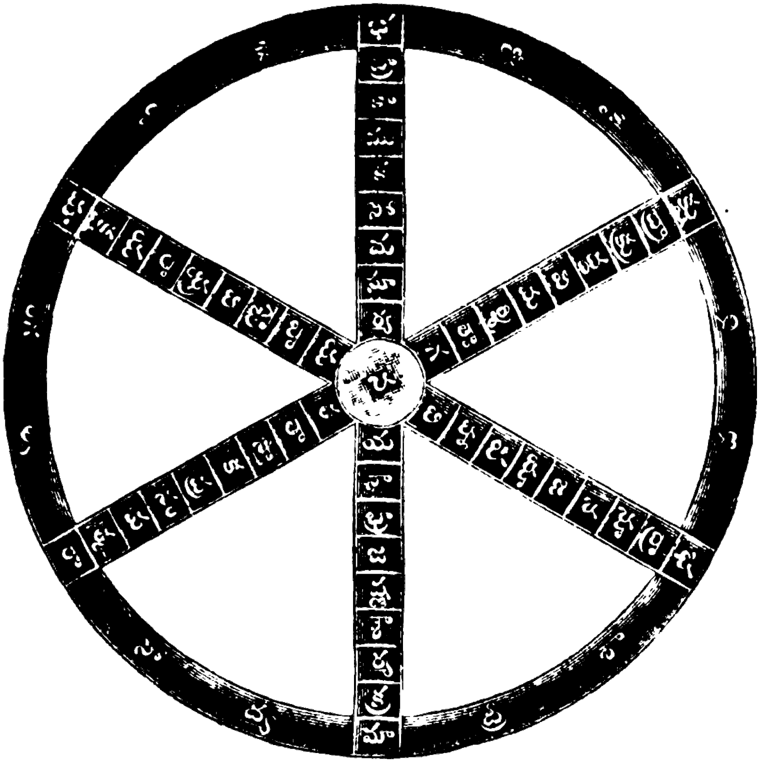

లక్ష్యము:—

*శా. భద్రాకాముకసోమసూర్యనయనా! భ్రాజిష్ణుశౌర్యక్రమా!
క్షుద్రారుద్ధ విముక్తితాంగనతతా! స్తోకప్రసంపత్కరా
భద్రానూనజయావహా! వినయవా! గ్వ్యావిష్కృతాయక్షమా
మాద్రీశా భవతత్సుకా శుభకరా! మాంగల్యరాసోద్యమా. 586

---

* ఇందు మూఁడవ వలయమున 'కాకునూర్యప్పయ' అని ఆఱవ వలయమున 'సోమయాజికవి' అని కవిపేరు గూర్పఁబడినది. (రా)

అష్టదళపద్మబంధము

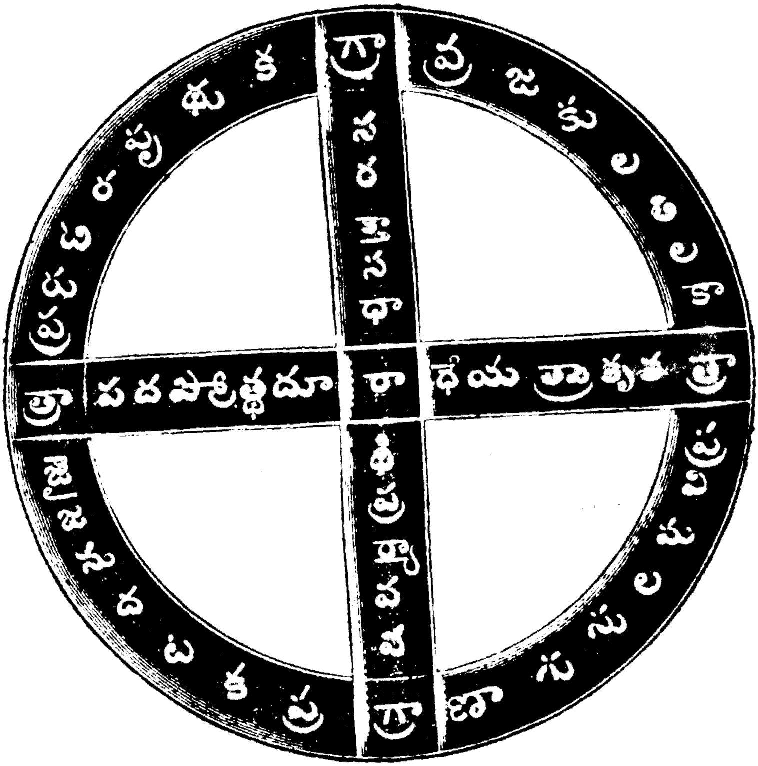

స్రగ్ధర. రాధాసక్తారదగ్రా ప్రజనులతిలకా త్రాతకృత్యాప్రియధీరా
రాధేయత్యాప్రికృతత్రా ప్రవిమలసుగుణాగ్రావవర్యాప్రధీరా
రాధీప్రర్యావవగ్రా ప్రకటదనుజజై త్రాపదప్రోత్థధూరా 587
రాధూత్థప్రోదపత్రా ప్రరుచిరపృథుకగ్రాసరక్షాసుధారా,

సర్వతోభద్రబంధము

వం	దే	స	దా	దా	స	దే	వం
దే	వ	రం	ప	ప	రం	వ	దే
స	రం	గ	కం	కం	గ	రం	స
దా	ప	కం	త	త	కం	ప	దా
దా	ప	కం	త	త	కం	ప	దా
స	రం	గ	కం	కం	గ	రం	స
దే	వ	రం	ప	ప	రం	వ	దే
వం	దే	స	దా	దా	స	దే	వం

వందేసదా దాసదేవం, దేవరం పపరం వదే
సరంగకంకంగరంస, దాపకంతతకం పదా. ౫౮౪

మాలికాబంధము 1

అనంత నందనందనా ఘనాశనా జనార్దనా
వనాటరత్నరక్షరమ్య నాగవాహనాశనా. 589

మాలికాబంధము 2

చ. ఘనహరి ధీరదేహకసంక్రకటాంబరపీరసారదు
ర్ధరధరవారవేణురసంరమ్యరమేశ మహామహామహీ
ధరగరహారపున్నత క్రుంక్ష్ణకప్రపరాకరాకరం
శరణ రఘోరహూఢశదంశ ప్రహమార్కకశ్రీకరాకరా. ౫౯౦

క్షురికాబంధము

సరోజవృత్తము. చేసితౌసిరి సిల్గుచే
వాసివా దరిచేరిరా
రాసుతా దిని బోసిగా
గాసి బోనిదితాసురా. 591

షోడశదళచక్రము. *

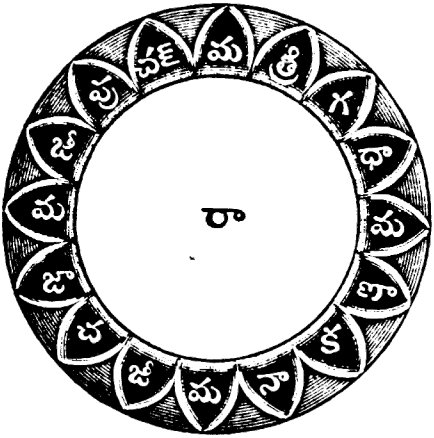

సింహరేఖావృత్తము.
రామశాత్రీరాగరాధా
రామరాణా రాకరానా
రామరాజీ రాచరాజా
రామరాజీరావురాచణా. 592

---

* ప్రతి చరణములో నాల్గవ అక్షరము దీర్ఘాంతముగానే ఉన్నదిగాని: అప్ప కవిచెప్పిన లక్షణము ప్రకారము హ్రస్వమై ఉండవలెను. (చూ. పుట. 224)

వ. ఇది బంధకవిత్వం బిఁక గర్భకవిత్వంబు వివరించెద. 593

గర్భకవిత్వము

సీ. గాంగేయకౌశేయ ఘనకందగీతసద్గర్భచంపక మాలికయును వరిష్ఠ
కందపద్యద్వయకమలవిలసితరుగ్మవతీకాగర్భిత క్రౌంచపదము
గీతమత్తేభవిక్రీడితాకందగర్భితసీసము నట మధ్యవృత్తగర్భి
తోత్పలమాలికయును సుకల్పితకల్పవల్లియు సీసరూపద్విపదయుం
స్రగ్విణీగర్భభుజంగప్రయాతంబు కందగర్భితమణిగణనికరము
[1]కలితచతుర్విధకందపద్యము సప్తవిధకందమును బంచవిధసువృత్త
తే. మాదిగాఁ గలకొన్ని పద్యములు పెక్కు, సరవిఁ బద్యము లిమిడి దోషములు లేక
కాన వచ్చిన నవి యెల్ల గర్భకవిత, ధరణి నొప్పారు[2]సిరిలిఁ దనరి కృష్ణ. 594

1 కందగీతగర్భచంపకమాల

చ. వరహరి కేశవా వనజనాభ రమాధవ వంశహస్త బం
ధురసుగుణాకరా దురితదూర జనార్దన దోర్బలాఢ్య గీ
[3]ర్వరగిరిశస్తుతా మురహరా సురపూజితముఖ్యపాద సుం
దరపురుషాగ్రణీ భుజగతల్ప శచీపతిపుత్త్రరక్షణా. 595

వ. ఇది భాషాపరిచ్ఛేదములో తెలియ వ్రాసినది. 596

2 కందద్వయకమలవిలసితరుగ్మవతీగర్భక్రౌంచపదము

ద్వారవతీనాథా సదుదారా తరుణధవళకర ధరనుతనామా
మారమణీధామా సుకుమారా మరుదధిపతిరిపుమదగిరిశంబా
సారసనేత్రా సత్యవిచారా శరరుహభవముఖసకలసురేశా
శూరకులా తేజోజితసూరా సురవరమణినిభసురుచిరదేహా. 597

వ. ఇది వర్ణపరిచ్ఛేదములో తెలియ వ్రాసినాము. 598

3 మత్తేభవిక్రీడితాగీతకందగర్భసీసము

వినయసంపన్నరుచిప్రభూతరమణీ నాథా పయోజేక్షణా నరాప్త
విభయదాకార హవిర్భుగాయతరిపు, ప్రాణానిలాహీశ్వరా రమేశ
విలయకాలానలవిక్రమప్రథిత సాల్వగ్రావవృద్ధక్రవా వరేణ్య
విలయశీలా యదువీర కౌస్తుభధరా, చక్రీ యశోదాత్మజా ముకుంద
తే. కరివరద పూతనాంతక గరుడగమన, సత్వసహిత కామజనక శంకరసఖ
కనకవసన సుందరదేహ వనధిశయన, సనకమునివినుత చరణసరసిజయుగ. 599

వ. ఇది వళిప్రాసపరిచ్ఛేదములో తెలియ వ్రాసినాము. 600

---

1. కనలు (ఓ). 2. విఖ్యాతి (ఓ). 3. ర్ధర (స).

వాణీపద్మాంభారతివరధ్వనికాళిమధుర గర్భోత్పలమాలికావృత్తము.

ఉ. శారదశారసితప్రసవచాపవిఖండన సోమసన్నుతా
తారణదాసపోషధవ తాపసమండన ధర్మతత్పరా
వారణభాసురప్రభవప్రాపకఖండన వాసవానుజా
పారద వాసుదేవ భవపాపవిదండన భర్గపూజితా. 601

వ. ఇది యీపద్యపరిచ్ఛేదముతుదను తెలియ వ్రాయుచున్నాము. 602

కల్పితకల్పవల్లీప్రహారణకలిత

కరధృతకరుహం కరిహితకరణం, కరుహాసఖరుచిం గరుడఖగరథమ్
ఖరమునకరవిం ఖరశరకరగం, గరళముఖరిపుం గరధరకరతమ్. 603

వ. ఇది సంధిపరిచ్ఛేదములో తెలియ వ్రాయుచున్నాము. 604

మఱిన్ని కల్పితకల్పవల్లీ భాస్కరవిలసితము

అక్షరహారివికచాంబురుహాక్షా, యక్షపసఖనుత యదుకులదక్షా
రక్షకసురవిదురద్విపరక్షా, రాక్షసవిదళన ప్రరుచిరపక్షా
పక్షగపతిరథ పౌండ్రవిపక్షా, భక్షితదవశిఖ బహుసపదీక్షా
వృక్షగసహచర ఋక్షసదృక్షా, ఋక్షపముహిత్కృప ఋషిజనపక్షా. 605

గర్భప్రథమకందము

అక్షరహారివికచాంబురుహాక్షా యక్షపసఖనుత యదుకులదక్షా
రక్షకసురవిదురద్విపరక్షా రాక్షసవిదళన ప్రరుచిరపక్షా. 606

గర్భద్వితీయకందము

పక్షగపతిరథ పౌండ్రవిపక్షా భక్షితదవశిఖ బహుసపదీక్షా
వృక్షగసహచర ఋక్షసదృక్షా ఋక్షపముహిత్కృప ఋషిజనపక్షా. 607

గర్భద్విపద

అక్షరహారివిక చాంబురుహాక్ష, యక్షపసఖనుత యదుకులదక్ష
రక్షకసురవిదురద్విపరక్ష, రాక్షసవిదళన ప్రరుచిరపక్ష
పక్షగపతిరథ పౌండ్రవిపక్ష, భక్షితదవశిఖ బహుసపదీక్ష
వృక్షగసహచర ఋక్షసదృక్ష, ఋక్షపముహిత్కృప ఋషిజనపక్ష. 608

లాలిపాట

అక్షరహారివికచాంబురుహాక్షా, యక్షపసఖనుత యదుకులదక్షా
రక్షకసురవిదురద్విపరక్షా, రాక్షసవిదళన ప్రరుచిరపక్షా. లాలి.

పక్షగపతిరథ • చాంద్రవిపక్షా, భక్షితదవశిఖ • బహుపదీక్షా
వృక్షగపహాచర • ఋక్షసదృక్షా, ఋక్షపదుహితృప • ఋషిజనపక్షా. లాలి. 609

పెండ్లిపాట

అక్షరహారివిక • చాంబురుహాక్షా, యక్షసఖనుత • యదుకులదక్షా
రక్షక సురవిదు • రద్విపరక్షా, రాక్షసవిదళన • ప్రరుచిరవక్షా. [1]గౌరీకల్యాణవైభవమే.
పక్షగపతిరథ • చాంద్రవిపక్షా, భక్షితదవశిఖ • బహుపదీక్షా
వృక్షగపహాచర • ఋక్షసదృక్షా, ఋక్షపదుహితృప • ఋషిజనపక్షా. గౌరీకల్యాణ
[వైభవమే. 610

ధవళము

ఆక్షరహారివికచాంబురుహాక్షా యక్షసఖ
రక్షకసురవిదురద్విపరక్షా రాక్షసవిదళన
పక్షగపతిరథ చాంద్రవిపక్షా భక్షితదవశిఖ
వృక్షగపహాచర ఋక్షసదృక్షా ఋక్షపదుహితృప. 611

[2]సువాల

అక్షరహారివిక • చాంబురుహాక్షా, యక్షసఖనుత • యదుకులదక్షా
రక్షకసురవిదు • రద్విపరక్షా, రాక్షసవిదళన • ప్రరుచిరవక్షా. సువ్వి సువ్వాలశే. ౧
పక్షగపతిరథ • చాంద్రవిపక్షా, భక్షితదవశిఖ • బహుపదీక్షా
వృక్షగపహాచర • ఋక్షసదృక్షా, ఋక్షపదుహితృప • ఋషిజనపక్షా. సువ్వి సువ్వాలశే.

అర్ధచంద్రికలు

ఆక్షరహారివిక • చాంబురుహాక్షున్. ౧
యక్షసఖనుత • యదుకులదక్షున్. ౨
రక్షకసురవిదు • రద్విపరక్షున్. ౩
రాక్షసవిదళన • ప్రరుచిరవక్షున్. ౪
పక్షగపతిరథ • చాంద్రవిపక్షున్. ౫
భక్షితదవశిఖ • బహుపదీక్షున్. ౬
వృక్షగపహాచర • ఋక్షసదృక్షున్. ౭
ఋక్షపదుహితృప • ఋషిజనపక్షున్. ౮

---

1. 'గౌరీకల్యాణావైభావమే' అని (ఓ.ప.) లలో వ్రాసి ఉన్నది.
2. సువ్వాశే (పూ. ము. అని. గి.)

[1]కందగర్భసీసరూపద్విపద

మకరకుండలకర్ణ ! మహితాబ్ధివర్ణ ! శకటదానవవిపక్ష ! కమలాక్ష !
శుభకాలసత్పాల ! సుయశోవిశాల ! యభిరమితస్నిగ్ధ ! యూపీతదుగ్ధ
శ్రితదేవతరుమూల ! చేదీశకాల ! ధృతమణిధరగదారి ! తపలితకథిత
నిపసితవైకుంఠ ! నియతాబ్జకంఠ ! రవికళాదశుభనేత్ర ! విజయమిత్ర
తే. సతతసనకాదిసన్నుత ! చతురచరిత, యాదవకుల సత్యనిరత ! యచ్యుత మధు
విదళన హరిశాశ్వతకృష్ణ విదురవరద, భవవిరించినుతా యంచు ! బ్రస్తుతింప. 614

గర్భద్విపద

మకరకుండలకర్ణ ! మహితాబ్ధివర్ణ
శకటదానవవిపక్షకమలాక్ష
శుభకాలసత్పాల ! సుయశోవిశాల
యభిరమితస్నిగ్ధ ! యూపీతదుగ్ధ
శ్రితదేవతరుమూల ! చేదీశకాల
ధృతమణిదరగదా ! రితపలితకథిత
నిపసితవైకుంఠ ! నియతాబ్జకంఠ
రవికళాదశుభనేత్ర విజయమిత్ర. 615

గర్భకందము

సతతసనకాదిసన్నుత, చతురచరిత యాదవకుల ! సత్యనిరత య
చ్యుత మధువిదళన హరి శా,శ్వత కృష్ణ విదురవరద భవవిరించినుతా. 616

[2] స్రగ్విణీగర్భభుజంగప్రయాతము

నమో దాశకా వేణు ! నాదప్రవీణో, ద్యమా యాతుషేణా మహాయావనారీ
రమాధీశ దామోదరా దేవదేవో, త్తమా భేశమిత్రాక్ష ! [3]యింద్రానుజాతే. 617

గర్భస్రగ్విణీవృత్తము

దాశకా వేణునాదప్రవీణోద్యమా
యాతుషేణామహాయావనారీరమా
ధీశ దామోదరా ! దేవదేవోత్తమా
భేశమిత్రాక్ష యిం ! [4]ద్రానుజాతే నమో. 618

---

1. కందగర్భద్విపదరూపసీసము (ఓ). 2. ఇందు నాలవపాదములోని 'ఇంద్రాను జాతే' అను పాఠమున యతిభంగము గలదు. 'తార్క్ష్యానుయాయీ' అను పాఠము భుజంగప్రయాతమునకు సరిపోవును గాని గర్భస్రగ్విణికి సరిపడదు. 'దైత్యేంద్రశిక్షా'- అని సవరించిన నుభయత్ర యతికి సరిపడును (రా). 3. తార్క్ష్యానుయాయీ - (శ్రు. ము.) ఇందును యతిభంగము. 4. ఈచరణమున (శ్రు. ఓ.) లలోవిది పాఠము. ఇందును యతిభంగము.

కందగర్భమణిగణనికరము

కరధృతజలజానిఁ • గరిపతివరదుఁ, వరతనురుచిజిత • ఘనదునిఁ బరమున్
[1]బరివృఢుఁ గొలిచెదఁ • బరపదశరణుఁ, శరవణభవనుత • చరితునిఁ గరుణన్. 619

* గర్భకందము

కరధృతజలజానిఁ గరిపతి, వరదుఁ [2]వరతనురుచిజిత • ఘనదునిఁ బరమున్
బరివృఢుఁ గొలిచెదఁ బరపద, శరణు [3]శ్శరవణభవనుత•చరితునిఁ గరుణన్. 620

చతుర్విధకందము

రెండవచరణంబునకు, బ్రెండవగణ మాది గాఁగ • నిర్మించినచోఁ
దండిఁ జతుర్విధకందము, పాండవపక్షా మెలంగుఁ • బ్రాజ్ఞులసభలన్. 621
బలులేమిచేత వేసరు, చెలికిం జిపిటంబు లీయఁ • జేకొని కృపతోఁ
గలి మిచ్చినాఁడు కేరుచు, చెలిమిం గృప నింగితజ్ఞ•హితవుగ విపులన్. 622

గర్భద్వితీయకందము

చిపిటంబు లీయఁ జేకొని, కృపతోఁ గలి మిచ్చినాఁడు • కేరుచు చెలిమిం
గృప నింగితజ్ఞహితవుగ, విపులం బలులేమిచేత • వేసరు చెలికిన్. 623

గర్భతృతీయకందము

కలి మిచ్చినాఁడు కేరుచు, చెలిమిం గృప నింగితజ్ఞ•హితవుగ విపులన్
బలులేమిచేత వేసరు, చెలికిం జిపిటంబు లీయఁ • జేకొని కృపతోన్. 624

గర్భచతుర్థకందము

కృప నింగితజ్ఞహితవుగ, విపులన్ బలులేమిచేత • వేసరు చెలికిం
జిపిటంబు లీయఁ జేకొని, కృపతోఁ గలి మిచ్చినాఁడు • కేరుచు చెలిమిన్. 625

మాలికాచతుర్విధకందము

శరశరమవర్ణ మాదిగ, దొరలించిన మాలికాచ•తుర్విధకందం
బరుదారును సత్కృతులం, దురగాధిపునవ్యతల్ప • యుదధిశయానా. 626
క. శ్రీభూమీన వరద హరి, గోభూమానవవినుత సుగుణబుధ మధుసా
దా ధీమా నవకృష్ణను, సాభూమానవహరి దరి • యథపకమలసా. 627

---

*ఇందు మఱి మూఁడు కందములు గర్భితములు. 1. పరివృఢుఁ గొలిచెద......
2. వరతనురుచి.......3. శరవణభవనుత...ఇది చతుర్విధ కందగర్భముగూడ (రా.)

గర్భద్వితీయకందము

భూమీన వరదహరి గో, భూమానవవినుత సుగుణ • బుధ మధుసాహా
ధీమా నవకృష్ణఘనశా, ఘామానవహరి దరి యభవకమలశా శ్రీ. 628

గర్భతృతీయకందము

మీనవరద హరిగోభూ, మానవవినుత సుగుణబుధ • మధుసాహా ధీ
మా నవకృష్ణఘనశా ఘా, మానవహరిదరియభవక • మలశా శ్రీ భూ. 629

గర్భచతుర్థకందము

నవరద హరిగోభూమా, నవవినుత సుగుణబుధమధు • సాహా ధీమా
నవకృష్ణఘనశాఘామా, నవహరిదరియభవకమల • శా శ్రీ భూమీ. 630

అష్టవిధకందము

కొండేసిగణంబులపై, నుండినగణ మాది గాఁగ • నొనరఁగఁ జదువన్
ఖండితసాంధ్రకఘోటకి, తాండజ యష్టవిధకంద • మనఁగాఁ బరఁగున్. 631

ప్రథమకందము

తన కిరుగెలనను గనలుచుఁ, గొన బయి గిలిపెడుకనుగొలుకులఁ దగుఁ బెలుచ
న్థనులను గలయం బెనఁకువఁ, గనుచుం గలుములఁ దనిపెడు • ఖలశృంఖల మై. 632

ద్వితీయకందము

కనలుచుఁ గొనబయి గిలిపెడు, కనుగొలుకులఁ దగుఁ బెలుచను • ఘనులను గలయం
బెనఁకువఁ గనుచుం గలుములఁ, దనిపెడు ఖలశృంఖల మయి • తన కిరుగెలనన్.

తృతీయకందము

గిలిపెడుకనుగొలుకులఁ దగుఁ, బెలుచ న్థనులను గలయను • బెనఁకువఁ గనుచున్
గలుములఁ దనిపెడు ఖలశృం,ఖల మయి తన కిరుగెలనను • గనలుచుఁ గొన బై.

చతుర్థకందము

కులదగు బెలుచ న్థనులను, గలయం బెనఁకువఁ గనుచును • గలుములఁ దనిపెన్
ఖలశృంఖలమయి తనకిరు, గెలనను కనలుచు గొనబయి • గిలిపెడుకనుకొన్. 635

పంచమకందము

ఘనులను గలయం బెనఁకువఁ, గనుచుం గలుములఁ దనిపెడు • ఖలశృంఖల మై
తన కిరుగెలనను గనలుచుఁ, గొన బయి గిలిపెడు కనుగొలఁకులఁ దగుఁ బెలుచన్.

షష్ఠకందము

వెనఁకువఁ గనుచుం గలుములఁ, దనిపెడు ఖలశృంఖల మయి • తన కిరుగెలనన్
గవలుచుఁ గొనబయి గిలిపెడు, కనుగొలుకులఁ దగుఁ బెలుచస్తనులను గలయన్.

సప్తమకందము

కలుములఁ దనిపెను ఖలశృం, ఖలమయి తన కిరుగెలనను • గవలుచుఁ గొన బై
గిలిపెడుకనుగొలుకులఁ దగుఁ, బెలుచ స్తనులను గలయను • వెనఁకువఁ గనుచున్.

అష్టమకందము

ఖలశృంఖల మయి తన కిరు, గెలనను గవలుచుఁ గొన బయి • గిలిపెడుకనుగొ
లుకులఁ దగుఁ బెలుచ స్తనులను, గలయుం వెనఁకువఁగనుచును గలుములఁ దనిపెన్.

కందద్వయనీలోత్పలమాలామణిగణనికరగర్భసీసవృత్తము

శ్రీవర్ధిష్ణుం బావనజీవు • న్సితభృగుతనయుని • సిరి గలుగుటకై
భావింతు న్సంభావితభావుం • బ్రతియుంగ సముదితబహుతమమహితున్
దేవేంద్రాదిప్రస్తుతదేవు • న్దితితనయతుహినదినకరకిరణున్
ధీవిద్యాద్యోతు న్వసుదేవు • న్ధృతిమదగుణయుతుఁ • దృణితవిదురదున్. 640

గర్భప్రథమకందము

శ్రీవర్ధిష్ణుం బావన, జీవు న్సితభృగుతనయుని • సిరి గలుగుటకై
భావింతు న్సంభావిత, భావుం బ్రతియుంగసముదితబహుతమమహితున్. 641

గర్భద్వితీయకందము

దేవేంద్రాదిప్రస్తుత, దేవు న్దితితనయతుహినదినకరకిరణున్
ధీవిద్యాద్యోతు న్వసు, దేవు న్ధృతిమదగుణయుతుఁ • దృణితవిదురదున్. 642

గర్భనీలోత్పలమాల

శ్రీవర్ధిష్ణుం బావనజీవున్, భావింతు న్సంభావితభావున్
దేవేంద్రాదిప్రస్తుతదేవున్, ధీవిద్యాద్యోతు న్వసుదేవున్. 643

గర్భమణిగణనికరము

సితభృగుతనయుని • సిరిగలుగుటకై, బ్రతియుంగసముదితబహుతమమహితున్
దితితనయతుహినదినకరకిరణున్, ధృతిమదగుణయుతుఁ • దృణితవిదురదున్. 644

సుందరయ్య విజ్ఞాన కేంద్రం
గ్రంథాలయం
హైదరాబాదు-500 044.

వాణీపద్మాంబారతిదరధ్వనితాళమధురగతిగర్భోత్పలమాలికావృత్తము

శారదకాసితప్రసవ • చాపవిఖండన సామసన్నుతా
తారణదాసపోషధవ • తాపసమండన ధర్మతత్పరా
వారణభాసురప్రభవ • ప్రాపకభండన వాసవానుజా
పారదవాసుదేవధవ • పాపవిదండన భర్గపూజితా. 645

గర్భవాణీవృత్తము

కాసితప్రసవ • చాపవిఖండన • సామసన్నుతా
దాసపోషధవ • తాపసమండన • ధర్మతత్పరా
భాసురప్రభవ • ప్రాపకభండన • వాసవానుజా
వాసుదేవధవ • పాపవిదండన • భర్గపూజితా. 646

గర్భపద్మావృత్తము

సవచాపవిఖండన • సామసన్నుతా, ధవతాపసమండన • ధర్మతత్పరా
భవప్రాపకభండన • వాసవానుజా, భవపాపవిదండన • భర్గపూజితా. 647

గర్భాంబావృత్తము

చాపవిఖండన • సామసన్నుతా, తాపసమండన • ధర్మతత్పరా
ప్రాపకభండన • వాసవానుజా, పాపవిదండన • భర్గపూజితా. 648

గర్భరతీవృత్తము

ఖండనసామసన్నుతా, మండనధర్మతత్పరా
భండనవాసవానుజా, దండన భర్గపూజితా. 649

గర్భదరధ్వనితాళము

కాసితప్రసవ • దాసపోషధవ
భాసురప్రభవ • వాసుదేవధవ. 650

గర్భమధురగతిరగడ

కాసితప్రసవ • చాపవిఖండన, దాసపోషధవ • తాపసమండన
భాసురప్రభవ • ప్రాపకభండన, వాసుదేవ • పాపవిదండన. 651

ఆశ్వాసాంతగద్యము

ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర భారద్వాజగోత్ర కామెపల్లిపురమందిర నందనందనచరణార
విందవందనాభిలాష మనీషాప్రాభవ వేంగళార్యతనూభవ విద్యావిశేషసూరాచార్య
కాకునూర్యప్పకవివర్యవిరచితంబైన యాంధ్రశబ్దచింతామణియనువ్యాకరణశాస్త్రంబు

నందు మూలసూత్రంబులును, ఛందఃప్రభావంబును, ఛందోవ్యాపక[1]సంప్రదాయంబును, ఛందస్స్వరూపంబును, నిటిహాసాదిస్వరూపంబును, గద్యవచనంబులును, ప్రథమప్రత్యయోద్ధారణక్రమంబును, గణజనచ్ఛందంబులును, గురులఘువర్ణనిర్ణయంబును, సర్వగణలక్ష్యంబులును, గణాధిదేవతాఫలంబులును, అష్టగణలక్షణంబులును, దేవతానరాంకితనియమంబులును, నాయకగణకూటంబులును, గృత్యాదిగణద్వయకూటంబులును, ప్రశస్తకూటంబులును, దోషాదోషబాహుళ్యఫలంబులును, గణద్వయయోగఫలంబులును, గణనాశయోగఫలంబులును, షట్ప్రత్యయంబులును, పద్యలక్ష్యోపయోగిసంజ్ఞలును, షడ్వింశతిచ్ఛందోజాతసమవృత్తంబులును, ముఖ్యగౌణవృత్తంబులును, మాలికావృత్తవివేకంబును, జాత్యుపజాతులును, చిత్రబంధగర్భకవిత్వంబును గల పద్యపరిచ్ఛేదంబను చతుర్థాశ్వాసము సంపూర్ణము.

---

1. సాంప్రదాయకంబును (వ).

సంధిపరిచ్ఛేదము

పంచమాశ్వాసము

శ్రీకృష్ణాపూర్వకట
ప్రాకారప్రాంతకుతలపరిశోభితవ
ప్రాకరకేతవరనగర
నాకారివిదిక్రియోజ్జ్వలస్థితభవనా. 1

క. అవధారు శబ్దశాసను, డవనిఁ గలియుగమున నాది • నారాజమహేం
ద్రపురంబునఁ జెప్పినయం, ధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనుఁగింతున్. 2

ఆ. ఆంధ్రసాధు లెల్ల • నష్టాదశార్యలు, సుకవు లౌ నటంచుఁ • జోద్య మంద
ధాత్రి తాద్రినాథ • శబ్దానుశాసను, డవనిఁ దేటపఱిచె • నలిముదమున. 3

సంధిపరిచ్ఛేదము

మూ. సూ. తిఙ్మధ్య శేషషష్ఠీసుప్కర్మప్రవచనీయజవిభక్తిః.
కిఞ్చిత్ప్రశంసనాద్భుతసన్తాపయదాతదాకిమేవాం శ్చ. 1
క్వాకిలతూష్ణీమాద్యా నభిదధతికలా ద్రుతో న యేషాం స్యాత్,
అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యు ర్హ్యనుజీవితద్రుతా నిత్యమ్. 2
సర్వ త్రాజ్వ త్వాకార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః,
లుక్సంశ్లేషౌ నాచి ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు. 3
సన్ధి ర్నాచో ఽవ్యయతో వాతో నాదిషు విభక్తి షూతో వా,
నిత్య మనుత్తమపురుషక్రియా స్వితగ పరిమితా సమస్తానామ్. 4
న స్యా త్తద్ధర్మోత శ్చే ర్వాస్యా ద్వర్తమానవిహితస్య,
తద్వత్తదాదిజస్య ప్రాయ స్తు స్యా త్కిమాదిక స్యైతః. 5
*అపిశబ్దేతో లుగ్వా స్యా దిచ్ఛ విభక్త్యన్తిమస్య దే రలిచ,
శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతో లు గ్దారార్థే త ఉదపి రేఫ స్స్యాత్. 6
సామానాధికరణ్యే షూదన్తానాం టుగాగమో చి స్యాత్,

---

* ఈ శ్లోకముల క్రమము బాలసరస్వతీయాహోబలపండితీయములలో మార్పు చెందియున్నది. ఇట్టి వింకను గలవు (రా).

ధాతుపదసమ్భవానాం విశేషణానాముత స్తథానుమతి. 7
షష్ఠ్యా ఉతో చి ను మ్నేచాద్య స్యామ్రేడితేఽ న్త్యలోప శ్చ,
అహమాదీనాం ద్విత్వం లోపో నదు ఆదికే విసర్గస్య. 8
ణో రద్భుతశబ్దార్థే షో శ్చ తదాద్యర్థవాచకే షూతః,
వికృతిపదే. శాటో రఫ్యపథారే శ్చా వితశ్చలు గ్వా స్యాత్. 9
పదమధ్యనరలడానా ముత శ్చ పూర్వప్రయోగసిద్ధానామ్,
లోపో వా స్యా త్తేషా మిత శ్చ తద్వ త్త్రివిక్రమమతేన. 10
కవిభల్లటైగ క్రియాణాం నామ్నా ముల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు,
ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాన్తాదయోపి కథ్యన్తే. 11
ఔపవిభక్తికసంజ్ఞావర్ణా ష్టింట్యాదయో భవ న్తీహ,
రుల్వాదే ర్నామ్నాం స్యు స్తేహి విభక్త్యాసమాసే చ. 12
ప్రథమావై భక్తికమో ర్లుక్ పూర్ణో వా పతిక్రియార్థే తు,
తస్య సమాసే పుంపూ ను మ్వాతో హల్యథర్వణార్యమతాత్. 13
శత్రర్థే తూత శ్చా నో స్తస్య స్యా చ్చ పూర్ణబిన్దు రపి,
వాత్మాస్తదో ర్ద్రుతస్య స్యాల్లు గ్వాకా న్తగతపదానాం చ. 14
పరుషా ద్రుతప్రకృతికా త్సరళా స్స్యు స్తద్ద్రుతం చ బిన్దుస్స్యాత్
అవికారగతే తస్మి న్నపి సరళా ఏవ స న్తి తే పరతః. 15
లుగ్వా న ప్రకృతిపదా త్పరత స్సరళే స్థిరే చ నస్య స్యాత్,
అలుకి చ సంశ్లేష స్స్య ద్బిన్దుం ప్రవద న్తి తం క్వచి త్కేచిత్. 16
ప్రథమ లుగపి ద్వినుల్యో ర్ద్రుతస్య సర్వత్ర లు క్సమాసేషు,
హేమో క్తేగ పరుషాణాం గసడదవా స్యుః పదాద్యవద్వే. 17
గసడదవా స్స్యుః ప్రథమామాత్రా దాత్మాస్తదో ర్వినా పరుషాః,
న వికృతిశబ్దా త్పరత స్సంస్కృతికానాం భవ న్తి గసడదవాః. 18

ఇతి సకలభాషావాగనుశాసన నన్నయభట్టవిరచితాన్ధ్రశబ్దచిన్తామణౌ
సన్ధిపరిచ్ఛేద స్తృతీయః.

వ. ఈశ్లోకంబులం బదునెనిమిదియుంను నలువదియెనిమిదిసూత్రము లయ్యె నని యెల్ల నిందు వివరించెద. 4

తే. హేమచంద్ర త్రివిక్రమ•నాము లాదిఁ
బ్రాకృతము తోఁపఁ జూపి రా • ప్రాకృతంబు
నందు భేదంబుగావున • నాంధ్రమునకుఁ
గలుగులక్షణ మెఱుఁగఁగ • వలయుఁ గవులు. 5

ఆ. తెలుఁగుబాస యెంత • దెలిసి యుండిన దీనిఁ, జదువకున్నఁ గవిత • చక్కఁగాదు
ఇంటిలోన హేమ • మెంత గల్గిన నేమి, తొడవు సేయకున్నఁ • దొడుగ రాదు. 6

క. పదసంధులు చెడ నడిచినఁ, బదపద్యము లార్యసభలఁ • బరువడి హాస్యా
స్పదము లగుఁ గాన వైకృత, పదసంధివిధములు తేటపఱిచెద వరుసన్. 7

క. [1]వసుధ విసంధియును మహా, విసంధియుఁ గుసంధిదోషవిధమును దుస్సం
ధిసమాఖ్యయు ననునాల్గును, దొసఁగింపరు సంధిదోషము లటంచు గవుల్. 8

తే. వారి ముసలికిని అనుజుండు • అర్జునునకుఁ
జెలి యనుచు నిట్లు గుడుసుపై • శృంగముపయి
స్వరములకు సంధి గలుగక • సాగనేని
దానిని విసంధి యండ్రు స • త్కవులు కృష్ణ. 9

తే. సాల్వభూమివరున్ [2]అండజధ్వజుండు
ధరణిఁ గూల్చె సురల్ [3]అద్భుతంబు నొంద
ననుచుఁ బొల్లులవలపల • నచ్చు లున్న
జరుగును మహావిసంధిదోషం బనంగ. 10

తే. మగు వొకతె సారతెలనాకు • మడుపు లీయఁ
బోలఁ దొకతె తెల్లసవరంబుఁ బూని విసరఁ
జే డొకతె చక్రితో సత్తు • మాడె ననఁ గు
సంధి యగు నిట్లు గలయని•సంధు లదుక. 11

క. ఎందును దుస్సంధిసమా,ఖ్యాం దిర మగు నందు నిందు • ననుచో నందు
న్నిందు న్ననిపై నచ్చులు, బొంద సముచ్చయనకారములు కృతి నూఁదన్. 12

తే. తొలుత నీసంధిదోషచతుష్టయంబు, చెంద కుండఁగఁ గావ్యము ల్చెప్పవలయుఁ
గానఁ దెలియంగ సంధిలక్షణము లెల్ల, విన్నవించెద గోపాల • విమలశీల. 13

క. పుడుములు ప్రథమైకోక్తికిఁ, గడఁ గూర్చిన యది విభక్తికం బనఁబడుఁ బా
ల్పడి యవి చెందనివుడు గొ,ప్పవుడు నవిభక్తికము నామమును ననఁబరఁగున్. 14

---

1. ఎనఁగ (పా). 2. "వరున్నండజ" (పాఠాంతరము.) వరుక్ యండ (పూ. ము). ఇట్లు యడాగమముతో నిల్పుట ప్రమాదము; అప్పకవి లక్షణవిరుద్ధము (రా). 3. సురల్ యద్భుత (పూ. ము.)

క. తరువన వారుఁ దనఁ బుర మనఁ, బరఁగ నివి విభక్తికములు బరువు [1]పురుడు సుం
దరి దుర మనునివి యెల్లను, నరసఖ యవిభక్తికములు నామములు నగున్. 15

ఆ. [2]వెనుక నున్న పదము కొనయక్షరంబులోఁ, బై పదంబు మొదలి ప్రాణమునకు
సూత్రమునను సంధి చొప్పడకున్న న, ప్పట్ల బుధులు ప్రకృతిభావ మంద్రు. 16

క. తొలఁగి చనుఁ దొలఁగ కుండును, గలుగును లే కుండు నానుగా కుండును ని
చ్చలు వచ్చును రాకుండును, దెలువార వికల్ప మనుచుఁ జెప్పెడుచోటన్. 17

క. మొదలను జెప్పినవిధమున, గొదవు వికల్పంబు లేక యొక్క తెఱఁగునన్
బదపడి నిలిచినదానిని, యదుగోత్రపవిత్ర నిత్య మందురు ధీరుల్. 18

తే. పుడమిఁ దొల్లింటిరాజుల వెడల నొత్తి, వారిసెళవులఁ దా ముందు వైరినృపుల
పగిది మనుపున్నవ్రాలను బాఱఁ దోలి, తా మచట నిల్చు నాదేశనామకములు.

తే. వెండికొండను సెలకొన్న వేల్పుజేని, చెంత నత్యంతమైత్రిమైఁ జేరి యుండు
యక్షుగతి శబ్దమునఁ గల్గునక్షరంబు, పొంత నుక్తాగమము పొందుఁ బూని నిల్చు.

తే. పదములను మున్ను గలవ్రాల తుదినిగాము, నతికికొనినిల్చు లిపులు ప్రత్యయములయ్యె
మున్ను పదములఁ గలవర్ణములునిలువక, తొలఁగి చనుట లోపం బని పలుకఁబడును.

ద్రుతప్రకృతికసంజ్ఞ

మూ. సూ. తిజ్మధ్యశేషషష్ఠీసుస్కర్మప్రవచనీయజవిభక్తిః,
కిఞ్చిత్ప్రశంసనాద్భుతసన్తాపయదాతదాకిమేవాశ్చ.
క్త్వాకిలతూష్ణీమాద్యా నభిదధతి కలాద్రుతోన యేషాంస్యాత్,
అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యుర్హ్యానుజీవితద్రుతా నిత్యమ్.

క. కలసినచోఁ దుది ద్రుతములు, తలచూపెడుశబ్దములు ద్రుతప్రకృతు లనన్
వెలయును నవి కాదమ కుండెడు, తెలుఁగుపదంబులు కళాప్రదేశము లయ్యెన్. 22

తే. ధాత ధాతను భూపతి ధరణిపతిని
జనకు జనకుని గనియెఁ గన్గొనియె ననుచుఁ
గడ ద్రుతము లిట్లు లోపము గాంచి వలయు
పట్టుఁ గనుపట్టునవి ద్రుతప్రకృతు లిల. 23

క. వికృతిపదంబులలోపల, నకారములు వలయుచోఁ గొనలఁ బొడము ద్రుత
ప్రకృతు లసంఖ్యంబులు గాం, కక యవి యొన్నంగ నలవిగా దహిపతికిన్. 24

1. పురుఁడు (ఓ). 2. వెనక (ష. ఓ.)

తే. గూను సొమ్మైన మెడ నాను మీను పేను, [1]మ్రానుపఱి చేను పులిబోను ఱుంతియును నిట్లు
భువి నకారంబుతోఁ గూడఁ బుట్టుశబ్దములు ద్రుతప్రకృతులు గావు మునిశరణ్య.

తే. అన్ను బంగరుపొన్ను చాయ యగు తెన్ను
చెన్ను పులిజున్ను దొరపన్ను జొన్న యెన్న
మొదలు గా జడ్డలు నకారములకుఁ దుదిని
దనరుపదములు గావు ద్రుతప్రకృతులు. 26

ఆ. [2]తన్ను నిన్ను నన్ను విన్ను మున్నా మిన్ను, చన్ను కన్ను వెన్ను శబ్దములకు
జడ్డ యుండుఁ బోవుఁ జర్చింప నివి ద్రుత.ప్రకృతు లెపుడు గావు భక్తసులభ. 27

కళాప్రదేశములు

సీ. ఇనుఁడు గోత్రము గోవు జను లని యిబ్భంగిఁ బలికెడు ప్రథమావిభక్తులందు
రాముఁగూర్చి రణోగ్రభీముఁగూర్చి యటంచుఁ దెలిపెడు కర్మద్వితీయలందుఁ
గృష్ణునకై సురోచిష్ణునకై యని తోడఁబడ నుడుగుచతుర్థులందు
బలునిబట్టి మురారిఁ బట్టుండి యని పలికెడు పంచమీవిభక్తులందుఁ

తే. పద్మబాంధవసుతయొక్క భద్రయొక్క
జాంబవతియొక్క యను శేషషష్ఠులందు
క్షితిసముచ్చయములఁ దక్క ద్రుతము గానఁ
బడదు [3]గావున నవిపల్కఁబడుఁ గళ లని. 28

సీ. సుగ్రీవుఁడే వాయుసూనుఁడే యనుచు జేవార్థము దెలుపువ్యాపారములును
నటియించెనఁట పాడెనఁట కూడెనఁట యను లలితకిలార్థానులాపములును
వింటిమి కంటిమి వేఁడి రటంచు నీమాడ్కిని బలుకులిఙ్మధ్యములును
గాంచి విచారించి కరుణించి యనియెడు క్త్వాప్రత్యయాంతార్థవాచకములు

తే. నుఱుక మిన్నక సేయక యెఱుఁగక యను, నట్టితూష్ణీంపదార్థవాక్యములు నాది
శబ్ద ముండుట చేతను [4]జనియె సుమ్ము, కనియెఁ గద యనునవియును గళలు కృష్ణ.

తే. నవ్వుచున్నాఁడు వచ్చుచున్నాఁడు వాఁడు
మనఁ గలఁడటన్న తిఙ్మధ్యమంబు లెందుఁ
గాకయును బ్రశ్నములలోనఁ గలసి పరసి
జాతనేత్ర కళాప్రదేశంబు లగును. 30

సీ. కటకట యక్కట కట్ట యయ్యో యని పరితాపమునఁ బల్కు భాషణములు
ఔర బళీ [5]మజ్జ యయ్యారె యంచుఁ బ్రశంసించునంధ్రభాషాపదములు

---

1. మానుపఱిచెను (పూ. ము). 2. తన్ను నిన్ను నన్ను - అను నీమూఁడు కళలని యిందుఁ జెప్పఁబడెను. ఇది పొరపాటు. (రా). 3. గావునఁ బల్కఁగా (ప); గావున నివి (ఓ). 4. జనియెఁ జుమ్ము (రా) 5. ఝూశక్క(ప).

నిది క్రొత్త యిది వింత యిది లెస్స యద్దిరా యోహో యనుమహాద్భుతోదితములం
దించుక గోరంత యిసుమంత చీమంత యావంత యనుకించిదర్థములును

తే. హరిహరాత్మజుఁడయిప్పు డప్పుడెప్పు, డనియెదుయదాదాద్య[1]శబ్దాన్వయములు
గద్దె యొయ్యెది [2]యేటిది యేమి యనుక, మర్థములును గళాగంజ లంగజనిత. 31

తే. [3]ఇంతియే కావు తెలుఁగున నిట్టికతలు, మధునిషూదన వెదకిన మఱియుఁ గలవు
వీనికొనల ద్రుతంబులు గానఁబడవు, తాపసమనోనివేశ కామేశలీల. 32

సంధివివేకము

క. [4]వెనుకటిశబ్దమునకుఁ దుదిఁ, దనరెడువర్ణమును బైపదమునకు మొదలం
గనుపట్టునక్షరంబును, బనకస్తుత కూర్చి పలుక సంధి యనఁ జనున్. 33

క. వినుఁ బ్రాణసంధులును వ్యంజనసంధులు ననఁగ శబ్దసంధులు కృతులన్
దనరారు నిరుదెఱంగుల, గొనకొని తద్విధము తెలిసి కూర్పఁ దగు హరీ. 34

ఆ. మీఁదిశబ్దములకు నాదివర్ణంబులు, స్వరము లైనఁ బ్రాణసంధు లయ్యె
హల్లు లయ్యెనేని వ్యంజనాక్షరసంధు, లయ్యె వానితెఱఁగు లరయవలయు. 35

తే. [5]హల్లు లై హల్లు లెల్లను బుట్టి పిదపఁ, బ్రాణములఁ గూడుకొని బహుభంగు లైన
కతన హల్లులఁ గలతలుకట్లుగుడులు, మొదలుగా నిన్నియును స్వరంబులు నిజంబు.

ఆ. ఎచట సంధి గలుగు నచటఁ బూర్వపదాంత, హల్లుతోడఁ గూడినట్టిస్వరము
లోపముగ నొనర్చి యాహల్లుతో మీఁది, యక్షరంబు గూర్ప నయ్యె సంధి. 37

స్వరసంధిలక్షణము

క. అరయ 'శకంధ్వాదిషు టేః, పరరూపం వాచ్య' మనుచుఁ బ్రక్రియలోనన్
వరరుచివాక్యము కలిమిని, బరరూపమె వికృతిఁ గానఁబడు స్వరసంధిన్. 38

తే. కృష్ణుఁ డవ్యయుఁ డాద్యుఁ డిభేంద్రవరదుఁ
డీశ్వరుం డుత్తముం డూర్జితేష్టఫలదుఁ
డేకపదుఁ డైంద్రసఖుఁ డోషధీశుఁ డౌర్వ
శేయనుతుఁ డన సంధులు సెలఁగు నిట్లు. 39

ఆంధ్రపదాదియకారమునకు

మూ. సూ. సర్వత్రాజ్వత్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః.

---

1. శబ్దార్థములును (పా) 2. యొదియేది (పా) 3. ఇంతయే (రా) 4. వెనకటి (క. ఓ) 5. హల్లు (పా).

ఉ. అరయ వైకృతోక్తులఁ బుఁదాదులయందు యకార ముండ దా
తీరునఁ బల్కువ్రాఁత గణుతింపఁగ నచ్చగు దానిదాపలన్
నీరజనాభ సాంతములు నిల్చిన నచ్చటఁ బ్రాణసంధి చె
న్నారు నితండు చైద్యవసుధాధిపు నేపడఁగించె నేఁ డనన్. 40

వాక్యము. సాంతము లనంగా ద్రుతప్రకృతులకు పేరు. 41

క. శృంగాంత్యవక్రయుగముల, సాంగత్యము వాకు సాంద్రసంస్కృతముల సా
దిం గలుగ దట్టివ్రాఁత ధరం గలయు ద్రుతాంతములను బ్రాణములట్లన్. 42

క. ముంగామురువులు నాలుగు, నుంగరములు మూఁడు నేఁడు నొడ్డాణంబుల్
పొంగుచు నొసంగి హరి యొక, యంగనను రమించె నన నుదాహరణంబుల్. 43

ద్రుతప్రకృతిస్వరసంధిలక్షణము

మూ. సూ. లుక్సంశ్లేషౌ నాచి ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు. 3

తే. అచ్చు పరమైన సాంతపుదాంతమునకు, సంయుతమును లోపంబును జగతి లేవు
సంయుతం బయ్యె నేని దుస్సంధి యగును, లోపమైన గ్రామ్యం బగు లోకవినుత.

ఆ. చూచె నింతి ననెడు చోటఁ జూచె న్నింతి
ననిన సంధిదోష మయ్యెఁ గృతులఁ
బొడిచె నర్కుఁ డనెడు నెడఁ [1]పొడిచెర్కుండు
ప్రాచి ననఁగ గ్రామ్యభాష యయ్యె. 45

క. ధరణి ద్రుతప్రకృతులపై, స్వరపూర్వపదములు గదిసి సంధి గలయుచో
నరకాసురదమన ద్రుతా, క్షరములు లోపములు గాక కదపల నిలుచున్. 46

క. అవిభక్తికతత్సమములు, భువి నటువలె నుండు సాంధ్రములు నచ్చులపైఁ
గవిసినను బ్రకృతిభావము, లవు శృంగాంతములు దక్క నహిపతిశయనా. 47

ఆ. హరి యొసంగు మోక్ష మాచక్రి యంగన
యందు భక్తి నిలుప నబ్బు సిరులు
నిక్క మనుచు దీని ముక్కంటి యెఱుఁగును
నలువ యెఱుఁగు గట్టుతులువ యెఱుఁగు. 48

తే. తత్సమత యవిభక్తికతత్సమాంధ్ర, శబ్దముల రెంటికొమ్ముల స్వరము లడుకు
కీతరు కద్రిరా జింద్రజిత్తనంగఁ, బచ్చవిలుదాలు పెక్కుడుబంట నంగ. 49

వ్యంజనసంధి

క. తొల్లి లగువ్రాల కవతలి, హల్లులు ద్విత్వంబు లగుచు నసురాంతక సం
ధిల్లును వ్యంజనసంధులు, [2]తెల్లముగాఁ దద్విధంబు తెలియఁగ వలయున్. 50

1. పొడిచర్కుండు (రా) 2. తెల్లమిగా (గ)

తే. ప్రాణపరుషాది సంజ్ఞలు • పలికి వాని, యం దొకక్కరమునకు లక్ష్యములు పలికి
దాని తెలుఁగున నాసంజ్ఞ • దనరునట్టి, వ్రాల కెల్లను బట్టించునవలయు నెందు. 51

అకారాదిసంధులు

మూ. సూ. సంధి ర్నా చో౽ చ్యనుతః. 4

తే. పొల్ల యగుపూర్వశబ్దాంత•హల్లుమీఁదఁ, బరపదాద్యచ్చు నిలిచెదుఁ • బ్రాణసంధి
కొమ్ముపైదకక్క నితరస్వ•రమ్ముమీఁద, నచ్చు గదిసిన నచట తే • దాంధ్రమునకు.

సీ. కదు లెన్న యగుపట్టు•కమ్మిపుట్టం బన జాళువాయొఱపుకు[1]చ్చ్పద మనంగ
సిరియన్నఁ ఖురణించు • చిన్ని నెమ్మో మన వలదు సుమీ యింత•వైర మనఁగ
జక్కురయూవులపాల•చవి చెప్ప రా దన రేయెంత విరహంబు • రేఁపు ననఁగ
మైయొప్పు చూపట్టెఁ • బైయంట వెదకినఁ గలదో యించుక లేదొ • కొ ననంగ

తే. ధనమొకో యింతులకుఁ జక్కఁ•దన మనంగ
నలినము నివాసకూ నెలఁతాగ హరికి
దేని యన నీకుడింటిపైఁ • దెలుఁగులందు
స్వరము లెదిరినఁ బ్రకృతిభా•వంబె నిలుచు. 53

క. ఓ పుగు పేరెద నొప్పులు, కుప్ప నవారకము నుంచు•కొని గోవిందుం
డెప్పుడు భోగించు ననం, దప్పక కొమ్ముపయిసంధి • దనరు రమేశా. 54

అదంతసంధి

మూ. సూ. వాతః. 5

తే. కొట్టన వికల్పమునఁ దల•కట్టునకును, స్వరముపై నిల్చునప్పుడు • సంధి కలుగు
హరికి బలదేవుతల్లి పెద్దమ్మ యనఁగ, నల్ల పాండునికలి మేనయత్త యనఁగ. 55

విభక్తిసంధి

మూ. సూ. అనాదిషు విభక్తి షూతో వా. 6

తే. ప్రథమఁ దక్కంగ నితరవి•భక్తులందు
మొదలఁ గొమ్ములు గలవిభ•క్తులకు షష్ఠిఁ
బలుకు కాఁగుడికిని వికల్పంబువలన
నిల ద్రుత ప్రకృతిత్వంబు • గలుగుచుండు. 56

సీ. [2]నిన్ను నెఱుంగంగ • నే నెంతవాఁడను న న్నేలుకొనుము భుజగాశయనమ్రు
సారె నీకొఱకు నంజలి మోడ్చి మ్రొక్కెద నిమ్ము నాకొఱ కై హితకమ్ము లెల్ల

---

1. ఇట్టిమాటలలో 'చ్ప' కు బదులుగా 'శ్ప' కొన్నియెడల వ్రాతప్రతులలో కనఁబడుచున్నది. (శ) 2. నిన్ను నే నెఱుఁగంగ నే నెంతవాఁడను (భూ. ము) ఈపాఠము పొరపాటు (రా).

నీకు నాశ్రితులు వాణీనాథముఖ్యులు గణుతింప నా[1]లేదుగదయు నీవు
నిలువఁ జేయుము నాకు నీయందు నతిభక్తి స్వజనులు దర్శిలనిజము నీకు
తే. ద్రౌపదికి నక్షయాంబరదాన మిచ్చి, సవ్యసాచికి నాయోధనంజయ మొసంగి
ప్రోచుటగినిని మమ్మునెప్పుడును గావు మయ్య శ్రీకృష్ణ యనఁగలక్యంబులయ్యె.
తే. రాముఁ డధికుండు తారక బ్రహ్మ మాశ్రితౌఘసురధేను వామేటియనుజాలహిత
భంజను లటంచుఁ బ్రథమావిభక్తులందుఁ, గొమ్ములకు సంధి వచ్చు నిత్యమ్ముగాఁగ.
తే. కూర్చి విడిచి ద్వితీయఁ బల్కునవి మూఁడు
నవశనివిభక్తిఁ దెలుపువాక్యములు నాల్గు
వలనఁ గంటె లోనల ననువచనములును
బదివిభక్తుల లో ద్రుతప్రకృతు లయ్యె. 59
సీ. తాటక నొకకోల ధరణిపైఁ గూల్చెను మొక్కలపుసుబాహుని క్కడంచె
మౌనుల నానందమగ్నులఁ గావించె వారిచే నందె దీవనలు పెక్కు
జనకునిచేత నర్చనములు గాంచెను ఘనతతో నధ్వరాగారమునను
వరశక్తితోడ నీశ్వరువిల్లువిఱిచెను నరులకంటె సమర్థవరులు పొగడ
తే. వెస విదేహునివలన సుకీర్తితనూజ
మిథిలలోపల నుద్వాహవిధిని గొండె
ద్యుమణికులుఁ డన నివి విభక్తులు పదియును
ధరణి ద్రుతప్రకృతికలు నిత్యముగ నగును. 60

భూతార్థక్రియాసంధి

మూ. సూ. నిత్య మనుత్తమపురుషక్రియా స్వితః. 7

తే. వసుధ నుత్తమపురుషైకవచనమునను
దక్క భూతక్రియాపదాంతములఁ గల్గు
నిత్తులకు మీఁద నచ్చులు హత్తునపుడు
నిత్యముగ సంధులు ఘటించు దైత్యదమన. 61
తే. పుడమి సూత్రోక్త ముత్తమపురుష మనుచుఁ
దత్పురుష మెల్లఁ గొన రాదు తద్బహూక్తి
మున్న తిఙ్మధ్యముల[2]తోడ నెన్నకతన
నిత్యముగఁ బ్రాణసంధి దానికి ఘటించు. 62
తే. వనిని దీవించిరఁట మునీశ్వరులు నిన్ను, రవిజు నేలితివఁట నీవు రామచంద్ర
మీరు గట్టితిరఁట కపులార జలధి, వింటి మీవార్త మేమన వెలయు నిట్లు. 63

1. లేదుగదయు (ప). 2. లోన (ప).

క. విరచించెను శ్రీనాథుఁడు, ధరణిని శృంగారనైషధంబునఁ "గూర్చుం
డిరి యొండొరు"లని కానక, పరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావముఁ గలదే. 64

వ. నైషధంబులో గుడిమీఁద విసంధిగా శ్రీనాథుఁడు చెప్పుకొన్న పద్యము. 65

మ. బలభిద్వహ్నిపరేతరాజవరుణుం • ల్వార్యుత్సుకత్వంబు నం
ధిలఁ గూర్చుండిరి యొండొరుం గదిసి య•ర్థిం దత్ప్రదేశంబున
న్నలనాళీకమృణాళనాళలతికా•నవ్యప్రణాళీమిళ
ల్లలనాలాపకథాసుధానుభవలీ•లాలోలచేతస్కులై. 66

క. గరుడధ్వజ ప్రథమోత్తమపురుషైకవచనము లెల్ల • భూతార్థమునన్
ధర నగును ద్రుతప్రకృతులు, భరియించె నుపేంద్రుఁ డేమి బ్రతికితి ననఁగన్. 67

వర్తమానక్రియాసంధి

తే. వర్తమానత్రిపూరుష•వచనములకు, జరుగుస్వరసంధు లని శబ్ద•శాసనుండు
చెప్పఁడయ్యెఁ గొమ్ములసంధి•సిద్ధమగుటఁ, బ్రథమసూత్రంబుననె గానఁ•బడుటఁ జేసి.

మ. చనుచున్నాఁ డదె సీరి గోపతులు[1]పుజ్జం జీరుచున్నా రహో
యనుచున్నా వఘువైరి నీ వరుగు కా•ర్యం బే మన న్నీరును
న్వినుచున్నా రెఱుఁగింపు మెద్దియును దా • నే చెప్పుచున్నాఁ డిఁకన్
జనులారా చొరనీయ మా వ్రజము నీ•చ్చ ల్విచ్చుచున్నా మనన్. 69

భావిక్రియాసంధి

తే. భావిపదములలో ద్రుత•ప్రకృతి గాన, నోర్వఁ గల ననుచు క్తమై•వోక్తి దక్కఁ
దక్కినవి శృంగములు తుదిఁ దాల్చు•కతన స్వరపరము లైన నిత్యమై•సంధిఁ జెందు.

తే. కాకఁ గలఁ డచ్యుతుఁడు మెచ్చఁ • గల రమరులుఁ
దొడరఁ గల వర్కనందను•లోడ నీవు
మెలఁగఁ గల రానరుపిఱుంద • మీరు భూమి
కాంతులారా నమ్ముము జూడఁ • గల మనంగ. 71

పరిమాణసంధి

మూ. సూ. పరిమితౌ సమస్తానామ్. 8

సీ. [2]తనిపెడు తిరిలెడు • [3]తమికెడు జేపెడు మూరెడు చేతెడు • బార దనఁగ
జేబెడు పుడిసెడు • చేరెడు దోసెడు గంపెడు పుటికెడు • గాదె దనఁగ

---

1. పుంచం. 2. 'ఎఁడు' ప్రత్యయము సార్థబిందుకము. పుడిసెందు జలంబిడి పెంపసేర్పు నే. భాస్కరశతకము. 'పుడిసెఁడు-పుడిసెండు' అని సబిందుకరూపద్వయము గలదు. పూర్వముద్రణములలో నెల్లఁ బైనున్నట్లు నిర్బిందుకముగానుంచియున్నారు. కారణముదురూహము. (రా) 3. కైకెఁడు.

కెంపెడు ముత్తెడు • చెరవెడు బిందెడు పుట్టెడు కుంచెడు • బావా దనఁగఁ
దోరెడు చిట్టెడు • పడెడు సోలెడు తవ్వె డామానకుంచెడు • తూమె దనఁగఁ
తే. దక్కెడన వీసె దన నొక్క • చిక్కె దనఁగఁ
వాటి దన మోసె దనఁ బెద్ద • వామె దనఁగఁ
బరిమితార్థంబు తుది నిల్చు • పట్ల నిట్టు
ప్రాణముల సెల్లఁ దఱమి వక్రములు బలయుం. 72

తద్ధర్మార్థక్రియాసంధి

మూ. సూ. న స్యా త్తద్ధర్మే తః. 9

తే. ఉర్విఁ దద్ధర్మమునఁ బ్రథ•మోత్తమాఖ్య, పురుషముల నేకవచనముల్ • పోవవిడిచి
తదను పదములు తిజ్మధ్య•కములుఁగానఁ, గొమ్ములను బ్రాణసంధులు•గూర్చు టొప్పు.
క. కాంతు రజప్రభృతులు నిను, సంతతమును బ్రోతు వీవు•సనకాదుల మ
ర్దింతు రథవుండు నీవుచు, బంతంబుల ఖలుల ననుచు • భావింతు మెదన్. 74
క. వదలక తద్ధర్మములను, బొదలెడు ప్రథమోత్తమాఖ్య•పురుషైకవచః
పదములు ద్రుతప్రకృతు లగుఁ, బదరును నతఁ డోర్తు నేను • బలుమఱు ననఁగన్.

వర్తమానార్థద్రుతప్రకృతులు

మూ. సూ. చో ర్వా స్యా ద్వర్తమానవిహితస్య. 10

తే. పరపదార్థ మపేక్షింప•బడినయట్టి, వర్తమానార్థమున మధ్య•వర్ణకృంగ
తంబుతుదిఁ గల్గుపదము వి•కల్పమున ద్రుతప్రకృతి యగుఁ గైటభ•దర్పదళన. 76
క. కేరుచు నొయ్యన దగ్గఱఁ, జేరుచు సురముష్టిహాతిఁ • జిక్కక వేగం
దారు చపేటకృతిఁ గ్రమ్మఱ, దూరు చథోక్షజుఁడు మల్లుఁ • ద్రుంచె ననంగన్.

తదాదులు

మూ. సూ. తద్వ త్తదాదిజస్య. 11

క. తుదిగుదుల నడుకునది యిది, మొద లగుపదముల వికల్ప•మున స్వరసంధు
ల్పొదలి యజవ్వతి చెపుమా, యది యిది యని నన్నుఁ బలుక•నన లక్ష్యంబుల్.

కిమాదులు

మూ. సూ. ప్రాయ స్తు స్యా త్కిమాదిక స్యైతః. 12

క. కమలాక్ష యేమి యను వా•క్యము మొద లగు వానితుదలఁ • గలుగుదులను బ్రా
ణము లడుగ వికల్పంబున, హిమగిరి యే మనియె నేమి•యిచ్చె మన కనన్. 79

అపిశబ్దసంధి.

మూ. సూ. అపిశబ్దే తో లుగ్వా స్యాత్. 13

క. ఏని యనుమాటకడపలఁ, గానంబడు నిత్తుమీఁదఁ । గదిసినచోటన్
బ్రాణములు సంధి గాంచును, బూని వికల్పంబువలన । బుణ్యచరిత్రా. 80

[1]తే. పలుకుచెలియేనుమాప్రాణభర్తయేని, వనజభవుఁడేని యహికులస్వామియేని
నీమహత్త్వంబు వర్ణింప । నేర్చు నెట్లు, నా నుదాహరణంబులు । దానవారి. 81

క్త్వా ప్రత్యయాంతార్థసంధి

ఆ. వారిజాతనేత్ర । క్త్వాప్రత్యయాంతార్థములు పచింతుఁ దెలుఁగుపలుకులకును
ద్వైస్వరంబు లుండుఁబట్టులఁ బ్రకృతిభావంబు గాని సంధి । వాటపడదు. 82

ఆ. కాంచి యాలకించి । యెంచి యాలోకించి
యొరసి యాడి యోడి । యొరగి యొత్తి
యంటి యొచ్చి యిచ్చి యని । యాదుకొని యెత్తి
యొనసి యేఁగి యాగి । యనఁగ వచ్చు. 83

ఇకారాదేశవిభక్తులు

మూ. సూ. ఇ చ్చ విభక్త్యోస్తిమస్య. 14

క. లలి నాదేశము లగునిత్తులు సమసనములను జేర । తోడ వలన లో
పల ననునివి మొద లగుపలుకులతుదిఁ దలకట్టులకు విఠకుంఠతనూజా. 84

ఆ. కృష్ణువలనిబలిమి । కేశవుతోడిసఖ్యంబు శకటదానవారిచేతి
ప్రోపు భాగవతులలోపలిగణనయు, ధవళవాహనునకుఁ । దక్కఁ గలదె. 85

అల్యాదేశము

మూ. సూ. జే రలిచ. 15

ఆ. కదవిభక్తులైన । నడుగుల కలి యను, నాగమంబు వచ్చు । నంత్యములను
సమసనమున నీమకాయియందలిభక్తి, పాదమునకఁడె లోకపూజ్యుఁ డనఁగ. 86

ఆదిలోపము

మూ. సూ. శబ్దా త్తచ్ఛబ్దా ఒతో లుక్. 16

తే. శబ్దముకుదను నది యను । శబ్ద మదుకు, నప్పు దది యనుపదమున । నాది నుండు
నత్త్వము వికల్పమున లోపమగుచుగాన, ఇది ప్రకృతిభావమున నుండునింది రేళ.

తే. పొనఁగు లోపప్రకృతిభావములను వరుస
బాఁకునది కోమిటిది మంచికాఁపుది యన

---

1. పలుకుచెలియేని నాప్రాణభర్తయేని (1922 సం. ప్రతి) పలుకుచెలియను నాప్రాణభర్తయైన - అనవలెను (1934) (గి) ఈరెండు పాఠములు సరిగావు. అందు రెండవపాఠ సంస్కరణ యర్థములేనిది (రా).

మఱియుఁ బొంకనయదియుఁ గోమటియదియును
గాఁడయదియును ననఁగ ధృతజనవరద. 88

ఉదాదేశ రేఫాగమములు

మూ. సూ. దారార్థే త ఉ దపి రః. 17

తే. కొనలఁ దలకట్లు గలయురో కృలకు మీఁదఁ
గర్మధారయసమసనకల్పనమున
నా లను త్రిలింగదేశవాక్యంబు గూర్ప
మఱి నుదాదేశ రేఫాగమములు వచ్చు. 89

ఆ. బుద్ధిమంతురాలు పుణ్యాత్మురాలు దయాసముగ్రరాలు దాసురాలు
వినుతశీలురాలు ఘనురాలు గంభీరు, రాలు విష్ణు పెద్దరాణి యనఁగ. 90

టుగాగమము

మూ. సూ. సామానాధికరణ్యేషూదన్తానాం టుగాగమోఽచిస్యాత్.

క. శమితాఘ కర్మధారయ, సమసనమునఁ దుదిని గొమ్ము సంధిల్లెడుశ
బ్దములు వికృతిఁ బొల్లటకారము పెట్టుక సంధిఁ జెందుఁ బ్రాణముతోఁజస్. 91

ఆ. అక్కజంపుటడవి నలశార్పణమునుక్కు, మెఱుఁగుటంపమొనసుదతిగిపై చెఁ
జిగురుటాకు గోటిఁజిదిమినచాడ్పునఁ, గఱకుటసుర లులుక గ్రాహకులుఁడు. 92

విశేషణాంతద్రుతాగమము

మూ. సూ. ధాతుపదసమ్భవానాం విశేషణానా ముత స్థానుమచి.

తే. క్షితిని బైపదములకు విశేషణంబు, లగు క్రియాపదములతుది నమరుశృంగ
మునకు వచ్చు నాగమ మయిపొల్ల ద్రుతము, ప్రాణపరమైనఁ గర్మధారయమునందు.

క. [1]అనిసేయు నతఁడు కవ్వడి, కనుఁగొనియెదునతఁడు మార్త్రికదకటికొడు కా
[2]మొనసుండు నతఁడు వదముడి, వెనుకనునతఁ డర్కసుతుఁడు విరథుఁ డనంగన్. 94

షష్ఠీసమాసద్రుతాగమము

మూ. సూ. షష్ఠ్యా ఉతో చి నుమ్నే చ. 20

తే కొమ్ముమీఁద షష్ఠీసమాసమ్మునందు, న చ్చెదురఁ బొల్ల ద్రుత మగు నాగమంబు
కొడుకునాలు నేనుఁగునొడల్లోదవునొఅవు, రాజునాపతి ధేనువునోజ యనఁగ.

ఆమ్రేడితసంధి

మూ. సూ. ఆద్యస్యామ్రేడితే న్త్యలోప శ్చ. 21

---

1. అనుటయు (వ్రా. ము.) 2. మొనసందునతఁడు (వ్రా. ము.)

తే. ఒక్కమాటయె రెండుమా ♦ ట్లుచ్చరింప, దానిపే రామ్రేడితంబగుం ద్రు
ప్రథివిఁ దత్పదములలోన బ్రథమపదము, తుదిని సంధి ఘటించు నం చెప్పిరిపుడు.
తే. అచ్చటచ్చట [1]నాడాడి ♦ వచ్చు నొక్కఁ
డొక్కఁ డయ్యారెయారె యోహోహొ యందు
కట్టి యనఁగ నామ్రేడిత ♦ పదము లందు
మొదలిపదములతుద సంధి ♦ గదియఁ గృష్ణ. 97

అనుకారసంధులు

మూ. సూ. అహమాదీనాం ద్విత్వం లోపో నమ ఆదికే విసర్గస్య.

సీ. అనుకరించెడుచోట ♦ నహ్యయాదులకొనఁ గలబొట్టుగవకు దీర్ఘంబులకును
వచ్చు లోపము కేశ ♦ వాయ తుభ్యం నమ యనఁగ రామోహమం హర్త యనఁగఁ
బూర్ణంబులకు నోష్ఠ ♦ భూతానునాసికశృంగంబు జడ్డను ♦ జెంది నిలుచు
నంబుజాక్ష తవ దాసోహ మ్మనంగను బొల్లులకును ద్విత్వములు ఘటించుఁ
ఆ. బండితోత్తములు కృపాసముద్రో మురరి పుత్తటంచుఁ జదివి ♦ చెప్ప వినుచు
నసురవైరి విడిచి ♦ యన్యదైవతములఁ, గొలుచుమూఢమతులు గలరె యనఁగ. 98
వ. ఇవ్వి స్వరసంధు లనంబరఁగు నింక వ్యంజనసంధు లెట్టి వనిన. 99

అద్భుతశబ్దసంధి

మూ. సూ. బో రద్భుతశబ్దార్థే. 23

ఆ. అద్భుతార్థవాచకాంధ్రశబ్దంబున, నడిమి వ్రాఁతకొమ్ము ♦ చెడును నిలుచు
హరి ధరించెఁ గేల ♦ నబ్రంపుగిరి యనఁ, ద్రావె నబ్బురంపుదవ మనంగ. 100

పుకారసంధులు

మూ. సూ. పో శ్చ తదాద్యర్థవాచకే షూతః. 24

తే. అప్పు డెప్పుడు కప్పురం బిప్పు డనుచుఁ, బలుకుచో నీనడిమి వ్రాఁతలకుఁ గలుగు
కొమ్ములుండును బోవుఁ గొమ్మ కప్ర, మప్డు గా కెప్డు మేనఁ బూయఁ గల దనఁగ.

టుకారసంధులు

మూ. సూ. వికృతిపదే శా టో రపి. 25

ఆ. అవని శృంగసహిత ♦ మగుకృతియాంతస్థమునకు డాపలించి ♦ తెనుఁగులందుఁ
గలటకారశృంగములు పోవు నుండు ని, ట్లనియె నిట్టు లనియె ♦ ననఁగఁ గృష్ణ.

1. నాడాడ (తా).

రేఫసంధి

మూ. సూ. ఉపధారే శ్చా పిత శ్చ లు గ్వా స్యాత్. 26

క. కచవర్ణమునకు దాపలి, కచ రేఫముగుదుకు లుక్కుఁగాంచును దనకుక్
గుడిని [1]చకారము లుండెడు, నెడల వికల్పమునఁ బన్నగేశ్వరతల్పా. 103

క. పేర్చిరి పేరిచి రరిఁ బరిమార్చిరి పరిమారిచిరి క్రమంబున ధనముల్
గూర్చిరి గూరిచి రప్పులు, దీర్చిరి తీరిచిరి నాఁగఁ దెల్లం బయ్యెన్. 104

తే. మొదల రేఫాక్షరంబు న్నాపిదప దాని
జడ్డయును గూర్చి యొకటిగాఁ జదువుకొనుచు
ముందు జడ్డయు నిరు రేఫమునకు బదులు
గిలుక విభజించియు లిఖింతు రిలఁ గుకవులు. 105

క. అఱ్ఱటులఁ బఱ్ఱటులఁ బఱికెలు, గఱికెలు మొఱికెలను గలఱకారము లెల్లన్
దఱి నెఱసున్నలు నగు న, య్యఱ్ఱటులఁ బఱ్ఱటులను ద్రుతములగువలసినచోన్.

నరలడశృంగసంధులు

మూ. సూ. పదమధ్యనరలడానా ముత శ్చ, పూర్వప్రయోగసిద్ధానాం
లోపో వా స్యాత్. 27

క. ధరఁ బదమధ్యనరలడా, క్షరములకొమ్ములు వికల్పకంబున విద్యా
ధరసన్నుత లోపము లగుఁ, బురాతనకవిప్రయోగములఁ గొన్నింటన్. 107

ఆ. కాన్పు తూర్పు తెల్పు గాద్పు కానుపు తూరు, పచ్చ తెలుపు గాదుపనుచు నిట్లు
కొమ్ము లడఁగు నుండుఁ గొన్నింటఁ దొల్లింటి, వారు కావ్యములను వాడుకతన.

క. [2]పద మూషుడుఁ బదరుడుఁ బొదలుడుఁ బాదుడు నను చు నిట్లు లోకంబున నొ
ప్పిదము లగుకొన్ని పదములఁ, గదలవు నడికొమ్ము లాదికవు లాదఁబడమిన్. 109

ఆ. విసఁడు చోరుఁడు తలుఁడు విడుఁ దపపలుకులు
చిలుఁకకొట్లమీఁద చెందియుంనికి
సరసిజాక్షి త్రి నరలడాక్షరముల
కొమ్ము లడఁచి సంధిఁ గూర్ప రాదు. 110

త్రివిక్రమమతసంధులు

మూ. సూ. తేషా మిత శ్చ తద్వ త్రివిక్రమమతేన. 28

---

1. చకారము (పూ. ము). 2. మద మూషుడు (ప).

ఉ. నడిమినరదలకు • గుదు లేగు నుండుచు, ధరఁ ద్రివిక్రమునియుఁతమునఁ గొన్ని
పూర్ణికి గూర్మి కల్కిఁ బుడ్పి పూనికి గూరి, మఱుఁదు కలికి బుడిపియనుదు నిట్లు.

నరలడాకారలోపవర్జము

చ. కొలఁదిగ మున్ను చెప్పెఁ జరిఁగొండనృసింహుఁడు వెల్గ యంచు నీ
వల నగసాలరుద్ర ఘనుఁవాఁడును మొల్క లటంచుఁ గూరిచెం
దెలియక కొంద ఱిట్లు విక్ర్ళతిం బదమధ్యమునన్ లకారకే
ఫలఁ దలపై యకారమును • బాపుదు రార్యులు నవ్వ నట్లుగన్. 112

వ. ఇందునకు వినుకొండలోను గుంటిపల్లిభాస్కరయగారిసముఖమందుఁ గందుకూరి
రుద్రయగారు చెప్పినపద్యము. 113

చ. వెలగకు విల్గ యంచు నరఁవిం జరిగొండనృసింహుఁ డాడఁగా
మొలకకు మొల్క యంచుఁ గవిముఖ్యుఁడు రుద్రప పల్క దోసమే
భళిభళి మంచిమాటయె ప్రబంధము నా జలరాశి యందులో
పల నెరసు ల్గ్రహింతురె యపారములౌ మణు లెల్ల నుండఁగన్. 114

కవిభల్లటమతసంధులు

మూ. సూ. కవిభల్లటైః క్రియాణాంనామ్నాంచోల్లోపఇష్యతే హ్యేషు,
ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాన్తాదయోపి కథ్యన్తే. 29

తే. ధాతుపదములకడపటఁ • దనరు రేఫ, శృంగములకు లోపంబులు • చెల్లుచుండు
వాల్లు పైకొన్నచోఁ గవి • భల్లటార్య, మతమున వికల్పనంబునఁ బరగగ మన. 115

తే. సర్వగతుఁ డని హరి నెన్నుదు రిబ్బుధులు
పరమపురుషుని గాఁ దలంతురు తపసులు
[1]శ్రుతిమయుం డని చెప్పుదు • రూహ్యమిసురులు
బ్రహ్మమనుచు నెఱుంగ రే • ర్ధనుజవరులు. 116

సీ. భల్లటవిరచితఁఫక్కిలో సూత్రంబువలనను బైవాల్లు • నిలుచునపుడు
ప్రథమైకవచనము • ల్వలికెడుచోటను సమసనములు గూర్చుఁనమయమునను
దనుఁగు నామంబుల • కొనల నుండెడునరలడలకొమ్ములు వికల్పంబువలనఁ
గాంచును లోపముల్లన్నాసెఁ గనుమూసి గోర్నాఁటెఁ జెక్కట • గోరు నాఁటె

తే. మరుఁడు విల్వాసె విలు పూసె • మధుఁడు జాజి
ననల పీడ్కొనియెను పీడుఁకొనియె ననఁగ
సాయపాన్వయ వేంకటస్వామిదత్త
కామెపల్యగ్రహారనగర్యధీశ. 117

1. శ్రుతిమయుండని చెప్పుదు రూహ్యసురులంనతని (పూ. ము అని 2)

తే. కాంతచన్గవ చనుఁగవ • కార్శ్యమున్న
కాఱుమొఱుపులు వాల్గంటి • కలికి వాలు
[1]గంటి చెడ్పాటు చెడుపాటు • గాంచె ననుచుఁ
దెలుఁగుసమసనముల నిట్లు • పలుక వచ్చు. 118

తే. చట్టుతాలికిఁ జట్రాయి • గట్టుతేని, పట్టి యనుచోట గట్రేని • పట్టి యనుచు
సమసనములట కారశృం • గములు నడఁగు, సాదిశబ్దంబు సూత్రంబు • నందుఁ గలిమి.

ఔపవిభక్తికములు

మూ. సూ. ఔపవిభక్తికసంజ్ఞా వర్ణా ష్టింట్యాదయో భవన్తీహ,
రుల్వాదే ర్నామ్నాం స్యుస్తే హి విభక్తౌ సమాసే చ.

సీ. అవిభక్తికము లగు • నాధ్రనామములందుఁ బ్రథమావిభక్త్యేక • భాషణముల
కౌన నుండురుల్వాదు • లను బోలెఁ దోలి విభక్తులందును సమా • సోక్తులందు
నవని నాదేశంబు • లగుచుఁ డింట్యాద్యక్షరంబులు నిలుచున • దంబు తెల్ల
నౌపవిభక్తి కా • హ్వయము లై కృతులను బహువిభక్తులను బ్రా • పట్టుచుండు
తే. నిపుడు చెప్పినరుల్వాది • లిపులు కొన్ని, యెందు నాదేశములు లే క • యొప్పుటట్లు
సమసనవిభక్తులను వెంట • నమరచేసి, యవియు నౌపవిభక్తికా • హ్వయము లయ్యె.
సీ. రలవర్ణములశృంగ • ములకును గుదులకు డాలకొమ్ములకును • టీలువచ్చు
నీటికి [2]దాఁకపం • దిటికిఁ దోఁడేటి కంబటికిఁ గూటికి గుడి • పాటి కనఁగ
బిడ్డలు గలనేల • క్షరశృంగములకును గొన్ని మాటలకు లే • గుదుడులకును
గట్టిలొట్టులకుడి • కడ డుకారములకుఁ బూర్ణయుక్తంబు లై • పొందుఁ డీలు
తే. చంటి కింటికి గొంగ • డ్దంటి కఱఁటి
కంటికిఁ దుపాకిగుంటికి • వెంటి కనఁగ
*యిఱ్ఱులకుఁ దిఱ్ఱు లగునాలి • కేటిమిత్తి
కనఁగ మషినిగొన్నింటి • కమరు నిట్లు. 121

---

1. గంటి చేడ్పాటు చేడుపాటు • గాంచెననుచు (పూ. ము); రెండును ఛందోభంగములని తెలియఁజేయు చిహ్నము కలదు. 2. డాక (ప. ఓ).

*నీటులకు (పూ. ము); 'నూయి' శబ్దము యొక్క 'యి' కారమునకు 'తి' రాగా 'నూతికి' అగును. 'మిఱ్ఱు' శబ్దముయొక్క 'ఱ్ఱు' కారమునకు 'త్తి' రాగా 'కేటిమిత్తి' అగును. కాబట్టి 'యిఱ్ఱులకు' అని యుండవలయును గాని 'నీటులకు' అనుట తప్పు. (౧).

సీ. పాలేటికాలువ • పందిటిగుంజ తాఁ బేటిరో రంబటి•పిండికుండ
కాటిపాఁపడు [1]జంటి•గడ్డ యింటిమగండు గొడ్డంటిపరుపుడు•గుంటిగోవి
ముంజేతికంకణం•బులు చేతిసొరకాయ [2]కొత్తివీరుఁడు పెద్ద•[3]గొత్తిపొక్క
నాఁపకొన్నలు కతి•వేఁపుఁబ్రాపులదండ లలపాఁప మేతరి•యంప[4]ములును
తే. [5]ఇనుపపెనమునఁ బోసిన•యినుపదోసె
లనుపపుప్పిను జొక్కు•ంపు•టెనుపనేయి
యనుచు నిట్లు సమాసంబు•లందుఁ గొన్ని
పలుకులను నిల్చు నాపవిభ•క్తికములు. 122

అనాపవిభక్తికములు

సీ. దూరు [6]పేరుబిడారు•తోలకరి పుల్లరి చాలుపాలు రవాలు•జగిలి మొగలి
యీడు కోడును గీడు•నెన్ను పన్నును [7]చెన్ను కల్లు పల్లును పొల్లు•గాలి జాలి
చెండు దిండును దండు•చేదోయి ప్రాయి వేయి పాదు [8]వేదూదేదు•గేదముల్లు
గీము తొల్లిటికాము•మోము పున్నమనోము కొమ్మిమ్ము తలదిమ్ము • తోమ్ము సొమ్ము
తే. మనుము మొదలగువికృతినా•మంబు లొక్క
కొన్ని తుదల ఱ్ఱ్యాదులఁ • గూడుకొనియుఁ
లలి విభక్తులను సమాస•ములను రెంటఁ
భువి ననాపవిభక్తికం•బు లగుచుండు. 123

మువిభక్తిలోపము

[9]మూ. సూ. ప్రథమావైభక్తికమో ర్లుక్ పూర్ణోవాపలిక్రియా ర్థేతు.

తే. పడియె నను క్రియ తుది నిల్వఁ • బడియెడు నెడఁ
• బ్రథమ యగుమాటు సమసన•పదమునందుఁ
దెలుప నాదేశ మగుఁ బూర్ణ • బిందు వదియుఁ
లోపమును రెండును వికల్ప•రూపములను. 124

క. పడఁలి ప్రియంపడియె భయం, పడియె సుఖంపడియె సంభ్రమంపడియెఁ బదం
పడియెఁ బ్రియపడియెఁ గడుభయ, పడియె రమించి సుఖపడియెఁ భ్రమపడియెననన్.

---

1. జోటికాల్వ (భ్రూ. మ; ప.) 2. కొత్తి. (గ) 3. గొత్తి (గ) 4. ములను. (పె. ము). 5. లినుప (భ్రూ. ము.) 6. పెను (భ్రూ. ము.) 7. వెన్ను (ఓ). 8. వేదూ (భ్రూ. ము.) (గ) 9. ప్రథమావైభక్తికమోర్బిందుశ్చ మవాన్వలి క్రియార్థేతు (పాఠాంతరము)

తే. భ్రాంతిపడి చింతపడి యతఁ డట్లఁ బెద్ద
తున్న గలుగదు కొనను మాయున్న యగుట
బలము పడియె మదేభము ◆ పడియె ననినఁ
జెడి చనదు మా సమాసంబు నుడుగు గామి. 126

పువర్ణాదేశము

మూ. సూ. తస్య సమాసే పుంపూ. 32

క. ఆదివిభక్తిముకారము, యాదవపర కర్మధారయసమాసమునన్
మేదినిపైఁ బెందుఁ బువ, ర్ణాదేశం బది యబిందు ◆ వగు వలసినచోన్. 127

తే. పడఁతి యబ్రపుటూరు లబ్రంపుటూరు, లతివచోద్యపుటూరు చోద్యంపుటూరు
మగువసూక్ష్మపుఁ గౌను సూక్ష్మంపుఁ గౌను, కలికిచొక్కపు మేను చొక్కంపు మేను.

అథర్వణమతసంధులు

మూ. సూ. ను మ్బ్భితో వాల్యథర్వణాచార్యమతాత్. 33

తే. సమసనమున నామాంతశృంగముల కెల్ల, వాల్లు గదియ స్వార్థంబున ◆ బొల్ల ద్రుతము
వికృతి నాగదు పై ద్రుత ◆ ప్రకృతిపగిదిఁ, గాంచు సంధి నథర్వణ ◆ కవిమతమున. 129

క. చనుఁగవకుఁ జనుంగవ యనఁ, దనరుఁ దలిరుఁబోండ్లమునకుఁ ◆ దలిరుంబోండుం
బన వచ్చు ననుఁగువెలఁదికి, ననుఁగుఁజెలఁది యన శ్లిష్ట ◆ మగు స్థిరపరతన్. 130

పదమధ్యద్రుతలోపబిందావాదేశములు

మూ. సూ. శత్రర్థేతూతశ్చ నో స్తస్యస్యాచ్చ పూర్ణబిందురపి.

ఆ. తెలుఁగువర్తమానములషష్ఠవర్ణంబు, కొమ్ముపిఱుఁద ద్రుతము కొమ్మమరినఁ
గొమ్ము లోపమగు ద్రుతమ్ము పూర్ణం బగు, తమతః గొన్నిటను వికల్పమునను.

క. చనుచును బానుచు నెన్నుచు, ననుకొన్నిటఁ దక్క నందు ◆ ననుచును వించున్
వినుచును గనుఁగొంచును గనుఁ, గొనుచును దించుఁదిను చనఁగఁ గూడు నుకృతులన్.

తే. ధాతుపదములనడుమను ◆ దటలపిఱుఁద
వెలయు ద్రుతములు స్వరయుతములు లగుచుఁ
దొలఁగి తమచోటఁ బూర్ణ బిందువులు [1]నిలుచుఁ
గొన్నిటను గనుఁగొందుఁ జేకొంటి ననఁగ. 133

1. నిలుపు. (పా)

ప్రథమైకవచనద్రుతప్రకృతులు

మూ. సూ. వాత్మాస్మదో ర్ద్రుతస్య స్యాల్లుక్. 35

క. శ్యామాంగ నేను దా నను, నీమాటలకొన ద్రుతంబు • లేఁగు నిలుచు నా
ల్గామీఁద నుండునప్పుడు, నే మనుదును నేను మనుదు • నీకృప ననఁగన్. 134

తే. తాను నే ననుపలుకులలోని ద్రుతము, లడఁగుచో మీఁదఁబరుషంబు లురదమున
సరళలిపు లగుఁ దద్ద్రుతాక్షరము లర్ధబిందు లగుఁ దాఁజనంగ నేఁ [1]బిలిచితనఁగ.

పదాంతద్రుతలోపము

మూ. సూ. వాక్యాన్తగతపదానాం చ. 36

క. ఘన గలనీసాదికముల, వసుమతి నొక్కొక్కపదము • వాక్య మనంగా
నొనఁగుఁ దదంత్యపదముతుదఁ, బొసఁగునకారంబు పొల్లుపోవు న్నిలుచున్. 136

తే. దానవారాతికేళికోద్యానసీమ, నాకభూజంబు చెంతఁ గాంత లలామ
ననఘగుణధామ సత్యభామను చెలిమను, గలయు నిచ్చలు ననఁగ లక్ష్యంబు లయ్యె.

పదాంతప్రాణలోపము

క. నాంతపదాంతద్రుతమున, కెంతయుఁ బ్రథమాబహూక్తి • కేతెంచుకృతీ
యాంతస్థంబునకుం బ్రద్యాంతంబున స్వరము లోప • మగుఁ గొన్నింటన్. 138

క. పలినాఁ తెలుఁగుపద్యంబులకడపల నుండునలల • పొల్లులకు మహీ
స్థలి గుడుసులు శృంగములును, నిలుపరొ చదువుచెడ లాక్షణికు లెచ్చోటన్. 139

ద్రుతప్రకృతికాంతబిందుసరళాదేశము

**మూ. సూ. పరుషా ద్రుతప్రకృతికా త్సరళా స్స్యు స్తద్ద్రుతం
చ బిన్దు స్స్యాత్. 37**

సీ. ధర ద్రుతప్రకృతికశబ్దంబులపైఁ బరుషంబులు [2]సడి సరళంబు లగును
ద్రుతములు ఖండబిందువు లగు నాపట్ల గాధేయమునివెంటఁ • గదలి నడచెఁ
జరణపంకజధూళిఁజట్టు నాతిగఁ జేసె వెసఁ డొక్క మనకుండ • విల్లు విఱిచె
ధాత్రీతనూభవఁ • దగ వివాహం బయ్యె గురువైభవంబునఁ • బురికి వచ్చె

ఆ. ఇనకులేంద్రుఁ డనఁగ • నివి యుదాహరణంబు, లిట్టిచిన్నిసున్న లెల్లఁ గుఱుచ
లిపులమీఁద నుండునపుడు గొప్పలు నగుఁ, గడమవ్రాలమీఁద • గావుగాని. 140

---

1. బిలిచితి నన (ప) 2. నిజసరళంబు (భూ. ము; ఓ. అని. ౩.)

ఆ. ముంగమురువు దాలిచెం గాంత యన నిట్లు, గొప్పయున్నలగునుగుఱుచమీఁద
రాశి నగ్ని గాలిచేఁ జాల నన నిట్లు, నిడుదమీఁదఁ గావు • బిందువొట్లు. 141

ద్రుతప్రకృత్యంతసరళాదేశము

మూ. సూ. అవికారగతే తస్మిన్నపి సరళా ఏవ సన్తి తే పరతః.

సీ. అవని ద్రుతప్రకృత్యంత ద్రుతంబులు చెడి బిందువులు గాని యొదల వాని
వలపలి పరుషము లవ్వరుసతో సరళంబు లవుఁగాని యచట బిందువులు లేవు
తండ్రిపంపునను గాంతారంబునకు నేఁగి సమదవిరాధుని • జావ మొత్తె
నలివలోదను దేవుటాకుటెంట వసించెఁ గనకమృగంబును • దునిమె నైతె

తే. భామినిని బట్టుకొనిపోవు పక్షికంతు
నంతకునిఁ జేర్చెఁ బుత్రమిత్రాన్వితముగ
నగరమునకు మహీజాతఁ గొనివచ్చె
రాముఁ డర్కకులాంబుధిసోముఁ డనఁగ. 142

ద్రుతప్రకృతికాంత ద్రుతలోపము

మూ. సూ. లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికా త్పరత స్సరళే స్థిరే చ
నస్య స్యాత్. 39

సీసమాలిక. సరళంబులును స్థిరాక్షరచయంబును ద్రుతప్రకృతిశబ్దంబుల • పైని గదియు
నపుడు తదంత ద్రుతాక్షరంబులు వికల్పమున లోపంబు లై • పరఁగుచుండు
జనియించె గరుడకేతనుఁడు దేవకియందుఁ బెరిగెను గోపికి • బిడ్డఁ డనఁగ
నభినుతిఁ గాంచె జంభారిముఖ్యుల చేతఁ బూతనను జయించెఁ • బురిటిలోన
ననుపమస్థితి డెందమున భీతి నొందక చంపెను డింభుఁ డై • శకటదైత్యు
నడఁచె దుష్టాత్ముఁ దృణావర్తు మెడఁ బట్టి తిగిచి ప్రేపల్లెను • దిక్కు లద్రువ
గర్గుచే బహునామకములు గాంచెను నెఱపెను బాలలీలలఁ • బెక్కుగతులఁ
బొడచూపె ఖేచరభూచరావళిఁ దల్లికాననంబునను ఋగాలి మెచ్చఁ
గదలె ఘోషాంగనాసదనంబులకు వెన్న మ్రుచ్చిలియెను గంటు • మ్రోఁగకుండఁ
జేసె ఛిద్రంబులు • క్షీరభాండంబులఁ బలికెను ఛలవాక్యముల మనితలఁ
బడవైచె ఝుంఝాప్రభంజనుం డన మద్దు లరిగెను ఝిల్లీరవాటవికిని
వదలక కాచె తేవలు మాఱుఁ గ్రేపుల గోపకులను కిటిఁ • గూడి మాడి
తునిమె ధక్కకుఁ జర్మమునకు నో యన వత్సదనుజాని ఢాకతోఁ • దలఁక కుండ

నిర్జించె ధీరుఁడై • నిలిచి బకాసుర నఘుని ధాత్రిని గూల్చె • నద్భుతముగఁ
గల్పించె నీరేజగర్భుండు డాఁచిన వలను మిఱ్ఱఁగ నూత్న•వత్సములను
క్రీడించె ఫలితశా•ఖచ్ఛాయలను జాలిఁ బట్టెను ఫుల్లప్ర•సూనమాల
నవలీల ధరించె • నావులఁ గాయుచు గర్దభాసురుని ధీ•కరతరీరుఁ
గాళియు మర్దించి • కాళింది వెడలించెఁ ద్రావెను మండెదు • దావవహ్ని
నరసి యాదగశేళి • నలుపుచుండఁగఁ గోనియొను యువతులఁ గోక లెల్ల
ఖలియించె రుచికరం•బుగ విప్రవనితలచేతను రాజాన్న•జాత మెలమి
రక్షించె శేఖభ•ర్త నుతింప నెల్లర హస్తంబునను లీల • నచల మెత్తి
శరమున వరుణకిం•కరుఁ డెత్తికొనిపోవునందుని వెడలఁ బం•తముఁ జెప్పెఁ
దాల్చె శయాంబుజా•తంబున వేణువు పూరించెను శిరీష•ములు చిగుర్పఁ
బాడె షడ్జస్వరప్రభవగీతంబు విరాలిఁ బెట్టెను షట్పం•దాలకలను
జలమున సుందరీజనములఁ గికురించి చసిరెను సూనవృం•క్షములనడుమఁ

తే. గరుణ హేమాంబరంబులోఁ • గానవచ్చి, మాన మెల్లను హరియించి • మరునికేళి
వారి నెల్లను దేల్చెను • వరుసఁగోలఁది, నన ద్రుతప్రకృతుల కుదాహరణము లగు.

తే. ధేనుపాల తవర్గద్వి•తీయ మొకఁడు, మొదలియ ను నాసికంబులు • మూఁడులిపులు
నాంధ్రసంస్కృతశబ్దాదు•లందు లేమిఁ, జేసి వానికి లక్ష్యము • జెప్ప నైతి. 144

ద్రుతప్రకృతికాంతద్రుతశ్లేషము

మూ. సూ. అలుకి చ సంశ్లేష స్స్యాత్. 40

క. లలి నరళస్థిరములఁడా, పలినాంతపదంబు లూఁది•పలికెడుచో నం
ధులు గాంచును దతవర్గం, బులు నాఁటిటిచెంతఁ దక్క•ఁ బొల్లు లయి హరీ. 145

క. టతవర్గంబులు రెంటను, పరితము నరళాక్షరములు • నమలిపులును ని
ర్జితమురవ నాంతపదాంత, ద్రుతములనుం గూడుకొనవు • తుదిఁ గదిసినచోన్. 146

మాలినీవృత్తము

నలువఁ గనినవేల్పు • న్గంధవాహాదవేల్పు
న్నలకలిధియహర్త • న్సాంబవత్స్యాత్మభర్త
న్నలినదళసమాక్షు • న్బాణదైత్యేంద్రశిక్షుం
దలఁతు ననఁగ నెందుం • దన్నుఁ గారంబు లెందున్.

మహాస్రగ్ధర

నవత ల్పాయం దలంతు • న్ఘగపతిగమను • న్ఘత్రచిత్రధ్వజాంతు
న్నవకందర్పావతారు • న్ఫణిపతిశయను • న్ఘప్రసాఖేందునేత్రు
న్నవరత్నాంచత్కిరీటు • న్ఝషకుదజనకు • న్నర్ణవస్త్రాపిధాను
న్నవనీతక్షీరచోరు • న్నతజనసులభు • న్మానివ్యాత్పద్మవాసున్. 148

నరశపుష్పిణీవృత్తము

నరకభయసంహారు • న్యాదవాగ్రేసరు
న్నరకదనుజాంతకు • న్రౌహిణేయానుజు
న్నరముఖసురార్చితు • న్లక్ష్మణావల్లభు
న్నరహరిఁ దలంచెద • న్వ్యాంఘ్రితీర్థాప్తికిన్. 149

స్రగ్విణీవృత్తము

నీరజాతేక్షణు • న్శేషసింహాసను, న్నారదాదిస్తుతు • న్షట్పదశ్యామలు
న్నారకాపద్ధరు • న్నాముడేంద్రానుజు, న్నైరవాస్యంబున • న్నాప్తగతుం జేసెదన్. 150

ద్రుతప్రకృతికాంతబింద్వాదేశము

మూ. సూ. బిన్దుం ప్రవదన్తి తం క్వచిత్కేచిత్. 41

తే. కడుఁ దృతీయచతుర్థవర్గములఁ గలుగు, సరళములు పమలిపులుచు •. బరము లైన
తఱిని నాంతపదాంతద్రుతంబుపొల్లు, బెఱికి యై నిత్యముగఁ బూర్ణబిందు వగుచు.

క. నన్నయసూత్రమునఁ గ్వచి, త్తన్న దొకటిఁ దక్కఁ బొల్లు • కఖరనియమం
బెన్నుట లే దాదికవుల్, గొన్ని తెలుఁగు లరసి తెలిసి • కొంటిని వినిన్. 152

వాక్యం. అవి యెయ్యవి యంటేని దృతీయవర్గసరళంబునకు రాచమల్లువారి షష్ఠ
స్కంధములోను ప్రయోగము *...చతుర్థవర్గసరళంబునకు రాఘవపాండవీయము
లోను భారతార్థమునందు పింగలిసూరకరాజు ప్రయోగము...టవర్గద్వితీయమునకును
త్రైశంకవోపాఖ్యానములో కవిసింగరన్న ప్రయోగము... 153

క. ఢుంఠికి భైరవుని శిలి, కఁటు విశాలాక్షి దండకరు జాహ్నవి వై
కుంఠపతి గుహుని లోలా, ర్కుం దెవలు మీఱ భూవరుఁడు బొడగనియెన్. 154

టవర్గచతుర్థంబునకు అథర్వణాచార్యులవిరాటపర్వమునందు:—

తే. ఢాంఢమిత భేరికాధ్వానఢముం ఢులీని, నాదములు మిన్ను ముట్ట నంసారతంబు
పెక్కుగంధర్వపతులు నంట్లిక్కలందుఁ, గాచు సౌగంధికంబుఁ దేఁగలరెయొరులు. 155

---

* తాటాకు పుస్తకములలో ప్రయోగములు ఇచ్చుటకు చోటు విడిచిపెట్టి యున్నది. (శి).

తవర్గంబునందు ద్వితీయవర్ణము సంస్కృతాంధ్రశబ్దాదులందు లేదుగానఁ బ్రయోగంబు గలుగనేరదు. చతుర్థాక్షరంబునకు అనంతునిఛందము నందు:—

తే. పేర్చి పొల్లనకారంబు • బిందు వగుచు
మీఁద నున్న థకారంబు • నూఁది ప్రాస
బంధ మగుఁ గృష్ణుఁ డుదయించినం ధరిత్రి
యంతయును నిరుపద్రవం • బయ్యె ననఁగ. 156

క. ముందర గజబమకారము, లొందినసాంతములతుదల • నుందు ద్రుతములం
గ్రందుకొని వికల్పంబున, బిందువులుగఁ జేసి కృతులఁ • బెట్టుదురొకచోన్. 157

సీ. అంగజకేళిఁ దేల్చెం గోపకాంతల నగము హస్తంబున • న్గరిమఁ దాల్చెఁ
[1]గుంజి భోజధరావరుం జముకడఁ జేర్చె నరుఁ బ్రోచె రణమున • న్గగ మెఱుంగ
జాంబవంతుని గెలిచెం బంటుతనమున నతికెఁ జక్రంబున • న్బాణుబాహు
లమ్మకుండలము లిచ్చెం మహీసుతుఁ జంపి నాటె భూతలమున • న్మఘువతరువు
తే. దైవమాత్రంబె దేవకీదేవిపట్టి, దేవదేవుఁడు శ్రీవాసుదేవుఁ డనఁగ
గజబమంబుల దాపలఁ • గదియునట్టి, సాంతపదముల కెల్ల లక్ష్యంబు లయ్యె. 158

సమకారద్విత్వమైత్రము

తే. తమకుఁ దాము ద్విత్వంబు లై • యమరునవియుం
బిందువులు దాపలను వెలుఁగొందు నవియు
నొక్కరూ పయి పూర్వప్రయోగసరణి
నములు ప్రాసంబులకు నిల్చు • దమకుఁ దాము. 159

క. మిన్నేఱుపాదమున దాఁత స్సన్నిధి గుసుమశరు నీదం గాంచిననీ
సాన్నిధ్యము దొరకుటకై, సన్నుతి సేయుదురు నిన్ను • సనకాదు లజా. 160

క. తమ్ములను దల్లికానుసుమ్ముల మరువాదిపత్రమాలికలను భ
క్తి మ్మురసంహారుపూజలు, సమ్మదమున సలుపఁ గలుగు • సకలార్థంబుల్. 161

పదాంతనులుకారద్విత్వలోపములు

మూ. సూ. ప్రథమ లుగపి ద్వినలోపః. 42

---

1. గెంజి (పూ. ము.); గ్రుంజి (పి.)

క. సమయంబున వికల్పకంబున, శమితదనుజ తనుతుఁ దాము • జడ్డ లయి పదాం
తముల వెలింగెడి పలువర్ణము లనుప్రథమాక్షరములు • రాజీవాక్షా. 162

తే. కన్ను మూసెను గను మూసెఁ • జన్నదోయి
గబ్బిచనుదోయి మిన్నువాఁక మినువాఁక
ముల్లు నాటెను ములు నాటెఁ • బల్లుగంటి
తరుణి పలుగంటి కల్లుముంత కలుముంత. 163

ద్రుతలోపసమాసములు

మూ. సూ. ద్రుతస్య సర్వత్ర లు క్సమాసేషు. 43

తే. వనధితనయేశ యయినట్టివంటి యనుచుఁ
బరపదవిశేషణము లేటఁబలుచుకొనుచు
దొలుతటిపదంబుకొనఁ నుండు ద్రుతము గుడియు
సమాసమునందుఁ జెందు లోపములు కృతుల. 164

క. కదపలి ద్రుతమును గుడియుఁను, బోడ వడఁగినఁ బయిని బరుషములు సరళము లౌఁ
జెడవు పెలువాల్లు లెల్లను, సడలక ప్రాణంబు లెల్ల • సంధులఁ గాంచున్. 165

తే. జగతిఁ జప్పనికూరకుఁ • జప్పఁగూర, చనుతు జక్కనిదాయకుఁ • జక్కఁదాయ
హెచ్చు[1]పచ్చనిటోపికిఁ • బచ్చఁడోపి, గరిమఁ గమ్మనితావికిఁ • గమ్మఁదావి. 166

ఆ. చల్లగాలి తీయ • విల్లు నా సరళస్థి • రాక్షరములు తొల్లి • యట్ల నిలుచుఁ
బంచబాణజనక • పచ్చావు నల్లావు, లనుచు నచ్చు లెల్ల • నదుకు నిట్లు. 167

హేమాచార్యమతసంధులు

మూ. సూ. హేమోక్తేః పరుషాణాం గసడదవాస్స్యుః పదాత్ ద్వన్ద్వే. 44

క. సుమనఃస్తుత ద్వంద్వసమాసమునను హేమోక్తిని బరశబ్దాదికవ
ర్ణము లగుపరుషాక్షరములు, తమరూపులు విడిచి గసడదవ లగు వరుసన్. 168

ఆ. కనవుకట్టెలనఁగఁ • గాలుసేతు లనంగ, నిక్కు డెక్కు లితఁడు • కేరఁ దవఁగ
వొక్కుదప్పు లనఁగ • నూరుపల్లె లనంగ, జరుగు నిట్లు ద్వంద్వసమాసమున. 169

---

1. పచ్చనిటోఁటకుఁ బచ్చటోఁట (పూ. ము); పచ్చనిటోఁకికిఁ బచ్చడోఁకి(ఓ); పచ్చనిపోటికిఁ బచ్చపోటి (వ).

ప్రథమాంతగసడవాదేశము

మూ. సూ. గసడదవా స్స్యుః ప్రథమామాత్రా దాత్తాస్తదో
ర్ద్వినాపరుషాః. 45

సీ. శుకమునిస్తుత ద్రుతప్రకృతు లౌ నేను దా నను రెండు దక్కంగ నవని గలుగు
ప్రథమావిభక్తుల పైని దత్తుల్యశబ్దములమీఁదను గనుపట్టు నాంధ్ర
శబ్దాదిగతపరుషంబు లేనింటికిఁ గ్రమము దప్పక వచ్చు గసడదవలు
సిరి గలిగినవాఁడు పురుషుఁడు సెలఁగేఁగి నిక్కంబు డెక్కులు నెరవుఁ గాని

తే. ప్రియము దలఁ కొత్త నర్థికిఁ బెట్ట లేఁడు
కలిమి వోయిన నీకిఁ గాంత సేయుఁ
నపుడు గలుగుశ తనకుఁ గా సైన నటగ
నివి యుదాహరణము లయ్యె నెన్ని చూడ. 170

మూ. సూ. న వికృతిశబ్దా త్పరత స్సంస్కృతికానాం భవన్తి
గసడదవాః. 46

సీ. పరమాత్మ ప్రథమావిభక్తులమీఁదను దత్సమానాంధ్రశబ్దములమీఁదఁ
గలసంస్కృతపదాదిగతపరుషంబు లెల్లెడ నిజరూపము లైదక నిలుచు
గాదిలిజవరాలు కమలనివాసిని చిఱుతముద్దులపట్టి చిత్తజాతుఁ
దనుఁగుఁజాట్టంబు టంకాయుధమాస్తుండు మక్కువమున్నఁది తామరసపై రి

తే. నిక్కమర్త్యలి మాకు పానీయరాశి, యరసి చూడంగ నెవ్వని కట్టివేల్పు
వాఁడు కరుణించి నాకు స్వప్నమున వచ్చి, తెనుఁగు గావింపుమనియెను దీనినవగ.

కల్పితకల్పవల్లీసమాసలతకుసుమమాలిక

[1]పంచదశవిధాంధ్రపద్యగర్భితములై కరధృతకరుహాముఖ్యంబు లగుచుఁ
బరఁగు ద్వితీయవిభక్త్యేకవచనాంతసంస్కృతభాషాష్టసమసములు
వాని కధ్యాహార్య మై సామి యనుధాతుపదము పైకొనునధి ప్రాయములకు
సమసాంతస్థితాక్షరములపైఁ గలతలకట్టులకు శృంగములు ఘటించి
బొట్టులవలకులఁ బొదలువర్గాద్యక్షరము లెల్లఁ దత్సరూపములు చేసి
యాదివర్గద్వితీయములదాపల నుండుపూర్ణంబులకుఁ బద్యములకుఁ దుదిని
దవరుసున్నలును పొల్లనకారములఁ జేసి పఠియింప నగు నాంధ్రపద్యవితతి

1. పంచాదశ. (ఓ. వ; పూ. ము.)

తరువాతఁ గందపద్యములోఁ గులకమై తలచూపు దానికి । ధాతుపదము
పదనవిలసితయుగ్మం బయ్యెఁ బదపదంబునకు సప్తాక్షరంబులుగఁ జదువ
నిపుడు చెప్పినవృత్తమే యంగవిధులచే మధుమతివృత్తనామంబు గాంచుఁ
బాదపాదమునకుఁ । బదునాల్గువర్ణము ల్గావింపఁ బ్రహరణకలిత మయ్యెఁ
దొలంకటినమసంబుల ద్రుత ప్రకృతు లై పై నొక్కసమసపదముఁ గూడి
[1]పంచదశాక్షరోదంచితపదము లై మణిగణనికరమాఖ్యఁ జెందు
నష్టమాత్రావృత్తియుతి మయ్యె ద్రుతాంతపమసనం బొక్కొక్కచరణ మైన
పాంతసమాసద్వయం బొక్కపాద మై రగణలలో మధురగతియు నగుఁ
దలపోయ నిటుల వ్యత్యయలేఖనక్రమవిధులు షోడశలఘువృత్త మంద్రు
ద్విపదపాదం బయ్యె । దీనికిఁ గడపలఁ జూపట్టు ద్రుత మరుసున్న యైన
నెస ద్రుతాంతంబు లై । ననమాసములు నాల్గు హరిగతి కేకాంఘ్రి । యై తనర్చు
నేమము కడపల । వెలయు సమాసంబు మొదలుగాఁ దుదయును । మొదలు గలయఁ
జదువు వేళఁ దృతీయసప్తమనమసనచరమబిందులు ద్రుతాక్షరము లైనఁ
గనుపట్టు నెనిమిది । కందపద్యంబులు గణయతిప్రాసము । లక్కడమ గాక

తే. నిట్టిగర్భకవిత్వంబు । లెఱిఁగి నీవుఁ, గవిత రచియించు వానిభాగ్యంబు నాగత
నమరనేతకు ధాతకు । నైనఁ దరమె, [2]నప్యాథూ(జా)దతీశైకయోజనవేళ. 172

అవతారిక

అథేదానీం శాకునార్యవృకవివర్యః పంచదశాష్ఠ్రిపద్యగర్భితాష్టసమాసాత్ ప్రహరణకలితవృత్తేన సంగృహ్ణాతి.

కరధృతకరుహాం । కరిహితశరణం, కరుహానఖరుచిం । గరుడఖగరథః
ఖరఘనకరవిం । ఖరతరకరగం, గరళముఖరిపుం । గరధరకరతః. 173

టీక. బాలానాం మందబుద్ధీనాం సుఖావబోధార్థ మేత దష్టసమాసాంతర్గత శబ్దానాం క్రమేణార్థం దర్శయతి ప్రపంచయతి-కరధృతకరుహం కం జలం 'కం శిరోంబునో' రితి నానార్థాభిధానాత్-కే జలే రుహతి ప్రాదుర్భవతీతి - కరుహ మబ్జం శంఖ మితి యావత్-రుహబీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ ఇతి ధాతుః. కరో హస్తః బలహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః - కరేణ ధృతం కరుహం శంఖం యేన తం కరధృతకరుహం శంఖ ధారిణ మిత్యర్థః. యద్వా కరేణ హస్తేన ధృతం కరుహమంబుజం యేన తం కరధృత కరుహం పద్మస్యాంభోరుహత్వేన కరుహత్వస్య వక్తుంశక్యత్వాత్. తథాచ హస్త

1. పంచాదశ. (వ్రా. ము.) 2. నప్యామి. (వ్రా. ము.)

ధృతాంభోరుహా మిత్యర్థః. శంఖచక్రగదాపద్మధారిణం వనమాలిన మితి ధ్యానా న్తరప్రసిద్ధేః. 1

కరిహితకరణం - కరో హస్తో స్యాస్తీతి కరీ మతంగజః 'కుఞ్జరో వారణః కరీ'త్యమరః-కరిణో హితం మోక్షణం కరిహితం-కరిహితే కరణః సాధనభూతః - తం కరిహితకరణం-అత్ర కరణాధికరణయో రితి కరణార్థే ల్యుట్. న చాస్య ల్యుడ న్తస్య పుంస్త్వం శంకనీయం. నారాయణ ఇత్యాదౌ పుంస్త్వస్యాపి ప్రసిద్ధేః. అభిధేయం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి జనపదాదిషు భూరైశ్వ రభిహితత్వాత్. పురాకిల పాండ్యరా డిన్ద్రద్యుమ్నాఖ్యో రాజర్షి రగస్త్యశాపవశా ద్గజేన్ద్రతా మాపన్నస్సన్ కదాచి త్తృష్ణావశాద్దుగ్ధోదధిమధ్యత్రికూటాచలాగ్రవారుణో ద్యానాంతరసరోవరం సమాగత్య దేవలశాపాగతగ్రాహరూపిణా హూహూగంధర్వేణ గ్రస్తః ప్రాక్తనజన్మతపోవిశేషవిజ్ఞానసంపన్న స్సన్ పరమేశ్వర ముద్దిశ్య స్తోత్రం చకార వైకుంఠభవనస్థో వాసుదేవ స్తత్సమీపం ప్రాప్య మోక్షయామాసేతి సుప్రసిద్ధం భాగవతే. 2

కరుహాసఖరుచిం కే జలే రుహన్తి కరుహా ణ్యమ్భోజాని కరుహాణాం నీరజానాం సఖా హితః కరుహాసఖ స్సూర్యః అత్ర రాజాహస్సఖిభ్య ష్టజితి టచ్ప్రత్యయః కరుహాసఖస్య సూర్యస్య రుచిరివరుచి ర్యస్య తం. కించ యథా భాస్వాన్ తమో నివర్తయన్ లోకం దీపయత్యేవం విష్ణు రప్యజ్ఞానరూపతమో నివర్తయన్ లోకదీపకత్వా త్తస్య భాస్కరతేజోవత్త్వం యుక్తం. యద్వా కరుహా ణ్యుత్పలాని తేషా మపి జలరుహత్వస్య వక్తుం శక్యత్వాత్. కరుహాణా ముత్పలానాం సఖా హితః కరుహాసఖ శ్చంద్రః కరుహాసఖస్య భూషణమయచన్ద్రస్యరుచి ర్యస్య తం బాలభావే హరిణార్ధ చన్ద్ర[1]కార భూషణధారణస్య కర్ణామృతే షూక్తత్వాత్ యద్వా 'సూర్యకోటి ప్రతీకాశం చన్ద్రకోటిసమప్రభ' మితి పద్మపురాణే భగవ ద్ధ్యానాంశరస్య సత్త్వాచ్చ అస్మిన్నర్థే కరుహాసఖేత్యత్ర బహువచనతయా సమాసో జ్ఞేయః బహుత్వస్య త్రిత్వాదిసాధారణత్వాత్ అథవా కరుహా ణీన్దీవరాణి తేషాం సఖా హృదయభూతా తుల్యరూపిణీత్యర్థః - తాదృశీ రుచి ర్యస్య తం నైల్యం హి యత్నా ప్రకృతి ర్జలస్యేత్యాదివ ద్భిన్నలింగానా మపి విశేషణవిశేష్య భావ స్సమ్పద్యతే. 3

---

1. కారణభూ. (వె. ము.)

గరుడఖగరథం-గరుడో గరుత్మాన్-'గరుత్మాన్గరుడ స్తార్క్ష్యః' ఇత్యమరః. గరుడ ఇతి ఖగః పక్షీ గరుడఖగః గరుడఖగ ఏవ రథో వాహనం యస్య తం. యద్వా ఖే గచ్ఛన్తి చరన్తీతి ఖగా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఖగశబ్దస్య దేవతావాచకత్వస్యాపి వక్తుం శక్యత్వాత్ గరుడఖగో గరుడదేవః స ఏవ రథో యస్య తం. అథవా గరుడ ఏవ ఖగరథో వ్యోమసంచారణపటూ రథో యస్య తం కించ-ఖగ స్సూర్యః 'శరార్క విహగాః' ఖగా ఇత్యమరః. సూర్యశబ్దస్య శ్రేష్ఠవాచకత్వస్యాపి వక్తుం శక్యత్వాత్ గరుడానాం పక్షిణాం శ్రేష్ఠః గరుడఖగః స ఏవ రథో యస్య తమ్. 4

ఖరఘనకరవిం-ఖరః ఖరాసురః ధేనుకవనవాసీ గర్దభాసురః-అథవా దండకారణ్యనివాసీ రావణజ్ఞాతిః ఖరాసురః స ఏవ ఘనః మేఘః 'ఘనజీమూతముదిరా' ఇత్యమరః. కః వాయుః 'మారుతే వేధసి బ్రధ్నే పుంసికః' ఇత్యమరః కానాం వాయూనాం రవిః శ్రేష్ఠ శ్చణ్డమారుత ఇతి యావత్ ఖరఘనస్య కరవిః తం ఖరసమానఖరాసురస్య ప్రళయవాయుస్వరూపః అస్మిన్ పక్షే భాగవతరామాయణప్రసిద్ధిర్ద్రష్టవ్యా. 5

ఖరతరకరగం-ఖరతరా స్తీక్ష్ణతరాః 'తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తద్వ'దిత్యమరః, కరా అంశవో యస్య సః ఖరతరకర స్సూర్యః తం గచ్ఛతీతి ఖరతరకరగః తం ధ్యేయ స్సదాసవితృమణ్డలమధ్యవర్తీతి ధ్యానశ్లోకప్రసిద్ధత్వాత్, యద్వా ఖరతరో దర్దురః కరో యస్య సః ఖరతరకరః కుంజరః స ఇవ గచ్ఛతీతి ఖరతరకరగః తం మత్తమాతంగవిక్రమమితి రామాయణే బాలకాండే వాల్మీకివచనప్రసిద్ధేః - న చాత్ర విక్రమపదస్య పరాక్రమార్థపరతాశ్రయణీయా తద్వ్యాఖ్యానే తత్పదస్య క్రమపాదవిక్షేపణ ఇత్యస్మాద్ధాతోర్గమనార్థకత్వ స్యోక్తత్వాత్. 6

గరళముఖరిపుం - గరళం విషం ముఖే యస్య సః గరళముఖః కాళియః తస్య రిపుః శత్రుః తం కాళియమర్దన మిత్యర్థః. అత్ర భగవాన్ యమునాహ్రదస్థం కాళియాఖ్యం మహోరగం శిక్షితవా నితి పూర్వభాగవతప్రసిద్ధేః. 7

గరధరకరతం - ధరతీతిధరః ధృఞ్ ధారణపోషణయో రితిధాతుః గరస్య కాలకూటస్య ధరో గరధరస్సదాశివః స ఏవ గరధరకః స్వార్థే కప్రత్యయః తస్మిన్రతం ప్రీతిమంతం నారాయణప్రియ మనంగమదాపహర మితి స్తోత్రాత్. యద్వా కశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వాత్ గరధరశ్చ కశ్చ గరధరకౌ తయోః రతం ప్రీతిమంతం యద్యపి నారాయణస్య సర్వసమత్వ మేవ వక్తవ్యం తథాచ తాత్కాలికసామ్యాత్పురాణప్రసిద్ధే శ్చ తద్వ దుక్తి రితి జ్ఞేయమ్. అత్ర నామిత్యాధ్యాహారేణ తథావిధం

గోపాలం స్వామీత్యర్థః. యద్వా సరధరకరత ఇత్యత్ర సకేతి ధకేతి కరత మితి పదత్రయం ద్రష్టవ్యం తథా చ హేసర ఇవ స్వరూపవాప్తిశ్శేతి యావత్ కేలిప్రసాది రతం ప్రీతిమంతం పురోక్తవిధం దేవం ధర హృది ధ్యాయస్వే త్యర్థః అత్ర కృష్ణస్య సరుదఖసరథమితి విశేషణద్వయసామర్థ్యాత్తద్భుజశేషాస్య పాదరోధో భవిష్యతీతి తథోక్తిరితి జ్ఞేయమ్. 8

వ. సప్తాక్షరైకపాదంబైన గర్భమదనవిలసితవృత్తద్వయము.

కరధృతకరువాలున్, గరిహితకరణున్, గరుహాసఖరుచిన్, గరుడఖగరథున్. 176

గర్భద్వితీయమదనవిలసితవృత్తము

ఖరఘునకరవిన్, ఖరతరకరగున్, గరళముఖరిపున్, గరధరకరతున్. 177

వ. కొందఱీరెండువృత్తములు మధుమతీవృత్త మందురు.

చతుర్దశాక్షరైకపాదంబైనగర్భప్రహరణకలితవృత్తము

కరధృతకరువాలున్, గరిహితకరణున్, గరువాసఖరుచిన్, గరుడఖగరథున్
కరఘునకరవిన్, ఖరతరకరగున్, గరళముఖరిపున్, గరధరకరతున్. 178

పంచదశాక్షరైకపాదంబైనగర్భమణిగణనికరవృత్తము

కరధృతకరుహాలుని, గరిహితకరణున్, గరుహాసఖరుచిని, గరుడఖగరథున్
ఖరఘునకరవిని, ఖరతరకరగున్, గరళముఖరిపుని, గరుడఖగరథున్. 179

అష్టాక్షరైకపాదంబైనయష్టమాత్రావృత్తద్వయము

కరధృతకరుహాలుని, గరిహితకరణుని, గరుహాసఖరుచిని, గరుడఖగరథుని. 180

గర్భద్వితీయాష్టమాత్రావృత్తము

ఖరఘునకరవిని, ఖరతరకరగుని, గరళముఖరిపుని, గరధరకరతుని. 181

షోడశాక్షరైకపాదంబైనగర్భమధురగతిరగడ

కరధృతకరుహాలుని, గరిహితకరణుని, గరుహాసఖరుచిని, గరుడఖగరథుని
ఖరఘునకరవిని, ఖరతరకరగుని, గరళముఖరిపుని, గరధరకరతుని. 182

వ. కొందఱు దీనినె షోడశలఘువృత్తము నందురు.

పంచదశాక్షరైకపాదంబైనగర్భద్విపదము

కరధృతకరుహాలుని, గరిహితకరణు, గరుహాసఖరుచిని, గరుడఖగరథు
ఖరఘునకరవిని, ఖరతరకరగు, గరళముఖరిపుని, గరధరకరతు. 183

ద్వాత్రింశదక్షరైకపాదం బైనగర్భహరిణగతిరగడ

కరధృతకరరహుని • గరిహితకరణుని, గరుహాసఖరుచిని • గరుడఖగ[1]రథుని
ఖరఘునకరవిని • ఖరతరకరగుని • గరళముఖరిపుని • గరధరకరతుని. 184

గర్భప్రథమకందము

కరధృతకరుహుఁ గరిహిత, కరణుఁ గరుహాసఖరుచిని గరుడఖగరథుఁ
ఖరఘునకరవిఁ ఖరతర, [2]కరగుఁ గరళముఖరిపుని గరధరకరతున్. 185

గర్భద్వితీయకందము

గరధరకరతుఁ గరధృత, కరుహుఁ గరిహితకరణుని • గరుహాసఖరుచిఁ
గరుడఖగరథుని ఖరఘున, కరవిఁ ఖరతరకరగుని • గరళముఖరిపున్. 186

గర్భతృతీయకందము

గరళముఖరిపుఁ గరధర, కరతుఁ గరధృతకరుహుని • గరిహితకరణుఁ
గరుహాసఖరుచిఁ గరుడఖ,గరథుఁ ఖరఘునకరవిని ఖరతరకరగున్. 187

గర్భచతుర్థకందము

ఖరతరకరగుఁ గరళము, ఖరిపుఁ గరధరకరతునిఁ • గరధృతకరుహుఁ
గరిహితకరణుఁ గరుహాస,ఖరుచిఁ గరుడఖగరథుని • ఖరఘునకరవిన్. 188

గర్భపంచమకందము

ఖరఘునకరవిఁ ఖరతర, కరగుఁ గరళముఖరిపునిఁ • గరధరకరతుఁ
గరధృతకరుహుఁ గరిహిత, కరణుఁ గరుహాసఖరుచిని • గరుడఖగరథున్. 189

గర్భషష్ఠకందము

గరుడఖగరథుఁ ఖరఘున, కరవిఁ ఖరతరకరగుని • గరళముఖరిపుఁ
గరధరకరతుఁ గరధృత, కరుహుఁ గరిహితకరణుని • గరుహాసఖరుచిన్. 190

గర్భసప్తమకందము

కరుహాసఖరుచిఁ గరుడఖ,గరథుఁ ఖరఘునకరవిని • ఖరతరకరగుఁ
గరళముఖరిపుఁ గరధర,కరతుఁ గరధృతకరహునిఁ • గరిహితకరణున్. 191

---

1. రథుఁ...రవిఁ...రగుఁ...కరతుఁ. (వె. ము.) 2. కరతుఁ. (వె. ము.)

గర్భాష్టమకందము

కరిహితకరణుఁ గరువాస్ఫురుచిఁ గరుడఖగరథుని • ఖరఘనకరవిఁ
ఖరతరకరగుఁ గరళము,ఖరిపుఁ గరధరకరతుని • గరధృతకరుహాలున్. 192

పదప్రకాశితకందము

క. కామెపలినాథపురిసు,త్రాము సరోజాక్షకోటిధాము జలధర
శ్యాము యదుసోము దనుజవి,రాము న్వ్రజస్త్రీమనోభిరాముఁ దలంతున్. 193

ఆశ్వాసాంతగద్యము

ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర భరద్వాజగోత్ర కామెపల్లి పురమందిర నందనందన చరణారవిందవందనాభిలాషమనీషాప్రాభవ వేంకటార్యతనూభవ విద్యావిశేషగురుకాచార్య కాకునూర్యప్పకవివర్యవిరచితం బైన యంధ్రశబ్దచింతామణి యనువ్యాకరణ శాస్త్రంబునం దష్టాదశార్యావృత్తంబులు సప్తచత్వారింశత్సూత్రంబులుం గలసంధి పరిచ్ఛేద మను పంచమాశ్వాసము.

అప్పకవీయము సంపూర్ణము.

అప్పకవి ఉదాహరించిన గ్రంథములు.

అందులోని పద్యములు.

ఆ. పు.

అథర్వణాచార్యుని విరాటపర్వము:—

క. అక్షుదురాలాపము 3 142
తే. డాంథమిత 5 155
ఆ. ధర్మతనయ 3 124
క. శ్రీకంఠు 3 141

అనంతుని ఛందము:—

తే. అలియనంగను (1. 101) 3 193
తే. ఒరులనమ్మయ్య (1. 120) 3 228
క. కాకుస్వరయతి (1. 95) 3 94
క. ధరనెక్కటి (1. 118) 2 237
ఆ. నాస్తియనక (1. 99) 3 175
ఉత్స. పినాకికోదండము (2.35) 2 131
తే. పేర్చిపొల్లనకారంబు (1.51) 5 156
సీ. మరువితండ్రి (1. 119) 2 238
క. యరలవలంతస్థులు (4.124) 2 54
క. లకలకు భేదము (4. 125) 2 55

అష్టమహిషీకల్యాణము:—

ద్వి. ఇంతులకెల్లంతి 3 174

అహోబలమాహాత్మ్యము:—

క. నినునాశ్రయించి 2 89

ఆ. పు.

ఆదిపురాణము:—

మ. ఒకనాఁ డిందుధరుండు * 3 118

ఆముక్తమాల్యద (విష్ణుచిత్తీయము)

శా. అధిష్ఠానిధి (1. 84) 3 147
చ. కదళికఖీర (1. 83) 2 167
ఉ. కందరనీలవర్ణ (5. 158) 3 351
మ. గురుగుంజాచలి (4.134) 3 139
మ. గృహాసమ్మార్జన శా (2.91) 3 36
తే. తిరుగుడు (1. 41) 3 35
క. తునియలు (1. 35) 3 150
మ. దవధూమంపు (2. 84) 2 61
ఉ. పూనిముకుందు (1. 4) { 1 131 / 2 76 }
చ. మలచిపయోజ (1. 52) 3 153
ఉ. వేలినమేర (1. 62) 2 257
మ. స్ఫుటఘూరోహ్వృతి (4.145) 2 102
చ. హితులభిమగ్రిమ (4.273) 3 31

ఉత్తరహరివంశము:—

శా. నాలోమార్కాన 3 319

* ఇది సోముని ఉత్తరహరివంశములోనిది.

	ఆ.	పు.
కవికర్ణరసాయనము:—		
మ. అమరీవిభ్రమ	3	295
తే. దానగుణశాలి	3	318
కవిగజాంకుశము:—*		
క. ఒదుగుచు	2	166
సీ. వెలుగుచందురు	2	398
కవిజనాశ్రయము:—		
క. ధరణిఖలను (సం. 72)	2	236
క. తెలియంగా (సం. 4)	2	200
ఉ. మానుగవిశ్రమాక్షర (సం.66)	3	184
కవిలోకసంజీవని:—		
తే. తాయెతులు నుయ్యేలయు	2	187
కళాపూర్ణోదయము:—		
మ. అకటాయేమని (4. 112)	3	251
చ. అదిశశ (4. 56)	2	169
శా. ఆనాలుంగనుదోయి ‡	3	374
ఉ. ఏమెఱ (1. 92)	3	362
కాకుత్స్థవిజయము:—		
శా. మారుండద్భుత	3	376
కావ్యచింతామణి:—		
ఆ. కృష్ణుఁడిచ్చు	3	220
కావ్యాలంకారచూడామణి:—		
ఉ. దీవ్యపులఁద్రుంచు (7. 65)	3	143
ఉ. ధన్యుఁడువిశ్వభూ (7. 68)	3	155
క. నీకరవాలము (7. 66)	3	160
క. భావమెయించుక (2. 22)	2	69
ఆ. అజ్జలాడియాగి (7. 46)	2	240
క. లరముఅవ (7. 44)	2	239
కాశీఖండము:—		
తే. అప్పటికి (2. 201)	3	219
ఉ. కంటికినిద్ర (1. 108)	2	99
క. త్రిణయను (2. 150)	3	335
సీ. సైషధాది (1. 13)	2	227
కాళహస్తిమాహాత్మ్యము:—		
ఉ. కానుకుమార (1. 42)	3	151
మ. ప్రణతుల్ సేయుచు (1. 109)	3	334
సీ. బిజమాడుదేవర	1	70
కూర్మపురాణము:—		
తోటక. తాలిమిదూలిన	3	371
గణితము (పావులూరి మల్లన):—		
ఉ. శ్రీనిధియైన శివ్వనను	3	55
చంద్రభానుచరిత్రము:—		
సీ. ఒకయింతి (1. 89)	2	191
చంద్రికాపరిణయము:—†		
ఉ. అంతటరుక్మబాహు	3	183

* ఇది గౌరనపుత్రుఁడు భైరవుఁడు వ్రాసినది; 8 తాటాకులు మాత్రమే గలది. (గి) ఇప్పుడు ఇది వావిళ్ల వారిచే ముద్రితము (రా)

‡ ఈ పద్యము కళాపూర్ణోదయమందు కనబడదు. శృంగారశాకుంతలములో నున్నది. (చూ. 2. 187)

† ఇది ఏచంద్రికాపరిణయమో తెలియదు. మాధవరాయప్రణీతమైన చంద్రికాపరిణయములో నీపద్యములు లేవు. వీటిలో మొదటిది చంద్రభానుచరిత్రలో కలదు.

	ఆ.	పు.
ఉ. జంగమకోటికా	3	129
ఉ. నాకెమ్ముసూడ	2	165
చమత్కారమంజరి:—		
మ. ధరలోనన్ ద్విజరాజ	2	182
ఉ. బంగరుదుప్పటంబు	3	92
చమత్కారరామాయణము:—		
క. ఓశశిముఖ	3	163
క. నిన్నుఁ జెలి	3	239
చారుదేష్ణచరిత్రము:—		
గీ. అచ్చరలు	3	171
క. ఈలలన	3	217
చిత్రభారతము:—		
ఉ. అయమరాచలంబు	2	228
చ. చదివినవారికి	2	168
క. తదనంతరంబ	2	85
తే. నకులసహదేవులార	3	67
జైమినిభారతము:—		
తే. తండ్రితరమున	3	28
తే. మట్టిమాత్రంబె	3	176
తే. మానిజల్పిత	3	178
*** త్రిపురాంతకదేవుని యుదాహరణము:—**		
ఉ. ఆరడియాకు	2	214
త్రైశంకవోపాఖ్యానము:—		
క. ఝుషకేతుద్వేషునకు	3	330
క. డుంఠికి	5	154

	ఆ.	పు.
దేవకీనందననందనశతకము:—		
మ. చతురంభోధిపరీత	3	209
దేవీవిజయము:—		
తే. వాక్త్రినేత్రాంగ	3	320
నృసింహపురాణము:—		
క. అది యట్లకాద (4. 32)	2	84
తే. అదిరిపాటున (3. 69)	2	82
సీ. పా. ఏదేవులీల (2. 30)	3	30
చ. కడిదివరంబు (2. 135)	2	159
సీ. క్రూరకిల్బిష (2. 35)	2	67
మ. ధరణీమండలి (3. 141)	2	208
సీ. పరమాత్మపదముల (1. 54)	2	201
తే. పొగడమ్రాఁకుల (2. 69)	2	202
తే. పొదలియొండొండ (3.80)	2	83
ఉ. పొందవుదుఃఖముల్ (2.31)	2	91
క. మీటిన (1. 95)	1	216
సీ. వడిగాలిసుడిసిన (2. 14)	1	958
క. వేదములాదిగ	6	354
ఉ. శ్రీస్తనకుంకుమ (2. 37)	2	18
చ. శ్రుతిమతధర్మ (1. 46)	2	68
చ. సురుచిరపాక (3. 97)	1	86
నైషధము:—		
చ. అడిగితినొక్కనాఁడు (2. 58)	2	183
గీ. అధికరోషకషాయిత (2.82)	3	165
సీ. ఒంటికాలనునిల్చి (1.100)	2	81
క. కాదంబరిద్రావింతును (7. 120)	1	96

* గ్రంథకర్త గుండయకవి; గ్రంథము అచ్చుపడలేదు. వ్రాతప్రతి తంజావూరు గ్రంథాలయములో నున్నది. (గి)

ఇప్పు డిది ముద్రితము - కర్త: రావిపాటి తిప్పన్న (రా)

పు.

చ. కెరలిమహాసికేశ (1. 50) 1 87
క. కైలాటరాయ (1. 110) 3 279
సీ. పా. చదరేటిబంగారు (2. 49) 2 130
చ. చిలుకలుగూయునో (4.24) 3 370
మ. పవిసంగంబున (3. 34) 2 103
మ. బలభిద్వహ్నిపరేత 5 66
సీ. పా. వితతనవద్యయద్వీప (1. 44) 3 144

పద్మపురాణము:—

క. శ్రీకరచక్రాంకితులగు 3 321

పరమయోగివిలాసము:—

సీ. పా. నిగమచోరకుని (2.104) 3 66

పాండురంగమాహాత్మ్యము:—

సీ. గీ. సఖులు పరిహాసకులు (3. 10) 2 142

పారిజాతాపహరణము:—

ఉ. అంతట నొక్క నాఁడు (1. 43) 3 167
మ. అలినీలాలకనీవు (1. 60) 3 97
ఉ. తామరడోయలా (1. 10) 2 156
తే. దేహకాంతులు (1. 44) 2 129
క. మానవతి (1. 114) 2 77

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము:—

క. జలనిధియను (1. 57) 3 367
సీ. సురటిచేకొని (2. 15) 2 70

భాగవతము:—

ఉ. సర్వఫలప్రదాతయును (2. 200) 4 69

ఆ. పు.

భారతము:—

అనుశాసనికపర్వము:—

క. అతిథినినుగోరి (1. 68) 3 206
ఉ. అనరవాయక (1. 53) 3 249

అరణ్యపర్వము:—

ఉ. అంధకవృష్టి (4. 160) 3 347
క. అఋషికన్యలు (3. 104) 3 360
చ. ఉరమునరెండు (6. 357) 3 210
క. ఎఱకలుగల కులశైలము (6. 345) 3 194
చ. ఎఱిఁగితినిన్ను (7. 367) 3 200
చ. కనకగిరింబ్రదక్షిణము (4. 38) 3 339
చ. కలిదమయంతికాప (2.7[illegible]) 2 188
క. కోరియనేకయుగంబుల (1. 371) 3 101
క. జగములనెల్లను (7. 290) 2 154
చ. నగినగియేనియుఁ (4.397) 3 157
మ. పఱచుందవ్యగ (6. 327) 2 206
చ. ప్రతిబలదర్ప (1. 311) 3 90
సీ. కూరులు ధృతరాష్ట్ర (1. 262) 2 94

ఆదిపర్వము:—

చ. అలఘతనోరగా (4. 42) 3 95
క. అపన్నగముఖ్యుల (2. 42) 3 312
ఉ. అయమునగర్వమున్ (5.6) 3 187
క. ఎట్టివిశిష్టకులంబునఁ (5.58) 3 71
ఆ. కర్మబంధములను (5.177) 2 78
తే. కామసుఖసంగములకు (8. 74) 3 168
ఉ. కాదనకట్టిపాటి (2.200) 3 353
క. కాఱడవిఁబఱచు (4. 18) 2 210

	ఆ.	పు.
క. గిఱుపుకొడ సేయుకొడ (5. 168)	2	93
మత్త. తీఁగయుయ్యెలనూఁగు	3	307
మత్త. దండితాహితవీర (3. 228)	3	127
మత్త. ధీరులీధృతరాష్ట్ర (8.29)	3	103
క. నావచనమున నపత్యము (5. 135)	3	204
చ. నుతజలపూరితంబులగు (4. 94)	3	89
ఉ. పాయక పాకశాసనికి (1.25)	3	170
ఉ. ప్రల్లదుఁడైనయొక్క (1. 126)	3	99
క. ప్రస్తుతఫణిపత్ర (2. 219)	3	125
ఉ. భూసుతకీర్తి (1. 157)	2	252
క. వనకన్యకయఁట *	1	130
చ. వితతముఖప్రయోగవిధి (2. 227)	3	240
క. వీఁకఁబఱతెంచి (8. 203)	3	303
ఉ. క్షత్రియవంశ్యులైన (2. 173)	3	316
ఉద్యోగపర్వము:—		
మ. అని నిశ్చెచ్చ (3. 143)	2	88
చ. అనిమదినిశ్చయించి (4. 140)	3	211
ఉ. అఱడిపోకయుం (3.107)	2	211
క. ఎఱుకలువిచ్చుచు (3. 301)	2	80
తే. కొంచెమైననుదగఁ (2. 47)	2	177
క. కొడుకులుదానును (1.220)	3	368
ఉ. దక్కనురాజ్యమంచు (2. 52)	2	152

	ఆ.	పు.
క. తగనీలోనూహింపుము (2. 95)	2	155
క. తమతండ్రి భంగినీతఁడు (2. 74)	3	205
చ. తతియగునంతకున్ (1. 176)	3	201
ఉ. దైన్యముదక్కి దూత (1.32)	3	31
ఉ. ద్రోణుఁడు భీష్ముఁడున్ (1. 299)	3	333
క. ధనమును విద్యయు (2. 35)	2	87
క. పదపడిదుస్తరమగు (1. 9)	2	86
క. మీటుగతిరథికులను (4.407)	3	310
కర్ణపర్వము:—		
ఉ. పాలినఁజూచికౌరవ (3.10)	2	215
ఉ. మ్రొగ్గెడు (2. 355)	3	152
మ. సమదాటోపత (2. 352)	2	97
తే. సారవంతమై (2. 148)	2	164
ద్రోణపర్వము:—		
ఉ. అంగదనాథు (1. 17)	3	130
క. కటకటపేరిన (2. 251)	2	101
చ. డిగకుఁడు వాహ (5.381)	2	151
మ. ధరణీచక్రముదిర్ధిరం (5.377)	3	181
సీ. పా. మూఁకలువిరియించి (2. 136)	3	305
క. వింధ్యాద్రివోలె (1.135)	3	356
క. సింధురముమదోద్రేక (1.88)	3	350
భీష్మపర్వము:—		
క. కొడుకులుదమ్ములు (1. 93)	3	369
ఉ. పాండునృపాల (1. 234)	3	128
మౌసలపర్వము:—		
క. కాంచికొనివచ్చి (1. 215)	2	244

* ఇది పినవీరభద్రుని శృంగారశాకుంతలములోని పద్యము. (చూ. పుట. 95)

	ఆ.	పు.
క. మఱునాఁడ (1. 169)	2	198
విరాటపర్వము:—		
ఉ. అకమలాక్షిరూప (3. 32)	3	40
ఉ. ఎందఱువానరోర్చి (1.135)	3	357
క. ఎఱుకగలవారి (1. 116)	2	95
చ. చిఱునగవొప్ప (5. 143)	3	197
సీ. పా. తరుణులుఁబతులు (2. 238)	3	172
క. ద్యూతక్రీడకు (1. 196)	2	243
క. నాకొఱఁతదీర్చి (2. 271)	3	304
క. నీవాకతెయుల (2. 256)	2	255
సీ. పా. నెగడినకొనలతో (1. 162)	2	79
చ. పరిజనుదెంచె (4. 78)	2	203
ఉ. బాంధవశాత్రవా (1.333)	3	348
క. మదమొదవరమ్య (1.301)	3	355
క. మునువెలుతు (5. 124)	3	159
ఉ. వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ (4. 234)	2	91
సీ. పా. శక్రాదిసురలతో (4. 210)	2	100
	3	188
	3	375
(2. 331)	3	166
	2	181
శల్యపర్వము:—		
క. కవదొనలును గాండీవము (2. 334)	3	373
క. చావరునొవ్వరు (1. 14)	3	294
శాంతిపర్వము:—		
మ. అనుమానింపక (1.287)	3	247
క. ఏవానిబంధుమిత్రులు (1.52)	2	256
క. కౌరవులు సేయునవ (1.13)	2	209
క. జ్ఞానముకేవలకృప (4.255)	3	57
చ. పరిమెయిఁబాఱి (1.505)	2	204
చ. యజనముదానకర్మములు (2. 224)	2	164
చ. వినుమునరేంద్ర (1. 35)	2	114
సభాపర్వము:—		
సీ. పా. ఋత్విజుండని (2.11)	3	24
క. జూదమిదియేల (2. 135)	1	95
క. వెలచఱువ (2. 305)	2	199
స్త్రీపర్వము:—		
క. పెరుగుటవ్రగ్గుట (1. 24)	2	205
భాస్కరశతకము:—		
ఉ. దక్షతలేనియింటికి	3	149
మధుసేనము:—		
క. పోఁడుద్యోగము	3	337
మనుచరిత్రము:—		
మ. అకలంకౌషధ (2. 16)	3	119
ఉ. ఇంతలుకన్నులుండ (2.41)	3	216
క. ఇటనవ్వరూధినియు (3.72)	2	97
ఉ. ఎవ్వతెవీవు (2. 39)	3	244
సీ. తీర్థసంవాసులేతెంచి (1.57)	3	29
క. దివిబిసరుహబాంధవ (1.76)	2	141
ఉ. పాటునకింతులోర్తురె (2. 70)	2	103
శా. శీలంబుంగులముఁ (1.55)	3	59
మరున్నందనశతకము:—		
శా. కోపాటోపము	3	19
మార్కండేయపురాణము:—		
చ. ఘననిబిడాంధకార (4. 123)	2	115
యయాతిచరిత్రము:—		
సీ. పా. వలఁబడ్డజక్కవల	2	189

ఆ. పు.

రంగనాథరామాయణము:—

ద్వి. అట్టిపామీఁద 3 248
ద్వి. ఎక్కడఁ దాగుదురుఁదని 3 161
ద్వి. రాణివాసద్రోహి 2 162

రాఘవపాండవీయము:—

స్రగ్ధర. ఆరాజన్యోత్తముం (2. 93) 2 98
ఆ. ఎందుఁ జేటరాక (1. 29) 2 136
ఉ. ఏయెడవర్ధగౌరవ (1. 4) 3 177
సీ. పా. పుడమిఱేఁడేరీతి (1.19) 2 160
లగ్ర. పాణిమిగవకుళకుఁ (2.6) 2 163
శా. లోకత్రాణరతిం (ఓ. 3) 3 322
క. వినియతనిందనపై (1. 25) 2 225

రాజశేఖరచరిత్రము:—

క. ఏరికిబుద్ధిబలంబులు 2 245
మ. కలమాన్నంబు (2. 127) 3 65
శా. కేళీకాంచనసౌధవీధి (2.4) 3 364
శా. డాకేలన్నిజకన్యకా (3. 367) 2 150

రామాభ్యుదయము:—

సుగంధి. అంగనాలలామ (5. 239) 3 253
సీ. పా. కేవమారంగ (6. 18) 2 143
ఉ. పాలును నీరు జేయుకులుపం (1. 8) 3 365
తే. రాచపాఱునిజన్నంబు 1 92

రామాయణము:—

ఉ. అన్నవృతంద్రియట్ల (140) 3 207
శా. అన్నా లక్ష్మణనిన్నుఁ (అర 28) 3 245

ఆ. పు.

చ. ఎఱిఁగియెఱింగి (యు. 784) { 2 207 / 3 195 }
ఉ. ఏజనకాత్మజాక్ (యు. 41) 3 243
ఉ. ఓకపివీరులార (యు. 165) 3 208
చ. కదుకొనివేఁడి 3 380
క. జనకజకుమిత్రా (అ. 258) 3 255
క. తేఁకుదురురిపుల (యు.) 2 213
క. దానవగుందరు (యు. 2323) 3 273
శా. నీకంఠార్పిత (సుం. 448) 3 41
క. బలవంతుఁడైన (3. 614) 3 64
ఉ. మాఱెదికోలుక్ (యు. 2032) 3 212
ద్వి. మూఁగిచరించు 3 308
చ. రణమునినన్నుగ (యు. 544) 3 336
శా. లాటీచ ... (3.826) 3 138
మ. హరకోదండవిఖండ (సుం. 263) ... 52

రుక్మాంగదచరిత్ర:—

ఉ. ఓకరుణాకలాప 3 307
మ. ధననాథప్రియ (1. 8) 2 978
ద్వి. శ్రీకగన్నుజా వాహ... 8 229
వజ్రపంచ చక్రముదిర్ధరం (5.377) 3 181
ఉ. శ్రీగళగామి... యిరియించి 3 305
వరాహ...— 1.135) 3 356
క. ... .88) 3 350
క. అ...

వాసిష్ఠరామాయణ...—

చ. కదిసినకోరువో యి (1. 7) 2 170
ఉత్సాహ. మఱియుఁ బెద్ద 3 196

వసుచరిత్ర:—

శా. కీలంబాలక (3. 162) 3 277

	ఆ.	పు.
విక్రమార్కచరిత్రము:—		
చ. అనఘుఁడుసింగనార్యునకు	3	226
విజయవిలాసము:—		
మ. అనిదగ మీమది (2. 4)	2	179
ఉ. అనిమెఱుంగు (1. 83)	3	25
[illegible] 56)	2	140
		82
		33
తే. ఉలుకుదిలుకాని([illegible])	3	32
శా. తాసైరింప (1. 114)	3	20
శా. [illegible] (1. 85)	2	144
[illegible]		
ఉ. [illegible]	3	254
[illegible]		
ఉ. [illegible]	3	379
మ. [illegible]	3	139
[illegible]		
తే. [illegible]		153
		237
(2. 331) [illegible]		
శల్యపర్వము: [illegible]		
[illegible]		
[illegible]		338
[illegible]		164
తే. [illegible]		146

	ఆ.	పు.
తే. వలవదుభయంబు	3	180
శేషధర్మము:—		
క. మెట్టఁదునారకమార్గం	3	214
శ్రీరంగమాహాత్మ్యము:—		
ఉ. కందర్పుఁగొండ	3	84
సర్వలక్షణసారసంగ్రహము:—		
తే. అచ్చుహల్లుసదేశియ	3	198
తే. మహిమసెక్కటిపతలన	2	241
సాంబవిలాసము:—		
క. వసుధాకళత్రునకు	3	331
చ. శరధిసుతాకళత్ర	3	156
తే. హాలికిసెదుశేగి	3	148
సాంబోపాఖ్యానము:—		
క. చతురాననందన	3	123
చ. మురసంహారుసాటోప	3	102
సారంగధరచరిత్రము:—		
సీ. పా. ఉమ్మెత్తపువ్వునా	1	120
చ. తలవరుతేఁగతేఁగ (3.117)	7	97
సుదక్షిణాపరిణయము:—		
చ. వలఁబడియున్నజక్కవ	3	173
హరివంశము:—(సోముని)		
శా. నాలోమార్గ్యనతేరు	3	319
హరిశ్చంద్రనికథ:—		
క. చీఁకటివిరియించు	3	275
మత్త. మందుమీరెతిఁగిన	3	75
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము:—		
శా. ఓరీరాజకులాధమా (2. 147)	3	246
చ. ధనదునిపుష్పకంబునకు	2	90
సీ. పా. పల్లవారుణజటా (1. 8)	3	68

చాటువులు.

	ఆ.	పు.
అయ్యలరాజు రామభద్రుడు:—		
రాజమహేంద్ర	3	41
ఆంధ్రకవితాపితామహుడు:—		
క. చేపట్టినధర్మవు	3	230
మ. సమరక్షోణినికృష్ణరాయల	1	68
ఎడపల్లి పర్వతన్న:—		
క. అంగజసంహారుండగు	2	377
మ. రణరంగంబుననీళతాసి	3	83
ఏలూరి శేషమంత్రి:—		
చ. మునుపౌలకేలరావణుడు	2	375
కందుకూరిరుద్రయ:—		
చ. తెలగుకువెల్లయంచు	5	114
గౌరరాజు:—		
ఉ. ప్రాకటదర్పులై	3	158
తెనాలిరామలింగము:—		
క. చిన్నన్నద్విజవరదకొలుగుచు	3	225
క. బుధవసరుబుట్టినప్పుడె	2	379
నందితిమ్మన:—		
క. ఇప్పటిదాతలసరిగా	3	22[illegible]
శా. రాయగ్రామణికృష్ణరాయ	1	
పలకలూరిగోపన:—		
ఆ. గోలకొండమలక	3	231
పింగళి రామరాజు:—		
ఉ. సింగళియేకచక్రపురి	2	378
పెద్దిరాజు రామరాజు:—		
క. ఇన్నిహాలోమహనీయ	3	232
క. ఇష్టామనకభీష్టంబులు	3	233
భట్టుమూరిగోపన:—		
క. అన్నలుండురూపమున	3	224
ప్రౌఢకవిమల్లన:—		
క. క[illegible]		
[illegible]		
క. బలవానలభట్టాంకు	2	374
మేధావిభట్టు:—		
క. సాహసవపెదతిమ్మ	2	371
రంగరాజులింగయ:—		
క. రవికోటి[illegible]యపై	2	385
రాచపూడి వెంకటయ్య:—		
క. వ్యాయామజనిత	3	236
రామరాజభూషణుడు:—		
మ. [illegible]		
నెల్లూరి[illegible]		
చ. [illegible]		
[illegible]		
. అచింతాహని	3	309
వసంతవిలాసము:—		
హంళిక్కి[illegible]	3	73
క. అప్పుడిదునకండు	3	223
మరియొకచాటువుకవి పేరు లేదు:—		
క. ఇక్కడిదయగళక్షుల	3	234

RA 17.1.73

చెన్నపురి : 'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము—1962